

Н.К.КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
ТВОРИ

Н. К.
КРУПЦЬКА

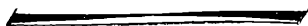
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Н. К. КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
ТВОРИ
В ДЕСЯТИ ТОМАХ

•

За редакцією
М. К. ГОНЧАРОВА, І. А. КАІРОВА,
І. В. ЧУВАШЕВА

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ І ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ АПН РРФСР

Н.К.КРУПСЬКА

ТОМ ОДИНАДЦЯТИЙ
(ДОДАТКОВИЙ)

ЛИСТИ

•

ЩОДЕННИК ПОЇЗДКИ
НА ПАРОПЛАВІ
« КРАСНАЯ ЗВЕЗДА »

Текст і примітки підготувала
В. С. Дрідзо

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА ім. ФРУНЗЕ

Н. К. Крупська.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Одинадцятим (додатковим) томом завершується видання Педагогічних творів Н. К. Крупської, яке спочатку передбачалось здійснити в десяти томах. До цього тома включені листи (а також телеграми, привітання, звернення), адресовані громадським організаціям, установам, окремим особам і присвячені питанням комуністичного виховання підростаючого покоління і широких трудящих мас. Публіковані матеріали допомагають глибше зрозуміти і оцінити багатогранну кипучу діяльність Н. К. Крупської як організатора і керівника народної освіти, осмислити її погляди — погляди першого педагога-марксиста, який закладав основи радянської педагогіки.

Частина листів має автобіографічний характер (до рідних В. І. Леніна, Л. М. Толстого та ін.). Ця сторона поданого в томі листування має також велике значення, дає можливість конкретніше, в розвитку уявити життя і роботу видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави.

Листування охоплює період за 52 роки (1887—1939) і характеризує Н. К. Крупську як партійного і державного діяча нового типу, як дбайливого друга трудящих. Воно цікаве як своїм змістом, так і широчинню охоплення кола осіб і організацій, велось з численними районами країни, з центральними і місцевими партійними, державними і громадськими організаціями, колгоспниками і робітниками, педагогами і політосвітпрацівниками, учнями та їх батьками, студентами, піонерами і комсомольцями.

Публіковані листи Н. К. Крупської характеризують її роль у виробленні і обстоюванні принципіальної, партійної лінії в народній освіті як в період становлення радянської школи, так і на дальших етапах її розвитку. Величезне значення мають листи Н. К. Крупської, які показують її роль в організації і розвитку політико-освітньої роботи серед дорослого населення.

Великий інтерес становлять листи Н. К. Крупської до учнів і піонерів. У них дано поради і вказівки, як краще налагодити колективне життя, навчальні заняття, суспільно корисну працю. (У цей том увійшло лише листування з конкретними особами і дитячими колективами. *Статті* Н. К. Крупської, написані нею для піонерів

і школярів в епістолярній формі — так звані «листи до піонерів», — див. у т. 5 цього видання).

Цей том далеко не вичерпує всього листування Н. К. Крупської з педагогічних питань. Багато ще треба буде розшукувати в архівах і особливо у приватних осіб.

Крім листів, у томі друкується щоденник поїздки Н. К. Крупської на пароплаві «Красная звезда» — «По містах і селах Радянської республіки», який раніше вважали загубленим. Щоденник знайдений в одному з видавничих архівів у 1960 р. і в тому ж році був опублікований в № 11 журналу «Новый мир».

Із 461 листа, що ввійшов у цей том, 244 публікуються вперше за рукописами і копіями, які зберігаються в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ), Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР (ЦДАЖР) та ін.

Листи подаються в хронологічному порядку: написані до Жовтневої революції і відправлені з Росії позначаються старим стилем, з-за кордону — новим. Після Жовтня старий стиль зберігається тільки в листах 1917 р. Дати наведено в кінці листа; там же зазначається, звідки і куди лист надіслано (внутрішньоміська московська кореспонденція позначена при цьому одним словом — *Москва*), де вперше опубліковано і за яким джерелом друкується. В окремих випадках, коли не вдалося встановити, куди надіслано листа, зазначається лише, звідки він відправлений. У квадратних дужках подаються дати, не позначені Н. К. Крупською на рукопису і встановлені при підготовці листування до друку після смерті автора (дати прижиттєвих публікацій даються без дужок).

Тексти раніше опублікованих документів звірено з архівними джерелами, очевидні друкарські помилки і описки виправлено. Псевдоніми і неповні імена, які трапляються в тексті, розкрито в підрядкових примітках — як правило, там, де вони вперше згадуються, і в покажчику імен. До листування Н. К. Крупської з рідними В. І. Леніна використано примітки редакції 37-го тома четвертого видання Творів В. І. Леніна. Зірочкою /*/ позначені листи, в яких є окремі примітки в кінці тома. У томі дано алфавітний покажчик праць, які ввійшли в одинадцять томів Педагогічних творів Н. К. Крупської.

ЛИСТИ

1887~1917

(ДО ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ)

ДО Л. М. ТОЛСТОГО *

Вельмишановний Лево Миколайовичу!

Ви, у Вашій відповіді на звернення до Вас тифліських панночок з проханням про роботу, говорите, що у Вас є для них робота — виправлення наскільки можливо книг, які видавав для народу Ситіп.

Може, Ви дасте можливість і мені взяти участь у їх праці.

Останнім часом з кожним днем дедалі живіше відчуваю, скільки праці, сил, здоров'я коштувало багатьом людям те, що я до цього часу користувалась чужою працею. Я користувалась нею і частину часу приділяла на набування знань, думала, що ними я принесу потім яку-небудь користь, а тепер я бачу, що ті знання, які в мене є, нікому якось не потрібні, що я не вмію застосувати їх до життя, навіть хоч трохи заглядати ними те зло, яке я принесла своїм неробством,— і того я не вмію, не знаю, за що для цього треба взятися...

Коли я прочитала Вашого листа до тифліських панночок, я була така рада!

Я знаю, що виправлення книг, які читатиме народ, справа серйозна, що для цього потрібно багато уміння і знання, а мені 18 років, я так мало ще знаю...

Але я звертаюсь до вас з цим проханням тому, що, гадаю, може, любов'ю до справи мені вдасться як-небудь допомогти своєму невмінню і незнанню.

Тому, якщо можливо, Лево Миколайовичу, вишліть і мені одну-дві такі книги, я зроблю з ними все, що зможу. Краще за інше я знаю історію, літературу.

Пробачте, що я турбую Вас своїм проханням, відриваю від роботи... але ж це забере у вас не дуже багато часу.

Н. Крупська

Моя адреса: Петербург. Ріг Знаменської і Італійської вулиці, будинок 10/28, кв. 47, Надії Костянтинівні Крупській.

*25 березня [1887 р.]
з Петербурга в Москву*

*Вперше повністю опубліковано
в журн. «Новый мир», 1957, № 9*

*Друкується за рукописом
Архів рукописів
Державного музею
Л. М. Толстого,
коресп. Л. М. Толстого,
159/25 арк. 1—2*

ДО Л. М. ТОЛСТОГО *

Вельмишановний Лево Миколайовичу,

Ви надіслали мені книгу «Граф Монте-Крісто»,— видання Ситіна. Я порівняла її з оригіналом і постаралась відновити загальний зв'язок, якого в ній не було. Потім випустила нісенітниці, які там трапились.

Якщо те, що я зробила, годиться, то будьте ласкаві, дайте мені ще книгу для переробки.

Моя адреса: станція Миколаївської залізниці Окуловка. Обреч'є. Маєток Левіна. Надії Костянтинівні Крупській.

Н. Крупська

*4 червня [1887 р.]
із с. Обреч'є (Боровицький
повіт Новгородської губ.)
в Ясню Полянц (Тульська губ.)*

*Вперше опубліковано в книзі:
Г. А. Г а л и а ш в и л и, Лев
Толстой и Грузия, Тбілісі,
«Заря востока», 1951*

*Друкується за рукописом
Архіву рукописів Державного
Музею Л. М. Толстого,
коресп. Л. М. Толстого,
159/25, арк. 3*

ДО М. О. і М. І. УЛЬЯНОВИХ *

Дорога Маріє Олександрівно!

Хіба Анна Іллінічна¹ не одержала мого листа від 8-го або 9-го лютого? Я їй писала там досить докладно про себе. Біда в тому, що час, коли буде оголошений вирок, ще невідомий; мені сказали в Міністерстві юстиції, що доповідь буде або на першому, або на другому тижні посту. Сказали також, що призначено мені 3 роки Уфімської (вирок незмінний), але що департамент своєю владою може дозволити відбувати час нагляду в Шуші. Становище зовсім уже неясне. Після оголошення вироку доведеться, мабуть, пробути в Пітері ще тижнів два, отже, виїдемо ми² з Пітера, треба думати, на третьому або четвертому тижні. Побудемо в Москві днів 2—3, про день приїзду напишу, коли знатиму це вже напевно. Щодо Володиної роботи³, то мені обіцяли *неодмінно* знайти видавця; в Москві, кажуть, дуже погані цензурні умови, так що книга ризикує пролежати в цензурі дуже довго; книгу радять видавати літом, щоб вона вийшла на осінь, це найзручніший час для виходу такого роду книжок. Зважаючи на все це, я й не брала рукописів назад, запитувала Анну Іллінічну, як, на її думку, краще зробити, відповіді не одержала. Поки що послала Володі пере-

¹ Анна Іллінічна (далі вона ж А. І., Анюта, Аня) — А. І. Ульянова-Єлізарова (1864—1935), старша сестра В. І. Леніна, видатний діяч Комуністичної партії.— *Ред.*

² Н. К. Крупська повинна була виїхати на заслання із своєю матір'ю — Є. В. Крупською.— *Ред.*

³ Мова йде про видання збірника В. І. Леніна «Економічні етюди і статті».— *Ред.*

клад з англійської (редактор каже, що навіть коли Володя погано знає англійську мову, то це не біда, бо можна користуватися німецьким перекладом, а за англійською книжкою тільки перевіряти), переклад дуже цікавий і добре оплачується. Я не знаю, чи думав Володя брати переклади, з одного його листа я зробила висновок, що думає; в усякому разі — не біда, бо сказано, що перекладати можемо ми обоє, книга велика. Страшений я профан щодо влаштування всяких літературних справ...

У мами був плеврит, і вона вже коло місяця не виходить, сьогодні прийде новий лікар і подивиться її; той, що лікував її спочатку, надто вже недбайливий. Мама всім дуже, дуже кланяється.

Я все-таки думаю, що в Шушу мене пустять, чи їм не однаково?

Міцно цілую Вас.

Любляча Вас *Надя*

15/II

Дорога Манечко! ¹ писала я якось Анні Іллінічній, але, очевидно, вона мого листа не одержала. От і Булочка ² мене картає за мовчання і теж даремно! писати, звичайно, нічого, все неясно, сьогодні — одне, завтра — друге, але все-таки найнеобхідніше пишу і на листи відповідаю.

Кубу ³ я не бачила і до від'їзду навряд чи побачу. Одержала від неї якось листа, пише, що тепер, коли їй

¹ *Манечка* (далі вона ж *М. І., Маня, Маняша, Марія Іллінічна, Маруся*) — М. І. Ульянова (1878—1937), молодша сестра В. І. Леніна, видатний діяч Комуністичної партії.— *Ред.*

² *Булочка* (далі вона ж *Зіна, Зінаїда Павлівна, Зіночка, Зінуша*) — З. П. Невзорова-Кржижановська (1869—1948), найстаріший член Комуністичної партії, учасниця петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», в справі якого була заарештована в червні 1896 р. Заслання відбувала в селі Тесінському і в Мінусінську разом з Г. М. Кржижановським.— *Ред.*

³ *Куба* (далі вона ж *Ліра, Лірочка*) — А. О. Якубова (1870—1913), у 90-ті роки член Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», в справі якого була заслана до Східного Сибіру. Якийсь час співчувала «економістам» і була одним з організаторів газети «Рабочая мысль». Після II з'їзду РСДРП приєдналась до меншовиків. Пізніше перейшла до більшовиків. (Про ставлення до неї Н. К. Крупської див. також стор. 67—68 цього тома.) — *Ред.*

не доводиться розмовляти, вона почуває себе прекрасно, багато працює, дуже рада четвергам, всім посилає поклони.

В. В. я, мабуть, дістану¹. Володин списочок я передала одному знайомому, він обіцяв дістати все, крім Людоговського (це бібліографічна рідкість)² та економічного журналу. Не знаю, чи дістане, хоч він взагалі майстер діставати книжки. Хочу застати якнайбільше книжок, та не знаю, що брати. Своїх книжок у мене небагато, та й дуже вони звичайні, не знаю навіть, чи варто все це брати, у Володі, мабуть, ці книжки є. Діставати у знайомих не так легко, та й що брати? От уже тижнів через 2 їхати треба, а запаси книжкові у мене ще дуже мізерні. Взагалі ми в дорогу збираємось якимсь мляво і до краю недоцільно, кажуть — більше теплого брати треба... Тепер уже скоро, мабуть, вирушимо. Поцілуйте А. І. і скажіть їй, що недобре вона робить, що мене так всюди рекомендує: Володі про мій худющий вигляд написала, Булочці на моє лукавство поскаржилась... Міцно цілую Вас, дорога. Дмитру Іллічу спасибі за поздоровлення перекажіть. Хоч би до літа його справа скінчилася³. Ну, до побачення!

Н. Крупська

*15 лютого 1898 р.
3 Петербурга в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 4*

*Друкуються за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ Мова йде, очевидно, про книжку В. В. (Воронцова В. П.) «Очерки кустарной промышленности в России», СПб, 1886.— *Ред.*

² Мова йде про книжку А. П. Людоговського «Основы сельскохозяйственной экономики и сельскохозяйственного счетоводства», СПб, изд. А. Ф. Девриена, 1875.— *Ред.*

³ Дмитро Ілліч (далі він же Д. І., Дм. І., Дм. Іл., Митя) — Д. І. Ульянов (1874—1943) — молодший брат В. І. Леніна, найстаріший член Комуністичної партії. 7 листопада 1897 р. його було заарештовано в справі московського «Робітничого союзу» і ув'язнено до 20 серпня 1898 р.— *Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Посилаю Володині статті. Не пересилала їх досі тому, що чекала відповіді від Володи на мій лист, де я писала йому про цензурні міркування. Він мене просив довідатися про цензурні умови — і в результаті цих довідок виявилось, що найголовніше в цьому відношенні місце видання. Москва в цьому відношенні багато гірша від Пітера, там найневинніші книжки затримуються і всіляко спотворюються. Книга Булгакова¹ пролежала в цензурі коло року. Водовозова² теж, здається, перенесла видавництво у Пітер. Есріваін³ наполягає на тому, що видавати книжку в Москві зовсім неблагорозумно. От.

Відносно мого від'їзду... Нічого я, Маню дорога, не знаю. Тут живе одна дама з Мінусінська, вона каже, що їхати пізніше від 10-го — 12-го числа не можна вже

¹ С. Н. Булгаков — «легальний марксист», який перейшов разом з М. І. Туган-Барановським і П. Б. Струве в ряди «критиків Маркса». Мається на увазі, очевидно, його книга «О рынках при капиталистическом производстве. Теоретический этюд». Критику цієї книги дав В. І. Ленін у статті «Замітка до питання про теорію ринків. (З приводу полеміки пп. Туган-Барановського і Булгакова)» (В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 39—48).

² М. І. Водовозова — книговидавець у Петербурзі; в її видавництві вийшла в 1899 р. книга В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії». — *Ред.*

³ Есріваін (далі він же *письменник, редактор*) — П. Б. Струве (1870—1944), видатний представник «легального марксизму» 90-х років, публіцист і редактор ряду журналів. Пізніше — один із засновників буржуазної партії кадетів, після Жовтневої революції білоемігрант. Всебічну критику його поглядів дав у ряді своїх творів В. І. Ленін. — *Ред.*

буде — ризикуєш застрягти в дорозі. Я все сподівалася, що вирок буде оголошений 4-го березня, і тоді ми б виїхали 10-го ввечері. Але вирок відклали до 11-го березня (і то не напевно), а в департаменті говорять таке: моє прохання буде «взято, *мабуть*, до уваги», коли мені дозволено буде їхати в Сибір, то не раніше, як після оголошення вироку, *можє*, мені буде дозволено їхати прямо з Пітера, а не з Уфімської губернії (!). Завтра піду знов у департамент. Так мені не хочеться, щоб моя поїздка відкладалася до весни. Сьогодні поспішаю дуже, а завтра ввечері напишу Анні Іллінічній і розповім про результати мого ходіння в департамент. Завтра ж проситиму там побачення з Кубою, а то вже надто прикро виїжджати, не побачивши її ні разу.

Міцно цілую. *Н. Крупська*

Ви пишете неправильно адресу: б. 18, кв. 35, треба навпаки: буд. 35, кв. 18.

*6 березня 1898 р.
З Петербурга в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ *

Дорога Маріє Олександрівно! добралися ми до Шушенського, і я виконую свою обіцянку — написати, як виглядає Володя. На мою думку, він страшенно поздоровішав, і вигляд у нього блискучий порівняно з тим, який був у Пітері. Одна тутешня жителька полька каже: «пан Ульянов завжди веселий». Захоплюється він дуже полюванням, та й усі тут взагалі завзяті мисливці, так що скоро і я, треба думати, виглядатиму всяких качок, чирків і т. п. звірів.

Дорога до Шуші зовсім невтомлива, особливо, коли немає потреби сидіти в Красноярську, а ще обіцяють, що з червня місяця пароплав буде до Шуші. Тоді буде й зовсім добре. Отже, коли Вам пощастить вибратися сюди, то їхати буде нічого собі. А в Шуші дуже добре, на мій погляд, ліс, річка близько. Пишу небагато, бо це тільки дописка до Володиного листа¹. Він написав, мабуть, далеко більш докладного листа. Заходила в Мінусінську довідуватися про книжки, там уже був одержаний лист од Вас і повістка, але виявилось, що з Красноярська їх одержати адресатові не можна. Того ж вечора уладнали справу, написали доручення в Красноярськ, і тепер цими днями книжки будуть одержані. Велике спасибі. А з нашим численним багажем все обійшлося цілком благополучно, нічого не розгубили, у вагони нас всюди пускали. Спасибі також за провізію, ми їли її днів три,

¹ Див. лист В. І. Леніна до М. О. Ульянової від 10 травня 1898 р. (В. І. Ленін, Твори, т. 37, стор. 100—101).— *Ред.*

і це було значно приємніше, ніж вокзальна їжа... Ну, от. А на берег нас все-таки висадили. Володя залишився дуже незадоволений моїми розповідями про всіх вас, сказав, що цього дуже мало, а я розповіла все, що знала. Ну, цілую всіх, М. Т.¹ і Д. І. мій поклін.

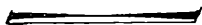
Н. Кр.

*10 травня 1898 р.
Із с. Шушенського в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ М. Т. (далі він же *Марк Тимофійович, Марк, Марк Тимоф.*) — М. Т. Єлізаров (1862—1919), чоловік А. І. Ульянової, видатний член Комуністичної партії.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! Володя сидить і веде докладну розмову з мірошником про якісь будинки та корови, ну, а я сіла написати Вам трошки. Не знаю вже, з чого й почати, один день схожий на другий, зовнішніх подій ніяких. Мені вже здається, що я цілий вік у Шуші живу, акліматизувалася цілком. В Шуші дуже навіть хороше літом. Ми щодня ходимо ввечері гуляти, мама, правда, далеко не ходить, ну а ми іноді і далі куди-небудь ідемо. Увечері тут в повітрі зовсім вогкості немає і гуляти дуже добре. Комарів хоч багато, і ми пошили собі сітки, але комарі чомусь спеціально їдять Володю, а в цілому жити дають. Гуляти з нами ходить знаменитий «мисливський» собака, який весь час, наче шалений, ганяє птахів, чим завжди обурює Володю. Володя на полювання в цей час не ходить (мисливець з нього все-таки не такий уже пристрасний), птахи у гніздах, чи що, сидять, і навіть мисливські чоботи винесені у погрібник. Замість полювання Володя спробував зайнятися рибальством, їздив якось за Єнісей на ніч миньків ловити, але після останньої поїздки, коли не вдалося впіймати жодної рибинки, щось про миньків більше мови нема. А за Єнісеєм напрочуд гарно! Ми якось їздили туди з безліччю всіляких пригод, то дуже добре було. Жарко тепер. Купатися треба ходити досить далеко. Тепер виробився проект купатися вранці і для цього вставати о 6 год. ранку. Не знаю вже, чи довго продержиться такий режим, сьогодні купання відбулося. Взагалі теперішнє

наше життя нагадує «справжнісіньке» дачне життя, тільки господарства свого немає.

Ну, а вже годують нас добре, молоком напувають досхочу, і всі ми тут процвітаємо. Я все ще не звикла до теперішнього здорового вигляду Володі, адже в Пітері я звикла його бачити завжди не зовсім здоровим. Зіночка навіть охнула, побачивши його в Мінусі. Ну, та й у неї самої вигляд слава богу. От Лірочка інша річ. З Пітера прислали її картку, зняту з неї на другий день після звільнення — так вигляд у неї просто жахливий. Невже вона і справді так змінилася? Іноді я подумую, чи не пришлють її в Шушу, славно було б, в Шуші вона, може, і відійшла б трохи.

Ну, от набалакала я цілу купу всякої всячини. Маня запитує в останньому листі про картки. Я ще з дороги написала в Пітер, просила послати Вам мою картку (домашнього виробництва), але вони, мабуть, забули це зробити. Щодо картки не домашньої, то я напишу в Пітер, щоб сходили у фотографію і замовили ще кілька моїх зображень, це, певно, не відмовляться зробити. Дуже б я хотіла, щоб Ви приїхали з Манею до нас. Тепер ще можна б устигнути. Перекажіть мій поклін Д. І. Володя вже кінчив розмовляти з мірошником і два листи написав, а я все ніяк не можу скінчити своєї балаканини.

Ну, до побачення, міцно цілую. Мама шле всім свій привіт. Через Володю поклони годі посилати, він вважає, що це само собою зрозуміло. Я все-таки міцно цілую Маню і Анюту, а М. Т. шлю свій поклін.

Ваша Н. Кр.

*14 червня 1898 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 4*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Володя з величезним задоволенням вичитав мені всі докори, які ти писала якось на мою адресу. Ну, що ж, визнаю себе винною, але заслуговую на полегкість.

Сьогодні Володя скінчив свої ринки¹, тепер йому лишається тільки скоротити їх, і все гаразд. А цими днями і Вебб² прийде до благополучного закінчення. Лишилося тільки зчитати менше половини. Кінець кінцем переклад вийшов, здається, хороший.

На ім'я Фрідман прийшов ще ящик з книжками для Володі. Там Адам Сміт, філософія і дві твої книжки — Ада Негрі. Пані Фрідман зчинила була цілу бурю, але книжки в результаті все ж одержані, поставлені на полицю і занесені до списку. Володя час від часу поглядає на філософію з ніжністю і мріє про той час, коли він в неї порине.

Одержали вчора листа від Лірочки, веселого-првеселого, описує своє життя в Казачинському. Там 10 чо-

¹ Мова йде про працю В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії. Процес утворення внутрішнього ринку для великої промисловості». (Див. В. І. Ленін, Твори, т. 3, стор. 1—525).— *Ред.*

² Мова йде про переклад з англійської першого тома книги С. і Б. Вебб «Теорія і практика англійського тред-юніонізму», який В. І. Ленін робив разом з Н. К. Крупською. Переклад відправив В. І. Ленін із Шушенського 16 серпня 1898 р. З початку вересня 1899 р. до 19 січня 1900 р. він редагував другий том цієї книги.— *Ред.*

ловік засланців, більшість живе комунією, завели свій город, корову, сіножать, живуть в одному великому будинку. Ліра пише, що втішається свободою, ходить по ягоди, сіно гребе, господарює, в книжку і не заглядає. Так думає провести літо, а з осені відокремитись від комуні і засісти за заняття. Лист довгий і бадьорий, ну й рада я за неї дуже, хоч відпочиває людина.

У нас все по-старому. Новин ніяких. Володя весь час багато працював та час від часу ходив на дупелів. Сьогодні збиралися були їхати кудись за дупелями, та от вже кілька днів вітер завиває немилосердно, і вдень і вночі, дощу немає, а бушує чогось.

Ім[о]
настоюємо наливку на ма[ліні]...¹, солимо огірки — все як годиться, як в Росії. Купували якось кавуни, але, як і слід було чекати, ця штука виявилася зовсім білою, без усякої претензії на червоний колір. Іли якось кедрові шишки.

Володя збирається деньків на два з'їздити в тайгу, подивитися, що то за тайга, позбирати ягід, шишок, поплувати на тайгових рябчиків. Розмови про тайгу точаться часто, ці розмови багато цікавіші за розмови про качок.

От, здається, і все, що можна повідомити нового про наше життя.

Коли Маня їде в Брюссель? Я дуже рада за неї. Написала листа [Ганні Іванівні Мещеряковій] (колишня [Чечуріна])², наша шкільна вчителька і моя дуже хороша подруга. Вони житимуть у Льежі, боюсь тільки, чи не поїхали вже, і чи не спізнився мій лист.

¹ У листі текст, позначений пунктиром, вирізаний. Ці місця збігаються з вирізаним з метою конспірації текстом на звороті листа.— *Ред.*

² Весь текст, поставлений у квадратні дужки, вирізаний з метою конспірації.

Г. І. Мещерякова (Чечуріна) (1866—1948) у 1891—1896 рр. була вчителькою Смоленської вечірньо-недільної школи (див. т. I цього видання, стор. 44—47) і бібліотекарем першої народної бібліотеки, відкритої за Невською заставою Товариством народних розваг. За свою діяльність зазнавала репресій царського уряду, у 1898—1900 рр. жила в еміграції в Льежі. Член Комуністичної партії з 1917 р.— *Ред.*

Ну, до побачення, цілую міцно і тебе, і Маню, і Марію
Олександрівну. М. Т. мій поклін. Мама всім кланяється,
вона чогось хворіє останнім часом. Всього найкращого.

Надя

*9 серпня 1898 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 4*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно!

З останньою поштою прийшла нарешті телеграма про звільнення Д. І.¹ Пошту принесли саме тоді, коли наїхали гості. На нас останніми днями було зроблено «наше-стя іноплемянників», частково з Мінуси, частково з околиць, публіка найрізноманітніша. В нашому мирному житті це вікликало ціле сум'яття, і ми під кінець трохи очманіли. Особливо дійняли нас різні «господарські» розмови про коней, корів, свиней і т. д. Тут всі захоплюються гоподарством, навіть і ми завели були півконя (один з тутешніх обивателів узяв з волості під розписку коня, ми хотіли купувати йому корм і за це могли б користуватися конем скільки завгодно), але наші півконя, як виявилось, такий заїжджений кінь, що з версти везе 1½ години, довелося віддати його назад, і цей наш господарський захід зазнав фіаско. Зате старанно збираємо гриби, рижиків і груздів у нас сила. Володя спочатку заявив, що не любить і не вміє грибів збирати, а тепер його з лісу не витягнеш, впадає у справжній «грибний раж». На той рік збираємось заводити город, Володя вже підрядився грядки копати. От йому й фізична вправа буде. Поки що він дуже часто ходить на полювання. От і зараз своє мисливське знаряддя налагоджує. Б'є тетерок, а ми всі їх їмо та підхваляємо. Не думаю, щоб наш «поміщицький будинок» був дуже холодний, тут раніше писар жив, то каже — нічого, тепло. В усякому разі ми вживаємо всіх запобіжних заходів: замовили повсть, замажемо

¹ Див. прим. 3 на стор. 14.— *Ред.*

добре вікна, зробимо навколо будинку призьбу і т. д. У нас в кожній кімнаті грубка, отже, треба думати, дуже холодно вже не буде. Та годі базікати, міцно Вас обнімаю, безмірно рада і за Д. І. і за Вас. Передайте йому мій гарячий привіт. Аню і Маню цілую дуже. Мама всім дуже кланяється. Вона потроху втягується в шушенське життя і не так нудьгує тепер, як перший час.

Ваша *Надя*

*26 серпня 1898 р.
Із с. Шишенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 4*

*Друкується за текстом
Теорія В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Ну, я збираюся сьогодні настрочити довгого, предовгого листа: Володя махнув у Красноярськ, і без нього стало якось пусто, «режим» змінився, вечір пустий сьогодні раптом вийшов, найкраще діло листи дряпати. Набалакати всякої всячини можу скільки завгодно, але буде справді вже «всяка всячина».

Сьогодні одержала твого довжелезного листа, Маню дорога, а Володя — закритку з Тули, треба думати, від Д. І.¹ Поклала йому у стіл. Справді, Д. І., я думаю, скучно сидіти в Тулі, та і взагалі таке неясне становище, як його теперішнє, не з приемних, а в чужому місті — і зовсім невесело, а найгірше все-таки минулося, це безконечне «азовське сидіння». А тепер, може, Д. І. вже й у Подольську... в усякому разі, питання, мабуть, уже вияснилося.

У нас стоїть чудова осінь, тільки ранки холодні, а вночі мороз. Тому Володя взяв з собою все тепле: теплу шапку, шубу, рукавиці, теплі шкарпетки. Він давно вже подавав прохання, зуби у нього зовсім перестали боліти, а тут дозвіл прийшов на тиждень поїхати в Красноярськ. Спочатку Володя думав був не їхати, а потім спокусився. Я дуже рада, що він проїздить, розважить трохи,

¹ Після звільнення з тюрми в справі московського «Робітничого союзу» (серпень 1898 р.) Д. І. Ульянов був виключений з Московського університету і засланий в Тулу, а потім (1898—1899 рр.) перебував під гласним наглядом в м. Подольську Московської губернії.— *Ред.*

з людьми побачиться, а то засидівся він у Шуші зовсім. Він теж був дуже радий цій подорожі. Останній день перед від'їздом навіть книжки не розгортались, я старанно лагодила Володину зимову амуніцію, а він сидів на вікні і жваво розмовляв та робив різні заповіді: вікна вставити найакуратніше, замикатися якнайміцніше, навіть пилу від хазяїв притяг і двері заходився пиляти, щоб краще замикалися. Взагалі про нашу безпеку дуже турбувався: Оскара¹ підмовив приходити до нас ночувати, а мене учив стріляти з револьвера. Вночі йому погано спалося, а вранці я його збудила, коли вже візник приїхав, так він якоюсь переможної пісні заспівав з радості. Не знаю, чи залишиться він задоволений поїздкою. Звичайно, не міг не захопити з собою купи книжок: 5 товстезних книжиць узяв та ще в Красноярській бібліотеці виписки збирався робити. Сподіваюсь, книжки залишаться непрочитаними. У Красноярську Володі поставлено в обов'язок купити — собі 2 шапки, полотна собі на сорочки, спільний кожух, коньки та ін. Замовляла я була купити на кофточку дочці Промінського², але через те що Володя пішов до мами питати, скільки «фунтів» треба купити на кофточку, то й був звільнений від цього важкого обов'язку. Одержала з Мінуси від Володі коротеньку записочку, в якій він хоч і лається, що пароплава чекати треба, але з якої я проте зробила висновок, що початок подорожі вдалий³.

За час Володиної відсутності я збираюся: 1) зробити остаточний ремонт його костюмів, 2) навчитися читати по-англійському — для чого повинна вивчати 12 сторінок різних винятків — за Нуроком⁴, 3) прочитати до кінця почату англійську книгу. Ну, а потім так дещо підчитати. Ми почали з Володею читати «Agitator'a» (на «Agitator'i» написано Аниною рукою «для Наденьки», я все їй по-

¹ О. А. Енгберг — робітник Путіловського заводу. У жовтні 1897 р. був засланий до Східного Сибіру за революційну діяльність. Відбував заслання в с. Шушенському. — *Ред.*

² І. Л. Промінський (1859—1923) відбував заслання в с. Шушенському за участь в Лодзінській організації соціал-демократів Польщі. — *Ред.*

³ Записка не збереглась. — *Ред.*

⁴ Мова йде про самовчитель англійської мови: Н. М. Нурок, Практическая грамматика английского языка с хрестоматией и словарем, изд. 7-е, СПб, 1894. — *Ред.*

дякувати збиралася, та ось прозбиралася до цього часу) і мучимося з англійською вимовою, ну от я йому й пообіцяла Нурока вивчити. Ці дні я куховарю. Мама схопила страшенний нежить і взагалі застудилася, ну так я буду орудувати. Мама зовсім уже звикла до Шуші і в листах уже розписує чарівну шушенську осінь. До від'їзду Володі ми всі ходили з ним полювати на тетерок. Тепер полювання на тетерок та куріпок — це птахи благородні, за ними не треба лізти в болото, як за якими-небудь качками. Та скільки разів ми не ходили, ні одної тетерки або куріпки не бачили, але гуляли славно. А втім, куріпок раз бачили штук 20: їхали на дрогах — вся колонія шушенська, раптом з обох боків дороги знявся табун куріпок, що тут з нашими мисливцями сподіялось, Володя навіть застогнав якось, устиг все-таки націлитись, але куріпка не полетіла навіть, а просто пішла собі. Взагалі то було сумне полювання: не вбили нікого; тільки Оскар підстрелив Дженні очі, думали собака осліпне, однак видужала. Дженні страшенно сумує без Володі, ні на крок не відходить від мене і гавкає з-за всякої дрібниці.

От про які дурниці я пишу, а зовнішніх подій ніяких. Тому і Володя в листах пише іншим разом про одне й те саме, при зовнішній одноманітності подій якось зовсім втрачається уявлення про час. Одного разу ми з Володею дійшли до того, що довго не могли пригадати, чи був у нас в гостях В. В.¹ позавчора чи десять днів тому. Потрібен був цілий ряд міркувань, щоб з'ясувати це питання. Насилу пригадали. З Мінуси Володя збирався писати додому, отже, в моєму листі, треба думати, частково будуть повторення. А втім, ні, мій лист чисто жіночий, так взагалі. Недавно якось одержала листа від дружини письменника², пише, що коректуру Володиної книжки³ читає вона, вже 7-й аркуш тоді був. Вона побоювалася, що в книжці не вийде 10 аркушів — новий

¹ В. В. (далі він же *Базіль, Василь Васильович*) — В. В. Старков (1869—1925); відбував заслання в справі петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» недалеко від с. Шушенського (в с. Тесінському, потім — у м. Мінусінську).— *Ред.*

² *Дружина письменника* (далі вона ж дружина *écrivain'a*) — Н. А. Струве (Герд), дружина П. Б. Струве. (Див. прим. 3 на стор. 15).— *Ред.*

³ Мова йде про збірник В. І. Леніна «Економічні етюди і статті».— *Ред.*

закон вийшов про число букв в аркуші,— тоді Каришева¹ можна б долучити, воно б і добре було, тільки тоді книжка затримається. Ми її чекаємо з дня на день. Ринки Володя збирається скінчити до Нового року, хоч трохи сумнівається. Ну, от. Лист Марії Олександрівни від 10/VIII одержали, я їйому була чомусь особливо рада. Міцно її цілую.

Коли ти одержиш мого листа, мабуть, збиратимешся вже в дорогу. Бажаю всякого успіху. Я колись дуже хотіла поїхати в Бельгію, може, знову потягне за кордон — подивитись світ божий,— коли буде можливість поїхати, поки що про це думати не доводиться. Ти, мабуть, чекатимеш Аню? Коли вона хотіла повернутися? Г [Мещерякова]² дуже й дуже хороша людина, дика трохи, але на диво пряма і хороша. Ну, кінчати треба. Ще раз міцно цілую тебе і Марію Олександрівну за себе і за маму.

Твоя Н.

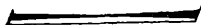
*11 вересня 1898 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 5*

*Друкується за текстом
Твори В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ Мова йде про статтю В. І. Леніна «До питання про нашу фабрично-заводську статистику. (Нові статистичні подвиги проф. Каришева)». (Див. Твори, т. 4, стор. 1—30).— *Ред.*

² Прізвище з метою конспірації в рукопису вирізане.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Сьогодні знову пишу я замість Володі, дорога Маріє Олександрівно. Володя приїхав з Красноярська позавчора пізно ввечері, його чекали тут 2 Маниних листи, і він збирався був сьогодні засісти за лист додому, але з ранку прийшли Оскар і Промінський і почали спокушати Володю їхати на полювання на якийсь Аганітів острів, де, як вони кажуть, зайців сила-силенна і табуни тетерок та куріпок так і літають. Володя повагався був, але кінець кінцем спокусився, до речі ж і день сьогодні чудесний. Взагалі осінь хороша стоїть, тільки тиждень якийсь було холодно. Своєю поїздкою у Красноярськ Володя в цілому лишився задоволений. Він, мабуть, писав уже, що поїхав у Красноярськ з Ельвірою Ернестівною¹ і Тонечкою², бо Е. Е. забила собі печінку і дуже розхворілась. Думали, що в неї рак або нарив у печінці, але ні того, ні другого, на щастя, не виявлено, звичайний ушиб, треба тільки дуже берегтися. Вони повернулися разом з Володею. У Красноярську Е. Е. лежала в лікарні, а Володя жив у Красікова³. Побачив він у Красноярську публіку,

¹ *Ельвіра Ернестівна* (далі вона ж *Е. Е.*) — Е. Е. Розенберг, мати Г. М. Кржижановського. Поїхала на заслання за своїм сином.— *Ред.*

² *Тонечка* — А. М. Розенберг, сестра Г. М. Кржижановського. Поїхала на заслання слідом за своїм нареченим В. В. Старковим (див. прим. 1 на стор. 28).— *Ред.*

³ *П. А. Красіков* (1870—1939) — один з найстаріших членів Комуністичної партії. У 1894 р. був засланий до Красноярська. На заслання познайомився з В. І. Леніним.— *Ред.*

поговорив про всяку всячину, зіграв партій 10 в шахи. Цілком можливо, що один з тих, що тепер тимчасово живе у Красноярську, буде призначений в село Єрмаковське, за 40 верст від нас. Він шахіст і дуже цікавий співрозмовник, Володя познайомився з ним у Красноярську. Я б дуже хотіла, щоб це призначення відбулося, можна було б бачитися, 40 верст — близесенько. Володя їхав до Мінуси (пароплав тягся 5 днів!) з Лепешинською, дружиною одного засланця¹, який живе в Казачинському. Вона дістала посаду фельдшериці в селі Курагінському, теж від нас недалеко, і чоловік її переводиться туди ж. Теж шахіст. Лепешинська розповідала про Лірочку, що вона дуже нервова і дразлива, бере участь в комуні і через тиждень куховарить. У них там 3 жінок, одна — хліб пече, а інші куховарять по черзі. Від Лірочки був позавчора лист, їй, видно, дуже набридає це життя колонією, пише, що рада, коли залишиться сама і може працювати.— Виявилось, що у Володі болів зовсім не той зуб, який він виривав, а інший, який йому і вирвав у Красноярську дантист. Поворотна дорога смертельно набридла Володі, хоч він набрав деяку дозу книжок, крім тієї купи, що взяв з дому. В Мінусі не схотів зупинитись і навіть не заніс справникові прохідного посвідчення. Купив у Красноярську кожух. Кожух куплено власне для мене, але по суті він «сімейний», призначається для подорожей і далеких виходів. Кожух коштує 20 карб. і такий м'який, м'який, що як залізеш у нього, так і вилазити не хочеться. Взагалі купив усе, що слід було, і навіть іграшок дітям Промінського і синочку катанщика Міні, що живе у нас в дворі. Хлопчик років п'яти і часто у нас товчється. Вранці, як довідався, що Володя приїхав, поспішаючи схопив материні чоботи і почав мерщій одягатися. Мати питає «куди ти?» — «Та ж Володимир Ілліч приїхав!» — «Ти завадиш, не ходи...» — «О, ні, В. Іл. мене любить!» (Володя, дійсно, його любить). Коли ж вчора йому дали коня, якого Володя привіз йому з Красноярська, то він пройнявся до Володі такою ніж-

¹ О. Б. Лепешинська (1871—1963) в 1897—1900 рр. разом з чоловіком П. М. Лепешинським (1868—1944) відбувала заслання в Сибіру в Мінусінському окрузі Єнісейської губернії.— *Ред.*

ністю, що навіть не хотів іти додому спати, а улігся з Дженською на постілці. Втішне хлоп'ятко!

Нарешті ми найняли служницю, дівчину років 15¹, за 2½ карб. на місяць + чоботи, прийде у вівторок, отже, нашому самостійному господарюванню кінець. Запасли на зиму всякої всячини. Ще треба от вікна повставляти, жаль тільки закупурюватись, коли на дворі так хороше! Мама потроху втяглася в шушенське життя, не хворіє і не нудьгує. Спасибі Маняші за листи, звичайно, я писатиму їй і за кордон. Як-то вона там влаштується. Шкода, що їй незручно їхати з Мещеряковими², вони хороші люди, особливо Ганна. Німецького Zola одержали, збираємося читати. Тепер ми будемо одержувати, «Frankfurter Zeitung»³, присилатимуть з Пітера, Володя збирається ще виписати яку-небудь англійську газету. Що це про книжку Володину ні слуху, ні духу⁴. Прикро буде, якщо не вигорить. Рецензії на Каришева слід би послати в Пітер⁵, може не вийшло 10 аркушів, через те й затримка. Ну, буде вже. Міцно, міцно цілую Вас і Маняшу за себе і за Володю. Мама дуже кланяється. Коли ж Аня приїде?

Ваша Надя

Минулого разу забула написати, що Blos'a⁶ одержано. Треба його переслати?

Дивно, що не було листа від Володі одночасно з рецензією на Каришева. Пригадується, він листа тоді послав⁷.

27 вересня 1898 р.
Із с. Щушенського в Подольськ
(Московська губ.)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 5

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Мова йде про Пашу Мезіну. (Див. стор. 35, 55, 393).— *Ред.*

² Мещерякови — Н. Л. Мещеряков (1865—1942), професіональний революціонер, старий член Комуністичної партії, і його дружина Г. І. Мещерякова-Чечуріна. (Див. прим. 2 на стор. 22).— *Ред.*

³ «Франкфуртська газета» виходила в 1856—1943 рр. у Франкфурті-на-Майні. Орган великих німецьких біржовиків.— *Ред.*

⁴ Див. прим. 3 на стор. 28.— *Ред.*

⁵ Див. прим. 4 на стор. 28.— *Ред.*

⁶ Мова йде про книгу В. Блоса «Французская революция», т. I, СПб, 1895.— *Ред.*

⁷ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 37, стор. 113.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! зараз же по від'їзді Володі у Красноярськ я написала Вам докладного листа, також і по приїзді Володі звітти. Ви, мабуть, одержали обидва ці листи. Ну, та тепер це діла давно минулих днів. У нас уже зима, наша Шушенка замерзла, і сніг уже був, але зійшов. Холод чималий (градусів 5), що не завадило Володі податися сьогодні на полювання за зайцями на острів, на цілий день, він у цьому році жодного зайця ще не знищив. Одягнувся він тепло, а провітритись йому не вадить, останнім часом він весь поринув у свої ринки і пише з ранку до вечора. Перший розділ уже готовий, він мені здався дуже цікавим. Я удаю з себе «нетямкого читача» і повинна судити про ясність викладу «ринків», стараюсь бути якомога «більш нетямкою», але особливо присікатися ні до чого не можу. Страшенно дивно, що досі немає ні звука від есриваїп'а про книжку, думаємо — ухнула. Взагалі останнім часом пошта — зовсім мізерна. Вчора посміялись ми добре. Крім газет, нічого не було, і мама почала обвинувачувати листоношу в тому, що він із злості приховує листи, а нас у тому, що мало даємо йому на чай, наших знайомих — в чорному егоїзмі і знов-таки нас у тому, що ми листоноші от жаліємо грошей, а по-пустому тратимо, позавчора їздили до Курнатовського¹ і чого? тільки

¹ В. К. Курнатовський (1863—1912) — професіональний революціонер, соратник В. І. Леніна. Після повернення в 1897 р. в Росію із Цюриха, де він входив до складу групи «Визволення праці», був заарештований і засланий у Східний Сибір. Тут, у с. Шушенському, В. К. Курнатовський вперше зустрівся з В. І. Леніним.— *Ред.*

людині працювати завадили і обід його з'їли, скінчилося на тому, що ми всі сміятися почали, і неприємне почуття, яке завжди буває при скудній пошті, минулося. Їздили ми якось до Курнатовського, він служить на цукровому заводі, верст за 20 від нас. Була неділя, хоч і холодно, але сонце світило з прекрасного блакитного неба, ми й поїхали собі. Одяглися зовсім по-зимовому, Володя в шубу, у валянки, а мене закутали в «сімейний» кожух, я з головою пірнула в нього. Виявилось, що Курнатовський страшенно зайнятий, свят у нього немає, працює по 12 годин на добу, від роботи ми його дійсно відірвали, але це йому тільки на користь, і обід його теж дійсно з'їли. Оглядали цукровий завод, директор виявляв надзвичайну люб'язність до «знатних іноземців» (незважаючи на те, що Володя у своїх валянках і зимових брюках скидався на велетня з «хлопчика з мізинчик», а у мене все волосся дибом стояло од вітру), старався виправдати погані умови, в яких доводиться працювати робітникам, сам починав розмову на цю тему і дійшов у своїй люб'язності до того, що, незважаючи на весь свій елегантний і випещений вигляд, кинувся подавати Володі табуретку і стирати з неї порошок. Я трохи не розреготалася. Курнатовський через місяць приїде до нас у гості, може, заїде якось і Базіль з Тонечкою¹. Не знаю, чи писав Вам Володя, що і Базіль і Гліб² перепрошуються в Нижнеудінськ, де їм пропонують інженерські посади. Тепер через тесінців ми користуємося мінусінською бібліотекою, хоч вона і дуже вбога. Ну, та книжок же досить. Анюта якось запитувала мене, що я роблю. Морочуся з однією популярною книжкою, хотілося б її написати, та не знаю ще чи вийде щось³. Це, так би мовити,

¹ В. В. Старков і А. М. Старкова (Розенберг). (Див. прим. 1 на стор. 28 і 2 на стор. 30).— *Ред.*

² Гліб — Г. М. Кржижановський (1872—1959), соратник В. І. Леніна, відомий діяч Комуністичної партії і Радянської держави, один із засновників петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». У 1897—1900 рр. відбував заслання в Мінусінському окрузі разом з дружиною З. П. Кржижановською (Невзоровою). Після Жовтня — учений-енергетик, академік, у 1920 р. очолював комісію ГОЕЛРО.— *Ред.*

³ Мабуть, йдеться про роботу над книжкою «Жінка-робітниця», яку Н. К. Крупська писала в с. Шушенському. (Див. т. 1 цього вид., стор. 71—100).— *Ред.*

мое головне заняття, а потім так дещо роблю, що прийдеться: англійською мовою займаюсь, почитаю, листи пишу, у Володину роботу встряваю, гуляти ходжу, гудзики пришиваю... Живемо ми тепер зовсім по-хазяйському: обікналися гноем, вікна повставляли, дивовижну хвіртку зробили, сад коло будинку посадили і парканом його обгородили. Найняли дівчину, яка тепер і допомагає мамі в господарстві і всю чорну роботу робить. Спасибі, дорога Маріє Олександрівно, за пропозицію прислати що-небудь з туалету або господарських речей. Але одержі нам ніякої не треба, бо перед від'їздом у Шушу ми зробили ґрунтовний ремонт костюмів, а щодо господарських речей, то дещо ми взяли з собою з Пітера, а коли і буває щось потрібно, то більше — кочерги, роґачі, копістки та інше знаряддя. У Володі теж все є, не було нічних сорочок, але в Красноярську він купив полотна, і сорочки готові, тільки ось котрий уже день Володя не може зібратися поміряти їх. Володя завжди дивується, де це у мене матеріал береться для довгих листів, але він у своїх листах пише тільки про речі, які мають загальнолюдський інтерес, а я пишу про всякі дрібниці... Я ще в боргу перед Анютою, не відповіла їй на один лист, але вона хай на мене не бурчить і листів не рахує.

Як-то ви всі поживаєте? Чи поїхала Маня, дуже вона хвилювалася перед від'їздом. Поїхала сама чи з Мещеряковими? Як влаштувалася справа в Д. І.? Чи прийшов йому дозвіл жити в Подольську? Як Анюта і М. Т. задоволені своєю поїздкою? Годі, однак, я ж можу до завтра запитувати. Всім посилаю свої поклони, Вас і Анюту міцно, міцно цілую. Мама шле великі поклони. Володя нехай сам пише. Ще раз міцно цілую.

Ваша *Надя*

Як Манина адреса?

14 жовтня 1898 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 5

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Сьогодні у нас триває піднесений настрій, викликаний вчорашньою поштою. Дивимося вчора — лізе через паркан хлопчак із волості з якимось величезним тюком. Виявилось, що наша пошта таких величезних розмірів, що довелося взяти з волості кожух, щоб доставити нам в цілості все майно. Звичайно, це були не листи, а тільки книжки, але іноді й книжки буває надзвичайно приємно одержувати. Як ти себе почуваєш? Чи багато завела знайомств, взагалі, чи й досі подобається в Брюсселі? Колись я одержувала захоплені листи від Мещерякова, якому страшенно подобалося бельгійське життя. Бувало, читаєш його лист і так захочеться подивитись, як люди на білому світі живуть. Між іншим, ти, мабуть, немало втіху матимеш від усяких народних хорів. Адже в Бельгії, кажуть, добре співають. До нас приїздив Гліб, і якимсь увечері вони з Володею трохи співали, я тебе тоді згадала, як ти там тепер бельгійців слухаєш. Гліб у нас погостював 4 дні, був без Зіни, бо Ельвіра Ернестівна була хвора, і вона не могла її залишити. Ходили на полювання, а більше Гліб читав два перших розділи «ринків». Ти думаєш «ринки» скінчені? Де там. Будуть скінчені зовсім тільки на початок лютого. Володя з ранку до вечора пише все, на інше щось у нього майже зовсім і часу не залишається.

Міцно тебе цілую. Мама теж. Всього доброго.

Твоя Надя

11 листопада 1898 р.
Із с. Шушенського в Брюссель
(Бельгія)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 5

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Щось я давно вже не писала «додому», як я висловлююсь. Сьогодні, як завжди, збираюся набалакати всякої всячини, тільки не знаю, з чого почати, забула вже, про що писала останнім разом. Найбільшою подією в нашому житті за останній час було, звичайно, прибуття «етюдів і статей»¹. Чекали ми їх чекали, потім поставили хрест, і Володя напередодні майже песимістично казав: що особливого може принести пошта? Нарешті, одного сіренького ранку — бачимо, лізе через паркан хлопчак із волості з якимсь величезним тюком: виявилось, що це безконечні «етюди», загорнуті у волосний кожух... Настрій швидко змінився. ...Але все це було вже давно. Тепер Володя поринув зовсім і остаточно в свої ринки², труситься над кожною хвилиною страшенно, у Промінських ми не були вже кілька місяців, ранками Володя просить будити його о 8 годині і навіть о 7¹/₂, але мое будження, звичайно, кінчається нічим, помимреть-помимреть, закривається з головою і засне знову. Сьогодні вночі уві сні говорив щось про п. Н.—она і натуральне господарство...³ Крім ринків — ще заняття — каток. Коло нашого будинку на річці з ініціативи Володі й Оскара споруджено каток, допомагали вчитель і ще дехто

¹ Див. прим. 3 на стор. 12.— *Ред.*

² Див. прим. 1 на стор. 21.— *Ред.*

³ Мова йде про книгу: Николай — он (псевдонім М. Ф. Даниельсона), Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства, СПб, 1893.— *Ред.*

з обивателів. Володя катається дуже добре і навіть закладає руки в кишені своєї сірої куртки, як найсправжні-сінький спортсмен, Оскар катається погано і дуже необережно, так що падає біз кінця, я кататися зовсім не вмюю; для мене спорудили крісло, коло якого я і вправляюсь (проте, я тільки двічі каталась і роблю вже деякі успіхи), учитель чекає ще коньків. Для місцевої публіки ми являємо собою безплатне видовище: дивляться на Володю, потішаються з мене й Оскара і безперестану гризуть горіхи і кидають шкаралупи на наш знаменитий каток. Дженні дуже несхвально ставиться до катка, вона воліла б гасати по вигону, совати морду в сніг і приносити Володі всякі рідкісні речі, як-от старі кінські підкови. Мама катка побоюється. Був якось славний деньок, ми й витягли її погуляти, крига на річці тоді була така хороша, прозора, ми й пішли по льоду, мама якось посковзнулась і забила голову до крові, відтоді вона ще більше катка боїться. Володею мама незадоволена: він недавно цілком щиро прийняв тетерку за гуску, з'їв і хвалив: добра гуска, не жирна. Ага, є ще розвага. На різдво ми збираємося до міста, і Володя готує на той час шахи, збирається зіткнутися не на життя, а на смерть з Лепешинським. Шахи Володя вирізує з кори, звичайно вечорами, коли вже остаточно «упишеться». Іноді кличе мене на пораду: яку голову зробити королю або яку талію — королеві. У мене про шахи уявлення зовсім слабе, коня плутаю із слоном, але поради даю сміливо, і шахи виходять прегарні. Однак я вже бозна що почала писати. Міцно цілую тебе і Марію Олександрівну, а чоловічому персоналові шлю свої поклони. Мама всім дуже кланяється.

Сонце сьогодні так і світить з прекрасного блакитного неба, добре буде кататись на коньках. До побачення однак.

Надя

*22 листопада 1898 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 5*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

Н. К. КРУПСЬКА І В. І. ЛЕНІН —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! Володя пішов сьогодні несподівано на полювання, і тому пишу я. В цей час морози в нас доходили до 20°, а сьогодні тепло, 2¹/₂°, от Володя і спокусився полюванням, тим більше, що за теорією шушенських мисливців тепер найкраще полювати на тетерок: у мороз вони нічого не їли, а тепер так посилено харчуються, що й мисливця не бачать. Володя пішов з чужою рушницею, бо свою він зламав: ствол виявився чавунним і зламався просто від того, що впав на лід. Відправили ми рушницю в Мінусу, але тамешні майстри відмовились її лагодити. Треба, значить, буде купувати нову. Кажуть, в Мінусі продається якась дуже хороша двостволка, Володя думає її придбати. Тепер ми готуємось до поїздки в Мінусу. А втім, всі готування полягають у тому, що Володя повісив на стіну папірця, на якому й записується все, що треба купити в місті. Мама не поїде в Мінусу, спочатку вона мотивувала це тим, що дорога погана, а тепер тим, що холодно. Ми поїдемо на святвечір, а повернемось 1-го або 2-го числа, так що наступний лист від Володі буде, певно, вже з Мінуси. Не знаю, чи писав Володя, що на свята в Мінусу збираються і Курнатовський і Лепешинські, збираються кататися на коньках, грати в шахи, співати, спорити і т. д. Мабуть, час проведемо весело.

Після закінчення «ринків» є план засісти як слід за мови взагалі, а за німецьку особливо. Володя випишує з складу російсько-німецький словник Павловського, а Анюту просить роздобути Тургенева німецькою мовою

і яку-небудь хорошу граматику. Я чула, що з німецьких граматик хороша Ф. Фідлера, але напевно не знаю.

До речі, ми підозріваємо, що наша догадка про «Жизнь»¹ невірна. Якщо так, то, звичайно, не варто її передплачувати.

Від Маняші ми одержали одного тільки листа. Чому вона не пише? чи, може, до нас не доходять її листи, хай пише заказними. Прийшов Володя і бунтується, чого я не йду на каток і сиджу дома. Тому кінчаю листа. «З Новим роком!». Міцно цілую Вас і Анноту, Д. І. і М. Т. кланяюсь. Мама всім дуже кланяється. Поки що писати зовсім нічого, хіба що після Мінуси. Ще раз міцно цілую.

Ваша *Надя*

Приєдную і своє поздоровлення з Новим роком.

Відносно німецького перекладу Тургенєва я б думав, найкраще довідатися, напр., у Вольфа і взяти до речі каталог видань хоч Реклама². Щоб саме з Тургенєвських творів, пам'яйдуже,— тільки переклад бажано з хороших. Німецька граMATика бажано якомога повніша,— особливо синтаксис. Якби і німецькою мовою, це було б навіть краще, мабуть. Чи не зав'язати взагалі справи з Вольфом по випусванню книг і по довідках? Склад О. М. Калмикової³ щось неохоче дає довідки: наприклад, я просив дістати мені відбиток статті Н. Қаришева

¹ «Жизнь» — щомісячний журнал, видавався в Петербурзі з 1897 по 1901 р.; у 1902 р. виходив за кордоном. З 1899 р. журнал перебував у руках «легальних марксистів». В «Жизни» були надруковані: стаття В. І. Леніна «Капіталізм в сільському господарстві (Про книгу Каутського і про статтю п. Булгакова)», що призначалася для «Начала» (журнал «легальних марксистів»), і стаття «Відповідь п. П. Нежданову». (Див. В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 93—135, 136—141).— *Ред.*

² В. І. Ленін мав на увазі популярну німецьку фірму «Reclam», яка видала кілька тисяч книжок (Universal-Bibliothek) з літератури — 20 рф. (10 коп.) за книжку.— *Ред.*

³ О. М. Калмикова (1849—1926) — громадська діячка, видавець марксистської і науково-популярної літератури. Підтримувала близький зв'язок з групою «Визволення праці» і петербурзьким «Союзом боротьби за визволення робітничого класу», пізніше організувала фінансову підтримку «Искры» і «Зари». В. І. Ленін і Н. К. Крупська до неї ставились з глибоким довірям і повагою. В цьому томі вміщено три листи Н. К. Крупської до О. М. Калмикової (стор. 248, 259, 261).— *Ред.*

«Матеріали з російського народного господарства»,
вип. 2-й з 2-ої книги «Известий Московского сельскохо-
зяйственного института» за 1898 р.,— але склад відмовив-
ся виконати доручення або навіть повідомити адресу «Из-
вестий»... Чи не дістанете ви?

Всього найкращого В. У.

*20 грудня 1898 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 5*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, велике спасибі за лист і за посилку. Ми її ще не одержали, бо у нас новий поштар, і з заказними листами вийшла затримка. Поштар набрав був недоступного вигляду і відмовився взяти доручення на одержання кореспонденції, але тепер уже все гаразд. Свята ми провели в Мінусі чудово, розважалися добре. На різдво до міста з'їхалась майже вся округа, так що Новий рік зустріли великою компанією і зустріли дуже весело. Роз'їжджаючись всі говорили: «А добре ми зустріли Новий рік!» Головно, настрої був чудесний. Зварили глінтвейн; коли він був готовий, поставили стрілку на 12 годину і проводили старий рік з честю, співали всі, хто як міг, проголошували всякі хороші тости: «за матерів», «за відсутніх товаришів» і т. д., а насамкінець танцювали під гітару. Один з товаришів чудово малює, він обіцяв намалювати деякі визначні моменти зустрічі Нового року. От коли він виконає свою обіцянку, Ви матимете повне уявлення про нашу зустріч Нового року. Взагалі час провели по-святковому, Володя з ранку до вечора змагався у шахи і... всіх переміг, звичайно; каталися на коньках (Володі прислали з Красноярська в подарунок коньки Меркурій, на яких можна «гіганити» і всякі штуки робити. У мене теж нові коньки, але й на нових, як і на старих, я однаково погано катаюсь або, вірніше, не катаюсь, а переступаю, по-курячому, мудра для мене ця наука!), співали хором, навіть катались на трійках! Зате і заморили ж ми наших господарів! Вони самі признавалися, що коли б ще один такий день, вони б усі злягли. Е. Е. має вигляд багато кращий, ніж у Пітері, незважаючи на свою хворобу (вона зовсім не може

їсти м'яса і хліба), дуже задоволена тим, як склалася їх сім'я і тільки побоюється повернення в Росію. Інших похвалити не можна. Особливо поганий вигляд має Тонечка, яку діймають недокрів'я та екзема. Навіть Зіна схудла і нервується. Над нашим здоровим сільським виглядом всі охали й ахали, а Е. Е. навіть заявила, що я далеко товстіша від Зіночки. Мама не їздила на свята і добре-таки знудьгувалася. На масляній всі збиралися до нас у Шушу. Всі ми, шушенські жителі, включаючи й Оскара з Промінським, мріємо про приїзд гостей і вже розподіляємо, кого куди покласти, чим би краще їх пригостити і т. д.

Ну до масляної ще далеко, поки що ми взялися за наші щоденні заняття, чистили каток, Володя поспішає з ринками. Одержала я й Аниного листа від 24/XII, окремо не пишу їй, бо доведеться писати те саме, одне тільки маленьке зауваження на її адресу. Вона обурюється, що я даю свої листи «на редакцію» Володі, але я здебільшого описую наше шушенське життя в жартівливому тоні, і в них немало перепадає і Володі, ну а таких листів я не стала б писати, не давши їх йому попереду прочитати.

Від дружини Єсгівайн'а одержала якось листа, з якого вияснилося, що два її листи до нас пропали. Досадно! Відносно моєї картки. Я весною ще просила вислати Вам ту мою домашню картку, яка Вам сподобалася. Очевидно, моя просьба не була виконана. Тепер напишу, щоб замовили мої останні картки і переслали в Подольськ. Не знаю, чи впізнала б і я Д. І., коли б зустріла на вулиці, в іншій відповідній обстановці, може, і впізнала б. До речі, Блоса взяв читати Василь Васильович і повіз його на завод, просив залишити у нього на якийсь час, а Зінаїда Павлівна написати хотіла сестрі в Тулу, щоб та переслала свого Блоса в Подольськ. От, Ну, буду кінчати. Міцно обнімаю Вас і Аню, всім кланяюсь. Мама теж.

Ваша Надя

10 січня 1899 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 6

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! велике спасибі за посилку, тільки це вже надмірне баловство. Взагалі кажучи, з мене солодкогризка неабияка, на виправдання собі я кажу, що це «потреба організму», треба ж щонебудь сказати. А втім, тепер я і Володю наvertsаю в свою віру, хронічно годую його солодким кожне післяобіду і післявечері, кожного разу він заявляє, що це «обурливо», але все-таки їсть, і з задоволенням. Хоч ми і маємо достатні поїдальні здібності, але частину ласощів збираємося залишити до масляної, коли до нас гості приїдуть, і в нас буде бенкет на весь світ. Однак пора кінчати. Міцно обнімаю. Аню цілую, всім кланяюсь.

Ваша *Надя*

*17 січня 1899 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковане в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маню! ти, певно, думаєш про мене: от невірна людина, наобіцяла писати і ні слова. Що правда, то правда, слід мене полати. А збиралась я писати давно, та все відкладала й відкладала. По-перше, треба тобі розповісти, як ми різдво провели. Дуже весело. До міста з'їхалася вся округа, більшість, проте, на 3—4 дні. В Шуші у нас народу мало, так приємно було дуже серед людей побути. Тепер ми вже знаємо всю округу. Час проводили справді по-святковому: каталися на коньках, мене зовсім висміяли, але після Мінуси я успіхи зробила. Володя вивіз із Мінуси цілу купу конькових штук і тепер вражає шушенських жителів різними «гігантськими кроками» та «іспанськими стрибками». Друга розвага була — гра в шахи. Грали буквально з ранку до вечора. Ми тільки з Зіною в шахи не грали. А втім, і я заразилась і разок зіграла з одним не дуже вмілим гравцем і навіть зробила йому шах і мат. Ще співали, по-польському і по-російському. У В. В. гітара, то співали під акомпанемент гітари. Читали також, ну і балакали досхочу. Особливо добре зустрічали Новий рік (між іншим, Володю качали, я вперше бачила цю процедуру і посміялася вдосталь). На масляній ми чекаємо гостей до себе. Не знаю, чи відбудеться їх приїзд, а дуже хотілося б, щоб відбувся. Не можу сказати, щоб у мінусінців був хороший вигляд: у Тонечки страшенне недокрів'я, вона дуже худа і бліда, Зіна теж схудла, а головне стала дуже нервова, чоловічий персонал теж швах. Гліб усе прикладувався то на канапу, то на ліжко. Та й то сказати, що ми господарів

зовсім заморили, адже останніми днями у них чоловіка по 10—16 обідало. Вони самі признавалися, що ще б один такий день, і вони не витримали б. Мама з нами не їздила, побоялася холодів.— Після Мінуси засіли за звичайні заняття, Володя взявся за «Ринки». Тепер пише останній розділ, і на початок лютого вони будуть уже готові. З останньою поштою я одержала листа від дружини есгівайн'а. Лист сповнений радості. Дозволили новий журнал «Начало»¹, дозволили зовсім несподівано, клопіт і метушня у них там тепер страшенна. Читаючи лист, так і почуваш, як там життя вирує. Пише, між іншим, що переклад Вебба дуже хороший і вже скоро вийде. Приємно. У нас стоїть чудова рівна зима, про люті сибірські морози поки що і спомину немає, сонце світить по-весняному, і ми вже говоримо про те, що й не помітили, як зима минула (хоч вона зовсім ще не минула). Як же ти там поживаш? Очевидно, ти ведеш листам рахунок; сама ж пишеш не можна сказати, щоб дуже часто. Це не гаразд. Чи багато ти бельгійського життя бачиш? І взагалі, як задоволена своїм життям. Пиши все-таки частіше, ну, і я постараюсь бути акуратнішою. Мама тебе цілує. Коли ти поїдеш додому? Мабуть, справжньою француженкою зробилася. Я вже наперед заздрю, що ти знаєш мову, так хотіла б знати хоч одну з іноземних мов ґрунтовно. Ну, прощай. На все добре.

Надя

24 січня 1899 р.
Із с. Шушенського в Брюссель
(Бельгія)

Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Журнал «легальних марксистів» «Начало» виходив у Петербурзі з січня по червень 1899 р.— Ред.

Н. К. КРУПСЬКА І В. І. ЛЕНІН —
ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Цього разу я знову допустилася великої неакуратності, дорога Маню, ти вже не сердься. Твій лист прийшов перед самими гостями. Ми вирішили гучно відсвяткувати масляну і запросили до себе всіх городян (6 чоловік)¹. Наша мирна Шуша раптом стала багатолудною і гомінкою. Час проводили цілком по-святковому, і 5 днів минули зовсім непомітно. В останній день приїхав ще Михайло Олександрович² (він тепер наш найближчий сусід, і ми сподіваємося з ним часто бачитись, живе за 35 верст від нас). Після гостей всі ми довго не могли опам'ятатися. Володя тепер зайнятий цілком статтею-відповіддю Струве. Все те саме вічно нове питання про ринки. Взагалі Володі доведеться, здається, присвячувати немало часу на полеміку і оборону положень, висунутих ним в «Етюдах». Збирається ще писати про Каблукова³.

¹ У листі матері і сестрі Анні Іллїнічї від 28 лютого 1899 р. В. І. Ленін про це писав: «Сьогодні ми провели гостей, дорога мамо: приїжджали мінусїнці, Гліб, Базіль, З. П., тамошні робітники та ін. ...» (В. І. Ленін, Твори, т. 37, стор. 164).— *Ред.*

² Михайло Олександрович (далі він же *Мих. Ол., Мих. О., Мих. Олекс.*)— М. О. Сільвін (1874—1955), один з членів петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», відбував заслання в Мінусїнському окрузі.— *Ред.*

³ Н. А. Каблуков (1849—1919) — народник, економіст і статистик, професор Московського університету. Мова йде про його книгу «Об условиях развития крестьянского хозяйства в России (Очерки по экономии сельского хозяйства)», М., 1899.— *Ред.*

У мене певних занять немає, так читаю собі дещо. Я вже цілих 10 місяців у Шуші, а зробити нічого ще не встигла, все збираюся. В повітрі весна. Річка раз у раз вкривається водою, на вербах горобці несамовито цвірінкають, бики ходять по вулиці і ревуть, а в хазяйки курка під припічком так квочке вранці, що завжди будить. На вулицях грязь. Володя частіше і частіше згадує про рушницю та мисливські чоботи, а ми з мамою збираємося садити вже квіти. З цього опису ти можеш скласти собі уявлення про те, як ми живемо, і про те, що матеріалу для листів не так уже й багато. Судячи з твого листа — твоє життя цілкове протилежність нашому: навколо рух, життя. Ти, очевидно, починаєш втягуватися в місцеве життя і проймаєш його інтересами. За вирізки велике спасибі, присилай ще. Твої жалі з приводу незнання французької мови тільки ще яскравіше підкреслюють наше з Володею мізерне знання мов, він ще трошки краще знає, а я зовсім уже погано. Роздобули тепер Тургенева німецькою мовою і збираємося почати робити переклади з російської на німецьку, але поки що у нас немає ні словника, ні граматики, та якби й були, то навряд чи стали б працювати. Видно, вже ознайомитися з мовами доведеться тільки тоді, коли попадемо за кордон і необхідність змусить взятися до їх вивчення як слід. Коли ти збираєшся їхати додому? Чи треба тобі буде складати які-небудь іспити? Чи дуже нудьгуєш у своєму Брюсселі, чи багато знайомих? — Між іншим, знаєш, Анатолій¹ дуже хворий. Лікарі знайшли у нього сухоту, і у нього весь час підвищена температура. Куба дістала дозвіл з'їздити на три тижні в Єнісейськ, куди вона тепер і поїхала. Пише вона дуже рідко і тільки для очистки совісті, отже, як вона живе — не знаю; здається, не дуже-то добре. Зіна — така сама, як завжди, весела і жвава. Ну, до побачення. Міцно цілую. Всього найкращого. Мама просить теж тебе поцілувати. Пиши частіше.

Твоя *Надя*

¹ *Анатолій* — А. О. Ванеев (1872—1899), один із членів керівного центру петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Відбував заслання в м. Єнісейську, а потім в с. Єрмаковському Мінусінського округу. Помер від туберкульозу 8 вересня 1899 р.— *Ред.*

Тисну руку, Маняшо, і в свою чергу дякую за вирізки. Додати до Надиного листа нічого не маю.

В. У.

*7 березня 1899 р.
Із с. Шушенського в Брюссель
(Бельгія)*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

Н. К. КРУПСЬКА І В. І. ЛЕНІН —
ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Мое поздоровлення не прийде вчасно, дорога Маню, запізниться, ну, все одно цілую тебе міцно, міцно. Спасибі за види Брюсселя, тільки я не хочу передчасно й думати про закордон, тепер я не хочу думати навіть про Росію. Ось про літо думати дозволяється. В останньому листі М. Ол. пише, що вона з Анютою літом приїде до нас, і сьогодні в листі в Подольськ я почала розписувати принади Шуші¹. Навіть проектувала, як ми на Перове озеро поїдемо і карасів там будемо ловити й смажити. Бачиш, мінусінці просяться на літо в Шушу, тоді ми збираємось коня завести — от і добре буде їздити всюди. Я взагалі стала «патріотка своєї вітчизни» і можу з великим захопленням говорити про Єнісей, острови, ліс і т. п. Все-таки мені шкода, що я не мужчина, а то б я в десять раз більше бродила. Хоч я й дуже хотіла б побачити тебе, але все-таки Шушею спокушати тебе не хочу, бо, щиро кажучи, Шушенка село як село, і якби мені запропонували зараз вибрати, де літо провести — під Москвою чи в Шуші, я б, звичайно, вибрала перше.

Воляда тепер дуже захоплюється Каутським «Aggrafe», пише рецензію про нього². Я поки що тільки поглядаю на книжку і облизуюсь. Взагалі у нас книжок чимало, і це тільки збуджує свідомість того, як багато треба прочитати і як мало читаєш. «Начала» ще

¹ Лист не зберігся.— *Ред.*

² Див. В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 74—79.— *Ред.*

не одержали, поки що саме тільки нудне «Русское Богатство»¹.

Ну, однак, кінчаю. Мама тебе цілує і поздоровляє. Володя сам збирається писати.

З останньою поштою ми одержали картку М. Ол. Правда, картка напрочуд хороша?

Ну, цілую міцно.

Твоя *Надя*

17/III.

Вибач, дорога Маняшо, що і на цей раз пишу дуже коротко, приєднуючи своє поздоровлення до Надиного. Справа в тому, що сьогодні набралось чимало листів: в Туруханськ (пошта 1 раз на місяць)² та Аніоті треба послати список друкарських помилок у присланих мені білових аркушах.

Нового у нас дуже мало. В літературі поки що затишшя,— все чекаємо. Про події в Пітері і в Фінляндії іноземні газети говорять (судячи з «Frankfurter Zeitung»), але ці місяці замазують, так що ми знаємо дуже і дуже мало³.

Тисну руку. Може, до побачення?

Твій *В. У.*

*17 березня 1899 р.
Із с. Шушенського в Брюссель
(Бельгія)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 6*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ «Русское богатство» — журнал, який видавався в Петербурзі в 1876—1918 рр. З початку 90-х років — орган ліберальних народників, з 1906 р. — орган напівкадетської партії «народних соціалістів». — *Ред.*

² В Туруханськ В. І. Ленін писав Л. Мартову (1873—1923), який відбував заслання у справі петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Листування В. І. Леніна з ним за період заслання не збереглося. З II з'їзду РСДРП Л. Мартов став на чолі меншовиків, після Жовтневої революції — відкритий ворог Радянської влади. — *Ред.*

³ Мова йде про страйк, який відбувся в 1899 р. у тридцяти вищих навчальних закладах Петербурга, Одеси, Києва, Харкова, і про заворушення в Фінляндії, викликані скасуванням фінляндської конституції 3(15) лютого 1899 р. — *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, тижнів зо два тому я писала Вам, причому своїм звичаєм набалакала всякої всячини. Все у нас по-старому, всі здорові, на дворі теплінь — до 17° доходить, у полі подекуди зовсім сухо, і ми гуляємо подовгу, бачили двох диких гусей і качура. Володя купив собі нові чоботи для полювання мало не до пояса, читає в садку, ходить у літньому пальті, а я недавно якось рівчачки копала в самому платті, тепер все про городництво й садівництво міркую і глибокодумно читаю прислану Глібом книжицю в цій справі. Щодо мого здоров'я, то я зовсім здорова, але відносно прильоту пташечки справи, на жаль, кепські: ніяка пташечка щось прилітати не збирається. Ви питаєте, чи велика наша квартира. Квартира велика і, якщо Ви приїдете — чого б дуже і дуже хотілося, — то помістимося всі прекрасно. Пригадується, я посилала Вам якось план квартири, а втім, не пам'ятаю, може тільки збиралась. Квартира складається з 3-х кімнат, одна на 4 вікна, одна на 3 і одна на 1. Правда, в квартирі є велика незручність: всі кімнати прохідні, та коли всі свої, то це не така вже завада. Ми з Володею думаємо віддати Вам ту кімнату, в якій живемо тепер (на 3 вікна), а самі перебраться в середню, наша теперішня має ту вигоду, що непрохідна. А втім, там видно буде. Річ тільки в тому, щоб здоров'я дозволило Вам приїхати, дорога, а помістимося у всякому разі. Якщо Ви поїдете в травні, то пароплавам буде добре їхати. Ми їхали з першим пароплавом, коли все навкруги

було голе, та й то гарно було, а літом, я думаю, дуже добре буде їхати. От переїзд по залізниці досить втомливий. Володя, мабуть, писав, що мінусінці роздумали жити в Шуші, а найняли дачу під містом, єдину дачу м. Мінуси. Чи любите Ви купатись? У нас купання досить далеко — хвилин 20 їти. Аня, знаю, любить. Пригадую, я приїжджала якось до Вас в Белоострів, то ми з Анею під дощ ходили купатись.

Одержали з міста «Начало», Володя страшенно обурений статтею Булгакова і в думці вже складає статтю проти нього. Довгенько довелося-таки чекати цього «Начала». Спочатку я все думала, що поштар пошту загубив. Наш поштар превеликий тухтій: то газетку загубить, то квитанцію забуде віддати, то листи провезе мимо. Я його кожного разу в думці лаю всіма сибірськими лайками. Однак годі. Цей лист прийде, либонь, саме на великдень... Може, Мих. Ол. і Курнатовський до нас приїдуть. Ну, до побачення. Цілую міцно Вас і Аню, всім кланяюсь. Мама теж.

Ваша *Надя*

*4 квітня [1899 р.]
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в
Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Я вже цілу вічність не писала Вам, дорога Маріє Олександрівно, якось не писалось, тим більше, що я думала, може, Ви ще і приїдете. Тепер уже більше не хочу відкладати листа. Ми всі живемо по-старому. Володя багато читає всякої філософії (це тепер його офіційне заняття), Гольбаха, Гельвеція і т. п. Я сміюся, що з ним скоро страшно буде говорити, так він цією філософією пройметься. Полювання поки що ніякого немає, і знаменита рушниця майже не виймається з чохла. Регулярно ходимо щодня купатись і гуляти, збираємо щавель, ягоди тощо, причому Володя збирає все це з азартом мисливця, одного разу я здивувалась, побачивши, як він обома руками хапає щавель... Про полювання розмов багато, куди тільки вони не збираються, на якісь 40 озер, де стільки дичини, що враз віз накласти можна та ін. Це все після Петра. А після Петра ми хочемо поїхати в Мінусу, може, поїдемо пароплавом, у нас вже є дозвіл. Недавно у нас гості були: по-перше, Анатолій з дружиною¹, а потім Лепешинський з дружиною і тримісячною дівчинкою. У Анатолія вигляд зовсім поганий, навряд чи одужає, а дружина зовсім пригнічена, тихенька така, тихенька. Тепер уже Анатолію і тутеш-

¹ Дружину А. О. Ванєєва, *Д. В. Труховську* (далі вона ж *Домініка*), за участь у петербурзькому «Союзі боротьби за визволення робітничого класу» засуджено було до тюремного ув'язнення. Поїхавши на заслання вслід за чоловіком, відбувала ув'язнення в енісейській тюрмі з 18 листопада 1897 р. по 18 січня 1898 р.— *Ред.*

ній благодатний клімат не допоможе. Лепешинські за ті два дні, що у нас пробули, наповнили нашу квартиру гамором, дитячим плачем, колисковими пісеньками і т. п. Дівчатко у них гарненьке, але обоє вони такі ніжні батьки, що ні хвилини не дають дівчинці спокою, співають, танцюють, смикають її. Нового нікого до нас не прислали, а з настанням літа і Оскар з Промінським рідше на горизонті появляються, обоє зайнялися городом. Ми з мамою насадили теж усякої всячини (навіть динь і помідорів), і ми давно вже їмо свою редиску, салат, кріп. Сад теж розвели, резеда цвіте, а інші квіти (левкой, запашний горошок, стокротки, братки, флокси) ще мають цвісти в більш-менш далекому майбутньому, сад все-таки і мамі дає втіху. На це літо у нас залишилась та давчина, що жила зимою, і тому з господарством клопоту немає. Оскільки до від'їзду лишилося тільки 7 місяців, то розмови у нас часто точаться навколо повернення в Росію, Володя збирався писати Вам з приводу наших планів відносно цього. Як Ви всі поживаєте? Чи пройшла Ваша пропасниця і Анин кашель? Анюті я не відповіла, але хай вона не сердиться, адже я все збиралася погостити з нею як слід при побаченні. Дуже шкода, що Ви не приїдете, ну а тепер до Росії лишилося недовго, і якщо ми своєчасно виберемося звідси, то в лютому вже будемо дома, в Росії. От Ви побачите, як Володя поправився в Шуші і порівняння ніякого немає, як був у Пітері. Міцно Вас обнімаю, дорога, не хворійте тільки. Анюту і Маняшу цілую дуже, а М. Т. і Д. І. кланяюсь. Мама шле всім свій привіт.

Ваша *Надя*

20 червня 1899 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 8—9

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, вчора одержала Вашого листа від 16/VI. Ми справляємо пошту сьогодні, тому що збираємося сьогодні в гості. А втім, наша поїздка навряд чи відбудеться, бо починається «погода». Володя безперечно зурочив: все хвалився «хороша, хороша погода», ну вона і стала вже зовсім погана. Що не день, то вітер, віконницями так і грюкає. Проте, холодів немає, і гуляти ми ходимо, як і раніше, кожного дня. Хоч тепер настав уже мисливський сезон, але Володя ще не ввійшов у мисливський раж, ходив на полювання разів 2, тетерок бив, і ми їх їли багато. Тепер ми всі в гості збираємось: є у нас дозвіл до міста їхати, але поки що дозвіл лежить у волості, і ми самі не знаємо, поїдемо чи ні. Налагодилися були їхати, але виявилось, що Василь Васильович на заводі, а коли їхатиме назад, до нас заїде і разом кличе їхати, але ми вже запросили Гліба і Зіну, щоб вони на той же час приїхали... Хочеться побачити Зіну і погомоніти з нею, давно її не бачила. Тільки після всіх побачень з товаришами лишається почуття якогось невдоволення, збираєшся набалакатися досхочу, а як побачишся, то розмови якось мимоволі відсуваються на задній план, а на перший виступають різні катання, шахи, коньки і т. п. І в результаті виходить швидше втома, ніж задоволення. А втім, як би там не було, а побачитися все-таки дуже добре. З Єрмаковського пишуть, що Анатолію зовсім погано, дружина Лепешинського фельдшерця, і вона думає, що розв'язка вже недалеко. Єрмаковський

лікар великий оптиміст і запевняє Домініку, що надія ще є. Щодо Мих. О., то він перебуває в самотності, бо його наречена¹ відклала свій приїзд до кінця літа. Тепер Єрмаковське найбільш населене місце в нашому окрузі. Я все подумувала, чи не пришлють ще кого-небудь у Шушу, та ні, нікого не прислали. Восени кінчається строк у Промінського, і для них тепер питання в тому, повезуть їх казенним коштом чи ні, своїм коштом їм не вибратися, сім'я велика — 8 чоловік. За цей час ми добре-таки звикли до наших шушенських товаришів, коли чомусь не прийде якийсь день Оскар або Промінський, то наче чогось не вистачає... Що це Лірочка нудьгує! Сюди вона писала, що у неї купа справ, і вона встає о 5—6 год. ранку, щоб встигнути з усім упоратись. Правда, у неї всі такі справи. що мало її задовольняють, але тут вже нічого не поробиш, в Казачому не гірше, ніж в іншому місці. Дуже мені хотілося б її побачити, тільки навряд чи доведеться, тепер, якщо її і переведуть у наші краї, то тоді, коли нас тут уже не буде. Ну, до побачення. Міцно цілую Вас. Мама дуже кланяється. Чи поїхала вже Анюта? Коли ще не поїхала, поцілуйте її, а також і Маню міцно, дуже міцно.

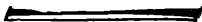
Ваша Н. Ул.

3 липня 1899 р.
Із с. Шушенського в Подольськ
(Московська губ.)

Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ О. О. Папперек (далі вона ж Ольга Олександрівна, О. О.), пізніше стала дружиною М. О. Сільвіна. (Див. прим. 2 на стор. 47).—
Ред.

Н. К. КРУПСЬКА І В. І. ЛЕНІН —
ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Я давно вже одержала твого листа, дорога Маню, але цей час я щось страшенно розлінувалась і листування своє занедбала: на кілька листів відповідати треба. Це, мабуть, через той спосіб життя, який я веду останнім часом: цілими днями (годин по 5) гуляю, читається щось теж погано. Літо було дощове, а осінь поки що стоїть чудова. Володя теж гуляє багато, але він все-таки працює, хоч і значно менше, ніж раніше.

Як же ти вирішила? куди і коли їдеш? Читаючи твого листа до Володі, де ти питала його, куди тобі вступити, я згадала, як я металася в твої роки. То вирішила сільською вчителькою піти, але не вміла місця знайти, і поривалася в провінцію. Потім, коли Бестужевські курси відкрились, я на них вступила, думала, зараз мені там розкажуть про все те, що мене цікавить, і коли там заговорили зовсім про інше, покинула курси. Одним словом, я тоді металася зовсім безпорадно. Тільки в 21 рік я почула, що існують якісь «суспільні науки», а доти серйозне читання мені уявлялось як читання з природознавства або з історії, і я бралась то за якого-небудь Россмеслера, то за історію Філіппа II, Іспанського. Ти зовсім в інших умовах живеш. «Хлібна робота», не знаю, чи варто до неї готуватися, на мою думку, не варто, а коли потрібні будуть гроші, поступити на яку-небудь залізницю, принаймні відсидів свої години і ніякого тобі клопоту, вільний козак, а то всякі педагогіки, медицини і т. п. захоплюють людину більше, ніж слід. На спеціальну підготовку шкода час

витрачати, коли так багато хочеться і треба знати, а от знання мов завжди тобі буде шматком хліба. От нам з Володею з мовами біда, обоє поганенько їх знаємо, возимось з ними, возимось, а все знаємо погано. Знову взялися за англійську. Котрий то вже раз! Я починаю принаймні в десятій. Ти, напевно, вже випередила мене. Аня ж зовсім добре знає англійську мову? До речі, все забуваю я тебе спитати, чи познайомилася ти з Мещеряковим, він тепер, треба гадати, в Москві. Він почуває таку саму ніжність до Бельгії, як і ти. Один час я з ним листувалась, і тоді я знала добре всі бельгійські справи і дуже ними цікавилась. Якщо бачиш його, то чи не знаєш, де його дружина. Мені її подруга писала, що вона поїхала в Мюнхен. Мені шкода було б загубити її з очей. Вона дуже хороша людина. Не знаю, чи доведеться коли побачитися. Всіх моїх пітерських знайомих так порозкидало по всіх усядах, що не знаєш, хто де. Перший час писали ще, а тепер листування помалу завмирає. Погано листуватися, ніколи ні про що до ладу не можна поговорити, а почнеш... в результаті, так і дивись, вийде взаємне нерозуміння. Як живе Куба,— не знаю, писала вона мало, видно тільки, що нерви розгулялися. Я щось так розписалася, що місця Володі не вистачить, треба кінчати. Міцно цілую тебе, М. Ол. і Анюту. Мама всім кланяється. Всього найкращого.

Надя

22/VIII.99

Дуже я зрадів, Маняшо, прочитавши, що ти одержала, нарешті, для мене Бернштейна¹, якого я чекав і *ч е к а ю з великим нетерпінням*. Мені вже з *Якутки* писали, що читають Бернштейна, а тут все ще нема! І чим більше кричать про нього, користуються ним різні тупоголові буржуї і «молоді» (в усіх відношеннях) не буржуї, тим необхідніше швидше ознайомитися з цим «новітнім» ге-роєм опортунізму.

¹ Мова йде про книжку: Ed. Bernstein, Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, 1899 (Ед. Бернштейн, Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії). Відзив Леніна про книжку див. у листі від 1 вересня 1899 р. (Твори, т. 37, стор. 203).— *Ред.*

9. X. 99 нового стилю буде Parteitag¹ у Ганновері і говоритимуть про Бернштейна². *Дуже б хотілося мати звіти про нього. Постарайся, будь ласка, дістати мені їх: це цілком можливо одним з таких способів. Напиши своїм знайомим (я просив би і Аню зробити це) за кордоном, щоб вони вислали ті номери газети, в яких буде звіт хоч би навіть «Frankfurter Zeitung»³, що проходить в Росію. Якщо знайомі не беруться прислати ні «Vogwärts»⁴, ні «Frankfurter Zeitung», тоді чи не можна *передплатити* «Frankfurter Zeitung» через московський поштамт *на жовтень*. (Я знаю, що на 3 місяці передплатити можна, але це надто багато і надто дорого, 4 крб. 70 коп. Чи не можна на місяць?) Якщо сама будеш тоді за кордоном, то, будь ласка, купи ці номери і пришли.*

Доручень літературних не даю тобі, бо нічого не пишу тепер і не збираюсь писати. От коли поїдеш за кордон, попрошу, мабуть, пошукати мені хороших старих книжок.

Тисну руку В. У.

22 серпня 1899 р.
Із с. Щушенського в Подольськ
(Московська губ.)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 8—9

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Партийний з'їзд.— *Ред.*

² Ганноверський з'їзд німецької соціал-демократії (9—14 жовтня 1899 р.) в головному питанні порядку денного — «Напади на основні погляди і тактику партії» — висловився проти ревізійністських поглядів Бернштейна, але розгорнутої критики бернштейніанства не дав.— *Ред.*

³ Див. прим. 3 на стор. 32.— *Ред.*

⁴ «Vogwärts» («Вперед») — газета, у ті роки центральний орган німецької соціал-демократії. З 1946 р.— орган берлінської організації Соціалістичної єдиної партії Німеччини.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, я чогось давно не писала Вам, навіть Маняші не відповіла на її лист від 14/IX, за що почуваю деякі докори сумління. Нового в нас нічого немає, отже, писати нічого, а наше щоденне життя я описувала вже багато раз. От цими днями у нас був Курнатовський і розповідав про ермаковців. У Домініки народився син, але хворий — думають заражений туберкульозом, сама вона все хворіє і сумує дуже. Мих. Ол. визнали придатним в солдати, і він доживає на волі останні місяці, в грудні доведеться їхати не знати куди, а поки що зайнятий дуже. Дружина його хворіє, нудьгує і задля розваги гуляє на городі разом з телям і собакою Курташкою. Вони збираються приїхати до нас з першим снігом. Ті два дні, що у нас гостював Курнатовський, чоловічий персонал з ранку подавався на полювання, Курнатовський пристрасний мисливець. З Казачого писали комусь, що звідти зникла Якубова, тут всюди про неї розпитують, ермаковців питали, чи не була вона в Ермаковському, за їх відомостями вона була там тиждень тому. Ходять чутки, що вона втекла за кордон, хтось бачив її в Берліні. От. — У нас уже осінь, скоро будемо кататись на коньках. Воно й краще, а то гуляти щось надочушило, та й у Володі полювання незабаром припиниться. Він сидить тепер над Веббом¹. Доводиться працювати йому самому, бо удвох ще довше виходить.

¹ Див. прим. 2 на стор. 21.— *Ред.*

Робота досить нудна, бо переклад поганий, доводиться перекладати майже заново. Я ж, власне кажучи, нічого не роблю, а куди час дівається — невідомо. Тепер до від'їзду лишилось 3 місяці 13 днів, зовсім мало. Я вже подала прохання в департамент поліції, щоб мене пустили у Псков. Мама від себе збирається теж подавати прохання про те саме. Ну, до побачення. Міцно цілую. Поклін усім.

Ваша *Надя*

*17 жовтня 1899 р.
Із с. Шушенського в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 8—9*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

Н. К. КРУПСЬКА І В. І. ЛЕНІН — ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! нарешті питання з'ясувалося: можна їхати в Росію, збільшення строку не передбачається. Речі відправляємо 28-го, а 29-го вирушаємо самі. Ідемо компанією: з В. В. і Ольгою Олександрівною¹. Збиралися їхати й Лепешинські, але я дуже сумніваюсь, щоб вони зібралися вчасно. О. О. поспішає до М. О., його призначили в Ригу, В. В. теж поспішає. Виїдемо з Мінуси, мабуть, 30-го. Боюсь тільки, щоб не вийшло якої-небудь затримки через мене. Тільки недавно нам спало на думку довідатися, чи треба мені клопотатися про дозвіл їхати своїм коштом. В. В. питав у справника, і виявилось, що про це треба клопотатися в департаменті поліції, а сам справник видати мені прохідного свідоцтва не може, бо не одержав відносно мене ніяких розпоряджень. Посилаємо сьогодні телеграми в департамент і до Кніповичів².

¹ В. В. Старков. (Див. прим. 1 на стор. 28) і О. О. Папперек, дружина М. О. Сільвіна. (Див. прим. 2 на стор. 47).— *Ред.*

² М. М. і Л. М. Кніповичі — близькі друзі Н. К. Крупської. М. М. Кніпович (1862—1939) — видатний радянський учений-зоолог, в 1887 р. був ув'язнений і потім 5 років перебував під гласним наглядом поліції за участь у соціал-демократичній групі Благоева. У 1896 р. притягався також у справі петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу».

Л. М. Кніпович (1856—1920) (далі вона ж *Лідя*) — його сестра, старий член Комуністичної партії, в 90-і роки разом з Н. К. Крупською вела педагогічну і пропагандистську роботу в Смоленській вечірньо-недільній школі (див. т. I цього вид., стор. 47—55); потім агент «Искры», секретар Одеського комітету більшовиків (1905), вела велику партійну роботу в роки реакції.— *Ред.*

але навряд чи не вийде нової якої плутанини¹. В Уфі Володя хоче спинитися днів на два, щоб узнати, як вирішиться, чи залишать мене в Уфі, чи відправлять в який-небудь Стерлітамак або Белебей.— Тепер у нас тільки й мови, що про дорогу. Книжки склали в ящик і зважили, виходить близько 15-ти пудів. Книжки і частину речей відправляємо транспортом, а втім, речей у нас буде, здається, не дуже багато. У зв'язку з морозами хотіли замовити сани з верхом, але в місті дістати не можна, а тут замовляти навряд чи варто, ще такі, чого доброго, зроблять, що й до Ачинська не доїдуть. Теплої одежі багато, може-таки не замерзнемо, та й погода, здається, збирається потеплішати: Оскар учора бачив десь хмарки, а сьогодні вранці було тільки 28 градусів. Найгірше те, що мама все застуджується, ось тепер кашляє знову. Ми ж з Володею виходимо щодня, незважаючи на морози, і до повітря звикли, а мама не знаю вже як доїде. Хочеться, щоб найшвидше минув час до 29-го, як їхати, то їхати. Правда, від'їзд такий уже близький, що мама сьогодні збиралася була готувати в дорогу пельмені. Нам радять брати в дорогу неодмінно пельмені, все інше замерзне. От мама і збирається наготувати силу цього знадібку, без жиру й цибулі.

Читається тепер мало. А втім, Володя пише відповідь Скворцову². Сьогодні відсилаємо, нарешті, Вебба, дуже він-таки набрид.

Ну, до побачення. Міцно цілую. Маняшу і Аноту теж цілую, шкода мені, що не можна буде в Москву попасти. Мама кланяється.

Ваша *Надя*

Цього листа ти одержиш, мабуть, уже після телеграми від мене³. Сподіваюсь,— до скорого побачення!

Твій *В. У.*

¹ Не дочекавшись дозволу від Єнісейського губернського управління на проїзд до Уфи за свій рахунок, Н. К. Крупська виїхала разом з В. І. Леніним із Шушенського 29-го січня. Прохідне посвідчення вона одержала того самого дня в м. Мінусінську.

² Мова йде про статтю В. І. Леніна «Некритична критика. (З приводу статті пана П. Скворцова «Товарний фетишизм» в № 12 «Научного Обозрення» за 1899 р.)». (Див. В. І. Ленін, Твори. т. 3, стор. 527—549).— *Ред.*

³ Телеграма не збереглась.— *Ред.*

(Довідався (О. М.¹ писав), що Прокоповича книгу цензура все-таки з'їла (!!)) — значить відповідати йому не можна². Дивна пригода!

19 січня 1900 р.
Із с. Шушенського в Москву

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 8—9

Друкується за текстом
Твори В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ О. М.— О. М. Потресов (1869—1934), в 90-і роки примикав до марксистів, у 1900 р. брав участь в організації «Искры» і «Зари». Пізніше — один з лідерів меншовизму, після Жовтневої революції — відкритий ворог Радянської влади.— *Ред.*

² Книга С. М. Прокоповича «Рабочее движение на Западе» була затримана 22 травня 1899 р. за розпорядженням голови петербурзького цензурного комітету; вийшла в світ у січні 1900 р. В. І. Ленін наприкінці 1899 р. написав на книгу Прокоповича рецензію. (Див. В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 158—167. Початок і кінець рецензії не збереглися).— *Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Щось давно ні від тебе, ні від Анюти листів немає. Видно, мій останній колективний лист вас не задовольнив, якось дуже погано писалося тоді. Недавно мене люто вилаяли наші сибіряки за «колективний» лист, перепало і Володі: він на п'ятьох написав лист у 20 рядків і захотів за це одержати 5 листів. Висміяли вони його. Ну, от. Поздоровляю тебе, Марусю любя, і бажаю всього доброго. Про себе я вже все понаписувала в листі до Марії Олександрівни, отже писатиму про спільних знайомих. Заїздив Єгор¹. Я дуже рада була його бачити, а то не знала, що й думати про нього. У нього жвавий і сяючий вигляд. Балакав весь час безперестану. Розповідав, що Василь Васильович дістав хорошу посаду в Омську, що у Тоні народилася дівчинка, обое вони здорові, Е. Е. в захопленні від онуки (до першої вона була досить байдужа). Гліб теж дістав хорошу посаду, помічника начальника депо, коло Томська. Зіна поки що сидить в Нижнеудінську. У них, значить, все гаразд. Зате бідоласі М. О. доводиться погано в Ризі. Він писав, що життя в казармах гірше за каторгу: самого нікуди не пускають, а завжди в супроводі солдата, та й пускають тільки в крамничку. Книжки у нього всі відібрали, крім німецького

¹ Єгор (далі він же *Юлій*) — Л. Мартов (Ю. О. Цедербаум). (Див. прим. 2 на стор. 51).— *Ред.*

словника і цивільного права. Годують погано. Завести свого нічого не можна, все крадуть моментально. Одежу дають таку погану, що доводиться заводити свою. А найгірше те, що М. О. призначили якраз у ту роту, яка розправлялася з робітниками, солдати одержували по 10 карб. нагороди за вбивство робітника і там, де були патрулями, стріляли з власної ініціативи. От. Мінусінські товариші всі живі й здорові. Недавно одержала звітти листа, була дуже рада. Взагалі я і не уявляла собі, що так прив'язалася до всіх мінусінців. Барамзін¹, якому ми залишили нашу собаку, збирається піднести нам (власне Володі) її зображення, він малює дуже добре. Взагалі наша собака благоденствує і зробилась улюбленицею всіх. Кажучи про собаку, згадала Лірочку. Вона якось передавала через мене доручення і в одному з них були найдокладніші відомості про якогось обідраного пса. Одна наша спільна знайома недавно одержала від неї листа і прислала мені виписки з нього. Теоретична частина листа мені не дуже сподобалася, каже, що в теоретичному відношенні Бернштейн не дає нічого. «Це ідіотизм якийсь!», але практичне, мовляв, значення його книги величезне, звернув, каже, увагу на потребу мас, закликає до життя, до конкретності. Успіх книги пояснює тим, що ортодоксальний напрям надто вже набрид. Про резолюцію² говорить, що там енергія знаходить вихід у відшуканні шляху, яким повинен йти розвиток. Взагалі Лірочка тепер є для мене якимсь Х. Ми з нею раніше завжди надзвичайно сходилися в поглядах, але за останні три роки з нею щось сталося, я її зовсім не впізнаю. Може, при побаченні ми б і порозумілися, але листування у нас зовсім не в'яжеться. Вона не та Лірочка, яку я знала, писати про тумани, погоду і т. п. не варто, а про інше — вона, видно, не хоче та й не виходить якось. Правду сказати, я ніяк не можу примиритися з її одруженням. Її

¹ *Є. В. Барамзін* (1867—1929) — старий член Комуністичної партії; в той час відбував заслання в Мінусінському повіті; разом з групою В. І. Леніна (в числі 17) підписав протест проти «Credo».— *Ред.*

² Очевидно, мова йде про «Протест російських соціал-демократів» (див. В. І. Ленін, *Твори*, т. 4, стор. 143—157).— *Ред.*

чоловік справив на мене враження чогось такого самовпевнено-обмеженого...¹ Однак я розговорилася на цю тему.

До побачення. Поцілуй Анюту і передай М. Т. мій привіт.

Твоя *Надя*

28 березня 1900 р.
З Уфи в Москву

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна;
вид. 4-е, т. 37

¹ Мова йде про К. М. Тахтарьова, одного з організаторів і редакторів газети «економістів» «Рабочая мысль» (1897—1902). Всебічну критику поглядів «Рабочей мысли» дав В. І. Ленін у книзі «Що робити?» і в ряді статей.— *Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Люба Маняшо!

Позавчора послала тобі і М. О. листа, а вчора одержала від вас. Дуже я рада, що М. О., може, поїде до Володі, а я, очевидно, не скоро ще зможу вирушити. То правда, схуд Володя дуже, це за останній час його так підтягло, а то він виглядав дуже добре. Я думаю, тут не так катар винний, як безсоння. Останнім часом він хронічно не досипав, хвилювався перед від'їздом, та й морози стояли люті, так що не гуляв зовсім. Як поїхали, так Володя повеселішав одразу і їсти й спати став по-людському. Катар, я думаю, йому вдасться припинити водами, які того разу йому так допомогли, а взагалі кажучи, Володя стежить за своїм здоров'ям. Годують його, пише, добре. Досадно все-таки, що йому доводиться жити на безсімейному становищі.

З твого листа я зробила висновок, що Юлій заходив до вас, тому всі мої новини вже застаріли.

Посилаю тобі свій переклад і книжку. Не знаю я всіх підкреслених місць, але, крім того, думаю, що і багато іншого перекрутила. Не знаю я зовсім мови, а словник погано допомагає, для однієї фрази у мене часто кілька значень виходить. Тому подивись весь переклад і де набріхано виправ. Ну, от. До побачення, моя люба англійко. М. О. і Аню міцно цілую.

Твоя *Н. У.*

*30 березня 1900 р.
З Уфи в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно,

тільки що дістала від Володі листівку вже з Австрії... Однак і довго ж ідуть листи, цю листівку я одержала на восьмий день, значить, загалом кажучи, одержуватиму Володині листи на дев'ятий, десятий день. Володя пише, що почуває себе прекрасно, чому я, звичайно, дуже й дуже рада. Як Ви поживаєте? чи здорові? у нас після непролазної грязюки і сирості настали чудові дні. Мабуть і у вас тепер чудова погода, і ви можете користуватися літом. У нас тепер добре. Мені шкода, що у Вас і в Анюти лишилося таке невигідне враження від Уфі: тоді була така огидна задуха та й невлаштовані ми були дуже¹. Поки що ми живемо все на тій самій квартирі, але тепер уже скоро, мабуть, переберемося на зимову квартиру, квартира чудова, вже випробувана, навскоси від нас. Я тепер зовсім здорова, мама теж. Вона шле всім свій привіт.

Володя під час свого перебування в Уфі написав Філіппову ущипливого листа з приводу того, що той вмістив його статтю в такому спотвореному вигляді². Вже після

¹ М. О. Ульянова і А. І. Ульянова-Єлізарова приїжджали в Уфу разом з В. І. Леніним в червні — липні 1900 р. В листі до М. І. Ульянової в день приїзду (15 червня 1900 р.) М. О. Ульянова писала, що квартира Надії Костянтинівни їм дуже не подобається: «Низькі кімнати, задуха страшенна і до того ж круті сходи, якими доводиться часто підніматися». (ЦПА ІМЛ, ф. 11, оп. 2, од. зб. 7, арк. 33).— *Ред.*

² Мова йде про статтю В. І. Леніна «Некритична критика. (З приводу статті пана П. Скворцова «Товарний фетишизм» в № 12 «Научного Обозрення» за 1899 р.)». Див. В. І. Ленін, Твори, т. 3, стор. 527—549). М. М. Філіппов — редактор журналу «Науческое Обозрение».— *Ред.*

Володиного від'їзду від Філіппова прийшов лист, в якому він старається зам'яти справу: «Вельмишановний добродію, трапляється нагода поправити справу, посилаю Вам рукопис статті Скворцова, щоб Ви могли на неї відповісти. Дуже прошу взяти до уваги цензурні умови і бути стислим». Таким чином він хотів люб'язністю — посилкою статті пом'якшити Володю, але через два дні передумав і прислав другого листа, вже не для передачі В. І., як раніше, а для передачі п. Ульянову. Лист уже самим зовнішнім виглядом мав означати зневагу: обідрані піваркуша паперу, лист надрукований на ремінгтоні і по друкованому зроблені поправки. Лист по-дурному лайливий, видно, людина не розуміє, що говорить. Я йому написала, що обидва листи одержала, але переслати їх зараз Володі не можу, через те що не знаю його адреси, негайно перешлю, як узнаю; рукопис же повертаю, бо, якщо пересилати його за кордон, вийде велика затримка у друкуванні статті, а це навряд чи буде приємно авторіві. Володя, певно, не схотів би скористатися люб'язністю цього дурня. Стаття Скворцова теж архілайлива. Ті самі пікчемні цитати з Маркса і цілковите нерозуміння противника. З таким суб'єктом і полемізувати не цікаво. Не знаю, чи стане Володя відповідати йому. На другий день після Володиного від'їзду до нас заходила Марія Андріївна ¹. Вона дуже мила і страшенно люб'язна. Мені навіть совісно стало: зовсім не вмію бути люб'язною. Хотіла була виявити свою люб'язність, запропонувати їй допомогти варити варення, але вчасно згадала, що я ніколи варення не варила і тому можу наварити бозначого... Вони житимуть всю зиму на хуторі... Ну, до побачення. Міцно цілую Вас і Анюту, а Маняші напишу трохи ².

Ваша Надя

26 липня 1900 р.
З Уфи в Подольськ
(Московська губ.)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ М. А. Грачевська, двоюрідна сестра В. І. Леніна по матері.—
Ред.

² Див. дальший лист.— Ред.

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Спасибі, дорога Маняшо, за книжки, і за картку — це, певно, твоїх рук діло — і за приписку до Володиного листа. Я давно збиралася писати, але все відкладала та відкладала. Як ви всі поживаєте? Я давно вже, цілу вічність нічого про вас не знаю. Коли ви думаете перебиратись до міста, які в тебе плани на цю зиму. Коли я одержала листа від Володі, де він писав, що разом з ним приїде Марія Олександрівна і Анюта, я дуже зраділа, і все думала, як поговорю з Анютою і про те, і про друге. Хотілося поговорити багато про що. Та коли вони приїхали, я чомусь зовсім розгубилась і розгубила всі думки, а тут ще ці сторонні гості. На перевірку вийшло, що я ні разу як слід не поговорила, а тепер коли ще побачу. Ну, гаразд, там видно буде, мені в Уфі лишилося якихось 7½ місяців — час швидко мине. Роздобула собі урок і сама беру уроки німецької мови. Розшукала німця-берлінця — насилу він погодився розмовляти зі мною двічі на тиждень. Поки що розмовляли один раз, німець балакучий і, мабуть, толк буде. Крім того, взялася за читання безглузких німецьких романів і так поринула в німецьку мову, що ніде не буваю і людинобоязнь мене поняла, нікуди не тягне. Ну, прощай, міцно обнімаю.

Н. Ул.

Р. С. Чи говорив Володя, що до тебе заїде звідси одна панночка, племінниця його старої знайомої, розкажи їй все, що зможеш, про заняття в Брюссельському університеті.

*26 липня 1900 р.
З Уфи в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно!

Я знову давно не писала Вам, але доводиться все писати про себе, а це так нудно. Ну, все-таки напишу. Здорово я цілком, мама теж здорова. Ось уже три тижні, як ми перебрались на нову квартиру. Ця квартира дуже зручна: дві кімнати і кухня, сад під вікнами, внизу, опоряджена наново, господарі хороші. Ми раніше жили в цій квартирі, але тепер вона має зовсім інший вигляд. Наша адреса: *Пріютська вул., буд. Куликової*. Взагалі влаштувалися, як видно, остаточно. Я тепер чимало-таки зайнята: літній урок не скінчився ще, а зимові вже почалися. На зиму у мене залишиться 2 уроки, обидва досить приємні й оплачуються нічого собі (62 карб.). Забиратимуть вони годин шість на день. Я люблю давати уроки, отже, це нічого, невтомливо. Одне погано — уфімська грязюка, просто потопаєш в грязюці, і ввечері, коли за розкладом має бути місяць і тому вулиці не освітлюються, так і дивись потрапиш в канаву, а один урок вечірній. В свята беру уроки німецької мови у чудового німця. Справи були налагодились, але останнім часом у нас така метушня, що от уже другий тиждень не вдається взяти книжку в руки. Через те німецькою мовою я зовсім не займалась, і це досадно мені дуже. От Володя скаржить на метушню паризького життя, ну так то Париж, воно там звичайна річ, а вже коли в Уфі метушливо — то це нікуди не годиться. Тепер, правда, час такий, хто виїжджає, хто приїжджає, хто проїжджає. Проїжджі розповідають, що Зіна дуже скучає, що за останній час вона дуже змі-

нилася, змарніла якось і зблідла. Розповідали також, що Мих. Олекс. дуже погано живеться в матеріальному відношенні, що О. О. довго не могла знайти уроків. Мих. Ол. призначений у Красноярський полк, і цей полк мав виступити (тепер уже виступив) у похід. Сибіряки лінуються писати, і я мало чого про них знаю. А втім, і сама почасти винна. В Уфу збирається переїхати Лідя¹, подала прохання, не знаю, чи вдасться їй перевестися, а дуже хотілося б побачити її перед від'їздом звідси. Володя пише зовсім рідко і дав мені, очевидно, невірну адресу, бо моїх листів він, як видно, не одержав. Тепер пишу йому на Париж. Не знаю, куди послати йому книжку, яку він просить вислати — «Жизнь». Кінець кінцем пришлю її, мабуть, вам, може він дав вам свою пізнішу адресу. З його останнього листа я зробила висновок, що він виїхав з Парижа, але куди, не пише. Разом з «Жизнью» поверну Маняші її французьку книжку. Вона писала, що їй треба її віддати у вересні. До речі, Анюта брала на дорогу Горького, власниця його питає з мене цю книгу, отже, коли не дуже клопітно, перешліть її. У Маняші прошу вибачення, що не пишу їй окремо, довелося б повторюватись. Як поживаєте? чи здорові? чи надовго поїхала Анюта? чи прийшла відповідь з Пітера про вступ Дм. І. до університету? Чи скоро переберетеся до Москви? Ну, до побачення. Міцно, міцно цілую Вас і Маняшу. Мама шле всім привіт.

Ваша *Надя*

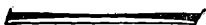
Р. С. Тільки що зробила відкриття, що у мене зовсім і немає того номера «Жизни», про який писав Володя, отже, пришлю тільки французьку книжку.

*26 серпня 1900 р.
З Уфи в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ Л. М. Кніпович (див. прим. 2 на стор. 63).— *Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Наші листи, мабуть, розійшлися, дорога Маняшо. Я писала Марії Олександрівні наприкінці серпня і там якнай докладніше розписала своє життя-буття. Французьку книжку хотіла послати з панночкою, яка мала заїхати до тебе, але виявилось, що ця панночка знайшла вже собі попутницю в Париж, їде вона, здається, так собі, задля розваги, відносно занять думає мало, і в Подольськ заїхати не може. Тому книжку послала поштою, але відправляла не сама і спохвату забула написати «заказна», і мені її відправили простою бандероллю. Боюсь, що книжка пропаде. Напиши, будь ласка, чи одержала. Ага, про книжки. Під час свого перебування тут Володя пообіцяв одному знайомому послати «Розвиток капіталізму» і забув, тепер просить зробити це. Щоб уникнути зайвого пересилання, пошли, будь ласка, один примірник «Розвитку капіталізму» прямо на таку адресу: Бірськ (Уфімської губ.), Павлові Федоровичу Савинову. Здається, більше справ немає. Чи добився чого Дм. Іл.? Коли Ви перебираєтесь до Москви? Чи всі здорові? Коли повернеться Аня?

Ми живемо по-старому. І я і мама здорові. Я вожуся з уроками, учу всіляких наук, навіть латині навчаю, публіка, як і раніше, товчється без діла, німецькою мовою займаюся, але часу щось малувато. Все-таки займатися з німцем далеко зручніше, ніж самій. Володя пише рідко і дуже мало про себе. Скаржиться на метушню. Ольга Олександрівна в Уфу не приїде, тому що влаштувалась

у Красноярську, а Михайло Олександрович попав у діючу армію. Зіна рветься в Росію, пише не дуже докладно. Цими днями чекаю на одного товариша, який повертається, він мав проїхати вже давно, але схопив перед від'їздом дизентерію і все ще погано поправляється.

У нас в Уфі така непролазна грязюка, якої я зроду-віку ще ніколи не бачила, і все дощ, дощ... Мерзота, та й годі.

Ну, прощай, міцно тебе цілую, тебе і Марію Олександрівну. Мама шле привіт.

Надя

*11 вересня 1900 р.
З Уфи в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, я вже давно одержала Маниного листа, але, своїм звичаєм, яюсь заніколилась. Ви, мабуть, давно вже переїхали до Москви. Як Ви поживаєте? чи здорові? Чи поїхав Д. І. в Юр'єв? Чи скоро скінчиться Маняшина¹ справа? Від Анюти я дістала яюсь листа і відповіла зараз же, але мої листи доходять не завжди вчасно, та й Володині я іноді одержую не в тому порядку, як вони писані. Хоч Володя пише тепер і не дуже рідко, але я все-таки яюсь дуже мало знаю про те, як він там живе, знаю, що вступив на курси англійської мови, що ніяк не може ввійти в колію... От Зіна з чоловіком докоряють мені за те, що мало пишу про Володю, але що ж справді я напишу їм? Володя ж зовсім не вміє писати про своє зовнішнє життя. Хай уже сам напише їм. Вони й не думають ще вирушати в Росію і нічого в цьому напрямі навіть не роблять, а не вадило б. Незабаром 11-е березня, і навіть Зіна буде вільний козак. П'ять місяців і 11 днів, не знаю вже, чи багато це, чи мало. Не знаю, чи вдасться виїхати з Уфи 11-го ранковим поїздом, як я давно збираюсь. А втім, в самій Уфі, крім грязі, нічого поганого немає, я давно вже стала патріоткою уфимською. Ми вже остаточно влаштувалися — по-провінціальному — хороша квартира, добре харчуємось і т. п., одним словом, трохи пристосувалися до провінціального

¹ М. І. Ульянову було заарештовано 30 вересня 1899 р. і висла-
но в Н.-Новгород до закінчення слідства. Наприкінці грудня того
самого року вона повернулась до Москви.— *Ред.*

життя. Час іде, як заведена машина, у мене два уроки з хорошими дітлахами. Я взагалі кажучи, дуже люблю займатися з дітьми, а тепер — ще й діти хороші, особливо одно малюсінке дівчатко. Я даю уроки тут в одного купця-мільйонера, навчаю його численних нащадків (5 штук). У них звичай суворі — купецькі, і мені, власне, подобається, як виховуються діти. Їх не наряджають, іграшок у них майже немає, няньок немає, користуються великою свободою, маленькі цілий день на дворі, діти самі чистять собі чоботи, прибирають кімнати (навіть перуть), взагалі ні панства, ні баловства немає. Вчаться з великою охотою, і старші, і менші. Так от молодше дівчатко (7 років) дуже миле, з чарівною вдачею, розумниця, гарненька і страх яка старанна і уважна учениця. Їй щодня «страшенно хочеться» і читати, і писати, і рахувати. А трохи щось цікавіше, оченятка так і виблискують. Вона тепер завжди чекає мене на сходах і доповідає про всі події їх дитячого життя. Одним словом, це маленьке дівчатко зовсім полонило мене. Бувають же такі хороші діти! Весела вона, реготуха страшенна і зовсім не дресирована (сякається іноді в поділ). Хлопчик теж хороший, але в іншому роді. Взагалі я завжди захоплююсь своїми учениками й ученицями, шкода тільки, що уроки ці часу з'їдають дуже багато, по-дурному розподілені. Вступила я тут на курси французької мови (незабаром відкриваються і німецькі). Тричі на тиждень по 1 год.— 6 карб. на місяць — курси розмовні, і я поки що дуже задоволена. Я у старшій групі, нас там четверо. Француз — досвідчений викладач і веде урок дуже живо, тільки учні трохи мляві. Шкода тільки — ніяких книжок французьких у мене зовсім немає, а француз дає читати газети за червень місяць або журнали без початку і кінця. *Чи немає у Маняші (мабуть, є) французької белетристики або взагалі французьких книжок;* тут у нас всі безмовні, так що я із своїм напівзнанням мов вважаюся спеціалісткою в цій справі, а книжки іноземні важкенько дістати. До німця теж ходжу і пишу йому твори по 10 сторінок, але займаємося ми раз на тиждень і для практики цього дуже мало. Сама читаю німецьку белетристику, але досі німецькою мовою мені важче говорити, ніж французькою. Отак і проходить день до 8 год. вечора, ну а ввечері рідко вдається щось зробити, рідко випаде вечір, щоб хто-не-

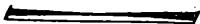
будь не зайшов. От найдокладніший опис того, як я про-
воджу свій час. Мамуся Вам дуже кланяється, а я міцно
цілую. Маняші не пишу окремо, довелося б повторювати
те саме, просто-напросто обнімаю її. От. На все добре.

Ваша *Надя*

*1 жовтня 1900 р.
З Уфи в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, я вже кілька днів як одержала Вашого листа, а вчора дістала лист від Маняші з вирізками, велике спасибі, я уже їх прочитала.

Я недавно писала Вам, наші листи, як звичайно, розійшлися. Я здорова тепер, а мама все нездужає, то серцебиття, то простуджується. Квартира у нас тепер дуже хороша, навіть з фортепіано. Одна наша знайома добре співає, і у нас тепер вечорами часто музика, правда, трохи дивна, інструмент хрипить, свистить, стукотить, але все-таки музика. Маму гості втомлюють, та і я охоче б погодилася, щоб вони бували рідше; одно тільки — о 9 год. приходиш додому вже настільки втомлена, що багато все одно не наробиш.

Цими днями одержала від Володі листи, один ішов 2½ тижні, другий — 2. Страшенно довго листи ідуть. Володя радить мені зайнятися англійською мовою, але я навряд чи послухаюсь його поради. Тепер домовилася з німцем займатися три рази на тиждень, справа піде краще. Я заразилася, видно, Володиною *idée fixe*¹ — хочеться опанувати мови що б то не стало. Тепер, крім уроків і занять мовами, у мене ще є робота, весною розповім докладно яка. До березня тільки 4 місяці лишилося, а там і до Вас, а потім до Володі. А зараз я не даю собі волі роздумувати на цю тему, а то час вже надто довго тягнеться.

¹ *Idée fixe* (франц.) — нав'язлива ідея.— *Ред.*

Н. К. Крупська (1900 р.).

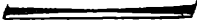
Не знаю, як зробити, щоб потрапити весною в Москву, раніше ж, мабуть, прохання подавати незручно буде. Ну, та чого там, справді, наперед загадувати. До весни далеко, у нас тепер зима, хороша міцна зима. Бажаю, щоб у Вас швидко минав час до різдва, а на різдво...¹.

*8 листопада 1900 р.
З Уфи в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.*

¹ Другий аркушк листа не зберігся.—*Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо! велике спасибі за альбом, пробач за клопіт, зв'язаний з його пересиланням, спасибі також за турботу про те, щоб у мене були французькі книжки. Я ще і з старими не впоралася, читаю дуже мало. Прекрасно знаю, що без читання мовою ніколи не оволодієш, та все часу немає. Як я іноді заздрю вашому відлюдному життю! З такою насолодою посиділа б ввечері за книгою, але це ніколи не вдається. Метушня, метушня і метушня! Вже, здається, в Уфі можна було б цього уникнути. Не знаю, чому це так виходить, я ж, здається, не дуже компанійська людина. Правда, соромливість у мене пройшла, іноді тільки, зовсім несподівано, раптом найде на мене приплив найдикішої соромливості — не можу слова вимовити, але тепер це буває рідко і швидко минає, а раніше бувала біда. Тому я так тебе розумію, коли ти пишеш про свою соромливість. Я знаю, яке це болісне почуття і як його важко позбутися...

У мене до тебе знову просьба. Володя просив написати Філіппову про рукописи і гонорар за статтю Скворцова¹. Про рукописи я пишу сьогодні, а про гонорар треба написати *Сойкіну*², точно зазначивши число сторінок. У мене немає під рукою «Научного Обозрення»,

¹ Див. прим. 2 на стор. 70.— *Ред.*

² *П. П. Сойкін* (1862—1932) — російський видавець, друкар, книгопродавець. Видавав прогресивний науковий і громадсько-політичний журнал «Научное Обозрение», в якому було надруковано ряд статей В. І. Леніна.— *Ред.*

і я не можу вирахувати точно число сторінок, а, головне, боюсь, що вийде яка-небудь затримка з висилкою грошей, а я тим часом поїду з Уфи, так щоб не вийшло якої-небудь плутанини. А то, може й таке бути, що Філіппов уже послав гроші в Москву, тоді вийде незручність. Тому напиши Соїкіну від імені Володі, щоб він гроші вислав тобі. Думаю, що краще це зробити до Нового року.

Чим це ти хворіла? Що в тебе було, інфлуенца? Сподіваюсь, тепер ти зовсім уже поправилась... Правда? А Марія Олександрівна здорова? ти щось про неї нічого не написала? Що ти поробляєш? Що читаєш?

Якщо ти не поїдеш до того часу за кордон, то в березні місяці ми побачимося. Лишилося тільки 3¹/₂ місяці, по суті, не так уже багато. Знаєш, мене іноді бере сумнів, чи дадуть мені без Володі закордонний паспорт, може, потрібна буде його згода. Чи не знаєш, коли Анюті видавали паспорт, чи потрібна була згода Марка Тимофійовича. Взагалі, в міру наближення березня, мене починає охоплювати тривога, щоб не вийшло яких затримок. Правда, Володині листи тепер стали далеко спокійніші, і він пише, що здоровий зовсім, але не вадило б все-таки цим трьом місяцям проходити швидше.

Сибіряки пишуть рідко, а від проїжджих я знаю тільки, що Гліб схуд, а Зіна потовстішала. Малувато.

Ну, до побачення. Міцно тебе обнімаю і цілую. Марію Олександрівну теж міцно, міцно цілую. Мама шле свій привіт.

Твоя Н. Ул.

*2 грудня 1900 р.
З Уфи в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Лєніна,
вид. 4-е, т. 37.*

ДО М. О. і М. І. УЛЬЯНОВИХ

Дорогі мої Маріє Олександрівно і Маняшо, чогось я давно не писала вам. Сьогодні у мене якийсь передсвятковий настрій, і я проводжу день зовсім незвичайно. Занять у мене не буде 2 тижні, вчора була на уроці востаннє, француз теж поїхав на свята, і я, що називається — вільний козак. Сьогодні почала з того, що заходилася прибирати, а тоді взялася за листи та за закінчення всяких незакінчених справ. Хотіла написати до свят, та якось замоталась, цей лист прийде, мабуть, вже перед Новим роком, коли взяти до уваги святковий час та замети. Поздоровляю вас, мої дорогі, з Новим роком, міцно цілую, бажаю здоров'я і всього, всього доброго. Сподіваюсь у цьому році довгенько побути з вами. Мама теж шле свої поздоровлення. Холод у нас «серйозний», градусів 30 кожного дня буває, а іноді до морозу приєднується і буран. Я ходжу в маминій шубі і валянках, а мама зовсім не виходить — їй дух від холоду займає. Через ці бурани пошта дуже запізнюється.

Як ви проводите свята? Чи приїхав Дм. І.? Ага, от що. Як Анютина адреса? Я їй якось давно писала на Володину адресу, не знаю, чи одержала вона мого листа. Хочеться написати їй, та не знаю куди. Та й Ольга Олександрівна, від якої я одержала недавно листа, запитує про те саме. От досада, Маняшо любя, що тебе не пустили за кордон, а я вже встигла позаздрити тобі. Може, поїдемо разом. Я поки що стараюсь не думати про весну і про свою поїздку, а то по-дурному думки розбігаються. Вчора з мене дуже посміялися, я почала сердито проповідувати необхідність урівноваженості і до того розізлилася, що

блискуче довела відсутність її у мене. На біду мої знайомі страшенно нервові всі люди, люди «настроїв»; ну вже коли нерви гуляють, що поробиш, тільки навіщо ж розпускатись, терпіти цього не можу.

Ольга Олександрівна пише, що живеться їй погано, вона живе у Красноярську, бо при ній Михайло Олександрович користується деякими пільгами. У неї є невеличкий урок, поганенький, думає знайти ще. М. О. страшенно втомлюється на службі і нудиться від безділля та солдатчини. Всі сибіряки пишуть старанно, за винятком тайговиків та омців, які безсовісно мовчать. Гліб, кажуть, стомився до краю на службі, дивуюсь все-таки, що вони там сидять. Ми живемо на великому шляху, і у нас постійно бувають проїжджі, які вносять чимало різноманітності в наше життя. Недавно якимось був один мінусінський знайомий, якого пускали на місяць побачитися з матір'ю. До речі, ти, Маняшо, питала мене про О., що вона за людина. Особисто я її мало знаю, але чула про неї багато хорошого. Я збиралася посилати з нею лист, але по-перше, вона їхала не прямо, а по-друге, у мене тоді була ще інфлуенца і я не могла до ладу зміркувати. Думала, вона познайомиться з Анютою. Ну, от, набалакала цілий мішок. Заняття мої мовами щось погано посуваються, нездібна-таки я до мов. Ну, до побачення. Ще раз міцно обнімаю і цілую. М. Т. і Д. І. шлю свій привіт.

Ваша *Надя*

Переклад Каутського ¹ тепер не тут, він був відісланий на якийсь час в Астрахань, його незабаром пришлють, але Володя просив переслати йому, не знаю тільки, рукопис став такий пошарпаний, що незручно і пересилати.

22 грудня 1900 р.
З Уфи в Москву

Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, *Письма к родным*,
Л., ГИЗ, 1931

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.

¹ Мова йде про переклад В. І. Леніна (рукописний) книги К. Каутського «Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik». Stuttgart, 1899 («Бернштейн і соціал-демократична програма. Антикритика», Штутгарт, 1899). Див. К. Каутський, Сборник статей, СПб, изд. Г. Ф. Львовича, 1905. В цьому виданні ім'я перекладача не зазначено. Друге видання із зазначенням *переклад Леніна* випустило те саме видавництво в 1906 р. Третє видання цієї книги вийшло в Києві в 1922 р.— *Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо!

Не відповідала тобі досі на твого попереднього листа, бо, одержавши його, написала в Астрахань з проською вислати якнайшвидше Антикритику¹, досі не одержала ще відповіді, чекаю цими днями. Поки що вимагай переклад з Філіппова, я йому писала якось з доручення Володі, щоб він вислав усі Володині рукописи на твоє ім'я. Мабуть, не прислав?

Щось я зовсім була запустила листування, а зараз дуже в мирному настрої і тому схильна балакати, хоч, власне кажучи, нема про що, у нас все по-старому, хіба от сонце світить якось радісно, по-весняному, а я про весну мрію, нема-нема, та й повернуся до думки: півтора місяця, а там... там я зовсім здурію від радості, особливо, коли доправлюся до Володі. Тепер по-справжньому скучати й ніколи, роботи всякої багато, вчасно у строк все зробити, а я іноді непросто, непросто лінуюсь. Почало тягти на вулицю, іноді замість того, щоб за роботу сісти, іду бродити по вулицях, а то якось зранку читати роман взялася. Хоч і нудота в цій Уфі смертельна, зате здоров'ям заpastися можна, от я, наприклад, за останній час стала страх яка товста. От мамуся цим похвалитись не може, частенько хворіє. Вона вже готується до від'їзду, щось шие і дні лічить. Знаєш, після Уфи вилучають тільки Москву і Пітер. Принаймні три таких випадки було, а втім, і то треба сказати, що народ — страшенно

¹ Див. прим. на стор. 85.— *Ред.*

нерухливий: залишаються в Уфі, бо заробіток добрий, а то перекочують у Самару. Ну, що в Самарі хорошого!

Читаю, ох, як мало! Тільки Бердяєва і прочитала за цей час. Мови, ох, як погано посуваються. На курси французької мови з різдва не ходжу, бо наша група розбіглася, а зі мною самою француз почав займатися дуже недбало. Німецькі уроки беру зрідка, успіхи — залежно від настрою, іноді розмовляю нічого собі, а іноді такого наплутаю. Тепер вся наша уфімська публіка присусідилась до самарської газети, літературить там, ну і я теж¹. Справа для мене не дуже звична, тому й завдає мені чимало клопоту. Взагалі я в цьому році пробую примоститися до літератури, примоститися почасти вдається, та лихो в тому, що не вдається мені писати так, як хотілося б, і я просто-таки ненавиджу свої писання. Ну, от. Що ж ти нічого про себе не пишеш? Як поживаєш? коли ж твоя справа, нарешті, скінчиться? Прощай, вірніше, до побачення! Міцно цілую. Марію Олександрівну міцно обнімаю, міцно цілую і жду не дждуся, коли попаду до Вас у Москву. Мама шле всім свій привіт. Прощай, Маняшо люба, прости за неакуратність.

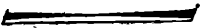
Твоя Н. У.

2 лютого 1901 р.
З Уфи в Москву

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.*

¹ У «Самарской газете» № 36 від 16 лютого 1901 р. було опубліковано статтю Н. К. Крупської «Школа і життя». — *Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо! спасибі велике за вирізки. Прочитала я їх з великим інтересом. Тільки що одержала повістку на посылку. Підозріваю, що це Каутський, коли це так, то вишлю його тобі завтра ж. Страшенно досадно, що вийшла така затримка. Може, ти знаєш, де дістати «Нариси і етюди», їх дуже просять у мене дістати, пишуть — ніде немає у продажу.

Залишився один місяць. Правда ж чудесно? А колись буде і один день! Так, все буде.

Трохи було не забула. У мами до тебе велика просьба. Вона просить застрахувати її виграшний білет, це треба зробити до 1-го березня, № серії 7328, в Уфі цього зробити не можна, бо в разі, коли білет вийде в тираж, це виясниться тут тільки у квітні, доведеться повертатися для цього в Уфу, одним словом, не варто. Квитанцію залиш у себе. Страхівка коштуватиме коло 3-х карбованців, мама хотіла була посилати зараз, але я її переконала, що встигне віддати при побаченні. От.

Невже ми роз'їдемося з Анею? Я дуже хочу її побачити. Напиши, коли вона думає приїхати. Мені треба буде з'їздити ще в Астрахань, то я не знаю, як мені — в Москву їхати раніше чи після цього, думаю зробити це залежно від того, коли приїде Аня.

Ну, поки що до побачення. У нас цей тиждень од людей протопву не було, і я дуже рада, що кінчилися свята.

Міцно цілую і обнімаю тебе і Марію Олександрівну.
Мамуся шле привіт.
До скорого побачення!

Твоя *Надя*

Чи відповів тобі що-небудь Філіппов? От ідол!

*12 лютого 1901 р.
З Уфи в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! не писала я весь цей час тому, що спочатку надіялась на Анюту, що вона розпише наше життя-буття, а потім мама і Володя писали. Всі ми здорові, у Володі ніяких ознак катару немає. Мама теж здорова. Вона вважає, що життя у нас іде дуже одномаїтно, по-моєму це не так. Правда, ми з Володею недвиги страшенні, я досі була тільки в одній картинній галереї, а міста майже зовсім не знаю. Проте, це пояснюється почасти тим, що тепер літо і коли йдеш гуляти, то ідеш не до міста, а в поле. Ми живемо у передмісті, тут поєднуються вигоди великого міста — крамниці, електричка та ін. — з близькістю до лона природи. От учора, наприклад, ми чудово гуляли по дорозі. Чудесна дорога, обсаджена тополями, навколо поля і сади. Далеко ми тільки раз їздили, але невдало, потрапили під грозу і втомилися дуже. Думаємо як-небудь поїхати в гори. Анюта все радила перебраться на літо в село, мама теж думає, що це було б краще, але з дуже багатьох міркувань це було б незручно. Поселитися далеко не можна, бо Володі треба було б щодня їздити до міста, а це було б дуже втомливо. Він ходить, крім того, досить часто в бібліотеку. А від нас парк недалеко і купання — 20 хвилин їти. Взагалі життя у нас потроху ввійшло в колію. Володя налагоджується трохи на заняття... Щодо мене, то я займаюся поки що зовсім мало або, вірніше, зовсім не займаюсь. Кудись час дівається, а куди — невідомо.

Збираюсь я відвідувати тутешні школи. Тут якесь царство дітей. Всі до них такі уважні, і дітлахи такі хороші, здорові. Я бувала в наших міських школах і мимоволі порівнюю, і вважаю, що дітям тут живеться далеко краще. А втім, моє збирання так, мабуть, і залишиться збиранням, ну, та ще встигну. Від Водовозової прийшов чек на 600 з чимсь марок, але гроші ще не одержані, не одержаний також і лист. Взагалі пишуть нам з Росії страшенно мало, можна подумати, що всі старі друзі забули про наше існування. От, напр., від Зіни, від Базіля ні слуху, ні духу... Так і не знаємо, чи покинув Гліб, нарешті, свою тайгу...

Як поживаєте, дорога Маріє Олександрівно? Чи здорові? Д. І. передайте мій привіт.

Лист, який додається, — для Маняші¹, М. Т. передайте мій поклін. Чи нема чого новенького? чи не вияснилося що-небудь?

Наші шлють привіт, а я міцно, міцно цілую.

Ваша *Надя*.

Р. С. Володя просить Д. І. послати на ім'я доктора 3 прим. «Розвитку капіталізму».

*11 червня 1901 р.
З Мюнхена в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ Листа не знайдено.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно!

Анюта переслала нам Ваш лист до Володі і Манин лист. Чого це Мані не віддали мого листа! Дивно! Дуже добре було б, якби чутки про те, що скоро випускатимуть, справдилися¹... Коли побачите Маню, скажіть їй, що я її міцно, міцно цілую і шлю свій гарячий привіт. Мене дуже здивувало у Вашому листі, що Володя міг довідатись про Ваше життя-буття з Вашого листа до мами. Лист, значить, пропав, бо мама від Вас листа не одержувала і недавно якось наказувала спитати Вас, чи одержали її лист. Мама все хворіє, кашляє, погано спить. Сьогодні ходила вона з нами на купання, страшенно втомилася, а всього іти якихось 15 хвилин, не більше. Ми майже щодня ходимо купатись, купання чудове, взагалі ми хоч і живемо у місті, але передмістя від нас дуже близько. Місце в усіх відношеннях хороше. Тепер жарко дуже, але не так уже, щоб терпіти не можна було.

Час збігає якось надто швидко, зовсім і не помічаєш, як тиждень за тижнем минає; не то, щоб уже так багато діла було, а так якось «діла не робиш і без діла не ходиш».

Я знов беруся за німецьку мову. Незручно без мови: відшукала німкеню, яка даватиме мені уроки німецької мови взамін російської. Побачимо. Все збираємося ми з Володею в німецький театр, але ми в цьому відношенні

¹ М. І. Ульянова була в цей час у тюрмі. Її та М. Т. Єлізарова заарештували в ніч на 1 березня 1901 р. в справі московської організації РСДРП.— *Ред.*

недвиги страшенні, поговоримо: «от треба буде сходити», та тим і обмежимося, то те, то друге завадить. Анюта далеко рухливіша щодо цього. А втім, і те сказати, настрої тепер якось для цього мало підходить. Щоб користуватися закордоном по-справжньому, треба їхати сюди вперше замолоду, коли цікавить кожна дрібниця... Однак, в цілому я задоволена тепер нашим життям, спочатку скучно було якось, все чуже дуже, але тепер, в міру того як входиш у тутешнє життя, почуття це зникає. От тільки з Росії дуже вже скупо пишуть. Ну, кінчаю. Міцно Вас обнімаю, дорога, бажаю бути здоровою і бадьорою.

Мама шле привіт Вам і Дм. І. Чекаємо від нього листа. Ну, всього, всього доброго.

Ваша *Надя*

*16 липня 1901 р.
З Мюнхена в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, вчора одержали Вашого листа до Володі. На жаль, з нього видно, що у вас все по-старому, а я останнім разом і Маняші тому не написала, бо думала, що вона скоро буде з Вами. А втім, хороше завжди буває тоді, коли його найменше чекаєш. Іноді, коли надовго підеш з дому, і думки зайняті зовсім іншим, а потім підходиш до дому, починає здаватись, що от прийдеш і неодмінно знайдеш телеграму про те, що наші з Вами... Будь ласка, дорога, коли підете на побачення, поцілуйте від мене Маняшу міцно, міцно, а М. Т. передайте мій привіт. Маняші я пишу.

У нас все по-старому. Володя тепер працює досить старанно, я дуже рада за нього: коли він цілком порине в яку-небудь роботу, він почуває себе добре і бадьоро — це вже така властивість його натури; із здоров'ям у нього зовсім добре, від катару, як видно, і слідів ніяких не лишилося, безсоння теж немає. Він щодня витирається холодною водою, та крім того ми ходимо майже кожного дня купатись. От мамуся щось все хворіє, то ревматизм, то слабість, то простудиться.

Через тиждень ми з Володею збираємося з'їздити ненадовго в Швейцарію до Анюти. Я дуже рада, що Анюта поїхала не на Рюген, як збиралася раніше, а на Тунське озеро. Там, напевно, краще. Поїдемо ми на кілька днів, але я з великим задоволенням думаю про цю поїздку — по-перше, Анюту хочеться побачити, а по-друге — гори хочеться подивитись, що то за гори, я ніколи не бачила,

тільки на картинках. До мами на цей час перебереться один наш знайомий, так що вона не боїтиметься лишитися сама. Мама збирається восени їхати в Пітер, але я її умовляю пробути зиму з нами, не знаю, як вона вирішить. От і літо кінчається, я якось не помітила, як воно минуло, наче й літа не було, у місті якось і літо на літо не схоже.

Ну, до побачення, дорога, міцно Вас обнімаю, бажаю якнайбільше здоров'я і сил. Д. І. мій привіт і спасибі за книгу, яку давно одержано. Мама всім кланяється.

Ваша *Надя*

*2 серпня 1901 р.
З Мюнхена в Подольськ
(Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! давно щось немає од Вас листів, і мене починає це дуже непокоїти... Як Ви себе почуваете? де тепер Аня? Коли вона ще з Вами, міцно поцілуйте її від мене. Що Маняша? Чи добре Ви влаштувалися, чи найняли підходящу квартиру?

Ми всі здорові. Осінь стоїть чудова, і ми з Володею часто ходимо на лоно природи. Мамуся потроху звикає до нової обстановки, хоч вона не любить великих міст. Вона всім шле свій привіт. Міцно обнімаю Вас і Маняшу й Аню, якщо вона з Вами.

Ваша *Надя*

27 вересня 1902 р.
З Лондона в Самару

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! цілу вічність не писала я, забула навіть, коли й писала востаннє. Річ у тому, що я зовсім розучилася писати листи і почуваю до них страшенну відразу. Кожного разу потрібне чимале зусилля волі, щоб взятися за перо. Коли почнеш писати, тоді вже пишеться само собою, навіть у смак входиш, але починати дуже важко.

Зараз Володі немає дома ¹, він поїхав трохи провітритись. Я завжди буваю рада, коли він кудись їде, поїздки дуже освіжають його. Зміна обстановки заспокоює нерви, а то надто вже одноманітно тягнеться життя — все одні й ті самі враження, одні й ті самі люди. Адже над книгами теж набридне сидіти. Цього разу і я хотіла була поїхати з Володею, але знову не пощастило — роботи наспіло багато, та й мама у мене щось розклеїлась, не хотілось та й не можна було залишити її саму. У неї була інфлуенца, дуже сильна, так що довелося коло тижня пролежати в ліжку. Спочатку лікар боявся, чи не тиф. Тепер вона зовсім поправилась, але слабкість все-таки є. Йй хочеться швидше вибратися на лоно природи, але раніше травня не вдасться; та й то не знаю, як влаштуємось. Володю щось на лоно природи не дуже тягне, він

¹ В. І. Ленін в кінці лютого — на початку березня 1903 р. був у Парижі, де виступав з лекціями у Вищій російській школі суспільних наук і з рефератом на зборах російських політемігрантів — в аграрному питанні.— *Ред.*

любить Прагу¹. Я теж до Праги звикла. Але рада буду все-таки поїхати звідси. Хотілося б написати Вам докладніше про наше життя, та щось нема чого писати. Як би хотілося мені побувати тепер у вас! В останньому листі Ви пишете про квартиру, і я так ясно уявила собі, як Ви там живете, цілу картину собі намалювала, як на вулиці мороз, як у кімнаті грубка топиться, як Ви чекаєте Маню із служби, як Маня з морозу прийшла. Напевно, самарське життя на уфімське схоже. «Дайте крила мені бистролітні»... Однак я зовсім уже дурниці почала писати. Іноді страшенно тягне в Росію, а сьогодні особливо. А втім у мене завжди так: все куди-небудь тягне.

Ви, може, подумаєте, що ми тут зовсім не розважаємось, навпаки, мало не щовечора куди-небудь ходимо, і в театрі німецькому кілька разів були, і в концерті, дивимось народ, місцеве життя, тут його зручніше спостерігати, ніж де б то не було. Володя дуже захоплюється цими спостереженнями, захоплюється і цим, так само як усім, що він робить. Взятися за листа було важко, а тепер шкода кінчати. Міцно обнімаю Вас і Маняшу, міцно цілую, мої дорогі. На все добре.

Ваша *Надя*

Мамуся кланяється.

*4 березня 1903 р.
З Лондона в Самару*

*Вперше опубліковано в
Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ Прагу названо з конспіративних міркувань. Мається на увазі Лондон.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно!

Ваш лист вразив нас: дуже вже він сумний¹. Лишається сподіватись, що всіх скоро випустять. Кажуть, в Києві були поголовні обшуки і арешти. Під час таких наскоків забирають багато народу даремно. Судячи з того, що забрали всіх, справа буде пустякова. Не знаю, які тепер умови сидіння в Києві. Раніше було терпимо. Чи дали Вам побачення з ким-небудь? Я просила одну знайому зайти до Вас. Боюсь, що у Вас в Києві немає нікого знайомих. Ви так недавно переїхали в Київ, місто велике, незнайоме. Дуже прикро: я загубила адресу Анютиної подруги і не можу написати їй. Нетерпляче чекаю Вашого листа, а може, він принесе більш втішні вісті.

Живемо ми в Женеві так собі: мамуся хворіє часто. Вибилися ми якось з колії, працюється погано.

Чи приймають передачу і книжки? Чи були вже від наших листи? Чи не збирається Марко Тимофійович взяти відпустку і побувати у Вас? Мама шкодує, що вона не в Росії з Вами. Бажаю Вам здоров'я і бадьорості.

Ваша *Надя*

15 січня 1904 р.

З Женеви в Київ
Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ У січні 1904 р. в Києві були заарештовані в справі Центрального і Київського комітетів партії А. І. Ульянова-Єлізарова, М. І. Ульянова і Д. І. Ульянов з дружиною.— *Ред.*

Н. К. КРУПСЬКА і В. І. ЛЕНІН
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, позавчора одержали Маняшиного листа, а вчора Вашого. Яка я рада! Тепер би тільки Аню швидше випустили. Міцно вас обнімаю, мої дорогі. Ото тільки недобре, що в обох у вас здоров'я погане. Відпочити вам неодмінно треба, головне, віддихатись на свіжому повітрі, Київ все-таки місто. От тільки літо на півночі погане — мама живе під Пітером на дачі у своїх знайомих, то скаржитесь, що страшенні холода й дощі. На дачі у М. Т., здається, все пристосовано до відпочинку.

Ми тепер теж відпочиваємо. Здали внайми свій будинок, чому я страшенно рада, а то прибирання і господарство забирали цілий день, при тій метушні, яка у нас буває іноді, необхідність весь час думати про господарство дуже набридла. Підеш гуляти — без молока залишишся, не встанеш о 7 годині — мусиш іти за м'ясом до міста і т. д. Та й холодно взимку. Тепер влаштуємося вже зручніше. Я взагалі мрію про осінь, думаю по-справжньому засісти за роботу. Обдумую всілякі заходи, щоб усунути постійну метушню, яка страшенно втомлює. Зараз ми в Лозанні. Вже з тиждень як вибралися з Женеві і відпочиваємо в повному розумінні цього слова. Справи і турботи залишили в Женеві, а тут спимо по 10 годин на добу, купаємось, гуляємо — Володя навіть газет толком не читає, взагалі книжок було взято мінімум, та й ті відправляємо нечитаними завтра в Женеву, а самі о 4 годині

ранку надіваємо мішки і вирушаємо тижнів на 2 в гори¹. Пройдемо до Інтерлакена, а звідти до Люцерна, читаємо Бедекера і ретельно обдумуємо свою подорож. За тиждень ми вже добре-таки «відійшли», навіть вигляду набрали здорового. Зима була така важка, нерви такі пошарпані, що відпочити місяць не гріх, хоч мені вже починає бути совісно. Погода от щось сумнівна, дощу немає, але якийсь туман. Більше про наше життя писати поки що нема чого. Ми з Володею умовилися — ні про які справи не говорити, справа, мовляв, не ведмідь, в ліс не втече, не говорити і, по змозі, не думати.

Маняші я напишу, мабуть, сьогодні ввечері, а поки що міцно, міцно Вас обнімаю, мої дорогі, міцно цілую.

Ваша Надя

Дорога мамусю! Дописую нашвидку кілька слів. Величезний привіт Маняші і поздоровлення із свободою. Тобі треба неодмінно відпочити літо. Прошу Вас переберіться куди-небудь на лоно природи. Ми гуляємо і відпочиваємо дуже добре. Міцно тебе обнімаю.

Твій В. Ульянов

2 липня 1904 р.
З Лозанни в Київ

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11

Друкється за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Про цю прогулянку Н. К. Крупська згадує так: «В кінці червня 1904 р. ми з В. І. почіпили мішки на спину і вирушили навмання на місяць в гори. Пожили тиждень у Лозанні, набрались трохи сил, а потім піднялись кудись над Монтре, забрались в глухі хаші, до якихось лісорубів, які розповіли нам, як вибратися на дорогу і де заночувати. Через Егль (Aigle) спустились у долину Рони, зайшли в Бе-ле-Бен (Vex-les-Bains) до моєї товаришки по школі і курсах, потім довго брели понад Роною, верст 70 зробили — це була найбільш стомлива частина подорожі. Нарешті, перебрались через Геммі-пас (Gemmi-pass) в Оберланд, були коло підніжжя Юнгфрау, потім, добре відбивши собі ноги і стомившись до краю, оселились на Брієнцькому озері (Brienzersee) в Ізельтвальді (Iseltwald), де прожили близько тижня, щоб потім знову рушити в путь-дорогу, через Інтерлакен і Зімменталь назад у женевські краї. Зима 1903—1904 рр. була надзвичайно важка, знервувались до краю, хотілось піти далі від людей, забути на якийсь час всі справи і тривоги. Гори допомогли. Зміна вражень, гірське повітря, безлюдність, здорова втома і здоровий сон просто цілюще вплинули на Володимира Ілліча. Знов повернулись до нього сила і бадьорість, веселий настрій. Серпень ми прожили на Лак де Бре (Lac de Bret), де, разом з Богдановим, В. І. намалював план дальшої боротьби з меншовіками». (Див. В. І. Ленін, т. 37, стор. 577).— *Ред.*

ДО О. К. ВІТМЕР

Дорогі друзі!

Одержала ваші листи і з них уперше довідалась про смерть Шуші. Бідна Шушенька... Хоч це все одно, але напишіть мені тепер же, не відкладаючи до літа, подробиці її смерті.

Пишіть на адресу : Herrn Franz Modráček, Vršovice bei Prag, № 368. Oesterreich.

От життя як розкидало, скільки часу минуло після смерті Шуші, а я нічого не знала. Довго не могла я примиритися з тим, що наше життя з Сашею пішло різними шляхами, а тепер знову і боляче, і гірко. Дуже вже любила я колись Сашу, і такі прив'язаності ніколи не проходять. Усе не те я пишу. Мені хочеться зараз поговорити про Сашу, та важко писати про це.

Прокляте життя, в якому так безглуздо, даремно гинуть люди, і допомогти не можна.

Про себе писати не хочеться.

Звичайно, якби почати влаштовувати своє життя спочатку, я б знову влаштувала так, як воно є, іншого життя я не хотіла б, нічого мені не шкода, нічого б я не хотіла змінити (загалом і в цілому), я люблю і своє минуле, і своє теперішнє, але на світі, взагалі кажучи, важко живеться.

Рада буду побачитись. Навесні ми, мабуть, переїдемо. Куди і коли — ще не знаю. Нову свою адресу повідомлю.

Де Олександра Миколаївна і як вона поживає? Пошліть їй мій привіт. Я згадала, як, коли ми жили разом у будинку Дурдіна, я з осені ніяк не могла дочекатись

Саші і любила ходити до Олександри Миколаївни тому, що в неї очі схожі на Сашині і було щось спільне в обличчі. І потім вона любила Сашу. Будь ласка, не забудьте, коли писатимете їй, послати мій привіт. Скажіть, що я дуже хотіла б побачити її і мені шкода, що це неможливо.

Ну, до побачення. Напишіть, будь ласка, мені скоріше. Як поживають дітки? Мама розповідала мені про них. Мама все хворіє, недавно була дуже хвора, вона шле вам свій привіт.

Всього найкращого.

Н. К.

*4 березня [1905 р.]
з Женеви в Петербург*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 6, арк. 1—2*

В. І. ЛЕНІН і Н. К. КРУПСЬКА —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога мамусю! Давно не писав тобі нічого. Анюта розповіла, мабуть, про наш план влаштування на відпочинок. Я повернувся страшенно втомленим. Тепер відпочив цілком. Тут відпочинок чудовий, купання, прогулянки, безлюддя, безділля¹. Безлюддя та безділля для мене найкраще. Ще сподіваюся пробути тижнів зо два, а потім повернутися до роботи. Надя і Єлиз. Вас. здорові і відпочивають чудесно.

Як ви там усі улаштувались? Чи здорова ти? Чи бачилася з Анютою і де вона, у вас чи у Марка тепер? При нагоді черкни мені або попроси Митю черкнути кілька слів.

Міцно обнімаю тебе. Твій *В. Ул.*

Миті і його дружині великий привіт від мене.

Дорога Маріє Олександрівно, Володя не має звичаю писати поклони, і тому я сама за себе і за маму шлю Вам привіт. Шлемо привіт також усім нашим. Можу підтвердити, що відпочиваємо ми дуже добре, рознесло всіх нас так, що на люди сором показатися... Ліс тут сосновий, море, погода чудова, взагалі все надзвичайно гарне. Добре ще й те, що господарства немає ніякого. Ну, а Ви як відпочиваєте? Що Ваша малярія? чи пройшла оста-

¹ У червні — липні 1907 р. В. І. Ленін і Н. К. Крупська жили в Стірсуddenі (Фінляндія) на дачі М. М. Кніповича.— *Ред.*

точно? Чи ходите по гриби? Взагалі, як ся маєте? Ми тут відірвані від усього світу, хоч пошта ходить шість раз на тиждень, але ніхто нічого не пише. Ще раз міцно обнімаю.

Ваша *Надя*

*27 червня 1907 р.
Із Стірсуddenа (Фінляндія)
на ст. Міхнево (Серпуховський
повіт, Московська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

В. І. ЛЕНІН і Н. К. КРУПСЬКА —
ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо! Спасибі за лист. Прошу пробачення, що відповідаю не відразу. Я так тут «упився» в літній відпочинок і безділля (відпочиваю, як уже кілька років не відпочивав), що все відкладаю всі справи — великі і малі.

Я проти бойкоту 3-ї Думи, і незабаром, мабуть, вийде у мене одна невеличка річ з цього приводу, яку я тільки що закінчив¹. Не можна, на мою думку, повторювати такий лозунг поза обстановкою піднесення, поза боротьбою з першими конституційними ілюзіями. Нове піднесення (може, в зв'язку з липневим страйком московських текстильників, — передбачається страйк до 400 000 чоловік) треба розширяти, готувати, перетворювати в загальний, але проголошувати бойкот недоречно. Ми від нього не повинні зарікатися, при нагоді в момент піднесення ми висунемо бойкот. Але тепер проголошувати його було б або передчасною бравадою, або некритичним повторенням лозунгів, які мають славне революційне минуле. Така у двох словах моя аргументація, яку я у пресі² докладно розвиваю.

Пиши, як улаштувалась і чи задоволена. Великий привіт Маркові й усім знайомим.

Ми відпочиваємо чудесно і ледарюємо без кінця.

Міцно цілую. Твій В. У.

¹ В. І. Ленін має на увазі свою статтю «Проти бойкоту (Із заміток с.-д. публіциста)». (Див. Твори, т. 13, стор. 1—32).— *Ред.*

² Тижнів через два повинно, мабуть, вийти.— *Прим. В. І. Леніна.*

Люба Маняшо, дописую кілька слів. Писати нема чого, бо ми тепер «поза громадськими інтересами», ведемо дачне життя: купаємося в морі, катаємося на велосипеді (однак, дороги погані, далеко не поїдеш), Володя грає в шахи, возить воду, якийсь час була мода на англійського дурня і т. д. Ліді тільки клопоту з господарством багато... Поправились всі тут здорово, можна б силу начитати, але книжки все не дуже підходящі та й не читається. Міцно цілую.

Твоя Н.

Наші (Лідя і мама), звичайно, кланяються.

*Кінець червня 1907 р.
Із Стірсуdden (Фінляндія)
на ст. Кінель (Самарська губ.)*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

В. І. ЛЕНІН і Н. К. КРУПСЬКА —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога мамусю! Сьогодні одержав твого і Маниного листа і поспішаю відповісти. Дуже радий був прямим вістям од вас: ні одного з попередніх Маняшиних листів не одержав. Біда з цими передачами, до яких доводилося вдаватись, поки ми не приїхали в Женеву.

Дуже занепокоїла нас звістка про тяжку інфлуенцу в Аніоти. Певно, квартира у вас погана (Надя каже — вогка), що сталося таке ускладнення. Чи всі здорові тепер? Як Митя? Чи поїхав знову на службу?

Ми влаштовуємося тут потроху і влаштовуємося, звичайно, не гірше, ніж раніш. Неприємний був тільки самий момент переїзду, як перехід від кращого до гіршого. Але це було неминуче. Відносно Капрі я відразу по приїзді застав лист Горького, який дуже кличе мене туди. Ми з Надею маємо намір неодмінно прийняти цю пропозицію і проїхатися в Італію (на Капрі *тепер* нарциси цвітуть, як пишуть «Горькі»), але не тепер. Треба спочатку налагодити всі справи, а тоді вже їхати кататись.

Маняші писав учора чи позавчора, дав ще доручення відносно книжок. Чи не надто я закидаю її дорученнями?

Міцно тебе обнімаю, моя дорога, і бажаю бути цілком здоровою. Всім привіт і від мене, і від Наді.

Твій В. Ульянов

Дорогі мої, яке паскудство трапилось у вас з цією проклятою інфлуенцею! Може, це від вогкої квартири? Добре, що тепер почали видужувати... Міцно усіх вас цілую, бажаю швидше окріпнути і цілком видужати.

Ваша Н.

*22 січня 1908 р.
З Женеви в Петербург*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

В. І. ЛЕНІН і Н. К. КРУПСЬКА —
ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Дорога Анюто! Одержав твого листа через кілька днів після того, як послав листа до мами в Алупку.

Книгу одержав і вважаю, що видана добре. В кінці друкарських помилок не менше, ніж на початку, і видно необізнаність коректора з мовами (напр., спотворено до смішного англійське *A new name for old ways of thinking*¹), але це неминуча і неважлива хиба. В цілому я задоволений виданням. Відносно ціни всі нарікають — і справедливо. Надалі будемо включати в договір обов'язково не тільки число примірників, а й ціну. Але я ж був притиснутий видавцем і все одно погодився б на всі умови, аби тільки видати книгу.

Грошей видавець все ще не прислав. Починаю боятись, що обдурить². Написав Пересу³. Напиши, мабуть,

¹ Степанов, мабуть, зовсім не дивився...— *Прим. В. І. Леніна.*

В. І. Ленін мав на увазі неточний переклад назви книги: *William James, Pragmatism. A new name for some old ways of thinking* (Уільям Джеймс, Прагматизм. Нова назва для деяких старих шляхів мислення), яку він згадує в своїй праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм». (Див. Твори, т. 18, стор. 314).— *Ред.*

² Гонорар за книгу «Матеріалізм і емпіріокритицизм» від видавця Л. Крумбюгеля В. І. Ленін одержав повністю. (Див. про це лист А. І. Ульянової-Єлізарової до редакції журналу «Пролетарская революция» (№ 2—3) в 1930 році).— *Ред.*

³ А. І. Ульянова-Єлізарова у своєму листі до В. І. Леніна від 10 квітня 1909 р. писала, що останні 3—4 аркуші книги взявся прокоректувати Л. С. Перес (соціал-демократ, більшовик), переговори з яким вона вела на квартирі І. І. Скворпова-Степанова, і що він же взявся стежити за внесенням її виправлень у зверстані аркуші.— *Ред.*

і ти видавцеві: минуло 3—4 тижні, а він обіцяв через тиждень. (На решту суми векселі обов'язково треба взяти). П'ятсот карбованців, що лежать на книжці, попрошу тебе послати мені (Ліонський Кредит, Agence Z, Avenue d'Orléans, 19. Mr. Oulianoff. Поточний рахунок № 6420), бо на видавця не покладаюся.

У нас справи сумні: Spaltung¹, мабуть, буде; сподіваюсь через місяць, 1 1/2 дати тобі про це точні відомості. Поки що далі догадок іти не можна².

Маняша зубрить старанно. Вона здорова і, напевно, складе іспит. Як вийде далі, не знаю. Хоче, здається, їхати додому.

Ми ще не вирішили, коли і куди поїдемо до моря³. Але поїдемо літом напевно.

Міцно цілую маму і тисну твою руку.

Твій В. У.

Дорога Аню, ти в останньому листі запитуєш, чому я не пишу. Всю зиму я була в чорній меланхолії, зовсім по-дурному якось час збігав, працювалося погано — тому зовсім була не в силі писати. Звичайно, коли б Маняшка не писала про Володю, а Володя про неї, я б докладно про них розписувала, як робила це раніше, а так писати нічого, живемо потрошку. Я кожного разу наказувала їм мої привіти посилати, але, треба думати, вони цього не робили. Незабаром напишу як-небудь, а поки що міцно цілую тебе і дорогу Марію Олександрівну за себе і за маму.

Ваша Надя

26 травня 1909 р.
З Парижа в Алупку
(Крим)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 1

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Розкол.— *Ред.*

² В. І. Ленін мав на увазі майбутню нараду розширеної редакції «Пролетарія», яка відбулась у Парижі 8—17 (21—30) червня 1909 р. На нараді сталося остаточне розмежування з ультиматистами і одзівістами, з О. Богдановим і його групою.— *Ред.*

³ Влітку 1909 року В. І. Ленін разом з Н. К. Крупською, її матір'ю та М. І. Ульяновою відпочивали в селі Бонбон (департамент Сени і Марни) під Парижем.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, насамперед, міцно Вас обнімаю. Більше і пишу для того, щоб написати це, а то писати, власне кажучи, не дуже що є. Маняша розповідала про наш спосіб життя. Різниця з минулим роком лише та, що квартира дуже тепла, та Володя став великий домосід. Він цю зиму багато працює, а коли працює, завжди себе краще почуває.

От уже другий тиждень встає о 8 год. ранку і їздить в бібліотеку, звідки приїжджає о 2 годині. Перші дні важко було так рано вставати, зате тепер він дуже задоволений і спати лягати почав рано. Дуже добре було б, якби йому вдалося налагодити такий режим.

От уже цілий рік, як ми живемо в Парижі! Пристосувались потроху, шкода тільки, що мало бачимо справжнього тутешнього життя.

Недавно якось пішли в маленький театр недалеко від нас і лишилися дуже задоволені. Публіка була чисто робітнича, з немовлятами, без капелюхів, балакуча, жвава. Цікавою була безпосередність, з якою публіка реагувала на гру. Аплодували не хорошій чи поганій грі, а хорошим чи поганим вчинкам. І п'еса була відповідна, наївна, з різними хорошими словами, пристосована до смаку публіки. Складалося враження чогось дуже живого, безпосереднього. Я пошкодувала, що Маняші не було. Пошкодувала, що її немає, і тоді, коли ходили

дивитись стотисячну демонстрацію¹. Дуже велике враження залишилося. Але в цілому, ми дуже рідко де буваємо, і то більше в неділю.

Як Ваші очі? чи проходять? Мама теж часто скаржиться, що їй важко читати вечорами. Чи світла у Вас квартира? От тільки шкода, що холоднувата. Добре, що живете із знайомими, коли люди приємні, то це далеко веселіше. Може, і потім поселитесь вкупі...

Ну, міцно Вас обнімаю. Мама дуже, дуже кланяється. Маняші я писала недавно, вчора зробила відкриття, що мій лист до неї спокійнісінько лежить у Володиній кишені! Скільки разів зарікалася давати йому листи опускати в ящик. Цього разу запевняв, що не забуде. І от забув-таки!

Ваша *Надя*

20-і числа грудня 1909 р.
З Парижа в Москву

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 1

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Мова йде про стотисячну демонстрацію, яка відбулася в Парижі 5 жовтня 1909 р. на знак протесту проти страти в Іспанії Феррера, якого звинуватили в підготовці повстання в Барселоні в липні 1909 р.; це повстання було викликане відправленням урядових військ до Марокко.— *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА *

Шановний Іване Івановичу,

посилаю Вам статейку «До питання про вільну школу»¹. Можливо, вона підійде до Вашого журналу «Свободное воспитание». Через поневіряння по закордону мені не вдалося до цього часу ознайомитися з Вашим журналом, але, думаю, не помиляюсь у його напрямку. Не знаю тільки, чи підійде моя стаття за розміром, характером та ін. і чи вважатимете Ви її досить цікавою. В усякому разі, я дуже просила б Вас прочитати її негайно (забере це яких-небудь $\frac{1}{4}$ години) і черкнути мені не гаючись, чи підходить вона і якщо ні, то чому. *Якщо стаття не підійде, поверніть її назад, у мене немає копії.*

Я тут цілком залізла в іноземну педагогічну літературу, дещо доводиться і самій спостерігати, виникло багато всяких планів роботи, тільки нема в мене зв'язків у літературно-педагогічному світі, не знаєш, куди що можна влаштувати. Недавно влаштувала одну статейку в «Русской школе», тільки з питання дуже спеціального — спільне виховання².

Пробачте, що забираю у Вас час своїми справами. Роблю це почасти тому, що колись зустрічалася з Вашою дружиною (вона, можливо, мене пам'ятає), а почасти просто тому, що думаю, що в галузі педагогіки ми одно-

¹ Стаття була опублікована в № 2 журн. «Свободное воспитание» за 1909/1910 р. (Див. т. 1 цього вид., стор. 108—114).— *Ред.*

² Мається на увазі стаття Н. К. Крупської «Спільне навчання»; була опублікована в № 7—8 журн. «Русская школа» за 1911 р. (Див. т. 1 цього вид., стор. 139—149).— *Ред.*

думці, а я знаю дуже мало людей, які цікавляться цими питаннями.

Моя адреса: M-me Kroupsky, rue Marie-Rose, 4, Paris, XIV arrond.

Чи не підійде до Вашого журналу одна з таких тем:

1. Особисті спогади про М. М. Ге.
2. Розгляд роману Фрап'є «La Maternelle»¹.
3. Розгляд роману Лоті «Le roman d'un enfant»².
4. Як учити дітей писати твори (питання це тепер дуже жваво дебатується у французькій педагогічній літературі)³.

Привіт Олені Євгенівні. Якщо Вам дуже ніколи, може, вона напише.

Н. К.

9 лютого 1910 р.
З Парижа в Москву.
Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ,
ф. 12, оп. 2а, од.
зб. 494, арк. 1—2

¹ «Материнська школа». (Див. про це також т. 10 цього вид., стор. 108). Роман видано в Парижі в 1908 р.—*Ред.*

² «Роман дитини». (Див. про це також т. 1 цього вид., стор. 211 і т. 2, стор. 132—133). Книга вийшла в Парижі.—*Ред.*

³ Див. статтю «Як учити писати твори» в т. 1 цього вид., стор. 344.—*Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Шановний Іване Івановичу!

Ваш лист дуже мене обрадував. По-перше, я рада, що моя стаття, як виявилось, придатна¹. Мені про багато дечого хотілося б написати, але немає впевненості в собі. Тому мене також дуже порадувало те товариське ставлення, яке я зустріла до себе з Вашого боку. Пробуватиму писати й далі, не знаю, як вийде. Мені ще дуже важко орієнтуватися в російській педагогічній літературі через ті виняткові умови, в яких мені доводиться жити. До речі, я дуже попросила б Вас вислати мені *в рахунок* гонорару «Свободное воспитание» за цей рік. Посилаю Вам ще статейку «У швейцарській школі». Цю статтю я послала з рік тому в Пітер Волод. Дм. Бонч-Бруевичу з проською влаштувати її куди-небудь. Статтю взяли в новий «Журнал для всех», але потім там змінилась редакція, і стаття загубилась. Тепер я спробувала відновити її. Не знаю, чи здасться вона для Вашого журналу². Мене страшенно вразило те, що я бачила в жєневській школі, і мені хотілося б поділитися своїми враженнями. Посилаю ще невелику замітку про навчання хлопчиків шиття³. Із статті Ви побачите, чому це питання

¹ Див. попередній лист і прим. до нього на стор. 760—761. *Ред.*

² Статтю «У швейцарській школі» опубліковано не було. (Див. т. 1 цього вид., стор. 104—107).— *Ред.*

³ Мова йде про статтю «Чи слід навчати хлопчиків «бабської справи?». (Див. т. 1 цього вид., стор. 105—118). Вона була опублікована в № 10 журн. «Свободное воспитание» за 1909/1910 р.— *Ред.*

зацікавило мене. Може, про це писалося вже де-небудь, я не знаю.

А потім ось ще яка просьба. Літом я переклала одну книжку — «Історія праці в оповіданнях» Альберта Тома¹. Книжка дуже цікаво складена. Береться один або кілька історичних документів, які змальовують становище праці в певну історичну епоху, і на основі їх складається живе, образне оповідання, яке дає дуже хороше уявлення про умови праці в той час. Оповідання, по-моєму, складені дуже добре, головне, здатні викликати великий інтерес до історії праці і дати поштовх до самостійної думки. Я переклала тільки $\frac{2}{3}$ книги, давши їй заголовок «Оповідання з історії праці в стародавні і середні віки». Остання частина (новітній час) непридатна в цензурному відношенні та, мабуть, і менш цікава, за винятком двох-трьох оповідань. Пробувала влаштувати переклад у Пітері. «Общественная польза» відмовилась друкувати тому, що тепер попит тільки на белетристику. «Вестник знания» сказав, що охоче б надрукував, бо книжка дуже цікава, але у нього вже є матеріал для додатків у цьому році. Запропонував залишити книжку на той випадок, якщо хтось не пришле рукопису. Чи не знаєте Ви якого-небудь московського видавця, до характеру видань якого підійшов би цей переклад. Шкода затраченої праці.

Пробачте, що турбую своїми справами. Мені завжди дуже ніяково про них писати.

Привіт Олені Євгенівні.

Н. Крупська

Р. С. Додаю ще переклад одного оповідання². Може, він підійде до характеру Ваших видань для дітей або до «Маяка».

10 [березня] 1910 р.
З Парижа в Москву

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 3—4

¹ Мова йде про переклад з французької: A. Thomas, Lectures historiques. Histoire anecdotique du travail, Paris, Bibliotheque d'education, 1910, 288 р. Переклад не був опублікований і не розшуканий.— *Ред.*

² Про який переклад іде мова, встановити не вдалося.— *Ред.*

В. І. ЛЕНІН і Н. К. КРУПСЬКА —
ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Дорога Анюто! Одержав учора твого листа з новою адресою. Мегсі за поздоровлення. У нас все по-старому. Надя потроху хворіє — нерви у неї все не в порядку, але загалом і в цілому всі здорові. Я вже давно взявся за велосипед, нема-нема, та й вирушаю в околиці Парижа, добре що живемо ми зовсім близько від fortifications¹, тобто від міської межі. Відносно літнього відпочинку ще нічого не вирішили; літо тут пізніше; можливо, що знову поїдемо в Вонвон, де дешевий пансіон і повна тиша, хоч у Наді щось немає настрою знову їхати туди. Можливо, цим разом ми спробуємо соціалістичну колонію на березі моря². Є. В. була там торік і лишилась задоволена.

Алакаєвському сусідові передай мій великий привіт, якщо тобі пощастить его побачити. Шкода, що він такий абсолютний ворог листування, а то приємно було б хоч зрідка мати вісті з «глибини Росії» про те, що робиться в новому селі. Відомостей про це мало і просто поговорити навіть з обізнаною людиною було б дуже приємно.

Північному маньчжурцю³ теж привіт. Як же він влаштується тепер і чи позбудеться «слабості» росіян... не самих тільки письменників...

¹ Буквально: укріплення, застава.— *Ред.*

² 28 червня 1910 р. В. І. Ленін писав М. І. Ульяновій, що він відпочиває разом з Надією Костянтинівною і її матір'ю в Порніку (Франція). (Твори, т. 37, стор. 382. Див. також: Н. К. Крупська, Воспоминания о Ленине, М., Госполитиздат, 1957, стор. 168—169).— *Ред.*

³ Північний маньчжурець — А. П. Складенко (1870—1916), учасник V з'їзду партії; повернувшись із заслання в 1910 р., співробітничав у більшовицьких газетах «Звезда» і «Правда». — *Ред.*

Щодо незадоволення мого доктором¹ (якому ти просила хоч чим-небудь допомогти) ти зовсім помилилася, або, може, я випадково якось не до ладу висловився. Ні найменшого незадоволення проти нього у мене не було і немає. Враження він справляє хороше. Зблизитися скільки-небудь з ним мені не довелося. Тепер він оселився за містом, де дітям буде краще. Бідує він дуже; зовсім останнім часом, кажуть, маленьку-малесеньку винагороду пощастило йому дістати за *тимчасову* роботу. Зустрічаюсь я з ним дуже рідко. Бідує тут еміграція страшенно.

Заняття у мене йдуть препогано. Може якось перебуду цей час сугубої склоки² — і тоді повернусь до роботи.

Тисну міцно руку. Маркові великий привіт. Наші всі кланяються.

Твій В. У.

Дорога Аню, твого листа про знайому я давним-давно одержала і зараз же відповіла на нього Маняші. Маю деякі підстави гадати, що лист мій пропав, хоч на одне з питань, поставлених у ньому, Маняша відповіла. Я її просила написати, чи одержано цього листа, але вона нічого не написала. Того знайомого, якому ти просила показати листа, зараз немає тут, а, крім того, те, що я тобі писала, говорилося не йому, а іншій особі. Цими днями напишу докладно. Міцно цілую. Привіт М. Т. Мама шле привіти.

Н. К.

2 травня 1910 р.
З Парижа в Саратов

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 4

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Доктор — тут М. Ф. Владимирський (1874—1951), старий член Комуністичної партії, член першого Московського комітету РСДРП (1898); у 1905 р. брав активну участь в керівництві Грудневим збройним повстанням у Москві. В той час, коли був написаний цей лист, він жив в еміграції.— *Ред.*

² Мова йде про загострення внутріпартійної боротьби після січневого («Об'єднавчого») пленуму ЦК РСДРП в 1910 р. Про це В. І. Ленін писав також О. М. Горькому 11 квітня 1910 р. (Див. Твори, т. 34, стор. 364—367).— *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу!

10/III відправила Вам деякі рукописи і лист ¹. Від Вас досі немає відповіді. Пояснюю це або тим, що Ви загубили мою адресу (M-me Kroupsky, 4, rue Marie-Rose, Paris, XIV), або тим, що Ваш лист пропав (французька пошта дуже недбала), або тим, що Вас нема в Москві і Ви дуже зайняті.

Дуже дякуватиму, якщо напишете хоч кілька слів про те, що рукописи своєчасно були одержані.

Привіт Олені Євгенівні.

Н. Крупська

*3 травня 1910 р.
З Парижа в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 5*

¹ Див. стор. 116—117 цього тома.— *Ред.*

ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Дорога Аню, твого листа одержала і передала. Учора Шкурка¹ вже поїхав², а ми з мамою думаємо залишитися тут до половини вересня. Тут все-таки добре. Міцно тебе обнімаю, також і М. О., коли вона ще не поїхала. Мама дуже кланяється.

Надя

*24 серпня [1910 р.]
З Порніка (Франція)
на ст. Теріокі Фінляндської зал.
Село Леппенено*

*Вперше опубліковано
в Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ В. І. Ленін.— *Ред.*
² Мається на увазі поїздка В. І. Леніна в Копенгаген на VIII конгрес II Інтернаціоналу.— *Ред.*

ДО М. О. РУБАКІНА *

Вельмишановний Миколо Олександровичу!

По старій пам'яті звертаюся до Вас з проською. В Лозані живе моя близька приятелька (m-me Stiglius) ¹, якій дуже потрібний заробіток. Вона знає мови, переклала і взагалі займалась літературною роботою. Може, Ви зможете допомогти їй знайти відповідний заробіток. Буду дуже вдячна.

Користуюсь нагодою, щоб послати Вам мій сердечний привіт з приводу Вашого ювілею. Я добре пам'ятаю Вашу пітерську діяльність. Пам'ятаю мої часті візити до Вас і ті цінні вказівки, які в свій час діставала від Вас.

Міцно тисну руку.

З пошаною до Вас *Н. Крупська (Леніна)*

M-me Oulianoff, 4, rue Marie-Rose, Paris, XIV.

18 квітня 1911 р.
З Парижа в Кларан
(Швейцарія)

Вперше опубліковано в «Неделе» --
додаток до газ. «Известия» № 28
від 8—14 липня 1962 р.

Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 482, арк. 1

¹ Л. М. Сталь (1872—1939) — відома громадсько-політична діячка, член Комуністичної партії з 1899 р. З 1907 по 1917 р. вона жила за кордоном, брала активну участь у роботі більшовицької секції в Парижі, в 1914 р. — член редакції журналу «Работница». Після Жовтня була на відповідальній партійно-радянській роботі. — *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу!

Посилаю невелике оповіданнячко, перероблене з німецької¹, може, воно згодиться для «Маяка». З місяць тому послала Вам дві статейки для «Свободного виховання»: 1) про дитячі суди, 2) «Поради матерям»². Чи потрапили вони до Вас і як вони Вам сподобались? Особливо мене цікавить Ваш відзив про першу статтю, бо я вважаю, що захоплення грою в суд — річ дуже неприємна; і мені хотілось би, щоб моя замітка побачила світ. Ще я в тому листі дякувала Вам за обіцянку надіслати кореспондентську картку, яка мені може бути дуже корисною, і просила Вас не забути це зробити. Була й ще просьба: просила вислати книжку «Свободного виховання» за минулий рік із статтею «Про одну швейцарську школу»³.

От і все.

Знаю, що Ви дуже зайняті, але все-таки напишіть про замітки, чи годяться.

Чи не видає «Свободное воспитание» окремих книжок з питань виховання? (Судячи з оголошень, видає). Чи не

¹ Мова йде про оповідання «Мій перший шкільний день». Переклад був опублікований в № 10 журн. «Маяк» за 1911 р. (Див. т. 1, цього вид., стор. 427—430).— *Ред.*

² Стаття «До питання про шкільні суди» була опублікована в № 10 журн. «Свободное воспитание» за 1910/1911 р., стаття «Поради матерям» — у № 1 того самого журналу за 1911/1912 р. (Див. т. 1 цього вид., стор. 126—130, 153—156).— *Ред.*

³ Очевидно, мова йде про статтю Н. О. (Остлі), надруковану в № 8 журналу за 1909/1910 р.— *Ред.*

могла б я бути тут чимсь корисна? У мене під руками велика педагогічна література, і я б могла взятися за яку-небудь ширшу роботу — більш-менш самостійного характеру. Мої погляди Ви тепер більш-менш знаєте.

З нетерпінням чекатиму відповіді. Страшенно тяжка відірваність. Великий привіт Олені Євгенівні.

M-me Kroupsky, 4, rue Marie-Rose, Paris, XIV.

Н. Крупська

*3 червня 1911 р.
в Лонжюмо (Франція)
в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 6*

ДО О. Є. ГОРБУНОВОЇ-ПОСАДОВОЇ

Дорога Олено Євгенівно! Давно вже одержала Вашого листа, якому була дуже рада.

Мої плани щодо роботи літом не збулись, літом була зайнята ще більше, ніж зимою, та ще хвороби всякі на домашніх навалились. Але все-таки простудіювала ряд цікавих книг, що навели мене на думки, які, мені здається, корисно висловити.

Посилаю разом з цим статейку «Про шкільне самоврядування»¹. Напишіть, чи піде. Питання, по-моєму, дуже цікаве, не знаю, чи погодитесь Ви з моїм поглядом на нього.

Дуже ще цікаве питання — це питання про залучення широких верств населення до справи організації народної освіти. Знайшла цікавий матеріал з цього приводу відносно Америки, де немає тієї шаленої централізації шкільного самоврядування і викладання взагалі, яка знищує всяку ініціативу, як, наприклад, у Франції або Бельгії. Два зовсім різних методи: в Америці вільна ініціатива, широкий інтерес населення, виборне начало, в Європі — все за приписами міністерства, за вказівкою, мертвечина. Напишіть, будь ласка, негайно, *чи потрібна стаття на цю тему*, вона майже готова².

¹ Стаття була опублікована в № 2 журн. «Свободное воспитание» за 1911/1912 р. (Див. т. 1, цього вид., стор. 164—172).— *Ред.*

² Мова йде про статтю «Два типи організації шкільної справи»; була опублікована в № 3 журн. «Свободное воспитание» за 1911/1912 р. (Див. т. 1 цього вид., стор. 157—163). *Ред.*

З Вашого листа я не зрозуміла, чи піде замітка «Поради матерям»¹. Якщо так; то добре було б статтю про два методи і «Поради матерям» вмістити в двох послідовних номерах, оскільки вони зачіпають до певної міри одну й ту саму тему.

Отже напишіть:

- 1) чи буде надрукована замітка «Порада матерям»,
- 2) чи підійде «Про шкільне самоврядування»,
- 3) чи потрібна стаття про участь населення в справі організації народної освіти.

І ще просьба. Можливо, зможете прислати гроші за надруковані статті, а то у нас з фінансами справи поганенькі і навіть невелика сума буде дуже до речі.

Як питання з Вашим переїздом за кордон? Ох, і другові, і недругові не пораджу їхати за кордон! Люди тут страшенно швидко марніють якось. Приїде людина життерадісна, розповідає і те і се, а місяців через два паче душу з неї вийняли. Якщо можна як-небудь викрутитись, не їдьте за кордон. Поїхати без діла, місяців на два, людей побачити — інша справа, але жити...

Напишіть не відкладаючи, будь ласка.

Міцно тисну руку.

Іванові Івановичу привіт.

Н. Крупська

Адреса; M-me Kroupsky, 4, rue Marie-Rose, Paris, XIV.
P. S. Якщо неважко прислати кореспондентську картку, пришліть.

12 серпня [1911 р.]
з Лонжюмо (Франція)
в Москві

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 495, арк. 1—2

¹ Див. прим. 2 на стор. 123.— Ред.

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! давним-давно збираюсь написати Вам, та все то одне, то друге заважає. Одержала цими днями Аниного листа. Гроші 100 frs Володя давно вже одержав, але списку книжок, які треба купити на них і вислати, не одержував. З Ваших листівочок і з Аниного листа видно, що в Бердянську влаштувалися не зовсім по-літньому, місто, а не дача, от тільки купання... У нас теж літо не дуже вдале. Мама хворіла кілька разів, було запалення легень, і лікар сказав, що взагалі легені не в порядку, потрібний відпочинок, добре харчування та все інше. А тут в цьому відношенні погано. Квартира без найменшого садка і навіть двора, якщо виходити, то неодмінно треба куди-небудь іти, а це зовсім інша річ; у квартирі жарко і шумно. Харчування хоч і добре — ми годуємося в комуні, отже, стіл російський, домашній і ситний,— але ходити за версту по місту, це дуже втомливо, тепер почали брати додому, але морока з миттям посуду... Одним словом, здоровій людині не біда, а хворій погано. А тут ще спека просто шалена. Тепер мама поправилась, але все-таки змарніла за час хвороби, кашляє і хандрить.

Володя використовує літо непогано. Прилаштувався займатися в полі, дуже багато їздить на велосипеді, купається і дачею задоволений. На цьому тижні ми з ним ганяли на велосипеді до нестями. Зробили 3 прогулянки по 70—75 кілометрів кожна, три ліси оббігали, було дуже добре. Володя страшенно любить такі прогулянки.

щоб поїхати годині о 6—7 і повернутися пізно ввечері. Зате через ці прогулянки робота стоїть незроблена. Ну, не біда! Погода починає псуватися. Квартира у нас тут до 13 вересня, хоча, коли буде дуже гарна погода, можна домовитися з господарями і лишитися довше. Це було б добре, але буде велике ускладнення з господарюванням. Комуна на початку вересня кінчається, вдома готувати не можна, а в ресторані погано і дорого. Адже ми тут дуже дешево влаштувалися. За квартиру платимо 10 frs на місяць, а обід і вечеря по 1 frs 30 c. з людини. Звичайно, є деякі інші витрати, але незначні. Володя не знає, як порадити Ані приїхати, тепер чи прямо в Париж. В розумінні зайнятості — зараз зайнятий більше, хоч, звичайно, важко передбачити, як буде восени. В розумінні господарського влаштування — більше в місті, тут невигодчимало. Думаю що Ані краще їхати, як їй зручніше в часі — а тут великої різниці немає. Зайнятий Володя буде дуже найближчі два тижні. Тільки б не потрапити у переїзд, а втім і це не має значення, бо переїзд не дуже складний. Як давно ми не бачилися!..

Ну от описала докладно наше життя-буття, а тепер міцно цілую Вас обох. Під кінець хоч здоров'я набирайтеся від купання.

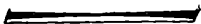
Мама кланяється дуже.

Ваша Надя

26 серпня [1911 р.]
з Лонжюмо (Франція)
в Бердінськ

Вперше опубліковано
в Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

Друкується за вказаним
джерелом

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо,

одержала сьогодні обидва твої листи від 29/VIII і 31/VIII. Велике спасибі.

Сьогодні ми, нарешті, перебралися до міста, все жаль було виїздити, останнім часом стояли гарні осінні деньки, але сьогодні холод і дощ. Мама останнім часом знову простудилась і все кашляє.

Володя виїздить на кілька днів¹, кликав мене з ним в Турин поїхати на виставку, та не виходить моя поїздка, хоч я і не від того, щоб з'їздити прокататись. А втім, відпочила за літо добре і більше до книжок тягне, ніж до відпочинку.

Ну, як почуває себе Марія Олександрівна після дороги? Чи дуже втомилась?

А коли Аня до нас вибереться? Я вже зовсім налагодилася разом з нею Париж дивитись...

Ну, цілую міцно всіх Вас, М. Т. привіт.

Мама кланяється.

Ваша *Надя*

Р. С. Цими днями напишу великого листа, а це так тільки, привіт.

21 вересня [1911 р.]
з Парижа в Москву

Вперше опубліковано
в Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

Друкується за вказаним
джерелом

¹ 23—24 вересня 1911 р. відбувалось засідання Міжнародного соціалістичного бюро в Цюріху, де В. І. Ленін виступав на захист позиції Р. Люксембург проти опортуністичної позиції німецьких соціал-демократів. Потім він читав реферат на тему «Століпін і революція»: 26 вересня в Цюріху, 28 вересня в Берні, 2 жовтня в Женеві і 31 жовтня в Парижі.— *Ред.*

ДО О. Є. ГОРБУНОВОЇ-ПОСАДОВОЇ

Дорога Лено, спасибі за лист. Охоче візьмусь і за переклад оповідань Long'a¹ і за складання географічних книжок. Чекатиму теми. З педагогіки хотіла написати на такі теми: розібрати книгу Robert'a Seidel'a «Die Handarbeit, der Grund und Eckstein der harmonischen Bildung und Erziehung»² і книгу «Bertold'a Otto «Lehrgang der Zukunftsschule»³. Ці книги порушують дуже цікаві питання. Біда тільки, що не можу їх тут дістати ніяк. Страшенно погане місто ця Женева⁴, ніяких книг не дістанеш, не те що Лондон...

Ще хотілось би розповісти «Історію однієї вчительки», мене дуже цікавить ця тема, вона має напівбелетристичний характер. Написала вже дещо, не знаю, що вийде. Поки пишу, живу тим, що пишу, а потім не подобається, що написала. У мене іноді бувають, як я жартома називаю,

¹ Американський письменник і вчений-зоолог *Вільям Лонг* (1867—1950) написав ряд книг для дітей з життя тварин. Над перекладами його оповідань на російську мову в 1905—1909 рр. багато працювала А. І. Ульянова. У видавництві «Посередник» в цей період були видані в її перекладі «Братик ведмедя», «Вальдшнеп — лісовий розбійник» та ін. Чи перекладала Лонга Н. К. Крупська, встановити не вдалось.— *Ред.*

² Книжка Роберта Зейделя «Ручна праця — основа й наріжний камінь гармонійної освіти і виховання» вийшла в Лейпцігу в 1901 р.— *Ред.*

³ Бертольд Отто, Навчальний процес у школі майбутнього.— *Ред.*

⁴ Очевидно, Женеву названо з метою конспірації. В цей час Н. К. Крупська жила в Парижі.— *Ред.*

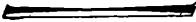
ваю, «белетристичні припадки» — раптом найде такий настрій, що необхідно виговоритись, засаджуюсь і строчу, потім кидаю все в пічку, не читаючи. «Історію однієї вчительки», мабуть, все-таки закінчу. Тема така: дівчинка-підліток підпадає під вплив ідеалістки — сільської вчительки і вирішує стати й сама сільською вчителькою. Педагогічні погляди цієї вчительки напівнесвідомо...¹

22 лютого [1912 р.]
З Парижа в Москву

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 495, арк. 3

¹ Кінець листа не зберігся.— *Ред.*

ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Дорога Аню,

зовсім якось відбилася від листів у цьому році. Дуже вже одиоманітно йде життя, не знаєш, що й писати. Цю зиму дуже вже вперто сиділа я дома над своєю робіткою, місяцями не вилазила із свого кварталу. Все йшов дощ і не можна було ні на велосипеді їздити, ні гуляти ходити. Мало читала, ні на які лекції не ходила. Тому так страшенно, мабуть, і набридла зима. Дуже рада весні, яка в цьому році видалась рання. Разів два вже вибиралася з Володею на лоно природи. Правда, я після цих прогулянок поворухнутись не можу від втоми, зате гарно вже дуже. Цей тиждень взагалі загуляли. Ходили в театр, п'єса була безглузда. Вили французики несамовито, але в антрактах була чудесна музика: Чайковського, Римського-Корсакова, Бородіна. Сьогодні ідемо Софоклову «Електру» дивитись... Все це з нагоди весни. Ну вже й балуете Ви нас у цьому році посилками! Володя навіть з цієї нагоди навчився сам у шафу ходити і їсти поза абонементом, тобто не в призначені години. Прийде звідки-небудь і закусує. Тепер він п'є на ніч молоко (замість вина) і вранці їсть яйця.

Оселедці я намочувала, як ти писала, дуже смачні, на сьомгу схожі. Думаю цими днями спекти млинці.

Мама потроху хворіє. З літом не знаю ще як буде, може в Росію поїде, а може й ні. Вона наказує всім дуже кланятись.

Відносно своєї племінниці я вже списалася.

М. Ф.¹ бачимо зовсім рідко, він зайнятий дуже, поспішає з перекладом (за цей рік переклав три товсті книги),

¹ М. Ф. Владимирський. (Див. прим. 1 на стор. 119).— *Ред.*

а тепер дістав якісь постійні медичні переклади. Коля¹ дуже задоволений своєю школою, їм там грають на грамофоні, розповідають щось, дають хрести і вчать... писати палички. Але по-французькому він починає розмовляти.

От усі новини. Чи одержала Маняша мого листа? Чому давно нічого не пише?

Міцно обнімаю тебе і Марію Олександрівну, і Маняшу. Хотіла більше про Володю написати, щоб цікаво було, та не вийшло. Іншим уже разом. М. Т. привіт. Щось і ви всі рідко пишете.

Ваша Надя

9 березня 1912 р.
З Парижа в Саратов

Вперше опубліковано в журч.
«Пролетарская революция»,
1930, № 4

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37.

¹ М. М. Владимирський — син М. Ф. Владимирського.— Ред.

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, і справді дуже вже сумний Ваш лист, просто нападсть якась!¹ Одне тільки думаю, що скоро і Маняшу і Анюту випустять. Тепер, як видно з газет, по всій Росії поголовні обшуки, беруть усіх, хто раніше колись сидів, навмання, так би мовити, щоб запобігти тому, «як би чого не вийшло», а потім, як розберуться,— тижнів через два — випускають. Я вже чула про кілька таких безглузвих арештів.

Прикро тільки, що всім вам довелося так перехвилюватися і так важко, поки все це з'ясується.

Бережіть себе, дорога моя, любима. Міцно Вас обнімаю і цілую.

Ваша Надя

Мамуся шле Вам гарячий привіт.

27 травня 1912 р.
З Парижа в Саратов

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 4

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ 7 травня 1912 р. в Саратові були заарештовані в справі Саратовської організації РСДРП(б) М. І. Ульянова і А. І. Ульянова-Єлізарова.— *Ред.*

ДО В. О. КАРПІНСЬКОГО *

Дорогий товаришу!

Кажуть, Ви підтримуєте зв'язки з Язвіцьким, який зараз живе в Кракові. Чи не можете Ви написати йому і довідатись, які умови життя для емігрантів у Кракові. Чи потрібні які-небудь документи і які саме (метричне посвідчення та інше)? Чи є що-небудь на зразок *regnis de séjour*?¹ Чи дуже стежать за росіянами? Чи є можливість видачі і *обшуків*? Чи дуже дороге життя? Чи можна влаштуватися там сімейно франків на 200?

Взагалі попросіть його написати швидше все, що він знає про Краків, з точки зору поліцейської і господарської.

Це дуже, дуже спішно.

Наш переїзд на літо до Женеви висить усе ще в повітрі...

Ну, всього найкращого.

Будемо чекати відповіді.

Н. К.

3 червня [1912 р.]
З Парижа в Женеву

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12,
од. зб. 36 070, арк. 1—2

¹ Дозвіл на проживання.— *Ред.*

ДО О. Є. ГОРБУНОВОЇ-ПОСАДОВОЇ

Дорога Олено Євгенівно, з великим сумом прочитала про смерть Євгенії Олександрівни. У мене залишились до неї здавна такі теплі почуття, як і до всіх, між іншим, «каравайчиків»¹. Дуже рада була, що у Фінляндії і в Пітері побачила молодь. Бідолаха Сергій Олександрович², такі втрати дорого обходяться.

Ми живемо вже не в Парижі. Моя нова адреса: Pani Kroupska, ulica Lubomirskiego, 47, Krakow, Osterreich. Краков. Австрія.

Посилаю одну замітку малесеньку³ і переробку з німецької «Сонячне світло і вільна творчість дітей». Не знаю, чи підійде, форма дивна. Та тільки якось дуже задушевно це у Ріхарда Хеннінгса написано⁴.

З великим інтересом читаю звіт про конгрес німецьких учителів у Берліні. Цими днями надішлю статтю з цього приводу⁵.

¹ Мова йде про Є. О. Караваєву та її сестер Катерину і Софію. (Див. т. I цього вид., стор. 44).— *Ред.*

² С. О. *Порецький*, чоловік Є. О. Караваєвої.— *Ред.*

³ Про яку замітку йде мова, не встановлено.— *Ред.*

⁴ «Сонячне світло і вільна творчість дітей» (за Р. Хеннінгсом) було опубліковано в № 5 журн. «Свободное воспитание» за 1912—1913 р. (Див. т. I цього вид., стор. 442—446). *Ріхард Хеннінгс* (Hennings) — шкільний учитель у Гамбурзі. Його книга «Im sonnigen Schulland. Aus der Praxis der neuen Schule» («В сонячній шкільній країні. З практики нової школи»), за якою зробила переробку з німецької Н. К. Крупська, вийшла в Гамбурзі в 1912 р. Автор загинув під час першої світової війни.— *Ред.*

⁵ Стаття «Питання про трудову школу на Берлінському конгресі німецьких учителів» була опублікована в № 7 журн. «Свободное воспитание» за 1912/1913 р. (Див. т. I цього вид., стор. 178—190).— *Ред.*

Тепер у мене вільного часу буде більше, хоч нема педагогічної літератури. Кажуть, є цікава польська література з вільного виховання. Чи відсиджує вже Іван Іванович? ¹ Досадно відриватися від роботи, якої так багато. Передайте йому мій привіт.

Міцно тисну руку.

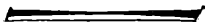
Н. Крупська.

25 вересня [1912 р.]
З Кракова в Москву

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 425, арк. 4—5*

¹ Московський комітет у справах друку після революції 1905—1907 рр. не раз порушував судові переслідування проти І. І. Горбунова-Посадова як керівника видавництва «Посредник». Однак, за свідченням його дружини О. Є. Горбунової-Посадової, ув'язнений рін не був. Справа закінчувалась тільки конфіскацією шкідливих з точки зору царської цензури книг — *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ і А. І. УЛЬЯНОВОЇ-
ЄЛІЗАРОВОЇ

Дорогі Маріє Олександрівно і Анечко! Поздоровляю за себе і маму з святами Вас і Марка Тимофійовича. Писати, власне кажучи, нема про що. Життя йде дуже одноманітно. Знайомих майже нікого немає, останнім часом приручилося було одне молоденьке дівчатко — правда, не дівчатко, а мати гарнесенького дівчаточка-немовлятка — та цими днями поїхала в Росію.

Гуляємо щодня, але помірно. Погода хороша, тільки грязь страшенна.

Свята минули тихо, зовсім непомітно. Бібліотеки тут польські, є університетська, але спосіб життя зайнятий. і ні Володя, ні я в бібліотеку цю ні разу не ходили.

В концерт ще ні разу не зібралися.

Всі здорові.

Міцно цілую і обнімаю.

Ваша *Надя*

4 січня 1913 р.
З Кракова в Саратов

Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
Л., ГИЗ, 1931

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу!

Велике спасибі за Ваш останній сердечний лист. Ваш лист завжди надає бадьорості і бажання працювати.

Посилаю статейку «Сім'я і школа», Може, вона буде своєчасною у зв'язку із з'їздом з сімейного виховання¹, що відбувається в Пітері.

Тільки тут я дістала і прочитала цілком «Вік дитини». Ця книга справила на мене не те враження, якого я чекала. Багато, дуже багато правильних і тонких зауважень, але страшенно багато парадоксального. Серце Еллен Кей не з народними масами, і хоче вона не зовсім того, чого хоче, наприклад, «Свободное воспитание». Я взяла одне з порушених Еллен Кей питань про сімейне виховання і постаралась його, як уміла, з'ясувати. Не знаю, чи вийшло. Буду дуже вдячна, якщо напишете свою думку.

Всього найкращого і привіт Олені Євгенівні.
Пані Kroupska, 47, ulica Lubomirskiego, Krakow.

Н. Круська

*4 січня 1913 р.
З Кракова в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 9*

¹ Всеросійський з'їзд з сімейного виховання відбувався 30 грудня 1912 р.—6 січня 1913 р. Стаття була опублікована в № 1 журн. «Свободное воспитание» за 1913/1914 р. (Див. т. 1, цього вид., стор. 204—213).— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ і А. І. УЛЬЯНОВОЇ-
ЕЛІЗАРОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно і Анечко, міцно цілую за подарунки, тільки надто вже все розкішно, ми зовсім так не звикли якось. Сьогодні Володя покликав знайомих з нагоди одержання посилки і з нагоди різних блискучих планів видавництва, що виникли сьогодні. Розмірявся понад усяку міру, що не день — по книжці... перерито старі зошити, витягнуто на світло всякі цифри і любовно обтрушено з них порох.

Ну, міцно цілую поки що за себе і за маму, яка клопочеться по господарству.

А щодо гірчиці це Володя з своєї ініціативи запитав... я гірчицю робити вмію ..

У нас знову зима настала.

А картки такі хороші, що шкода віддавати. Особливо Володька їм зрадів.

Відносно видавництва та ін. Володя сам, певно, напише ¹.

Ваша *Надя*

24 лютого 1913 р.
З Кракова в Саратов

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 4

Друкуються за текстом
Творів В. І. Леніна.
вид. 4-е, т. 37

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 37, стор. 405—406.— *Ред*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, уже так давно немає ні від Вас, ні від Ані листа, і ми дуже непокоїмося, не знаючи, в чому річ. Може, лист пропав, а може, хто з Вас хворіє. Навесні так легко простудитись! У нас уже трава зеленіє, кульбаби й стокротки показалися, але страшенно огидний вітер. Мама умудрилася простудитись і близько тижня вже поскрипує. Шкода, що їй виходити не можна. От і думаємо: в Саратові клімат гірший, може і з вас хто простудився. Що пише Марко Тимоф.? Де він тепер?

У нас життя іде, як заведена машина, і писати, власне кажучи, нічого. Живемо, як у Шуші, поштою більше. До 11 години стараємось час як-небудь перебути—об 11 год. перший листопоша, потім 6-ої години ніяк дочекатися не можемо.

Листи останнім часом все якісь невеселі приходять, ну й у нас настрої буває відповідний. Живемо, так би мовити, відображенням життям.

Я все-таки дуже рада весні, а то ця зима чомусь здавалася надто довгою. Люди вже поїхали наймати літнє житло, але в нас дуже неясно, ще мама раніше в Пітер поїде, якщо силюньки вистачить.

Амністія виявилась зовсім міфічною. Не знаю, як у Маняші, третину вже в усякому разі скинуть¹.

¹ Мається на увазі амністія в зв'язку з 300-річчям дому Романових. Чи торкнулась амністія М. І. Ульянової, не встановлено.—*Ред.*

Від Маняші давно щось немає листів, не знаємо, як вона там.

Ну, міцно обнімаю Вас і Аню, найбільше бажаю здоров'я. Сподіваюся, Анина рука зовсім уже пройшла, написала б вона як-небудь. Володя сам, мабуть, напише. Мама наказує кланятись.

Тут через тиждень, навіть менше, великдень буде, рано як!

Міцно цілую. Ваша *Надя*

*18 березня 1913 р.
З Кракова в Саратов*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 4*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна.
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо, поздоровляю тебе і міцно цілую. Лідя до травня залишається на старому місці, бо до неї приїхала Анна Михайлівна з Лодиком¹. Щось хворіє вона часто останнім часом. Вибираємось ми на п'ять місяців у село; там хороше — ліс, гриби, гори, річечка, тільки боюсь, чи не занудимось вже надто. Шкурці² корисно на підніжний корм перейти. При домі є велика веранда, там йому сидіти буде дуже добре. Будинок величезний, можна цілу артіль розмістити, а будемо ми поки що удвох з Шкуркою, бо мама на пару місяців виїжджає в Росію. Вона теж тебе поздоровляє. Мрію про те, що літом вдасться трохи попрацювати, а то я хоч і сиджу коло книжок, та якось читати зовсім не вдається і страшенно попрацювати хочеться. Цей місяць так по-дурному пройде, справ різних буде по горло, а тут ще вияснилося, що у мене базедка, лікар налякав, і кожного дня ходжу в клініку електризуватись, що забирає години три, а потім ходжу півдня, як очманіла. Напувають бромом і взагалі все це нудота страшенна, збираюсь написати тобі довгого листа, та все от час між рук спливає.

Ну, цілую дуже.

Твоя Надя

[10 квітня 1913 р.]
З Кракова у Вологду

Вперше опубліковано в
Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

Друкується за вказаним
джерелом

¹ Мова йде про Г. М. Вржосек (Руніну) (1873—1946) та її сина; в революційному русі брала участь з кінця 90-х років.— *Ред.*

² Мова йде про В. І. Леніна.— *Ред.*

Н. К. КРУПСЬКА і В. І. ЛЕНІН —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! Одержали ми Ваші листівочки, дуже рада я, що Ви добре відпочиваєте. У нас теж зовсім літо. Сьогодні ми відправили уже речі на село. Наша нова адреса:

Poronin — Galizien
Villa Terezy Skupieй

.
Oesterreich.

Самі вирушаємо через три дні. Жахливий клопіт був із складанням, ми ж на п'ять місяців вибираємося в Поронін, треба було всього закупити. Я на інвалідному становищі і дуже швидко втомлююся. Ходила я електризуватися цілий місяць, шия не поменшала, але очі стали нормальніші і серце не так б'ється. Тут у клініці нервових хвороб лікування нічого не коштує, а лікарі дуже уважні. І ще користь. Поки сидиш, чекаючи черги, слухаєш польську мову і сама розмовляєш. Хочу вивчитися польської мови, нарешті. От влітку буде вільний час,— читатиму польські книжки. Літом візьмемо, мабуть, служницю годин на 4—5, так що доведеться менше возитись. Мама в Росію не поїхала. Почасти через мою хворобу, а потім не було хорошої okazji. Але головне через хворобу. Останніми днями вона добре-таки натомилася від всієї метушні. Володя виїздив і в день свого народження і на святах не був дома. Поїздка дуже розважила його¹.

¹ Куди виїздив В. І. Ленін — не встановлено. Можливо, що він був у Лейпцігу, де 26 квітня 1913 року читав реферат на тему «Громадське піднесення в Росії і завдання соціал-демократів». — *Ред.*

Не знаю ще, чи буде купання в Пороніні, Володя страшенно любить купатись, там ванни не буде, вже й душів не можна йому брати.

Мені вже хочеться швидше перебратися на село. Хоч живемо ми на околиці міста, проти вікон город і позавчора навіть соловейко співав, але все-таки місто, хлопці горлають, солдати їздять туди й сюди, вози.

Ну, міцно обнімаю Вас і Аню і всім кланяюсь. Невже у Ані й досі болить палець?!

Мама кланяється.

Ваша Надя

Дорога мамусю! Дописую кілька слів до Надиного листа. Прошу вибачити, що не писав. Виїздив на кілька днів, а тепер перевозка.

Миті велике спасибі за листа¹. Від Марка теж мав дуже великого і цікавого листа. Відповім йому вже з Пороніна. Поронін—це станція перед «Закопане» (курорт). В Закопане є *прямі* безпересадочні вагони 2-го класу з Варшави, третього з «Грانیці».

Міцно тебе обнімаю і шлю великий привіт усім нашим.

Твій В. У.

3 травня 1913 р.
З Кракова у Феодосію
(Крим)

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 4

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Мова йде про відповідь Д. І. Ульянова на просьбу В. І. Леніна дати медичну пораду відносно лікування Н. К. Крупської, яка хворіла на базедову хворобу, зокрема в питанні про хірургічне лікування. Лист Д. І. Ульянова не зберігся.— *Ред.*

Н. К. КРУПСЬКА і В. І. ЛЕНІН —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, сьогодні одержали Вашого листа. Поспішаю відповісти.

Я вже поправляюсь. Серцебиття далеко менше. Виконуючи пораду лікаря, їм за трьох, хлебчу молоко, приймаю препарат заліза Робена і взагалі все дуже добре. Володя дуже гарячиться, особливо його бентежать Кохером¹.— Я дуже рада що Дм. Іл. йому написав листа, що операції не варто робити і т. п.², а то йому наговорять усякої всячини: то осліпнути можна, то 1½ року лежати без руху і т. д. У мене зовсім уже не такий сильний ступінь хвороби і за літо видужаю.

Справжній відпочинок тепер тільки починається. Була архіметушня з переїздом, потім спочатку тут собачитися треба було. Народ тут попсований дачниками,— брешуть, обдурюють та ін. Спочатку це злило, але тепер усе влаштувалося. Ходить дівчина, готувати не може, але всю чорну роботу робить. Погода з сьогоднішнього дня збирається розгодинитись, а то цілий тиждень безперестану йшов дощ, хоч вогкості не було. Сьогодні вранці гуляли з Володею години дві, а тепер він сам пішов кудись в невизначену частину простору.

¹ *Т. Кохер* (1841—1917) — професор хірургії Бернського університету, спеціаліст по базедовій хворобі. В. І. Ленін радив Н. К. Крупській поїхати до нього для операції.— *Ред.*

² Див. прим. на стор. 145. 23 липня 1913 р. Н. К. Крупській зробив операцію в Берні професор Кохер.— *Ред.*

З ранку від сусідів прибігає до нас чорне кудлате щеня, і Володя з ним подовгу возиться. Життя справжнє дачне.

Є тільки одна знайома сім'я, але живуть вони досить далеко, півгодини йти. Це не заважає нам бачитися іноді двічі на день.

Я дуже рада, що немає метушні. Роботи у мене теж мінімальна кількість. Читаю здебільшого польські романи, та й то не дуже старанно.

Тут дуже гарно. Добре й те, що не можна дуже ганяти на велосипеді, а то Володя надто зловживав цим спортом і погано відпочивав, краще більше гуляти.

Мама кланяється. Вона все сумує, у неї тижнів два тому вмерла сестра¹, з якою вони разом росли і все життя підтримували близькі відносини. Хотіла була мама навіть їхати в Новочеркаськ, коли довідалася про хворобу сестри, та паспорта не було — посланий на обмін.

Аню міцно цілую і всім кланяюсь. Володя сам, напевно, писатиме. Міцно обнімаю Вас, дорога моя.

Ваша *Надя*

Дорога мамусю! Міцно обнімаю тебе і шлю всім привіт. Миті велике спасибі за листи. Надю умовляю їхати в Берн. Не хоче. Але тепер вона *трохи* поправляється.

Твій *В. У.*

25 травня [1913 р.]
З Пороніна у Вологду

Вперше опубліковано в
Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

Друкується за вказаним
джерелом

¹ Ольга Василівна Тістрова.— *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу!

У мене до Вас цілий ряд просьб.

1. Повідомляю свою нову адресу:

Pani Kroupiska, ulica Lubomirskiego, 51, Krakow. Дуже буду вдячна, якщо на цю адресу контора висилатиме й далі «Свободное воспитание».

2. Мені *терміново* потрібні такі книжки:

а) Лезан. «Нові шляхи ознайомлення дітей з математикою»¹,

б) Гурвич. «Як я вчив мого хлопчика геометрії»²,

в) В. Кемпбель. «Наочна геометрія»³.

Можливо, мені можна вислати ці книги в рахунок мого гонорару.

3. Мені належить гонорар за один переклад і одну статтю за 1912—13 роки (переклад — «Сонячний промінь і вільна творчість дітей» у № 5⁴, стаття — «Питання про трудову школу» в № 7⁵).

¹ Переклад з французької зазначеної книги Шарля Лезана вишов у Москві в 1909 р.— *Ред.*

² Очевидно, мається на увазі вид. 2-е книги Л. Гурвича, яка вийшла в Москві в 1912 р.— *Ред.*

³ Очевидно, мова йде про вид. 2-е перекладу з англійської зазначеної книги Вільяма Кемпбеля, яка вийшла в Москві в 1910 р.— *Ред.*

⁴ Переклад опублікований під назвою «Сонячне світло і вільна творчість дітей». (Див. прим. 4 на стор. 136).— *Ред.*

⁵ Мова йде про статтю «Питання про трудову школу на Берлінському конгресі німецьких учителів». (Див. т. 1 цього вид., стор. 178—190).— *Ред.*

Я вже писала про гонорар ще навесні. Точно я не знала, за які статті я одержала гонорар, за які ні, і тому нічого не могла відповісти на запит, надісланий мені. Але я, в усякому разі, знаю, що за згадані вище статті грошей я не одержувала. А вони мені дуже були б потрібні.

4. Яка доля моєї статейки про сімейне виховання (з приводу книги Еллен Кей)? Чому Ви її не пустили, чи тому, що вона Вас не задовольнила, чи тому, що не згодні з нею? ¹

5. У мене є два переклади з Шарлемана ², статті, по-моєму, дуже цікаві. Боюсь тільки, чи не дуже вже багато Шарлемана. Та оскільки вони перекладені в мене давно і однаково лежать без ніякої користі, то посилаю їх на Ваш розсуд.

Так само і статтю про шкільне самоврядування ³. Я все літо була дуже хвора, а зараз дуже зайнята і все ніяк не можу зібратися переписати статтю свою і послати.

Мій величезний привіт Олені Євгенівні.

Всього найкращого.

Н. Крупська

*12 листопада [1913 р.]
З Кракова в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 10—11*

¹ Див. стор. 139.— *Ред.*

² Мова йде про два переклади з *Г. Шаррельмана*: «Акваріум» і «Наша подорож у Шанхай». Перший переклад в журналі опублікований не був, другий опублікований без підпису в журн. «Народное просвещение», органі Державної комісії з народної освіти, 1918, № 1—2. (Див. т. 1 цього вид., стор. 431—437, 437—442).— *Ред.*

³ Мається на увазі друга стаття «Про шкільне самоврядування», опублікована в № 12 журн. «Свободное воспитание» за 1914/1915 р. (Див. т. 1 цього вид., стор. 235—242). Перша стаття під тією ж назвою була опублікована в № 2 цього журналу за 1911/1912 р. (Див. т. 1 цього вид., стор. 164—172).— *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу,

посилаю сьогодні статтю «Про шкільне самоврядування»¹. Не знаю, як вона Вам сподобається. Хотілося б знати Вашу думку. Чи одержали мої переклади статей Шарлемана, чи здадуться вони?²

Почала одержувати в цьому році «Народное образование» («Известия московской городской думы»). Може, Ви зможете мене повідомити, з ким там треба списатися про співробітництво?

У найближчому році, мені здається, я зможу досить багато працювати над створенням педагогічних статей — і хотілося б мати можливість вмщати написане.

Можливо, я могла б також виконати яку-небудь роботу для видавництва «Свободное воспитание».

Дуже буду вдячна, якщо Ви відповісте мені на цей лист, Ви або Олена Євгенівна, якій я шлю сердечний привіт.

Всього найкращого.

Н. Крупська

Адреса: Пані Крупська, 51, ulica Lubomirskiego. Krakow, Австрія.

*19 грудня [1913 р.]
З Кракова в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 12*

¹ Див. прим. 3 на стор. 149.— *Ред.*

² Див. прим. 2 на стор. 149.— *Ред.*

Н. К. КРУПСЬКА і В. І. ЛЕНІН —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, цілу вічність не писала Вам. Взагалі у мене з листами останнім часом ішов якийсь італійський страйк. Частково винен Володя, за-тяг мене в партію «прогулістів». Ми тут жартуємо, що у нас є тут партії «синемістів» (любителів ходити в синема¹), «антисинемістів», або «антисемітів», і партія «прогулістів», ладних завжди втекти на прогулянку. Володя рішучий антисинеміст і завзятий прогуліст. От і мене втягує все в свою партію, а потім у мене ні на що не вистачає часу. Деньки, як на те, стоять напрочуд гарні. Випав сніжок, просто надзвичайно добре, і осінь стояла дуже хороша. Ну, в Кракові що й робити, як не гуляти. Культурних розваг ніяких. Яюсь пішли були в концерт, квартет Бетховена, навіть абонемент в складчину взяли, але на нас концерт чогось страшенну нудоту нагнав, хоч одна наша знайома — прекрасна музикантка, була в захопленні². В польський театр ходити не хочеться, синеми тут страшенно безглузді, все мелодрами на п'ять актів... Вирішили з Володею після свят взятися за дослідження тутешньої університетської бібліотеки, а то стид і сором, навіть ні разу там не були. Без чого ми прямо тут голодуємо — це без белетристики. Володя мало не вивчив напам'ять Надсона і Некрасова, розрізнений томик Анни

¹ Кінематограф.— *Ред.*

² Мова йде про Інесу Арманд (1875—1920), видатну діячку Комуністичної партії і міжнародного жіночого комуністичного руху.— *Ред.*

Кареніної перечитується в сотий раз. Ми белетристику нашу (мізерну частину того, що було в Пітері) залишили в Парижі, а тут ніде дістати російської книжки. Іноді з заздністю читаємо об'яви букіністів про 28 томів Успенського, 10 томів Пушкіна та ін. та ін.

Володя щось, як на те, став великим «белетристом». І націоналіст завзятий. На польських художників його калачем не заманиш, а підібрав, напр., у знайомих викинутий ними каталог Третьяковської галереї і поринав у нього не раз.

Всі ми здорові. Володя кожного дня бере холодний душ, ходить гуляти і безсоння немає у нього. І досі хвалить тутешнє болото. Мама потроху хворіє, то флюс, то кашель. Дуже вона кланяється. Листа від Маняші одержала, але вона як завжди так намазала, що я нічого не зрозуміла. Хай пише частіше. Міцно, міцно її обнімаю, її і Вас, бажаю здоров'я і всього найкращого. Ну, ще раз цілую.

Ваша Надя

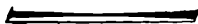
Міцно цілую тебе, моя дорога, і бажаю бадьорості та здоров'я. Величезний привіт Маняші (писав їй цими днями) і Анюті, яка, мабуть, у вас.

Твій В. У.

26 грудня 1913 р.
З Кракова у Вологду

Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1929, № 11

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

Н. К. КРУПСЬКА і В. І. ЛЕНІН —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, вітаю Вас, Маняшу і Аню з Новим роком і бажаю всього, всього найкращого.

Європейський Новий рік ми зустрічали удвох з Володею, сидячи над тарілками з кисляком, а російського Нового року і зовсім зустрічати не будемо, бо Володя виїжджає на місяць-півтора попрацювати в бібліотеці¹. Мене, звісно, трохи заздрощі беруть, бо наш град більше скидається на глухе село, ніж на місто, і я добре-таки скучила за людьми. Тут зовсім нема кого «доглядати», нема про кого піклуватися.

З місцевими жителями у нас знайомство погано щось налагоджується.

Надумала була у нас зима стати, Володя тричі катався на коньках і мене спокусив купити коньки, але погода раптом повернула на тепло, лід весь розтанув, і сьогодні, наприклад, зовсім весною пахне. Та й учора день якийсь не зимовий був, ми з Володею ходили далеко за місто, хороше було.

¹ В. І. Ленін поїхав у середині січня 1914 р. в Париж і повернувся в Краков 6 лютого. У Парижі, а також у Льєжі і Лейпцігу В. І. Ленін читав реферат на тему «Національне питання», 26 січня — 2 лютого брав участь у роботі IV з'їзду соціал-демократії Латиського краю. — *Ред.*

Ну, от і всі наші новини. Міцно обнімаю, шле мама
свій привіт.

Як Ваші очі? Чи приїхала Аня, як хотіла?

Ну, будьте здорові!

Ваша *Надя*

Дорога мамусю! Міцно обнімаю і вітаю з Новим ро-
ком! І тебе, і Маняшу, і Аню.

Твій *В. У.*

*7 січня [1914 р.]
з Кракова у Вологду*

*Вперше опубліковано в
Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Дорога Аню! Одержала твою листівочку з адресою. Дуже занепокоїла звістка про хворобу М. О. Що з нею було? Чи остаточно вона поправилась? Взагалі, як вони там живуть? Ага, відносно Бера¹. Щоб перекладати його, треба спочатку заручитися згодою автора, а тоді підшукати видавця. Відносно першого можна списатися, а от видавця знайти буде важче. Один наш знайомий давно вже пропонував перекласти Бера різним видавцям, зокрема Семенову. Всі відмовляються. Володя вважав, що треба було б перекласти для «Просвещения»² §§ 4 і 5 IV розділу і розділ VI, але потім спинився на тому, що краще скласти на підставі цих розділів статейку (за Бером), випустивши всі нецікаві дрібниці (що надасть статті більш популярної форми), але зберігши найцікавіші місця в незайманому вигляді. Якщо книжку вже одержано, може, Маняша візьметься за цю роботу. Володя ще не повернувся³. Цим разом він, здається, втомився від поїздки. Дома його чекає немало роботи. Починаємо вже подуму-

¹ Мова йде про книжку: М. Беєр, *Geschichte des Sozialismus in England*, Stuttgart, Dietz, 1913 (М. Беєр, *Історія соціалізму в Англії*, Штутгарт, Дітц, 1913).— *Ред.*

² «Просвещение» — щомісячний громадсько-політичний і літературний журнал, створений за вказівкою В. І. Леніна. Видавався легально в Петербурзі з грудня 1911 р. В журналі опубліковано ряд праць В. І. Леніна. Художньо-літературний відділ редагував О. М. Горький. Журнал був закритий царським урядом в червні 1914 р.— *Ред.*

³ Див. стор. 153.— *Ред.*

вати про дачу. Володі хочеться знову туди ж, де жили минулого року. Для здоров'я там добре, тільки дощ весь час переїщить. Зима у нас якась невдала, неробоча. А втім, до літа ще три місяці. Може, можна дістати які матеріали з'їзду з народної освіти¹, доповіді та ін.? Дуже треба було б їх мати. Відносно «Работниці»² писали всі у 20 місьць. Справа йде до певної міри стихійно. Дехто з публіки взявся за це, як видно, серйозно. Не знаю, як налагодиться. Про це, однак, напише тобі Володя. Чому ти так настроєна проти Сибірського?³ Ну, міцно обнімаю. Хотіла, головним чином, відносно Бера тобі написати.

Надя

Мама кланяється. Вона більш-менш здорова. Я теж, загалом, здорова, іноді тільки серце бунтує по-дурному, очевидно, наслідок базедки. Цими днями хочу сходити до лікаря, спитати, чи не рецидив. Тільки навряд.

Що пише Марко Тимофійович?

[31 січня 1914 р.]
З Кракова в Петербург

*Вперше повністю опубліковано в
Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ Мова йде про I-й Всеросійський з'їзд з питань народної освіти (22 грудня 1913 р.) — 3 січня 1914 р. (Див. про нього статтю Н. К. Крупської «Підсумки з'їзду з народної освіти», т. I цього вид., стор. 218—230).— *Ред.*

² Мова йде про журн. «Работница», орган ЦК РСДРП(б), який виходив легально в Петербурзі з лютого по червень 1914 р.— *Ред.*

³ *Сибірський* — К. М. Самойлова (1876—1921), видатний член Комуністичної партії, вела роботу серед жінок-робітниць.— *Ред.*

ДО А. І. УЛЬЯНОВОЇ-ЄЛІЗАРОВОЇ

Дорога Аню, відносно жіночого органу¹ все йде якось стихійно поки що. Відносно грошей обіцяють в Москві влаштувати вечірку. Не знаю, чи вийде що. Додатки в газеті коштуватимуть не дешевше, а дорожче. Журнал мав би значення в розумінні організаційному, з цього боку він кращий, ніж додатки. Пітерці кажуть: «ну, сто карбованців не гроші». Не знаю вже, гроші чи не гроші, тільки у нас все якось починається без грошей. Коли вийде № 1-й, може, й пощастить що дістати. Хоч, повторюю, у мене перспектив грошових ніяких немає.

Дуже мене тільки турбує, як налагодиться редакційна частина. У нас тут в цьому відношенні справи погані, що двоє тут, двоє в Парижі, з 5-м членом справа стоїть не так просто. В Парижі публіка дуже діловита. Людмила² ти знаєш. Друга — ще більш принципіально витримана людина і все, за що береться, робить добре³. Мені б хотілося, щоб парижанки кооптували когось третього і була б там редакція, але все це якось не виходить. Звичайно, фактична редакція буде в Росії. Але для мене все це не має значення, бо питання таке елементарне, що кінець кінцем порозумітися буде неважко. Спочатку тільки безладдя деяке, а потім порозуміємось, звичайно, спрацюємось, все буде гаразд. Ще погано те, що всі ми не справжні літератори, і може часто вийти, що яка-небудь думка

¹ Див. прим. 2 на стор. 156.— *Ред.*

² Людмила — Л. М. Сталь. (Див. прим. на стор. 122).— *Ред.*

³ Мова йде про Інесу Арманд.— *Ред.*

буде неясно висловлена... Ну, та сподіваюсь, все утрясеться. Пиши, будь ласка, більше з цього приводу.

Перечитувала я цими днями кореспонденції у наших газетах в жіночих справах і побачила, як дуже висунула вперед жіноче питання страхова кампанія. Сьогодні з цього приводу послала статейку. Ех, якби бути справжнім літератором, а то все не так виходить, як би хотілося. Ще поки пишеш, нічого, а потім, як побачиш надруковане, так і дивитися б не хотіла.

Мене непокоїть просвещенська стаття¹. Писана вона виключно за газетами, та й то небагатьма. Резолюції скрізь передавалися зовсім по-різному, і дуже легко могло вкратися чимало фактичних помилок. Крім того, статтю писала в той час, коли мені сильно нездужалось і робота не клеїлась. Потім писали, що про з'їзд писатиме Е. К.². Його кореспонденції були кращі. Я була дуже задоволена, але появилася все-таки моя стаття. Ну, от.

Тож пиши докладно про жіночий орган. Думаю, що ти візьмешся за нього по-справжньому. Справа може вийти велика. У мене принаймні апетит щось почав розіграватись.

Надя

[11 лютого 1914 р.]
З Кракова в Петербург

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив»,
1955, № 4

Друкуються за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Мова йде про статтю Н. К. Крупської «Підсумки з'їзду з народної освіти», опубліковану в 1914 р. в № 1 журн. «Просвещение». (Див. т. 1 цього вид., стор. 218—230).— *Ред.*

² Про кого йде мова, не встановлено.— *Ред.*

Н. К. КРУПСЬКА і В. І. ЛЕНІН —
ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, цілу вічність не писала Вам. Але тільки якось дуже погано пишеться в цьому році. Живемо ми страшенно самотньо — в усьому місті, власне кажучи, одна знайома сім'я. Хлопчик у них забавний, але з матір'ю його ми ніяк не зійдемося. А втім, є ще одна сім'я, але з ними важко, люди вже надто змучені нуждою, знівечені. Листів теж одержуємо не дуже багато. Живемо, головним чином, газетами.

Погода стоїть непогана, вже зеленіє травка і бруньки на деревах, але по дорогах грязюка страшенна. Проте, сьогодні Володя їздив на велосипеді досить далеко, тільки у нього лопнула шина. Збираємося на далеку прогулянку, в ліс. Потрошку гуляємо кожного дня. Ми живемо зовсім на краю міста, 5 хвилин пройти — поле. Ми вже підшукали стару дачу, думаємо з 1-го травня перебраться туди. Трохи завелика ця дача для нас, далеченько від крамниць, та зате гарні кімнати, з грубками, дві веранди, в стороні від дороги.

Може, там віддыхаюся. У мене знову базедка, не в такій сильній мірі, як раніше, очі майже нормальні, шия надимається тільки при хвилюванні, але серце б'ється дуже. Власне кажучи, тепер хвороба мене не так турбує і нічому не заважає, але скучно, що знову треба всього стеретися і вести інвалідний режим. Тут у Кракові вогко, а в Пороніні, певно, все минеться дуже швидко.

Володя дуже любить Поронін, особливо лазити по горах. В цьому році збираємося взяти служницю, яка б

жила у нас, щоб не було великого клопоту з господарством і можна було б ходити на далекі прогулянки.

Аня нас балує в цьому році посилкою книжок. Чи одержала Маняша мого листа?

Міцно цілую її і Вас, моя дорога.

Мама кланяється. Збиралася була вона в Росію, та справа ця складна.

Бажаю здоров'я і всього найкращого.

Ваша *Надя*

Міцно цілую, дорога мамусю, і шлю усім привіт. Миті в тому числі — велике спасибі за листа. Від Марка теж мав листа. Бачили ми тут в سینема «справа Бейліса»¹ (обернули на мелодраму). Були на українському вечорі на честь Шевченка². Я дуже погано розумію по-українському. Живемо по-старому. Міцно обнімаю і бажаю здоров'я.

Твій *В. У.*

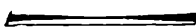
*16 лютого [1914 р.]
З Кракова у Вологду*

*Вперше опубліковано
в Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ Мова йде про провокаційний судовий процес, організований в 1913 р. в Києві царським урядом проти єврея Бейліса, якого неправдиво обвинувачували в убивстві з ритуальною метою. Під впливом громадського обурення суд змушений був виправдати Бейліса.— *Ред.*

² В. І. Ленін і Н. К. Крупська були на вечорі, присвяченому 100-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, вітаємо всі Вас з святом. Бажаємо здоров'я і всього найкращого. У нас літо, вчора така спека була — чисто Африка. Все порозпускалося. Всі ми здорові.

Міцно обнімаю Вас і Маняшу.

Ваша *Надя*

*15 квітня 1914 р.
З Кракова у Вологду*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленин, Письма к родным,
М.—Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно! Міцно цілую Вас і Маняшу. Листівку Манину і листка одержала і того ж дня відповіла.

Як Ви там поживаєте?

У нас лле дощ з ранку до ночі, цілий тиждень пікуди не можна вийти з дому, інакше, як прибравшись у плащ і калоші.

Мама чогось все хворіє, серце у неї бунтує. В цьому році шось частенько буває [серцебиття]¹, а в зв'язку з хво[робою і] дощами і на[стрій у] неї поганий.

Ми мандруємо. Я зробила [відкриття,] що базедка дуже [поправляє]ться від прогулянок по горах, але в таку погоду пікуди, звісно, не підеш. А втім, базедка взагалі не дуже дається взнаки у цьому році. Ну от. Ще раз обнімаю.

Ваша *Надя*

8 червня 1914 р.
З Пороніна у Вологду

Вперше опубліковано в збірнику:
В. И. Ленин, Письма к родным,
М.—Л., ГИЗ, 1931

Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Текст, взятий у квадратні дужки, відновлено за змістом, бо ріжок листівки відірвано.— *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, щодня чекаємо листів од Вас, але ні від Вас, ні від Ані, ні від Маняші давно вже немає ніяких вістей. Останній лист був, що ви переїхали на дачу¹. Тепер уже, певно, повернулися до міста, адже, по-російському 11-е вересня... Чи добре відпочили за літо? Дуже хочеться знати, як Ви поживаєте, дорога. Чи зовсім здорові?

У нас все по-старому. Скоро перебираємося до міста. На мене гори вплинули дуже добре. Базедка, можна вважати, зовсім пройшла. Останній тиждень у нас стоїть чудова погода, і ми з Володею облазили всі навколишні гори. Я двічі сходила на Ротхорн (2300 метрів), звідти чудовий вид на Альпи, без ніякої втоми, а це не кожній і здоровій людині під силу. Тому вважаю свою хворобу ліквідованою і перехожу на становище здорової людини.

Тепер у мене просьба до Ані. Я зимою працювала багато над педагогікою, а літом строчила педагогічну брошуру, майже закінчила, через місяць буде готова остаточно, аркушів 6 буде. Тема: «Народна школа і демократія»². Пощастило підібрати чимало цікавого матеріалу, майже зовсім нерозробленого. Так от чи не наклонеться який видавець. Не знаю, яке тепер становище книжково-

¹ А втім, пізніше ще був лист, що Маняша гостює у вас.—
Прим. Н. К. Крупської.

² Мова йде про працю «Народна освіта і демократія». (Див. т. I цього вид., стор. 243—339).—*Ред.*

го ринку, чи знайдеться видавець. Спробую написати Горбунову¹, але тема може цікавити їх видавництво тільки почасти.

Сьогодні одержали останній номер «Речи»² (від 31-го серпня), останнім часом читали її з особливим інтересом, шкода, що не будемо більше одержувати її, інших російських газет не одержуємо. Взагалі з російськими газетами і журналами зовсім погано. В місті вони є в читалці, але там все нарозхват, трохи спізнився, і вже нічого не знайдеш, та й у читалку ходити не завжди зручно. «Современный Мир»³ прислали знайомому на один день з іншого міста. Взагалі з вини пошти і через загальну розруху всі одержують газети якось випадково.

Думаємо через тиждень перебиратися до міста. Якщо буде дуже хороша погода, пробудемо трохи довше, кінець кінцем однаково, де жити.

Ну, кінчаю. Міцно цілую і обнімаю Вас і Аню.

Ваша *Надя*

*24 вересня 1915 р.
із Зеренберга (Швейцарія)
в Петроград*

*Вперше опубліковано в журн.
«Пролетарская революция»,
1930, № 4*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ Мова йде про І. І. Горбунова-Посадова, редактора журн. «Свободное воспитание». — *Ред.*

² «Речь» — щоденна газета, центральний орган партії кадетів; виходила в Петербурзі в 1906—1917 рр. — *Ред.*

³ В. І. Ленін в 1910 р. характеризував напрямок цього журналу як «часто меншовицько-кадетський (тепер з ухилом в сторону партійного меншовизму)». (В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 377). Журнал виходив у Петербурзі у 1906—1918 рр. — *Ред.*

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маріє Олександрівно, схотілося дуже написати Вам кілька слів, міцно поцілувати Вас і Аню. Ані величезне спасибі за її турботи, сьогодні одержала «Журнал Журналов»¹, а з тиждень тому цілу купу нових педагогічних видань. Вони страшенно були мені потрібні. Спасибі, велике спасибі. Сьогодні або завтра писатиму їй великого листа. Як поживає Маняша? Володя все чекає від неї листів. Яка її адреса?

Ну, міцно цілую ще раз.

Ваша Надя

*11 жовтня 1915 р.
з Берна в Петроград*

*Вперше опубліковано в
Творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ Громадсько-політичний і літературно-художній журнал ліберального напрямку; виходив щотижня в Петербурзі в 1905—1906 і в 1915—1916 рр.—*Ред.*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо,

чи одержала ти мого великого листа, якого я послала тобі весною? Там я писала, між іншим, про мамину смерть, про наше життя-буття та ін.¹

Оце пишу тобі з одного спеціального приводу. У нас скоро припиняються всі старі джерела існування, і питання про заробіток постає дуже гостро. Тут знайти щось важко. Обіцяли мені урок, але справа все якось тягнеться, обіцяли переписування — теж ні чорта. Вживу ще деяких заходів, але все це дуже проблематично. Треба думати про літературний заробіток. Не хочеться мені, щоб цей бік справи цілком падав на Володю. Він і так багато працює. А питання про заробіток його дуже непокоїть.

Так от я хотіла попросити тебе. Я останнім часом дуже багато займалася педагогікою взагалі і історією педагогіки зокрема, так що підкована в цій галузі непогано. Написала навіть цілу брошуру: «Народна школа і демократія»². Перша її частина вже готова, називається: «Роль продуктивної праці в справі народної освіти». Аркушів 6—7. Здається мені, вийшло досить цікаво. От я і хотіла попросити тебе пошукати видавця. Рукопис можу прислати на першу вимогу. Може, взялося б «Свободное воспитание», або яке-небудь інше видавництво. До речі, я послала у «Свободное воспитание» статтю про Руссо.

¹ Листа не знайдено. Є. В. Крупська померла в Берні в березні 1915 р.— *Ред.*

² Див. стор. 163—164.— *Ред.*

Листа вони, як видно, одержали, бо почали висилати журнал, але чи одержали рукопис, не знаю. Чи не можеш ти довідатися, чи одержана стаття і чи буде вона надрукована¹. Незабаром пошлю їм дещо на інші, більш життєвські теми.

Просила я зайти в «Свободное воспитание» брата Рахілі², та в нього і своїх справ чимало, а потім людина він для такого роду розмов мало придатна.

Шкода також, що не вийшло діло з Гранатом. Володя писав їм літом³, але відповіді не одержав, то я і не знаю, чи залишена за мною стаття «Трудова школа», якого розміру вона має бути, до якого строку подана⁴. Тепер багато займалася також питанням про «Учеництво». Взагалі в Швейцарії бібліотеки досить добре обставлені і можна добре працювати. Часу у мене тепер теж досить, але найважче питання — це знайти, куди писати. Звідси важко щось влаштувати. Зроби, що можеш.

Чи не знаєш, що з Лідею? Я з літа не маю від неї вістей. Чи здорова? як живе?

Нашим пишу час від часу, хоч не дуже є про що.

Міцно тебе цілую, дорога Маняшо, напиши як-небудь мені трошки. Бувай здорова!

Надя

Чи бачиш ти Зінаїду Павлівну? Чи поправилася вона після операції остаточно? Де вони? як живуть?

*14 грудня 1915 р.
З Берна в Москву*

*Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
М.—Л., ГИЗ, 1931*

*Друкується за текстом
Творів В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37*

¹ Стаття в журналі опублікована не була.— *Ред.*

² *Рахіль* — Р. С. Ривліна (Образцова) (1878—1939), член Комуністичної партії з 1900 р., проводила партійну роботу в Петербурзі, Києві, Москві. *Брат Рахілі* — Л. С. Ривлін (1876—1960) — член Комуністичної партії з 1899 р., проводив партійну роботу в Петербурзі, Гомелі, Полтаві, Києві.— *Ред.*

³ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 274.— *Ред.*

⁴ Див. про це також стор. 170. Статтю Н. К. Крупської про трудову школу в Енциклопедичному словнику Граната вміщено не було, рукопису не знайдено.— *Ред.*

ДО О. М. ГОРЬКОГО *

Вельмишановний Олексію Максимовичу!

Мені хочеться написати Вам кілька слів з приводу брошури¹, яку посилаю. Оскільки мені доводилось розмовляти на теми, що порушуються в брошурі, з робітничою публікою, я завжди зустрічала з її боку великий інтерес до цих питань. З другого боку, в нашому середовищі доводилось до цього наражатися на цілковиту байдужість до цих питань, навіть те, що говорив з цього питання Маркс, якимось дуже мало відоме... Звичайно, таке ставлення обумовлювалось пережитим періодом, коли увага була звернута на інші, більш животрепетні питання. Поле цілком було віддане кадетській і народницькій братії. Тільки в їхньому освітленні знайомилася з цими питаннями робітнича і вчительська публіка. Тим часом у Європі під впливом надзвичайного технічного прогресу питання про народну освіту перетворилось в одно з найбільш животрепетних. Зараз, під час війни, наприклад, у Німеччині відбувається гарячкова перебудова шкіл, пристосування їх до потреб життя, що швидко розвивається, до перетворення їх з книжкової школи, школи навчання, у школу праці. Немає сумніву, що й у нас незабаром це питання стане на чергу, про це подбає конкуренція на світовому ринку. І не можна, щоб демократія, якої це питання стосується найближче, байдуже, несвідомо поставилась до цієї справи. В інших галузях є традиції, в цій галузі традицій нема ще, на жаль.

¹ Мова йде про працю Н. К. Крупської «Народна освіта і демократія». (Див. т. I цього вид., стор. 243—339).— *Ред.*

У першій частині брошури, яку посилаю, розглянуто тільки основне питання, питання про школу праці. Друга частина має на меті розглянути роль демократії в будівництві цієї школи. Посилаю примірний конспект цієї другої частини. Вона, мабуть, цікавіша від першої, але перша є її необхідною передумовою. З міркувань обсягу, часу та іншого ці частини зручніше розділити.

Ну, от. Сердечний привіт.

Н. Крупська

*[Між 14 грудня
1915 р. і 8 лютого 1916 р.]
З Берна в Петроград*

*Вперше опубліковано
в «Учительской газете», № 72
від 17 червня 1961 р. (у статті
Менделєєвича «М. Горький
і Н. К. Крупська»)*

*Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12,
од. зб. 20473, арк. 1—2*

ДО М. І. УЛЬЯНОВОЇ

Дорога Маняшо,

спасибі за довідки у Горбунових ¹, вони, дійсно, писали. Журнали їх я стала знову одержувати і бачу, що скоротилися вони добре-таки. Брошуру, за порадою Володі, послала в Пітер. Володя написав з приводу неї видавцеві ². Аня писала, що може також спробувати у Бонча ³ або Попових ⁴. Твоя листівка весною про Граната була одержана, Володя писав і тобі і Гранату, відповіді не одержав. Може, ти довідаєшся у Граната, *на який строк треба послати і який має бути розмір* ⁵. Пиши частіше Володі, він завжди чекає твоїх листів, а ти страшенно рідко стала тепер писати. Воно правда, звичайно, важко пишеться якимось. Чи не знаєш чого про Лідю, я з літа не маю від неї вістей, хоч писала їй. Цілую міцно. Дуже радий був Володя твоєму великому листу. Може, ще якимось напишеш.

Ну, на все добре. *Н.*

Газети і книжки одержані. Володя писав тобі по одержанні їх.

8 лютого 1916 р.
З Берна в Москву

Вперше опубліковано в збірнику:
В. І. Ленін, Письма к родным,
М.—Л., ГИЗ, 1931

Друкується за текстом
Твори В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37

¹ Мова йде про І. І. і О. Є. Горбунових-Посадових (див. стор. 166—167).— *Ред.*

² Див. В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 326.— *Ред.*

³ *В. Д. Бонч-Бруєвич* (1873—1955) — видатний член Комуністичної партії; з 1907 р. очолював видавництво «Жизнь и знание». Книга Н. К. Крупської «Народна освіта і демократія» вийшла в цьому видавництві в 1917 р.— *Ред.*

⁴ Очевидно, мається на увазі Товариство видавничої справи і книжкової торгівлі О. Н. Попової.— *Ред.*

⁵ Див. стор. 167, 172.— *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Дорогий Іване Івановичу!

Посилаю статейку для «Свободного виховання» — «Виховуюча шкільна держава», будь ласка повідомте, чи одержали її і чи піде, а то в зв'язку з воєнним часом рукописи часто пропадають¹.

Мені пишть на адресу: Д-г Schklowsky, Falkenweg, 9, Bern, всередині або на конверті — для мене. На цю адресу треба посилати і «Свободное воспитание», а то я живу по кімнатах і часто адреса змінюється, при повільності зносин це дуже незручно.

Сердечний привіт Олені Євгенівні.

Н. Крупська

*19 червня 1916 р.
З Берна в Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 13*

¹ Мова йде про статтю «Виховуюча шкільна громада»; була опублікована в № 1 журн. «Свободное воспитание» за 1916/1917 р. (Див. т. 1 цього вид., стор. 349—364).— *Ред.*

ДО М. М. ПОКРОВСЬКОГО

Шановний Михайле Миколайовичу!

Чи не можна через Вас списатися з Гранатом. Рік тому сестра Володимира Ілліча домовлялася з ними про вміщення в їхньому словнику моєї статті «Трудова школа»¹. Вони сказали, що охоче вмістять цю статтю. (Пишу я з педагогіки під прізвиськом *Крупська*, найбільше в «Свободном воспитании», раніше писала також в «Русской школе». Останні роки я дуже багато займалась усякими питаннями, що стосуються народної школи, і досить підкована в цьому відношенні). Але далі мені так і не вдалось списатися з Гранатом, ні безпосередньо, ні через сестру. Треба мені було вияснити строк і *розмір* статті (якщо буква *T* вже була, то вона може ввійти у відділ «Школа, трудова» або щось подібне). Писала разів три і так і не добилась відповіді. Дуже вибачаюсь, що турбую Вас, але у Вас, напевно, цілком налагоджені стосунки з Гранатом, і я маю єдину можливість списатися з ними через Вас. Якщо Вам чомусь незручно це зробити, напишіть прямо, не церемонячись. Кінець кінцем, це не так уже важливо.

Н. Ульянова

Моя адреса: M-me Oulianoff, Tschudiwiese, Flums (Ct St gall).

8 серпня [1916 р.]
Із Чудівізе (Швейцарія)
в Париж

Публікується вперше
за рукописом

Архів Музею
Революції СРСР,
№ 31642/317—34 д, я. 48, арк. 1

¹ Див. стор. 167 і 170.— *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу!

19/VI (три місяці тому) я послала в редакцію «Свободного виховання» свою статтю «Виховуюча шкільна держава». Не відмовте повідомити, чи одержали статтю і, якщо одержали, чи буде надрукована¹. Я тепер живу в Цюріху, тут чудова педагогічна бібліотека. Тепер би я могла регулярніше співробітничати, якщо є в цьому потреба. Може, Ви могли б указати теми, на яких хотіло б більше спинитись «Свободное воспитание».

З пошаною *Н. Крупська*

P. S. Адреса на звороті².

*15 вересня 1916 р.
Із Цюріха в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 14*

¹ Див. стор. 171.— *Ред.*

² На звороті відкритого листа написано адресу: «Exp. M-me Oulianoff, chez Kammerer, Spiegelgasse, 12, Zürich, Suisse».— *Ред.*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу,

переглядала я книги дитячі, які виставив Песталоціанум¹ і рекомендувала учительська спілка. Дуже багато мотлоху, особливо серед німецьких, підходящого мало. Є хороша книжка Шаррельмана «Берні»², написана дуже просто й живо, але не знаю, чи підходить. Справа в тому, що Шаррельман, підробляючись під дитячу психологію, бере життя надто якось поверхово, спрощено, обходячи складні питання життя. На мою думку, це помилка, треба брати життя в усій його складності. Душа дитини значно складніша, і якщо діти часто пишуть твори в душі Шаррельмана, то це буває почасти завдяки пристосуванню дитини до певної манери писати, почасти завдяки тому, що опис зовнішнього повсякденного життя більше по силі дитині, але це не означає, що оповідання для дітей повинні писатися в цьому типі...

Є ще оповідання швейцарської письменниці Єлизавети Мюллер. Тут нема спрощення, життя береться в усій складності, але оповідання дуже тенденційне; його в усякому разі треба трохи переробити.

Дуже оригінальна нова книжка Bonsels'a «Himmelsvolk»³. Книжка *дуже* талановита. Наприклад, перший

¹ Інститут по вивченню спадщини І.-Г. Песталоцці і сучасних проблем народної освіти (Цюріх).— *Ред.*

² Очевидно, мова йде про одну з книг серії «Berni-Bücher», яку видавав для дітей Г. Шаррельман у 1916—1926 рр.— *Ред.*

³ Мова йде про книгу W. Bonsels, Himmelsvolk. Ein Märchen von Blumen Tieren und Gott, Stuttgart, 1915 (В. Бонзельс, Жителі неба. Казка про квіти, тварин і бога, Штутгарт, 1915).— *Ред.*

розділ, де описується приліт шпаків, пробудження пролісків та інше, надзвичайно живо викликає враження весни, що пробуджується; потім, наприклад, розділ, як розмовляють між собою дикі качки, до яких підкрадається лисиця, надзвичайно мальовничий. Взагалі, книжка написана дуже захоплююче — це тип андерсенівських казок... Я ще не прочитала книги в цілому. У такій книзі вирішальне значення має світогляд автора, його ставлення до життя. Цілком можливо, що завдяки докорінній різниці в світогляді книжка може бути для нас неприйнятною. Звичайно, можна взяти окремі розділи...

Але що мене турбує, це необізнаність з «Маяком», я зовсім не знаю ні розміру статей, ні загального характеру журналу. Охоче для нього працюватиму, але, можливо, зможете прислати кілька старих номерів (тут ніде не знайшла). Добре було б його одержувати. Потім, як з правом перекладу? Чи треба брати дозвіл у автора? Як тепер з німецькими перекладами? Як з переробками? Чекатиму відповіді і тим часом ближче знайомитимуся з іноземною дитячою літературою.

Поки що посилаю своє власне оповіданнячко¹. Ніколи не пробувала писати і тому ніяк не можу судити, чи легко читається і чи придатне воно. Напишіть.

Великий привіт Олені Євгенівні і всього найкращого.
З новим роком!

Н. Крупська

*1 січня 1917 р.
із Цюріха в Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2*

*Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 15—16*

¹ Мова йде про автобіографічне оповідання «Льоля і я». (Див. т. 1 цього вид., стор. 23—26). *Льоля* — Олена Олександрівна Крупська, двоюрідна сестра Надії Костянтинівни по лінії батька.— *Ред.*

ДО М. О. РУБАКІНА

Вельмишановний Миколо Олександровичу! У мене до Вас велика просьба. Зараз я почала одну працю з педагогіки, для якої мені потрібний різний російський матеріал (зокрема, педагогічні журнали за останні роки). Буду дуже вдячна, якщо Ви дозволите користуватися Вашою бібліотекою. Хотілось би приїхати для цього в Кларан на 2—3 тижні, але поки що це важко влаштувати. У Вас працює тепер наш близький товариш, Усієвич¹. Він не відмовиться пересилати книги. Щодо акуратного повернення книг і дбайливого з ними поводження можете бути цілком спокійні (з цього боку Ви мене знаєте давно)².

Нерідко згадую з добрим почуттям старі часи, коли частенько забігала у Вашу бібліотеку і Ви давали завжди дуже багато відомостей, таких потрібних під час занять з робітниками.

Чоловік просить передати Вам його подяку за дозвіл користуватися книгами з Вашої бібліотеки, які необхідні йому для реферата. Поверне їх акуратно.

Всього найкращого.

З товариським привітом *Н. Ульянова (Крупська)*

¹ Г. А. Усієвич (1891—1918) — активний учасник революційного руху в Росії, більшовик з 1907 р. В еміграції часто зустрічався з В. І. Леніним.— *Ред.*

² Див. також стор. 122 і прим. до неї на стор. 761.— *Ред.*

Моя адреса: Frau Ulianoff, Spiegelgasse, 12, Zürich.

15 січня 1917 р.
із Цюріха в Кларан
(Швейцарія)

Вперше опубліковано в «Неде-
ле» — додат. до газ. «Известия»
№ 28 від 8—14 липня 1962 р.

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 483, арк. 1—2

ДО ОПІКУНСЬКОЇ РАДИ З ПОЗАШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ *

У Виборзькому районі є три міські читальні (імені Грановського, Крилова, Белінського).

У такому вигляді, як є, читальні далеко не обслуговують потреб населення. Разом з дорослими читальнями користуються й діти, які заважають читанню. Каталог книг із суспільних наук дуже бідний. Необхідно виділити дитячу бібліотеку в окреме приміщення, а бібліотеки для дорослих поповнити потрібними книгами. На витраги для поповнення бібліотек і розширення приміщень потрібні кошти. Бажано було б їх одержати в розмірі 8 тисяч на бібліотеку.

Член Виборзької районної управи
завідуюча культурно-освітньою діяльністю

Н. Ульянова

*1 серпня 1917 р.
Петроград*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 109, арк. 1*

ЛИСТИ
1917~1920

(ПІСЛЯ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ)

•

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Вельмишановний Іване Івановичу,

багато разів збиралась написати Вам по приїзді в Росію, але так і не зібралась досі. Захопило життя і робота. Весь час прожила в одному з тутешніх робітничих районів, Выборзькому, і зжилася з ним душею. Знаєте, у Толстого в його педагогічних статтях є оповідання, як у школі слухала розповіді з священної історії дворова дівчинка: ніколи слова не промовила і тільки губами ворушила і раптом одного разу чудово розповіла прослухане. Толстой пише, що йому стало навіть моторошно, ніби він підгледів таємницю пробудження душі. У Толстого це не такими словами сказано, але все одно зміст такий. Так от тепер, коли живеш з масою, часто переживаєш таке почуття, ніби присутня при таємниці одухотворення, олюднення життя мас. І мені страшенно шкода, що немає справжнього художника, який міг би в художньому творі відобразити цей процес. І так шкодуєш, що нема в живих Льва Миколайовича!

Близько спостерігаючи робітниче життя, я завжди дивуюсь тепер, яку силу-силенну творчості виявляють робітники, скільки у них організаторського таланту, енергії, ідеалізму. Відбувається невпинна перебудова самих основ життя: життя одухотворюється, очищається, осмислюється. Виковується своя, вища, пролетарська мораль.

Коли чуєш ці повсякчасні докори на адресу мас у неписьменності, неуцтві та ін., докори, які робляться зви-сока, прикро вражає сліпота тих, хто дорікає. Неписьменність справді величезна, нестерпна, зв'язує по руках і но-

гах, але не заважає ця неписьменність ясно оцінювати дійсність, сумлінно, допитливо вдумуватися в кожний життєвий факт. Дуже боляче буває. Робітник — чудовий організатор, оратор, свідомий працівник, а щоразу, як треба написати найпростіший папірець, відозву,— біжи шукай інтелігента. І жадоба знання величезна.

Я в районі в культурно-освітній галузі працювала. Тепер мені доводиться перенести центр ваги роботи в іншу галузь. Доводиться мені бути урядовим комісаром з позашкільної освіти. Не дуже я люблю центральну роботу, але особистими смаками керуватись тепер не випадає і відмовлятися від цієї роботи не можна.

Думаю, що Ви не відмовитесь допомогти мені. Хочеться мені згуртувати для роботи серед мас і особливо підростаючої молоді (я працювала тут серед робітничої молоді, чудова, самовіддана публіка) більше своєї публіки, яка б повела справу по-новому, так, як цього вимагає зараз час. Я, за давньою звичкою, ідеалізувала учительську публіку, але тепер бачу, що за роки моєї відсутності учительський персонал дуже змінився. Не те що підготовка погана, а панує якийсь недоброзичливе ставлення до робітників, якась зарозумілість, побоювання контролю з низів та ін. Абсолютно різними мовами розмовляеш. Не знаю, може, це в нас у Выборзькому районі так. Хочеться створити вільну народну школу, але для цього треба згуртувати спочатку передову молоду публіку.

Напишіть мені, будь ласка, що робиться у Вас у Москві в галузі створення масової вільної школи, пришліть «Свободное воспитание», якщо воно виходить, і вкажіть публіку, до якої можна звернутись по допомогу, пораду та ін.

Палкий привіт Олені Євгенівні.

Всього найкращого.

Н. К. Крупська (Ульянова)

Моя адреса: Петроград, Петроградська сторона, Малий пр., буд. 25б, кв. 5. Надії Костянтинівні Ульяновій.

22 листопада [1917 р.]
З Петрограда в Москву

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 17—18

ДО ВИЩОЇ РАДИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА *

Товариші!

Відділ позашкільної освіти Народного Комісаріату освіти поставив на чергу питання про організацію соціального музею.

Тільки Жовтнева революція створила передумови для організації соціального музею у всеросійському масштабі, який досить об'єктивно і повно відобразить явища суспільного життя і стане могутнім знаряддям соціалістичної пропаганди.

Маючи на увазі поставити соціальний музей на ту височинь, на яку цей заклад заслуговує, відділ позашкільної освіти створює широку колегію з представників зацікавлених установ і спеціалістів для розробки питань, пов'язаних з організацією музею.

Відділ дуже просить вас взяти участь у роботі цієї колегії. Праця членів колегії оплачується в розмірі 25 карбованців за засідання.

Перше засідання призначається на 23 липня, об 11 годині ранку, в приміщенні комісаріату (Кримська площа, колишній лицей цесаревича Миколи), кімната № 2.

Порядок денний: доповідь товариша Бойцова «Завдання і план організації соціального музею».

Завідуюча відділом *Н. Ульянова*

*(Не пізніше 19 липня 1918 р.)
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 1,
од. зб. 67, арк. 1*

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Дорогий Іване Івановичу, дуже зраділа, одержавши Вашого листа, тепло на душі від нього стало.

Мені здається, що Вам із сім'єю треба виїхати що б то не стало, а якщо під Полтаву, то ще краще. Я змалку бувала в тих краях і дуже їх люблю. Головне, набратись сил. Я по собі знаю, як нестерпно тепер хворіти: здавалось би, купу справ переробила, а кімнату важко перейти. Тепер я відійшла трохи, але працюю обережно, години три в комісаріаті буваю, вдома доробляю. Пару статейок для «Свободного виховання» напишу охоче. Вчора написала для видання загального навчання на тему, що бой-скаутизм (=юкізм) не повинен мати військового характеру, а просто виховувати здорового, з сильною волею юнака, який любить працю, вміє думати¹. Досить дивно вміщувати такі статті у військовому загальному навчанні, але як же писати інакше, якщо так думаю.

Книжки своєї (збірничка) я ще не бачила, хоч чула, що вона вийшла². Тепер Лебедев-Полянський³ пішов

¹ Мова йде про статтю «Виховання молоді і загальне навчання»; була опублікована в журн. «Народное просвещение», щотижневику Наркомосу, 1919, № 42—44. Пізніше публікувалась під назвою «Про юків» (див. т. 5 цього вид., стор. 12—14).— *Ред.*

² Очевидно, мова йде про збірник Н. К. Крупської «Вопросы народного просвещения», М.-Пг., «Коммунист», 1918.— *Ред.*

³ П. І. Лебедев-Полянський в 1918 — на початку 1919 р. очолював Держвидав.— *Ред.*

у Пролеткульт, а його заступатиме Воровський¹. Може, з ним справа піде краще. Хоч треба сказати, що й наш позашкільний відділ чекає виходу однієї маленької брошури півроку, а виходу поточного номера «Внешкольного образования» — три місяці...

Так, відносно Льолі². Лікар, який мене лікував, — спеціаліст з туберкульозу, і разом з тим у Комісаріаті охорони здоров'я він завідує санаторіями. Він сьогодні в мене буде, і я переговорю з ним відносно Льолі. Йй дуже добре буде відпочити в санаторії і поправитись як слід.

Мій сердечний привіт Олені Євгенівні, всього найкращого, дорогі друзі.

Н. Ульянова

[Не пізніше березня 1919 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1941, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 12а,
од. зб. 494, арк. 19

¹ В. В. Воровський завідував Держвидавком з літа 1919 р. по липень 1920 р., потім повернувся на дипломатичну роботу. — *Ред.*

² Дочка Є. О. Караваєвої. — *Ред.*

ДО ЦК РКП(б) *

Шановні товариші,

є проєкт дозволити в школі викладання закону божого, тільки в позаурочний час. Цей захід проєктується з метою умиротворити середнього селянина, якого попи нацьковують всіляко на Радянську владу.

Середній селянин, через темноту свою, незадоволений радянською школою, але він ще далеко більше незадоволений мобілізацією, хлібною монополією, надзвичайним податком та ін. Голод, загальний розбрат, сваволя комісарів, реквізиції викликають ще більше обурення селян.

Було б смішно сподіватись, що дозвіл попам учити в школах заспокоїть селянина. Навпаки, дозвіл доступу попам до школи дасть попам певну державну санкцію, що зміцнить їхній вплив. Почнуться розмови, що, мовляв, влада комуністів пом'якшала, що святителі заступились за народ і примусили більшовиків здатися і т. п. і т. д. Охота зміцнювати попів, своїх ворогів!

Тим часом, дозвіл доступу попам до школи є великою принциповою поступкою. У Державній комісії по виробленню програми (до Жовтня) більшовики відстоювали світську школу проти меншовиків, кадетів та іншої публіки. Усі вони стояли тільки за необов'язковість закону божого, а ми наполягали на цілковитій світськості школи. Коли в програмі партії і декретом була проголошена світська школа, ми в сотнях статей і промов пропагували, що попам не місце в школі. Наших агітаторів били, бивали

навіть. Справа була зроблена, школа перетворена в світську, і в значній частині місцевостей із світською школою давно помирились. Навіщо ж тепер руйнувати зроблене, відрікатись від програми...

Н. Крупська

*(Не раніше
15 квітня 1919 р.)
Москва*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1961. № 11*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12,
од. зб. 4032, арк. 1*

ТОВАРИШЕВІ ЛЕНІНУ *

(ТЕЛЕГРАМА)

Приїхала сьогодні в Казань. Здорова. Дуже багато роботи. Ідемо далі. Чи здорові?

Ульянова

*10 липня 1919 р.
З Казані в Москву*

*Вперше опубліковано
в творах В. І. Леніна,
вид. 4-е, т. 37, стор. 600—601*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО З. П. КРЖИЖАНОВСЬКОЇ

Дорога Зінушо, спасибі за лист, який одержала тільки вчора¹. Я з головою поринула в роботу, багато нових вражень. Зараз неможливо повернутись, пароплав, мабуть, поїде на Південний фронт, униз по Волзі, і тепер виїхати ніяк не можна. Ви вже махніть на мене рукою, і те подумайте, що пропадала я десять років в кордоні, а потім два роки в центрі і хочеться мені страшенно поринути в самісіньку гущу провінціального життя. Ми близько його бачимо. Одно погано — життя на пароплаві тяжке. Переїжджаємо з пункту на пункт вночі, а вдень стоїмо і бігаємо висунувши язик по установах та зборах. Спека страшенна. Тому що крім нас іде ще 180 чоловік, то стогін стоїть на пароплаві мало не до 2—3 години. Балують мене всіляко, але я умудрилась злягти, сьогодні тільки відійшла трохи. Шарпають на пароплаві, ляжеш—а тут шлють записку від робітників водного транспорту: «нехай скаже хоч два слова, а якщо не може сказати, нехай покаже хоч свою особу». Ну, й доводиться йти говорити. У мене зовсім вилетіло, що я повинна написати для журналу, і нічого не пишу, тільки записую враження. Я була на багатьох учительських зборах і справах, нічого собі. Навіть з єдиною трудовою школою справа стоїть не так погано. Довелось зустрітись з одним позашкільником (у Козьмодем'янську), який страшенно

¹ З. П. Кржижановська у 1919—1920 рр. працювала заступником Н. К. Крупської по позашкільному відділу Наркомосу РРФСР (див. також прим. 2 на стор. 13).— *Ред.*

мене полонив. Дуже цікаво розповідав про форми винесення позашкільної освіти на вулицю в селі. Між іншим, у Козьмодем'янському повіті позашкільників зобов'язують ознайомитись з усіма декретами, які вони повинні роз'яснювати на місцях. Це непогано взагалі було б запровадити. Скрізь по Радах розкидано пітерських робітників, які є звичайно найбільш діяльними провідниками в житті принципів Радянської влади. А взагалі на місцях безлюддя, з місць знімати працівників не слід, а то зовсім зав'яне там робота.

Відчувається велика відірваність від Москви, іноді навіть нудно з незвички. Це дрібниці, звичайно.

Ну, бувайте здорові всі.

До речі, я ж не знаю, на коли призначено День радянської пропаганди¹.

Міцно цілую.

Н. К.

Р. С. На мое ім'я послана телеграма з Казані з просьбою дати відстрочку позашкільникам². Наполяж, щоб це зробили. Адже студентам дано відстрочку, а якщо їм дано, то позашкільникам і поготів вона потрібна.

Р. С. С. Зараз одержали твою телеграму про статтю для Дня радянської пропаганди³. Але сьогодні 14-е число, а скільки часу стаття йтиме. Сьогодні їде okazія, поїде через годину. Коли ж можна встигнути написати?

14 липня [1919 р.]
З пароплава «Красная звезда»
(Казань) у Москву

Публікується вперше
за рукописом

Архів Музею
Револуції СРСР,
№ 23178/43, д. я. 16/113,
арк. 1—2

¹ День радянської пропаганди, намічений спочатку на 20 липня, а потім на 17 серпня, було проведено 7 вересня 1919 р. Він став днем демонстрації успіхів у галузі політико-освітньої роботи в країні і днем мобілізації всіх партійних і радянських сил для масової пропаганди ідей Радянської влади.— *Ред.*

² Мова йде про відстрочку призову в ряди Червоної Армії.— *Ред.*

³ Мова йде про статтю Н. К. Крупської «День радянської пропаганди»; була опублікована в газ. «Известия» № 154 від 16 липня 1919 р. (Див. т. 7 цього вид., стор. 42—44).— *Ред.*

ДО З. П. КРЖИЖАНОВСЬКОЇ

Люба Зінушо!

Узнала, що День пропаганди призначено на 17 серпня. Я нездужаю, і від Сарапула я, можливо, повернусь додому. Тоді це буде наприкінці липня. Якщо ж поїду далі, то нічого не знаю. Ми посуваємося черепашачою ходою. А як тут потрібні ми! Ти не можеш собі уявити, які штуки утинають на місцях. Раптом розпорядження — закрити всі бібліотеки, поки всі книги не будуть перерозподілені; цей перерозподіл триває місяці, і всі сидять без книг. Є великі села, де немає жодного закладу позашкільної освіти. У селах зараз нікого не знайдеш, всі на косовиці, члени виконкому в тому числі, а завідуючі справою народної освіти обов'язково вже на роботі.

Наше бажання, щоб у День радянської пропаганди ця пропаганда була організована в найглухіших місцях, значною мірою утопічне. У великому селі Богородську, за 60 верст від Казані, газети одержують з запізненням на два місяці, і ніхто, звичайно, їх не читає.

Про позашкільний з'їзд¹ читали майже всюди (у Нижньому він навіть у кіоску продавався), та тільки завідуючі й інструктори, учителів про постанови з'їзду не повідомили, хоч на них покладають позашкільну роботу... Там, де є що-небудь, все-таки відділ справляє тяжке враження якоїсь відірваності й аполітичності, особливо там, де працюють старі позашкільники. І крім того, народна освіта — пасинок якийсь, все в нього відбирають,

¹ Мається на увазі I Всеросійський з'їзд з позашкільної освіти (6—19 травня 1919 р.).— *Ред.*

партійна публіка вважає нижче своєї гідності займатись народною освітою.

От ми зараз стоїмо в Чистополі. Для школи дещо зроблено. Народний будинок перетворено в театр — і вони пишаться цим театром; школи для дорослих — жодної немає; бібліотеки нижче всякої критики, а в місті повно неписьменних; робітники десь на відшибі, і нічого для них не робиться.

Усі враження приводять до висновку: ми непрощенто відірвані від провінціальної роботи, нам треба присвятити найбільше часу не переорганізаціям, не розробці всяких деталей, а інструктуванню провінції. Повіти дуже наполегливо інструктує губернія і цими інструкціями знищує також і те хороше, що робиться в повіті, знищує всяку ініціативу. Нам треба виявляти більше уваги до провінції і *більше влади, не боятися втручання*, по-перше, і, по-друге, не забирати дуже високо, як ми, здається, забрали з підготовкою позашкільників. Там, де зустрічається кооперація, вона проводить всюди чорносотенну політику.

З поїздки я дуже багато виношу для себе: дивлюсь, як працюють інші комісаріати і як інструктують. І багато що бачиш іншими очима.

Все-таки не сподівайтесь, що я скоро приїду. Подумай, Зінушо, я після стількох років еміграції добралась, нарешті, до провінції. Адже еміграція накладає певний тяжкий відбиток на душу, і треба стерти його живими враженнями життя, інакше багато що залишиться чужим.

Ну, Зінушо, кланяйся всім, будь ласка. Я вже скучила за домом, за комісаріатом, але...

Не лайся дуже, міцно цілую.

Н. К. Ульянова

*17 липня [1919 р.]
З паролава «Красная звезда»
(Чистополь) у Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*Архів Музею
Революції СРСР,
№ 23178/41, д. я. 16/113,
арк. 1—3*

ДО З. П. КРЖИЖАНОВСЬКОЇ

Дорога Зіно,

направляю до тебе з листом товариша ось з якою справою. У нас на «Красной звезде» не вистачає літератури і стрічок кінематографічних. Допоможи подавцеві роздобути якнайбільше доцільних стрічок (ходять тисячі робітників, селян, солдатів, а в нас ні чорта) і брошури Леніна: його промову на позашкільному з'їзді¹ і «Великий почин». Потім подзвони Іллічу і скажи, щоб він розпорядився, щоб усе було відправлено поза чергою.

Н. К.

*[Не пізніше
21 липня 1919 р.]
З паролава «Красная звезда»
(Чистополь — Саранул) у Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*Архів Музею
Революції СРСР,
№ 23178/43, д. я. 16/113,
арк. 1*

¹ На I Всеросійському з'їзді з позашкільної освіти В. І. Ленін виступив з привітальним словом у день відкриття з'їзду 6 травня 1919 р. і з великою промовою «Про обман народу лозунгами свободи і рівності» на заключному засіданні 19 травня. (Див. В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 299—332).— *Ред.*

ДО З. П. КРЖИЖАНОВСЬКОЇ

Дорога Зінушо,

не знаю вже, справді, як тобі писати, мабуть, обурена ти моєю втечею до краю. А я спостерігаю і вчусь, тепер у мене значно правильніше уявлення «про добро і зло» в галузі позашкільної освіти. Справа стоїть погано. З єдиною трудовою школою нічого буквально не виходить, дурниця якась. Хоч земська публіка говорить: «Теперішня школа не гірша від земської»,— але для мене ця похвала більш ніж сумнівна. З центру інструкцій ніяких немає або інструкції дуже малододільні. Усю ініціативу надано вчителям, а це найнешасніша «нація». Лише подекуди починають потроху розбиратись, а більшість нічого не розуміє, такі запитання безглузді ставлять, що дивом дивуєшся. Есерівщина звилася серед них також міцне гніздо. Колчак їх розстрілює, січе, чорт знає що робить, а вони все-таки бояться широко визнати Радянську владу. І характерно, що чим відсталіші вчителі, тим недобррозичливіше ставляться вони до рад народної освіти. «Демократизм» їхній полягає в тому, що вони бажать батьківських комітетів і незалежності учительства від Рад. Тут, у Сарапулі, в Камбаровському заводі, і далі — в Осі, в Пермі — учительство II ступеня пішло до білих поголовно, учителі I ступеня пішли наполовину. У Пермі залишилось тільки 6 учителів. От на дурнях і їздять.

Основний принцип єдиної трудової школи, що вона повинна враховувати всі місцеві умови і *будувати її повинні учителі разом з населенням*, зовсім ігнорується, учителям навіть на думку не спадає, що є такий принцип, і вони беруть увесь тягар проведення в життя єдиної трудової школи на себе, намагаються проводити якусь розіслану нібито центром «програму», виходить

така сама мертвечина, як була раніше. У кількох місцях розробили разом примірну програму, що ґрунтується на врахуванні місцевих умов.

Щодо позашкільної освіти, то вона поставлена неважно, місцями нічого нема, і тільки місцями дещо робиться. Там, де підбереться колегія непогано (як, наприклад, тут, у Сарапулі), і справа налагоджується, але: 1) страшенно мало позашкільників, 2) немає літератури, 3) губернії анітрохи не дбають про повіті, 4) позашкільна освіта не зв'язана з радянською і партійною роботою і тому почуває себе пасинком.

Доводилось натрапляти на такі факти, як розпорядження про закриття на літо всіх бібліотек, про викидання бібліотеки з колишнього народного дому і перетворення його на театр.

В одних місцевостях процвітають школи (наприклад, в Єлабузькому повіті 306 шкіл для дорослих), в інших — театр. Мобілізації письменних ніде не проведено. Часто цілковите нерозуміння того, як проводити агітацію за який-небудь захід. Але часто видно ініціативу.

Я хотіла була спочатку посилати свій щоденник періодично, але думаю тепер, що не варто. Після повернення опрацюю матеріал в цілому, може, вийде брошура. Доводиться бачити дуже багато людей, спостерігати надзвичайне героїство.

Скрізь зустрічаєш пітерських робітників — найбільш ініціативних і самовідданих працівників.

Але яке сіре село ще!

Не знаю, чи писала я тобі ось про що, на всякий випадок повторю.

Комісаріат Внутрішніх Справ видав розпорядження про ліквідацію відділів народної освіти при волостях. Боюсь, що це зробили Покровський¹ і Познер², за їх

¹ М. М. Покровський (1868—1932) — член Комуністичної партії з 1905 р., видатний історик-марксист і громадсько-політичний діяч. З листопада 1917 р. по березень 1918 р. був головою Московської Ради; з травня 1918 р. незмінно займав пост заступника народного комісара освіти РРФСР, був головою Державної вченої ради Наркомосу РРФСР. Його роботу в Наркомосі високо цїнили В. І. Ленін (див. Твори, т. 32, стор. 98—99) і Н. К. Крупська (див. т. 2, цього вид., стор. 324—326).— *Ред.*

² В. М. Познер в ті роки був членом колегії Наркомосу РРФСР і очолював відділ єдиної трудової школи.— *Ред.*

згодою, між іншим. Тим часом це розпорядження Наркомвнусправ знищує всю справу народної освіти в селі, мертвить її. Постає, будь ласка, не зволікаючи, на засіданні Колегії нашого комісаріату це питання. Нехай добиваються в Раднаркомі скасування цього розпорядження Внусправ. Страшенно прикро бачити, як справа руйнується. Адже в деяких місцевостях волосні Раддепи віддалені від повіту на 170—200 верст. Інструкторів при повітах не настає, і потім більшість інструкторів ні к чорту не годяться. А головне, іструктори не зв'язані з населенням і не перебувають під контролем місцевого Раддепу.

Напиши або телеграфуй, як ви живете: чи здорова ти, хто пішов, хто прибув. Чи приїхала Шалагінова¹, чи переконали Бархотову йти до нас, чи прийшла дружина Сосновського та ін.

Публіка скаржиться, що День радянської пропаганди призначено на 17 серпня, в розпалі жнив².

Ну, до побачення. Клянюсь усій нашій колегії. Чи всі здорові? Ти? Ангерман? Чи заступає Покровського Менжинська³, чи хто інший?

Міцно цілую.

Н. К. Ульянова

*29 липня 1919 р.
З паролава «Красная звезда»
(Сарапул) ц Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*Архів Музею
Революції СРСР,
№ 23178/23, д. я. 16/113,
арк. 1—4*

¹ *Є. П. Шалагінова* і зазначені далі *Л. І. Бархотова* і *Є. У. Ангерман* у ті роки працювали в позашкільному відділі Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

² Див. прим. 1 на стор. 190.— *Ред.*

³ *Л. М. Менжинська* (1878—1933) була в ті роки членом Колегії Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

ДО ВСІХ ПОЗАШКІЛЬНИХ ПІДВІДДІЛІВ
НАРКОМОСУ

(ТЕЛЕГРАМА)

Клуби і клуби-школи робітників-підлітків виникли, зміцніли і розвинулись з вересня—жовтня 17-го року. Це повністю робота Радянського уряду. Необхідно, щоб у День радянської пропаганди організації робітників-підлітків, які є у вас, виступили згуртовано, широко оповіщаючи про успіх своєї справи.

Виступають робітники-підлітки в День радянської пропаганди пліч-о-пліч із Спілкою Комуністичної Молоді.

Усі відомості про організацію робітників-підлітків, як і про їх участь у святкуванні Дня радянської пропаганди, необхідно подати в колегію підлітків при позашкільному відділі НКО (Штатний, 13).

Н. Ульянова

*21 серпня 1919 р.
З Москви*

*Публікується вперше
за оригіналом*

*ЦДАЖР, ф. 2306, оп. 2,
од. зб. 76, арк. 199*

М. М. ПОКРОВСЬКИЙ і Н. К. КРУПСЬКА —
ДО ЦК РКП(б)

Шановні товариші, робота Наркомосу терпить не мало від того, що партійні товариші на місцях, не дістаючи ніяких директив від ЦК партії, вважають роботу НКО другорядною, неважливою, і тому не беруться за неї. Тим часом уся робота НКО — не кажучи вже про позашкільну роботу, яка є по суті в даний момент лише особливою формою комуністичної пропаганди, — повинна бути більше, ніж будь-яка інша, поставлена під знак комунізму. У цьому її докорінна відмінність від роботи так званих міністерств народної освіти буржуазних держав. Зробити це, звичайно, неможливо без активної участі партійних товаришів у цій роботі.

Тому ми просимо ЦК партії вказати товаришам на місцях, що їх входження в колегії відділів народної освіти, особливо в позашкільні підвідділи, конче потрібне, і просити партійні осередки подбати про виділення із свого середовища партійних товаришів для ведіння цієї роботи.

*Мих. Покровський
Н. К. Ульянова*

[1919 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1961, № 11

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4,
од. зб. 89, арк. 67

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА

Дорогий Іване Івановичу,

дозвольте привітати Вас і товаришів, які зібрались сьогодні з нагоди 35-річного ювілею «Посредника».

Живучи довгий час за кордоном, я не мала можливості стежити за діяльністю «Посредника», але я пам'ятаю, яке величезне значення вона мала наприкінці 80-х років. «Посредник» кидав широкими пригорщами сім'я знання в робітничі і селянські маси.

У вісімдесяті роки знання було забороненим плодом для трудящих. І тому видавництво «Посредник» привернуло до себе загальну увагу. У молоді «Посредник» пробуджував прагнення працювати в галузі популярної літератури.

У момент, коли трудящі маси зрозуміли, що знання — сила, що їм треба озброїтися знанням для будівництва нового життя, з добрим почуттям згадуеш освітню діяльність «Посредника»...

З товариським привітом *Н. К. Крупська*

Р. С. У мене іспанка, і тому я не можу особисто бути на зборах.

[Лютий 1920 р.]
Москва

Вперше опубліковано в збірнику
«40 лет служения людям»,
М., 1925

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 20

ДО З. П. КРЖИЖАНОВСЬКОЇ

Ну от, Зінушо, одержала твою писульку. Зовсім даремно Гліб Максиміліанович¹ літа не використовує: адже на зиму силюнки не вистачить. А доповіді може й на лоні природи писати. Володя бере ж сюди роботу і тут працює.

За «Technik und Wirtshaft»² превелике спасибі. Перегорнувши статейки з професійної освіти, бачу, що вилловлю звідти матеріалів силу-силенну, і складається вже план однієї брошури з професійної освіти. Думаю, до речі, чи не перекочувати в Головпрофосвіту, адже цікаво. Як ти думаєш?

За брошуру Цекультводу³ спасибі. Друкарських помилок безліч. Візьми у Майсура авторську коректуру і надішли мені, не затримаю. Може, Цекультвод дасть мені брошур з п'ятдесят, щоб піднести найближчим друзям (позашкільному відділу, колегії Наркомосу та ін.), а то коли в нас щось вийде у відділі. Також треба було б послати по редакціях газет.

¹ Г. М. Кржижановський. (Див. прим. 2 на стор. 34).— *Ред.*

² Журнал видавався в Берліні з 1908 р. У ньому висвітлювались питання промисловості, транспорту та інших галузей народного господарства Німеччини та інших країн.— *Ред.*

³ Мова йде про брошуру Н. К. Крупської «Про загальноосвітні і професійно-технічні завдання позашкільної справи», видану в 1920 р. Цекультводом. У тому самому році цю брошуру видав і Держвидав. (Див. т. 9 цього вид., стор. 23—44).— *Ред.*

Брошуру про Конституцію¹ треба переробити, оскільки видно, що два роки тому писано.

Надіслав мені Гринько свою брошуру², комісаріат наш лає на чому світ стоїть, плутанина жахлива. Якщо встигну, напишу сьогодні листа, а копію з нього зніміть і надішліть йому мою брошуру. Досить безглуздий, мабуть, суб'єкт, хоч не такий зловредний, яким зображує його Євгенія Миколаївна³.

Я працюю потроху, але цей тиждень щось закисло трохи: не зовсім витримує «прижим».

Чи прочитала ти те, що я тобі послала минулого разу? Звичайно, в тезах про основні питання народної освіти треба говорити і про ліквідацію неписьменності...

До речі, знаєш що? Тут влаштували клуб з бібліотекою, але ніяких книжок, крім Достоевського, Тургенева, Григоровича і напівчорносотенних брошурок, нема.

Доручи негайно скласти популярну бібліотеку для хати-читальні. Нехай займеться Вірочка⁴. Володимир Ілліч просить приготувати на середу. Нехай візьмуть книжки з партійної бібліотеки і дістануть інших найбільше і найпопулярніших. Скажи Ганні Іванівні⁵, що це безпосереднє розпорядження Володимира Ілліча, щоб вона не розводила рацій, що ми не маємо права і т. д.

Склич також, з одного боку, «метрополісток», з другого — «націоналісток»⁶ і зауваж їм, що і тим, і тим необхідно влаштувати клуб з читальнею для службовців.

¹ Мова йде про брошуру Н. К. Крупської «Конституция (Основной закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики», М., Вид-во ВЦВК, 1918.— *Ред.*

² Мова йде про брошуру наркома освіти УРСР Г. Ф. Гринька «Чергові завдання радянського будівництва в галузі освіти», вип. I, Харків, 1920. На примірнику брошури, яка зберігається в особистій бібліотеці Н. К. Крупської в Кремлі, є подарунковий напис: «Шановній Н. К. Крупській від автора. 28.V 1920 р.».— *Ред.*

³ Прізвиська не встановлено.— *Ред.*

⁴ В. С. Дридзо, секретар Н. К. Крупської.— *Ред.*

⁵ Г. І. Мещерякова. В той час працювала завідуючою бібліотечним підвідділом політосвітвідділу Наркомосу РРФСР. (Див. також прим. 2 на стор. 22).— *Ред.*

⁶ «Метрополістками» і «націоналістками» Н. К. Крупська жартома називала співробітників політосвітвідділу Наркомосу РРФСР, які жили в той час у московських готелях «Метрополь» і «Національ»,— *Ред.*

Ну, прощай, скучила я за всіма вами. Нагадай Сергієві Федоровичу¹, що він обіцяв писати, як ідуть курси та ін.

Міцно цілую.

Н. К.

Р. С. Доданий лист і проект Інституту передай Ганні Іванівні, прочитавши перед цим мій лист до неї².

*(Не раніше
28 травня 1920 р.)
З Горок у Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*Архів Музею
Революції СРСР,
№ 23178/99, д. я. 16/113,
арк. 1—3*

¹ С. Ф. Гарденін, завідуючий підвідділом підготовки політосвіт-працівників того самого відділу.— *Ред.*

² Про які матеріали йде мова, не встановлено.— *Ред.*

ДО ПРОЕКТУ РЕОРГАНІЗАЦІЇ НАРКОМОСУ

Наркома треба звільнити від ряду дрібних адміністративних обов'язків, які тепер лягають на нього, від безлічі зайвих прийомів, від обговорення в Колегії всяких вермішельних питань, обговорювати які зовсім не є справою Колегії. За наркомом повинно бути ідейне керівництво.

У наркома повинен бути заступник, з яким у наркома повна до дрібниць ідейна солідарність, який є заступником наркома під час його відсутності і помічником його під час його присутності (на цей останній випадок повинен бути розподіл функцій між наркомом і його заступником).

Ідейне керівництво нарком і його заступник здійснюють через Колегію Наркомосу. Колегія Наркомосу теж не займається практичними справами. Завдання Колегії — обговорення того, як ті чи інші ідеї застосовувати до тієї чи іншої галузі роботи (члени Колегії повинні бути практичними працівниками Наркомосу, завідуючими або заступниками його окремих секторів). Завідуючі секторами дають постійні звіти, що вони роблять для проведення того чи іншого ідейного принципу в життя. На випадок неясності якого-небудь питання *при Колегії* скликають окремі *тимчасові або постійні комісії*, із залученням спеців.

Раз на місяць скликаються розширені засідання Колегії, з відповідальними працівниками комісаріату і з представниками ВЦВК, ВЦРПС, ЦК окремих спілок, Спілки молоді, представників різних комісаріатів і т. д.

Щодо *адміністративної* сторони справи, то ця робота повинна йти окремим річищем. Відповідальною особою за адміністративну роботу повинен бути *другий заступник наркома*.

Оскільки ясно, що цей другий заступник не може безпосередньо і особисто керувати комісаріатом з двома тисячами співробітників, з дуже складним поділом праці, з великою спеціалізацією та ін., то *необхідно правильно організувати всю роботу комісаріату в цілому*. У цьому вся суть.

Організація комісаріату повинна ґрунтуватися на таких принципах: 1) повинні бути строго розмежовані функції між окремими секторами, відділами, підвідділами, окремими секціями в підвідділах і особами в секціях. У Наркомосі немає детального розподілу функцій, а без розподілу функцій не може бути й справжньої відповідальності; 2) функції повинні бути *правильно* розподілені, причому необхідно виділити *адміністративні осередки*, інакше адміністративного апарату не буде; 3) функції секторів, відділів, підвідділів, секцій і осіб повинні бути зафіксовані *в письмовому вигляді*, щоб ніколи не було перекладання роботи один на одного; 4) у кожного відповідального працівника повинен бути його заступник; 5) потрібна постійна щоденна звітність кожної секції, триденна кожного підвідділу і щотижнева кожного відділу, з точним обліком за певним формуляром виконаної роботи, без цього неможливий дійсний правильний облік виконаної роботи, неможлива правильна відповідальність і правильна оцінка роботи; 6) другий заступник комісара повинен спиратися на апарат: одна людина повинна стежити за проведенням у відділах звітності, обліку роботи; друга — за своєчасним виконанням адміністративних розпоряджень; третя — за правильною поставкою місць і т. д. і т. п. І кожний відділ, підвідділ, секція повинні знати, *кому вони в якій частині підпорядковані*; тоді тільки можливий буде справжній контроль.

Потрібна *тимчасова* організаційна робота над структурою комісаріату; повинна бути створена особлива комісія з представником від Наркомвнусправ, з представниками від Колегії і від адміністративного апарату.

Ця комісія повинна детально подати проект розподілу функцій, проект адміністративного апарату, проект контрольного апарату і т. п.

Без реорганізації комісаріату і функцій, яку б особисту відповідальність і одноособовість не запроваджувати, нічого не вийде. Як не комбінуй осіб, ніхто з теперішнім апаратом не справиться.

Тут треба вчитися, як організовуватись, по-перше, у таких організаторів, як Тейлор, по-друге, враховувати досвід старого апарату. Не все в ньому було погане. Наприклад, були «штати» — бюрократія звела цю установу на щось формальне і безглузде, але що таке «штати» по суті? Це розподіл функцій, — а це річ дуже хороша.

Коли немає правильної організації установи — коли всі втручаються в усі справи, а своєї не роблять, — щоб вести роботу як слід, потрібні геніальні адміністративні здібності; при правильній організації функцій добре справу поведуть і середні працівники, замість 2000 буде досить і 1000 чоловік.

Н. Крупська

[19 листопада 1920 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»
1961, № 11

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 7,
од. зб. 164, арк. 20—22

ТЕЗИ ПРО ПРОЛЕТКУЛЬТ

1. У Радянській Росії вся освіта, як і в політико-освітній частині, так і в галузі мистецтва, повинна бути перейнята духом комунізму.

2. Носієм комунізму є пролетаріат, тому пролетарі повинні брати найактивнішу участь в організації справи народної освіти.

3. Уникати цієї роботи і замикатися в свої відособлені організації, які вигадують свою особливу культуру, було б великою помилкою.

4. Тому існування «незалежних» пролеткультів неприпустиме.

5. Робота їх, оскільки вона стосується галузі мистецтва, повинна влитись у роботу відділу мистецтв, а в останній своїй частині влитись у роботу Головополітосвіти, яка за постановою ВЦВК повинна об'єднувати всю політико-освітню роботу серед дорослих і працювати під керівництвом партії¹.

*[Листопад — грудень
1920 р.]
Москва*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1961, № 11*

*Друкється за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12,
од. зб. 2990, арк. 2*

¹ Про Пролеткульт див. також статті Н. К. Крупської «Кілька слів про Пролеткульт» і «Головополітосвіта і мистецтво» (т. 7 цього вид., стор. 52—55, 75—77).— *Ред.*

ДО Г. А. ШИФРІН

Дорога товаришко,

читаючи Вашого листа, я згадала свою молодість: металась так, як Ви.

Але у Вас, судячи з Вашого листа, *певне педагогічне покликання*. Адже це велике щастя.

Я б радила Вам спеціалізуватись у цій галузі і наполегливо добиватись свого. Не приймають на дошкільні курси — великої біди нема. Ви ще молоді, адже курси ці не останні, а вчитися Вам доведеться довго, якщо хочете принести в галузі педагогіки більше користі, вчитися не стільки на курсах, скільки самій, читаючи, спостерігаючи дітей, перевіряючи все на досвіді. Треба тільки поставити мету і йти до неї безустанно.

Зараз я радила б Вам зайти на Остоженку, 53, у відділ охорони дитинства, і поговорити там з Анною Іллінічною Єлізаровою або з Асею Давидівною Калініною. У них — дитячі будинки, і Ви могли б улаштуватися працювати в одному з цих будинків, а потім Вас улаштували б на курси. Ася Давидівна дуже цікавий і ініціативний працівник, у неї багато чого зможете повчитись.

Але, головне, дитя моє, не метайтесь, беріться за педагогіку і працюйте в цій галузі. Цікавих галузей багато, всюди було б цікаво попрацювати, але так не можна розкидатись, буде мало користі і ще менше задоволення.

Ну, бажаю всякого успіху в роботі.

Н. К. Ульянова

Р. С. Посилаю листа до Асі Давидівни. Можна його передати і Анні Іллінічній, якщо Асі не буде.

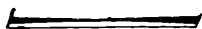
[1920 р.]
Москва

*Публікується вперше
за рукописом*

*Архів Музею
Революції СРСР,
№ 30162, д. я. 16/113, арк. 1*

ЛИСТИ
1921~1930

ДО Г. В. ХАЧАПУРІДЗЕ *

ГОЛОВИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ ГРУЗИНСЬКОЇ РСР

Тов. Хачапурідзе,

одержала Вашого листа і матеріали, послані з тов. Ігнатовим ¹. Спасибі за добре ставлення...

Додаю листи до ЦК [КП(б) Грузії] і до Наркомосу ².

Зараз ми, головполітосвітники, переживаємо досить важкий час. На місцях перехід до нової економічної політики тлумачиться і так і сяк. Всі заощаджують, намагаються роздобути грошей, але заощаджують не так, як треба, і добувають гроші не тими способами, якими треба.

Ми висунули таке положення: раціоналізувати нашу роботу, поглибити її, зміцнити зв'язок з населенням, пропагувати серед населення важливість політосвітроботи, ще ширше залучити його до цієї роботи і поступово перевести заклади масового характеру на місцеві кошти.

Раціоналізувати нашу роботу ми вважаємо за потрібне ось у якому відношенні. Треба визначити щодо кожного виду роботи, наскільки вона потрібна для даного моменту, для даної верстви населення. Висунути на перший план ті форми роботи, які мають особливе значення для культурного і політичного розвитку народу. Переглянути всі заклади з погляду їх життєвості, їх близькості до населення. Скоротити штати, зробивши роботу тих, що залишилися, значно напруженішою, інтенсивнішою. Децентралізувати те, що можна децентралізувати без шкоди для політичної сторони справи, розвантажитись

¹ Листа і матеріалів не знайдено.— *Ред.*

² Листа до Наркомосу Грузії, як видно далі з тексту, не було написано. Лист до ЦК КП(б) Грузії див. на стор. 213.— *Ред.*

завдяки такій централізації від безлічі дрібних господарських справ, які останнім часом забирали так багато сил і не давали можливості зосередитись на головному.

Головне — це поглиблення роботи, піднесення її в методичному відношенні на належну височінь. Замість 10 шкіл грамоти, де на кожного вчителя припадало по 5 учнів, яких він кінець кінцем майже нічого не навчав, улаштуємо дві або навіть одну школу з більшою кількістю учнів, але з добре підготовленим учителем, який акуратно відвідує заняття, навчає грамоти значно краще, ніж попередні 10 учителів, узяті разом, — і так у всьому. Неможливість розкидати гроші направо й наліво навчить нас використовувати наявні суми найраціональніше. Треба також звести до мінімуму види політосвітроботи, що дорого коштують, і кожного разу обмірковувати, чи варто робити цю затрату — не з точки зору економічної доходності, а з політосвітдоцільності.

Відносно зв'язку з населенням — ми з самого початку, як Ви знаєте, висували це питання, підкреслюючи необхідність створення організованих форм постійного зв'язку відділів з населенням.

Громадянська війна з її потребою в агітації відсунула це питання на задній план, але з припиненням, з ослабленням громадянської війни це питання знову постало на чергу. На нього треба звернути тепер особливу увагу. Необхідність брати гроші на політосвітроботу з населення особливо підкреслює цей бік справи.

Виключно агітаційний характер роботи повинен змінитися більш поглибленим. У нас голої агітації вже не слухають. І сама агітація у нас набирає характеру пропаганди, яка орієнтується лише більшою мірою на завдання моменту.

Я так розписалась, що в мене не залишилось часу на лист до Наркомосу.

Передайте їм привіт і прочитайте ділову частину листа.

З комуністичним привітом

Н. К. Ульянова-Крупська

[Квітень 1921 р.]
З Москви в Тифліс

Вперше опубліковано в журн.
«Литературная Грузия»,
1961, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 487, арк. 1—4

ДО ЦК КП(б) ГРУЗІЇ *

Шановні товариші!

Звертаюсь до вас у такій справі.

Будучи близько обізнана з політосвітроботою, я знаю, яке величезне значення вона має, якщо її правильно поставлено, і яка важлива вона для трудящих мас.

Тут в РРФСР Головполітосвіта проводить свою роботу при підтримці ЦК. Троє членів колегії Агітпропу є разом з тим і членами колегії Головполітосвіти.

Зараз, коли розуміння нової економічної політики не в усіх ще досить правильне, нерідко буває, що ті чи інші товариші схильні вважати, що політосвітробота втратила зараз своє значення.

Нам було б дуже важко провадити боротьбу, якби нас не підтримував ЦК. Коли потрібно, він підтримує наші циркуляри своїм авторитетом; підтримав нас і у фінансовому відношенні: Політбюро ЦК ухвалило дати Головполітосвіті мільйон золотом понад ту суму, яку їй дав Наркомос. А зовсім недавно при підтримці тов. Леніна Політбюро ухвалило зробити ліквідацію неписьменності одним з головних лозунгів у день Першого травня і дати Головполітосвіті на ліквідацію неписьменності ще додаткову суму.

Я просила б Вас, товариші, з свого боку підтримати роботу вашої Головполітосвіти, що в даний момент дуже і дуже важливо.

З комуністичним привітом
Голова Головполітосвіти РРФСР

член партії РКП(б)
Н. К. Ульянова-Крупська

[Квітень 1921 р.]
З Москви в Тифліс

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив»,
1961, № 4

Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 487, арк. 5—6

ДО ЦК РКП(б) *

Малий Раднарком постановив допустити приватну платну школу. Ця постанова суперечить одностайній постанові Колегії Наркомосу, рішенню фракції з'їзду губоно і програмі РКП(б), яка встановлює принцип безплатності навчання.

Приватна платна школа не поліпшує становища учителів і школи. Поліпшити становище можуть інші заходи: місцеве оподаткування, правильна постановка шефства та ін. Необхідно також провести точне розмежування між *платністю навчання* і *платністю постачання учням харчів і одягу*. При певному напруженні Радянська республіка спроможна провести безплатність навчання, але зрозуміло, що вона безсила провести забезпечення всіх дітей шкільного віку харчами і одягом. Тут треба забезпечити лише тих, хто найбільше потребує цього.

Рішення Малого Раднаркому продиктовано не тяжким матеріальним становищем республіки, а прийнято на догоду невеличкій купці забезпечених батьків, які бажать поставити своїх дітей у винятково привілейоване становище.

Це рішення викликає лише цілком законне роздратування робітників. Тому я прошу ЦК анулювати його.

Член Колегії Наркомосу
Н. Ульянова

*[Не пізніше
21 квітня 1922 р.]
Москва*

*Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1961, № 11*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12,
од. зб. 30749, арк. 1*

ДО З. Г. ГРІНБЕРГА *

Дорогий Захаре Григоровичу, простудіювала я журнал «Das proletarische Kind»¹, і він мені дуже сподобався. Чи не можете прислати мені Jahrgang² 1-й, бо в мене тільки чотири зошити 2-го Jahrgang'у. Написала маленьку замітку про ради народної освіти для «Das proletarische Kind»³, мені здається, це питання особливо повинно їх цікавити. Як ви вважаєте?

Це перше.

Друге: Кушнер⁴ з Лондона писав мені, що послав Вам список книг, які він хоче закупити в Англії. Чи не могли б Ви послати мені дублікат? Якщо він буде їх закуповувати за рахунок комісаріату, нехай здає в науково-педагогічну секцію.

Бачила вчора Пінкевича⁵, він розповідав про свою подорож. Бачив він, здається, не дуже багато.

До речі, про Вінекена⁶. Я читала дещо з його творів. Те, що він проповідує, дуже шкідлива річ. «Дух», «рицар-

¹ Журнал «Пролетарська дитина» видавав з 1921 р. в Берліні Виконком Комуністичного Інтернаціоналу Молоді. (Див. рецензію Н. К. Крупської на цей журнал в т. 10 цього вид., стор. 73).— *Ред.*

² Рік видання.— *Ред.*

³ Очевидно, мова йде про статтю Н. К. Крупської «Die Beziehungen der Schule zu der Bevölkerung im heutigen Russland» («Про зв'язок школи з населенням у сьогоdnішній Росії»), вміщену в № 11 вказаного журналу за 1922 р.— *Ред.*

⁴ Б. А. Кушнер у той час був представником Держвидаву в Лондоні.— *Ред.*

⁵ А. П. Пінкевич (1883—1939) — ректор 2-го МДУ, професор педагогіки, член ДВР.— *Ред.*

⁶ Г. Вінекен (нар. 1875) — німецький педагог, один з організаторів «нових шкіл» у Німеччині; сприяв розвитку дрібнобуржуазного юнацького руху «Wandervogel» («Перелітний птах»).— *Ред.*

ство», ідеалістична філософія, екзальтованість, любовність у дуже ненормальному розумінні, обоювання учителів і старших учнів — усе це звичай закритого навчального закладу; на мою думку, з Вінекеном потрібна боротьба, особливо оскільки він солідаризується з нами.

Я сиджу в селі і тепер можу багато працювати і писати.

Посилаю Вам деякі книжки — не знаю, чи бачили Ви їх.

Тисну руку.

Н. Ульянова

Через два тижні вийде журнал науково-педагогічної секції — «На путях к новой школе». Першим номером я не дуже задоволена, сподіваюсь, далі буде краще. Цекос свого педагогічного журналу видавати не буде, об'єднався з нами ¹.

Зараз нас страшенно ріжуть, Цекос розпинається за платну школу. Я вважаю, що перший ступінь ніяк не можна робити платним, та незабаром колегія, мабуть, під впливом Цекосу, поступиться. Гринько ² тут теж руку прикладає.

Іорданський ³ пішов, що дуже добре. Він пальцем не поворухнув, щоб поліпшити становище школи. Хто буде замість нього, невідомо.

Як не дивно, а у нас почувається певне пожвавлення педагогічної думки. Тут була конференція дослідно-показових шкіл ⁴, там це яскраво виявилось.

Біда та, що вчителів-комуністів у нас нема, всіх на іншу роботу мобілізовано — Краснощоков, Єгоров, Фрей-

¹ № 1 журналу «На путях к новой школе» вийшов у липні 1922 р. Журнал видавався в 1922—1933 р. спочатку як орган науково-педагогічної секції ДВР (1922—1930), потім як орган Наркомосу РРФСР і Товариства педагогів-марксистів (1930—1932). З 1932 р. (№ 6) по 1933 р. (№ 1) — орган Товариства педагогів-марксистів.— *Ред.*

² *Г. Ф. Гринько* в той час був наркомом освіти УРСР.— *Ред.*

³ *Н. Н. Іорданський* у 1921 і на початку 1922 завідував Головоцвизном Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

⁴ Мова йде про конференцію дослідно-показових закладів Наркомосу РРФСР, яка відбувалася 24—29 квітня 1922 р. Докладний звіт про її роботу надруковано в журн. «На путях к новой школе», 1922, № 1.— *Ред.*

ман та ін. Я потроху їх виуджую і залучаю до справи, але користі мало з них, оскільки вони сполучають.

Улітку зможу працювати теоретично, а восени візьмусь і за практичну роботу з педагогіки. Хочу спеціалізуватись на шкільній справі: позашкільна поставлена на рейки, там справа йде, а от у шкільній справі — хаос цілковитий.

Все забуваю запитати про долю моїх книжок, які надрукував БІНТ¹. Куди вони поділись? Чи одержимо їх коли-небудь?

Довідайтесь, будь ласка, яке це «Педагогическое обозрение» (російське) видає російською мовою журнал Ferrigier'a², що друкується як додаток до «Neue Erziehung» — «Das werdende Zeitalter»³. Кадети, білогвардійці, зміновіхівці — хто друкує це «Педагогическое обозрение», де воно виходить? Чи не можна його спішно роздобути? Напевно, Ейгер при БІНТі, яка возиться з рішучими реформаторами⁴, це знає.

Статтю пошлю наступного разу, а то треба організувати ще її переклад, сама я погана німкеня.

16 червня [1922 р.]
З Горок у Берлін

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 78, арк. 1—2

¹ При сприянні Бюро іноземної науки і техніки (БІНТ), яке організував у 1921 р. в Берліні Науково-технічний відділ ВРНГ для встановлення постійного наукового контакту між Росією і Заходом, вийшли в світ третє видання книги Н. К. Крупської «Народна освіта і демократія» (Берлін, 1921) і друге видання збірника її статей «Питання народної освіти» (Берлін, 1922). — *Ред.*

² *Адольф Ферр'єр* — професор Інституту Жан-Жака Руссо в Женеві, голова Міжнародного бюро нових шкіл. Буржуазний характер «нових шкіл» Н. К. Крупська показала в ряді своїх праць. (Див. т. I цього вид., стор. 191—203, 340—343). — *Ред.*

³ Див. рецензію Н. К. Крупської на журнал «Das werdende Zeitalter» («Прийдешні часи») в т. 10 цього вид., стор. 78—82. — *Ред.*

⁴ Мова йде про «Союз рішучих реформаторів школи», організований у 1919 р. в Берліні. «Союз» боровся за створення демократичної єдиної трудової школи. У 1933 р. у зв'язку з приходом до влади фашистів «Союз» припинив свою діяльність. Його керівника *Пауля Естрейха* (1878—1959) усунули взагалі від педагогічної роботи. Після розгрому фашизму П. Естрейх взяв активну участь у перебудові школи в Берліні, уряд НДР нагородив його золотою медаллю Вандера і присвоїв звання Заслуженого народного вчителя. — *Ред.*

ДО П. П. БЛОНСЬКОГО *

Що це Ви надумали хворіти, Павле Петровичу? Я постаралась написати Семашку¹ якнайпереконливіше, не знаю, що вийде. Я думала, Ви давно вже в «Габай»².

Вас дуже не вистачає в ДВР. А втім, на серпень місяць робота, як видно, зовсім замре. Всі роз'їжджаються, або, вірніше, розбігаються.

Чи напишете рецензію про «Praktische Psychologie»?³ Про «Junge Genosse»⁴, якщо не написано, не пишть, тоді тільки повернуть матеріал.

Як Вам сподобався журнал наш «На путях»? По-моєму, зовсім не погано.

Відпочивайте гарненько. Міцно тисну руку.

Н. К.

[Серпень 1922 р.]
З Горок у Москву

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 480, арк. 2—3

¹ М. О. Семашко (1874—1949) — член Комуністичної партії з 1893 р., видатний організатор охорони здоров'я СРСР, дійсний член Академії медичних наук СРСР, перший нарком охорони здоров'я (1918—1930). — *Ред.*

² «Габай» — санаторій під Москвою. — *Ред.*

³ На «Praktische Psychologie» рецензію П. П. Блонський, очевидно, не написав. — *Ред.*

⁴ На журнал «Junge Genosse» («Юний товариш») рецензію написала Н. К. Крупська. (Див. т. 10 цього вид., стор. 97—98. — *Ред.*

ДО М. Є. МЕРКУЛОВА *

Дорогий товаришу,

я тепер майже зовсім втратила здатність писати листи. За свій вік я їх написала не одну тисячу, а тепер потрібні якісь надзвичайні обставини, щоб я відповіла на листа. Живеш, як на вулкані, товчешся по 12—14 годин на добу, і на силюнці дуже підупала, от відповіді на листи й залишаються звичайно в сфері побажань. Але Ваш лист прийшов тоді, коли робота не ладиться, а тому берусь за перо.

Так, з того часу, як ми з Вами зустрічались, ціле життя минуло, і притому ще життя в таку епоху, коли місяць можна за рік вважати. Чого тільки з того часу не траплялось! Наше життя Ви, мабуть, знаєте: тюрма, заслання, еміграція, два роки життя в Пітері, потім знову еміграція і, нарешті, п'ять років революції. Я багато років була секретарем партії, з 1917 року працюю в галузі освіти. Справу знаю і люблю. Чи задовольняє вона мене? Правду кажучи, не знаю. Робити її треба — роблю в міру сил і розуміння.

Зараз працювати доводиться шалено, розраховуючи кожную хвилину. Адже тепер справа в тому, щоб підвести базу під завоювання революції, інакше всі жертви будуть даремні. Можливості якнайширші, і їх треба повною мірою використати. Як ми будемо життя? По-російському: невміло, але в ході роботи вчимося потроху. Розтрата часу і енергії величезна ще, але потроху справа посувається.

Парасковія Францівна¹ в Пітері і теж працює на повну силу. Я її бачила торік на з'їзді Комінтерну. Ганна Іванівна² тут, у Москві, бібліотекою завідує в Головоплітосвіті. Обидві комуністки. Ольгу Петрівну³ я з 1896 року не бачила, не знаю, як вона живе. Старі ми всі стали вже. От і Володимир Ілліч перепрацював, прямо треба сказати — надірвався на роботі і часто хворіє.

Мені дивно було читати Вашого листа: як можна стояти осторонь роботи, тому що люди не подобаються. Люди — продукт умов, звідки ж їм стати ідеальними, тільки в боротьбі можуть стати вони іншими — життя дуже змінює людей. Доводиться працювати з тими людьми, які є під руками, а справа організації в тому й полягає, щоб з кожної людини взяти те хороше, що вона може дати, поставити її в такі умови, щоб це хороше могло розвинутись. Думаю, що якби шукати ідеальних людей, довелось б руки скласти всім. Я не знаю, як пройшло Ваше життя, розкажіть, де, в якій галузі доводилось працювати, а то я Вас, по суті справи, мало знаю.

Щодо книжок дам Вашу адресу в клуб старих більшовиків і попрошу їх подбати про посилку Вам книг, сама за це не візьмусь, а то залишитесь без книг — дуже вже я зайнята всякими справами.

Ну, бувайте здорові, беріться за роботу. Спасибі, що написали. Володимир Ілліч шле привіт.

Н. Крупська

18 грудня 1922 р.
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 1,
од. зб. 16, арк. 1—2

¹ П. Ф. Куделлі (1859—1944); на початку 90-х років працювала разом з Н. К. Крупською в Смоленській вечірньо-недільній школі; член Комуністичної партії з 1903 р.; після Жовтневої революції — співробітник газети «Правда», редактор журналу «Красная летопись», працювала в Інституті історії партії в Ленінграді.— *Ред.*

² Г. І. Мещерякова (Чечуріна). (Див. прим. 2 на стор. 22).— *Ред.*

³ О. П. Поморська (1856—1936); у 90-х роках була вчителькою Смоленської вечірньо-недільної школи.— *Ред.*

ДО О. К. ВІТМЕР

Люба Олю, одержала Вашого листа...

Ви знаєте, адже мама вчилась у Павловському інституті і так багато завжди про нього розповідала. В дитинстві, проходячи повз нього, я завжди дивилась на цей будинок з великим хвилюванням і—хоч це й смішно, але минуле має велику владу наді мною,— довідавшись, що Ви завідуєте цією школою, я не могла до цього поставитись байдуже. Знаєте, в останні роки мама почала дуже багато забувати, і от я часто заводила з нею розмову про її молодість і дитинство, і тоді все це оживало перед нею і вона світлішала. І от ми часто говорили про інститут, так, незначне, різні дрібниці, але важливі для того, хто їх пережив. Якщо я приїду коли-небудь у Пітер, я обов'язково прийду до Вас. Мені дуже шкода, що ми живемо в Москві, з якою у мене нічого не зв'язано і яку я зовсім не знаю, а не в Пітері, де в мене все сповнено спогадів. Будинок Дурдіна... Ми там жили кілька разів — так, це великий кусок життя.

Чому Ви мене жалієте? Мені зовсім не погано жити, навпаки, я дуже щаслива, що мені довелось пережити революцію, дуже люблю свою теперішню роботу, мені дуже добре жилося в особистому відношенні. А якщо бувають тяжкі хвилини, то в кого їх немає. Життя вирувало всі роки і било через край. Ні, мені жалітися не

доводиться. І якби починати життя спочатку, я небагато хотіла б змінити в ньому, так, дрібниці¹.

Ну, от, написала листа в ліричному стилі...

Цілую Вас, сподіваюсь, справи Ваші уладнаються.

Н. Крупська

Р. S. Цими днями Вам повинні послати «На путях к новій школе».

*22 грудня [1922 р.]
3 Москви в Петроград*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 7, арк. 1—2*

¹ Див. також лист Н. К. Крупської до О. К. Вітмер на стор. 102 і прим. до нього на стор. 760.— *Ред.*

ДО З. Г. ГРІНБЕРГА

Дорогий Захаре Григоровичу,

посилаю Вам № 3 «На путях». Журнал має великий успіх. З'їзд Цекосу ухвалив подавати журналові всіляку підтримку і розповсюджувати його по спілчанській лінії¹. Та тільки страшенно багато з ним роботи. Посилаю також «Коммунистическое просвещение».

Я дуже вдячна Вам за присилку журналів і книг. Тільки завдяки цьому можна буде по-людському поставити іноземний відділ.

Зараз на науково-педагогічну секцію навалилась сила-силенна роботи, а народ ми всі страшенно перевантажений. Робота розгортається дуже цікава. В № 3 Ви прочитаєте схеми наших програм. Пустили їх по педагогічних інститутах Пітера і Москви, маємо 17 відзивів про них, зробили зведення їм, дещо прийняли до відома і тепер опрацьовуємо. Разом з Інститутом праці і багатьма спецами обмірковуємо, як раціонально ставити в школі викладання наукової організації праці і т. д.

Конференції дослідно-показових шкіл перетворюються тепер на дуже цікаву річ, відбуваються кожні три місяці.

Зв'язки з провінцією зростають.

Взагалі зараз — як це не дивно — у педагогічному житті велике поживалення, можливо, у зв'язку з матеріальним поліпшенням становища учительства.

¹ Мається на увазі IV Всеросійський з'їзд спілки працівників освіти (21—26 листопада 1922 р.).— *Ред.*

Дуже я незадоволена постановою з'їзду про платність¹. Шкода, що Ілліч був хворий, а то б ця постанова, мабуть, не пройшла. Чи читали Ви статейку Ілліча в «Правде» про народну освіту?²

Ну, добре. Переходжу до справ.

1. Блонський також думає про ілюстрації, але як з ними бути? У нього дещо підібрано, але для російського видання в одному примірнику. Звичайно, не важно, щоб ілюстрації були одні й ті самі, але чи не вийде у Вас дуже по-німецькому? І потім, чи не затримається дуже вихід книжки³. Хотілось би пустити її в школи до осені. Правда, зате друкування за кордоном буде не таке, як російське. Тримайте нас у курсі справи, як буде вирішено.

2. Ми з Блонським, звичайно, дуже раді були бачити свої статті в «Das proletarische Kind»⁴. Я ніяк не сподівалась зустріти там свою статтю про програми, та ще в такому «європейському» вигляді — з поділом на параграфи та ін.

3. Про Гейссенберга. Я одержала його лист від I.XI 22 р. і тоді ж показала його Ноєрнле⁵.

¹ Мова йде про постанову X Всеросійського з'їзду Рад (грудень 1922 р.) на доповідь Наркомосу РРФСР, який допускав у вигляді тимчасового заходу на скрутний перехідний період запровадження часткової платності за навчання в містах.— *Ред.*

² Мова йде про статтю «Сторінки з щоденника» (В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 407—411).— *Ред.*

³ Мова йде про підготовку до друку підручника П. П. Блонського «Красная зорька. Первая книга для классного и домашнего чтения в младших отделениях единой трудовой школы I ступени в сельских местностях (с материалом для самостоятельных наблюдений и работ детей)», Берлін, вид. Августа Шерля (Інтернаціональна робітничка допомога російським дітям). Книгу було видано без ілюстрацій.— *Ред.*

⁴ Мова йде про статтю Н. К. Крупської «Die neuen Grundlagen der Lehrpläne in der russischen Schule» («Нові основи навчальних планів у російській школі»), опубліковану в журн. «Das proletarische Kind» (Пролетарська дитина), 1922, № 12, і про статтю П. П. Блонського «Die pädagogischen Aufgaben der Anfangsschule» («Педагогічні завдання початкової школи»), опубліковану в № 11 і 12 того самого журналу за 1922 р.— *Ред.*

⁵ Едвін Гернле (1883—1952) — відомий діяч Комуністичної партії Німеччини в галузі народної освіти, один з організаторів і керівників дитячого комуністичного руху, редактор журналу «Das proletarische Kind» і газети «Der junge Genosse» («Юний товариш»).— *Ред.*

Не відповіла я на нього з таких причин. Переговори з ІРК¹ вів Ноєгнле і я вважала, що він домовиться з ІРК... У мене особисто дуже великий сумнів, чи треба туди входити. У дальшому я не знаю, як розв'язано було питання. Засідання ІРК ніяк не могли відбутись. На з'їзді Цекосу (з'їзді працівників освіти) ніякої резолюції про входження в Паризький інтернаціонал не прийнято. Хоч як це не прикро йти врозріз з німецькими товаришами, але я думаю, що треба зайняти певну принципіальну позицію. Ознайомившись із звітом про Паризький педагогічний конгрес з № 2 «École Emancipée»² і порадившись з Лозовським, написала статтю в № 4 «На путях»³, копію з якої пошлю Вам і Гейссенбергу в наступному листі. Необхідно відгородитись від безглузлого пацифізму Педагогічного інтернаціоналу, особливо після Гаагського конгресу миру. Одержала від Гейссенберга також циркуляр Р. І.⁴, посланий 30 листопада. Одержала також «Die Organisation der Lehrerschaft in Deutschland» von L. Geissenberg⁵, лист його від 14 грудня, посланий з Шліхтером⁶, а також його лист від 9 грудня — «Neues aus der pädagogischen Bücherwelt»⁷. Повідомте, що все це одержано і дуже подякуйте йому, а та-

¹ Очевидно, мова йде про конгрес Інтернаціоналу працівників освіти (Педагогічного інтернаціоналу), який відбувся 14—15 серпня 1922 р. в Парижі.

Інтернаціонал працівників освіти — міжнародне об'єднання працівників освіти 1920—1939 рр. з центром у Парижі. Метою організації була боротьба за демократизацію школи і поліпшення матеріально-правового становища вчителства. Після другої світової війни на його основі створено Міжнародну федерацію працівників освіти, яка входить у Всесвітню федерацію профспілок.— *Ред.*

² Журнал «Визволена школа» в 1922 р. був органом Педагогічного інтернаціоналу. (Див. рецензію Н. К. Крупської в т. 10 цього вид., стор. 109—111).— *Ред.*

³ У журн. «На путях к новой школе», 1923, № 1(4), була опублікована стаття Н. К. Крупської «Паризький конгрес Педагогічного інтернаціоналу».— *Ред.*

⁴ Р. І.— Педагогічний інтернаціонал.— *Ред.*

⁵ «Організація учительства в Німеччині» Л. Гейссенберга.— *Ред.*

⁶ О. Г. Шліхтер (1868—1940) — член Комуністичної партії з 1891 р., за революційну роботу неодноразово зазнавав з боку царського уряду арештів і заслання. Після Жовтня — на відповідальній партійно-радянській роботі. У 1923 р. — член ЦК КП(б)У, уповноважений Наркомзаксправ на Україні.— *Ред.*

⁷ «Новое із світу педагогічних книг».— *Ред.*

кож Frau Meyer за їх дбайливе, товариське ставлення до нас.

До речі, у нас ще морока з німецькими листами. На своїй німецькій мові я не наважуюсь писати, а з перекладачами біда. Чи не можна посилати листи Гейссенбергу по-російському, а Ви їх там перекладатимете?

З книг, які посилаю, дуже прошу передати комплект «На путях» Розенталь через Каменського (польського товариша). Потім один примірник послати на адресу: Arbeitsschule Barkenhof Worpswede bei Bremen¹. Другий — у Мюнхен, депутатові ландтагу Eisenberger'у, якщо це зручно. Також бажано переслати журнал у Гамбург. Звичайно, Гернле і Гейссенбергу і гамбурзьким товаришам.

Просьба також переслати в Швейцарію на адресу: m. Mandel, Zürich, Neumarkt, 5 і Fritz Platten², Zürich, Volkshaus.

Ну, поки що закінчую. Міцно тисну руку.

Н. Ульянова

*9 січня 1923 р.
З Москви в Берлін*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 78, арк. 3—5*

¹ Трудова школа Баркенгофа у Ворпсведе під Бременом.— *Ред.*
² Фріц Платтен (1883—1942) — швейцарський комуніст, один з організаторів Комуністичної партії Швейцарії.— *Ред.*

ДО П. ПІТЕРКІНА,

КАЗАНСЬКА ШКОЛА-КОМУНА ІІ СТУПЕНЯ імені КАРЛА МАРКСА

Шановний товаришу,

мені дуже шкода, що не вдалось поговорити з Вами, коли Ви були в Москві. У нас у відділі дослідно-показових шкіл був матеріал про Казанську дослідну школу, який і було віддано в обробку, а про школу-комуна імені Карла Маркса ми не знали. На підставі матеріалу, який Ви надіслали, вмістила сторінку приміток до другої статті¹, а повністю статтю пустити не можна було, бо два питання для нас неясні: по-перше, питання про характер праці в школі-комуні і друге — про самоврядування. З Вашого матеріалу нібито виходить, що праця в школі-комуні має головним чином характер самообслуговування. Хотілося б знати, чи вживалися які-небудь заходи, щоб зв'язати школу-комуна з яким-небудь заводом, великими майстернями або надати їй яскраво вираженого сільськогосподарського ухилу. Справа в тому, що самообслуговування дає дуже вже мало дітям, дає дуже незначну підготовку до життя. Це про працю. Тепер про самоврядування. Ви пишете, що в школі-комуні самоврядування є копією радянського ладу, що у Вас — ради. Неясно, як це в школі-комуні організовано. Радянська Конституція розрахована на класове суспільство, вона має на меті забезпечити класову диктатуру пролетаріату. А в школі класової боротьби немає і не може бути. Як же

¹ Див. примітки редакції до статті В. Іванова «Казанська дослідно-показова школа I і II ступеня ВІНО» в журн. «На путях к новій школі», 1923, № 1(4), стор. 117—118. (ВІНО — вищий інститут народної освіти).— *Ред.*

запровадити там Радянську Конституцію? Взагалі шкільна конституція повинна вирости з вимог шкільного життя, вирости з природної потреби в організації. Можливо, я неправильно Вас зрозуміла. Напишіть докладніше. Ваш опис школи-комуни примушує звернути на неї увагу. Особливо разючий контраст з дослідною школою.

Присилайте, будь ласка, всі матеріали, які є у Вас, особливо ті, що змальовують новий підхід до викладання, праці, організації дитячого життя. Будемо дуже вдячні.

Тисну руку.

Н. Крупська-Ульянова

22 січня [1923 р.]
З Москви в Казань

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 94, арк. 1—2

ДО О. Л. КАТАНСЬКОЇ *

Дорога Олександро Львівно, одержала всі Ваші листи і дуже за них вдячна. Відповіді не встигла: дуже вже багато роботи. Я тепер майже змінила професію. На першому плані у мене — науково-педагогічна секція ДВР, а політосвітробота — на другому. Усякого адміністративного клопоту по Головополітосвіті я в цьому році збулась, беру лише час від часу участь у розробці планів, методичних підходів та ін. Тепер, наприклад, уважніше доводиться займатись двома питаннями: організацією справи самоосвіти (треба поставити цю справу на рейки) і школами дорослих. Але всьому цьому приділяю не більше $\frac{1}{3}$ часу, а решта $\frac{2}{3}$ йде на ДВР. Там проводимо велику роботу. По-перше, видаємо журнал «На путях к новій школе» (чи одержуєте Ви його? Його Вам повинні висилати). Вийшло три номери, через тиждень вийде 4-й. На його редагування витрачається багато часу. Але, здається, справа йде на лад. Журнал завоював собі вже ім'я, став користуватись популярністю. Тираж доводиться збільшувати вдвоє, йде нарозхват. Я думаю, що журнал може відіграти велику організаційну роль, згуртувати навколо себе передове, по-радянському настроєне вчительство країни, створити певний напрямок. Шкода тільки, що найближчі співробітники журналу — народ хворий, от Блонського доводиться везти в санаторій, Шацького теж, Рудневу теж і т. д. Ну, поживемо—побачимо. Журнал відбиває нашу роботу. Багато часу і сил

поклали на створення схем програм. Завдання—скласти по-марксистському продумані програми, які водночас ґрунтуються на основі даних сучасної психології. Схеми програм пропустили через 18 педагогічних дослідних інститутів, тепер почнемо проробляти самі програми.

Питання методу також є об'єктом нашої уваги, і, думаю, тут теж пощастить дещо зробити. У нас 30 дослідних закладів — ми влаштовуємо кожні три місяці конференції, і ці конференції дуже цікаві, дуже багато дають. На останній я робила доповідь про суспільне виховання. Статтю з цього приводу пускаємо в № 4 «На путях»¹. Туди ж пускаємо уривки з Ваших листів про проходження політграмоти². На жаль, у мене зачитали номер газети, яку Ви мені прислали і звідки треба було б передрукувати поїздку на з'їзд Рад та ін.

Олександрo Львівно, виберете час — пишiть для журналу, важливе співробітництво в журналі комуністів-практиків. Справа ця має велике значення. 10 березня— з'їзд головоцвихів³, і ми хочемо до цього з'їзду випустити не тільки 4-й, але і 5-й номер «На путях». У 5-му номері буде однією з основних тем — школа з сільсько-господарським ухилом, Написали б про своє містечко з ухилом до цієї теми. Взагалі, теми Ви знайдете. Про взаємовідносини між юнаками й дівчатами старших класів у дитбудинках збирали одну комісію з педагогами й лікарями — продовження повинно бути після свят.

Зараз серед учительства великий інтерес до методичних питань, і треба працювати не покладаючи рук. Усі сили треба об'єднати.

¹ Доповідь Н. К. Крупської відбулась на грудневій конференції 1922 р. На основі її вона написала статтю «Суспільне виховання», опубліковану в № 1 (4) журн. «На путях к новий школе» за 1923 р. (Див. т. 2 цього вид., стор. 131—138).— *Ред.*

² Див. журн. «На путях к новий школе», 1923, № 1 (4) — А. Катанська, Про методи викладання політграмоти в сільській школі II ступеня у зв'язку з роботою в осередку КСМ та органах шкільного самоврядування.— *Ред.*

³ Мається на увазі II Всеросійський з'їзд завідуючих губсоцвидами (1923).— *Ред.*

Мені страшенно шкода, що Ви хворієте. Хворіти тепер, по суті, ніяк не можна. А Моно робить надзвичайно багато дурниць, і порозумітися з ним дуже важко.

Ну, міцно тисну руку.

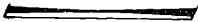
Н. Крупська

Р. S. Пишіть частіше.

*22 січня [1923 р.]
З Москви в м. Волоколамськ
(Московська губ.)*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 309, арк. 1*

ДО П. П. БЛОНСЬКОГО

Дорогий Павле Петровичу,

дуже рада, що з Академією¹ все влаштувалось. К. А. Попов² дуже цілеспрямована людина, яка розуміє що до чого.

Бачилась недавно з Керженцевим³. Розповіла йому про наші схеми програм, про необхідність поставити в II ступені по-людському питання про організацію праці, розповіла, що ми зробили. *Він обіцяв працювати з нами*, я сказала, що йому доведеться мати справу з Вами. Його телефон: 1-07-11 (колишній готель «Савой»), там викликати з 233-ї кімнати Платона Михайловича Керженцева (найкраще вранці близько 10 год.). Я думаю, що він нам буде корисніший, ніж Єрманський⁴ і Гастев⁵. І питання його цікавить. Додаю його нову книжку⁶.

¹ Мова йде про Академію соціального виховання. (Див. прим. до стор. 235 на стор. 768—769).— *Ред.*

² К. А. Попов (1876—1949) в той час був заступником завідуючого Агітпропом ЦК РКП(б).— *Ред.*

³ П. М. Керженцев (*Лебедев*) (1881—1941) — літератор, дипломат, автор ряду праць з лєнінізму, історії партії, питань організації праці.— *Ред.*

⁴ О. А. Єрманський (*Коган*) (1866—1941) був автором ряду праць з питань організації праці.— *Ред.*

⁵ А. К. Гастев в той час керував Центральним інститутом праці (ЦІПом). Н. К. Крупська в своїх працях не раз критикувала ЦІП і його керівника А. К. Гастєва за вузький професіоналізм, за цілковитий відрив навчання трудових навичок від загальноосвітньої і політехнічної підготовки.— *Ред.*

⁶ Очевидно, мова йде про книгу П. М. Керженцева «НОТ. (Научная организация труда). Задачи партии», М.-Пг., ГИЗ, 1923.— *Ред.*

Посилаю Вам деякі свої міркування про навчальний план і навчальні дисципліни. Вони написані дуже начорно, не знаю, чи розберете.

Я боюсь навчальних планів, втілених у години, навчальний план повинен бути гнучкішим.

Посилаю також свою статтю для «На путях» № 6 — «Самоврядування і організація праці»¹, теж не дуже добре вийшло, голова чогось погано працює. Як Ви ставитесь до такої постановки питання про самоврядування.

Статейку віддайте Єлизаветі Семенівні². Усього найкращого. Міцно тисну руку.

Н. К.

*[Не пізніше травня
1923 р.]
З Горок у Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 480, арк. 17*

¹ Мова йде про статтю «Шкільне самоврядування і організація праці». (Див. т. 3 цього вид., стор. 55—60).— *Ред.*

² *Є. С. Лівшиц*, в той час відповідальний секретар редакції журналу «На путях к новій школі».— *Ред.*

ДО З. Г. ГРІНБЕРГА

Дорогий Захаре Григоровичу,

відносно одержання книг, можливо, й вийшла плутанина, і книги надходять. Справа в тому, що я вже понад місяць не живу в Москві і три місяці — з часу хвороби Володи-мира Ілліча — не буваю в Наркомосі, за винятком небагатих випадків. Тоді мене розривають буквально на шматки. Зараз, мабуть, усе, що Ви послали, одержано.

Посилаю Вам № 6 «На путях». Ми, як бачите, твердо стали на ноги. Виробничу програму — книжка на 2 місяці — виконали. Журнал користується великою популярністю серед учительства; тираж (10 тисяч) доводиться збільшити. Журнал обріс зв'язками і є хорошою базою роботи науково-педагогічної секції ДВР. Тепер видаватимемо «Бібліотеку журналу «На путях»¹. Зараз ми переживаємо дуже велике піднесення серед учительства, і думаю, якщо попрацювати гарненько, можна буде зробити дуже багато. У жовтні 1927 року (в річницю) підіб'ємо підсумки зробленого.

Додаю список книг, які нам бажано було б мати.

Великий привіт.

Н. Ульянова

*18 червня [1923 р.]
З Горок у Берлін*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 78, арк. 1*

¹ Бібліотека журналу «На путях к новой школе» не видавалась.— *Ред.*

ДО КОЛЕГІЇ НАРКОМОСУ РРФСР *

Академія соціального виховання є своєрідним дослідним вузом науково-педагогічної секції ДВР. У своїй роботі секція постійно спирається на академію соціального виховання. Зараз зв'язок між науково-педагогічною секцією ДВР і Академією соціального виховання повинен стати ще тіснішим, оскільки зараз, після доробки програм, центр ваги в роботі НПС ДВР переходить на питання про підготовку персоналу, і тут надзвичайно важливий досвід Академії соціального виховання, яка йде своїми, не зовсім звичними шляхами. У політичному відношенні Академія соціального виховання перебуває під контролем Агітпропу ЦК РКП(б), а в педагогічному відношенні тісно зв'язана з НПС ДВР. Питання стосується господарського боку справи. У ДВР немає відповідного адміністративного апарату. Академія соціального виховання клопочеться про переведення її у відання Головлітосвіти, бажаючи бути прирівненою до радпартшкіл. З першого погляду такий перехід може здатись недостатньо обгрунтованим, та тільки не для того, хто ближче знає роботу науково-педагогічної секції ДВР. Коли перед секцією серйозно постало питання про підготовку педагогічного персоналу, секція порушила питання про те, що кожний викладач повинен уміти вести політосвітроботу, повинен уміти вести роботу з дорослими — поперше, тому, що без цього школа ніколи не матиме впливу на населення, ніколи не перетвориться на культурний центр, яким вона повинна бути, по-друге, тому, що політосвітробота — чудовий засіб політичного виховання для

самих шкільних працівників. Звичайно, політосвітробота повинна бути поставлена для цього на належну височінь. Підходячи з такої точки зору до питання, не можна не погодитись, що політосвітробота повинна [бути] в системі підготовки шкільних працівників. Крім того, підготовка політосвітпрацівників сама по собі потребує опорної бази. В той час як Головсоцвих має багато дослідних шкіл, багато науково-дослідних інститутів, Головполітосвіта такої бази не має.

Тому було б цілком доцільно, якби Академія соціального виховання була передана в Головполітосвіту, прирівняна до радпартшкіл і стала б опорною базою у виробленні методів підготовки червоних педагогів.

З огляду на все вищесказане я дуже просила б передати Академію соціального виховання до Головполітосвіти. Перехід її до Головпрофосвіти небажаний через те, що Академія повинна бути дуже тісно зв'язана як з Головполітосвітою, так і з ЦК РКП(б) та науково-педагогічною секцією ДВР. Влаштувати середостіпня між цими закладами, підкоряючи у всьому Академію соціального виховання директивам Головпрофосвіти, яка далеко стоїть від практики політосвітроботи, було б недоцільно.

Додаю при цьому відбиток своєї статті в питанні про підготовку шкільних працівників ¹.

Н. Ульянова-Крупська

*21 червня 1923 р.
З Горок у Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 12а,
од. зб. 373, арк. 1*

¹ Мається на увазі стаття «Про підготовку вчителів», опублікована в журн. «На путях к новій школе», 1923, № 3 (6).— *Ред.*

ДО СТУДЕНТІВ-СВЕРДЛОВЦІВ *

(ПРИВІТАННЯ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ)

Шлемо вам, товариші, палкий привіт. Жовтень викував і кинув в обличчя буржуазному світові ряд великих лозунгів. Він яскравою блискавкою освітив наші злидні, культурну відсталість, невмілість. Але разом з тим він освітив нам шлях до комунізму. Ми почали будувати життя.

Ми знаємо, що здійснити лозунги Жовтня ми зможемо лише наполегливою, тривалою роботою. На зміну старикам прийде молодь і сильними, умілими руками підтримає почату справу. Свердловці підуть у перших рядах. Енергії у них досить, а робота в Свердловському Університеті озброює їх матеріалістичним світоглядом, озброює їх марксистським методом підходу до суспільних явищ. В їхніх руках марксизм стає могутнім засобом у перетворенні дійсності.

Свердловський університет — дітище перемігшого пролетаріату. Він дихає, живе інтересами пролетаріату. Він злив свою справу з справою пролетаріату і безустанно служить їй.

Наполегливо, не покладаючи рук працюють свердловці над своєю підготовкою, готуються до своєї професії ковалів нового ладу.

Наполегливо, не покладаючи рук працюють керівники університету над тим самим, щоб якнайкраще озброїти свердловців зброєю пролетарської ідеології.

Політосвіта пишається Свердловським Університетом. Прийміть, товариші, наш палкий привіт.

Н. Крупська

[Червень] 1923 р.
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Коммунистическое просвещение», 1923, № 349

Друкується за вказаним
джерелом

ДО П. П. БЛОНСЬКОГО

Дорогий Павле Петровичу,

тепер я підрядилась систематично писати в «Правду». Думаю, треба написати про підручники. Хочу влаштувати «рекламу» «Красной зорьке»¹ — це, по-моєму, важливо. А тому чи не можна попросити в друкарні, щоб мені прислали гранки (або коректуру, не знаю, як це називається), щоб поновити в пам'яті окремі місця і не переплутати назв. (На адресу: Кремль, Секретаріат Раднаркому, для Н. К. Ульянової). Чи схвалюєте статті про вузи і педагогічні інститути, надруковані в «Правде»?²

У понеділок, думаю, пощастить побувати в місті, тоді поговоримо ще про справи ДВР... Я розшукала різний матеріал з того «ухилу» педагогічних курсів та інститутів, який мені здається бажаним...

Ну, поки що міцно тисну руку.

Н. Крупська

12 липня (1923 р.)
З Горок у Москву

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф 12, оп. 2а,
од. зб. 480, арк. 12

¹ Рецензія Н. К. Крупської на першу книгу для читання в сільській школі «Красная зорька» П. П. Блонського була опублікована в газ. «Правда» № 168 від 28 липня 1923 р. (Див. т. 3 цього вид., стор 65—67).— *Ред.*

² Мова йде про статті Н. К. Крупської: «До питання про реорганізацію вузів» («Правда» № 146 від 3 липня 1923 р.) і «Реорганізація підготовки вчителства» («Правда» № 153 від 11 липня 1923 р.). (Див. т. 4 цього вид., стор. 72—75, і т. 3, стор. 61—64).— *Ред.*

ДО Д. Ю. ЕЛЬКІНОЇ,

ПРАЦІВНИКА МОСКОВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛУ НАРОДНОЇ
ОСВІТИ

Дорога Доро Юліївно,

торік я дуже захоплювалась програмами, зараз — підготовкою персоналу, як Ви це могли помітити з моїх статей у «Правде»¹, якщо Ви їх читали. Дуже хотілося б мати Вашу освічену думку відносно цього. Учора я розмовляла з Мещеряковим², його заступником Епштейном³ — дуже хороший хлопець — і Зінаїдою Павлівною⁴ про те, що в нас підготовка політосвітпрацівників благополучно зійшла нанівець і що це абсолютно недопустимо. Треба її відновити, але будувати по-новому. Тут Ваш досвід дуже цінний. Зараз потяглось до Радянської влади і до марксизму й учительство, а тому своєчасно, мабуть, звернути увагу й на його підготовку в педінститутах та педтехнікумах, якщо розумненько до цього підійти. Найбільш живі заклади, такі як технікуми, практично вже підходять до цього і ведуть фактично політосвітроботу (без усякого контролю й керівництва, до речі кажучи). Треба спрямувати це в річище. Потім налягти треба на радпартшколи, дати їм певний виробничий план. Дуже прикро, що не можу з Вами побачитись. Про дуже багато чого треба було б з Вами поговорити.

¹ Див. прим. 2 на стор. 238.— *Ред.*

² В. М. Мещеряков, у той час член Колегії Наркомосу РРФСР і заступник Н. К. Крупської по Головополітосвіті. (Див. також прим. до стор. 266 на стор. 771).— *Ред.*

³ М. С. Епштейн (1890—1939) — член КПРС з 1919 р., з 1923 р. на відповідальній роботі в Наркомосі РРФСР (у Головополітосвіті, Головоосоцвиху, заступник наркома).— *Ред.*

⁴ З. П. Кржижановська.— *Ред.*

Наприклад, про виробничий план політосвіт у період до жовтня 1927 року — не тільки в галузі ліквідації неписьменності, але й у всіх галузях.

Ну, всього найкращого, дитя моє, міцно тисну руку.

Н. Крупська

*14 липня [1923 р.]
З Горок у Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 200, арк. 1*

ДО ЮНИХ ПІОНЕРІВ ВЯТКИ *

Дорогі товариші!

Велике спасибі за привіт. Картину повішу у себе в кімнаті, а газету — у Володимира Ілліча. Я дуже шкодую, що не пощастило побачити товариша, який приїжджав від Вас на з'їзду справі ліквідації неписьменності¹, і поговорити з ним. Я живу не в Москві.

Прийміть мій привіт і побажання всякого успіху в роботі.

Зараз мене підганяють з листами. Напишу незабаром докладніше, тоді ж пошлю й свою картку, як Ви просите, а поки що міцно тисну руку.

Н. Крупська

*[Не пізніше
26 липня 1923 р.]
З Горок у Вятку*

*Вперше опубліковано в газ.
«Вятская правда» № 170
від 26 липня 1923 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ Мова йде про II Всеросійський з'їзд у справі ліквідації неписьменності (20—26 травня 1923 р.); Н. К. Крупська робила на з'їзді доповідь «Місце ліквідації неписьменності в політосвітроботі». (Див. т. 9 цього вид., стор. 130—133).— *Ред.*

ДО А. В. ЛУНАЧАРСЬКОГО

Дорогий Анатолію Васильовичу!

Я все збиралась дзвонити Вам, але зараз я вся поринула в домашні справи і весь час у мене зайнятий. За останні два тижні видужання Володимира Ілліча пішло на поліпшення. І тепер така стадія, коли виник великий попит на мене. Лікарі вважають, що видужання йде дуже швидко, і те, чого досягають тижнями й місяцями, досягнуто, наприклад, за останній тиждень. Я до числа оптимістів не належу, але, звичайно, і я скажу, що поліпшення відбувається.

Дорогий Анатолію Васильовичу, я була дуже зворушена присланою Вами книжкою Ваших статей, Вашим добрим ставленням, хоч оцінка моїх сил там і не відповідає дійсності¹.

Про педтехнікуми почали одержувати з місць цікавий матеріал.

Варвара Миколаївна² перед від'їздом переслала мені проект Шохіна³ (вірніше, Спілки молоді) про сільсько-господарські школи. Його треба буде обговорити на колегії. По суті я згодна, що в селі другий ступінь повинен бути агрономізований у великій мірі, а оскільки в проекті

¹ Мова йде про збірник А. В. Луначарського «Проблеми народного образования», М., «Работник просвещения», 1923. На примірнику, який автор послав Н. К. Крупській, зроблено напис: «Дорогий Над. Кост. Крупській відданий їй автор, її учень. 28 липня 1923 р.»—*Ред.*

² В. М. Яковлева — в той час заступник наркома освіти РРФСР.—*Ред.*

³ А. П. Шохін в той час був членом ЦК РКСМ, брав активну участь у створенні шкіл ФЗУ і ШСМ.—*Ред.*

говориться про бронювання загальноосвітнього мінімуму, ухил, спеціалізація стають нешкідливими. Завтра ми повинні були обговорювати це питання в ДВР, але я поїхати завтра вдень у місто ніяк не могу. По суті, питання йде лише про міру ухилу, по-моєму, ми занадто мало звертали досі уваги на пристосування сільських шкіл II ступеня до умов праці. Взагалі село ми дуже погано обслуговуємо. Молодь щодо роботи в селі взяла правильну лінію. Дуже хороша брошура того самого Шохіна «Комсомольське село», думають вони про сільсько-господарську школу селянської молоді, провадять Свято урожаю, молодці.

Приїхало з Тифліса двоє: Моложавий і Шимкевич, привезли рукопис¹. Почала я його читати. Люди дуже освічені в марксистському дусі, глибоко продумали питання педагогіки. Я в галузі філософії і психології великий профан, але мені здається, що їхня точка зору правильна й цікава. Моложавий — комуніст — на жаль, сліпий! — читав там, у Тифлісі, всякі лекції на наших військових курсах та ін., вона (Шимкевич) працювала по соцвиху². Може, Ви викликали б їх до себе (через Лівшиц, яку викликати по верхньому комутатору з Головоплітосвіти) і подивились би на них. У нас так мало по-марксистському освічених педагогів, що їх треба було б залучити до роботи³. Правда, вони — я бачила їх мимохідь — мають якийсь затурканий вигляд⁴, але тим більше причин витягти їх на світ божий. Вони дуже хочуть

¹ Мова йде про рукопис С. С. Моложавого і Є. Б. Шимкевич (Моложавої) «Проблеми трудової школи в марксистском освещении». Книга вийшла під тією самою назвою в 1924 р. (М., «Работник просвещения»).— *Ред.*

² С. С. Моложавий був безпартійний, з 1921 р. (першого року встановлення Радянської влади в Грузії) працював викладачем партійної школи II ступеня в Тифлісі, Є. Б. Моложава (Шимкевич) — інструктором російських шкіл Тифліса).— *Ред.*

³ С. С. Моложавого і Є. Б. Моложаву незабаром прийняв А. В. Лучначарський і залучив до викладацької роботи на шкільному і дошкільному факультетах Академії соціального виховання (з 1924 р.— Академія Комуністичного виховання імені Н. К. Крупської).— *Ред.*

⁴ Справа відбувалась у липні 1923 р.— менш ніж через півтора року після визволення Грузії від антинародного режиму меншовиків, які довели країну до крайнього розорення. (Радянську владу в Грузії встановлено 25 лютого 1921 р.).— *Ред.*

перебратись у Москву, я думаю, робота для них знайшлася б. У нас так мало людей.

І, нарешті, просьба. Пересилаю Вам лист свого старого знайомого, Р. Е. Классона¹. Классон колись керував роботою того марксистського гуртка, де я починала вивчати марксизм. Йому я дуже багато чим зобов'язана. З ним разом один час працював і Володимир Ілліч (Классон входив до редакції знаменитого збірника із статтею Туліна², який спалила цензура). Володимир Ілліч Классона дуже цінить як надзвичайно старанного талановитого інженера. Думаю, що по всій справедливості його просьбу треба виконати. Нарвавшись одного разу на грубу відповідь Віхірева³, я вже не наважуюсь сама нічого робити і дуже просила б Вас, Анатолію Васильовичу, якщо є хоч якась можливість, виконати просьбу Классона.

Н. Крупська

*[Не раніше
28 липня 1923 р.]
З Говок у Москву*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 102, арк. 63—65*

¹ Р. Е. Классон (1868—1926) — видатний інженер-електрик. У 90-х роках брав участь у петербурзькому марксистському гуртку. Листа Р. Е. Классона не знайдено. Можливо, мова йшла про вступ сина до вузу.— *Ред.*

² Мова йде про підготовку в 1895 р. до видання марксистського збірника «Матеріали до характеристики нашого господарського розвитку», в якому була вміщена стаття К. Туліна (В. І. Леніна) «Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве». (Див. В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 301—463). Збірник затримала царська цензура і майже весь тираж його було спалено. У підготовці збірника, крім В. І. Леніна, брали участь В. В. Старков, С. І. Радченко, П. Б. Струве, О. М. Потресов, Р. Е. Классон.— *Ред.*

³ Н. Віхірев в той час керував відділом робітфаків Головнопрофосвіти.— *Ред.*

ДО О. М. ГОРЬКОГО

Дорогий Олексію Максимовичу,

поховали ми вчора Володимира Ілліча. Він був до самої смерті таким, яким і раніше,—людиною величезної волі—володів собою, сміявся і жартував ще напередодні смерті, ніжно піклувався про інших. Наприклад, у неділю ввечері у Володимира Ілліча був лікар-окуліст проф. Авербах. Уже попрощавшись, він через деякий час знову прийшов подивитись, чи годують його. Навколо газети, яку ми читали щодня, у нас точилась розмова. Одного разу він дуже схвилювався, коли прочитав у газеті про те, що Ви хворі. Все запитував схвилювано: «Що? що?»

Вечорами я читала йому книги, які він відбирав з пачок, що приходили з міста. Він відібрав Вашу книжку «Мої університети». Спочатку він попросив прочитати йому про Короленка, а потім «Мої університети». І ще. У книжці Гільбо¹ він знайшов посилання на Вашу статтю про Леніна від 18-го року, вміщену в «Коммунистическом Интернационале», і попросив перечитати йому цю статтю². Коли я читала йому її, він слухав її з глибокою увагою.

Міцно обнімаю Вас, Олексію Максимовичу, бажаю сил і здоров'я. Прошу берегти себе.

Н. Крупська

28 січня 1924 р.
З Москви в Марієнбад

Вперше опубліковано в журн.
«Октябрь», 1941, № 6

Друкується за рукописом
Архів О. М. Горького
КГ — ОД 2—1—2, арк. 1—2

¹ Мова йде про книгу: А. Гильбо, Владимир Ильич Ленин. Описание его жизни, вид. 2-е, Л., «Прибой», 1923.— *Ред.*

² Мова йде про статтю М. Горького «Володимир Ілліч Ленін», надруковану в 1920 р. в № 12 журн. «Коммунистический Интернационал». — *Ред.*

ДО В. О. АРМАНД *

Дорога Варюшко, одержала твою листівку і листи. Ну, добре, що ти відпочиваєш. Може, біля твого моря улюбленого твої нерви виправляться і ти поправишся, як належить поправлятися доброзвичайним людям. Мені здається, що ти вже цілу вічність, як поїхала, встигла дуже за тобою скучити, не вистачає мені моєї любої дівчинки. Тільки, будь ласка, спи більше і купайся помірковано, а не по-комсомольському.

Я живу як завжди: була на своїй улюбленій Прохоровці, на Голутвінській мануфактурі, на фабриці Ліверса — вешталась там, навіть дитину октябрила. Дуже я люблю на фабриках бувати. Ну й у молоді була, старалась — на робітфаку Покровського, у 1-му МДУ, у тімірязевців, — доповіді по роботі в селі робила. Ще по ліквідації неписьменності. Поїду ще в Твер, Ярославль, Іваново-Вознесенськ.

На відпочинок не поїду, але днів три на тиждень проводитиму в Горках, була вже минулого тижня, їду сьогодні. Там писати краще.

Маняша все нездужає. Сьогодні напускають на мене теж лікарів, але я згодна тільки пити яку завгодно мержопакость, але режиму їхньому підкорятись не буду, наперед кажу...

Я зараз спеціалізувалась на роботі в селі, і мене затикають в усякі комісії по роботі в селі, роботи все прибуває. Тому не буваю і в Інституті Леніна...

У мене тепер багато нових карток Володимира Ілліча. Ну, от, люба моя Варюшенько, докладний тобі звіт про мое життя-буття. Як бачиш, живу.

Інка¹ не писала більше, починається з'їзд Комінтерну²...

Варюшо, залишайся на другий місяць, відпочинь людському, щоб потім працювати на повну силу. А поки що обніми мене міцніше. Цілую тебе і обнімаю, люба моя дівчинко.

Твоя *Н. Крупська*

*14 червня [1924 р.]
З Москви в Гурзуф*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 512, арк. 8—9*

¹ І. О. Арманд.— *Ред.*

² Мова йде про V Конгрес Комінтерну, який відбувався 17 червня — 8 липня 1924 р.— *Ред.*

ДО О. М. КАЛМИКОВОЇ

Дорога Олександро Михайлівно, зараз одержала від товариша Зофа¹ повідомлення, що відносно хлопчика (Андрєєва) все буде зроблено.

Щодо Вашої пенсії я тільки з Олечкиного² листа довідалась, що вийшла якась дурниця. Ну, тепер уже все, здається, налагоджено як слід.

У Пітер все збираюьсь, та дуже вже я важка стала на підйом. Мені в Пітер їхати — треба буде виступати багато, а це мені важкувато. Ну, восени приїду неодмінно.

Зараз узяла відпустку аж на два місяці — хочеться пописати, подумати про своє, але поки що відпустка номінальна, бо всякі справи, як тісто до рук, прилипають.

Б'юсь от усе над народною освітою. У цьому році село розворушилось здорово, натискає відносно школи. Це добре. Учителів теперішніх село почало хвалити. Учителі здорово вчать, і думаю, що, незважаючи ні на що, створимо ми школу хорошу, справжню. І взагалі культуру піднесемо. Мені доводиться бачити дуже багато учителів, завідуючих хатами-читальнями та ін. — зростають дуже всі. Дружу з молоддю, з піонерами. Хороші діти ростуть.

¹ В. І. Зоф (1889—1937) — член Комуністичної партії з 1913 р., один з безпосередніх учасників переховування В. І. Леніна в підпіллі в Разліві (1917), після Жовтня — на відповідальній партійній роботі, член ВЦК.— *Ред.*

² Можливо, мова йде про О. О. Яковлеву (Філатову), яка в 90-і роки працювала разом з Н. К. Крупською вчителькою Смоленської вечірньо-недільної школи в Петербурзі. Після Жовтневої революції викладала на одному з робітфаків Ленінграда. (Див. стор. 717).— *Ред.*

Дорога Олександро Михайлівно, часто Вас згадую¹, тільки я чомусь розучилась писати листи... Мабуть, молодшою треба бути, щоб листи писати, а то тепер візьмешся за перо — і обступати починає минуле — і далеке, і близьке...

Ну, міцно обнімаю Вас, дорога Олександро Михайлівно, постараюсь восени приїхати.

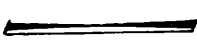
Н. Крупська

[18 липня 1924 р.]
З Москви в Дитяче Село

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 113, арк. 6—7*

¹ Див. прим. 3 на стор. 40 і листи Н. К. Крупської до О. М. Калмикової на стор. 259, 261.— *Ред.*

ДО В. О. АРМАНД

Люба Варюшко, одержала від тебе два листи. Ти, видно, захоплена своєю фабрикою страшенно. З одного боку, я вважаю, що, працюючи в цехах, з робітниками й робітницями, дуже багато чого навчаєшся, багато що починаєш розуміти зовсім по-іншому. По-моєму, так тільки й можна навчитись марксизму-ленінізму,— треба добре покрутитися в самій гущі. Та тільки мене турбує дуже твоє здоров'я. Молоко молоком, а як би ти, моя дівчинко люба, не надірвалась, міри ти не знаєш. Зважай все-таки на сили. Твій останній лист я прочитала з величезним інтересом. Подивись, будь ласка, як там з школами справа стоїть.

Тут я була в п'яти дитячих будинках — один дуже добрий, діти якісь особливі, організовані, уміють робити все на світі, просто чудово ліплять і вчать. Від цього дитбудинку (він у П'ятигорську) пахне справді школою майбутнього. Але і в них книг ніяких немає. А інші дитбудинки дуже погані — хоч і влаштовують свята, пічого дітей там не вчать якось. Жаль мені їх надзвичайно. Була у піонерів — дівчак славіні, але плетуть несусвітні дурниці, ну, та це уладнається. Розмовляла з учителями, вони тут дуже славіні (не всі, звичайно).

Гуляла я дуже мало, тут їздять кататись на автомобілях, а я зовсім не виношу зараз колективних прогулянок. Стала я за ці 1 1/2 місяця досить товста. Ми, нарешті, вирушаємо 8-го. Біда в тому, що М. І.¹ майже зовсім не

¹ Н. К. Крупська в цей час відпочивала в Кисловодську разом з М. І. Ульяною.— *Ред.*

поправились тут, а без мене залишатись не хоче. А мені, як не як, треба їхати швидше.

Я тут писала спогади — хочеться рамку дати, в якій проходило життя Володимира Ілліча: пітерський період, Сибір, потім Мюнхен, Лондон і т. д. Цих перших років його роботи дуже багато хто зовсім не знає. Написала близько трьох друкованих аркушів, але це чорнетка, робитиму різні вставки. Важко писати спогади, та й забула я все.

От набалакала тобі я повний мішок. Міцно, міцно обнімаю і цілую тебе, моя люба. Твій останній лист мені страшенно чомусь нагадав Інесу, ти така сама гаряча, як і вона. Тут є одна Манина знайома — Єлагіна, вона знала Інесу і дуже добре ставиться до неї. Ну, ще раз обнімаю.

Твоя Н. Крупська

*5 вересня [1924 р.]
з Кисловодська на ст. Акчуріно
(Московсько-Казанська зал.)*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 512, арк. 16*

ПРИВІТ ЮНКОРАМ

Привіт юнкорам!

Дуже важливо навчитись уважно спостерігати, що кругом робиться, і писати про це в свою газету.

Бажаю Вашому журналу¹ всякого успіху в роботі.

Н. Крупська

*13 вересня 1924 р.
Москва*

*Опубліковано в газ.
«Пионерская правда»
№ 36 від 4 травня 1957 р.*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 130, арк. 1*

¹ Можливо, мова йде про журнал «Юные строители» (його видавала в 1923—1925 рр. «Рабочая газета»).— *Ред.*

ДО Ф. Е. ДОБЛЕР *

Тов. Доблер, дуже хотілося б, щоб Ви прийшли до нас працювати. Зараз треба повернутись лицем до села, і постановка бібліотечної справи, зокрема пересувок у селі, має величезне значення. Потрібна в бібліотечному відділі людина, яка спеціально б віддалась цій справі. Поліпшення бібліотечної справи на селі зараз треба поставити ударним завданням, підняти цілу кампанію. Коли прийдете до нас працювати, давайте обговоримо спільно цю кампанію, і будемо Вас всіляко підтримувати...

Дуже потрібна зараз ця робота.

Ідіть, будь ласка, працювати до нас.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська.

[Жовтень 1924 р.]
Москва

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 560, арк. 1*

ДО М. М. ГУСЕВА

Шановний Миколо Миколайовичу, ніяк не заперечую проти того, щоб мій лист, написаний свого часу Іванові Івановичу, було надруковано. Треба тільки поставити число, викинути постскрипtum, який не стосується до справи.

Про серії видань писати не берусь, бо погано їх знаю.

Про «Свободное воспитание» можна було б додати ось що.

«Журнал «Свободное воспитание», який видавали Ви, мав велике значення.

При старому режимі особистість дитини всіляко пригнічувалась, з нею не рахувались. Голос протесту проти ігнорування потреб, переживань, інтересів дитини гомосно прозвучав з сторінок «Свободного воспитания».

На його сторінках знаходили місце статті людей різних політичних поглядів. У той час, коли кадетська «Русская школа», не кажучи вже про інші педагогічні журнали, систематично відхиляла всі мої статті, які я надсилала з еміграції, «Свободное воспитание» друкувало все, що надсилалось.

Не можу не згадати його добрим словом».

Н. Крупська

*[Не пізніше
листопада 1924 р.]
Москва*

*Вперше частково опубліковано
в збірнику «40 лет служения
людям», М., 1925*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 494, арк. 23—24*

¹ Мова йде про лист І. І. Горбунову-Посадову, який Н. К. Крупська написала в лютому 1920 р. у зв'язку з 35-річчям видавництва «Посредник» (див. стор. 199). У зв'язку з підготовкою збірника «40 лет служения людям» (до 40-річчя видавництва «Посредник») М. М. Гусев просив Н. К. Крупську дозволити йому опублікувати лист у цьому збірнику.— *Ред.*

ДО МЕТОДБЮРО

(лист 1)

Дорогі товариші, мені хотілось би поділитись з Вами тими питаннями, які тепер обговорюються в науково-педагогічній секції ДВР і які так чи інакше ми проробляємо. Ми вважаємо за потрібне це зробити для того, щоб Ви могли своєчасно висловитися з цих питань. Нам важливо заслухати Вашу думку з усіх цих питань, врахувати Ваш досвід. Виділіть, будь ласка, товариша для листування з нами і повідомте нам його прізвище і яку роботу він проводить.

Тепер уже є програми школи I ступеня. Всесоюзний учительський з'їзд показав нам, що учительство ці програми взяло за основу, визнало їх прогресивність і почало велику колективну роботу над ними. Основу встановлено — треба ткати.

І от завдання НПС ДВР і методбюро — допомогти розпочатій роботі вчительства. Важливо, щоб програми не були перетворені на щось мертве, схоластичне, нерухоме; необхідно, щоб вони були сповнені живим, конкретним змістом, щоб вони були орієнтовані на конкретну навколишню дійсність, на конкретні економічні, побутові умови, на конкретний дитячий матеріал.

Питання правильного проведення програм у життя тепер стало першочерговим, найбільш насущним питанням.

Насамперед НПС ДВР врахувала необхідність найтіснішого зв'язку секції з *інспектурою*. Секція провела цілий ряд нарад з інспектурою Наркомосу. І надалі секція зміцнюватиме цей зв'язок.

Не менш важливо встановити такий тісний зв'язок з інспектурою і методбюро. З губерньською і повітовою інспектурою справа стоїть дуже неблагополучно. Про це багато говорили на з'їзді вчителів — і від кого ми чули на з'їзді недоброзичливе ставлення до програм, так це від інструкторів і т. п. Зараз надзвичайно важливий саме добір людей.

У галузі народної освіти ми підійшли тепер якраз до того, про що товариш Ленін говорив ще на XI з'їзді партії: «Ми прийшли до того, що *звоздь становища — в людях, в доборі людей*»¹. Тепер питання все в тому, як програми будуть проводитися в життя, і інспектуру треба добрати так, щоб вона справді допомагала правильному проведенню програм у життя, а не заважала цьому, як часто це буває тепер. На методбюро лягає велике завдання щодо постійної роботи з інспектурою. І друге, про що говорив на XI з'їзді товариш Ленін, — це *перевірка практичного виконання*. «...Добирайте потрібних людей і перевіряйте практичне виконання, — і це народ оцінить»², — говорив він.

Щоб перевіряти практичне виконання, треба правильно поставити *облік*. Показати, як це робити, — справа НПС ДВР і методбюро.

Підсекція обліку підготовляє лист про форми обліку педагогічної роботи в масовій школі. «Вирішено переробити форми обліку педроботи, поділивши їх на три розділи: 1) облік колективний; 2) облік індивідуальний; 3) облік педагога. Форми повинні бути простими, зручними для користування в роботі школи і поступово ускладнитись по роках». (З протоколу засідання підсекції від 24/І). Підсекція обліку педагогічної роботи обговорювала (на засіданні від 27/І) також принципи оцінки роботи місць. Було встановлено, що робота місць повинна відповідати завданням і загальному плану, які намічаються в центрі; повинна відповідати силам, коштам і запитам району; повинна бути правильно організована та ін. Підготовляється також схема обліку роботи школи щодо зв'язку з населенням. Підсекція обліку за-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 262—263 (курсив в цитаті — Н. К. Крупської). — *Ред.*

² Там же, стор. 264.

слухала доповідь Н. В. Чехова «Програми ДВР у дослідних закладах НКО» (засідання від 7/II). Облік роботи дослідних закладів також надзвичайно важливо налагодити, тому що тільки при обліку їх роботи ці заклади мають право на існування. Дослідно-показові школи дуже легко можуть перетворитись просто на привілейовані навчальні заклади. Щоб цього не було, треба особливо старанно розробляти план роботи цих закладів, точно фіксувати, що саме кожна школа повинна проводити в життя, який дослід. При уважному обліку завдань кожної школи ряд дослідних шкіл треба буде, певно, перевести в розряд районних шкіл, роботу яких потрібно всіляко зміцнювати, робити їх не номінальними тільки, а справжніми активними опорними пунктами по проведенню в масову школу основних принципів і методів роботи радянської школи. Поряд з цим треба створити ряд нових дослідних шкіл із спеціальними, висунутими життям завданнями, які працюють у звичайних умовах масових шкіл.

Підсекція дослідно-дослідницької роботи заслухувала і обговорювала останнім часом доповіді окремих дослідних шкіл, ознайомлювалася з присланими матеріалами. Підсекція намічає влаштувати конференцію по дальтон-плану. «Організувати конференцію спільно з шкільною підсекцією з метою підведення підсумків роботи науково-педагогічної секції над питанням про застосування дальтон-плану в російських школах і тих школах Москви та Ленінграда, в яких дальтон-план застосовується». (З протоколу засідання від 9/I). Обрано комісію для підготовки порядку денного конференції. Питання про дальтон-план має надзвичайно важливе значення, тому що цей план сприяє, при певних умовах, надзвичайно продуктивній організації праці учнів. Питанням про дальтон-план і його пристосування до наших умов та завдань багато займаються радпартшколи. Ленінградський Толмачовський інститут¹ випускає най-

¹ Мова йде про Військово-політичний інститут імені М. Г. Толмачова в Ленінграді, перетворений у тому ж році (1925 р.) у Військово-політичну академію, якій у січні 1938 р. присвоєно ім'я В. І. Леніна. Інститут був відкритий 1 вересня 1919 р. і до 1920 р. існував як Учительський інститут Червоної Армії при Політосвітуправлінні Петроградського військового округу, готував політ-

ближчим часом опис свого дуже плідного досвіду по проведенню дальтон-плану у вузі. З великим захопленням ставляться до дальтон-плану фабзавучники. І там ініціатива йде з боку учнів. Якщо московським фабзавучням пропонують доповнити тим чи іншим питанням програму, то вони відповідають: «Добре, але дайш дальтон-план». Дальтон-план — це питання про найбільш раціональну організацію індивідуального і колективного навчання та самонавчання і, зрозуміло, має для школи величезне значення.

«З 2 по 5 лютого мала місце конференція центральних і місцевих ДПЗ¹ по роботі на селі і краєзнавству». (Звіт про конференцію і висновки).

Закінчуючи цей перший лист, ми просили б Вас, товариші:

- 1) повідомити, чи регулярно працює у вас методбюро,
- 2) чи досить тісний зв'язок у вас з інспектурою,
- 3) просимо дати якнайповнішу характеристику вашої губернської і повітової інспектури,
- 4) дати відомості (короткі) про кількість дослідно-дослідницьких і районних шкіл, які є у вас (про районні школи просили б написати, якщо можливо, докладніше).

Дуже прошу, в усякому разі, повідомити про те, що одержали цей лист.

Пишіть на адресу: методбюро НПС ДВР.

*Не раніше
9 лютого 1925 р.
з Москви*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 5, арк. 56—65*

культпрацівників, військових учителів (ліквідаторів неписьменності і малописьменності) для Червоної Армії.

У 1920 р. інститут був перетворений на Петроградський червоноармійський університет імені М. Г. Толмачова, у 1921 р.— на Петроградський імені М. Г. Толмачова інструкторський інститут, у 1922 р.— на Вищі військово-політичні курси імені М. Г. Толмачова.— *Ред.*

М. Г. Толмачов, ім'я якого носив інститут, був політпрацівником, завідував агітосвітвідділом Петроградського окружного комісаріату у військових справах і героїчно загинув у боях проти Юденича 21 травня 1919 р.

¹ ДПЗ — дослідно-показові заклади Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

ДО О. М. КАЛМИКОВОЇ

Дорога Олександро Михайлівно, страшенно зраділа, одержавши Вашого листа, а то мені здалося, що Ви на мене за щось сердитесь.

Відносно пенсії зняла сьогодні бучу. Виявляється, не зводились кінці з кінцями і Собез хотів переглядати список, але кінець кінцем все залишилось по-старому і тільки вийшла затримка. У Пітер гроші вже всі вислані і затримок більше не буде.

Я стала важкою на підйом. Їхати в Пітер для мене означає цілий ряд виступів, а на це в мене силоньки немає. Крім того, набрала занадто багато справ — і зашилась. І кинути теж нічого не можна. Так і мотаюсь з ранку до вечора. Зараз життя зростає якось буйно навколо. Ось зараз прийшла з з'їзду робітниць і селянок¹. Селянки говорять — заслухаєшся, вглиб рух пішов. Щодо шкіл село заворушилось — на свої кошти створює школи і хати-читальні. Школи всі переповнені в цьому році. Прикидаємо, як би в майбутньому році по РРФСР (крім автономних областей, де справа гірше) запровадити обов'язкове відвідування школи для всіх семилітків — шкільних комплектів буде досить. Думаємо також широко розгорнути однорічні школи для підлітків, які не відвідували школи. Попит на це величезний.

¹ Мова йде про IV Московський губернський з'їзд робітниць і селянок, який відбувався 5—8 березня 1925 р. Н. К. Крупська 6 березня виступила на цьому з'їзді з привітанням.— *Ред.*

Дорога Олександро Михайлівно, порівнюючи дев'яності роки і теперішній час, бачиш, яке величезне значення мала тодішня робота — камені перші закладались. Згадую Вашу роботу¹.

Міцно тисну Вашу руку і бажаю сил і здоров'я.

Н. Крупська

*6 березня [1925 р.]
З Москви в Дитяче Село*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 113, арк. 8—9*

¹ Див. прим. 3 на стор. 40 і листи на стор. 248, 261.— *Ред.*

ДО О. М. КАЛМИКОВОЇ

Дорога Олександро Михайловно, я одержала обидві Ваші записочки і доручила «Красной Нови» зробити ту роботу, про яку Ви пишете. Це дуже потрібно. Взагалі треба попрацювати над тим, щоб зробити промови і статті Володимира Ілліча доступними робітничій і селянській масі. По-моєму, це мало робиться. Мені особисто найбільше хотілось би над цим попрацювати, але я потрапила в якийсь вир, з якого ніяк не можу вирватись. У Наркомосі дуже багато роботи — зараз вона особливо важлива, а ми дуже погано організовані там, і тому робота йде з величезною розтратою часу і сил. Та й обсяг наркомосівської роботи великий. До всього цього приєднується робота з молоддю і піонерами.

А тут я встряла ще в роботу на селі.

От і метаюсь з караулу на караул. З одного боку, це добре — бути весь час на роботі, але страшенно хочеться хоч трохи побути самій і подумати про своє.

У Пітері ніяк не можу зібратись, хоч у Пітері хотіла б дуже побувати. Може, восени виберусь. Хочеться Вас побачити. Адже в мене з Вами чималий кусок життя зв'язаний¹.

Пам'ятаю, яке на мене враження справила Ваша лекція за Невською заставою про державні доходи і витрати. Потім з Лідею² ми до Вас ходили — це вже ціла смуга. Потім — стара «Искра»...

¹ Див. прим. 3 на стор. 40 і листи на стор. 248, 259.— *Ред.*

² Л. М. Кніпович. (Див. прим. 2 на стор. 63).— *Ред.*

Дорога Олександро Михайлівно, міцно Вас обнімаю.
Рада буваю вісточкам від Вас.
Ну, бувайте здорові!

Н. Крупська

Р. С. Мені сказали, що відносно пенсії все вже влаштовано. Чи правда це?

*[Липень 1925 р.]
З Москви в Дитяче Село*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 113, арк. 4—5*

ДО НІМЕЦЬКОГО ТОВАРИША

Шановний товаришу ¹,

приводом до галасу, який зняла соціал-демократична преса, була, очевидно, моя стаття від 2 грудня, вміщена в «Правде» ².

Ми, комуністи, взагалі звикли відверто говорити про свої болячки, нічого не приховуючи.

Ні про які 80 тисяч безпритульних, які ходять по вулицях міста Москви, я не говорила і не могла говорити, звичайно. Але що в нас є необслужена безпритульність— це всякий знає, і було б лицемірством обходити це питання.

На 1 січня 1925 р. у дитбудинках різних типів було 228 127 дітей. Сюди не входить всіляка інша допомога безпритульним дітям. Чи можна сказати, що держава мало дає для безпритульних?

У зв'язку з переведенням утримання дитбудинків на місцевий бюджет виявилась у деяких товаришів тенденція йти шляхом скорочення дитбудинків і подання допомоги безпритульним в іншій формі.

Погані чи хороші наші дитячі будинки? Є хороші, є й погані, як всюди. Чи гірші вони від старих притулків? У багато разів кращі. Теперішній безпритульний не знає грубого поводження, тим більше побоїв і покарань. Він потребує чужого педагогічного підходу до себе. У цьому головне. Те, що з нашого погляду поганий дит-

¹ Адресата не встановлено.— *Ред.*

² Мова йде про статтю Н. К. Крупської «Безпритульні», опубліковану в газ. «Правда» № 275 від 2 грудня 1925 р.— *Ред.*

будинок, те з погляду багатьох буржуазних держав вважається зовсім не поганим, а хорошим дитбудинком. Наші дитбудинки перебувають під громадським контролем, одне це вже гарантує їх від ряду педагогічних помилок.

І от ми, Наркомос, сперечаємося з товаришами, які хочуть знизити педагогічний рівень дитбудинків, скоротити штати і т. д. Ми прагнемо весь час підвищувати й поліпшувати методи виховної роботи в дитбудинках і багато чого досягаємо на цьому шляху.

«Фабрики ангелів» — це щось інше. Так називались виховні будинки для немовлят при старому режимі. «Фабрик ангелів» у нас немає. Ті, хто твердить, що я назвала наші дитбудинки «фабриками ангелів», говорять неправду.

Наші дитбудинки дуже бідні, погано обладнані майстернями. По цій лінії гриває бій. Наркомос прагне добути якнайбільше матеріальних коштів, залучити на допомогу господарські органи та ін. Наркомос бореться з тенденцією, яка є у Наркомфіну та місцевих фінансистів, скорочувати кількість вихованців дитбудинків. У нас вийшло так, що в дитбудинках у нас не тільки діти, але багато й безробітної молоді від 15 до 22 років, близько 25 процентів. Наркомос вимагав, щоб цю молодь приймали на фабрики, це зустрічало опір у певних колах. Тепер значні кадри цієї молоді вдається влаштувати на роботу. Потім точилась суперечка, чи можна розвантажувати дитбудинки від дітей, які мають батьків або близьких родичів. От у зв'язку з цим я й писала, що багато є і довго ще зустрічатимуться діти, яких треба буде приймати в дитбудинки. Московський відділ народної освіти припинив прийом нових дітей у дитбудинки. Проти цього ми, представники Наркомосу, всіляко боремось. Ми будуємо соціалізм, але було б лицемірством заплющувати очі на всю нашу неналагодженість, на існування мільйонів дрібних неорганізованих виробників-селян. Потрібно багато років кооперування, соціального будівництва, щоб життя влилося в інше річище, а поки ми будуємо соціалізм, але його ще не збудували, буде в нас і безпритульність. Ми не можемо відкинути від себе піклування про безпритульних дітей. Основний кадр безпритульних створили війна, розруха, голодовки, але ми

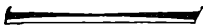
не повинні забувати, що минуть ще довгі роки, поки будуть викоренені всі негативні сторони успадкованого від капіталізму і ще не перебудованого до кінця ладу. Щоб добитись мети, ми повинні зберігати тверезість думки. Я думаю, ми сміливо можемо сказати: ми чесно, з усім напруженням сил, спираючись на радянську громадськість, боремося з безпритульністю. Ми багато чого досягли, але ми вважаємо за краще говорити не про наші досягнення, а про завдання, які нам треба ще розв'язати. У нас був колись байкар Крилов. У нього є хороша байка. Увечері йшло двоє прохожих. З підворіть усіх будинків на них загавкали собаки. Один з прохожих хотів підняти камінь і почати відганяти їх. «Кинь,— сказав йому приятель,— іди своєю дорогою, а собаки — погавкають та й відстануть». Ми, комуністи СРСР, і в боротьбі з безпритульністю, як в усіх галузях нашого будівництва, йдемо своєю дорогою і можемо тільки сказати, що шавки, які гавкають з підворіть, погавкають та й відстануть.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[Грудень 1925 р.]
З Москви

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 24, арк. 219—221

ДО В. М. МЕЩЕРЯКОВА *,
ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТІ

Володимире Миколайовичу,

в питанні про далекі екскурсії вважаю зовсім недопустимим знищення цієї роботи в Головполітосвіті. Це зовсім інші екскурсії, ніж дітей і вчителів, ідуть не по лінії школи і позашкільних дитячих екскурсій. Тут постановка зовсім інша, бачити треба інше.

Комерційний принцип (акційне товариство) буде таким же безглуздом, як переведення бібліотек на платність, внаслідок чого *нишком* закриваються бібліотеки, які обслуговують масу.

Нажитися чи що Наркомос на екскурсіях завідуючих хатами-читальнями, червоних кутків та інших хоче?!

Ну, привіт...

Н. Крупська

[1925 р.]
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 13, арк. 129

ДО УЧНІВ ІІІ ГРУПИ КИЇВСЬКОЇ ЄДИНОЇ
ТРУДОВОЇ ШКОЛИ № 43 *

Дорогі діти,

одержала вашого листа і книжку. Видно, що ви над книжкою чимало попрацювали. Коли читаєш вашу книжку, бачиш, яка різниця між старою школою і новою.

Коли мені було 11 років, я була в гімназії. Ми цілий рік писали виклад пису того, як добувається сіль, на уроках граматики щипали одна одну, щоб не заснути, а шити вчилися, підрублюючи ні на що не потрібний кусок полотна. Ну от, коли читаєш вашу книжку, мимоволі думаєш, як славно і як багато чого вчать тепер наші діти. Мабуть, і справді зумієте ви влаштувати все життя по-новому, так, щоб усім жилося добре.

Вашу книжку я показувала багатьом — посилаю десять карбованців зібраних грошей.

Посилаю вам також свою дитячу картку. Було мені тоді років вісім, жила я в Києві на Прорізній і ходила вчитись у школу на Хрещатик.

Ну, до побачення діти. Добре, що про інших дітей дбаєте. Пишіть іноді.

Н. Крупська

*12 травня 1926 р.
З Москви в Київ*

*Вперше опубліковано в газ.
«Більшовиченята» № 17 (40)
від 10 вересня 1926 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО ДРУЗІВ ДИТЯЧОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
В м. БАРНАУЛІ*

Дорогі діти! Товаришка Сергєєва¹ привезла вашого листа. Велике спасибі за нього. Я рада буду, якщо ваша бібліотека називатиметься моїм ім'ям. Я рада, що ви друзі бібліотеки. Володимир Ілліч також був другом бібліотеки. Йому хотілось, щоб у нашій країні було якнайбільше бібліотек і щоб вони були якнайкраще організовані, обслуговували б якнайбільше народу. Ваш лист, напевно, порадував би його. Я дуже винна, що не відповіла на ваші листи: була дуже зайнята.

Рада буду, якщо ви писатимете про роботу вашої бібліотеки. Посилаю вам свій портрет, коли була дівчинкою 8-ми років. Може, він дасть Вам задоволення.

Бажаю успіху в роботі і шлю палкий привіт.

Н. Крупська

[23 червня 1926 р.]
З Москви в Барнаул

Опубліковано в збірнику:
Н. К. Крупская, О библиотечном деле, М., Изд-во Всесоюзной библиотеки имени В. И. Ленина, 1957

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 26, арк. 21

¹ *А. Д. Сергєєва* (нар. 1897) — член КПРС з 1917 р., після Жовтня на партійній і педагогічній роботі; у 1926 р. була студенткою Академії комуністичного виховання імені Н. К. Крупської і проходила педагогічну практику в Барнаулі. Тепер член редколегії журналу «Семья и школа». — *Ред.*

ДО В. О. АРМАНД

Люба Варюшко, як поживаєш? Я тут просто процвітаю. Дуже тут добре. Тиша тут чудова. Навколо версти на півтори бір, гриби всякі, чорниця, брусниця. Господарі дуже хороші: Марія Іванівна — господарює на всіх, троє 17-річних дітей, один 14-річний, один дев'яти і потім моя знайома Аліса Іванівна¹. Діти хороші, прості дуже. Взагалі тут просто дуже — і так я цьому рада. Діти пропадають цілими днями на Волзі. Я спочатку статечно гуляла й читала. Читається тут дуже добре. Прочитала багато книжок з економіки, а тепер загуляла. По-перше, потрапила я, як виявляється, в дуже знамениту волость: тут колись у 70-х роках були славнозвісні народницькі сироварні артілі. В одній з них працювала Софія Перовська. Були ще ковальські артілі. Завдяки цьому населення тут легко пішло на кооперацію — коопероване майже все. Була я сьогодні в одному селі — там і школа, і сироварня, і споживче товариство, і осередок комсомольський, і делегатки, і делегатська швейна, і КСТВ², відбувається зараз там землеустрій. Забудова — тверська: хати гарні, села сухі, деревами обсаджені, газету «Тверскую правду» кожний двір одержує. Тільки школа в дуже поганому приміщенні, а в хаті-читальні сироварня влітку. Народ надзвичайно розвинений, бувалий, усі

¹ А. І. Радченко (нар. 1879 р.) — в той час член науково-педагогічної секції ДВР.— *Ред.*

² КСТВ — комітет селянського товариства взаємодопомоги.— *Ред.*

директиви знає достоту. Підрядили мене вже виступати тут у трьох місяцях.

Це одно. А друге — тут торфорозробки («торфуші»), будується електрична станція, ботанічна станція тут же. За десять днів, що я тут проживу, багато побачу й узнаю. У цьому році, одним словом, вийшов у мене справжній відпочинок.

Тут, якби взятись, багато зробити можна. Якось захоплююче дуже.

І от що ще. Останнім часом такий настрій був — лежати б тільки, а тепер знову кудись почало тягти, всюди захотілося йти, з людьми новими бути, працювати на повну силу.

От. Чекаю й від тебе такого ж ґрунтового листа, а поки що міцно тебе обнімаю, люба моя дівчинко. Напиши мені.

Твоя Н. К.

[16 серпня 1926 р.]
Із с. Городня (Тверський повіт
Тверська губ.) у Геленджик

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 512, арк. 31—32

ДО Г. Г. КРАВЧЕНКО,

ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

Дорога Ганно Григорівно, я, виявляється, потрапила в дуже цікаву волость, де в 70-і роки були Верещагінські сироварні, працювала Перовська і т. ін. Зараз населення вже ліквідувало свою неписьменність, майже суцільно коопероване. Сьогодні в селі була, чого там тільки нема: споживче товариство, сироварня, осередок комсомолу, піонери, делегатки, делегатська швейна майстерня, КСТВ, але в школі вибиті вікна, ще має бути ремонт, а хата-читальня перетворена... на сироварню, книжок там ніяких не водиться¹.

У волосному виконавчому комітеті є бібліотека-читальня, але книжки старі, поміщицькі, нової літератури нема, пересувок нема. Учителі хороші, здається.

От. Ще поживу тут днів 10, подивлюсь інші села, а поки що *просьба надіслати мені матеріал (звітний) по Тверській губернії, якщо такий є.*

Знайшла книжку, яка для «паспортів»² набагато

¹ Див. також попередній лист.— *Ред.*

² Починаючи з 1926 р. Головполітосвіта проводила велику роботу по всебічному вивченню країв і областей, результати якої оформлялись як «паспорт» по кожній губернії і краю.

У своїй доповіді на II Всесоюзній партнаradі з питань народної освіти Н. К. Крупська говорила: «Нам треба, по-перше, врахувати природні умови; потім — стан промисловості, транспорту, сільського господарства, причому брати їх не ізольовано, а в зв'язку з загальною економікою країни, брати їх не тільки в стабільному стані, а й висвітлити цю сторону в розвитку; потім історично висвітлити суспільний розвиток хоч би з часу 1861 р., подивитися, щб переживала

краща, ніж увесь СРСР ¹,— це Баранського «Економічна географія СРСР. (Огляд по областях Держплану)» ², дані далеко свіжіші і краще скомбіновані для нашої мети.

Потроху починаю відходити.

Тисну міцно руку.

Н. Крупська

[16 серпня 1926 р.]
Із с. Городня (Тверський повіт
Тверської губ. у Москву

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 111, арк. 29

дана область, і потім узяти сучасний культурний стан. Це ми називали «паспортами» і кілька років у дуже важких умовах працювали над цими паспортами. Тим працівникам, які працювали над паспортами, ця робота дала надзвичайно багато, тому що зараз, коли чуеш про який-небудь район, відразу уявляєш увесь профіль цього району». (Див. т. 7 цього вид., стор. 496).— *Ред.*

¹ Очевидно, мається на увазі книга «Весь СССР. Экономический, финансовый, политический и административный справочник», под ред. И. Г. Бронского и М. А. Сиринова, М.—Л., ГИЗ, 1926.— *Ред.*

² Зазначена книга М. М. Баранського вийшла в Москві у 1926 р.— *Ред.*

ДО І. О. АРМАНД

Люба моя Інушко,

ти, мабуть, одержала мого листа — я недавно писала тобі, дорога. Але зараз напишу ще, добре, що збулася сьогодні одного засідання і звільнила для себе вечір. Я тепер дуже рідко буваю вільна від «поточних справ», а мені зараз дуже хочеться мати вільний час, щоб попрацювати самій.

Я забула, чи писала я тобі про свої «захоплення». Напишу, мабуть, ще раз. Бачиш, я в цьому році веду в одному вузі курс «Основи політосвітроботи»¹. Забирає це в мене дуже багато часу. Аудиторія велика — 240 чоловік. Доводиться на цю справу витратити 4 години щотижня (публіку ділять на 2 аудиторії). Поглинає багато часу підготовка. Крім того, я записую лекції, і вони виходять випусками. Перші два випуски вже вийшли². Про що я говорю в цих лекціях? Про Радянську владу і її вплив на піднесення рівня культури, про роль індустріалізації в цьому піднесенні, про те, яке місце займають маси у вченні марксизму-ленінізму, про те, як ці маси треба вивчати, як вивчати ту конкретну обстановку, в якій маси живуть, про пропаганду і агітацію, про організацію мас і т. д. і т. ін. У мене комвуз, так що аудиторія

¹ У 1925/26 і в 1926/27 навчальних роках Н. К. Крупська читала курс основ політосвітроботи в Академії комуністичного виховання.— *Ред.*

² Курс лекцій Н. К. Крупської «Основы политпросветработы» вийшов у 1927 р. (М.—Л., Изд-во «Долой неграмотность») чотирма випусками, у кожному випуску по дві лекції. (Див. т. 7 цього вид., стор. 265—352).— *Ред.*

комуністична. Ми всі — і я, і хлопці, і дівчата — дуже захоплені цим курсом. Молодь чудова, робітнича й селянська, ентузіастично настроєна, над якою варто попрацювати. Лекції свої я тобі надішлю. Але готуватись треба багато, і я шахрую, ухилиюсь від засідань, щоб попрацювати самій.

Друге моє захоплення — організація обліку освітньої роботи на основі краєзнавчої, в першу чергу на основі держпланівських районів. Бачиш, Держплан поділив РРФСР на ряд господарських районів. У кожному районі свій господарський уклад. А господарський уклад на $\frac{3}{4}$ визначає собою і культурне обличчя району. Я проробила чималу роботу (статистичну і всяку іншу), щоб установити цей останній факт. А факт цей таїть у собі багато наслідків. Він потребує в кожному районі окремої організації культурної роботи. Звичайно, ми розглядаємо район не тільки з економічного погляду, а враховуємо й історію краю і його національний склад. Такий підхід дає можливість дуже добре орієнтуватися в усіх умовах. Я вже наморочила голову нашим освітянам таким обліком, і вони взялися за облік з великим завзяттям: усі губплани, статбюро та інші завили просто — на них цілий похід учителів, бібліотекарів і т. ін. Доводиться виступати на ці теми в усіх відмінках — і на з'їзді бібліотекарів, і на конференції методбюро, і у краєзнавців. Треба тільки для всього цього працювати дуже багато, а цікаво страшенно. І, знаєш, це надзвичайно зближає центр і місце. Коли людина бачить, що ти його Рязань, його Скопінський повіт не гірше від нього самого знаєш, вона відразу до тебе ніжність почуває. Тільки час, час...

А на фоні цих основних захоплень сила інших цікавих справ. Ось сьогодні вранці обмірковували похід на профспілки, щоб добитись у них дозволу ранками влаштувати в клубах для дошкільників дитсадки, а то й кошти є, і все, а приміщень нема.

Учора стовбичила кілька годин у радіопередачі. У нас тепер радіо велику справу робить. По радіо ставиться селянська газета, робітнича газета, піонерська, ведеться широка пропаганда. Я спеціально вп'ялась у радіо. Добилась спочатку реорганізації селянської газети¹, потім

¹ Див. т. 10 цього вид., стор. 199—201.— *Ред.*

робітничої. Останню справу ставлю собі у великий плюс. Збирали якось «радіопіонера», але тут справу не дороблено. Відносно чого доводиться скандалити — це відносно вечорів гумору і взагалі всіх цих розваг. Такі штуки утинають, що стид і сором, ганьба просто. Ну, доб'ємося свого.

Потім... з'їзд бібліографів¹... Але ти, мабуть, дитинко, завила остаточно. Не проси іншим разом розповідати, що я роблю. У своїх вчинках я даю звіт щонеділі Варюшці², яка возиться зі мною, старою. Лялюшки³ не бачу. Ніколи. Вітю⁴ бачила в неділю на дитячій «електричній» виставі, яку влаштували діти на дитячій виставці «Що чим рухається».

Ну, прощай. Цілую міцно тебе й дитинку. Приїжджай.

Твоя Н. К.

Давно вже написала тобі листа, та пролежав він у мене мало не 2 тижні. От як іноді в мене буває. Міцно цілую.

23 листопада [1926 р.]
З Москви в Берлін

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 72, арк. 1—4

¹ Мається на увазі підготовка до скликання II Всеросійського бібліографічного з'їзду (відбувався 25 листопада — 1 грудня 1926 р.). Н. К. Крупська виступила на з'їзді з привітальною промовою. (Див. т. 8 цього вид., стор. 155—158). — *Ред.*

² Варвара Олександрівна Арманд. — *Ред.*

³ Ольга Дмитрівна Ульянова, дочка Д. І. Ульянова. — *Ред.*

⁴ Віктор Дмитрович Ульянов, син Д. І. Ульянова. — *Ред.*

ДО ОРГБЮРО ПО СКЛИКАННЮ ІІ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК

Шановні товариші, на жаль, я не можу приїхати на конференцію наукових бібліотек¹, яку ви скликаєте. Дозвольте подякувати за те, що прислали білет на конференцію і висловити побажання конференції успіхів у її роботі в справі піднесення наукових бібліотек СРСР на належну височінь. Правильна постановка наукових бібліотек полегшить, безумовно, справу розвитку наукової роботи. Це важливо для СРСР і вплине на поліпшення постановки справи і в масових бібліотеках. Особливо цікавить мене як політосвітницю питання про доступність наукових бібліотек для найширшого кола осіб, які працюють науково.

Дозвольте ще раз побажати ІІ Всеросійській конференції наукових бібліотек успіхів у її роботі.

Н. Крупська

*[Не пізніше
3 грудня 1926 р.]
З Москви в Ленінград*

*Вперше опубліковано в збірнику
«Труды Второй Всероссийской
конференции научных библиотек.
Стенографический отчет». Л.,
1929*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ Конференція відбувалась у Ленінграді 3—9 грудня 1926 р.—
Ред.

ШКОЛИ І ВЧИТЕЛЄВІ ДО НОВОГО РОКУ

Я хотіла б, щоб у 1927 році до школи було привернуто громадську увагу, щоб зрозумілою стала питома вага школи в справі соціалістичного будівництва і школі справді подавалася б всебічна допомога.

Я хотіла б, щоб темп шкільного будівництва збільшився, щоб для шкіл споруджувались хороші, світлі, теплі будинки, щоб діти були забезпечені книжками і шкільними посібниками, щоб у школі всюди були організовані шкільні сніданки, щоб була організована допомога одягом і взуттям дітям найбільшій частини населення.

Я хотіла б, щоб школа залишалась вірною революційному духу, щоб вона давала дітям потрібні їм знання, щоб вона вчила дітей дружної, колективної роботи і життя, вирощувала б їх свідомими активними громадянами СРСР. Я хотіла б, щоб учитель був поставлений у найсприятливіші умови для роботи, щоб його любило населення і діти, щоб він усвідомлював, що стоїть на бойовому посту і робить важливу, потрібну країні справу, щоб робота в нього йшла гаразд і давала йому задоволення.

Я хотіла б, щоб за 1927 рік посунулась уперед справа організації, згуртування учительства, щоб воно й далі успішно налагоджувало свою колективну роботу.

Одним словом, я хотіла б, щоб у 1927 році школа і вчительство просунулись уперед по шляху, який твердо накреслила перед ними Велика Жовтнева революція.

Н. Крупська

[Кінець грудня 1926 р.]
Москва

Вперше опубліковано
в «Учительской газете» № 1
від 1 січня 1927 р.

Друкується за вказаним
джерелом

ДО М. С. ШАГІНЯН

Дорога товаришко, прочитала я Вашу книжку «Фабрика Торнтон». Мені вона сподобалась. Неприємним тільки здалося, що Ви ставите на одну дошку Плеханова і Тахтарьова... Тахтарьов — редактор «Рабочей мысли», революціонер на годину.

Я колись працювала в Смоленській школі, у мене було багато учнів від Торнтона.

Цікаво, як Торнтон, член Фарфоровського кураторства, який вносив гроші на влаштування вечірніх шкіл на Шліссельбурзькому тракті, закабавляв своїх робітників.

Більшість робітників він добирив з певних сіл Смоленської губернії, смоленські робітники особливо тримались Торнтона, тому що там найбільше працювало земляків. Торнтон навіть дозволяв їм святкувати свої престольні свята.

Щоб утримати своїх робітників від участі в робітничому русі, що насувався, Торнтон влаштував у себе на фабриці вечірньо-недільну школу і запросив туди для викладання студентів духовної академії. Ті морочили їм голову. Пам'ятаю, якось один з моїх учнів приніс мені книжку, що дав їм студент, охарактеризувавши її як дуже цікаву і радячи її прочитати, — «Ходіння богородиці по муках». Книжка ця наскрізь була перейнята антисемітизмом і диким бузувірством.

Робітники все-таки віддавали перевагу Смоленській школі, а торнтонівська школа пустувала.

У 1894 році ми вдвох з Аполлінарією Олександрівною Якубовою, переодягшись робітницями, ходили дивитись

гуртожиток Торнтонна. Величезний будинок, споруджений так, що в усіх кімнатах стоїть страшенний шум, кімнати відгороджені від коридору не доверху, по дві сім'ї в малесенькій кімнатці, на верхньому поверсі кімнати з стінами, зеленими від вогкості; повітря таке, що навіть лампа не горить, кисню не вистачає,— загальні спальні з розвішеною білизнаю, духота неймовірна...

Кожна сім'я окремо варила обід, треба було платити куховарці по 2 карбованці на місяць, щоб ставила горщик із щами на вогонь, хто платив більше, горщик того ставився ближче до вогню. Чий горщик стояв скраю, щі виходили сирі. Плита була маленька, і всі горщики однаково не вміщувались на ній. Харчувались більше чаєм з хлібом та оселедцем.

Робочий день був неймовірно довгий. Коли ми були в казармах, прийшли незабаром після закінчення роботи. У жіночому гуртожитку бачила, як кілька робітниць знеможені лежали на ліжку, уткнувшись головами в подушку. Одна лежала в ящику. Умови роботи були надмірно тяжкі. Особливо про фарбувальню розповідали, як отруювався там народ.

Усі ці спогади викликала в мені Ваша книга, а також ряд образів, постатей робітників. У неписьменній групі сидять двоє літніх робітників від Торнтонна, у каптанах, пишуть слово «кінь», і один від другого з хитрою посмішкою закриває своє писання, щоб той не списав у нього «ь». І це просте навчання грамоти радість людям давало. Привели потім свого земляка — меткішого, який вже вмів читати, але хотів підучитись читати. Той усе сина — хлопчика років семи — на уроки з собою приводив.

Ну, та добре вже...

Нову фабрику цікаво буде подивитись...

Тисну руку.

Н. Крупська

*Не пізніше 1 квітня
[1927 р.]
З Москви в Ленінград*

*Вперше опубліковано в книзі:
М. Шагинян, Фабрика
Торнтон, М., изд. ЦК союза
текстильщиков, 1927*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО ДРУЗІВ БАРНАУЛЬСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Дорогі діти,

одержала Вашого листа і три знімки. Велике спасибі. Марії Іллінічні так сподобались знімки, що вона хоче надрукувати в «Правде» знімок з Ленінського куточка вашої бібліотеки.

У нас 1 Травня пройшло дуже урочисто. Увечері 1 Травня я була у молоді і розповідала їм, як раніше святкували 1 Травня. Розповідала, між іншим, як ми з Іллічом святкували 1 Травня в Сибіру, в селі Шушенському. Населення зовсім нічого не знало про 1 Травня, знали тільки засланці, а їх у селі Шушенському було небагато: Володимир Ілліч, я, польський робітник Промінський і пітерський робітник Оскар. З нами жила моя мати, яка нам в усьому співчувала і допомагала, як могла. Промінський був на засланні теж не сам. З ним була дружина. У них було шестеро дітей. Усі ми часто бачились. Промінський дуже добре співав польські революційні пісні. Володимир Ілліч, мама і всі інші підтягували йому. Один товариш переклав на російську мову польську пісню про 1 Травня. Вона починалась словами ¹:

Травня день настав веселий,
Геть з дороги горя слід!
Лунає спів в містах і селах —
В цей день страйкуймо всі!
Поліцейські всі до поту
Чинять підлюю роботу,
Хочуть нас половить
Та за грати посадить.

¹ Подаємо в перекладі на українську мову.— *Ред.*

Ми ж плюєм на цеє діло,
Травень відсвяткуєм сміло,
Дружно разом! Гоп-га!

Діти Промінського також підспівували.

1 Травня (це було в 1899 р.) прийшов до нас Промінський годині о 9 ранку, чисто поголений, в крохмальній сорочці, весь сяючий. Ми пили чай з ватрушками. Пригостили і його. Потім він запалив люльку і заспівав «Інтернаціонал». Потім ми всі ходили до Оскара і там співали. Після обіду ходили гуляти на вигін, ще не весь лід зійшов, зелені ніякої не було. Увечері, лягаючи, ми мріяли про те, що доживемо до того часу, коли 1 Травня святкуватимуть сотні тисяч робітників.

Сьогодні була в одній школі, розповідала про вас, і діти просили передати вам свій привіт.

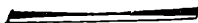
Всього вам найкращого, діти!

Н. Крупська

*4 травня 1927 р.
З Москви в Барнаул*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 26, арк. 25—27*

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ В «УЧИТЕЛЬСКУЮ ГАЗЕТУ»

У № 28 «Учительской газеты» від 8 липня 1927 р. під заголовками «Хто ж плутає? і «Головсоцвих ближче до мети» вміщені кореспонденція *Н. Б.* і відповідь на неї Сільвича.

Стаття Сільвича, яка дає роз'яснення *Н. Б.*, намагається протиставити Головсоцвих і науково-педагогічну секцію ДВР і довести, що Головсоцвих ближче до мети, ніж науково-педагогічна секція ДВР.

Товариш Сільвич просто необізнаний. У науково-педагогічній секції ДВР немає жодної людини, яка б не відстоювала лінію НПС ДВР — згуртувати всіх дитяшколарів у дружний колектив, що активно працює над організацією всього шкільного життя, — і яка разом з тим не розуміла б, що треба допомагати дітям і в школі, і поза школою, працювати разом з іншими організаціями, разом з населенням над поліпшенням життя, над усуненням темних сторін його. Ми прагнемо виховувати з дітей свідомих громадян, яким близькі суспільні інтереси.

Що ж до питання про те, чи називати суспільно корисною роботу дитячого колективу тільки на користь населення чи також і ту роботу, яка йде тільки на користь свого шкільного колективу, всередині науково-педагогічної секції ДВР є різні відтінки. Питання йде не про те, чи потрібні обидва види роботи, а про точність термінології.

Якби автори заміток *Н. Б.* і Сільвич знайшли час ознайомитися з роботою НПС ДВР та її органу «На путях к новій школе», якби вони хоч скільки-небудь придиви-

лися до всієї роботи НПС ДВР, вони зрозуміли б, що й протиставляти тут нічого.

Під час учительського з'їзду¹ вчителі чимало розповідали вже про ту роботу, яку проводить школа та дитячі шкільні колективи серед населення. Той, хто розуміє дух радянської школи, не може не надавати цій роботі величезного значення. Товариш Сільвич «не помітив слона» в роботі НПС ДВР.

Я особисто думаю, що суспільно корисною роботою треба називати тільки роботу на користь населення (пліч-о-пліч з ним), а не роботу школи взагалі, тому що остання термінологія полегшить тим, кому не подобається «дух» роботи НПС ДВР, під шумок викинути за борт і саму роботу серед населення, на його користь.

Н. Крупська

*10 липня 1927 р.
Москва*

*Вперше опубліковано
в «Учительской газете» № 29
від 15 липня 1927 р.*

*Друкється за вказаним
джерелом*

¹ Мова йде про I Всесоюзний учительський з'їзд (11—19 січня 1925 р.).— *Ред.*

ДО А. СОКОВА,

ЗАВІДУЮЧОГО ХРЕНОВСЬКОЮ РАЙОННОЮ ШКОЛОЮ

Шановний товаришу,

одержала Вашого листа, написаного за дорученням районної учительської конференції. Зовсім не думала, що, говорячи про важливість дитруху для школи¹, говорю щось образливе для вчителя.

Недавно, незадовго до конференції з дитруху, я перечитувала все те, що писав Володимир Ілліч про роль організації в соціалістичному будівництві. Соціалістичне будівництво означає організацію мас, причому організацію на зовсім нових началах, нові взаємовідносини повинні створитись між людьми.

Стара школа мала справу з неорганізованою дитиною. Її життя і в школі, і поза школою проходило поза рамками самостійної дитячої організації. Якщо для дорослої людини організація має величезне значення, то тим більше для підлітка. Вік від 11 до 16 років — дуже важкий вік, вік перехідний, коли особистість, що складається, прагне до самоутвердження. У цьому віці надзвичайно важлива товариська організація, колективні переживання. Участь в організації в цьому віці може допомогти підлітку сформуватись у нову, вільну людину, для якої на першому плані стоїть *ми*, а не *я*. У самостійній дитячій організації значно легше виробляється та внутрішня дисципліна, яка повинна в майбутньому суспільстві замінити дисципліну зовнішню. У своїй статті

¹ Мова йде про доповідь Н. К. Крупської на екскурсійно-конференції піонерпрацівників у травні 1927 р. (Див. т. 5 цього вид., стор. 197—216).— *Ред.*

про суботники Володимир Ілліч писав про важливість зародження цієї внутрішньої дисципліни¹. У правильно поставленій організації розвивається і зростає нова, сильна особистість. Стара школа мала справу з неорганізованою дитиною. Це створювало великі труднощі для школи і для дитини, створювало часто зовсім ненормальні відносини між учителем і дітьми, відносини начальства і підлеглих. Нова школа починає мати справу вже з організованими дітьми, з неї знято турботу про дисципліну. Організація дітей знімає взагалі з учителя ряд турбот. Його слова, вказівки підхоплює організація і вони впливають на весь уклад позашкільного життя.

Ось у цьому саме розумінні я й говорила, що без дитруху буде стара, а не нова школа, але як тут може бути щось образливе для вчителя, не бачу. Без нового вчителя, без нових програм також нової школи не створити, та учитель учителем, програми програмами, а дитрух дитрухом. Усе це елементи нової школи. Я хотіла підкреслити важливість для роботи школи організованої дитини, але ні в якому разі не применшити роль учителя або сказати про нього щось погане.

З товариським привітом *Н. Крупська*

*(Не раніше
5 вересня 1927 р.)
З Москви в с. Хренове
(Бобринський повіт
Воронезької губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Народное образование»,
1957, № 10*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 69—70*

¹ Мається на увазі стаття В. І. Леніна «Великий почин» (Про героїзм робітників у тилу. З приводу «комуністичних суботників»). (Див. В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 363—386).— *Ред.*

ПРИВІТ «ЛИСТКУ ТЕХНИЧЕСКОГО СЛУЖАЩЕГО»

До спілки працівників освіти входить і технічний персонал. Це правильно. Технічний персонал служить тій самій справі, що й учитель, має справу з тими самими дітьми, що й учитель. Видання спеціального листка для технічного персоналу треба всіляко вітати ¹.

Перед спілкою працівників освіти стоїть велике завдання — зробити цілі нашої школи близькими і зрозумілими техперсоналові, залучити його до роботи по поліпшенню всього життя школи, по будівництву радянської соціалістичної школи. Для вчителя техперсонал може стати помічником у його роботі, може принести школі дуже велику користь. Листок, призначений спеціально для техперсоналу, сприятиме залученню його не на словах, а на ділі до педагогічної сім'ї, вербуватиме серед техперсоналу все більше й більше друзів та помічників радянської школи.

Бажаю успіху листку.

Н. Крупська

*Вересень 1927 р.
Москва*

*Вперше опубліковано в газ.
«Листок технического служа-
щего», 1927, № 1*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ «Листок технического слугащего» виходив щомісяця з вересня 1927 р. по грудень 1931 р. як додаток до журналу «Работник просвещения». У 1929—1930 рр. він виходив під назвою «Листок технического работника», у 1931 р.— «Технический работник просвещения». — *Ред.*

ДО Б. П. ЄСІПОВА

Товаришу Єсіпов, скажу відверто — Ваші записки¹ справили на мене надзвичайно тяжке враження.

Ви інспектор-методист. Ви сумлінно відмітили, як у якій школі стоїть справа з технікою письма і лічби, яка у дітей посадка, як довго тривають вправи. Тут у Вас конкретний матеріал.

А про інше сказано туманно. Що за діти? Чим цікавляться? Як поведуться? Чи є в школі які-небудь зачатки самоврядування? Яка розмова була з учителькою, що кричить на дітей? Чи малюють діти? Чи співають? Чи є сніданки в школі? Що говорить населення про школу? Чи всі діти бідняків учаться? Чим населення могло б допомогти школі? Чи скликалась при Вас секція (комісія народної освіти)? Чи говорили Ви особисто з вожатим, піонерами, з осередком комсомолу? Чи всі ці відомості йдуть від Сергієвського?²

Чим займається село? Чи є в селі жінорганізатор, чи розмовляли Ви з нею про школу, про потреби школи? Невже ніщо з цього не цікавило Вас?

Про позику хтось говорив?

Про вожатих?

¹ Мова йде про рукопис Б. П. Єсіпова (працював тоді інструктором-методистом Головоцвику Наркомосу РРФСР), що був звітом про його поїздку в с. Детчино Малоарославецького повіту Калузької губ.— *Ред.*

² П. А. Сергієвський у ті роки завідував школою волосного центру в с. Детчино. У рукопису справді багато що висвітлювалося з його слів.— *Ред.*

Про комсомол?
Чи були Ви в народному будинку?
Які газети населення читає? І чи читає? Наскільки
воно коопероване? Яку роботу не в правліннях, не в ко-
місіях, а з населенням проводить учительство?
Ваші записки, повторюю, справили на мене надзви-
чайно тяжке враження.

Н. Крупська

*29 листопада 1927 р.
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 284, арк. 1*

ДО УЧНІВ СТАРОДУБСЬКОГО ПЕДТЕХНІКУМУ імені Н. К. КРУПСЬКОЇ

Дорогі друзі, насамперед дозвольте подякувати Вам за добре ставлення до мене, за привіт.

Мені б хотілось, щоб ваш технікум став одним з найпередовіших. Мені цього хочеться тому, що цієї осені я була в Брянській губернії¹ і з того часу стала справжньою брянською патріоткою... А крім того звання радянського вчителя — почесне звання, і мені, як старій учительці, хочеться, звичайно, щоб кожний з вас полюбив учительську справу, вносив би в неї дух творчості, ставився б до неї з любов'ю, з живим інтересом.

Останнім часом я особливо чомусь побоююсь, що наші технікуми стоять не на висоті завдання. Переді мною лежить лист однієї вчительки опорної школи, яка тільки що закінчила педтехнікум і думає, що вона радянська вчителька, яка любить дітей. Вона пише: «І ось тепер у моєму класі коїться щось жахливе: і я втрачаю самовладання, і діти кричать і б'ються; літають шапки, розбиваються чорнильниці і розливається чорнило. Кари не допомагають: діти сміються з них. Адже ж не бити їх! Що робити, щоб діти боялись мене, тремтіли переді мною? Та й неможливо з радянськими дітьми!»

Ну от — закінчила ця вчителька педтехнікум, думає, що вона «нова» вчителька, а того не знає, що вчителя,

¹ У вересні 1927 р. Н. К. Крупська брала участь у роботі Брянської губернської розширеної наради працівників масової агітації, культурно- і політико-освітньої роботи. (Див. її промову на цій нараді в т. 7 цього вид., стор. 364—378).— *Ред.*

який карає дітей, кричить на них, і в старі часи всяка свідома людина кваліфікувала як нікуди негодящого педагога. Вам, молоді, мабуть, важко собі уявити, як прикро вразив мене цей лист. Я заразилась методами цієї вчительки і набурчала на неї страшенно. Сказала, що той учитель, який не розуміє, що хаос у класі — це результат того, що він сам нікчемний організатор, не знає дітей, не розуміє їх, не розуміє що їм легко, що їм важко; що це сором і ганьба, що радянський учитель не вміє завоювати собі любові і довір'я дітей, що їй треба залишити вчителювання або взяти себе в руки і серйозно почати вчитись.

Ну, от. Покладаю велику надію на те, що ви в технікумі своєму здобудете іншу закваску і станете вчителями за покликанням.

Міцно тисну ваші руки.

Н. Крупська

*7 січня 1928 р.
З Москви в м. Стародуб
(Брянська губ.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Народное образование»,
1959, № 6*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 590, арк. 1—2*

ГУРТКУ ДРУЗІВ БАРНАУЛЬСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Дорогі діти,

одержала «привіт від дітей сибіряків», фотографії Барнаула і ваші листи. За все велике спасибі.

Свято Жовтня у нас пройшло дуже урочисто. Ніколи ще не було такого торжества. У нас було багато іноземців. Вони говорили, що ніколи не думали, що у нас робітники й робітниці такі організовані і життя таке налагоджене. Дехто прожив у Москві й Ленінграді по два-три тижні, їм сподобались наші школи і наші діти. Діти у нас, правда, хороші.

Ну, на все добре! Ще раз спасибі за прислане.

Н. Крупська

*7 січня 1928 р.
З Москви в Барнаул*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 26, арк. 39*

ДО І. О. АРМАНД

Люба моя Інушо,

я вже не знаю, що ти про мене й думаєш, я так давно не писала тобі. Але я цього літа якось страшенно закрутилась.

Наш Наркомос, як звичайно, реорганізовували. Дали мені, нарешті, хорошого заступника¹. Ми висадили частину невідповідної публіки, а нову добрати дуже важко. Поки що доводиться працювати вдвоє. Кінець кінцем я якось страшенно стомилась... Зараз узяла відпустку з 1 серпня, але ще нікуди не їздила і не поїду, здається². Їздила разів три на Чайку³, де зараз живе Анна Іллінічна, та ось теж третій, здається, раз за все літо приїхала в Горки. Тут зовсім немає людей, і тут більше, ніж будь-де, огортає самотність.

Збиралась я поїздити, подивитись комуни, та силовки немає чогось. А комуни — справа цікава. Тут Раднарком шефствує над Андреевською волостю Рязанської губернії. І от пішли розмови в Андреевській волості про те, що в сусідній волості є комуна. Куркулі кажуть — давно розпалась, інші кажуть — є. Поїхало 20 чоловік розшукувати комуну. Комуна знайшлась. Існує з 1919 р. Ніхто про неї не думав і не помічав, а тепер навколишні селяни підсилають жінок, щоб випитали, що і як. Ті заходять під різними приводами: то вівцю, що пропала, шукати, то ще щось... в результаті Апушкінська комуна обросла комунами-дочками — чотирма — і набу-

¹ Мова йде про А. Я. Голишева, заступника Н. К. Крупської по Головополітосвіті.— *Ред.*

² У тому самому місяці (серпень 1928 р.) Н. К. Крупська поїхала пароплавом по Волзі і Камі. (Див. дальших два листи).— *Ред.*

³ У ті роки — будинок відпочинку під Москвою.— *Ред.*

ла в усьому районі дуже великого впливу. Млин у них — своєрідний агітпункт. 100 чоловік їх. На чолі — комуністи, селянин і робітник. Дуже цікаво вони організувались, борються з п'ятикою, кладовище своє безбожне мають, дуже багато звертають уваги на дітей і молодь. Молодь у них усі комсомольці, підлітки — піонери, діти — жовтенята, а малюки і немовлята живуть ціле літо в яслах-майданчику. Діти всі закінчують чотирирічку, потім комуна дає їм стипендію — вчаться у семирічці і технікумах, до вузу посилають тільки найбільш обдарованих. І червоноармійцям стипендію дають.

Цікаво з учителями у них вийшло. Комунари кажуть учителям: «Навчання пов'язуйте з життям комуни, з індустріалізацією, з пропагандою великого усупільненого господарства». (По волості у апушкінців 23 колгоспи!). Учителі кажуть: «Ми б раді, але нам програми ДВР заважають». — «Як це так? Що за програми? Давайте сюди їх!» І разом з учителями «пункт за пунктом, буквочка за буквочкою», як вони висловлюються, розібрали програми ДВР. «Оце нам і треба!» — говорять. Учителі кажуть: «Ви так програми розумієте, як ніхто в Рязанській губернії не розуміє, великі до нас вимоги ставите!» І ось апушкінці по трьох волостях провели резолюції, щоб учили за програмами ДВР. Цікаво, що це всупереч повітвно і губвно. Ось він, контроль мас!

Живуть апушкінці заможнo, все родить чудово у них, трактор у них і все інше; кожний усе, крім масла й м'яса (це по душах ділять), одержує за потребами. Зараз збудували цегельний завод, пристосували до нього трактор. Ми з ними добре зв'язались, заїжджають звідти до нас.

Приїжджали якось у Москву на екскурсію юнаки й дівчата, що закінчили Ростовську радпартшколу, дуже публіка хороша, умовились ми з ними, що вони писатимуть, — і ось теж комунами захоплюються. Пишуть, хто раніше був проти Радянської влади, зараз покладає на комуни надії великі і вже по-іншому Радянську владу розцінює.

Боюсь я тільки трохи, що у нас всю увагу звертають на господарський бік: «Зміна побуту сама прийде». А само ніщо не приходить. Нам азіатчину нашу вибивати треба всіма силами.

От учора були на відкритті цегельного заводу (біля Лобні, у Московському повіті). Завод за останнім

словом науки. Але такий різкий контраст культури й дикунства, що матінко моя рідна! І коли ми своєї відсталості збудемося, аллах відає. Кожної хвилини згадуєш, що Ілліч писав в останніх своїх статтях про необхідність найчорнішої культурницької роботи.

Сьогодні у нас на Красній площі краса невимовна — спартакиада. Варя з Андрієм¹ пішли, я з вікон подивилась — гарно, а коли ж усе життя стане таким організованим і гарним!

У низах величезні творчі сили. Улітку тут курси були — жіночого активу, робітниць і селянок — членів Ради; ми досхочу наговорились, поплакали навіть колективно, але зайдеш, посидиш на уроці (я була на уроках з аграрного питання у восьми групах) — починаєш і викладачів, і підручники в душі ляяти на всі заставки, а коли на загальних зборах ті самі жінки почнуть говорити про свою боротьбу, про роботу — бачиш, яка величезна сила виросла.

Ну, розписалась я сьогодні. Мабуть, не дочитаєш до кінця.

Що Інечка² поробляє?

У мене Ваша фамільна картка, де і ти з Інечкою красуєшся, є, чому я дуже рада.

Напиши трохи про себе, про дівчатко та про інших членів сімейства.

Ну, чекаю листа, і докладного листа, як ти живеш «за німецьким за кордоном, в бусурманській стороні»...

Кланяюсь Миколі Миколайовичу³ і його сімейству, тебе міцно обнімаю і цілую.

Твоя Н.

Р. S. 10 сторінок написала! Видно, що у відпустці!

Р. S. S. Чи одержуєш ти ілюстровані російські журнали? Показуй їх Інечці.

12 серпня 1928 р.
3 Москви в Берлін

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 55, арк. 1—5

¹ Діти Інеси Арманд.— *Ред.*

² Дочка І. О. Арманд.— *Ред.*

³ М. М. Крестінський, в той час посол СРСР у Німеччині.— *Ред.*

ДО В. О. АРМАНД

Люба моя Варюшо,

як живеш? Ми все їдемо, їдемо і їдемо. Коли повернемось, аллах відає.

Їхати зручно, на Камі надзвичайно гарно. Заїжджали в Ярославль, Нижній, Казань, Перм.

Казань стала невпізнанною. Стала напрочуд організованою і культурною. Але найцікавіший Урал. Оглядали Мотовилиху і ще один завод. Культурно ми очевидно зростаємо.

З цієї нагоди міцно тебе обнімаю і шлю привіт. Чи здорова?

Міцно цілую.

Н. Крупська

[Кінець серпня 1928 р.]
З Пермі (поїздка пароплавом
по Волзі і Камі) в Москву

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 512, арк. 37

ДО Г. Г. КРАВЧЕНКО,

ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

Дорога Ганно Григорівно, як ся маєте? Виявилось, що по Волзі їхати не погано. Причалують поки що менше, ніж я думала, а все-таки вражень деяких набираєшся.

По-перше, Ярославська губернія. Я її бачила тільки з вікна вагона та з автомобіля, але саме з вікна вагона, можливо, на неї й корисно подивитись. Враження загальної якоїсь культурності. Оброблені поля, гарні села, усе, як на долоні, добре одягнутий і взутий народ. Але церкви, церкви... Вони так зрослися з усім обличчям Ярославської губернії. Їх витісняють лише такі самі високі будинки культури, які видно здалека. В Ярославській губернії треба споруджувати будинки культури цегляні, високі, які стилем нагадують церкви, з колонадами, з червоними прапорами. Тут художник-архітектор потрібний.

У Нижньому, одним оком знов-таки, бачила місто і ярмарок. Місто і ярмарок справляють тяжке враження. Відмирає стара торгівля, вмирає ярмарок. З цегли ярмаркових будинків споруджують будинки культури, лікарні, гуртожитки для вантажників. Виставка, саме не ярмарок, а виставка. Народу на ньому немає, відкривається він тільки о 12 годині дня. По суті, це лише кустарна виставка, і то переважно Нижегородської губернії.

Цікавіше їхати по Камі. По-перше, Татреспубліка, по-друге Урал.

Казань стала невпізнанною. Культурно Татреспубліка блискавично зростає. З'їзд лісівників та агрономів, конференція вчителів, екскурсія молоді з інсценівками. Ба-

гато розмовляла з працівниками Татреспубліки, що їдуть на пароплаві. Цікаво у них.

Цікавий Урал. Голубоокі, синьоокі уральці. Невимовна краса Ками. Швидко зростаюча промисловість і сільське господарство. У Пермі мое інкогніто зірвалось. Їздили оглядати Мотовилиху, сепараторний завод, музей і бібліотеку. Музей дуже хороший, особливо хороший зоопарк з курівницьким і кролівницьким ухилом. І ще добре, що навколо музею велика активність населення розвинута, особливо у відділі промисловості і в зоопарку. Дуже хороша бібліотека, читальний зал. Шкода тільки, що не при заводі така бібліотека. Кабінет політосвітроботи є, добре обставлений. Не було часу оглянути його як слід, але загальне враження такого самого вінегрету, як і в нашому.

От про що я думала. Ми вносимо дуже мало елементів змагання в нашу політосвітроботу. Чи не розпочати нам «Лікнепівську спартакіаду»? Я навіть почала була писати статтю в «Правду», та вирішила ще обдумати деталі і написати наново. Посилаю те, що почала писати для «Правды»¹. Ми влаштовуємо конкурси, але це оцінка зробленого не в порядку змагання, а треба налагодити тривале змагання... Як думаєте?

Що нового? Як наша Політосвіта? Як Володимир Миколайович?² Що в Наркомосі?

У мене поправка якось не дуже виходить, як би я не загуляла числа до 20 вересня. Ну, поки що. Привіт усім.

Н. Крупська

[Початок вересня] 1928 р.
З Пермі (поїздка пароплавом
по Волзі і Камі) в Москву

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 29, арк. 895—896*

¹ Мова йде про статтю Н. К. Крупської «Лікнепівська спартакіада», опубліковану в газ. «Правда» № 215 від 15 вересня 1928 р. У пізніших публікаціях стаття відома під назвою «Треба, щоб усі били в одну точку». (Див. т. 9 цього вид., стор. 301—302).— *Ред.*

² В. М. Мещеряков. (Див. прим. до стор. 266 на стор. 771).— *Ред.*

ДО І. М. ЦАРЕГРАДСЬКОГО,

ІНСПЕКТОРА ПО БІБЛІОТЕЧНІЙ РОБОТІ СІЛЬСЬКОГО ВІДДІЛУ
ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

Тов. Цареградський,

Ваше повідомлення дуже обрадувало мене¹. Посилаю Вам вирізку з «Бедноты». Мабуть, Ви вже бачили її. Вона була надрукована і в листку РСІ в «Правде». Я постаралась у цій статті накреслити план роботи². Студентам, по-моєму, треба сказати, що участь у «Лікнепівській спартакіаді» дасть їм самим дуже багато. Їм треба сказати, що в Радянській країні не може бути спеца, який не був би спаяний з масами, не був би організатором мас, не вмів би з ними працювати. Наш радянський спец може, зрозуміло, значно тісніше бути спаяний з робітниками, ніж спец буржуазний. Але помилково було б думати, що це дається само собою. «Лікнепівська спартакіада» — кампанія, яка дає широкий простір для організаційного розмаху, — вона допоможе молоді навчитись організовувати.

Щоб грамота не стомлювала, треба пов'язувати її з популярними лекціями з техніки, з кооперації, з медицини та ін. Студенти повинні взяти участь у таких популярних бесідах. Радянський спец повинен уміти бути та-

¹ І. М. Цареградський перебував в той час у відрядженні в Смоленську, де брав участь в обласній нараді з «лікнепівської спартакіади». — *Ред.*

² Мова йде про статтю Н. К. Крупської «Лікнепівську спартакіаду» — під контроль мас!, надруковану в газ. «Правда» № 230 від 3 жовтня 1928 р. (на стор. 5 — в «Листке Рабоче-Крестьянской Инспекции»). Ця стаття під тим самим заголовком була передрукована в газ. «Беднота» № 3130 від 4 жовтня 1928 р. З деякими скороченнями стаття під заголовком «Під контроль мас!» була опублікована в «Крестьянской газете» № 42 від 9 жовтня 1928 р. (Див. т. 9 цього вид., стор. 303—305). — *Ред.*

лановитим популяризатором. «Лікнепівська спартакіада» повинна допомогти йому в цьому.

У Смоленську, здається, є робітничий університет. Побувайте у них. Скажіть їм, що вони повинні використати свій вплив на фабриках, щоб допомогти розгортанню «лікнепівської спартакіади».

Треба залучити обов'язково вчительство.

Побувайте в істпарті¹, нехай вони виявлять вогнища безкультура і вогнища революційні.

Я говорила про це з Вігдоровим². Передайте йому ще раз мою просьбу налягти на цю справу.

«Лікнепівська спартакіада» — початок.

Ми спішно друкуємо, готуємо короткий курс заочного навчання для тих, хто закінчив школу лікнепу.

Постало питання про елементарні лекції.

Питання про масові бібліотеки нерозривно впливає на чергу найближчим часом.

Ну, от поки що.

У цьому році надаватимемо широкого характеру політосвіроботі — у понеділок вже збирається Комітет політосвіроботи з представниками Агітпропу ЦК, сільського відділу ЦК, Червоної Армії, культвідділу ВЦРПС та ін. та ін.

Тема першого засідання — культурний похід³.

Ну, міцно тисну руку.

Н. Крупська

4 жовтня [1928 р.]
З Москви в Смоленськ

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 334, арк. 1—2

¹ *Істпарт* — комісія по збиранню, розробці і виданню матеріалів з історії Комуністичної партії і Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тут мова йде про місцевий істпарт (Західної обл.).— *Ред.*

² *А. Г. Вігдоров* (1886—1960) в цей час завідував Західним облвно.— *Ред.*

³ *Культурний похід (культпохід)* — широкий громадський рух, який розгорнувся в нашій країні з осені 1928 р. за ініціативою комсомолу і ставив основним завданням боротьбу з неписьменністю серед дорослих. У дальшому завдання руху розширялись, включаючи боротьбу за культуру побуту, розвиток мережі масових бібліотек, закладів дошкільного виховання, поглиблення всіх форм культурно-освітньої роботи. Учасники культпоходу (культармія, культармійці) всю роботу проводили в громадському порядку.— *Ред.*

ДО УЧНІВ, ЯКІ ЗАКІНЧИЛИ АНЖЕРСЬКИЙ
ЛІКПУНКТ № 4 ПРИ ШАХТІ № 6 *

Дорогі товариші!

Одержала вашу картку і протоколи зборів. Була дуже рада, що заняття проходили у вас так вдало, що всі хочуть учитись. Товарищі Гордєєвій шлю окремо привіт за її дбайливе ставлення до занять.

Бажаю, щоб і заняття в школі малописьменних проходили так само вдало. Знання — сила.

Шлю свій палкий товариський привіт і подяку за прислану картку.

Н. Крупська

*(Не пізніше
12 жовтня 1928 р.)
З Москви в с. Анжерка
(Томський округ Сибірського краю)*

*Вперше опубліковано
в «Учительской газете» № 42
від 12 жовтня 1928 р.*

*Друкється за вказаним
джерелом*

2-му МОСКОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ

2-й МДУ береться за допомогу культпоходів, береться допомагати ліквідувати неписьменність у Хамовницькому районі. Шлю йому всілякі привіти!

Культпохід поступово залучає все нові колони. А все-таки самодіяльність мас розворушено ще далеко не в достатній мірі. На це треба звертати особливу увагу. Справу лікнепу треба поставити під контроль самих мас. 2-й МДУ видає газету «За Лениным». Треба, щоб робкори Хамовницького району писали більше в цю газету. Якщо через газету вдасться налагодити контроль мас за справою ліквідації неписьменності, це буде дуже добре.

Друге завдання, яке повинен був би поставити собі 2-й МДУ.

Ми знаємо, що у нас є велике зло в дитячій школі — другорічництво. Добре було б обстежити в кількох школах Хамовницького району сім'ї другорічників, з'ясувати письменність їх сімей — чи письменний батько, чи письменна мати відстаючої дитини, чи письменні ті особи, з якими дитина проводить дома час. Проблема ця цікава, вона проливає світло на зв'язок успішності школярів з культурним рівнем їх сімей.

Ну, бажаю успіху.

(Жовтень) 1928 р.
Москва

Опубліковано в збірнику:
Н. К. Крупская, Ликвидация
неграмотности, М., изд. Нар-
компроса РСФСР, 1938

Друкується за вказаним
джерелом

ДО Є. І. НЕДОЛУШКА *

ВЧИТЕЛЯ ВИКРЕСТОВСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ

Дорогий товаришу,

не надіслала листа і подарунків до ювілею Вашої школи, тому що таке у мене в цьому році навантаження, що тільки сьогодні змогла прочитати Вашого листа. Привітання запізнилось, але сьогодні я вже зробила розпорядження, щоб школі послали бібліотечку і навчальних посібників. Доведеться привітання приурочити до якого-небудь іншого дня.

Поки що передайте привіт дітям.

Чи є у Вас у селі хата-читальня або хоч червоний куток? Можна було б туди послати також плакатів і книжок для дорослих.

Сьогодні дуже поспішаю. Відповім тільки на Ваше запитання про хлопчика, який не слухається батьків. Щодо мене, то я проти всяких покарань, нічого від них, крім шкоди, немає. А що з хлопчиком робити, це залежить від дуже багатьох причин. Треба знати, що за сім'я, який її уклад; можливо, в сім'ї розпад, немає налагодженої трудової атмосфери, всі сваряться,— тоді треба поговорити з тим членом сім'ї, якого хлопчик найбільше любить (мати, старший брат), з ним поговорити, як налагодити домашнє життя хлоп'яти, якою справою зацікавити, як зробити його корисним членом сім'ї. Багато залежить від того, який хлопчик, що він любить, чим цікавиться. Треба вдатися до його смаків — може він малює, любить, тоді доручити йому піклуватися про малечу; може, любить тварин, доручити догляд за тваринами; або любить що-небудь майструвати, то з цього боку підійти.

Може, взагалі нервова дитина, тоді треба її більше берегти, менше з неї вимагати і т. д. Учитель у цьому багато може порадити, звичайно.

Ну, поки що. Тисну руку.

Н. Крупська

*19 листопада 1928 р.
З Москви в с. Викрестово
(Новоусманський район
Центрально-Чорноземної обл.)*

*Вперше опубліковано в газ.
«Комуна» (Воронеж) № 15
від 18 січня 1959 р. у статті
О. Дулевич «Невідомий лист
Н. К. Крупської»*

*Друкється за рукописом
Державний архів
Воронезької області*

ДО З. П. КРЖИЖАНОВСЬКОЇ

Люба Зінушо, страшенно зраділа, одержавши твого листа, дуже за тобою скучила. Дивно навіть чути, що у вас там сонце і море незамерзле. У нас така паршива осінь була, а зараз мороз. А втім, я в цьому році зовсім без повітря живу, так товчусь.

Знаєш, у цьому році я сиджу повністю в Головополітосвіті і працюю старанно, як і всі інші. Але роботи з кожним днем стає більше і справитися з нею немає ніякої змоги. Культпохід, по-перше. Навчаються грамоти дуже старанно. З усіх кінців сиплються телеграми, що не вистачає букварів. З Наєждінського заводу, наприклад, розповідав робітник, що відкрилось там багато лікпунктів — і пропусків [занять] менше 1%. По селах засіли за букварі. Сьогодні, наприклад, одержала дуже докладний лист про подвиги якоїсь доброволки, яка вчить у Пензенській губернії, в селі якомусь, грамоти баб. Ціла побутова поема... У зв'язку з цим походом виявився весь наш бюрократизм класичний.

Посилаю тобі кілька брошур. Не знаю, чи були вони в тебе.

Під впливом культпоходу утворився у нас Комітет політосвітроботи, який почав працювати дуже непогано. Коли обмірковували питання про колгоспи, про політосвітроботу в них, було близько 40 організацій! Дуже зблизилися з профспілками на цій роботі. Була на з'їзді профспілок¹, на робсількорах, на з'їзді працівників землі

¹ Мова йде про VIII Всесоюзний з'їзд профспілок (10—24 грудня 1928 р.).— *Ред.*

і лісу,— скрізь до культпоходу інтерес великий. Профспілкові з'їзди тепер складаються з низових працівників. На VIII з'їзді 17% жінок, страшенно активні. Поговорили разок, знялися разом, похвилювались. Профспілки перебудовуються по всій лінії на нові рейки, важенько це їм, але доводиться, маси натискають.

Тепер натискаємо на масову книжку — тут теж зрушення. З Халатиною¹ тільки важкувато; заїдає його апарат.

Цікава у нас сільська робота — по хлібозаготівлях, по посівній кампанії, по перевиборах видаємо брошури — облік проведеної роботи. Працюємо з сезонниками. Цікава робота з будівельниками, з мулярами.

Клубну справу у нас тепер очолює Кіров².

Розгортається робота з заочним навчанням, з нацменшостями.

Ганна Григорівна усе ще розглядає Америку³. Не знаю, як пристосовуватиметься. За останні три місяці багато води збігло, багато що змінилось...

ДВР реорганізували. Цілу купу їй прав дали, розвантажили від поточної роботи. Поки що вона нічого не робить.

Колегія серйозно підійшла до багатьох питань. Трошки легше стало працювати.

Весь час кручусь на людях, але живу, не бачачи людей, самотньо-пресамотньо. Рік важкуватий, звичайно.

Коли збираєшся в Москву і чи збираєшся взагалі цієї зими в Москву? Паршивий клімат тут. Якщо можливо, пиши мені хоч трохи іноді.

Міцно тебе обнімаю.

Будь здорова і кланяйся Глібові⁴.

Н. Крупська

¹ Мова йде про *А. Б. Халатову*, члена Колегії Наркомосу РРФСР і голову правління Держвидаву.— *Ред.*

² *В. Г. Кіров* працював тоді інспектором клубної роботи в Головополітосвіті.— *Ред.*

³ *Г. Г. Кравченко*, яка працювала в той час заст. голови Головополітосвіті, наприкінці 1928 — на початку 1929 р. знайомилась з постановкою роботи окружних безплатних бібліотек у штаті Каліфорнія, а також бібліотек Чікаго та Нью-Йорка (США).— *Ред.*

⁴ *Г. М. Кржижановський*.— *Ред.*

Р. С. Відносно Пожалової¹ написала від імені мого, твого, Менжинських клопотання про персональну пенсію. Будемо справлятись, як посувається справа. Підганятиму всіляко.

19 грудня 1928 р.)
З Москви в Гагру

Публікується вперше
за рукописом

Архів музею
Революції СРСР,
№ 23178/22, д. я. 16/203,
арк. 1—3

¹ Є. П. Пожалова в 90-і роки працювала разом з Н. К. Крупською, З. П. Кржижановською, В. Р. Менжинською, Л. Р. Менжинською та ін. у Смоленській вечірньо-недільній школі в Петербурзі. Після Жовтневої революції продовжувала педагогічну діяльність у Володарському районі Ленінграда. Н. К. Крупська високо оцінювала її роботу. (Див. т. 3 цього вид., стор. 669—671).— *Ред.*

ДО М. РАХМАНКУЛОВА і Я. НАЗІРОВА *

УЧИТЕЛІВ АЛЬМЕНЄВСЬКОЇ ШКМ

Дорогі товариші, мені здається, ви дуже звужуєте питання, коли говорите про статеve виховання в школі. Правильніше говорити не про статеve виховання, а про спільне виховання. Спільне виховання потребує, щоб у школі був правильний підхід до цієї справи. Треба, щоб школа звертала особливу увагу на виховання хлопчиків і дівчаток в дусі рівності, товаришування, треба, щоб школа не обминала жіночого питання, а, навпаки, висвітлювала б його всебічно, показувала б, як залежне становище жінки відбивається на чоловікові. Треба, щоб школа робила хлопчиків борцями за жіночу рівноправність, щоб на них покладалось піклування про те, щоб допомогти дівчаткам сформуватись у політично свідомих, корисних членів суспільства, рівноправних з чоловіком. Треба в школі захопити дітей боротьбою за жіночу рівноправність, тоді самі собою відійдуть на задній план хворобливі явища, прихована причина яких — погляд на жінку як на предмет задоволення, а не як на товариша.

Стриманість виховується внутрішньою дисципліною, умінням володіти собою. Якщо школа цього не виховує, то легше може пустити коріння в школі і статева розбещеність. Звичайно, впливає не тільки школа, впливає вся навколишня обстановка. Вік 18—17 років — теж такий вік, коли пристрасть може сильно охопити молодь. Тут справа в трудовому режимі школи, який може стати противагою, стримуючим фактором. Навряд чи допустимі

висліджування, допити та ін. Це найтяжче впливає на школу. Якщо юнаки й дівчата комсомольці, їм особливо глибоко треба підходити до цього питання.

Ну, всього найкращого.

Н. Крупська

[2 січня 1929 р.]
З Москви в с. Альменєво
(Катайський район
Уральської обл.)

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа» 1962, № 3

Друкується за рукописом
ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 17, арк. 20

З'їЗДОВІ ЗАВІДУЮЧИХ ХАТАМИ-ЧИТАЛЬНЯМИ ТУЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Тепер ми переживаємо момент, коли ворожі елементи напружують усі сили, щоб перешкодити нашому Союзу Радянських Соціалістичних Республік швидко просуватися вперед. Куркулі, колишні торгівці, скупники, усі ті, хто нещадно експлуатував раніше сільську бідноту, переходять у наступ. Вони борються за вплив на селянські маси. Вони користуються несвідомістю сільської бідноти і батрацтва, користуються повільністю нашого просування на культурному фронті, користуються кожним утрудненням. Вони навчилися боротися витонченішими способами, намагаючись удавати з себе піклувальників за інтереси селянської маси.

У такий момент культурна робота на селі набуває особливо важливого значення. Партія, профспілки, кооперація повинні приділяти їй максимальну увагу і подавати всіляку допомогу. Недаремно Володимир Ілліч перед смертю заповідав звертати посилену увагу саме на культурну роботу серед селянства. Шість років минуло з того часу, як була написана стаття про кооперацію, але тільки зараз життя примусило нас особливо гостро відчутися все величезне значення цієї директиви.

З'їзди завідуючих хатами-читальнями, які улаштовуються по губерніях (недавно проведений був такий з'їзд у Калузькій губернії), якнайбільш своєчасні. Треба підтягтися, щоб використати перевибори Рад, їх позитивні результати, щоб розгорнути глибше й ширше роботу секцій Рад, щоб згуртувати навколо цієї роботи більше сил,

щоб залучити до цієї роботи маси. Необхідно зміцнювати секції Рад. Необхідно, щоб кожна кампанія зміцнювала цю роботу, поглиблювала її.

На політосвіті лягає завдання всіляко допомагати цій роботі, допомагати залучити до роботи по радянському будівництву найвідсталіші, найтемніші маси. Досвід, особливо досвід культпоходу, показав, як мало ще робиться для того, щоб культурно підняти найвідсталіші, найзатурканіші життям верстви робітничого класу й селянства. Необхідно об'єднати всі сили для боротьби на культурному фронті села: Ради, господарників, агрономів, учителів, політосвіти, профспілки, кооперацію, СКТВД¹, комсомол, делегатів — усі повинні планомірно працювати під керівництвом партії на культурному фронті, працювати напружено, не покладаючи рук. Ось чому такий важливий з'їзд, що відкривається зараз. Дозвольте побажати йому всілякого успіху².

Н. Крупська

*(Не пізніше 7 лютого)
1929 р.
З Москви в Тулу*

*Вперше опубліковано в газ.
«Коммунар» (Тула)
№ 32 від 8 лютого 1929 р.*

*Друкється за збірником:
«Очередные задачи политико-просветительной работы в деревне», Тула, 1929*

¹ Селянські комітети товариств взаємодопомоги.— *Ред.*

² Тульський губернський з'їзд завідуючих хатами-читальнями, працівників червоних кутків, культпрацівників колгоспів, кооперації та ін. відбувався 7—10 лютого 1929 р.— *Ред.*

ДО О. М. ГОРЬКОГО

Дорогий Олексію Максимовичу,

часто думаю про Вас і не раз хотіла написати Вам, та як було писати без потреби.

Зараз у мене така справа. Володимир Ілліч в одному з листів до Вас від 10-го року пише, що влітку Ви бачилися з ним. Я забула, де Ви бачились. На Капрі він їздив неначе тільки в 1908 році. Та, може, я забула. Якщо не важко буде, черкніть, коли і де Ви бачилися з ним у 10-му році. Також, чи бачились Ви з ним уперше на Лондонському з'їзді, чи зустрічалися й раніше.

Чекаємо Вас навесні. Зима важка була. З одного боку, багато хорошого. Величезне культурне зростання мас. Але з господарського боку труднощів чимало, та й, крім того, багато сумного. Ну, це вже завжди так — і добре й погане все разом змішано.

Хороше — це зростання активності на культурному фронті, зростання організованості мас, а потім — комуні. Потяг до комун у цілому ряді областей (Урал, Північний Кавказ, ЦЧО) величезний. А там зароджується нове життя. Знаєте, в «Наши достижения»¹ треба було б вмістити опис Апушкінської комуні Рязанської губ.² Багато комун існує з 1919 р., ніхто на них не звертав уваги, а тепер вони в центрі уваги села. І паростків нового багату в них. Ставлення до дітей. Подекуди й нове ставлен-

¹ «Наши достижения» — журнал художнього нарису, який висвітлював успіхи соціалістичного будівництва СРСР; заснував його О. М. Горький, виходив у 1929—1937 рр. — *Ред.*

² Див. про цю комуну також на стор. 292—293. — *Ред.*

ня до жінки складається. Багато нового. Настрочіть публіку звернути увагу на побут комун. Усі на господарський бік справи більше звертають увагу, а паростків нових людських взаємовідносин не бачать. У нас проходять курси комунарів з дуже великим піднесенням. Такий піднесений настрій буває у курсантів, немовби ми в розпалі революції стоїмо. Взагалі дуже вже цікаві процеси в низах відбуваються.

Ну, всього найкращого. Міцно тисну руку.

Н. Крупська

*16 лютого 1929 р.
З Москви в Сорренто*

*Вперше опубліковано в журн.
«Октябрь», 1941, № 6*

*Друкується за рукописом
Архів О. М. Горького,
КГ-ОД. 2-1-3, арк. 1-2*

ДО РЕДАКЦІЇ «ВЕЧЕРНЕЙ МОСКВЫ»

У номері 42 (від 20 лютого) «Вечерней Москвы» вміщено замітку *Не педагога* — «На шляхах марксистської педагогіки. (На диспуті в Політехнічному музеї)». У цій замітці педагог С. Т. Шацький, якого добре знає передове учительство, охарактеризований як «ідеолог правого крила московських педагогів». З того часу, як С. Т. Шацький став комуністом і повів енергійну боротьбу з куркульством, у нього з'явилося чимало ворогів. Немало також і таких людей, які не дуже розуміють, що до чого, не вміють слухати і вникати в постановку питань і раді при нагоді погаласувати й нажити деякий капіталець на цьому галасі.

С. Т. Шацького я знаю з 1921 року, близько знаю його погляди і його велику самовіддану роботу в справі народної освіти і можу тільки дивуватись тому, що могла з'явитись на сторінках «Вечерней Москвы» така безвідповідальна замітка.

Н. Крупська

23 лютого 1929 р.
Москва

Вперше опубліковано в газ.
«Вечерняя Москва» № 46
від 25 лютого 1929 р.

Друкується за вказаним
джерелом

ДО А. ЩУКІНА,

АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ ЛІСНИЙ ТЕХНІКУМ

Шановний товаришу!

Я не бачила, що саме з того, що я говорила, вміщено в «Учительской газете»¹, але я говорила те, про що говорить наша програма партії, про що завжди говорив Володимир Ілліч. Ми прагнемо до того, щоб перевиховати все молоде покоління. Жодній людині не спаде на думку твердити, що нам не потрібне загальне обов'язкове навчання. Ми його проводимо. Воно безплатне для всіх. Але не всі ним користуються. У місті кількість учнів у всіх класах чотирирічки стабільна, а в селі до четвертого року доходить лише небагато: одна чверть. Хто відсіюється? Діти бідноти, батрацтва, дівчатка, діти середняків. Треба це зживати чи ні? Як це можна зжити? Тим, що викинемо дітей заможних? Такого головотяпа, який пропонував би такий захід, я ще не бачила. Треба забезпечити дітей бідноти взуттям і теплим одягом, треба розгорнути широку агітацію за те, щоб посилали дівчаток до школи, треба влаштувати ясла, треба забезпечити

¹ Мова йде про короткий виклад «Учительской газетой» (№ 21 від 17 лютого 1929 р.) виступу Н. К. Крупської на доповідь А. В. Луначарського на нараді завідуючих крайвно 15—20 лютого 1929 р.

Наводимо опублікований текст викладу: «Ми говоримо про класову точку зору, а не про стану, середньовічну. А в ряді місць спостерігається саме така точка зору. Треба перевиховувати дітей чужих нам елементів, а не виганяти їх із шкіл за «гріхи батьків». Мало обмежуватись загальним розпорядженням у цьому питанні. У кожному окремому випадку треба роз'яснювати місцевим ВНО безглуздість таких вчинків». (Повний текст виступу Н. К. Крупської на цій нараді див. у т. 2 цього вид., стор. 356—364).— *Ред.*

село кращою прядкою (її, нарешті, винайшли)¹, увільнивши таким чином дівчаток від домашньої праці. А семирічки? Вони в центрі міста і в торгових селах. Що ж, закрити їх? Цього ніхто не пропонує. Треба влаштувати школи ФЗС у робітничих районах, школи-семирічки — в комунах і колгоспах, треба зробити семирічку цікавою для дітей робітників і сільської бідноти своєю цільовою настановою. Через те що Ви виженете дочок чи внучок попів або торгівців, у Вас не збільшиться дітей робітників, дітей бідняків. Те саме з дев'ятирічкою. Туди просто не йдуть діти робітників і бідноти, нічого їм ставати службовцями, і не хочуть вони бути канцелярськими службовцями. Запровадьте робітничі ухили — і дітей робітників стане в дев'ятиріччі більше. У першу чергу всюди треба приймати дітей тих батьків, які при старому ладі були загнані в темряву. Але щоб пролетарська держава коли-небудь проголошувала, що частину населення вона завжди триматиме в темряві,— цього лозунга Інтернаціонал ще не чув.

Невже нас огорнув такий занепадницький настрій, що ми думаємо, що одинадцять років Радянської влади минули марно, що вона не могла вплинути, не вплинула ніяк на підростаюче покоління? Чи Ви вважаєте, що син попа — це щось прокляте і з сина попа нічого не може бути доброго? От недавно ми святкували ювілей Чернишевського², перед яким Ленін схилився як перед великим революціонером, у якого дуже багато чого навчився,— адже цей Чернишевський був сином попа.

Середньовічне суспільство було станове. Там все вирішувало походження. У дворян були одні права, у селян — другі, у ремісників — треті. Капіталізм зруйнував стару становість. Капіталістичне суспільство — класове суспільство (де людей цінять не за походженням, а за їх суспільним становищем). Радянський лад поступово

¹ У численних листах, які одержувала Н. К. Крупська із сіл, часто ставилось питання про полегшення праці селянок, при цьому найчастіше порушувалось питання про вдосконалення прядки. Н. К. Крупська протягом кількох років займалась питанням про створення механічної прядки. За її ініціативою цим питанням зайнялась Вища Рада Народного Господарства. Механічну прядку було винайдено, були видані спеціальні брошури з її кресленнями.— *Ред.*

² Мова йде про 100-річчя з дня народження М. Г. Чернишевського, яке відзначалось у 1928 р.— *Ред.*

повинен зжити класовість, яка залишилась нам у спадщину від капіталізму. Та хіба можливо повертатись назад до середніх віків?

Чому ми віддаємо перевагу учням з робітничого середовища, особливо у вищих навчальних закладах? Тому що нам потрібні інженери, техніки, лікарі, педагоги — і такі, які близько знають маси, розуміють їх, приймають до серця їх потреби. Нам потрібні інженери не «вихідці» з робітничого класу, нам потрібні інженери — члени робітничого класу. На жаль, треба сказати, що про це ми мало думаємо.

Потрібна певна настороженість до учнів з інших станів, і тільки. Треба вжити всіх заходів для того, щоб відкрити масам шлях до знання, але тут потрібна наполеглива робота, а не звичайні розчерки пера.

Всього найкращого.

Н. Крупська

*[18 березня 1929 р.]
З Москви на ст. Обозерська
(Північна зал.)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4*

*Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 22, арк. 163*

ДО Н. П. ПАЯЛІНА

Дорогий товаришу,

я учителювала за Невською заставою у вечірньо-недільній школі (так звана Корніловська школа — містилася в будинку Корнілова, інакше вона називалась «Смоленські класи») з 1891 по 1896 рік (влітку 1896 р. була заарештована у зв'язку з страйком текстильників).

У моїх групах чимало було учнів від Семянникова, прізвищ зараз не пам'ятаю, крім Бабушкіна. Володимир Ілліч на заводі Семянниковському не працював, але в його гурток входив Бабушкін, через якого, між іншим, був розповсюджений на Семянниковському заводі перший листок. Його склав Володимир Ілліч, переписав від руки друкованими буквами в 4-х примірниках, і Бабушкін розкидав по заводу¹. Калмикова мало працювала в школі вечірній, головним працівником була там завідуюча (вона ж була вчителькою в дитячій школі) Ольга Петрівна Поморська, вона й зараз живе в Ленінграді і, напевно, багато зможе вам розповісти про Семянниковський завод. Тоді ж працювали Міріманова (вона померла вже), Вячеслав Яковлевич Абрамов² (помер), Лідія Михайлівна Кніпович (померла), Аполлінарія Олександрівна Якубова (померла), Ольга Олексіївна Філатова (тепер Яковлева). Вона зараз викладає на робітфаку імені Леніна (Васильєвський острів, 9-а лінія, буд. 8). Через неї можна розшукати й Поморську.

¹ Листка до робітників Семянниковського заводу не знайдено. Його написав В. І. Ленін після 24 грудня 1894 р. з приводу заворушень, які виникли на заводі 23 грудня.— *Ред.*

² Так у тексті. Мова йде про В. Я. Аврамова.— *Ред.*

Я розпитаю ще Менжинських¹, які працювали за Невською заставою трохи пізніше, а також секретаря нашого осередку Глебова, який колись був учнем Корніловської школи.

Розпитаю ще Ганну Іванівну Чечуріну (Мешерякову), вона, крім того, що була вчителькою, була й бібліотекаркою народної читальні, а тому добре знає і, певно, пам'ятає тодішню робітничу публіку. Про що дізнаюсь, пришло.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

Р. С. У тій самій школі працювала Парасковія Францівна Куделлі (тепер вона завідує Ленінградським істпартом). У Ленінграді живе також Володимир Вільямович Бернштам (його сестра теж була вчителькою Корніловської школи). Він був захисником і вів справу виключно робітників, улаштував на Шліссельбурзькому тракті юридичну консультацію. Певно, може багато цікавого пригадати про Семянниковський завод (його адресу, мабуть, можна знайти через адресний стіл).

Зараз поговорила з Менжинською², вона каже, що про Семянниковський завод багато пам'ятає і навіть писав Цесарін (теж учень школи), вона обіцяла Цесаріна розшукати, він живе в Москві.

*26 березня 1929 р.
З Москви в Ленінград*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 1,
од. зб. 198, арк. 10*

¹ В. Р. Менжинська і Л. Р. Менжинська.— *Ред.*

² Мова йде про В. Р. Менжинську.— *Ред.*

ДО А. Н. СОКОЛОВОЇ,

ПРАЦІВНИКА РОСТОВСЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ПОЛІТОСВІТИ

Дорога товаришко,

так здалека важкувато давати поради. Посилаємо Вам деякі книжки, можливо, дещо вони дадуть.

Треба Вам зараз звернути особливу увагу на бібліотечну справу. Подивитись, чи досить є бібліотек, чи ведуть вони широку роботу, чи є при них пересувки, чи добре вони обслуговують населення. Тих, що закінчують школи грамоти, треба прикріпляти до бібліотек, треба перед закінченням улаштувати екскурсію до бібліотеки, розтлумачити, як користуватися книжками з бібліотеки.

Важливо, щоб над випускниками брали шефство письменні, щоб індивідуальні і групові заняття не припинялись.

Улітку важливо влаштовувати екскурсії — можливо, в Ярославль, на «Красный Перекоп», екскурсії в зразкові господарства.

Тепер всюди почали широко ставити антирелігійну пропаганду. В Ярославській губернії особливо потрібно пов'язувати цю роботу з художньою роботою.

Важливо, щоб робота політосвіти пов'язувалася з роботою культвідділу, щоб участь у справі брала і кооперація, щоб з роботою політосвіти пов'язували свою роботу добровільні товариства: ТГН, «Друг дітей», Осоавіахім та ін.

Важливо, щоб робота політосвіти була пов'язана з культурною секцією міськради.

Треба звернути також увагу на те, щоб ширше розвивалось шефство.

Мої зауваження мають тільки дуже загальний характер. Можливо, Вам слід було б з'їздити в Ярославль —

там поговорити з губполітосвітою, дістати чіткі вказівки.
А то здалека, не знаючи, в якому стані взагалі перебуває
політосвітробота у Вашому місті, важкувато радити.

Доведеться також почитати з цього питання.

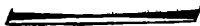
Тисну руку.

Н. Крупська

*(31 березня 1929 р.)
З Москви в м. Ростов
(Ярославська губ.)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 13*

ДО Ф. Г. ТУРЛИКІНА *

Дорогий товаришу, шлю громаді села Долгоруково палкий привіт і подяку за лист. Відносно шефства у мене не виходить. Дуже вже я зайнята і іншим разом не встигаю навіть на лист відповісти, а не те щоб систематично дбати про окремий заклад. Бібліотеки відкрити звідси з центру теж не можна. Посилаю книжок і плакатів для Вашої хати-читальні.

Буду рада, якщо час від часу писатимете про життя свого села.

Перейменовувати Ваше село на Крупське навряд чи варто. Краще назвати ім'ям якої-небудь революційної події, або, наприклад, *Вільне, Жовтневе, Леніно, Першотравневе*, чи ще як.

Ну, бажаю всього найкращого, успіху в роботі.

Н. Крупська

[31 березня 1929 р.]
З Москви в с. Долгоруково
(Бірський кантон Башкирської
АРСР)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 17*

ДО К. МАКАРОВОЇ *,

ТАЦІНСЬКИЙ ШКІЛЬНИЙ ОСЕРЕДОК ВЛКСМ

Дорога товаришко, Ви мені даєте нездійсненне завдання — розповісти в листі, як треба жити. Хіба про це розкажеш у листі. Попробую сказати хоч трохи. По-перше, треба ясно бачити, за що йде боротьба, ясно бачити, що треба робити в дану хвилину. Партія чітко вказує шлях. Треба тільки добре вдумуватись у всі питання. А потім треба на все дивитися з точки зору інтересів тієї справи, за яку берешся. От у партії, наприклад, часто так бувало. Дружиш з людьми, разом ведеш роботу, багато що разом переживаєш, це зближує, а потім розходишся з людьми в поглядах, бачиш, що люди йдуть не тим шляхом, яким треба,— доводиться розходитись. Тяжко це буває, але для справи необхідно. Або як організувати своє особисте життя. Так, щоб можна було принести якнайбільше користі справі соціалізму. Чи можна кохати людину, з якою розходишся в поглядах? Не можна, з такого кохання нічого, крім поганого, не вийде. Працювати треба не поодинці, тому треба вчитись працювати спільно, допомагаючи одне одному, уміючи розподіляти роботу, уміючи підтримувати слабших і т. д. Дуже багато з того, про що Ви запитуєте, сказано у тов. Леніна в його промові на III з'їзді Спілок молоді.

Ну, всього найкращого.

Тисну руку.

Н. Крупська

[24 квітня 1929 р.]
З Москви в станицю Тацінську
(Північно-Кавказький край)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 51

ДО УЧНІВ БАКІНСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ № 16 *

Дорогі діти,

одержала вашого листа. Спасибі за нього. Мені його було дуже цікаво читати. Приїхати до вас навряд чи зможу. Не знаю ще, коли матиму відпустку, а під час відпустки треба буде, мабуть, підлікуватись.

Найцікавіше для мене — дізнатись, чи дружно ви живете між собою. У вашій школі разом вчать багато національностей, які раніше жили ворогуючи, і тому дуже важливо, щоб у школі ви навчились по-товариському ставитись одне до одного. Крім того, мені хотілося б знати, чи не кривдите ви дівчаток у школі і дома, чи допомагаєте вчитися своїм сестрам, чи умовляєте батьків посилати дівчаток до школи. Тов. Ленін боровся за те, щоб жінка була не рабою, щоб вона в усьому користувалась однаковими правами з чоловіком і знала не менше, ніж чоловік. Ви хочете бути ленинцями, тому і в цій справі треба робити так, як він вважав справедливим.

Ви в своєму листі пишете, що у вас в школі є діти, які не підкоряються шкільній дисципліні, і ви їм читаєте нотації і виносите догани. Та чи допомагаєте ви їм стати дисциплінованими? Часто буває, що учень відстає, погано розуміє, що говорить учитель, йому нудно, от він і починає пустувати. Чи допомагаєте ви товаришам у навчанні? Я пам'ятаю, коли вчилась, у нас був дуже дружний клас, і що вирішимо — проводимо спільно. Іншому важко — йому допомагаємо. Пам'ятаю, одна дівчинка все запізнювалась, так ми по черзі за нею заходили. Мені дивно чути, що одні діти іншим нотації читають. По-моєму, за

провину одного відповідають усі. «Усі за одного і один за всіх»,— говорив тов. Ленін. І кожному треба відчувати відповідальність за свої вчинки. Треба вміти тримати себе в руках, без цього не може бути лєнінця.

Ну, до побачення, діти! На все добре!

Привіт шлю вашій школі на день 1 Травня!

Н. Крупська

[24 квітня 1929 р.]
З Москви в Баку

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 63*

ДО Н. КРИВЕЦЬКОЇ *

ЧЛЕНА НИЖНЬОІКШИНСЬКОГО ВОЛОСНОГО ОСЕРЕДКУ ВЛКСМ

Дорога товаришко, одержала Вашого листа. Дуже рада, що Ви навчились писати, це Вам дуже допоможе в роботі.

Шлю Вам привіт на день 1 Травня і міцно тисну руку.

Н. Крупська

24 квітня 1929 р.
З Москви в с. Нижньо-Ікшинське
(Чистопольський кантон
Татарської АРСР)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 48

ДО Л. М. ЯРУШЕВИЧ *

УЧИТЕЛЬКИ РОГАЧОВСЬКОЇ ШКОЛИ № 2

Дорога товаришко, пробачте, що я так довго не відповідала на ваш лист. У мене в цьому році величезне навантаження, нічого не встигаю зробити.

Тяжко втратити дитину. Я знаю, що означає втрачати близьких, а дитину, думаю, ще тяжче. І коли втрачаєш близьку людину, то довго винуватиш і себе, і навколишню обстановку.

Звичайно, не гаразд повелися з Вами, що не врахували хвороби Вашої дитини і не звільнили Вас від роботи, але, може, хвороба так далеко зайшла, що й Ваш догляд нічого не допоміг би.

Ви пишете про тяжку долю вчительки, але така доля кожної трудящої жінки, яка працює поза домівкою. Вихід один — налагодити громадський догляд за дітьми. Ви здивуєтеся, може, на мої слова скажете: «Я їй про своє горе пишу, а вона тут загальні місця повторює». Я до чого це кажу? Я з досвіду знаю, коли втрачаєш близьких людей, один вихід — перенести частину своєї прив'язаності на інших. Я знаю, як спочатку це важко, але всім дітям потрібні тепло, ласка, догляд і так цього не вистачає багатьом.

Ну, закінчую.

Міцно тисну Вашу руку.

Н. Крупська

[24 квітня 1929 р.]
З Москви в м. Рогачов
(Білоруська РСР)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 41*

ДО Є. К. ВОІНОВОЇ *

ПРАЦІВНИКА МЕЛЕКЕСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ СПІЛКИ ХАРЧОВИКІВ
ПРИ МЛИНАХ «СОЮЗХЛІБ»

Дорога товаришко, прочитала я Вашого листа. Пом'ю, Вам ні в якому разі не можна залишати бібліотечну роботу. Треба зараз її якнайширше розгортати. Не біда, що у Вас не досить знань, була б охота вчитися — вчитися з книжок, і ще більше з життя. Настанова у Вас, як у партійки, як видно, правильна, потрібна тільки навичка, уміння прислухатись до відзивів робітників. Поки що закінчую.

Шлю привіт.

Н. Крупська

[24 квітня 1929 р.]
З Москви в м. Мелекес
(Середньоволзька обл.)

*Публікується вперше
за копією*

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 55

ДО Л. В. ГАВЕРДОВСЬКОЇ *,
УЧИТЕЛЬКИ УСПЕНСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ

Дорога товаришко, я довго не відповідала на Ваш лист, бо в цьому році так багато роботи, що нічого не встигаєш зробити. Посилаю Вам свої останні книжки, можливо, вони трохи допоможуть Вам у Вашій роботі з піонерами.

Ви пишете про погане ставлення до жінки. Тов. Ленін писав: «Старе перевернуте, але ще не зжите». Це цілком стосується й питання про жіночу рівноправність. Довго ще доведеться боротись жінці, щоб завоювати собі права, довір'я, ставлення до себе як до товариша. Чи можна зжити за дванадцять років те, що трималось віками? Сільський побут, умови праці затримують розкріпачення жінки. Тільки тоді, коли будуть розвинуті колективні форми господарювання, розкріпачиться остаточно жінка. І без повсякденної боротьби старого не зжити. Закріпачує жінку ще її малописьменність, неорганізованість, відрив від громадської роботи. Жінвідділи ведуть роботу саме по лінії організації, освіти, і кожний повинен їм допомагати всім, чим може.

Щодо заміжжя. Тут рецептів немає. З історії революційної боротьби ми знаємо, що люди з чужих класів віддавали своє життя за робітничу справу, за справу соціалізму, тільки це виняток, звичайно. Важливо, щоб людина являє сама по собі — наскільки вона віддана справі робітничого класу, наскільки вона здатна до боротьби за соціалізм, наскільки вона готова віддати всю себе на справу будівництва соціалізму. І одружуватись, виходити

заміж треба тільки тим людям, які сходяться переконаннями, є товаришами у революційній боротьбі, у справі будівництва соціалізму.

Не знаю, чи задовольнить Вас моя відповідь...

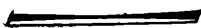
Тисну руку.

Н. Крупська

[24 квітня 1929 р.]
З Москви в с. Успенка
(Астраханський округ
Нижньоволзького краю)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 58*

ДО Е. М. ГАРЯЄВОЇ *

ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ КАЛМИЦЬКО-БАЗАРСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ РАДИ

Дорога товаришко Гаряєва, дуже рада була одержати від Вас листа. Порадувала мене і розповідь товаришки з КУТС¹, яка привезла костюм², про те, що калмички старанно взялись за ліквідацію неписьменності, а товариш із Саратова цими днями розповів мені, що влітку в Калмицькій області буде проведено культпохід.

Костюм надзвичайно гарний, усім він дуже подобається. Передайте мій привіт і мою подяку калмичкам Калм-Базара, а також тов. Шаваєвій.

Я обов'язково сфотографуюсь у цьому костюмі і пришлю картку. Зараз я цього не можу зробити, тому що, з одного боку, нездужаю, з другого, дуже зайнята. Сподіваюсь, тижнів через два це зроблю.

А поки що шлю привіт на 1 Травня.

Н. Крупська

[24 квітня 1929 р.]
З Москви в Астрахань
(сел. Калмицький Базар)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 74

¹ Комуністичний університет трудящих Сходу.— *Ред.*

² Жінки-калмички подарували Н. К. Крупській калмицький національний костюм.— *Ред.*

ДО УЧНІВ ШОВКОВО-ПРОТОЦЬКОЇ ШКОЛИ
І СТУПЕНЯ імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА *

Дорогі діти, спасибі за лист і за запрошення приїхати. Тільки приїхати не обіцяю, багато роботи і влітку треба лікуватись. Мені дуже цікаво було читати вашого листа і дізнатись, що у Вас така хороша школа. Кланяйтесь від мене Марії Миколаївні.

Я жила на Україні — в Києві і коло Полтави в селі, коли ще не ходила до школи, мені на Україні дуже подобалось.

Ну, всього вам доброго, діти. Привіт вам на 1 Травня.

*24 квітня 1929 р.
з Москви в с. Шовково-Протоцьке
(Успенно-Козловський район
УРСР)*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 19, арк. 9*

ДО УЧНІВ II І III ГРУП ІЛЬІНСЬКОЇ ШКОЛИ
I СТУПЕНЯ *

Дорогі діти, велике спасибі за листи і за посилку. Мені дуже цікаво було читати ваші листи, особливо про «червону валку учнів». Я не відповідала на перший ваш лист тому, що цієї зими було дуже багато роботи і я не встигала відповідати на листи. Приїхати не обіцяю, не знаю ще, коли матиму відпустку, і треба буде лікуватись.

Шлю всій школі, вашій учительці і вашим батькам, відвідувачам червоного кутка привіт.

Всього, всього доброго.

Н. Крупська

[24 квітня 1929 р.]
З Москви в с. Ільїнське
Нижньогнашевський район
Сибірського краю)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 19, арк. 4

ДО П. П. БЛОНСЬКОГО

Дорогий Павле Петровичу,

цілу зиму хотілось побачитися з Вами, але цілу зиму було страшенне перевантаження — ніколи не можна було наперед сказати, коли будеш дома, а телефону у Вас немає.

Сьогодні прочитала Вашу статтю «Релігійність і нерелігійність наших школярів»¹, вона мені дуже сподобалась, і я відчула особливо гостро, як багато про що треба мені поговорити з Вами.

Я зараз здрейфила і повинна сидіти дома. Черкніть, коли нам з Вами можна було б побачитись, крім неділі, або подзвоніть по верхньому комутатору Кремля. Тільки завтра не можу, а в понеділок, вівторок було б дуже добре.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

27 квітня [1929 р.]
Москва

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 480, арк. 8

¹ Мова йде про рукопис зазначеної статті. Статтю було надруковано в журн. «На путях к новой школе», 1929, № 4—5. (Див. П. П. Блонский, Избранные педагогические произведения, М., Изд-во АПН РСФСР, 1961, стор. 534—546).— *Ред.*

ДО УЧНІВ НИЖНЬОЛОМОВСЬКОЇ ШКОЛИ
І СТУПЕНЯ № 3 *

Дорогі діти,

спасибі велике за вашого листа. Мені було дуже цікаво його читати. Коли одержуєш листи від дітей, бачиш, як змінилась наша школа. Тепер рідко в якій школі не проводиться громадська робота. Щоправда, не скрізь вона налагоджена як слід, але діти розуміють усе її значення, прагнуть налагодити справу.

Ви запитуєте, як краще налагодити вам свою піонер-роботу. Адже в короткому листі цього не напишеш. Треба піонерам уважно придивлятися до навколишнього життя, дивитися, що в ньому добре, що погане, обмірковувати спільно, як боротися з поганим, як допомагати хорошому. Виконувати гуртом усяку потрібну корисну громадську роботу.

З другого боку, піонери повинні бути кращими товаришами, в усьому допомагати слабшим, тим, хто більше відстає. Також необхідно їм читати, учитись і з життя, і з книг. Поганий той піонер, який тільки уроки учить, а читанням не цікавиться.

Але, повторюю, у листі всього не розкажеш. Всього вам кращого, діти, ростіть здоровими, сильними, організованими, свідомими. Перед вами все життя попереду.

Всього Вам кращого.

Н. Крупська

[29 квітня 1929 р.]
З Москви в м. Нижній Ломов
(Середньоволзька обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 19, арк. 24

ДО М. С. ЕПШТЕЙНА,

ЗАВДІЮЮЧОГО ГОЛОВСОЦВИХОМ НАРКОМОСУ РРФСР

Мойсею Соломоновичу,

це вже не перший лист я одержую, де пишеться про те, що на екскурсію беруть тільки тих, хто може платити¹. Це неподобство, якого не було і в старі часи. Головсоцвих повинен покласти цьому край.

Друге. «Дружные ребята» переслали багато дитячих листів, де розповідається про героїчну просто боротьбу дітей за право вчитися. Мені здається, що не можна перекладати весь тягар цієї боротьби на плечі дітей. Необхідно почати запроваджувати *обов'язкове навчання*. Почати змагання міськрад і окрвиконкомів по цій лінії. Хто перший запровадить обов'язкове навчання? Мало загального, треба саме поставити *обов'язкове*. Це питання треба було б поставити на з'їзді Рад у зв'язку з доповіддю Анатолія Васильовича², а до того часу вмістити ряд статей у газетах. Що Ви про це думаете?..

Тисну руку.

Н. Крупська

[29 квітня 1929 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 93

¹ Див. з цього питання звернення Н. К. Крупської «До уваги рад сприяння» в т. 3 цього вид., стор. 359—360.— *Ред.*

² Мова йде про XIV Всеросійський з'їзд Рад, який відбувся 10—18 травня 1929 р. А. В. Луначарський робив на ньому доповідь «Про поточні завдання культурного будівництва». Повсюдне здійснення загального обов'язкового навчання дітей шкільного віку почалося в СРСР з 1930/31 навчального року на основі рішень XVI з'їзду партії.— *Ред.*

ДО ОСЕРЕДКУ КОМСОМОЛУ КОРЕНОВСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ТРУДОВОЇ КОЛОНІЇ

Дорогі діти,

одержала вашого листа. Велике за нього спасибі. З інтересом прочитала опис вашої диттрудколонії.

Вас тільки 45 чоловік, такий колектив легше, ніж більший, спаяти в дружну товариську сім'ю. Трудова обстановка цьому сприяє. На комсомольський осередок лягає, звичайно, велика відповідальність у справі налагодження всього життя колонії. Треба налагодити справу так, щоб колонія виховувала справжніх комуністів, які вміють будувати життя по-новому, боротися з старими звичками, що залишились у спадщину від старого режиму, боротися з усяким гнобленням і несправедливістю.

Відносно листування боюсь обіцяти, листів надходить дуже багато, з 1 січня надійшло 5 тисяч з лишком листів, а я цілий день зайнята іншими справами. От і виходить, що відповідаю я дуже неакуратно. Але читаю уважно листи, які мені присилають, і багато про що з них дізнаюсь.

Поки що всього кращого. Бажаю успіху в роботі. Буду рада, якщо одержу від вас листа. Кланяйтеся всім дітям трудколонії.

Н. Крупська

[29 квітня 1929 р.]
З Москви в станицю Кореновську
(Кореновський район Північно-
Кавказького краю)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 19, арк. 30

ДО УЧНІВ
ТЕЛАВСЬКОЇ ШКОЛИ-ДЕСЯТИРІЧКИ № 1 *

Дорогі діти,

одержала вашого листа і картку. За те й за друге велике спасбі.

Дуже порадувало мене те, що ви влаштували дитячий майданчик для дітей найбільш бідніших громадян і дітей фабрично-заводських робітників. Це справа дуже потрібна. Завжди радує, коли молодь бореться за потрібну справу. Згадуєш свою молодість, коли теж хотілось приєднатись до громадської роботи, але коли її так важко, майже неможливо було налагодити.

Бажаю Вам успіху у вашій роботі. Коли дивлюсь на нашу молодь, часто думаю про те, що справа комунізму вже непереможна.

Шлю Вам свій палкий привіт. Передайте його всій вашій школі.

Н. Крупська

[29 квітня 1929 р.]
З Москви в м. Телаві
(Грузинська РСР)

*Публікується вперше
за копією*

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 19, арк. 32

ДО ПІОНЕРІВ 7-го ЗАГОНУ НАДЕЖДІНСЬКОГО
ЗАВОДУ *

Дорогі діти,

велике спасибі за листа. Рада, що ви розважаєтесь, граєтесь, співаєте. Це добре. Ще краще, що дбаєте про гігієну. Молоді треба рости здоровою і сильною — попереду немало буде роботи. Ви про чистоту рук дбаєте, це дуже добре; мабуть, дбаєте й про те, щоб у класі було чисто, щоб відчинялись квартирки, лягаєте вчасно спати, наводите чистоту і дома.

Ну, та влітку, сподіваюсь, ви всі добре поправитесь на повітрі і наберетеся силовки.

Напишіть мені при нагоді про своє місто і завод.

Чи допомагаєте ви дорослим і чим саме. Як у вас іде справа в школі. Чи цікаво вчитись.

Ну, прощайте, діти.

Будьте напоготові!

Н. Крупська

[29 квітня 1929 р.]
З Москви в м. Надеждінськ
(Уральська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 19, арк. 36

ДО УЧНІВ ЄРМОЛИНСЬКОЇ ШКОЛИ *

Дорогі діти!

Читала і чула про вашу школу. Те, що я чула про неї, мені сподобалось. Коли мені хвалять яку-небудь школу, я намагаюсь пригадати свої дитячі роки і приміритись, чи добре б я себе почувала в тій школі, яку хвалять. У багатьох школах, які інші хвалять, здається мені, що там нецікаво, а от у вашій школі, я думаю, мені сподобалося б. Мені хотілося б знати про неї докладніше, напишіть мені про те, як учитесь, що читаете, як працюєте в школі і дома, чи дружно живете. Мені багато дітей пише. Я відповідаю, тільки не дуже акуратно, тому що дуже зайнята. Мені один хлопчик восьмирічний якось сувору догану оголосив: «На листи треба відповідати, а ти не відповідаєш, соромно так робити». Він правий. На листи треба відповідати, та от місяцями хвилинки вільної немає.

Від вас, діти, чекатиму листа. Тепер літо, і вам не до листів, звичайно. А потім коли-небудь напишете.

Всього вам доброго, товариші мої любі. Хотілося б, щоб вирости ви хорошими лєнінцями.

Н. Крупська

До речі, забула. У мене просьба до вас. Мені треба написати статтю, як у нас діти організовані в школах. Напишіть мені, чи є у вас учком, ланки і взагалі як ви спільно налагоджуєте своє життя і роботу в школі.

*12 травня 1929 р.
З Москви в с. Єрмолинку
(Вяземський район Західної обл.)*

*Вперше опубліковано в книзі:
Г. С. Бунтарь, Ермолинская
школа. Очерки о работе Ермолин-
ской образцовой школы с 1906 по
1934 г., Смоленск, 1935*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО САМАРСЬКОЇ ТАТАРО-БАШКИРСЬКОЇ
ШКОЛИ-СЕМИРІЧКИ № 27 *

Дорогі товариші,

одержала вашого листа. Велике спасибі за ваше дружнє ставлення. Звичайно, у мене немає ніяких заперечень проти того, щоб ваша школа називалась моїм ім'ям, мені приємно бути зв'язаною з школою-семирічкою нацменшостей.

Шлю свій привіт і побажання успіху в роботі.

Запізнилась з відповіддю, тому що була дуже зайнята.

Н. Крупська

[2 червня 1929 р.]
З Москви в Самару

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 127

ДО ТОВАРИША ДУБРОВСЬКОГО *

УЧИТЕЛЯ ОРЛОВСЬКОЇ ШКОЛИ № 7

Шановний товаришу,

одержала Вашого листа. Звичайно, не можна вести комуністичну роботу так, щоб усі обивателі були задоволені. Відносно антирелігійної пропаганди скажу, що тут найважливіше—розумне роз'яснення, уміння протиставити церковній організації комуністичну організацію. Формальна зміна дня відпочинку, на мій погляд, має невелике значення. Якщо в п'ятницю батьки працюють, а діти не вчаться, то відпочинку може й не вийти, і діти можуть пожалкувати за тим, що проведено таке рішення. Треба було б, щоб дні відпочинку дітей і дорослих збігались. Цього зразу не здійсниш. Треба школі дбати про те, якщо вже проведено рішення святкувати п'ятниці, щоб це були справжні дні веселощів, улаштувати в ці дні прогулянки, вистави, ранки і т. д.

Не берусь судити про те, хто зробив більше в розумінні антирелігійної пропаганди — москвичі чи Орел.

Те саме й відносно чистки апарату. Якщо вдало провели чистку, правильно оцінивши якість роботи, це дуже добре. У великих містах і апаратах важче взнати працівників, у провінції вони більше на очах.

Щодо зміни побуту шкільного всюди треба багато ще попрацювати. Головне, чого у нас немає,—це товаришування в школі, взаємодопомоги, немає правильно організованої праці і самоврядування.

Всього найкращого.

Н. Крупська

[2 червня 1929 р.]
З Москви в Орел

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 121

ДО ТОВАРИШКИ КАПРАЛОВОЇ,

РОБОРККИ, РОБІТНИЦІ ЗАВОДУ «КРАСНАЯ НИТЬ»

Дорога товаришко,

журнал «Работница и крестьянка» переслав мені Вашого листа. Ви праві, оскільки пишете, що визволення жінки не повинно залишатись тільки на папері, а має бути проведене в життя. Ви перебільшуєте, коли кажете, що як було, так і є. За 11 років Радянської влади багато чого змінилось — послухайте, як на з'їзді Рад говорять робітниця й селянки, як складно, по-діловому вони висловлюються, видно, як зросла за ці роки робітниця. Жінки зараз проводять всюди велику громадську роботу. Звичайно, поки немає достатньої кількості ясел, дитячих садків, громадських їдалень, пралень та іншого, жінка-робітниця живе й далі в домашньому рабстві; поки вона матеріально залежить від чоловіка, поки вона темна і неписьменна, доти радянські закони про права жінки наражатимуться на різні перешкоди. Тут потрібне тривале будівництво, організація, навчання. Про це говорив ще тов. Ленін, це знають усі комуністи.

Ось чому ми б'ємося над улаштуванням дитсадків, громадських їдалень, дбаємо про шкільну справу, про ліквідацію неписьменності та ін. Усієї цієї роботи далеко не досить, і старе міцно ще тримає нас у руках. Ви пишете: навіть комуністи б'ють своїх жінок. Таких комуністів виключають з партії. А взагалі чоловіків, які б'ють жінок, комуністи вони чи ні, притягають до суду. Про те, як треба жити, говорив і тов. Ленін, і інші. Ще в 1920 р. на безпартійній конференції Ленін говорив, що раніше всі керувались правилом «кожний за себе, а бог за всіх» і багато від цього зла скоїлося, що тепер ми говоримо:

стоятимемо одне за одного, допомагаючи одне одному в усьому, а без бога якось обійдемося¹. Це безпосередньо стосується і сімейного життя. Якщо чоловік і жінка бачать одне в одному товаришів, тоді жінці значно легше жити, а якщо в сім'ї «кожний за себе», то починають ненавидіти одне одного. Зв'язує спільна переконаність, спільна справа.

Тут треба багато попрацювати над тим, щоб усталився погляд на жінку, не як на самку, а як на товариша. Так треба й дітей виховувати в цьому дусі у школі, в піонерорганізаціях. Питання комуністичного виховання — питання дуже важливе. У нас запроваджене спільне виховання дітей у школі. діти привчаються в школі разом учитись, працювати, жити.

Це допомагає встановити правильні взаємовідносини між жінкою і чоловіком.

Ну, поки що. Тисну руку.

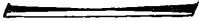
Н. Крупська

[2 червня 1929 р.]
з Москви в Ленінград

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 100

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 275—Ред.

ДО Я. Д. РОМАСА *

Дорогий Яшо,

зраділа, що одержала листа від Вас. Відносно того, щоб не працювати під час відпочинку, не виходить — звертається ціла купа народу з різними справами, в яких я здебільшого безсила допомогти. Навіть нудно. Вирішила краще займатись справами московськими. Почала з того, що послала сьогодні статейку в «Пионерскую правду»¹ на тему, що зліт дає кожному піонерові живе відчуття того, що він член великої згуртованої організації, яка бореться за нові порядки, нові відносини між людьми, яка бореться за справу Ілліча і оточена любов'ю робітничого класу, усіх партійних і радянських організацій. Не знаю, чи виійшло переконливо для дітей. Хочу ще дещо написати.

Приїдемо ми числа 10—12-го, і тут уже безумовно доведеться «встряти» в піонерський зліт.

Відносно Ілліча, по-моєму, Ваша думка правильна, треба було б зробити так, щоб Ілліч всюди був з дітьми. Як це можна художньо оформити, я, звичайно, не уявляю собі... Та ось відносно п'ятирічки боюсь, що виїде дуже штучно. Адже Ілліч з нами і до п'ятирічки був, і після п'ятирічки довгі роки буде. Звичайно, якщо відобразити п'ятирічку як ланку грандіозного будівництва в усіх галузях життя, але це, мабуть, важко переконливо відобразити.

¹ Мова йде про статтю «Старе вмирає — нове зароджується», написану до I Всесоюзного зльоту юних піонерів. Опублікована в № 89 зазначеної газети від 3 серпня 1929 р. (Див. т. 5 цього вид., стор. 275—277).— *Ред.*

Ну, подивимось.

Одержала від Висоцького¹ деякі матеріали про зліт, переглядатиму їх. Взагалі підготуватися до зльоту треба.

Хочеться мені написати дітям про Ілліча, але тут цієї роботи зробити не можна, в тутешніх бібліотеках не знайдеш потрібних матеріалів, а восени, боюсь, захлесне знову робота і знову не зроблю.

Зараз уже доживаємо тут останній тиждень. Місцеву санаторську публіку використала повністю: одного товариша підбила, щоб він написав про Ілліча, як він у них у Шаух-де-Фондс читав реферат у 1917 р², другий теж пише спогади. Один довго розповідав мені про будівництво колгоспів і радгоспів — старий партієць, селянин, за місяць обійшов Армавірський округ. Пильно дивився і багато побачив. З різними профспілковими працівниками з тресту хіміків, з Наркомпраці плани різні будували про програми для виробничих гуртків, про те, як захоплювати робітників романтикою свого виробництва, та ін. та ін. ... Розповім докладно, коли приїду. Чи жива Варюшка³ чи замучилась украй? А Блона?⁴ А Арманди взагалі, Саша, Санечка, Андрюша? Ну, та добре. Скоро приїду.

Тисну руку.

Н. Крупська

*29 липня 1929 р.
Із Железноводська в Москву*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 295, арк. 1—2*

¹ А. А. Висоцький був у той час заступником начальника Центрального штабу Всесоюзного зльоту юних піонерів.— *Ред.*

² Мова йде про виступ В. І. Леніна 18(5) березня 1917 р. в Шо-де-Фоні (Швейцарія) з рефератом про Паризьку комуну і про перспективи розвитку російської революції.— *Ред.*

³ В. О. Арманд.— *Ред.*

⁴ Блона — дочка В. О. Арманд.— *Ред.*

ДО САРАТОВСЬКОГО КОМВУЗУ

Саратов вирішив ліквідувати неписьменність у місті і на десять верст навколо. Головний штаб ліквідаторів — комвуз. Шлю Саратовському комвузу привіт! Сподіваюсь, що йому вдасться вогнем свого ентузіазму запалити маси.

У наших умовах ліквідація неписьменності — кусок будівництва соціалізму. Але слова не повинні залишатися словами, а здійснюватися. Для цього потрібна відповідна організація. Організація — головне в будівництві соціалізму, — писав Ілліч.

Сподіваюсь, що Саратовський комвуз стане справжнім штабом: виробить чіткий план роботи, згуртує навколо себе маси, підтримає атаку на темряву, яку розпочав комсомол. Сподіваюсь, що комвуз Саратова зуміє організувати кадри лікнепівських вербувальників, лікнепівських «квартирмейстерів», лікнепівських прикріплених — помічників ліквідаторів, лікнепівських кореспондентів і т. д. і т. д., а газета «Ниже-Волжская правда» всіляко підтримуватиме цю справу і піде в передніх рядах працівників преси, ставши рупором палкого бажання мас озброїтись усією силою знання.

Н. Крупська

*24 вересня 1929 р.
З Москви в Саратов*

*Опубліковано в збірнику
Н. К. Крупская, Ликвидация
неграмотности, М., изд.
Наркомпроса РСФСР, 1938*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО Г. Г. КРАВЧЕНКО,

ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

Дорога Ганно Григорівно, відповіла не зразу. Я те-пер стовбичу цілими днями в Наркомосі з 9 години ранку, і тому що часто буваю зайнята вечорами, я остаточно чманію.

За ці півтора місяця просунуто по Головполітосвіті сила-силенна роботи (зараз підрахувала: 38 засідань, 20 виступів, 14 статей, переглянуто 160 листів, ряд брошур, статей, дуже багато було розмов з різними людьми, різні делегації доводилось приймати). Усе це справа корисна, але стомлюєшся, як послідуша собака, і забуваєш, навіть, як тебе звати. А зараз не знаю, як і буде. Влітку напружено працювали і йдуть у півторамісячну й місячну відпустку Голишев, Ширишев, Мілютін, здається, також Троповський, у відпустці Цареградський, розбігся народ у Подгорненської¹ — от як хочеш, так і живи. Крім того, багато нового народу — Алипов, Пронін, Токоев, Панов, Мойров², трое нових висуванців — усі мотаються з ранку до вечора.

Новий нарком³ дуже входить у всі політосвітські справи, здорово нас підтримує, викликає до себе працівників — відчувається організатор. Варвара Миколаївна, як Ви знаєте з газет, пішла⁴. Я трохи боялась, як буде

¹ Мова йде про працівників Головполітосвіті. *А. Я. Голишев* працював у той час заступником голови Головполітосвіті; *А. А. Ширямов* — завідуючим сільським відділом; *А. П. Мілютін* — завідуючим відділом шкіл дорослих; *Л. Н. Троповський* — завідуючим бібліографічним відділом; *І. М. Цареградський* — інспектором по бібліотечній роботі сільського відділу; *Ц. М. Подгорненська* — завідуючою Центральним методкабінетом політосвітроботи.— *Ред.*

² Працівники Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

³ *А. С. Бубнов.*— *Ред.*

⁴ Мова йде про *В. М. Яковлеву*, наркома фінансів РРФСР, яка працювала до цього заступником наркома освіти РРФСР.— *Ред.*

з шкільними справами, але новий нарком, здається, і тут розуміє що до чого і в пащу Соцвихові не попадає. Поживемо — побачимо.

Роботи навалюється сила-силенна: дружба з комсомолом, Радою колгоспцентрів, з профспілками обходиться дорожувато. Часу з'їдає безліч.

Це я все в своє виправдання...

З Ваших листів видно, що Ви почали відходити трохи. Лежіть, будь ласка, не менше 6 годин на день і не бігайте на прогулянки, висунувши язик. Певно, Ви комуністка, казенне майно, значить, і повинні себе берегти.

Відносно роботи. Давно вже не доводиться думати, як вести ту роботу, яка найбільше цікавить. Треба вміти користуватись тим небагатьом, що у нас є. До числа того, чого у нас дуже мало, належать політосвітники, а наших політосвітників, які побували в Німеччині і Америці, і того менше. Звідси випливає, що треба говорити про те, як доцільніше Вас, Ваші знання на 100% на користь держави пролетарської використати. Адже так, дитя моє?

Прочитала Ваші тези, вірніше, картину каліфорнійської системи¹. Нам треба її врахувати, але будувати свою систему трохи інакше. Моно вже винайшов був план «американізації». Це не американізація, а повернення до часів воєнного комунізму, без ніяких. Я на цю «централізацію» заклацала зубами й кажу: розгортайте бібліотечний похід і на фоні його, в ході бібліотечного походу, проводьте розумну централізацію. Адже ж навчилися ми чогось за останні роки. Тільки на фоні бібліотечного походу можлива централізація².

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

29 вересня 1929 р.
З Москви в радгосп «Овцевод»
(Волоколамський район
Московської обл.)

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 533, арк. 1—2

¹ Див. прим. 3 на стор. 305.— *Ред.*

² На основі вказівок Н. К. Крупської Г. Г. Кравченко написала брошуру «За единое крупное библиотечное хозяйство», яка вийшла в серії «В поход за библиотеку» (М.— Л., ГИЗ, 1929).— *Ред.*

ДО Т. ПРЕОБРАЖЕНСЬКОЇ *

БЧИТЕЛЬКИ АЛЕКСАНДРОВСЬКО-САХАЛІНСЬКОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

Дорога товаришко, листа Вашого одержала. Велике спасибі за нього. Дуже прошу писати докладніше про роботу гіляків. Недавно якось ми довго розмовляли з хачасами — завідуючими хатами-читальнями, і якось ця розмова примусила мене боляче відчутти, як мало у нас вивчені ще умови життя малих народностей, як багато чого ми не помічаємо, не вміємо ще по-справжньому допомагати їм. Звичайно, тут немає ніякої Америки, та коли ткнешся носом у якусь деталь, особливо гостро відчуєш ту чи іншу прогалину. Це одно. Друге — про школу. Багато з того, що Ви пишете, дуже співзвучне і з моїми оцінками. Я постараюсь ширше ознайомити з Вашим листом товаришів, викинувши з нього персональний момент. Тільки даремно ви думаєте, що підготовка спеціалістів для промисловості поставлена на належну височінь. Цього, на жаль, ще немає, і тільки тепер за цю справу беруться серйозно.

Також відносно рефлексології. От ми проводили в 1928 р. з'їзд з педології¹, з'їзд дуже багато дав, а після з'їзду педологія почала, не відстоявшись ще, швидко перетворюватись у якусь схоластику, досягнутих результатів не стали проводити в життя. Я всіляко за подолю, але тільки за ту, яка допомагає розумінню людей

¹ Мова йде про I Всесоюзний педологічний з'їзд (27 грудня 1927 р.— 4 січня 1928 р.). (Див. замітки Н. К. Крупської до тез доповідей на цьому з'їзді і прим. до них у т. 10 цього вид., стор. (233—236, 716—718).— *Ред.*

і життя, а не за ту, яка мертвими схемами і модними
слівцями ладна підмінити факти живої дійсності.

Пробачте за короткий лист. У цьому році я чогось
ніяк не можу впоратись із своїми справами.

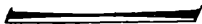
Тисну руку.

Н. Крупська

*[30 вересня 1929 р.]
З Москви
в Александровськ-Сахалінський*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 132*

ДО СЕКЦІЇ НАРОДНОЇ ОСВІТИ І ПЛЕНУМУ
ВЕЛИКОУСТЮЗЬКОЇ МІСЬКРАДИ

Дорогі товариші, прочитала з радістю про відкриття у Великому Устюзі нової школи. Шлю привіт окрвиконкомові і міськраді.

Відносно назви школи. Герцен був одним з найулюбленіших письменників Володимира Ілліча. Ми, старі більшовики, багато чого навчилися у нього. Тому, по моему, бажано було б зберегти для школи ім'я Герцена¹.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[3 жовтня 1929 р.]
З Москви в м. Великий Устюг
(Північний край)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 18, арк. 146

¹ Міськрада просила згоди у Н. К. Крупської, щоб назвати школу її ім'ям.— *Ред.*

ДО І. О. АРМАНД

Люба Інушо, страшенно зраділа, одержавши твого листа, страшенно йому зраділа, бо дуже вже за тобою скучила. Добре було б, якби ти приїхала, хоч трохи б з тобою поговорити, обняти тебе міцніше. Сьогодні хочу побачити Гуго¹, збираюсь йому цілу доповідь зробити. Адже у нас земля дибом стоїть, відбувається справжня революція, яка докотилась до самих низів, з усіма суперечностями, властивими революції. Тяжкого багато. Життя нещадно викидає тих, хто не встигає йти в ногу з ним. У цьому біда правих. Дуже тяжко багато що переживається, посуду б'ється доволі, але все це тоне в колосальному зрушенні, яке ми маємо в селі і яке захльостує і місто.

Я тобі, здається, писала вже про «Гігант» (де я була влітку)², де в цьому році зібрано 3 мільйони 200 тисяч пудів хліба. На чолі цього «Гіганта» — директором його — стоїть наш виборзький робітник — металіст з «Нового Леснера» Юркін, це його рук справа — пролетар справжній. Робітники (металісти особливо) відіграють велику роль зараз у колгоспному будівництві і в будівництві нових радгоспів — зернових. У «Гіганті» за це літо побувало 50 тисяч чоловік селян, які розглядали роботу «Гіганта». Там новий побут зароджується — нові селища будуються, з громадськими банями, пральнями,

¹ Г. Еберлейн.— Ред.

² У радгоспі «Гігант» (Північно-Кавказький край, тепер Ростовська область) Н. К. Крупська була разом з М. І. Ульяною влітку 1929 р.— Ред.

їдальнями, дитбудинками. Філіал робітничого університету там. Новий побут, нові люди, нова дисципліна. Переді мною лежить жовтневий номер газети «Гигант», який виходить там (на 12 стор.), де всю історію описали самі робітники. Казка це — захоплююча, надзвичайно цікава.

Ілліч писав якимось, що важливо тепер, щоб робітник «пішов у народ». Ось він пішов зараз.

На заводах, фабриках — я головним чином про металістів говорю — проробляються серйозно питання колгоспного будівництва, змінюють обличчя своє шефські товариства, як і більшість добровільних товариств, які зараз тільки пробуджуються до справжньої роботи.

І знаєш, якими близькими тепер для маси стали слова Леніна, що друкуються в якому-небудь «Гиганте».

На фабриках різне. Переробка зайшлих кадрів. Запроваджуються «вступні курси у виробництво», школою є змагання, широко обговорюються виробничі питання, перебудовується темп роботи. Звичайно, багато й дурниць усяких робиться, але ж без цього не можна.

З профспілками ми тепер живемо в дружбі, політика верхівки значно оздоровилась — дивляться не тільки на кваліфікованих робітників, а й на маси. Багато незадоволених, звичайно, із заможних, які йдуть із села в місто, на фабрику. Класова боротьба дуже загострилась. Недавно ми завідуючих хатами-читальнями збирали по хлібозаготівлях, цікаву картину вони розгорнули. Загалом, пройшли хлібозаготівлі краще, ніж сподівались. Виявились ворожі елементи, під впливом чуток про війну вони посмілішали, але маси їм не співчують, вони швидко провалюються.

Активність мас зростає. От зараз надійшов лист з Надєждінського заводу, пишуть про перевибори делегаток: «Якщо торік на перевиборах делегатських зборів робітниць було присутніх 25%, а тепер усього робітниць 1448 чоловік, було присутніх на перевибірних делегатських зборах 1258, або 88,5%. Домогосподарок торік охоплено перевиборами 5,5%, тепер усього домогосподарок 6534 чоловіка, охоплено перевиборами 4549 чоловік, або 72%».

Культпохід страшенно підніс активність і робітниць, і селянок. За рік близько 2 мільйонів навчили. Недостача

паперу зараз заважає, але в найвідсталіших областях цього року є райони суцільної ліквідації неписьменності.

Перетряска апаратів сприяє сучаснішому добору публіки, більше організаторів, багато висуванців і висуванок бойових, публіка підтягується. Мені у відділ дали кілька чоловік дуже досвідчених працівників, і хоч вони чортихаються, що їх посадили в Наркомос, але робота пішла добре. Їх сила-силенна просто. Розмах роботи дуже зростає. Треба тільки більше чіткості в роботі і, головне, цільових настанов. Живемо потроху. Не вистаєє от часу ні на що. От не було клопоту... соціалістичний побут натискає. Будуватися по-новому почали. Соціалістичні будинки, фабрики-кухні, агроміста та інше... У Саратові нова історія — поголовне обслуговування дітей-дошкільників. А літній зліт піонерів¹ був на диво всім. Отакі діти у нас, усі дивом дивувались. Поштовх цей зліт дав великий у справі обслуговування дівтори.

От і живемо, мало спимо, мало розмовляємо поза робочими рамками, сперечаємось, лаємось, мучимось, ростемо, мріємо, будуємо соціалізм.

От поки чекала Гуго, і написала тобі листа, рідна моя. Гуго не йде, а мені скоро треба йти вже, і то я сьогодні «загуляла», пропускаю засідання.

Збожеволіти треба, щоб у такий час сидіти без роботи.

Ну, міцно тебе цілую. Навчай доньку російської мови, треба їй буде весь наш досвід революційний ввібрати в себе.

Твоя Н. К.

15 листопада 1929 р.
З Москви в Берлін

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 68. арк. 1—2

¹ Мова йде про I Всесоюзний зліт юних піонерів (відбувався 18—25 серпня 1929 р. у Москві).— Ред.

ДО ОЛІ ГАВРИЛОВОЇ *,
УЧЕНИЦІ ІІ ГРУПИ МОСКОВСЬКОЇ ШКОЛИ № 42

Люба Олю,

спасибі тобі за лист і за вірші. Мені твої вірші сподобались, особливо про Леніна. Я дуже люблю вірші, але ніколи сама не пробувала навіть писати.

Будь здорова. Цілую тебе.

Н. Крупська

[18 листопада 1929 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 19, арк. 52*

ДО Г. Г. КРАВЧЕНКО,

ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

Дорога Ганно Григорівно, я страшенно рада, що Ви серйозно взяли за орехово-зуєвський досвід. Шлях договорного кооперування — єдиний шлях вивести бібліотечну справу з того жахливого стану, в якому вона перебуває. Під тиском культвідділів ¹ АППО ЦК в останню хвилину до резолюції про бібліотечну справу вставили пункт про чистку ². І от культвідділи взяли за чистку: понавищали по Московській області 96 тисяч книг. Посилаю Вам статтю про цей подвиг. Я збила бучу. Треба захистити і наші, і профспілкові бібліотеки від такого головотяпства. Профспілки вимагають, щоб Головполітосвіта дала їм вичерпний список книг з міщанським ухилом. Наш бібліотечний відділ узявся за цю нездійсненну роботу і, звичайно, мало не збожеволів.

Усе питання в тому, що у нас бібліотекарі дуже погано розбираються в книгах, а бюро каталогізації, ГІЗ та інші тільки гальмують розвиток справи марксистської літературної критики. Треба, щоб вироблялась якась громадська думка. Її немає. Слухали цими днями про роботу кабінету Шнеерсон і Коробкової ³. Ентузіазму у них багато, але марксистським підходом і не пахне, тому й ви-

¹ Маються на увазі відділи культурно-масової роботи профспілок.— *Ред.*

² Мова йде про чистку бібліотечних фондів від застарілої літератури.— *Ред.*

³ Мається на увазі кабінет по вивченню читацьких інтересів при Головполітосвіті.— *Ред.*

ходить у них алчевщина і рубакінщина¹, та й то поганенькі. От якби зібрати гурток марксистів-критиків і припаяти до них кабінет, було б добре, а так зовсім несерйозна справа.

По-моєму, щоб бібліотеки давали те, що треба, потрібні рекомендаційні списки, на зразок американських, а їх немає і добитись їх ніяк не можна. Хоча б створити такі списки по революційних святах. І того наш бібліографічний відділ зробити не може. Просто зашились вони. Будувати бібліографічний інститут треба марксистський, без людей такого не збудуєш. Потрібний також організатор туди справжній. Немає людей, без людей справи не зробиш. Людей до дикості не вистачає. Робота шалено зростає, а виврати нікого не можна з місця. Цілі відділи без людей. Ті, що є, замучились. Навантаження шалене.

Зараз у нас відбувається конференція крайвно. Публіка зросла на роботі. Промови дуже революційні виголошуються, і не просто революційні, а ділові. Цікаво.

Бубнов, по-моєму, дуже просуне справу. Він хороший товариш, дуже простий, дуже багато працює, готується до кожного виступу, взагалі роботяга, дбайливий. І людей уміє до рук прибирати. Усі приходять вчасно, впроваджується певна ділова атмосфера. Взагалі працювати стало краще.

Відновлюється і реорганізується ДВР. Створюється Товариство педагогів-марксистів.

Якщо Ви приїдете 20-го, не вдасться поговорити, у мене зайнятий буде цілісінський день, увечері відкривається з'їзд колгоспниць². Про договори треба, звичайно, домовитись як слід, ці договори будуть показовими³.

¹ В іншому місці з цього питання Н. К. Крупська говорила: «...у 80-і роки минулого століття у нас процвітало вивчення інтересів читача «взагалі». Алчевська і Рубакін підходили до вивчення читачьких інтересів саме «взагалі» — вони вивчали читачькі інтереси «народу взагалі». Тепер ми повинні стати на класову точку зору і добре знати ту аудиторію, інтереси якої ми вивчаємо». (Див. т. 8 цього вид., стор. 146). — *Ред.*

² Мова йде про I Всесоюзний з'їзд колгоспниць; Н. К. Крупська 22 грудня 1929 р. виступила на з'їзді з промовою «Культурна робота в колгоспах». (Див. т. 7 цього вид., стор. 451—465). — *Ред.*

³ Мова йде про договори між бібліотеками міськвно, профспілок та інших установ і організацій в Орехово-Зуєві. — *Ред.*

Підтримуватиму позику на будівництво бібліотеки. Не знаю тільки, як це формально провести, ну, публіка у нас придумав, як це зробити.

По-моєму, виборності боятися нічого¹... Адже профспілкові органи у нас виборні, і це не заважає парткерівництву. Обрати висуванця добре, звичайно, тільки бібліотечна робота потребує великого знання книги і бібліотечної техніки. Чи знайдете відповідного висуванця? А втім, Орехово-Зуєво — такий робітничий центр, де це зробити легше, ніж в іншому місці².

Мені здається, що завідуючий окружною бібліотекою не може ні з чим сполучати свою роботу.

Можливо, Вам би доцільно було приїхати, щоб поговорити тут з представниками крайвно. Я вже говорила сьогодні в своєму виступі про орехово-зуєвський досвід.

Ну, поки що. Міцно тисну руку.

Н. Крупська

Р. С. З огляду на Ваш приїзд не посилаю Вам матеріалів про чистку бібліотек, передам, коли побачимось.

*18 грудня 1929 р.
З Москви в Орехово-Зуєво
(Московська обл.)*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 534, арк. 1—3*

¹ Мова йде про виборність завідуючого центральною міською бібліотекою.— *Ред.*

² Завідуючим центральною міською бібліотекою Орехово-Зуєва був обраний робітник Ф. І. Кузнецов. У 1931 р. вийшла в світ його брошура «Правильно ли мы работаем (Годовой отчет о работе Орехово-Зуевской библиотеки)». М., «Крестьянская газета».— *Ред.*

ДО І. М. ЦАРЕГРАДСЬКОГО,

ІНСПЕКТОРА ПО БІБЛІОТЕЧНІЙ РОБОТІ СІЛЬСЬКОГО
ВІДДІЛУ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

Тов. Цареградський,

Ви запитуете, яка моя думка відносно того, чим керуватись, подаючи допомогу місцям у справі бібліотечного будівництва.

Мені здається, що ми повинні допомагати селу, і при тому районам, які найгірше обслуговуються книгами.

Років два тому ми займалися з Вірою¹ обліком книг у селах на підставі статистичних даних ЦСУ. Я не знаю, чи є пізніші дані. Якщо є пізніші, їх можна швидко опрацювати, але в основі своїй співвідношення залишились, мабуть, ті самі. Посилаю розроблену нами стару статистику. Я її в свій час передавала в Головполітосвіту. Не знаю, чи використали її. Навряд чи багато що змінилось і зараз.

По-моєму, ми повинні допомагати тим областям і губерніям, де показчик — *кількість людей, що припадають на одну книгу громадського користування*, — вищий за 5.

Це будуть:

Уся Центральнo-Чорноземна область (10,4).

Уся Середньоволзька область (9).

Північний Кавказ (дані треба опрацювати по округах) (13,7).

Сибір (14).

Далекосхідна область (10,6).

Потім Нижньоволзька (7).

Західна (9,9).

¹ В. С. Дрідзо, секретар Н. К. Крупської. — Ред.

Із Центрально-Промислової — Владимирській і Тульській [губерніям].

Із Ленінградської області — Псковській і Новгородській [губерніям].

Причому ударними є:

Центрально-Чорноземна область, Середньоволзька, Західна, Нижньоволзька і зазначені вище губернії.

Із нацменшостей ударні — Марійська і Вотська області.

На Калмицьку потрібна окрема догація.

У Сибір, Північний Кавказ, Далекосхідну і Нижньоволзьку області переказуємо загальні суми.

А в ударних губерніях і областях преміюємо ініціативу самого населення.

Принципи преміювання треба опрацювати.

Можна й інакше зробити — взяти на себе преміювання тільки ударних областей.

Про допомогу кошунам питання треба опрацювати разом з колгоспцентрами.

Давайте розв'яжемо це питання остаточно в суботу.

Н. Крупська

Р. С. Статистику, коли мине потреба, поверніть мені.

[1929 р.]
Москва

Н. К.

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 337, арк. 1

ПОВЕДІНСЬКОМУ З'ЇЗДУ *

Дуже шкода, що цілий ряд обставин заважає Головополітосвіті взяти організовану участь у нараді по роботі з дорослими на Поведінському з'їзді.

Момент, який ми переживаємо, особливо гостро висуває перед нами багато дуже актуальних проблем.

По-перше, нам, політосвітникам, треба дуже старанно вивчати характер різних верств населення, їх класову суть, їх світогляд і динаміку цього світогляду.

Візьмо приклад. Робітничий клас зростає чисельно. У його кадри вливаються все нові верстви, головним чином вихідці із села. Що являють собою ці кадри за своїм класовим складом, за своїми поглядами, настроями і як ці настрої, погляди відрізняються залежно від характеру та організації праці, побутових умов, нового соціального середовища і його систематичного планомірного впливу?

Або інший приклад. Робітничий клас у нас переростає ті рамки класу, які в капіталістичному суспільстві визначаються тими функціями, які несе робітничий клас,— робота біля верстата. Функції робітничого класу змінюються, він посилає висуванців у вузи, в управлінський апарат, на організацію колгоспів, причому кількість посланих увесь час зростає і тому змінюється все обличчя робітничого класу, ламаються рамки, які відокремлювали його від інших класів.

Або, як змінюється психологія різних верств дрібної буржуазії під впливом середовища, яке організується по-соціалістичному?

На жаль, немає методології вивчення цих процесів, що відбуваються на наших очах. Чи не може чим-небудь допомогти нам Поведінський з'їзд?

По-друге, нам треба вивчити характер і глибину емоцій різних верств населення. Які верстви населення найбільш збудливі? Жінки? Підлітки? Гальмівні центри суспільного характеру? Чи можна підвести тут під дослідження серйозну наукову базу?

По-третє. Роль переконання в поведінці людини. З яких елементів складається переконання. Роль показу — виявлення наочного факту. Моменти, які гальмують правильне сприймання, методи їх усунення. Підготовка активності сприймання. Умови глибини сприймання. Закріплення сприймання. Переведення переконання в дію.

По-четверте. Організація активності колективу. Аналіз складу колективу. Виявлення найактивніших елементів і спрямованості їх активності. Організація активності або гальмування активності вирішальних елементів. Головна організація активності колективу.

Нарешті, основна помилка, яку доводиться спостерігати під час вивчення читача, глядача, учня, — це зведення всього вивчення до вивчення індивідуума, відсутність вивчення читача, глядача, учня як представника певної соціальної добре вивченої верстви, це спричиняється до ряду найгрубіших помилок методологічного характеру.

Потрібний цілий ряд науково обгрунтованих (і по лінії соціології, і по лінії психоневрології) стандартів вивчення.

Чи може нам допомогти в цьому відношенні з'їзд?

Н. Крупська

*[Не пізніше 1 лютого]
1930 р.*

*Вперше опубліковано в збірнику
«Матеріали к совещанию
по изучению вопросов
политпросветработы», Л., 1930*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО УЧНІВ ЕРМОЛИНСЬКОЇ ШКОЛИ

Дорогі юнаки і дівчата!

Давно одержала вашого довгого листа, де ви описуєте свою роботу. З увагою та інтересом прочитала його. Тільки відповісти я досі не могла. Цієї зими якось особливо багато роботи. Адже самих неписьменних по РРФСР у цьому році навчається 8 мільйонів чоловік. Цій справі треба всіляко допомогти. Треба допомагати влаштувати бібліотеки, школи дорослих, робітничі університети, червоні кутки, хати-читальні, Будинки соціалістичної культури. Я працюю в Наркомосі, у тому відділі, який допомагає у навчанні дорослим. Приїжджає багато товаришів з місць за книгами, за порадою і таке інше... Але, крім того, колись я була вчителькою, знаю, як вести шкільну справу. От до мене й приходять часто розповісти, як іде справа в тій чи іншій школі, приходять комсомольці, піонери. А крім того, за місяць надходить більше тисячі листів. Деякі з них дуже спішні. Ось чому я з таким запізненням відповідаю на вашого листа.

Коли я читала вашого листа, я згадувала своє дитинство. У школі в нас нічим цим не займались. Але влітку ми їздили на село, я дуже любила працювати на городі, садити квіти. Тільки одній, звичайно, це зовсім не так весело, як тоді, коли робиш це ланкою або цілим класом.

Потім, коли ми жили на засланні з Володимиром Іллічем, я теж там і город, і квіти, і курей розводила. І теж з осені капусту на зиму заготовляли, огірки солили. У Сибіру багато господарювати доводилось.

Ось бачите, ви мені про себе написали, я вам про себе.

Ну, бувайте здорові, усього вам доброго. Дуже б хотілось, щоб вирости ви хорошими комунарками.

Кланяйтесь вашим учителям. Напишіть, чи любите ви читати й співати.

Н. Крупська

*[12 березня 1930 р.]
З Москви в с. Ермолинку
(Вяземський район
Західної області)*

*Вперше опубліковано в книзі:
Г. С. Бунтарь, Ермолинская
школа. Очерки о работе
Ермолинской образцовой школы
с 1906 по 1934 г., Смоленск, 1935*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО ЦК ВЛКСМ

Дорогі товариші, бути сьогодні не можу, бо зайнята в іншому місці.

Про працю підлітків¹ хотіла б сказати ось що.

Праця підлітків повинна бути органічно пов'язана з навчанням. У колгоспах умови навчання повинні бути для підлітків сприятливішими, ніж в одноосібному господарстві. Це само собою зрозуміло. По-перше, необхідно, щоб уся молодь поголовно закінчувала школу I ступеня. Тим часом тільки незначна частина дітей закінчує школу I ступеня у 12 років, а більшість закінчує і в 13, і в 14. Школа у нас тепер *школа цілого року*. Отже, діти, які не закінчили школи, не зможуть її сполучати з працею протягом 6 годин, і їм доведеться негайно залишити школу, чого не буде в одноосібних господарствах. Крім того, серед підлітків дуже багато таких, що провчилися тільки рік або два, і багато неписьменних. Адже для них необхідно в екстремному порядку влаштувати школи. Вони не зможуть сполучати навчання з 6-годинною працею. Вони будуть у гіршому становищі, ніж діти одноосібників. Таким чином, необхідно відвідування школи I ступеня і шкіл переростків прирівняти до оплачуваної праці. Адже колгоспцентр збирається з 12 років при-

¹ З цього питання див. також статтю Н. К. Крупської «Дитяча праця в колгоспі» (т. 4 цього вид., стор. 246—251) і її замітки на тези Колгоспцентру по організації праці дітей і підлітків (т. 10, стор. 318—320).— *Ред.*

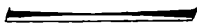
пинити всяку допомогу підліткам і дати їм тільки заробіток. У колгоспах переважають діти бідноти. Як правило, вони дуже виснажені і слабосилі. Чи можна, щоб ці діти жили цілком на свій заробіток? Як би не напружував свої сили підліток, він вироблятиме завжди набагато менше, ніж доросла людина, хоч би й за «однакову» працю йому платили «однакову» заробітну плату. Якщо при несвідомому ставленні до праці неминуча відрядність, яка запроваджується в колгоспах, для підлітка відрядність просто згубна. І при «однаковій» оплаті з дорослою людиною підліток буде набагато гірше оплачуватись і сили його будуть швидко виснажуватись. Необхідно, щоб колгоспи забезпечували всім підліткам певний мінімум існування, як це робила раніше сім'я, а заробіток був би добавкою до цього мінімуму. Забезпечення мінімуму засобів існування і права на навчання — ось про що, по-моему, повинен подбати комсомол.

Н. Крупська

*18 березня 1930 р.
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 362, арк. 1*

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ МОСРАДИ

Настала вже весна. У цьому році школа працюватиме довго і дітям доведеться довго сидіти в місті. А дехто й зовсім нікуди не поїде. Улаштується «Зелене місто» — парки культури і відпочинку на Ленінських горах, у Нескучному саду та ін. Але треба сказати прямо — тільки дуже малу частину дітей зможуть обслужити ці заклади, а дітям, особливо дітям міської бідноти, потрібне свіже повітря, потрібний рух. *Необхідно організувати близькі дитячі екскурсії.* Це справа школи, житлових товариств, «Друга дітей». Не треба тут особливо мудрувати. Треба організувати прогулянки дітей з допомогою добровольців-чергових з піонервожатих, з делегаток, з членів рад сприяння, з членів житлових товариств, які супроводили б дітей на прогулянку в сусідній ліс, за місто. Треба, щоб діти не типались по вулицях, а йшли за місто на дві, на три години побігати, поспівати, погратись. Організованими зграйками гуляла б дівчора за містом.

Справа просто необхідна. Але йти пішки по вкритому курявою місту дітям не під силу. Грошей у дітей немає.

Міськрада повинна надати всім дітям безплатний проїзд за місто, що обійдеться не дуже дорого.

Що думає з цього приводу Мосрада?

Що думають з цього приводу лікарі, вчителі, робітники і робітниця, ЦБ ДКО, члени Ради?

Як би тут обійтися без бюрократичної тяганини.

Розв'язати питання на День 1 Травня.
Можливо це чи неможливо? ¹

20 квітня 1930 р.
Москва

Вперше опубліковано в газ.
«Рабочая Москва», № 92,
від 22 квітня 1930 р.

Н. Крупська

Друкується за вказаним
джерелом

¹ Аналогічного листа було послано Ленінградській Раді.—*Ред.*

ДО ВЧЕНОГО КОМІТЕТУ ЦВК СРСР *

Шановні товариші,

ми подали на затвердження Вченого Комітету статут Товариства педагогів-марксистів. Цей статут був затверджений, але інакше сформульований абзац 3-й пункту 1-го.

Ми дуже зацікавлені в тому, щоб залучити до цього товариства не тільки викладачів, учителів у вузькому розумінні цього слова. Хотілося б залучити до цього товариства культпрацівників взагалі. Зараз, із зростанням кадрів культпрацівників, це конче потрібно. Ми хотіли б впливати на широкі кадри культармійців. І для педагогів у вузькому розумінні слова надзвичайно важлива спільна робота з культпрацівниками, куди входить багато партійців. Тому я дуже просила б 3-й абзац пункту 1-го залишити в нашому, ширшому формулюванні.

Н. Крупська

*10 травня 1930 р.
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 34, арк. 629*

ДО О. М. ГОРЬКОГО *

Дорогий Олексію Максимовичу,

не можу Вам сказати, яка рада була, коли одержала Вашого листа. Знаєте, Володимир Ілліч дуже любив Вас, і тому мені Ваш відзив особливо дорогий. У мене дивне почуття буває, коли я пишу свої спогади. З одного боку, мені здається, що я повинна розповісти робітникам, молоді все, що пам'ятаю про Ілліча, а іноді у мене ворухиться таке почуття, що Ілліч, можливо, був би незадоволений моїми спогадами, він так мало говорив про себе. Коли Ви приїхали, мені страшенно хотілось поговорити з Вами про Ілліча, попросту, по-бабському поревіти у Вашій присутності, у присутності людини, з якою Ілліч говорив про себе більше, ніж будь з ким. Та посоромилась, правду кажучи, та й здалося мені, що щось Вам у мені не сподобалось. І от, читаючи Вашого листа, я відчула, що в мене камінь якийсь з душі спав. Особливо рада була тому, що мої спогади викликали у Вас ряд Ваших спогадів про Ілліча. Я їх багато разів перечитувала. І все згадувалось мені — я раз уже писала Вам про це, — як Ілліч в останній місяць свого життя відшукав книгу, де Ви писали про нього, і загадав мені вголос читати Вашу статтю¹. Стоїть у мене перед очима обличчя Ілліча, як він слухав і дивився у вікно кудись вдаль — підсумки життя підводив і про Вас думав. Посилаю Вам книжку, яку я писала цієї зими: «Що говорив Ленін про колгоспи»², — я багато разів її переробляла, посилала на

¹ Див. стор. 245.— *Ред.*

² Мова йде про книгу Н. К. Крупської «Что говорил Ленин о колхозах и мелком крестьянском хозяйстве», М.—Л., ГИЗ, 1930.— *Ред.*

проробку в одну комуну Рязанської губернії, у жінаktiv в одно село Калузького округу, а зараз не маю мужності її перечитати; може, що не так написала. Ну, от.

Як Ваше здоров'я, Олексію Максимовичу?

Міцно, міцно тисну Вам руку, бажаю здоров'я і сил. Марія Іллінічна Вам шле привіт, вона хворіє часто, працює дуже багато в Інституті Леніна. Може, черкнете ще якое, коли матимете часинку.

Н. Крупська

*25 травня 1930 р.
Москва*

*Вперше опубліковано в журн.
«Октябрь», 1941, № 6*

*Друкується за рукописом
Архів О. М. Горького
КГ—ОД, 2—1—5. арк. 1*

ДО РОБІТНИЦЬ УДАРНОГО ЦЕХУ —
ПАККАМЕРИ ФАБРИКИ «СОКОЛ» *

Дорогі товаришки, шлю вам палкий привіт і дякую за довір'я.

Товариші, що приїжджали, розповіли про вашу напружену роботу, про ваше свідоме, комуністичне ставлення до праці.

Цієї зими сипались скарги на нестачу в школах підручників, на нестачу зошитів та ін. *Загального навчання без забезпечення шкіл папером не проведеш.*

Мені доводиться працювати в галузі народної освіти і дуже гостро відчувати всю важливість паперового фронту, тому особливо ціню вашу роботу.

Дорогі товариші, халат, який ви прислали, носитиму на роботі, заробітну плату, що належить мені, прошу передавати до фонду поліпшення дитячого харчування в дитсадках, які обслуговують фабрику, а коли приїду до вас, з присланим номером пройду в ударний цех паккамери фабрики «Сокол».

Дозвольте побажати вам успіху в дальшій вашій роботі.

Н. Крупська

*30 травня 1930 р.
З Москви в сел. Сокол
(Свердловський район Північного
краю)*

*Публікується вперше
за рукописом*

*Вологодський обласний
краєзнавчий музей*

ДО Д. Н. СИДОРОВОЇ,

СТАРОМАЙНСЬКИЙ РАЙКОМ ВКП(б)

Дорога товаришко Даріє Никифорівно, давно вже одержала Вашого листа, але цей рік у мене вийшов дуже вже важкий, перебудовується у нас вся робота в Наркомосі, ось чому так запізнилась з відповіддю Вам.

Ви правильно знімаєте тривогу відносно ясел і дошкільних закладів — ніде нема такої високої дитячої смертності, як на Середній Волзі. Важливо було б закріпити дошкільні заклади й на зиму. У Центрально-Чорноземній області, яка багато в чому схожа на Середню Волгу, цього року широко розгорнули дошкільні хати — дошкільні примітиви. Питання, як Ви правильно зазначаєте, в культурних силах. З Москви дуже великої допомоги чекати не можна. Але треба Ульяновськ перетворити на справжній культурний центр і учнівську молодь відправляти на роботу в село. Так зробили в Центрально-Чорноземній області, вони учнів шкіл II ступеня і педтехнікумів послали на роботу в село, цим вони дуже допомогли населенню, та й молодь зросла на цій роботі. Тут потрібні невідкладні заходи.

Зараз XVI з'їзд ухвалив запровадити загальне навчання. Цього не зробиш, звичайно, в такому окрузі, як Ульяновський, якщо не вдатись до методу культпоходу. Ось уже два роки, як почали далеко уважніше ставитись до відсталого в культурному відношенні населення. Не тільки запишуть відсталу, неписьменну жінку на лікпункт, але й подбають, щоб повести її в кіно, замінити її в чергах, подбають про те, щоб хтось залишився з її дітьми, поки вона вчиться на лікпункті. Піклування про

учнів, допомога їм — ось що характеризує культпохід. Якщо ми не подбаємо, щоб діти були одягнуті, взуті, мали книжки, зошити, не переконаємо матерів, щоб вони посилали дівчаток до школи, не проведемо одночасно з відкриттям шкіл для дітей великої роботи з дорослими, нам не вдасться запровадити загальне навчання.

Одночасно з цим листом посилаю трохи літератури. Це, звичайно, краплинка в морі. Та якщо Ви напишете точніше, скільки літератури прислати, можливо, й зможемо вислати.

Передайте мій привіт колгоспницям і колгоспникам колгоспу Березовка (імені Крупської).

Страшенно досадно, що запізнилась з листом.

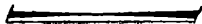
Міцно тисну руку.

Н. Крупська

*[6 липня 1930 р.]
з Москви в с. Стара Майна
(Старомайнський район
Середньоволзького краю)*

*Вперше опубліковано в журн.
«Народное образование»,
1957, № 10*

*Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
оз. зб. 23, ч. 1, арк. 400*

ДО БАУМАНСЬКОГО РАЙОННОГО ВІДДІЛУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ МОСКВИ *

Шановні товариші,

недавно я була на заводі імені Лепсе. Рядом з цим заводом міститься школа-семирічка. У мене склалось таке враження, що завод мало зв'язаний з цією школою, тільки цілиться приміщення школи привласнити собі й улаштувати там один із своїх цехів. Це, звичайно, річ зовсім недопустима. Мені хотілося б знати, як впливає близькість заводу на школу. Чи ходять діти на завод на екскурсію, чи допомагають у чому-небудь заводові (у культурному відношенні, наприклад), чи знають виробництво заводу, роботу кожного цеху, чи їм відомо, що треба знати, щоб виконувати ту чи іншу роботу, чи мають уявлення про організацію праці на заводі, чи обізнані з роботою спілки металістів, чи знають, чим металісти відрізняються від інших професій, яку роль відіграли металісти в революції 1905 року і т. д.

Яке місце займає курс електрифікації в програмі школи, чи такий, як в інших школах, чи більший?

Чи проходять діти «вступний курс у виробництво» заводу імені Лепсе? Чи дає завод свої «відходи» школі: мотор, непридатний чомусь для виробництва, але на якому можна вивчити структуру мотора, обрізки дроту, обмотки, жерсть і т. д.? Що з ними робить школа?

Чи є на заводі група робітників, яку залучають до постановки майстерні в школі та навчання в ній, яка веде гуртки електротехніків? Як поставлено в школі креслення? Звідки дістають діти книжки з техніки? Як пробуджується в ній інтерес до техніки?

Чи ходять учні на екскурсії на електрозавод Бауманського району? Звідки одержують діти сніданки? З їдальні, що на Ткацькій вулиці, чи ще звідкись?

Може, хто-небудь з педагогів напише, а ще краще — діти самої школи (коли розпочнеться навчання).

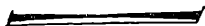
Ми хочемо будувати політехнічну школу. Ми — тобто і БВНО в тому числі; тут важливо намацувати конкретні форми зближення школи з підприємствами.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[5 серпня 1930 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 6, арк. 406

ГУРТКУ ДРУЗІВ БАРНАУЛЬСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ
БІБЛІОТЕКИ імені Н. К. КРУПСЬКОЇ

Дорогі діти,

одержала ваш першотравневий привіт. Дякую. Не могла зразу відповісти, була дуже зайнята. Зараз у мене почалась відпустка, і я її використаю, щоб відповісти на листи.

Мене дуже порадувало, що ви улаштували читання, послали книги в колгосп «Равенство» і в село Іню. Це дуже добре. Не залишайте цієї роботи, вона дуже потрібна.

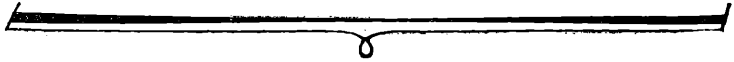
Ще раз дякую за листа.

Н. Крупська

[19 серпня 1930 р.]
З Москви в Барнаул

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА, ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 26, арк. 41

ДО В. Г. КІРОВА,
ІНСПЕКТОРА ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ ПО КЛУБНИЙ РОБОТІ

Товаришу Кіров,

побувала я на заводі імені Лепсе, і завод став неначе «своїм», думаю про нього. Я просила показати Вам листи, які я відправила у Мосздороввідділ, МОССТ¹ (відносно їдальні), у Бауманський ВНО та в клуб імені Загорського.

По лінії Мосздороввідділу зроблено — дали на завод лікаря і фельдшерницю.

По лінії МОССТ теж зроблено — було обслідування, прийнято ряд постанов. Треба тільки простежити, щоб бригада з заводу імені Лепсе, виділена для контролю, справді здійснювала цей контроль. Передайте їй, будь ласка, лист, який додається до цього.

Та от про що мені хотілося б знати, так це про клуб імені Загорського. Чи почав він функціонувати в ті години, коли закривається завод (4¹/₂ год.)? Чи й досі там робота починається о 6¹/₂ год.?

Взагалі що він робить для фабрики імені Лепсе?

Як обслуговує бібліотека заводську масу на фабриці імені Лепсе? Я докладно говорила з Вами з цього приводу. Хотілося б мати від Вас відповідь. Може, домовитесь з Цареградським, як обслуговувати книжкою всю масу?

Здороввідділ зробив, споживвідділ зробив, а ми, освітяни, нічогосінько. Дуже прикро.

Потім дуже хотілося б знати, чи сформовано бригаду, хоча б з комсомольців, для культурного обслуговування

¹ Московська обласна спілка споживчих товариств.— Ред.

сезонних робітників, які працюють на території заводу імені Лепсе. Коли я була, нічогісінько не було.

Хотілось би мати про завод Лепсе деякі дані. Наприклад, середня заробітна плата по заводу, розподіл по розрядах, кількість учнів (теж по розрядах), де хто вчиться, *кількість неписьмених*, кількість ненавчених робітників, кількість тимчасових робітників, кількість партійців, комсомольців, делегаток, кількість захворювань по місяцях, характер хвороб, де хто живе (в яких районах), квартирні умови, чи в усіх робітників усі діти вчаться, чи всі читають газети, скільки чоловік користується бібліотекою. Взагалі хотілось би мати дані, які змальовують культурне обличчя заводу. Можливо, можна було б одержати хоч сирий матеріал і його опрацювати, хоча б у кабінеті нашому, потім перевірити з лепсівцями і де-небудь у них вивісити відповідний плакат. Може, школа-семирічка зробить?

Я так завжди втручаюсь в усі справи, що мене скоро не пускатимуть ні на який завод.

Взагалі черкніть, як іде робота.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

Р. С. Листа бригаді фабрики імені Лепсе найкраще передати через секретаря осередку товариша Розенфельда. Він цією справою, здається, зацікавлений.

27 серпня 1930 р.
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 13, арк. 71—72

ДО О. М. ГОРЬКОГО *

Дорогий Олексію Максимовичу,

після Вашого листа з приводу моїх спогадів про Ілліча потягло мене писати їх далі, але в метушні повсякденної праці важко це здійснити. Роботи тьма-тьмуца, людей страшенно не вистачає, всі апарати у нас стоять дибом, нервують усі здорово, знизу відносно всякого навчання натискають неймовірно, надзвичайно цікавих речей без ліку — і ні на хвилину не вдається відірватись від життя. Знаєте, був такий вірш: «Я мов дивлюсь крізь пам'яті вікно в твоїх очей розширені зіниці, і з них мені цвітуть ясні зірничі її очей, що згаснули давно»¹. І ось усе це бурхливе життя для мене переплітається із спогадами про Ілліча, усе собі уявляю як би він реагував на той чи інший факт, як би подивився, що сказав би. Зайшла якась делегація робітників з Івановської області — до мене часто приходять робітники — так, поговорити просто про що-небудь, порадитись, про що-небудь розповісти і добре ми з ними розговорились. Ідуть, прощаються, один з них каже: «Давно хотілось нам з тобою поговорити, тільки ніяк не могли ми думати, що у нас з тобою така робоча розмова вийде». І ось я бачу, як я це розповіла б Іллічу і як би він зрадів.

Свою відпустку використовую так: виїхала в Горки і пишу про другу еміграцію, як у Парижі в роки реакції жили, як потім, коли робітничий рух на піднесення пішов і ми переїхали до Кракова, як там зв'язки з Росією

¹ Мається на увазі вірш М. Ю. Лермонтова «Ні, не тебе так палко я люблю...», — *Ред.*

зростали і робота стала російська, потім про роки еміграції під час війни. Начорно ще написала, треба буде ще з цілим рядом товаришів поговорити, перевірити себе, багато чого доповнити треба. Так, кістяк ще тільки написано, багато непотрібного теж є, здається. Але все-таки вже скоро буде готово. Тільки пам'ять у мене погана, занадто вже багато вражень життєвих було, багато що переживалось дуже гостро, та й не стільки про Ілліча я пишу, скільки про обстановку, яка його оточувала. Це теж потрібно, але Ви праві — Ілліч був, як риба в лусці, весь у словах. Сьогодні одержала Ваші спогади про Ілліча—хороші. Живий у Вас Ілліч. Про Лондонський з'їзд¹ дуже добре. Правда все. Кожна фраза Ваших спогадів викликає ряд аналогічних. І потім Ви любили Ілліча. Хто не любив би, той не міг би так написати. Живий увесь Ілліч. Ну, гаразд. От і не можу сьогодні нічого робити, захотілось Вам написати.

До речі. Коли Ви поїхали в Росію? У 1914 році туди їздили чи коли?

Міцно тисну руку.

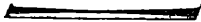
Н. Крупська

*18 вересня 1930 р.
З Горок у Москву*

*Вперше опубліковано в журн.
«Октябрь», 1941, № 6*

*Друкується за рукописом
Архів О. М. Горького
КГ—ОД, 2—1—4, арк. 1—2*

¹ П'ятий (Лондонський) з'їзд РСДРП відбувся 13 травня—1 червня 1907 р. Н. К. Крупська, будучи в той час секретарем ЦК партії, брала активну участь у його підготовці, але на з'їзді не була, залишаючись у Петербурзі.— *Ред.*

ДО РАЙКОМУ КОМСОМОЛУ
РАДГОСПУ-КОМБІНАТУ «ХУТОРОК»

Дорогі товариші, одержала Вашу телеграму. Передайте працівникам дитячої технічної станції, працівникам [спіллки] сільгоспробітників привіт. Також і бригаді Наркомосу.

Бажаю станції успіху в роботі. Справа важлива. Широко можна використати школу і лабораторії, які є в радгоспкомбінаті. Можливості великі. Ще раз — палкий привіт.

Н. Крупська

*[6 жовтня 1930 р.]
З Москви у радгосп «Хуторок»
(Армавірський район
Північно-Кавказького краю)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф 12, оп. 3,
од. зб. 18, арк. 228*

ДО ВИХОВАНЦІВ ІРБІТСЬКОГО ДИТЯЧОГО
БУДИНКУ № 3

Дорогі діти,

давно вже одержала вашого листа. В Ірбіт мені вибратись важко, багато роботи. Тому і вам так довго не відповідала. Дуже рада була дізнатися з вашого листа, що ви проводите громадську роботу. Шлю всьому дитбудинку привіт. Напишіть ще коли-небудь. Буду рада.

Н. Крупська

*[6 жовтня 1930 р.]
З Москви в м. Ірбіт
(Уральська область)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 237б*

БРИГАДІ ЗАВОДУ ЛЕПСЕ, ЯКА ОБСЛІДУВАЛА ПРИЧИНИ НЕВИХОДУ ПРОГРАМИ В СТРОК

Вважаючи, що обслідування цінне в цілому, ніяк не можу погодитися з тим, що потрібно винести догану товаришам Шохіну, Шацькому, Рудневу про нездачу в строк рукописів програм.

Вироблення програм у цьому році проходило в дуже ненормальних умовах. Протягом зими відбувалось опрацювання програм у Головсоцвиху. Товариші Шохін, Шацький, Руднев належать до числа тих товаришів, які, так само як і я, вважають, що *якість* програми має величезне значення. Мені про це не раз говорив у свій час Володимир Ілліч, я про це докладно розповідала і Шохіну, і Шацькому, і Рудневу. Навколо змісту програм роками йшла дуже запекла боротьба. Тут були і праві закрути (давати програми в старому дусі, тільки трохи підправивши їх зовні, вставивши тільки модні слова), були «ліві» закрути, які пропонували вихлюпнути з водою із вапни й дитину, тобто викинути всяке навчання, систему і т. д.

Коли складання програм перейшло з ДВР до Головсоцвиху, я зовсім була не в курсі програмної роботи, і на запитання, як проходить проробка програм, мені відповідали: «Над ними працюють практики»; Шохін, новий працівник Наркомосу, і Шацький не брали участі в цій роботі, а Руднев брав участь тільки частково.

Взимку минулого року відбувалася реорганізація апарату Наркомосу: на весну Головсоцвих замінили соцвихівською частиною сектора масових заходів, перебудову-

валась уся система народної освіти — 2-ї концентри шкіл II ступеня перебудовувались у технікуми, що потребувало перебудови і всіх програм, ФЗС ставала школою більш масовою. Суцільна колективізація і механізація сільського господарства потребувала докорінної перебудови програм ШКМ.

На початку червня мені, Шохіну, Шацькому і Рудневу було доручено в місячний строк ознайомитися з програмами, які були в Головсоцвиху, і подбати про якнайшвидший випуск нових програм, відповідно до вимог часу. Я відповідала за зміст програм. Апарату, потрібного для цієї роботи, у нас не було. ДВР у цей час давно вже припинила своє існування як робочий апарат, доводилося спиратись на колишній апарат Головсоцвиху, який вважав, що подані програми Головсоцвиху хороші, їх належить затвердити і видати в такому вигляді, в якому їх подано.

Коли ми ознайомилися з поданими проектами програм, то прийшли до висновку, що вони потребують докорінної переробки.

По I ступеню. Запроваджувалось загальне навчання. Це означало, що будуть потрібні величезні кадри нових учителів, які матимуть потребу в детальніших вказівках. Програми треба було будувати так, щоб у самій їхній побудові були вже методичні вказівки. Для цього потрібно було виконати величезну роботу. Цю роботу Шацький протягом місяця виконав з величезним напруженням. Я стежила за цією роботою. Ця робота в повному розумінні слова була ударною. Треба було дати по суті дві програми. Сільська була виготовлена в першу чергу. Ми мали з Головсоцвиху міський варіант. Що він являв собою? Давалась одна програма для всіх чотирьох груп, втрачався всякий облік дитячих сил, випадало саме навчання, все зводилось до мітингування. Треба було писати програму заново. Це було зроблено з величезним напруженням.

Відповідальність за програми, що випускались для ФЗС, була покладена на товариша Шохіна, нового працівника Наркомосу, який до цього в методичній роботі участі не брав.

Коли комісія, яку виділила Колегія НКО, до розгляду і затвердження програм ознайомила з програмами, що

їх розробив старий Соцвих, то вона одностайно визнала за необхідне провести додаткову роботу над більшістю програм, а частину з них забракувати цілком.

Програма з суспільствознавства не давала картини розвитку людства в цілому, марксистського висвітлення цього розвитку, що має особливе значення з точки зору матеріалістичного розуміння історії. Програма ж починалася з торгового капіталу. Треба було її доробити і, найголовніше, необхідно було врахувати рішення XVI з'їзду партії...

Програма з математики потребувала значних змін, бо перейнята була формальним підходом, не вчила математично мислити і застосовувати математику до розв'язання поточних проблем. Треба було залучити для відзиву авторитетних осіб і дати час авторам програм зробити необхідні зміни.

Програма з географії була побудована так, що політ-географія випадала зовсім з курсу. Говорячи про Індію, автор ухитрявся ні слова не сказати про революційний рух Індії. Програму було забраковано цілком і написано заново.

Програму з фізики ми посилали на перегляд товаришеві Кржижановському.

Програма з біології зводила нанівець еволюційну теорію, яка має величезне значення для вироблення матеріалістичного світогляду, і була сповнена надмірним практицизмом.

Програми шкіл селянської молоді перетворювались на програми шкіл колгоспної молоді, потребували участі в їх переробці спеціалістів-колгоспників і радгоспників, потребували погодженості з характером докорінної перебудови сільського господарства на соціалістичних началах і в напрямі галузевому. Водночас, беручи до уваги гостру класову боротьбу на селі, потребували особливої продуманості програм в їх політичній частині. Робота товариша Руднева була дуже важка, відповідальна. Видавати програми ШКМ до XVI з'їзду партії також було б політично хибним.

Крім цього, треба мати на увазі, що, якби навіть програми для ФЗС і ШКМ були готові достроково, тобто до того як було закінчено основне опрацьовування нових програм першого ступеня, здавати їх до друку не можна

було б однаково. Треба пам'ятати, що наша школа є єдиною, що повинна бути наступність між програмами.

За величезну роботу, виконану на дуже важливому педагогічному фронті, фронті програмному, виконану з величезним напруженням, бригада пропонує оголосити догану. Це неправильно.

Н. Крупська

[1 листопада 1930 р.]
Москва

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 19, арк. 902—906*

ДО ТОВАРИШКИ ШАРОПОВОЇ *,
ІНСПЕКТОРА КРАСНОСЛОБОДСЬКОЇ РАЙПОЛІТОСВІТИ

Товаришко Шаропова, місяців три тому одержала Вашого листа, рада була дізнатись, що робота в районі розгортається, що колгосп «Великий перелом» узявся за роботу і хата-читальня Ст. Мочима працює добре. Захотілось послати привіт Вам, колгоспу і хаті-читальні, та в цьому році чомусь непомірно багато роботи.

Під час свят зустріла колгоспниць з Мордовської області, розповідали вони про свою роботу.

Простудилась останніми днями, і доводиться сидіти дома. Використовую цей час, щоб відповісти на ряд листів.

Ще раз дякую за лист.
Тисну руку.

Н. Крупська

[21 листопада 1930 р.]
З Москви в м. Краснослободськ
(Мордовська автономна об-
ласть)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 25, арк. 812*

ДО Т. Г. КАПУСТІНОЇ *,
ЛІКВІДАТОРА НЕПИСЬМЕННОСТІ

Товаришко Капустіна, одержала Вашого листа. Він порадував мене. Коли я була на засланні, я придивлялась до селянського життя. Народ сміливий був, незалежаний, як у якій-небудь Тамбовській губернії, народ, що відгукувався на все нове. Тільки безпросвітної темряви дуже багато було. І тому я дуже рада була дізнатись від Вас, що в Шушенському почала розвиватись культурна робота. Якщо сибіряки самі візьмуться за справу, почнеться в Шуші культпохід, стару темряву швидко вдасться зжити. Дуже порадувало також те, що почав у Шуші розвиватися колгоспний рух. Передайте колгоспникам мій привіт. Передайте його також і учням на лікпункті. Буду рада, якщо писатимете мені. Цікавить мене також, як посувається справа в Шуші з загальним навчанням, як працює школа, як працює хата-читальня.

Я завжди згадую Шушенське з дуже теплим почуттям. Якщо зустрінете коли-небудь Пашу¹, яка жила у нас домашньою робітницею під час нашого перебування в Шуші, передайте їй мій великий привіт. Шкода мені, що тяжко склалося її життя.

Ну, кінчаю.

Міцно тисну руку і бажаю успіху в роботі.

Н. Крупська

121 листопада 1930 р.¹
З Москви в с. Шушенське

*Публікується вперше
за копією*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 20, арк. 237

¹ П. А. Мезіна. (Див. стор. 32, 35, 55).— *Ред.*

ДО ВИХОВАНЦІВ
БУХАРСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДИТЯЧОЇ ТРУДОВОЇ КОМУНИ
імені М. І. КАЛІНІНА *

Дорогі діти, дуже дякую за лист, в якому ваш секретар загону описав докладно роботу комуни. Видно, що комуна ваша проводить велику роботу. Якщо напишете ще, напишіть, як іде у вас шефська робота, взагалі які відносини з місцевою молоддю, напишіть також докладно про навчання.

Шлю палкий привіт. Будьте напоготові!

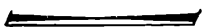
Н. Крупська

[21 листопада 1930 р.]
З Москви в Бухару
(Узбецька РСР)

*Публікується вперше
за копією*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 314

ЛИСТИ
1931~1939

ДО УЧНІВ КОНДУШСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ *

Дорогі діти,

велике спасибі за лист. Я дуже рада була прочитати, що ви проводите громадську роботу, працюєте в колгоспі і дбаєте про те, щоб усі діти ходили до школи. Чому ті 6 чоловік, про яких ви пишете, не ходять до школи? Може, їх не пускають батьки, чи в них немає одягу, чи вони самі не хочуть ходити? Треба з'ясувати, в чому справа і як тут можна допомогти.

Ну, до побачення, діти. Кланяйтесь вашій учительці. Бажаю вам усього доброго.

Н. Крупська

*[7 лютого 1931 р.]
З Москви в с. Кондуші
(Лодейнопольський район
Ленінградської обл.)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 8, арк. 17*

ДО Л. М. СТАЛЬ,

ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»

Дорога Людмило, довго я читала листа однієї уральської культармійки, поки зрозуміла його зміст, а зміст його такий, що над ним треба дуже і дуже замислитись.

Єфремова пише, що «старий метод шкіл грамоти застарів, що за один рік Урал виріс політично і його не задовольняють методи роботи». «З моєї поїздки на Тракторбуд і з бесід з робітниками мені стало ясно, що робітник не вчитиметься в цій школі грамоти, яка йому нічого не дає, крім заучування букв, тоді, коли він перейнятий виконанням промфінплану, ударництвом і соцзмаганням».

Останнім часом дуже часто доводиться чути розмови про те, що ТГН віджило свій вік і т. д., але часто ці розмови перейняті архівідомчим духом, у ТГН бачать якогось конкурента ВНКл/н. Це дурниці. Але в слова культармійки треба вдуматись дуже й дуже.

Ілліч писав про дві речі, які ми завжди забуваємо, — це необхідність зв'язати лікнеп з виробничою пропагандою, це, по-перше, а по-друге, про те, що в культроботі робітничий клас повинен відігравати провідну роль.

І ось Єфремова пише, з одного боку, про необхідність наблизити лікнеп до виробництва, причому не до виробництва взагалі, а до конкретних видів виробництва, до тих, в яких дані робітники працюють. Єфремова вважає, що лікнепробота повинна ввійти в додаткову робітничу освіту (ДРО), стати однією з її ланок. Проводити, на думку Єфремової, цю роботу повинен відділ кадрів профспілок. Окремих культвідділів при профспілках бути не

повинно, але всю роботу ВНО треба перебудувати на виробничих началах, і тут профспілки повинні допомагати ВНО.

Мені здається, над цим питанням треба подумати й подумати.

Ми перебудовуємо роботу шкіл на основах політехнізму, але не робимо цього відносно освіти дорослих, взагалі освіта дорослих іде по-стародавньому. Тут треба подумати.

Якщо мені вдасться 17-го взяти участь у роботі ТГН, то я говоритиму на цю тему.

У нас зараз дуже хворіє Марія Іллінічна¹. У неї повзуче крупозне запалення легень, хворіє другий місяць і підупадає на силах з кожним днем. Не знаю вже, чи вдасться їй справитися з хворобою.

Ну, поки що. Тисну руку.

Н. Крупська

*7 лютого 1931 р.
Москва*

*Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 277, арк. 1—2*

¹ М. І. Ульянова.— *Ред.*

ДО А. С. БУБНОВА,
НАРКОМА ОСВІТИ РРФСР

Андрію Сергійовичу, за Вашим дорученням подивилась проект постанови XV з'їзду Рад на доповідь про загальне навчання і політехнізацію школи¹.

Навіщо потрібна постанова з'їзду Рад з цих питань? Зовсім не для того, щоб винести схвалення чи догану Наркомосу, щоб сказати, що повинен робити Наркомос і в які строки, а щоб створити певну громадську думку навколо цього питання і підняти маси на допомогу цій справі, показати їм, за що конкретно і як вони повинні боротись. По цій лінії треба повести дискусію, по цій лінії треба викликати обмін думками.

«Проект» іде іншим шляхом. Перша частина «барабанна», там тільки й мови, що про «нечувані» досягнення. Приїдуть делегати з місць, які знають, як *насправді стоїть справа на місцях*, нехай вони розкажуть. Наркомосові треба дати лише *коротенькі цифри* (порівняно з минулим), відмітити труднощі і методи їх подолання, яскраво виділити вузлові пункти, підкреслити яскравіше ті пункти, які треба обговорити.

Ці пункти: 1) як зробити школу *загальнодоступною*, 2) як зробити школу *обов'язковою*, 3) як *поліпшити її якість* (краще б навчали, навчали б так, як заповідав Ленін). До останнього пункту входить і політехнізація.

Під час обговорення цих питань треба, щоб усі питання брались під кутом зору того, що повинні робити сіль-

¹ Мова йде про проект постанови XV Всеросійського з'їзду Рад на доповідь Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

рада, райвиконком, міськрада. Потрібний *максимум конкретності*. Цієї конкретності в проєкті немає.

Що потрібно для того, щоб зробити школу загальнодоступною? Достатня кількість будівель (пора перестати їхати на куркульських будинках, які вже використано). Невеликі радіуси (на це треба при побудові мереж звернути особливу увагу, є ціла література з цього питання, великими радіусами охоплення дитячого населення пояснюється відсів, неакуратність відвідування, ще в більшій мірі, ніж браком взуття). До речі кажучи, наші ВНО та інспектори злочинно ставляться до ініціативи населення, яке бореться за близькість школи для малят, мережі будуються у нас бюрократично.

Якщо неможливо скоротити радіуси — *улаштовувати дитячі гуртожитки при школах*.

Потім уже взуття і одяг.

Відповідальність сільрад і міськрад *за мережу, за підтримання в порядку шкільних будинків (ремонт, опалення), за влаштування гуртожитків, за розподіл взуття та одягу* (причому при розподілі треба брати до уваги відстань). Соцзмагання між райвиконкомом на цій базі.

Друге питання — про *обов'язковість* школи. Тут постане ряд питань: не хочуть посилати дітей до школи, тому що діти вдома — робоча сила, не хочуть, а іноді й не можуть. Формальний підхід — *штраф*. Він необхідний, коли справа стосується батрачат, няньок, родичів, приймаків, пасербиць та ін. Він необхідний, коли справа стосується заможніших. Він необхідний у відношенні до сектантів та ін. У відношенні до незаможних, багатосімейних потрібний інший підхід: *організація дитячих закладів, трудової допомоги дома* (з боку піонерів, комсомолу, «Друга дітей» та ін.), *видачі допомоги* (до речі кажучи, у Франції широко практикується допомога багатосімейним у формі диференціації заробітної плати, з цього питання є цікаві висловлювання Струмліна; питання це у нас треба дуже старанно розробити — тут кусочок соціалістичного підходу є, це питання в найближчому майбутньому матиме величезне значення).

Питання про обов'язковість тісно пов'язане з питанням про сектантство, про небажання віддавати дітей у радянську школу (з класовою боротьбою), з питанням, *хто відповідає за навчання безпритульних, сиріт та ін.*

Повинні відповідати Ради. Далі питання це пов'язане з тим, учити чи не вчити дітей позбавленців, куркулів. Їх, як правило, викидають із школи — і уявляють, що це є 100% класова боротьба, тоді як це є порушенням програми партії, або провокують відсів цих елементів, залишаючи їх без паперу, навчальних посібників, вимагаючи від дітей бойкотувати 8—9-річних дітей позбавленців (безглузда жорстокість), позбавляють їх гарячих сніданків. Цього питання не можна обминути, не можна сказати невиразну фразу про вплив пролетаріату на непролетарські і чужі класові елементи, не сказавши, як цей вплив треба здійснювати. Недавно мені один учитель поставив запитання: чи допустимо брати дітей куркулів до школи і *чи допустимо в дітях куркулів виховувати ненависть до експлуатації*.

От вам і «ліквідація куркуля як класу на базі суцільної колективізації»! А запитує ж про це учитель радянський.

Надзвичайно велике значення має розвиток дитсадків у фабричних центрах, тепер, коли жінок так інтенсивно залучають до виробництва. У виробничому плані сектора масових заходів про поголовне обслуговування населення у фабрично-заводських місцевостях дитсадками і дитячими яслами Цирліна замовчує, а говорить тільки про підвищення відвідуваності дитячих закладів з 85% до 95%. Хіба можна про це мовчати? Це питання має безпосереднє відношення до загального навчання. Це питання про розвантаження 8—10-річних дітей від ролі няньок.

І треба говорити в усіх цих питаннях про обов'язки сілград, райвиконкомів, міськград.

Питання про *якість*. Це питання *охорони здоров'я, питання харчування*, які не можна зводити до шкільних сніданків, це питання *про фізичний розвиток дітей*, це питання *про вчителя*, його підготовку, про *актив, який допомагає вчителю здійснювати програму*, *про підручники і навчальні посібники, про дитячу літературу і дитячі бібліотеки*.

Організація громадського контролю над усіма цими речами. *Про громадську увагу до школи, до вчителя і допомогу вчителю* треба сказати, і не тільки в розумінні підвищення йому заробітної плати і поліпшення його

харчування, це само собою, але важливості зближення з ним.

Потім — і це, по-моєму, повинно бути одним з найважливіших питань — допомога школі з боку населення, участь його в боротьбі за нашу радянську, соціалістичну школу: за школу спільного виховання, за школу антирелігійну, *за школу, яка пробуджує ненависть до експлуатації*, за школу *інтернаціональну*, за школу *трудова*, *політехнічну*.

Про політехнізм треба сказати не два слова, не загальні фрази, а спинитись докладно на тому, що таке політехнізм, чому потрібний саме політехнізм, а не ремісниче виховання, і як *політехнізму повинні допомагати всі секції Рад, робітники, колгоспники, усі господарники*. Треба дати конкретний план допомоги.

Зовсім неможливо говорити про загальне навчання і політехнізацію без зв'язку з залученням до цієї справи мас і *без зв'язку з культурним обслуговуванням дорослого населення*. Щоб не тільки гроші давати на школу, а допомагати школі стати справді ленінською, треба багато і наполегливо вчитися всій масі. Якщо в країні неписьменній соціалізму не збудуєш, то не збудуєш і складової його частини — радянської політехнічної школи. Слід підкреслити те, що всю роботу серед дорослих треба повернути обличчям до виробництва, пов'язати з виробничою політехнічною пропагандою, про що говорив Володимир Ілліч і повз що ми не можемо ніяк проходити.

Я вважаю, що знищення політосвітроботи, ігнорування її, — це справжнісінький правий ухил, це відхилення від боротьби, це порушення всіх директив Володимира Ілліча.

І я не мислю Вашої доповіді як виключно шкільної, це було б великим розчаруванням для всіх делегатів, які чекають висвітлення цього питання.

Політосвіта була завжди форпостом на культурному фронті. Невже Ви думаєте, що культурна революція повинна зробити найреакційнішу справу — угробити культуру серед дорослих, угробити окультурювання всього нашого життя? Невже Ви думаєте, що без культурної революції можливе створення справжньої політехнічної, справжньої комуністичної школи?

А це так зрозуміють, якщо Ви помовчите в ганчірочку, як висловлювався Носков¹, і нічого не скажете про політосвітроботу.

Н. Крупська

9 лютого 1931 р.
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Народное образование», 1959, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 22, арк. 430—434

¹ В. А. Носков (1878—1913) — соціал-демократ, один з організаторів «Північного робітничого союзу», учасник II з'їзду РСДРП, у той час іскрівець більшості. В роки реакції відійшов від політичної діяльності. У своїх «Спогадах про В. І. Леніна» Н. К. Крупська, описуючи обстановку на II з'їзді РСДРП, розповідає, як В. А. Носков у відповідь меншовику Дейчу, який щось сердито йому дорікав, з досадою сказав: «Помовчали б Ви вже в ганчірочку, папашо!» (Див. Н. К. Крупская. Воспоминания о В. И. Ленине, М., Госполитиздат, 1957, стор. 78).— *Ред.*

ДО Г. А. ПЕТРОВОЇ*,

СТУДЕНТКИ I-«В» КУРСУ ВЕЛИКОЛУЦЬКОГО
ПЕДТЕХНІКУМУ

Люба Нюро,

Вам залишати політосвітроботу не треба. Уміння говорити — справа наживна. Я ось раніше ніколи не виступала, дуже соромилась, а коли приїхала в 1917 р. з еміграції, швидко навчилась. Було б що сказати. Тому мають рацію ті, хто радить Вам більше читати. Треба завжди перед виступом добре обдумати, що хочеш сказати і навіть треба сказати.

Організатора теж можна із себе виробити. Треба тільки проводити громадську роботу. На практиці найкраще навчишся. Треба вчитись у досвідченіших товаришів, придивляйтесь до справи.

Ну, бувайте. Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[9 лютого 1931 р.]
З Москви в м. Великі Луки
(Ленінградська обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 9, арк. 4*

ДО ДІТЕЙ МОСКОВСЬКОГО ДИТСАДКА № 35

Любі діти, давно вже одержала вашого листа. За нього дуже дякую. Я рада, що ви вмієте писати і знаєте про Леніна і його любите.

Крупська

[25 лютого 1931 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 8, арк. 16

ДО Ф. АМІРХАНОВОЇ *,
СТУДЕНТКИ КАЗАНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО ТЕХНІКУМУ

Дорога товаришко Фая, велике спасибі Вам за лист, він дуже прийнятний. Я надто запізнююся з відповідями на листи. Їх приходить так багато, а я дуже зайнята. Я працюю в справі народної освіти, і мені страшенно хочеться, щоб усе налагоджувалося в цій галузі якнайкраще. Тому роботи дуже багато. Я працюю ще на повну силу, хоч уже старість підходить: мені 62 роки.

У цьому році в Ленінські дні я їздила до Ленінграда, там багато разів виступала. Ленінград — моє рідне місто, там з мене склалась комуністка, там ми жили з Іллічем у 1905 і 1917 роках, там я багато працювала серед робітників. Я люблю говорити на робітничих зборах.

Незабаром буде День 8 березня. Шлю на цей день свій привіт і міцно тисну Вам руку.

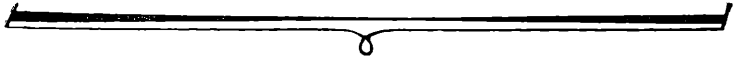
Н. Крупська

[25 лютого 1931 р.]
З Москви в Казань

*Публікується вперше
за копією*

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 9, арк. 17

ДО ТОВАРИШКИ ШИВЕРСЬКИХ *,
ЗАВІДУЮЧОЇ НІКІТАЄВСЬКОЮ ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ

Дорога товаришко, мені здається, що труднощі всі полягають у тому, що у Вас не налагоджено роботу з дорослими. Якщо Ви зумієте створити актив навколо школи, створити групу культармійців, тоді будуть і дрова в школі, і все потрібне.

Як підійти до цієї роботи?

Треба почати, можливо, з подомового обходу. Вам, як учительці, треба ходити по домівках, у сім'ї своїх учнів. Але треба приходити спочатку не з вимогами, тим менше із скаргами на дітей, а просто зайти подивитись, як живуть ваші учні і їх сім'ї. Так найкраще заслужити довір'я. Якщо Ви дасте кілька слухних порад, Ваш авторитет буде завойовано. Добре влаштовувати подомові читання. Якщо Ви вмієте шити, непогано влаштувати школу крою і шиття; або, порадившись з лікарем, почати проводити які-небудь бесіди з гігієни і т. д. Якщо у Вас на селі є делегатки, треба зблизитися з ними. *Найголовніше — товариський підхід.* З допомогою жінок вже багато можна зробити, особливо коли це сибірячки. Треба тільки постежити гарненько, щоб їх у цю хвилину найбільше цікавить і хвилює. Мабуть, завідуючий клубом теж не вміє підійти до населення. Якщо він розгорне довідкову роботу, зуміє організувати допомогу в господарській роботі, проведитиме читання корисних книг, роз'яснення декретів, тоді клуб не буде порожній. Треба також спира-

тись на комсомол, на недавніх червоноармійців, на партизанів. У роботі з дорослим населенням це — вихід із становища.

Н. Крупська

[25 лютого 1931 р.]
З Москви в с. Нікітаєво
(Тулунський район Східно-
Сибірського краю)

**Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1962, № 3**

*Друкується за копією
ЦДАЖР ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 9, арк. 14*

ГУРТКУ ДРУЗІВ БАРНАУЛЬСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ
БІБЛІОТЕКИ імені Н. К. КРУПСЬКОЇ

Дорогі діти, як завжди, відповідаю з великим запізненням. Шлю вам привіт і посилаю вам свою брошуру про політехнічну школу¹. Напишіть, чи прочитаєте її. Всього Вам найкращого.

Н. Крупська

*10 квітня 1931 р.
З Москви в Барнаул*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 26, арк. 43*

¹ Мабуть, мова йде про брошуру «Школа життя», яку написала Н. К. Крупська для дітей старшого віку (М., 1930). (Див. т. 5 цього вид., стор. 359—373).— *Ред.*

ДО СЕКРЕТАРІАТУ ТОВАРИСТВА ПЕДАГОГІВ-МАРКСИСТІВ

Перечитуючи стенограми трьох засідань Товариства педагогів-марксистів¹, я бачу, що вони дали цікавий матеріал. Але мені здається, що це обговорення треба організаціїно якнайкраще використати.

1. У дебатах брали участь, крім Шохора, Маковського, Харитонової, Боначер, Фрідмана, яких ми більш-менш знаємо, ще ряд осіб: 1) Белінський (Меланжовий комбінат, Іваново-Вознесенськ), 2) Полесницький (АКВ), 3) Кібовський (Наркомзем), 4) Подгорний (ВРНГ), 5) Бобров (Харківський інститут педагогіки), 6) Новиков (завод «Серп і Молот») і 7) представник АМО².

Чи зв'язались ми з усіма цими особами, чи є в нас їхні адреси? Чи є їхні картки (хто вони, де працюють, які посади обіймають)? Я, зокрема, хотіла б усе це мати.

Мені здається, дуже важливо мати картотеки кожної дискусії. Доповідачів заносити на червоні картки, всіх інших на білі, відмічати, хто член Товариства марксистів, хто не член, в якій секції хто з членів працює.

Потім треба встановити з тими, що виступали, зв'язок, посилати їм повістки, деякі матеріали, відбитки з журналу «На путях».

2. У дебатах згадувалося багато підприємств-школ. Товариш Кібовський говорив про сільськогосподарські

¹ Мова йде про стенограми засідань 24 березня, 6 і 24 квітня 1931 р., присвячених обговоренню питання про підприємство-школу.— *Ред.*

² Тепер Московський автомобільний завод імені І. О. Лихачова.— *Ред.*

підприємства-школи: Дубровиці, Жаревитський Мох, Шевченківську МТС, Макушинський зернотрест на Уралі, потім говорилось про одинадцять підприємств-шкіл, у тому числі про Самоточку, Московський інструментальний завод, ХЕМЗ (Харківський електромеханічний завод) та інші. Треба роздобути адреси всіх цих підприємств, посилати ї туди запрошення на засідання, що їх цікавлять, збирати про них матеріали, прикріпити до кожного підприємства різних членів Товариства, щоб людина там побувала, подивилась.

3. Були обслідування: МК обслідував підприємства-школи, була нарада шкіл-підприємств при ВРНГ під головуванням Москвіна. Треба було б дістати протоколи, зробити з них виписки найцікавіших висловлювань.

4. Довідатись, що зробила ДВР. До речі, дістати матеріали останньої сесії ДВР¹, де обговорювалось це питання. Треба довідатися, що знають наші наукові педагогічні інститути про школи-підприємства, чи проводять яку-небудь роботу, хто саме проводить, що саме робить.

5. Скласти список статей, на яких посилались оратори. Наприклад, всі посилались на статтю Шауера в газеті «За індустріалізацію», Маковський посилався на № 10 «Профтехобразования» із статтею Шауера, на статтю Сорокіна в № 6 «Большевика», на статтю Шауера в газеті «За індустріалізацію» від 6 лютого, від 6 липня на статтю Хмельницької. Треба було б скласти анотації цих статейок, а також знайти статті і книжки тих, що виступали з даного питання, якщо такі є.

6. Нарешті, треба було б улаштувати мені розмову з тими, хто висловлювався (мені або завідуючому політехнічною секцією).

Крім того, очевидно, треба зібрати відомості про ФЗТК (фабрично-заводські технічні курси), про які багато говорилось на курсах.

Актив заводів, підприємств, учасників наради просити посилати до секретаріату всі матеріали з цього питання.

Н. Крупська

¹ Очевидно, Н. К. Крупська має на увазі пленум науково-педагогічної секції ДВР, що відбувся в квітні 1931 р., на якому обговорювалось питання про програми фабрично-заводської семірічки.— *Ред.*

Р. С. Про учасників дискусії треба було б дістати відомості також, якщо вони є, в нашому організаційно-плановому відділі у товариша Панфілова.

[Травень 1931 р.]
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 37, арк. 245

ДО ПРАВЛІННЯ КЛУБУ імені ПЕРШОГО ТРАВНЯ
ГОРІШНЬО-ПЛАВНІВСЬКОЇ СІЛЬРАДИ *

Дорогі товариші, одержала Вашого листа і шлю палкий привіт членам клубу. Тепер до культури тягнуться найширші маси. Важливо, щоб клуб обслуговував ці маси, щоб у клубі вони знаходили відповіді на питання, що їх хвилюють.

Дуже важливо згуртувати навколо клубу міцний актив, який допоміг би клубові стати справжнім культурним центром. Треба, щоб клуб обріс багатьма гуртками різного типу.

Ще раз шлю привіт і побажання успіху в роботі.

Н. Крупська

*[Не раніше 15 липня]
1931 р.]
З Москви в м. Кременчук
(Горішньо-Плавнівська сільрада)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 9, арк. 29*

ДО ТОВАРИША БОЙМАКОВА *,
СТАРШОГО ІНСПЕКТОРА МАРІ-ТУРЕКСЬКОГО
КАНТОННОГО ВІДДІЛУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Шановний товаришу, одержала привіт пленуму ради культурного будівництва з участю освітян Марі-Турекського кантону і він мене дуже зворушив. Я якось читала протоколи з'їзду Рад Марійської області, знайомилася з культурним станом Марійської області, і з того часу успіхи культурного будівництва в Марійській області особливо радують мене і хвилюють.

Перетворіть Марійську область, так затоптану за царизму, у високо культурну країну — це завдання близьке, це заповіт Леніна.

Передайте від мене найпалкіший привіт раді культурного будівництва і освітянам Марі-Турекського кантону.

Н. Крупська

[18 липня 1931 р.]
З Москви в с. Марі-Турек
(Марійська автономна обл.)

*Публікується вперше
за копією*

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 9, арк. 35

ДО І. Г. НИКИФОРОВА,
ЗАВИДУЮЧОГО ВІДДІЛОМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ
ЦЕНТРАЛЬНО-ЧОРНОЗЕМНОЇ ОБЛАСТІ

Товаришу Никифоров, можливо, може здатися смішним, що я пишу Вам про такі дрібниці. Наївний лист хлопчини яскраво змальовує бідняцький побут. За п'ять кілометрів доводиться ходити хлопчині, одяг поганий, а йому відмовляють у видачі штанів, тому що пропусків багато. Не можна так формально підходити до питань забезпечення дітей. Штани хлопчині треба було б видати.

Тисну руку.

Н. Крупська

*13 серпня 1931 р.
З Москви у Воронеж*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦДАЖР. ф. 7279, оп. 7.
од. зб. 17, арк. 40*

ДО П. П. МАЗУРОВА,
ЗАВІДУЮЧОГО ЄРМОЛИНСЬКОЮ ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ

Тов. Мазуров, одержала Вашу книжку¹ і докладного листа. Він дуже до речі, а то публіка не знає нашої позитивної роботи, не знає, яку велику роботу піднімають наші школи. Привіт дітям.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[13 серпня 1931 р.]
З Москви в с. Єрмолинку
(Вяземський район Західної
області)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. зб. 9, арк. 50*

¹ Мова йде про книгу П. П. Мазурова «Школа в посевной кампании и в коллективизации». Опыт Ермолинской школы Вяземского района» (Смоленськ, 1931).— *Ред.*

КАЛМИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ ДО 10-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ

До 10-річного ювілею області шлю вам, товариші калмики і калмички, свій палкий сердечний привіт.

Однією з найважливіших справ Жовтня було розкриття пригноблених царизмом національностей. Ленін надавав величезного значення тому, щоб кожній національності був відкритий широкий шлях до дальшого розвитку.

Дорогі товариші! Від усієї душі бажаю, щоб ваша область і в господарському, і в культурному відношенні піднялась на дуже високий ступінь, щоб ваша область робила все більші й більші успіхи в справі будівництва соціалізму. Дуже прошу зусиллями всієї області довести до кінця перетворення жінки-калмички у повноправного в усіх відношеннях товариша, довести до кінця справу ліквідації неписьменності і загального навчання.

Всілякого успіху!

Н. Крупська

*3 вересня 1931 р.
З Москви з м. Еліста*

*Вперше опубліковано в газ.
«Ленинський путь» (Еліста),
№ 55 (80) від 15 жовтня 1931 р.*

*Друкуються за вказаним
джерелом*

ДО П. П. БЛОНСЬКОГО

Павле Петровичу,

стоїть дуже важливе питання — встановити мірила при перевірці знань випускників школи I ступеня. Треба, щоб ця перевірка проходила не на око, а було б для інструктора та й для самого вчителя ясно, що повинен знати й уміти учень, який закінчує школу. Треба також знати, як це можна виявити. Найважливіше встановити ці мірила в галузі політехнізації. Питання дуже складне, але потребує якнайшвидшого розв'язання. Просьба взятись за цю справу і подати свої міркування протягом найближчих днів.

Зараз утворено шкільну секцію при ДВР. Перше засідання буде 4-го ввечері (о 6 год.), необхідна Ваша присутність. Засідання в моєму кабінеті. Хотіла б перед цим поговорити з Вами. Можливо, це можна було б зробити 4-го, скажімо о 10 год.? Мені дзвонить — 2.83.38 (службовий).

Тисну руку.

Н. Крупська

*30 вересня 1931 р.
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 480, арк. 21*

ДО М. І. УРИЦЬКОГО *,
ГОЛОВИ КУЛЬТКОМІСІЇ МЯРЯНДУКСЬКОГО ОСЕРЕДКУ ВЛКСМ

Дорогий товаришу, Миколо Івановичу, дуже дякую за лист і шлю великий привіт молоді Карельської АРСР. Дуже рада, що у Вас добре розгорнулась робота по вивченню Леніна. Тільки неодмінно залучайте до цієї роботи і дівчат, допомагайте їм вчитися, а то в Карелії дуже велика різниця в культурній підготовці чоловіків і жінок.

Палке побажання успіху в роботі.

Н. Крупська

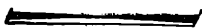
{Не раніше 11 листопада}

1931 р.

*З Москви в с. Мяряндуksi
(Петровський район Карельської
АРСР)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9,
од. 96. 9, арк. 64*

ДО КОЛЕГІЇ НАРКОМОСУ РРФСР

Мені дуже важко висловлюватися з цього приводу, бо ні на нараді ВРНГ і ні на яких нарадах з профтехнічної освіти взагалі я участі не брала. Та оскільки запитують мою думку і оскільки вона в мене є, повинна сказати ось що.

Навряд чи треба і можна заперечувати, що наша сучасна профтехнічна освіта не відповідає в значній мірі потребам промисловості, яка реконструюється. І я боюсь, що з кожним роком ця невідповідність зростатиме. Уже самий факт, що в нас на одного інженера припадає один технік, красномовно говорить про це. На фабриках у нас повно інженерів, а рукастого середнього техника немає. Відношення один до одного ніде немає. Це кричуща невідповідність. Іти шляхом зміни ненормального стану справ треба за допомогою вивчення тенденцій розвитку різних галузей промисловості, вивчення тенденцій розвитку великої промисловості взагалі. Про це говорив ще Карл Маркс, його слова блискуче підтвердились досвідом передової промисловості Німеччини, Америки та ін. Проте цією справою дуже мало цікавляться і Наркомос і ВРНГ. Сперечатися відносно того, що ВРНГ дала неправильне число заявок, навряд чи слід. Звичайно, вона насамперед повинна знати тенденцію розвитку різних галузей промисловості, але й Наркомосові — Головпрофосвіті — треба їх знати, а не чекати ВРНГ. Взагалі справа не в погодженнях — адже погодження на $\frac{3}{4}$ мають бюрократичний характер, і ВРНГ часто так само погано підкована, як і Головпрофосвіта.

«Ближче до промисловості, яка розвивається, реконструюється» — ось який, по-моєму, повинен бути лозунг.

Наша біда в тому, що ми у великому полоні традицій наших старих вузів, які були хорошими для довоєнного часу, для тодішнього рівня господарської техніки, але не відповідають сучасним вимогам.

У нас зараз настав період, коли вся промисловість перебудовується і весь час перебудовуватиметься в зв'язку з новими винаходами і т. д. Тут відіграє величезну роль уміння випускників технікумів і вузів пристосовуватися до нових умов. Сучасна техніка раз у раз змінює функції і інженера, і техника, і робітника. У великій промисловості рідко який спеціаліст тепер не змінює професії (переходячи в суміжні) по багато разів. Зважаючи на це «вузьких» спеціалістів треба готувати все-таки так, щоб вони вміли пристосовуватися і не опинялися на міліні, коли змінюються умови.

Треба, щоб нижча, середня й вища профтехнічна освіта і між собою була об'єднана (цього в нас немає зовсім) і дихала життям тієї галузі промисловості, спеціалістів з якої вона готує.

Оскільки цього нема, завжди будуть ножиці між потребами виробництва в спецах і їхньою підготовкою.

Практику треба було б ставити теж по-новому. Так, як вона ставиться у німців або в американців, тоді і організувати її буде значно легше.

Але те, про що треба просто кричати, волати, — це про якнайшвидше створення загальноосвітньої бази. У профосвітнянських закладах пізно вже давати загальноосвітні знання, це страшенно неощадливо, страшенно дорого обходиться країні. Звичайно, це неминуче, поки у нас цієї бази немає. ВРНГ це повинна зрозуміти. Далеко ощадливіше буде розширити базу загальноосвітніх шкіл, надати їм іншого характеру (саме характеру трудової політехнічної школи). У нас усе ще черепащача хода в будівництві шкіл при фабриках, а в цьому зараз основне, будівництво їх обійдеться державі значно дешевше, ніж затрати на загальноосвітню частину в профтехнічних навчальних закладах. Тут Головпрофосвіті треба бити на сполох, а хіба вона б'є? Анітрохи! Характерно, яким темпом розвивали у себе загальноосвітню базу капіталістичні країни, які гарячі суперечки точилися в питанні про

те, як ставити в загальноосвітній школі малювання, креслення, викладання праці. У нас Головпрофосвіту це ніскілечки не цікавить, а тут саме собака заритий. «Поправочки», що вносяться, я вважаю відпискою, не в них справа.

Фінансування з боку промисловості може дати великий поштовх усій справі профосвіти, вивести її з безвиході.

Точку зору ВРНГ, що весь порятунок у ЦПі¹, я не поділяю. ЦПі хороший як метод раціоналізації ремісничої підготовки, але не профтехнічної взагалі.

Н. Крупська

[31 грудня 1931 р.]
Москва

*Вперше опубліковано в журн.
«Народное образование»,
1959, № 2*

*Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 10, арк. 144—145*

¹ Див. прим. 5 на стор. 232.—*Ред.*

ДО ПЕДАГОГІВ ШКІЛ САХАЛІНУ

Дорогі товариші, вам доводиться працювати на далекій окраїні нашого Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Тим важливіша і цінніша Ваша робота. Нас, членів ТПМ¹, особливо порадувало, що у вас організується філіал ТПМ. Вчення марксизму-ленінізму важливо зробити близьким і зрозумілим кожному вчителю, кожному освітянину. З свого особистого досвіду ми, педагоги-марксистки, знаємо, як багато дає нам марксизм-ленінізм, як допомагає він розбиратися в складних явищах навколишнього життя, яким незамінним керівництвом до дії він є. Здавалось би, яке відношення має до марксизму робота з малятами, а тим часом саме тут і потрібне правильне розуміння законів розвитку, розуміння суспільного життя. Дуже важливо, щоб у ряди педагогів-марксистів вступали рядові освітяни, які переконалися в тому, що їм для їхньої роботи необхідно озброїтись знанням, розумінням учення Маркса — Енгельса — Леніна. Ленін писав одного разу, що кожний приходить до розуміння основ марксизму, основ комунізму своїм шляхом: по-своєму підходить інженер, по-своєму — агроном, по-своєму підходить учитель, по-своєму — робітник². У кожного

¹ ТПМ — Товариство педагогів-марксистів.— *Ред.*

² Н. К. Крупська має на увазі таке висловлювання В. І. Леніна в його статті «Про єдиний господарський план»: «...інженер прийде до визнання комунізму *не так*, як прийшов підпільник-пропагандист, літератор, *а через дані своєї науки... по-своєму* прийде до визнання комунізму агроном, по-своєму лісовод і т. д.» (В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 116).— *Ред.*

свій життєвий досвід, кожний з них бачить на своїй повсякденній роботі, у своїй повсякденній обстановці, як багато дає йому марксизм, комунізм. Адже важливе не формальне засвоєння, а глибоке переконання, уміння всю свою роботу пронизувати боротьбою за велику справу соціалізму.

Ви працюєте не в легких умовах, вони стануть значно легшими, якщо вам вдасться тісніше зв'язатися з населенням, знайти правильні підходи до нього, залучити його до піклування про підростаюче покоління...

Вам буде значно легше працювати, якщо ви знайдете правильні підходи до дітей, навчите їх самостійно думати і вчитися, опановувати знання і застосовувати їх на практиці, якщо захопите дітей, допоможете їм організуватися в міцну піонерорганізацію.

Ми часто не вміємо використати те, що навколо нас є.

Важливо, щоб сахалінські вчителі згуртувались у дружний колектив, загорілись ентузіазмом педагога-марксиста, педагога-ленінця, педагога, що розуміє, яке величезне будівництво нового укладу відбувається в країні під керівництвом ЦК партії, і приєднались до цього будівництва. Ілліч завжди вважав освітян найважливішими учасниками великого фронту боротьби.

Палкий привіт вам, дорогі товариші, привіт і побажання успіху у вашій великій і важливій роботі. Давайте вирощувати з наших дітей справжніх палких комуністів, які ненавидять всяку експлуатацію і гноблення, ненавидять стару темряву, стару сліпоту трудящих, сильних, озброєних знаннями, ясним розумінням життя. Давайте проводити ґрунтовніше в життя заповіді Ілліча.

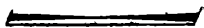
Голова ТПМ *Н. Крупська*

[1931 р.]

З Москви в Александров-Сахалінський

Опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М., Изд-во АПН,
РРФСР, 1960

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 4, арк. 945—946

ДО НАРКОМОСУ УРСР

Шановні товариші, у залізничній школі, 2-й ФЗС станції Мелітополь, вчиться В. Молчанов. Це син убитого комунара, уся сім'я, очевидно, революційно настроєна, брали активну участь у громадянській війні.

В. Молчанов дуже бідує. Йому треба їздити додому на ст. Великий Утлюг, у нього немає грошей ні на квиток, ні на купівлю зошитів. Батько був після 1905 р. на засланні, на каторзі, а ми не підтримуємо його сінка. Треба було б улаштувати хлопцеві стипендію і даровий проїзд.

Н. Крупська

*17 січня 1932 р.
З Москви в Харків*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 1,
од. зб. 93, арк. 1*

ДО Є. В. МОРОЗОВОЇ,
вчительки омської школи

Дорога товаришко,

так превтомилася, що взяла двотижневу напіввідпустку. Використовую її між іншим і для відповідей на листи.

Ви порушуєте ряд важливих питань. Чому не йдуть вчителі? Це питання ми обговорюємо в № 1 «На путях к новій школе». Я думаю, тут відіграє роль традиційний погляд на вчителя. У нашій художній літературі здавна дається більше негативних типів учителів, ніж позитивних: «людина в футлярі», Передонов — дуже відомі типи, а типів учителів, які знаходять радість і задоволення в своїй роботі, малувато. Мені здається, що треба було б дати в художній літературі більше типів учителів-ентузіастів, не толстовського і не народницького типу, а сучасного, учителя-комуніста, наприклад, який знаходить найвище задоволення в педагогічній діяльності, такі є. Політехнізація школи, правильно поставлена, пробуджує у робітників інтерес до школи, до педагогічної діяльності. Треба, щоб учитель, працюючи на виробництві, умів запалювати вогнем свого педагогічного ентузіазму робітників і робітниць, умів би вербувати серед них ентузіастів-культармійців.

Ви маєте рацію, матеріальне становище вчителя багатьох примушує відвертатися від цієї професії. І Ленін говорив, що необхідно його поліпшити, і Наркомос про це клопочеться, дечого добиваємося, але всю увагу зараз звернено на створення матеріальної бази, і на практиці справа погано поки що посувається. Це правда, але будемо й далі добиватися кращого.

Щодо загальноосвітніх дисциплін, то тут треба підтягуватись, Ви маєте рацію, потрібні додаткові заняття.

Відносно труднощів навчання. Звичайно, тут багато треба попрацювати. Треба старатися все розшифрувати конкретними прикладами, фактами. Важливо уловлювати правильно загальний зміст, а знання термінів прийде попутно.

Шлю привіт Вашому синочку. Відносно книжки я не знаю вже, як було. Посилала книжку я не сама.

Ну, бажаю всього доброго.

Тисну руку.

Н. Крупська

*17 [січня] 1932 р.
З Москви в Омськ*

*Публікується вперше
ва рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 574, арк. 1*

ДО І. І. БАРСУКОВА,

ЧЛЕНА КОЛЕГІЇ НАРКОМОСУ РРФСР,
ЗАСТУПНИКА ЗАВІДУЮЧОГО ШКІЛЬНИМ СЕКТОРОМ

Іване Івановичу,

питання про проїзні квитки стоїть дуже гостро. Адже в нас є, здається, спеціальна комісія по школах Наркомшляху.

Дітям не дають проїзних квитків. Я вже писала листа про одного хлопчину, сина вбитого комунара, старого революціонера, на Україну¹.

Тут, очевидно, треба порушити загальне питання. На всьому світі школярам дають безплатні або здешевлені квитки...

Н. К.

[19 січня 1932 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 145

¹ Див. стор. 422.— *Ред.*

ДО Г. Д. ІЛЬІНА,

ЗАВІДУЮЧОГО ВІДДІЛОМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ
ІВАНОВСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ОБЛАСТІ

Тов. Ільїн,

допоможіть школі посібниками і вчителями, якщо можливо це зробити. Може, можна було б давати деякі пересувні посібники на три-чотири школи, розташовані недалеко одна від одної, улаштувати своєрідні пересувки, як це практикувалося в свій час у Ленінграді.

Статтю до 5-го постараюсь надіслати ¹.

Привіт.

Н. К.

Р. С. У нас недавно була цікава нарада філіалів (24 чоловіка!) ². На ТПМ, як видно, покладають надії.

[23 січня 1932 р.]
З Москви в Іваново-Вознесенськ

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 140

¹ Мова йде про статтю Н. К. Крупської «Піднятися на вищий ступінь»; була опублікована в журн. «Просвещение в Ивановской области», 1932, № 1—2 (Див. т. 3 цього вид., стор. 517—522).— *Ред.*

² Мова йде про нараду представників філіалів Товариства педагогів-марксистів (ТПМ), яка відбулась 19 січня 1932 р.— *Ред.*

ДО ГРИШІ ГРИГОР'ЄВА,

УЧНЯ У ГРУПИ КРАСНОГВАРДІЙСЬКОЇ ШКОЛИ

Дорогий Гришо, одержала твого листа, спасибі за нього. Я пошлю вам трохи книжок, ти передай їх у школу і напиши, чи подобаються вони вам. Привіт від мене всієї вашій школі.

Н. Крупська

*[16 березня 1932 р.]
Із Москви в хутір Красний
Гвардієць (Курганівський район
Північно-Кавказького краю)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 389*

ДО В. Д. ЗАГУЗОВА і Г. А. КРИТАЄВА, *

СТУДЕНТІВ УВАРОВСЬКОГО АГРОПЕДТЕХНІКУМУ

Дорогі товариші, одержала вашого листа і ось що я хотіла б сказати з цього приводу. Необхідно нам зробити нашу країну культурною, сучасна техніка потребує культурних мас. Тут ніякі агрономи, ніякі інженери не допоможуть, треба, щоб уся маса стала культурною. Ілліч весь час, а найбільше останній рік свого життя, особливо натискав на культуру. Він це говорив про необхідність культурної революції. Культурну революцію без культурного штабу не проведеш, а в нас культурний фронт оголений. Запровадили загальне обов'язкове навчання, а вчителів нестача, а треба ж семирічне обов'язкове навчання запроваджувати. Час такий, що культурний фронт з кожним днем набиратиме дедалі більшого значення. Ви, комсомольці, знаєте, як партійці, як комсомол живе. Якщо треба, якщо потрібно, партійці роблять усе можливе, життя навіть віддають. Людині охота в Москві наукову роботу [проводити], а треба — вона в Казахстан на бавовнозаготівлі їде. На те й партія. Якби в тяжку хвилину партійці міркували: «А чому мене посилають на небезпечний відповідальний пост, а не інших?» — яка б це була партія? Чого б вона могла добитися?!

Роль учителя-комсомольця, учителя-партійця — почесна, відповідальна роль. У діяльності вчителя багато захоплюючого. Але тут потрібні партійці і комсомольці, щоб справу по-комуністичному налагодити. А Ви, от, бурчите. Кажете: «У нас немає такого нахилу». Коли

війна, хіба годиться говорити про нахили? І коли війну пережиткам старого оголошено на XVII партконференції, чи слід говорити про нахили? Давайте краще працювати на повну силу на цьому фронті. Перемоги на культурному фронті треба добитися що б то не стало.

Н. Крупська

*[16 березня 1932 р.]
З Москви в с. Уварово (Ува-
ровський район Центрально-
Чорноземної обл.)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 4, арк. 665*

ДО Н. В. МЕДВЕДЕВА *,
ІНСТРУКТОРА ЯРОСЛАВСЬКОГО МІСЬКВНО

Шановний товаришу, з місяць тому одержала Вашого листа, але останнім часом була страшенно зайнята і не могла відповісти своєчасно. Я проти індивідуального преміювання дітей. Індивідуально преміюють дітей у капіталістичних країнах. Але преміювання бригад і груп треба проводити в такій формі, щоб діти були в ньому зацікавлені, щоб премії допомагали їм у роботі, якою вони захоплені. У кожному окремому випадку характер преміювання повинен бути [продуманий]. Привіт і побажання успіху в роботі.

Н. Крупська

[16 березня 1932 р.]
З Москви в Ярославль

*Публікується вперше
за копією*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 21, арк. 405

РАДІ ЗАГОНУ ЮНИХ ПІОНЕРІВ
КРАСНОПОЛЯНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ТРУДОВОЇ
КОМУНИ імені В. І. ЛЕНІНА

Дорогі діти, дякую за лист, дуже цікаво було його почитати. Я написала ще один лист на День 8 березня¹. Мені б хотілося, щоб ви відповіли на нього.

Це добре, що ви хочете писати в газеті. Мабуть, найкраще писати в «Пионерскую правду». Треба писати, нічого не прикрашаючи. Найважливіше — описувати, як ви вчитеся колективно працювати, як боретесь за те, щоб опанувати знання. Треба спільно обговорювати питання, а потім уже писати.

Шлю Вам і вашим викладачам палкий привіт.

Н. Крупська

[16 березня 1932 р.]
З Москви в Красну Полянчу
(під Армавіром)

Публікується вперше
за копією

ЦПА, ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 388

¹ Мається на увазі лист Н. К. Крупської піонерам, опублікований під назвою «Восьме березня» в газ. «Пионерская правда», № 25, від 8 березня 1932 р. Пізніше публікувався під назвою «Буржуйські замашки геть з радянської школи!» (Див. т. 5 цього вид., стор. 405—408).— *Ред.*

ДО Л. П. ДЯЧЕНКО *,
ВОЖАТОЇ ЖОВТЕНЯТ

Дорога товаришко Люся, давно одержала Вашого листа. Листів надходить безліч, читати я їх читаю, а відповідаю, якщо лист не спішний, з великим запізненням. Дуже вже багато роботи в цьому році.

Оце дуже добре, що Ви вчитесь літроботи. Тепер кожному треба вміти дві речі — писати й говорити. Ще порадувало мене — це, на жаль, рідко буває, — що ви любите роботу з дітьми, захоплюєтесь нею. Треба організовувати кадри працівників з дітьми, які вміють підійти до них по-товариському. Діти — наше майбутнє. Їм допомога потрібна. Не всі розуміють значення цієї роботи з дітьми. Їх треба, дітей наших, зробити сильними, а для цього треба навчити їх учитися, опановувати знання.

Міцно тисну Вам руку.

Н. Крупська

[16 березня 1932 р.]
З Москви в Будьонівку
(Донецька обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА, ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 397

ДО УЧЕНИЦЬ VII ГРУПИ ДОЛБУШИНСЬКОЇ ШКОЛИ КОЛГОСПНОЇ МОЛОДІ

Дорогі дівчата,

листа вашого одержала і сьогодні, в день 1 Травня, у міжнародне свято трудящих усього світу, шлю вашій школі палкий привіт.

Ви пишете, що у вас не всі колгоспи ще зміцніли. Це ще в багатьох місцях так. Тут дуже багато заважає спадщина минулого — темрява і некультурність. І тут учні ШКМ можуть дуже багато зробити — допомогти колгоспам не тільки своєю працею, але й знанням.

Одно з дуже важливих питань у колгоспі — це питання організації праці. От під Москвою організувався колгосп у Горках, недалеко від того місця, де жив Ленін. Але що таке трудодні, як обліковувати їх, як організувати роботу по-справжньому, ніхто не знав. І ось учні ШКМ дуже допомогли: обміряли землю, зробили всі розрахунки, пояснили колгоспникам. Колгоспники залишились дуже задоволені. Треба придивлятися, чим можна допомогти колгоспникам своїми знаннями.

Ну, бажаю вам успіху в роботі, а знання — велика сила, його треба брати з бою.

Привіт!

Н. Крупська

[1 травня 1932 р.]
З Москви в сел. Долбушинське
(Мендигринський район
Актюбінської обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 124

ДО М. О. АЛЕКСІНСЬКОГО,
ЧЛЕНА КОЛЕГІЇ НАРКОМОСУ РРФСР,
ЗАВІДУЮЧОГО СЕКТОРОМ КАДРІВ

Тов. Алексінський, у нас питання про вчителів стоїть гостро, а досвідчених учителів ми звільняємо через походження. Адже це середньовіччя, докапіталістичні, а не те що комуністичні підходи. Дивляться не на те, що людина сама по собі, а на її походження, явно вважають, що у нас в суспільному укладі ніяких змін немає. Треба було б як-небудь з цією справою покінчити. Дивитися по людині, що вона являє собою.

Брякніть, чи можете що-небудь зробити в цій справі.

Н. Крупська

{3 травня 1932 р.}
Москва

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР. ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 120*

ПРИВІТ МАГНІТОГОРСЬКИМ ОСВІТЯНАМ

Дорогі товариші учителі — освітяни Магнітогорська! Побували в мене цими днями ваші вчителі-ударники, товариш Шахузов і товариш Овсянкін, премійовані поїздкою в санаторій Криму, поговорили ми з ними. У їхніх розповідях видно було захоплення справою, велике піклування про школу і дітей. Розмовляла також з вашими дошкільницями — товаришкою Корольовою та іншими, які приїжджали в Москву, і захотілось мені написати вам. Зараз культурний фронт має особливо велике значення. Я це пишу не тому, що я освітянка. Я пишу це тому, що повсякденно доводиться спостерігати, як некультурність заважає нашому будівництву, як удвоє, втриє доводиться напруженіше працювати через те, що не вистачає знань. Велика промисловість і велике сільське господарство потребують іншої культури, іншого рівня знань від кожного працівника, ніж дрібна кустарна промисловість і дрібне індивідуальне господарство, потребують уміння колективно, планово працювати, потребують спільного піклування про справу, потребують великої витримки, свідомості від кожного. Від нашого підростаючого покоління потрібно буде всього цього ще значно більше, ніж зараз. Діти — це наше майбутнє, вони доведуть до кінця справу, яку розпочали їхні батьки й матері. Якщо оглянемось на минуле, то тільки той, хто з книжок знає про минуле, може подумати, що солодкий був старий побут, який Некрасов характеризував словами: «Там час спливає так сонливо, як саморобная розшива»... Сонливості старої в житті нема вже, але налагодженості, необхідної культурності

в побуті і в житті нема ще. Не підніси культуру на вищий ступінь, не створиш соціалістичного побуту, соціалістичного укладу всього життя. Треба боротися за культурність найширших мас. Передовими борцями на цьому фронті є освітяни. Вони не просто «виконують сумлінно свої обов'язки», вони працюють на будівництві соціалізму. Нехай їхню роботу не завжди видно, але вона необхідна, вона найважливіша складова частина соцбудівництва.

Я згадую перші часи, коли будувалась наша партія, згадую нелегальні часи. Скільки невидної чорної роботи доводилось робити! Але сили давала свідомість того, що ця чорна дрібна робота необхідна для справи. Про цю роботу часто ніхто не знав... крім поліції, яка й розправлялася з підпільниками. Але ця робота дала плоди, у нашій відсталій країні пролетаріат взяв у свої руки владу і заходився перебудовувати все життя. Робота не пропала марно. Робота освітянина марно не пройде. Чим краще буде школа, чим вища буде якість навчання, краща організація дітей, чим краще, правильніше, палогодженіше працюватиме політехнічна школа, чим краще працюватимуть бібліотеки, школи для дорослих, тим легшим буде шлях до безкласового соціалістичного суспільства.

Новобудови є ударними вузлами соцбудівництва.

На чистому місці будуються куски майбутнього. І тут культурна робота має виняткове значення. Справа честі, справа слави — піднести культроботу на новобудовах на вищий ступінь. Важка ця робота. По-новому часто треба прокладати шляхи. Не вистачає часто знань. Тепер уся країна наполегливо вчиться, бореться за оволодіння технікою, за оволодіння досягненнями науки. І потрібно, необхідно і освітянам наполегливо вчитись, брати знання з бою. Необхідно. Але з другого боку, ніде нема таких сприятливих передумов для створення політехнічної, соціалістичної школи. Я одержала від дітей Магнітогорська листи і модель екскаватора, яку зробив 10-річний хлопчик. Екскаватор стоїть у товариша Бубнова в кабінеті. Листи дітей у мене «зачитали», вони показують, яке глибоке враження справляє на дітей усе будівництво, і не менше — героїзм робітників, що працюють на будівництві. З такими дітьми можна багато діла зробити! По-

трібно тільки піклування про них, уміння озброїти їх знаннями, допомогти їм організуватися, щоб опанувати знання.

Дорогі товариші учителі, освітяни, що стоять коло верстата соцбудівництва, шлю вам палкий привіт і побажання успіху у вашій такій важливій роботі.

Н. Крупська

*[23 травня 1932 р.]
З Москви в Магнітогорськ*

*Вперше опубліковано в газ.
«Магнітогорський робочий»,
№ 124, від 1 червня 1932 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО О. О. СОСНОВСЬКОГО

Дорогий товаришу, одержала Вашого листа з приводу моєї книжки «Народна освіта і демократія». Книгу цю написано 17 років тому, для легальної преси. Була вона озаглавлена спочатку «Народна освіта і робітничий клас», потім з цензурних міркувань перехрестили її в «Народну освіту і робітничу демократію», а видавництво від себе вже слово «робітничу» випустило.

У нас в Росії школа була споконвіку школою учоби. Треба було перебудувати її так, щоб вона давала не тільки книжні знання, але вчила й працювати, працювати по-новому, свідомо ставитись до праці. Треба було перебудувати її в школу політехнічну. Досвіду політехнічних шкіл у 1915 р. ще не було. Щоб усвідомити, як її треба будувати, потрібно було врахувати весь досвід будівництва трудової школи. Книжка «Народна освіта і демократія» і була спробою врахувати в історичному порядку теорію і практику побудови трудової школи. Але досвід береться до уваги для того, щоб іти далі, щоб знайти правильний шлях. За 15 років існування Радянської влади багато зроблено вже в справі з'ясування того, що таке політехнічна школа. Мені особисто довелося багато говорити й писати на цю тему. Незабаром, певно, вдасться перевидати те, що написано було на цю тему¹.

¹ У 1932—1934 рр. у виданні Учпедгізу вийшло чотири томи творів Н. К. Крупської: до т. I увійшла праця «Народна освіта і демократія», т. II присвячено питанням політосвітроботи, до тт. III, IV увійшли статті й промови, присвячені будівництву радянської політехнічної школи.— *Ред.*

Поки що посилаю Вам свою торішню книжечку про політехнічну школу¹ і дуже прошу прислати свої міркування

Тисну руку.

Н. Крупська

[30 травня 1932 р.]
З Москви в с. Покровське
(Егоршинський район Уральської
обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 106*

¹ У 1931 р. вийшов ряд брошур Н. К. Крупської про політехнічну школу. Про яку з них іде мова в цьому листі, встановити не вдалось.— *Ред.*

ДО УЧНІВ ІІІ «А» ГРУПИ ШКОЛИ ФЗС СЕЛИЩА
НОВИЙ АЙ-ДИРЛИ *

Дорогі мої діти, приїхав з Магнітогорська товариш Єсіпов, привіз ваші листи від 23 і 25 березня та екскаватор, листи від учнів ІІІ групи. Я їх прочитала з великим інтересом, захотілось навіть у Магнітогорськ до вас приїхати, подивитись на будівництво. Екскаватор — модель екскаватора — я показала товаришу Бубінову і віддала йому, він йому дуже сподобався і стоїть у нього в кабінеті. І про листи ваші розповіла. Тільки з листами вашими трапилась пригода. Я їх дала почитати товаришам, а вони їх «зачитали»: почали передавати один одному, дехто виїхав у відрядження, так і пропали були листи, а там була адреса. Раптом сьогодні листи знайшлися! От і пишу вам, щоб послати вам привіт. Боюсь тільки, що мій лист вас не застане, шкільні заняття вже закінчуються.

Ну, ще раз дякую вам за листи, бажаю за літо відпочити гарненько.

Н. Крупська

[2 червня 1932 р.]
З Москви в Магнітогорськ
(сел. Новий Ай-Дирли)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 561*

ДО ТОВАРИША МОСКВІНА,

СЕКТОР КАДРІВ НАРКОМВАЖПРОМУ

Тов. Москвін,

я говорила якось з Вами телефоном про становище дітей-вихованців дитбудинків у ФЗУ, ШУМПах¹ і т. д.

Дитбудинки не мають ніяких сум на забезпечення дітей одягом, взуттям та всім необхідним, коли посилають на виробництво. Виходить така картина: у дітей батьків немає, через це з дому допомоги немає, а школи ФЗУ, ШУМП ставляться до цього архібюрократично.

Найбідніших, які не мають одягу, нізвідки не одержують допомоги, просто виключають. Виключають через бідність! І це в Радянській країні!

Та це ж позорище нечуване!

Треба негайно щось зробити. Шефство заводу над школами ФЗУ організувати чи що. З одного боку, виключають за те, що батько до народження учня торгував, з другого — за бідність виключають. І ніде немає такого бездушного бюрократичного ставлення до дітей, як у профшколах. Чи не можна притягати до відповідальності за все це бюрократичне, суто капіталістичне ставлення до дітей?

Недавно теж відзначилась одна ФЗУ. Дівчина захопилась педагогікою і вирішила з ФЗУ перейти в педтехнікум. Так на її матір наклали 245 карбованців штрафу. Госпрозрахуночок!..

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

【4 червня 1932 р.】

Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 101—102

¹ ШУМП — школа учнівства масових професій.— Ред.

ДО Г. МАТЮХІНА *

Дорогий товаришу Матюхін, дякую за листа, за турботу. Цей рік був у нас на культурному фронті важкуватий. Перехід на загальне навчання викликав багато труднощів. Одна справа будувати політехнічну школу в кількох сотнях кращих шкіл, інша справа підносити якість навчання школи в усій країні, в усій країні будувати політехнічну школу. Труднощів сила насунула. Політосвітроботу відсунули на задній план. Це, звичайно, нікуди не годиться. Я кусалася весь час за цю справу, хоч формально я тепер у Наркомосі по політосвітроботі й не працюю, але я політосвітниця невинувата, працюю в Товаристві педагогів-марксистів по цій лінії, виступаю на зборах, пишу. Посилаю кілька книжок — про бібліотеку і пресу. Може, здадуться.

Поїхати я зараз не можу. По-перше, майже повним інвалідом за цю зиму стала. Зовсім не можу ходити, серце бушує, і очі попсувала. Треба спочатку відлежати трохи. З місяць житиму під Москвою. Треба буде їздити в Москву в багатьох справах. Цей місяць, здається, буде вирішальним для нас у ряді питань. А над осінь поїду і в колгоспи, і на новобудови.

Пиши мені докладно про колгосп «Пам'ять Ілліча», передай колгоспникам від мене привіт палкий, пиши, як у колгоспі справи з школою, з політосвітроботою. Західна область має багато труднощів у зв'язку з хуторським господарством.

Як стоїть справа з дрібновласницькими настроями? Чи швидко вони зживаються в колгоспі чи «мертвий ха-

пає живого» і пережитки старого даються взнаки? Як справи з колгоспницями? Чи бувають делегатські збори? Які настрої у колгоспниць зараз? Чи великий це колгосп? Як з труднощами та організацією праці? Недаремно говорив Ілліч, що організація — головне в будівництві соціалізму.

Ну, кінчаю. Тисну руку і бажаю успіху в роботі. Чекаю дальших листів. Сподіваюсь, побачимось і поговоримо серйозно.

Н. Крупська

[Червень 1932 р.]
З Архангельського (під Москвою)
у колгосп «Пам'ять Леніна»
(Козельський район Західної
обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279 оп. 10,
од. зб. 5, арк. 113—114*

ДО Г. Д. ІЛЬІНА,

ЗАВІДУЮЧОГО ВІДДІЛОМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ
ІВАНОВСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ОБЛАСТІ

Тов. Ільїн,

чи не можна спробувати влаштувати хлопчика, щоб він учився. Хлоп'я не винне, що батько піп.

Лист поверніть з повідомленням, чи можна це зробити.

Тут справа не в попі. Якщо хлопець учиться, пайок йому повинні видавати.

Зараз у багатьох колгоспах вимагають трудодні з дітей 13 років, зриваючи тим самим навчання в ШКМ.

Як у вас справа в Івановській області?

Необхідно дбати якомсь про забезпечення учнів.

Як пройшли курси? Взагалі, що у вас робиться?

Тисну руку.

Н. Крупська

[28 серпня 1932 р.]

З Москви в Іваново-Вознесенськ

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 94

ДО КОЛГОСПНИЦЬ І ТРУДЯЩИХ-ОДНООСІБНИЦЬ

Дорогі товаришки колгоспниці,

в день XV річниці Жовтня кожний думатиме, що ж зробила Радянська влада за ці п'ятнадцять років. У господарському відношенні ми маємо великі досягнення: величезні фабрики й заводи, по-новому обробляється земля, розорюються заново величезні простори, розводяться нові види рослин, обробляється земля не поодинці, а спільними силами, дедалі більше застосовуються машини, механізується весь обробіток.

А як справа з культурою? Країна стала вже не та, народ став свідомішим, і порівняти не можна з минулим, жінки особливо вирости, з письменністю справа стала значно кращою, багато мільйонів навчилось тепер грамоти, запроваджено загальне обов'язкове навчання для дітвори від 8 до 12 років, запроваджується семирічка поступово в широких розмірах, дітям робітників, колгоспників відкритий доступ у технікуми, у вузи. Газети проникають у найглухіші закутки, широко розгорнуто радіо, кінопересувок багато, не морочать голови релігією ні дорослим, ні дітям. Особливі успіхи ми маємо в галузі письменності і культури в національних областях і республіках.

І все-таки доводиться сказати, що в нас на культурному фронті дуже велике відставання. Нам потрібний далеко вищий рівень культури. Знання — сила. І якщо ми хочемо, щоб у нас у країні, у нас у колгоспі все життя було розумно побудоване й злагоджене, нам потрібне величезне піднесення культури. Це те, про що завжди

говорив Ленін, що він особливо підкреслював у своїх останніх статтях. І кожна колгоспниця повинна добиватися, щоб колгосп, у якому вона живе, був якнайкультурнішим.

Що саме потрібно? Потрібно добитись загальної поголовної письменності. Зараз, коли багато вже письменних у кожному колгоспі, справа ця здійсненна. Письменні повинні допомогти неписьменним навчитись. «Наш колгосп — колгосп суцільної письменності» — цього повинен добитися кожний колгосп. У кожному колгоспі має бути клуб або хата-читальня, один або кілька червоних кутків. Там треба організувати постійне читання газет і книг. Треба організуватись для цієї справи самим. Із свого середовища вибрати культармійців, які б дбали про цю справу.

Треба вчитися не тільки грамоти, а й далі. У великих колгоспах потрібні різні курси, у малих — гуртки. Зараз, коли організуються вищі комуністичні сільськогосподарські школи, особливо важливо, щоб на місцях ішла широка підготовка в обсязі чотири- і п'ятирічки.

Ви знаєте, яку велику увагу приділяє ЦК партії школі, як вимагає того, щоб усі діти вчилися як слід, як добивається, щоб молоде покоління було озброєне знаннями. Тут населення само може зробити дуже багато, багато можуть зробити й колгоспниці. Вони повинні сточити школу, учительку, учнів увагою і піклуванням. Треба думати, як поліпшити справу, поговорити з учителькою, з учителем, чим треба допомогти. Треба піклуватися про дітей-учнів, щоб пропусків не було, щоб учили вони уроки, більше читали.

Товаришки колгоспниці, ваша кровна справа — озброїти знанням підрастаюче покоління, ваша кровна справа — самим опанувати знання, тоді світлішим, налагодженішим стане життя в колгоспі.

На фронті культури у нас слабенько, треба налягти.

Н. Крупська

[22 вересня 1932 р.]
Москва

*Вперше опубліковано в журн.
«Крестьянка», 1932, № 19—20*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО О. М. ГОРЬКОГО

Дорогий Олексію Максимовичу,

палко всі Вас вітали в ці дні¹, і я в думці була з ними. Я не мастак виголошувати урочисті слова, але руку потиснути Вам міцно дуже хочеться.

Будувати соціалізм — це означає не тільки велетенські заводи і зернові фабрики споруджувати, це умова необхідна, але недостатня для будівництва соціалізму. Рости люди повинні і розумом, і серцем. І на базі цього індивідуального зростання кожного в наших умовах складеться кінець кінцем якийсь новий за типом могутній соціалістичний колектив, де «я» і «ми» зливатимуться в нерозривне ціле. Вирости такий колектив зможе тільки на основі глибокого ідейного згуртування і такого ж глибокого емоціонального зближення, взаєморозуміння.

І тут мистецтво, і література зокрема, може відіграти надзвичайно велику роль. У Маркса в «Капіталі» є чудовий розділ, який мені хочеться все перекласти на найпростішу, зрозумілу для малописьменних навіть мову, — розділ про кооперування², де він пише, як колектив породжує нову силу. Це не просто сума людей, не складені їхні сили, а зовсім нова, далеко міцніша сила. Маркс пише в розділі про кооперування про нову матеріальну силу. Та коли на цій базі виросте єдність свідомості

¹ У вересні 1932 р. відзначалось 40-річчя літературної діяльності О. М. Горького.— *Ред.*

² Мається на увазі розділ XI «Кооперація» в т. I «Капіталу» К. Маркса. (Див. К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, вид. 2-е, т. 23, стор. 309—322).— *Ред.*

і волі, це вже сила, яку нічим не переможеш. Ми добре просунулись за роки революції і за 15 років Радянської влади по цьому шляху, але само собою це не робиться, тим більше, що життя в суперечностях розвивається.

Ось чому в наш час література має надзвичайно велике значення. Усе питання в тому — яка.

Ви жили весь час і зараз живете тим, чим живе робітничий клас, разом з ним ішли й росли разом з ним, відображувати вміли його життя чудово в літературі, і тому Ви дуже багато зробили для згуртування волі робітничого класу.

Зараз рамки робітничого класу і функції його розширюються з кожним днем, нові маси весь час включаються в поле його безпосереднього впливу — і тут така сила, як Ваша, особливо потрібна. Тому до Вас так і тягнуться всі. Ближче, пліч-о-пліч хочеться зараз стояти. Ну, от. Усе це Ви й без мене знаєте.

Згадалося, як у 1900—1901 рр., коли я добувала заслання в Уфі, прочитала я початок Ваших «Трьох», і так це мене захопило, що я в Самарську газету навіть щось написала, хоч тоді я була ще зовсім непишуча¹. Дурницю, певно, якусь написала. Літературу тоді страшенно любила, читала — все на світі забувала.

Ну, ще раз міцно тисну Вашу руку.

Н. Крупська

[30 вересня 1932 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Октябрь», 1941, № 6

Друкуються за рукописом
Архів О. М. Горького
КГ-ОД, 2-1-8, арк. 1-2

¹ Мова йде про статтю «Школа і життя», надруковану в «Самарской газете» № 36 від 16 лютого 1901 р. (Див. про це також стор. 87).— *Ред.*

ДО М. С. ТЕПЕР,

ВИКЛАДАЧА РОСІЙСЬКОЇ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ
ВАНІЛОВСЬКОЇ ФЗС

Шановна товаришко, мені здається, що бути викладачем літератури в семирічці—справа дуже цікава й важлива. Яка це декваліфікація!? Це ж величезна творча праця. Треба, звичайно, тільки любити літературу і добре знати й розуміти дітей. Я сама викладала колись літературу в профшколі і думаю, що це дає багато самому викладачеві. Мене трохи дивує Ваша просьба забезпечити Вам одержання літератури. Якщо це говорить підліток-селянин — це зрозуміло, а Ви закінчили вуз — невже не знайдете самі способів діставати літературу? Якщо у Вас «інстинкт пізнання» — зможете самі організувати свою науково-дослідну роботу.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[Вересень 1932 р.]
З Москви в с. Ваніловку
(Виноградівський район
Московської обл.)

Вперше опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М., Изд-во АПН
РСФСР, 1960

Друкується за копією
ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 81

ДО ПЕДКОЛЕКТИВУ ФЗС № 11 ЧЕЛЯБІНСЬКОГО ТРАКТОРНОГО ЗАВОДУ *

Дорогі товариші, одержала Вашого листа наприкінці жовтня, а відповідаю тільки зараз — наприкінці листопада.

Мої плани поїхати на Урал розсипались на порох. Поперше, восени трохи занедужала, в результаті чого зовсім занепадала на силах, тільки тепер трохи відійшла. А потім цієї осені навалилась купа справ, від яких не можна було поїхати. Перша справа — з програмами, тепер їх розглядає Колегія, і навколо цієї роботи було надзвичайно багато всяких засідань, нарад та ін.

Читала опис вашої боротьби за школу з почуттям глибокого задоволення. Відчувається, що будується в Челябінську не тільки промисловий центр, але разом з тим і центр культурний, центр соціалістичний. Без боротьби нічого не дається. Покладаю велику надію на те, що вам удасться школу на тракторному зробити найкращою школою Уралу. Напишіть конкретно, чим могу бути вам корисною. Чи є у вас при школі бібліотека?

Привіт від мене дітям школи і батькам-активістам, які допомагають школі і школярам. Їх робота дуже потрібна.

Шлю найпалкіший привіт.

А як ставиться до школи робітнича маса тракторного заводу? Як ставиться правління?

Чекатиму дальших листів.

Н. Крупська

[29 листопада 1932 р.]
з Москви в Челябінськ

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 6, арк. 833

ДО Р. СРОГОВИЧ *

Дорога товаришко,

я була раніше вчителькою, викладала математику і знаю, що немає людей, не здібних до математики. Звичайно погано справляються з математикою ті, у кого є великі прогалини у вивченні її основ. Той, хто не знає чотирьох правил арифметики, не зрозуміє алгебри. Треба взятися за вивчення математики з самого початку, і тоді справа піде. Я це завжди спостерігала. Математика дає дуже багато для загального розвитку, привчаючи логічно мислити. Тому вимога при вступі в навчальні заклади знати математику цілком правильна.

Я раджу Вам узяти себе в руки, засісти за математику, починаючи з азів. Чого варта людина, яка не вміє переборювати труднощі? Треба попрацювати над собою.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[3 грудня 1932 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 27

ДО ПАРТІЙНОГО КОМІТЕТУ ФАБРИКИ «РАБОЧИЙ»
(кол. Максвелля)

Дорогі товариші, одержала вашого листа. До Ленінграда я більше збираюсь, ніж їжджу. Коли буду там, постараюсь до вас зайти.

Перечитала я зараз свою брошурку «З далеких часів»¹, блідувата вона, але додати, мабуть, мало що зможу: дуже вже багато часу минуло.

Пам'ятаю, текстильники завжди приходили просто з роботи, страшенно стомлені. Робочий день був надмірно довгий. Коли бесіду, заняття на уроці проводиш, нічого ще справа йде, а на четвергових лекціях, особливо якщо лектор одноманітно читає, бачиш, як засипають люди. Потім прокинеться людина і ніяково посміхається.

Пам'ятаю, один високий робітник, не то від Максвелля, не то від Паля², тільки-тільки навчившись писати, писав: «Важко робочій людині вчитися при 12-годинному робочому дні, але необхідно, щоб наші благодійники не влаштували нам п'ятнадцяти годин».

До вечірньої школи приймали лише з 18 років, але з паспортом 18-річного приходила молодь років дванадцяти-чотирнадцяти на вигляд; так виснажувала рання праця молодий організм. З прядильних відділень приходили робітники з притупленим слухом. Рідко хто з учнів дотягував до кінця зими. Групи неписьменних і мало-

¹ Див. Н. К. Крупская, Из далеких времен. Политпросвет-работа среди петербургских рабочих в девяностые годы, М.—Л., ГИЗ, 1930.— *Ред.*

² Мова йде про ткацьку фабрику Д. Максвелля та Олександроневську мануфактуру К. Я. Паля.— *Ред.*

письменних після різдва навіть у кращих учительок починали танути. А саме ці групи заповнювали текстильники.

Пам'ятаю одного учня від Максвелля (я тільки Максвелля завжди плутаю з Палем, рядом вони, обидві фабрики, обидві текстильні) — він усе креслив якусь машину, страшенно цікавився технікою, все переконував прийти на фабрику подивитись, як вони працюють. Пам'ятаю, я з кимсь з учительок ходила дивитися фабрику, водили нас із цеху в цех, учні нам пояснювали, не відходячи від машини. Найважчою здалась мені робота льонольщика і нестерпний шум у прядильних відділеннях.

Ви запитуете, яку роль відіграла парторганізація? Тодішній «Союз боротьби» був дуже нечисленний, до теперішньої парторганізації був подібний дуже мало. Особистих зв'язків у членів «Союзу» в робітничих кварталах було мало. Випускали листки, писані на машинці і потім відгектографовані, які й читати було важко. У листках нерідко були недогляди. Пам'ятаю, як улітку 1896 р. одного разу з'ясувалось, що в листку вимагалось, щоб робота закінчувалась у суботу о 2 годині, а на цьому заводі й так робота завжди в суботу закінчувалась о 2 годині. Поліція стежила в ті часи дуже, і студентам, взагалі інтелігентам, ходити в район було небезпечно, дуже вже там вони впадали в очі. Вся робота проводилась архіконспіративно. Чим допомагала школа? Ми збирали, по-перше, для «Союзу» дуже широкі відомості про становище робітників, про їх настрої, про те, як сприймалися листки, яке враження вони справляли. Часто на уроці кількома запитаннями наведеш робітників на ці теми. Вони говорили звичайно не соромлячись, вважали учительок «своїми». Відверто про нелегальну роботу говорили у виняткових випадках з окремими учнями (наприклад, з Бабушкіним після грудневих арештів, коли були заарештовані Володимир Ілліч, Кржижановський, Старков та ін.). Слів «страйк», «повстання» не вживали, але побічно з'ясовували — це особливо зручно було робити на уроках географії, історії, — в чому суть класової боротьби, на кого спирається царизм і т. д. Вироблялась особлива умовна мова, яку робітники чудово розуміли. Це все, звичайно, дуже допомагало роботі пропагандистів і агітаторів.

Взимку 1895—1896 рр. робота проводилась у школі дуже інтенсивно. Влітку 1896 р.— у травні— я виїжджала, приїхала вже, коли страйк був у розпалі, друкувала листки на восковому папері, які потім передруковувала організація на міміографі. Вранці розносили листки по передавальних пунктах.

Володимир Ілліч сидів в цей час у тюрмі, мене теж заарештували в серпні 1896 р.

Про січневий страйк максвеллівців, який був новим спалахом літніх страйків, мене повідомляли тільки в хімічних листах, що максвеллівці добились успіху.

Недавно на одні збори вчителів зразкових шкіл приїхав ленінградський учитель — завідуючий зразковою школою на вулиці Стачок. Мабуть, там учаться ваші діти. Завідуючий школою дуже цікаво розповідав. Але мені хотілося б ще від вас, від максвеллівців, почути вашу думку про школу. У цій школі росте наше молоде покоління, яке житиме зовсім уже в інших умовах, при комунізмі. Чи готує їх школа до цього як слід? Може, хто-небудь вибере час і напише мені про школу. Також добре було б, якби хтось написав про політосвітроботу, культроботу, яка проводиться у вас на фабриці.

Так, доброю школою були для мене Смоленські класи, знання умов побуту робітників і робітниць, умов їх праці дуже допомагало потім усе життя в партійній роботі.

Шлю палкий привіт.

Ваша *Н. Крупська*

{7 грудня 1932 р.}
З Москви в Ленінград

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 198, арк. 1—2*

ДО С. П. ЖЕЛТИШОВА *

Товаришу Желтишов, одержала від Вас листа і була дуже рада. Я Вас добре пам'ятаю, пам'ятаю, як Ви допомагали нам улаштуватись. З того часу багато води сплило. Я зовсім стара стала. Працюю з ранку до вечора, тільки тим і тримаюсь, а то після смерті Володимира Ілліча важко було б витримати.

Товаришу Желтишов, я листів від Вас не одержувала, а по телефону, мабуть, не зрозуміла, що це Ви говорите.

Одержавши Вашого листа, я дуже зраділа. Дякую, що написали.

Тисну руку.

Н. Крупська

Шкодную дуже, що не пізнала Вас по телефону, охоче згадувала б з Вами Володимира Ілліча.

[1932 р.]
З Москви в с. Ногуші
(Белокатайський район,
Башкирської АРСР)

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2,
од. зб. 32, арк. 1

ПРО НАОЧНЕ ПРИЛАДДЯ

Шановний товаришу,

Ви цілком правильно говорите про значення ілюстративного матеріалу. Правильно також кажете, що потрібний ряд стандартизованих лекцій. Але «пересувна дошка», мені здається, не той шлях, яким треба йти.

У нас, на жаль, зараз скоротилась робота з чарівним ліхтарем через дорожнечу чарівних ліхтарів, що обумовлюється дорожнечею «відповідальних стекло». Добитись зниження цін на «відповідальні стекла» не так уже й важко. А ніякий малюнок не замінить чарівного ліхтаря.

При кінофікації шкіл, яка зараз посилено проводиться, кіно є чудовим ілюстративним засобом (дивись, наприклад, у кіно техніку складання автомобіля—навчальний фільм, застосовує Форд). Звукове кіно відкриває величезні перспективи.

При можливостях, що розкриваються зараз, «пересувна дошка» — форма наочного приладдя дуже відстає.

Крім того, нормальна жива лекція потребує орієнтації на аудиторію. Ця орієнтація примушує раз-у-раз змінювати ілюстративний матеріал. Стандартизована лекція має всі недоліки заочного навчання.

Я знаю, що коли людина захоплюється якою-небудь ідеєю, їй неприємно чути заперечення. Але все-таки треба говорити прямо, що думаєш.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[1932 р.]

Адресат невідомий

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10,
од. зб. 5, арк. 16

ДО З. І. ПАРТОША,

ДИТЯЧОГО ЛІКАРЯ, ЯКИЙ ЗАЙМАЄТЬСЯ ПИТАННЯМИ
СОЦІАЛЬНОЇ ГІГІЄНИ

Шановний товаришу, вибачте мені, що відповіла не зразу. Я знаю, в яких тяжких умовах живуть діти у великих містах. У нас питання про дитячі містечка обговорювалось не раз. З великим запалом обговорювали його робітники і робітниці років два тому в зв'язку з питанням про будівництво нових міст. З боку деяких спеціалістів були пропозиції дітей виселити з міст. Громадська думка висловилася проти цього. По-перше, у цих дитячих містечках діти житимуть у штучній атмосфері, поза впливом робітничого і колгоспного середовища, далеко від праці і боротьби трудящих. Зараз діти в міру своїх сил беруть участь у праці і боротьбі трудящих. Це їх виховує, вирощує з них борців і будівників соціалізму.

Спочатку у нас дуже захоплювались дитячими містечками, але досвід вийшов негативний. Це одна сторона справи. Друга — це батьківські почуття. Немає сумніву, що в буржуазному, дрібнобуржуазному середовищі батьківські почуття набирають потворних форм. Але поступово створюються нові форми сім'ї, в основі яких не лежить матеріальна залежність, але батьківські почуття не відмирають. Побути з своєю дитиною — це прагнення природне і законне.

Ми йдемо таким шляхом. У житлових товариствах ми створюємо дитячі кімнати. Ми агітуємо за те, щоб у нових будинках споруджувались цілі дитячі поверхи або дитячі сектори. Найкращу частину будинку, найсвітлішу частину будинку треба відводити дітям. Створювати там ясла, дитсадок, кімнати для школярів — для гри, для

праці, для навчання. Батьки можуть приходити дивитися, як живуть їхні діти, чергувати в дитячих закладах. Тільки поступово дитячий сектор перетворюватиметься на дитячий гуртожиток. На літо дітей уже тепер вивозять у табори. Тепер ця справа розширяється. Вивозять цілі школи, на довгий строк, вивозять у колгоспи. Але це не штучні дитячі містечка. Найголовніше, щоб не було відриву від життя.

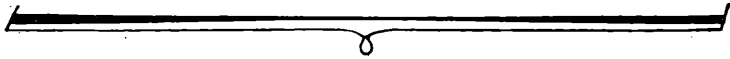
З комуністичним привітом *Н. Кр.*

*1932 р.
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 18, арк. 109*

ДО М. ГОЛОВІНОЇ,
УЧЕНИЦІ ШАДРИНСЬКОЇ ШКОЛИ КОЛГОСПНОЇ МОЛОДІ

Люба Мотю, дякую за листа, де ти розповідаєш про школу. Напиши, яку участь бере ваша школа у весняній посівній кампанії. Чи розповідали вам що-небудь про колгоспний з'їзд? ¹ Чи читали ви про нього в газетах? Шлю учителям і учням школи палкий привіт!

Н. Крупська

[6 березня 1933 р.]
З Москви в с. Шадринськ
(Челябінська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 725

¹ Мова йде про I Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників (лютий 1933 р.) — *Ред.*

ДО УЧНІВ III і IV ГРУП ШКОЛИ
імені Н. К. КРУПСЬКОЇ*

Дорогі діти, дуже дякую за лист. Я дуже рада, що ви добре вчитеся. Ви пишете, що у вас є в школі діти, які не люблять учитись і ставляться до навчання абияк. Ви обіцяєте добре вплинути на них. Як? Допомогти їм у навчанні? Зацікавити їх читанням цікавих книг, цікавою роботою? Чи ще як? Напишіть мені про це.

Ви просите прислати вам премій. Інші школи про це не просять, якщо просять, то для школи або для свого класу, а не для окремих учнів. Чи дружно ви живете? Чи допомагаєте одне одному? Чи любите читати? Яку громадську роботу ви проводите? Інші школи багато пишуть про це.

Передайте від мене мій великий товариський привіт усьому колгоспу, колгоспникам і колгоспницям. Чекаємо від вас листа.

Н. Крупська

[6 березня 1933 р.]
З Москви в станцію Крупську
(Тихорецький район
Азово-Чорноморського краю)

Публікується вперше
за копією

ЦПА, ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 728

ДО УЧНІВ ІІІ «Б» ГРУПИ ШЕМЕРЛІНСЬКОЇ ФЗС *

Дорогі діти, дуже дякую за лист, він приніс мені багато радості. Я рада, що ви почали добре вчитись, багато читати, що ви хочете стати справжніми лєнінцями, заступаєтесь за партійців, що ви дружно живете, стали ударниками навчання, робите моделі.

Кланяйтесь від мене дуже Ганні Семенівні¹. Посилаю вам книжку, де зібрано мої листи до піонерів². Шлю вам палкий привіт, дорогі мої діти.

Н. Крупська

[6 березня 1933 р.]
З Москви на ст. Шемерля
(Московсько-Казанська зал.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 716*

¹ Ганна Семенівна — учителька ІІІ «б» групи Шемерлінської ФЗС. Прізвища не встановлено.— *Ред.*

² Мова йде про збірник «Переписка Н. Крупской с пионерами» (Л., ГИЗ, 1932).— *Ред.*

ДО Є. А. МАКАРОВОЇ *

Дорога товаришко,

з великим запізненням відповідаю на Вашого листа. Була дуже зайнята. Я знаю, як заїдає домашнє господарство. Але я не знаю Ваших сімейних умов, не знаю, що Вас найбільше цікавить, не знаю, яку роботу Ви зараз виконуєте на підприємстві, і тому мені важко що-небудь радити.

Скажу однє. Зараз у навчальні заклади великий вплив. Значно більше вимагають при прийомі.

Добре, якби Вас висунула на навчання організація.

Тов. Ленін, говорячи про навчання, зовсім не мав на увазі, що всім треба вступати в які-небудь навчальні заклади. Треба вчитися хто як може: читати, входити в гуртки, використовувати вечірні або заочні курси.

Якщо дома заважають працювати, можливо, можна влаштуватися в гуртожитку. Радити збоку важко.

Н. Крупська

[26 квітня 1933 р.]
З Москви в Орехово-Зуєво
(Московська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 4, арк. 12—13

ДО ТОВАРИША ДУБНЕРА

Товаришу Дубнер, питання, яке Ви порушуєте, надзвичайно важливе. У нас панує страшенна статистична неписьменність. Наприклад, серйозно починають обчислювати процент розвитку учнів, виводять середні, які не мають абсолютно ніякого показового значення, тонуть у дрібницях, беручи до уваги всяку пустяковину і не враховуючи основних факторів. Питання про облік, зокрема про опанування основ статистики, необхідно зробити предметом викладання в усіх ступенях школи.

По-моєму, треба почати з *навчання обліку своєї власної роботи*, роботи ланки, бригади, класу, особливо в галузі праці. Ми повинні навчити кожного учня обліковувати свій час і працю, навчити планувати свій час і перевіряти виконання плану. Тільки це навчить розуміння основ реального планування. Треба вчити контролю в процесі роботи.

Крім того, мені здається, навчання обліку треба якнайтісніше пов'язати з питаннями організації праці. Треба показати, як організовано працю в майстерні, в цеху, на підприємстві, в колгоспі і радгоспі. Треба показати, який важливий облік при всіх формах організації. На викладанні організації праці в школі весь час наполягав Володимир Ілліч. Питання обліку — один з видів правильної організації праці.

Ще я хотіла б звернути Вашу увагу на те, що при викладанні обліку треба, щоб облік не трактувався формально, щоб форми обліку тісно пов'язувалися з його

цільовими настановами, щоб учень зрозумів, як органічно пов'язані форми обліку з тим, що і для чого обліковується.

Взагалі, пропозицію, яку Ви висунули, я вважаю дуже цінною.

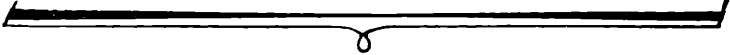
Н. Крупська

*5 червня 1933 р.
З Москви*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од зб. 19, арк. 130*

ДО Н. М. ГОЛОВІНА,
ЗАВІДУЮЧОГО ЧЕБАКОВСЬКОЮ ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ

Дорогий товаришу Головін, у день Вашого ювілею¹ шлю Вам палкий дружній привіт. Така робота, як Ваша, залишає глибокий слід, вирощує цінних людей. Міцно тисну руку. Привіт усій районній конференції.

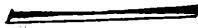
Крупська

[14 червня 1933 р.]
З Москви в м. Тутаєв
(Івановська промислова
область)

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 4, арк. 704*

¹ Привітання направлене через Тутаєвський райвно у зв'язку з 25-річчям педагогічної діяльності заслуженого вчителя школи РРФСР Н. М. Головіна (1899—1954).— *Ред.*

ДО О. Г. ТУМАНОВОЇ *

УЧИТЕЛЬКИ ТИФЛІСЬКОЇ ФЗС № 43, ГОЛОВИ МЕТОДИЧНОГО
ОБ'ЄДНАННЯ НУЛІВНИХ ГРУП

Дорога товаришко,

одержала Вашого листа, але, правду кажучи, мені важко на нього відповісти.

Питання про нулівки я вважаю дуже важливим, бо починати вчитися грамоти у 8 років пізно, навчаються самопливом, і це накладає відбиток на все даліше навчання. Вважаю, що нулівки треба зробити обов'язковими, але працювати в них треба трохи інакше. Перше, що, по-моєму, цілком неприпустимо в нулівках, — це перевантаження, гонка з навчанням. «Краще менше, та краще». Я гадаю, що нулівки повинні закладати основу вміння працювати, притому працювати колективно, допомагаючи одне одному.

Треба особливу увагу звернути на малювання, на розвиток уміння володіти олівцем, пером. Здається мені, що вчити треба читати й писати тільки на письмовому шрифті, що забезпечить гарний почерк. Розвиток уміння слухати читання також має велике значення. Усе це Ви знаєте й без мене.

Мені здається також, що треба звернути велику увагу на спів, колективні ігри.

Прищеплення санітарних навичок, піклування про здоров'я дітей особливо важливі в нулівках; шкільні сніданки, підгодовування кволих дітей мають особливе значення.

У нулівках, по-моєму, закладається міцний фундамент дальшої успішності навчання, важливо не поспішати, дбати про всебічний розвиток і прищеплення елементар-

них навичок навчання і вміння колективно вчитись і працювати. Боюсь, що мій лист мало задовольнить Вас, бо він надто загальний, але я не знаю, що саме цікавить Вас. Шлю привіт учителям нулівок.

Н. Крупська

[23 червня 1933 р.]
З Москви в Тифліс

*Вперше опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М.,
Изд-во АПН РСФСР, 1960*

*Друкується за копією
ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 4, арк. 41*

ДО Г. А. ШЕБУЄВОЇ *,
УЧИТЕЛЬКИ МОСКОВСЬКОЇ ШКОЛИ

Тов. Шебуєва, я переглянула Вашу статтю. Я не спец щодо визначень, і дискусія на ці теми мене мало цікавила, правду кажучи. Схоластики в таких дискусіях дуже багато і «причепництва».

По-моєму, під освітою треба розуміти все те, що сприяє формуванню світогляду; сюди входить набуття певної суми знань, певна їх пов'язаність.

Під вихованням розуміти, по-моєму, треба вироблення певних норм поведінки. Освіта входить складовою частиною у виховання, але на поведінку людини впливає не тільки її світогляд, а й ряд інших факторів (яких, це визначає наукова психологія, педологія). Виховує школа, сім'я, суспільний уклад. У різні епохи співвідношення різне між виховною роллю цих факторів. З приводу цитат Маркса, які стосуються педагогічних питань,— їх треба звіряти завжди з текстом, бо щодо педагогіки перекладачі надзвичайно недбалі, а вже виховання з освітою завжди плутають.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[Серпень 1933 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 4, арк. 70

ДО В. М. ТЮРИНА *

Тов. Тюрін,

одержала Вашого листа. Тепер із села, з колгоспів, приходять багато листів, які свідчать про потребу розпочати в колгоспах похід за окультурювання побуту. Цю ініціативу підтримає ряд організацій.

Щодо бібліотек — цій справі приділяється велика увага. У Наркомосі створюється навіть спеціальне бібліотечне управління. Особливу увагу буде звернуто на масові бібліотеки.

Звертається увага і на самоосвіту. На ґрунті цієї уваги до культурної роботи зміниться, безперечно, і ставлення до хат-читалень.

Найголовніше зараз — піднести в цьому напрямі самодіяльність населення, доведеться і навколо хат-читалень створювати ради.

Дякую за лист.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[18 вересня 1933 р.]
З Москви в колгосп
«Осоавиахим»
(Ясеневський район,
Московської обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 4, арк. 74

ЗЛЬОТУ УДАРНИКІВ-КОЛГОСПНИКІВ
І КОЛГОСПНИЦЬ ТАТАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ *

Дорогі товариші, такі зльоти, як ваш, дають глибоку радість. По-новому перебудовується все життя за заповітами Ілліча.

Шлю вам найсердечніший привіт. Покладаю велику надію, що й на фронті культурно-побутовому ви зумієте досягти таких самих великих успіхів і тим закріпити перемогу на фронті господарському.

Крупська

[26 вересня 1933 р.]
з Москви в Казань

Публікується вперше
за рукописом

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 17, арк. 33

ДО КОМСОМОЛЬЦІВ І КОМСОМОЛОК ЛЕНІНГРАДА

П'ятнадцять років уже існує комсомол. Ці п'ятнадцять років були для нього роками навчання. Разом з партією, під її керівництвом, комсомол учився боротись і працювати.

Молода гвардія борців за комунізм з кожним роком зростала вшир, вчилась віддавати себе цілком справі соцбудівництва. З її рядів вийшло чимало цінних працівників.

Ростить міцними, беззавітно відданими справі ленінізму комуністами, які вміють проводити його в життя. Палко бажаю цього, дорогі мої ленінградські комсомольці і комсомолки.

Н. Крупська

[28 вересня 1933 р.]
З Москви в Ленінград

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 102*

ДО ПІОНЕРІВ МАГНІТОГОРСЬКА

Дорогі діти, піонери Магнітогорська!

У Міжнародний дитячий тиждень¹ шлю вам палкий привіт. Бажаю від душі, щоб ви зуміли якнайкраще здійснити заповіт Леніна — справу своїх батьків, боротьбу за робітничу справу, за соціалізм довести до кінця.

Будьте вірними друзями й товаришами дітей трудящих усіх країн і національностей. Ростіть міцними комуністами.

Н. Крупська

*[Не пізніше 5 жовтня
1933 р.]
З Москви в Магнітогорськ*

*Вперше опубліковано в газ.
«Магнітогорський робочий»
№ 230 від 5 жовтня 1933 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ Мова йде про XIII Міжнародний дитячий тиждень, який відзначався 5—11 жовтня 1933 р.— *Ред.*

ДО М. М. КОЛОТІЛОВА,

ГОЛОВИ ЦК СПІЛКИ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

Миколо Миколайовичу, Шварсалон був учителем історії в тій гімназії, де я вчилась. Я вчилась у нього чотири роки (1882—1886 рр.). Безумовно, це був видатний учитель. Незважаючи на те, що офіціальний підручник був Іловайський, він ухитрявся проводити з нами заняття за історичними хрестоматіями. Досі залишилися у пам'яті його уроки з Стародавнього Єгипту, з середньовіччя, вивчали попередників Французької революції дуже докладно. Мені всі ці заняття дали дуже багато.

Гімназія, де я вчилась, була міністерською — була приватна, Оболенської¹.

Я всіляко підтримую клопотання дружини Шварсалона².

Н. Крупська

[27 жовтня 1933 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 95

¹ Очевидно, Н. К. Крупська має на увазі, що на відміну від гімназій казенних, не підвітних міністерству народної освіти (наприклад, маріїнських), приватна жіноча гімназія княжни Оболенської була підконтрольна цьому міністерству.— *Ред.*

² Мова йде про клопотання дружини Шварсалона про пенсію.— *Ред.*

ДО ПРАВЛІННЯ МОРШАНСЬКОГО БУДИНКУ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

Дорогі товариші, дозвольте подякувати вам за ваше довір'я, яке виявилось в бажанні назвати Моршанський Будинок працівників освіти моїм ім'ям. З мого боку заперечень немає, але я хотіла б, щоб був між нами встановлений тісніший зв'язок.

Почнемо з плану роботи. Ви ні слова не пишете, чи передбачається у вас організація при БПО педагогічної бібліотеки, яка довідкова робота буде при ній організована і чи візьме Будинок працівників освіти на себе турботу про обслуговування педагогічною літературою освітян за допомогою пересувок або яким-небудь іншим способом.

Щодо плану методико-педагогічного музею, то, правду кажучи, він мені не дуже подобається.

Розділи I, III і XI тісно між собою пов'язані, а в плані розірвані, і, крім того, зовсім не видно, як у цих відділах буде відбито класовий характер старої школи, класовий характер школи буржуазної і т. д. Адже в системах народної освіти класовий характер особливо яскраво виявляється.

Не видно, чи будуть і як відбиті висловлювання Маркса, Енгельса, Леніна в питанні освіти, а це надзвичайно важлива частина музею (навіть чи правильно робити це підвідділом розділу IV).

Обличчя сучасної школи, школи радянської, дано тільки в розрізі поняття школи трудової і політехнічної, але нічого не говориться про комуністичне виховання, про

організацію дітей у школі і поза школою, про громадську роботу дітей, про організацію дитячої побутової праці. Це питання немовби виносить у розділ ХІХ (піонерія і комсомол у початкових і середніх школах СРСР). Але в школі не всі діти поспіль піонери і комсомольці, це поперше, а по-друге, не можна це питання відривати від того, що таке піонери і комсомол взагалі. Дуже багато уваги приділяється царській школі, взагалі минулому. Це йде на шкоду сучасному.

Звертаю вашу увагу на пункт 2-й розділу ІV, де ставиться на одну дошку покарання різками і старі нагороди з соцзмаганням і преміями.

Виходить дуже вже не гаразд.

Ніде не говориться про інтернаціональне виховання в школі (цей фронт дуже неблагополучний у нас), про братерство трудящих, до якої б національності вони не належали, про національне питання, як воно у нас розв'язане в СРСР. Відносно роботи з дорослими це зведено до шкіл дорослих — а де бібліотеки, хати-читальні, клуби, будинки культури? Не можна цього викидати з БПО.

Громадськість зведено до батьківських комітетів і зборів, так підходити не можна, треба питання брати ширше. Сучасній школі приділено мало уваги — нема питання про викладання окремих дисциплін, про зразкові школи.

Питання обліку і контролю висвітлені слабо.

Зовсім не відбито особливостей роботи ЦЧО, адже необхідний краєзнавчий підхід. Треба дати ЦЧО і на фоні її — Моршанський район.

По-моєму, план потребує докорінної переробки.

Вибайте за причепливу критику, але хочеться, щоб у Моршанському БПО музей одразу ж був на висоті завдання.

З палким товариським привітом *Н. Крупська*

[Жовтень 1933 р.]
З Москви в м. Моршанськ
(Центрально-Чорноземна обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 4, арк. 94—95

ДО ЗАВІДУЮЧИХ БІБЛІОТЕЧНИМИ
ТЕХНІКУМАМИ І БІБЛІОТЕЧНИМИ
ВІДДІЛЕННЯМИ ПРИ ПЕДТЕХНІКУМАХ,
КЕРІВНИКІВ І ОРГАНІЗАТОРІВ ЦЬОЇ СПРАВИ,
УЧНІВ-СТУДЕНТІВ ЦИХ ТЕХНІКУМІВ І ВІДДІЛЕНЬ

Дорогі товариші! Бібліотечна справа — важлива ділянка соціалістичного будівництва. Ця справа має надзвичайно велике значення. Але вона може бути піднесена на ту височінь, як цього хотів Ленін, як цього хоче Комуністична партія, як цього хоче Радянський уряд, тільки при умові добре підготовлених — теоретично і практично — кадрів. Підготовка повинна бути дуже ґрунтовною. Необхідне серйозне навчання. Треба дуже добре знати книгу, бібліотечну техніку, вміти працювати з масовим читачем, бути ентузіастом бібліотечної справи. У нас є чудовий, цінний прошарок бібліотечних працівників, але прошарок цей дуже тонкий. Треба, щоб у нього вливалися нові й нові кадри. Покладаємо на вас велику надію.

Дуже просимо підтримувати тісний зв'язок з Бібліотечним управлінням, давати точні дані про свою роботу, писати про труднощі і питання, що виникають у вас.

Заст. наркома *Н. К. Крупська*

[Не пізніше 10 листопада
1933 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Красный библиотекарь»,
1933, № 6

Друкується за вказаним
джерелом

ДО ПАРТІЙНОГО КОМІТЕТУ, КОМСОМОЛУ,
ЗАВКОМУ, АДМІНІСТРАЦІЇ І ДЕПУТАТСЬКОЇ
ГРУПИ НЕВСЬКОГО ЗАВОДУ імені В. І. ЛЕНІНА

Дорогі товариші,

я одержала вашого листа, де ви запрошували мене приїхати на відкриття школи ФЗС при вашому заводі.

У молоді роки, працюючи вчителькою в Корніловській школі дорослих, я уважно вивчала життя робітників Володарського району. У цьому районі я, як і ряд інших учительок-марксисток, вчилась пов'язувати теорію з практикою, набувала партійного гарту, вчилась бути пропагандистом і агітатором.

Усе, що стосується Володарського району, мені близьке. Ваш лист був для мене радістю. Мені так хочеться, щоб Володарський район ішов у перших рядах у справі культурного будівництва.

Коли я буду в Ленінграді, я неодмінно побуваю в школі ФЗС Невського заводу імені Леніна.

Але 13-го я бути на відкритті школи не могла. У цей час померла Людмила Рудольфівна Менжинська, моя близька товаришка, з нею ми пройшли спільний шлях і в галузі партійної, і в галузі освітянської роботи. Вона 21 рік була вчителькою початкової школи, вона також учителювала в Корніловській школі.

Піклування про школу вашого заводу надзвичайно важливе.

Шлю вам палкий привіт.

Н. Крупська

[16 листопада 1933 р.]
З Москви в Ленінград

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 83

ДО ПІОНЕРІВ ЛЕНІНГРАДСЬКОЇ ФЗС № 16
ПРИ НЕВСЬКОМУ ЗАВОДІ імені В. І. ЛЕНІНА

Дорогі діти!

Я одержала вашого листа з запрошенням приїхати на відкриття вашої школи. Я приїхати не могла в цей день¹. Прийду подивитися вашу школу, коли буду в Ленінграді.

Судячи з опису, школа обладнана дуже добре, вона велика, може охопити всіх дітей. Я пам'ятаю, як сорок років тому вчительки Володарського району розповідали, скільки дітей тоді залишалося за бортом школи, не було місць, і матері дітей плакали, що діти їх залишаться темними, невченими.

Школа хороша і гарна, але важливо також, щоб у ній добре йшло навчання, щоб діти багато пізнавали в школі, багато чого навчились. Знання — сила. Якщо мало знаєш, всякий буржуй тебе обдурити може, може очі замилити. Тепер життя таке, що багато треба знати.

Я знала багатьох робітників Невського заводу імені Леніна. Вони життя своє віддали за те, щоб скинути поміщиків, капіталістів, скинути царя і його зграю.

Дорогі діти, ви піонери, вам треба йти попереду всіх у боротьбі за робітничу справу, піклуватися, щоб усі діти були справжніми борцями за життя заможне, здорове, освічене, світле. Ні на хвилину не забувайте про дітей інших країн. Пам'ятайте лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

У старі часи говорили: «Не славна хата убранням, та славна частуванням». Тепер цю приказку треба повер-

¹ Див. поперед. лист.— Ред.

нути так: «Не тільки славна школа тим, який у неї будинок,— вона славна тим, як у ній діти вчаться, як поведуться, чи добре вони організовані, чи вміють володіти собою, чи дружно, чи добре вчаться, працюють, живуть». Чи не так? Це від вас залежить.

Коли приїду до вас, ви мені розкажете, що робите, чого досягли.

До боротьби за робітничу справу будьте наготові!

Н. Крупська

[16 листопада 1933 р.]
З Москви в Ленінград

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 82*

ДО А. Ф. РУКАВИШНИКОВОЇ,
робітниці складального цеху Саратовського заводу
комбайнів

Дорога товаришко Рукавишникова, одержала Вашого листа і шлю палкий привіт робітницям складального цеху заводу комбайнів. Дуже радує мене налагодженість усієї Вашої роботи, те, що робітниці беруть таку активну участь у соцбудівництві.

Якщо буде час, напишіть мені також про культурний фронт. Чи всі робітниці письменні, чи є які-небудь школи дорослих і як їх відвідують. Напишіть також, чи є при заводі клуб, як він обслуговує робітниць. І ще прошу написати, чи є при заводі бібліотека, загальна чи по цехах, чи багато робітниці читають, чи є для цього час і бажання, чи в зручні години відкрита бібліотека. Чи є при гуртожитках, при житлокоопі пересувки, чи проводяться там читання. Усе це мені треба знати, і якщо напишете, буду дуже вдячна.

Шлю ще раз робітницям складального цеху найпалкіший привіт.

Н. Крупська

[18 листопада 1933 р.]
з Москви в Саратов

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 91*

ДО ПІОНЕРІВ ІДРИЦЬКОЇ ФЗД *

Дорогі діти, листа вашого одержала. Він мене трохи здивував. Ви піонери, напевно, чули, читали про Жовтневу революцію і про те, як потім робітники захищали в роки громадянської війни завойовану ними Радянську владу. Ви, напевно, знаєте, скільки тоді труднощів було, як люди себе не жаліли, йшли на смерть, тільки б не дати повернутися старим порядкам, не дати повернутися поміщикам і капіталістам. Ось недавно я одержала оповідання, де один товариш змальовує, як його, 11-річного хлопчика, захопили білі, посадили його в «поїзд смерті», довго возили по Сибіру і на очах у нього розстрілювали на краю викопаних ям сотні захоплених селян і робітників. Наша молодь, комсомольці сил своїх не шкодують, щоб поліпшити господарство нашої країни, зробити життя освіченим і світлим. У день Жовтневої революції всі згадують, що було, і святкують перемогу над ворогами робітників і селян.

Ви, піонери,— зміна комсомолові. І вас усе це мало цікавить. З інших місцевостей піонери пишуть про інше — як їм вожаті і дорослі, старі партизани, червоноармійці розповідали про свою попередню боротьбу і як їм хотілось стати такими самими самовідданими борцями. А ви про інше пишете—про те, що цукру мало дали до чаю і угощення не було. Не гаразд це, діти. Попросіть вашого вожатого влаштувати вечір спогадів про Жовтневу

революцію, а то візьміть з бібліотеки книжки про всю боротьбу робітників і селян.

Привіт вам, діти.

До боротьби за робітничу справу будьте наготові!

Н. Крупська

*[18 листопада 1933 р.]
З Москви на ст. Ідриця
(Московсько-Білоруська зал.)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР. ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 79*

ДО А. В. ГУРЕВИЧА (ЗІГУРА)

Дорогий товаришу Зігур,

вашого листа від 4.VI я своєчасно одержала і тоді ж хотіла написати Вам про те, що характерно, що маси (глибинні) завжди уявляють собі, що Ленін в скрутні хвилини тут десь був поблизу них, був безпосереднім учасником їхньої боротьби.

Те саме уявлення і у дітей. Мені довелось читати лист студентів, які їздили на Кавказ обслідувати уявлення учнів I ступеня про Леніна. Не пам'ятаю вже точно, де саме, здається, в Інгушії і Дагестані, діти твердили, що під час громадянської війни Ленін був у їхньому місті чи селі або десь поблизу.

Очевидно, для дитини і для людини, яка не має уявлення про державний апарат, про пресу та інше, незрозумілий вплив на відстані. Вони цілком певні, що Ленін був учасником громадянської війни, впливав на її результат, надихав на боротьбу, але вони не уявляють собі, як це можна робити на відстані.

Ще я хотіла сказати, що важливо стенографувати не стільки висловлювання розповідачів легенд, скільки саму легенду. Розповідач механічно відтворює те, що він чув. І в цьому головне. Легенда тільки в незначній мірі творчість самого розповідача. Легенда зберігається в тому вигляді, як вона була складена, тому вона виразно відображає минуле, а розповідач — жива людина, яка під впливом мінливих умов і сама змінюється. Важливо зберегти легенду в її історичній формі. Швидкоплинне життя змінює і зміст, і форму легенд, осучаснюючи їх. Фольклор фотографує уявлення людей, що відходять у

минуле, і важливо зберегти легенди в їх незайманій простоті. Це кусок історії.

Якось я дивилась одну американську юнацьку енциклопедію, яка вийшла в 1932 р. Там є дуже хороша річ. Береться яка-небудь наука, перелічуються ті проблеми, які вона розв'язує, а разом з цим зазначаються інші науки, суміжні з даною наукою, які розглядають ті чи інші проблеми в трохи іншому розрізі. Ось я думаю, треба б і фольклор так дати: основні проблеми, які він розв'язує, а поряд — суміжні науки: історія, краєзнавство, мова, літературознавство, відповідна специфіка тих чи інших форм господарства і суспільного укладу...

Мені здається також, що ці зіставлення можуть підвести до глибшого аналізу легенд.

Щодо «Плачу про Леніна», то, не бачачи точних записів аналогічних легенд, мені важко судити, наскільки вдала переробка,— не знаю, що ваше, що взято з легенд.

На закінчення поясню своє мовчання. Улітку я хворіла чимало, потім узялась писати третю частину спогадів про Володимира Ілліча і з головою поринула в цю роботу. Важко було переключатися на щось інше. А восени мене приставили до бібліотечної справи, і я ні про що зараз і думати не можу, крім бібліотек. Ось і затрималася з відповіддю.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[19 листопада 1933 р.]
З Москви в Іркутськ

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 88*

ДО О. М. ГОРЬКОГО

Дорогий Олексію Максимовичу, я до Вас по допомогі. Приставлена я зараз наглядати за бібліотечною справою і займаюсь цим з «великоурочистим апетитом», як висловились якось одна робітниця. Доводиться мені придивлятися і до постановки справи в дитячих бібліотеках. Були у нас тут наради дитячих бібліотекарів м. Москви, потім Московської області, тепер відбувається республіканська нарада¹. Розкривається така картина.

Ряд педагогів і дитячих бібліотекарів вважає, що треба ставити знак рівності між школою і бібліотекою, примушувати дітей читати тільки «за дисциплінами», тільки на допомогу програмам, замість керівництва читанням організується жорстока опіка над читанням. Діти повинні в кожній книжці, що цікавить їх, виділяти «основну думку», повинні вести щоденники, які потім показувати бібліотекареві. «Відвідують» дітей дома, розмовляють з батьками про те, як контролювати дитяче читання, обурюються, що діти чудово знають часто зміст книжки, але не звертають іноді уваги на те, хто автор книжки, улаштовують нескінченні бесіди — і індивідуальні, і групові, борються з зайвим захопленням дітей читанням книжок. А потім дивуються, що діти місяцями не повертають

¹ Мова йде про Всеросійську нараду працівників дитячих бібліотек, яка відбувалась 26—28 листопада 1933 р. (Виступ Н. К. Крупської на цій нараді див. у т. 3 цього вид., стор. 615—625).— *Ред.*

нав'язаних їм книжок, які їм читати неохота, що дуже розвинуте «підпільне» читання таких книг, як Майн Рід, Чарська, улаштовують «громадські суди» над читцями цих творів і т. д. ! т. ін.

Звичайно, вмілі, талановиті бібліотекарі роблять усе це тонше, додержують певних граней, «педагогічно» обставляють увесь цей «затиск» самостійного розвитку, але, безумовно, він є в наявності. У тих бібліотекарів, які менш умілі, ця опіка набирає грубших форм. Я вважаю такий напрям бібліотечної роботи неправильним і воювати з ним. Самостійне читання відіграє величезну роль у розвитку людини, людської особистості, це могутній важіль зростання. Я за керівництво, але проти опіки.

Я пам'ятаю, як ми разом з Іллічем читали Ваші спогади про те, що і як Ви читали підлітком. Дуже багато є товаришів, більшість таких, яким читання, саме самостійне читання, дало страшенно багато.

У наших руках видавництво, у наших руках преса, постачання бібліотек, у наших руках дитячі журнали — у нас тисячі шляхів впливати на дитяче читання, а ми йдемо шляхом «педагогічного затиску». Думаю, що Ваша стаття про важливість самостійного читання дітей мала б величезне значення.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[26—28 листопада 1933 р.]
Москва

*Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4*

*Друкується за рукописом
ЦПА, ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 26, арк. 409*

ДО ПІОНЕРІВ 4-ї ЛАНКИ ПІОНЕРЗАГОНУ
КОЛГОСПУ імені 1 ТРАВНЯ

Дорогі діти, спасибі за лист. Дуже рада, що у вас іде справа добре з навчанням, що ви шефствуєте над лошатами й кіньми, допомагаєте своєму колгоспові.

Шлю вам привіт.

До боротьби за справу Леніна будьте напоготові!

Н. Крупська

[30 листопада 1933 р.]

*З Москви в колгосп
імені 1 Травня*

*(Кінгіссепський район
Ленінградської обл.)
Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 80*

З'ЇЗДОВІ КОЛГОСПНИЦЬ ЦЕНТРАЛЬНО-ЧОРНОЗЕМНОЇ ОБЛАСТІ

Дорогі товаришки, дуже хотілось мені бути на вашому з'їзді, послухати ваші виступи, почути від вас про те, що цієї хвилини вас найбільше турбує, яку участь берете ви в культпоході, хвиля якого знову знялася. Мені хотілось сказати вам, яка важлива зараз робота на культурному фронті, як важливо, щоб усі приділяли цій справі якнайбільше уваги. Мала рацію товаришка Сопіна, яка виступала на з'їзді колгоспників-ударників у Москві, коли вона сказала, що ЦЧО з області темної, відсталого перетворилась на область культурну. Це правда. Але багато ще треба зробити, щоб окультурити все життя, весь побут, де багато ще пережитків старого.

Дорогі товаришки колгоспниці ЦЧО, хотілось мені поговорити з вами і про ту ділянку роботи, до якої я зараз приставлена,— про бібліотечну справу. Зараз країна наша в основному стала письменною. Але треба, щоб потрібна книга доходила до села, ставала доступною кожному колгоспникові, кожній колгоспниці. Крім книг сільськогосподарських, потрібні книжки політичні, книжки, які знайомлять з досягненнями науки в усіх галузях, потрібні книжки художні. Бібліотечна справа у нас ще не стоїть на належній висоті. І мені здається, що справжнього зрушення тут можна буде добитись, якщо маси самі візьмуться за цю справу.

Треба добиватись, щоб у кожному колгоспі була бібліотека з добрим приміщенням, з тямущим, досвідченим бібліотекарем. Треба тісно згуртуватись навколо бібліотек, щоб добитись того, щоб кожна цінну, важливу,

потрібну книгу прочитала якнайбільша кількість колгоспників і колгоспниць. Наприкінці січня буде партійний з'їзд — XVII з'їзд. Підіб'є він підсумки того, що зроблено за останні роки, обговорить, що треба робити далі, як треба поглиблювати всю роботу, підносити її на вищий ступінь. Кожна з вас, колгоспниця-ударниця, розуміє, що треба буде ще тісніше згуртуватись, треба буде кожній наполегливо вчитись, озброюватись знаннями. Дорогі товаришки колгоспниці, треба, щоб бібліотека серйозно допомогла вам у цій справі.

Хотілось мені ще поговорити з вами про Ілліча, який, я знаю, такий близький вам.

Хотілось мені поговорити з вами про рідну нашу Комуністичну партію, яка так багато робить для того, щоб заповіти Ілліча провести в життя.

Але за ходом своєї роботи (на культурному фронті у нас зараз дуже гарячий час), а почасти і за станом свого здоров'я не можу я приїхати. Я попрошу прислати мені протоколи вашого з'їзду, вчитаюсь у ваші висловлювання...

Дорогі мої товаришки колгоспниці-ударниці ЦЧО, шлю я вам свій найпалкіший, товариський привіт.

Ваша *Н. Крупська*

[5 грудня 1933 р.]
З Москви у Воронеж

Вперше опубліковано в газ.
«Коммуна» (Воронеж) № 282
від 9 грудня 1933 р.

Друкується за вказаним
джерелом

ДО КОЛЕКТИВУ ЗАРАЙСЬКОЇ ПЕРОПУХФАБРИКИ

Дорогі товариші робітники і робітниці, службовці, члени ІТП Зарайської перопухфабрики, шлю я вам палкий привіт. Говорила я з вашою делегацією, заслухала їхні розповіді про роботу фабрики і ваші успіхи. Ці успіхи порадували мене, порадувало те, що поліпшується культурно-побутове обслуговування фабрики, що комсомол з захопленням працює над поліпшенням усього життя фабрики, багато вчиться, як і всі робітники та робітниці фабрики.

Радує мене, що ви дбаєте про дітей і захоплюєте їх прикладом свого свідомого, комуністичного ставлення до праці. Школярам підшефної вам школи, їх піонерзагонів і жовтянкам шлю також великий привіт. Допоможіть їм рости справжніми лєнінцями. Дякую вам за показ ваших досягнень — присланий подарунок. У день десятиріччя вашої фабрики бажаю вам успіху у всій вашій роботі.

Твердо впевнена, що спільними зусиллями, йдучи шляхом Ілліча, працюючи під керівництвом партії, ви доб'єтесь ще більших успіхів, підете в перших рядах у справі соцбудівництва.

З палким товариським привітом *Н. Крупська*

[14 грудня 1933 р.]
З Москви в м. Зарайськ
(Московська обл.)

Друкується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 726

ДО ТОВАРИШКИ ЗАХАРОВОЇ,
ЖІНОРГАНІЗАТОРА ПОЛІТВІДДІЛУ КУНГУРСЬКОЇ МТС

Тов. Захарова, давно вже (тижнів три тому) одержала листа від ударниць-колгоспниць Кунгурської МТС. Кілька разів перечитала його. Але відповідаю тільки зараз. Так склалось у мене обставини, що останнього місяця ні хвилинки вільної.

Безмежно радують такі листи, а їх тепер багато надходить.

Кунгурським колгоспницям шлю найпалкіший привіт.

Якщо виберете час, напишіть, як у вас стоїть справа з культурно-побутовим походом. Розпочав його Донбас, включилися в нього активно дружини шахтарів, шахтарки. Рух перекинувся в інші вугільні райони, став захоплювати все ширше село. Як іде у вас справа з цим? Як справа з яслами, дитмайданчиками, школою, хатами-читальнями, бібліотеками?

Мене тепер приставили до бібліотечної справи. Увага до цієї справи з боку партії, Радянської влади дуже велика. А з бібліотеками погано. Особливо погано з бібліотеками на Уралі, на селі.

Напишіть, що робить у цьому відношенні ваш політвідділ.

Чекатиму від вас листа. Ще раз палкий, палкий привіт колгоспницям Кунгура.

Н. Крупська

[22 грудня 1933 р.]
З Москви в м. Кунгур
(Уральська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 65

ДО РОБІТНИКІВ І РОБІТНИЦЬ КОМБІНАТУ «ТРЕХГОРНАЯ МАНУФАКТУРА»

Всіляко треба вітати, що «Трехгорка» береться серйозно за обговорення питань виховання дітей. Питання це надзвичайно важливе.

Останнім часом приділялось багато уваги загальному навчанню, зміцненню школи, поліпшенню викладання. Але далеко ще не все зроблено. Треба, щоб робітники і робітниці ближче стали до школи, ближче входили в її роботу. Вони можуть дуже багато допомогти і в справі навчання, і в справі комуністичного виховання.

Більшість часу діти проводять поза школою. Тут на них впливає вулиця, впливають часто чужі хуліганські елементи. Питання організації позашкільного життя дітей, піонерруху, організації дитячих бібліотек, дитячих майстерень, громадської роботи дітей мають величезне значення. І тут робітники і робітниці можуть зробити особливо багато. Покладаю велику надію на те, що обговорення питань шкільного і позашкільного виховання робітниками «Трехгорки» дасть цій справі сильний поштовх.

Н. Крупська

[1933 р.]
Москва

*Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4*

*Друкується за копією
ЦПА, ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 13, арк. 252*

ДО ВИХОВАНЦІВ НИЖНЬОЧИРСЬКОГО ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

Дорогі діти, одержала вашого листа. Мене дуже цікавить життя дітей у дитячих будинках. Дуже хочеться мені, щоб росли у нас діти свідомими, тямущими людьми, які вміють організовано, дружно жити, працювати і вчитись. Від самих дітей багато залежить, від того, наскільки вони вміють тримати себе в руках, наскільки цікавляться книжкою і навколишнім життям, наскільки сильні допомагають тим, хто слабший, як діти ведуть громадську роботу та ін.

Учора була в мене делегація вчителів з Нижньої Волги. Серед інших була і вчителька з Нижньочирська. Я розпитувала її про ваш дитбудинок.

Шлю вам, дорогі діти, привіт. Відносно картки — під руками немає, а зніматись — морока. Нехай вже іншим разом як-небудь.

Листи дітей я читаю, але відповідати не встигаю: листів різних надходить близько тисячі на місяць, серед них багато ділових, спішних, на них треба в першу чергу відповісти, та й іншої роботи багато. Але листи вихованців дитбудинків мене дуже цікавлять. Пишіть, я їх прочитаю обов'язково.

Ну, всього найкращого, діти.

Н. Крупська

[26 січня 1934 р.]
З Москви в станицю Нижньочирську (Нижньоволзький край)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 44*

ДО ТОВАРИШКИ ФІЛЕВОЇ,

ЖІНОРГА ПОЛІТВІДДІЛУ УДОХСЬКОЇ МТС

Дорога товаришко Філева, колись давно, у 1895 р., я жила на ст. Валдайка разом з кількома вчительками вечірньо-недільної школи Володарського району. Ми ходили якось пішки в Боровичі. Звичайно, теперешні Боровичі стали зовсім інші, але рада я була одержати листа із знайомої місцевості.

Я культпоходів надаю великого значення, у наших радянських умовах боротьба за чистоту, благоустрій неминуче набирає суспільного характеру, і чим ширше розгортається робота, тим більше росте жінка на цій роботі, тим легше переборює вона пережитки дрібновласницької психології, дрібновласницької замкнутості. У старі часи ця замкнутість вражала. Думка селянки дуже часто не перелітала за околицю села. Часто траплялося, що 15—16-річна дівчина не бувала в сусідньому селі, розташованому за три-чотири версти. У минулі часи в Ленінградській області процвітала кустарна промисловість, яка закріпачувала жінок. Як тепер?

Мені здається, що культпохід може дати великі зрушення. Треба тільки, щоб він був якнайтісніше пов'язаний з реальними побутовими умовами, щоб він допомагав розвиватись самодіяльності його учасників, підхоплював кожную ініціативу. Ось, скажімо, пошивні майстерні починають улаштовувати гуртки крою і шиття — отже, є в цьому потреба, треба це зв'язувати з читаннями, тоді пошивні гуртки можуть перерости в політгуртки і т. д.

Мені здається, що біди ніякої немає, що до роботи залучаються безпартійні делегатки, тільки треба їх ін-

структувати, керувати ними. Вони на цій роботі ростимуть. Треба тільки, щоб вони знали, що їм треба робити.

А як стоїть справа з письменністю, з червоними кутками, бібліотеками? Самоосвітою?

Дуже хочеться більше знати про Ленінградську область.

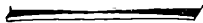
Міцно тисну руку.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[Січень 1934 р.]
З Москви в м. Боровичі
(Ленінградська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 53

ВСЕСОЮЗНИЙ БІБЛІОТЕЦІ імені В. І. ЛЕНІНА

Сьогодні минає десять років з того часу, коли старій Румянцевській бібліотеці присвоєно було ім'я В. І. Леніна. Ім'я зобов'язує. Бібліотека — одно з могутніх знарядь освіти і пропаганди. Так вважав Ленін.

Найважливіше — це цільова настанова, цільова спрямованість усієї роботи. Цю спрямованість визначає партія. На чолі бібліотеки імені Леніна поставлено старого партійця, соратника Леніна — Володимира Івановича Невського.

Зараз відбувається XVII з'їзд партії. Уся країна з хвилюванням стежить за його роботою. Мільйони трудящих ще тісніше згуртовуються навколо партії Леніна. Кожний з них усвідомлює, що він учасник великого будівництва. Рішення партії пробуджують у масах приплив енергії, приплив беззавітної відданості справі соціалізму.

Бібліотечне управління певне, що кожний співробітник бібліотеки імені Леніна натхнений тією самою рішучістю.

Бібліотечне управління шле привіт Володимирові Івановичу Невському і всім співробітникам бібліотеки імені Леніна з глибокою впевненістю, що вони піднесуть роботу бібліотеки Леніна на дуже велику височінь, зроблять її зразком справжньої ленінської роботи на фронті освіти.

Крупська

[2 лютого 1934 р.]
Москва

*Публікується вперше
за оригіналом*

*ЦПА, ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 44, арк. 90*

ЖУРНАЛОВІ «ПИОНЕР»

Піонеррух має величезне значення. Він повинен виховувати комуністів, давати дітям у простих, живих образах політичні знання, допомагати в цьому напрямі роботі школи; повинен допомагати дітям оволодівати знаннями і тісно пов'язувати їх з практикою, з громадською роботою; він повинен вчити дітей колективно обговорювати питання, що цікавлять їх, колективно, вміло і ударно працювати, колективно жити; повинен виховувати у них волю, характер, свідому дисципліну.

Усі ці питання дуже важливі і разом з тим потребують дуже серйозного опрацювання. «Пионер» близько стоїть до практики, до дітей; він за десять років набув уже великого досвіду.

Бажаю йому успіху в його дальшій великій і важливій роботі.

Н. Крупська

[19 лютого 1934 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Пионер», 1934, № 5—6

Друкується за вказаним
джерелом

ДО ВИХОВАНОК ТРУДОВОЇ КОМУНИ «НОВАЯ ЖИЗНЬ»

Дорогі дівчата, вихованки трудової комуни «Новая жизнь», я зараз не можу до вас приїхати, шлю вам свій палкий привіт.

Перед вами все життя попереду, ви молоді, сповнені сили, хоч і багато ви пережили.

Раніше жінка була рабою, чоловіковою дружиною, хотів чоловік — голубив її, пестив, хотів — бив, лаяв. Робітниця, селянка з ранку до вечора була завантажена роботою, прикута до домівки, і не було їй виходу в життя. Більшість була неписьменна.

Зараз змінюється життя. Затуркана, темна жінка виступає на зборах, працює в Радах, у фабзавкомках, веде громадську роботу. Тепер серед жінок чимало директорів фабрик, голів колгоспів та ін.

На громадській роботі жінка іншою стає. Раніше думала тільки про себе, про свої муки, про свої кривди, тепер думає про спільну справу, користується загальною повагою. Комуністична партія дуже піклується, щоб змінити жіноче життя. З чоловічої іграшки, з чоловічої власності хоче вона перетворити жінку на свідому людину.

Мені багато доводиться працювати серед жінок, багато одержувати від них листів, і бачу я, що все ширше розчиняються перед жінкою двері в світле життя. Багато сліз жіночих бачу, але багато й радості.

Дорогі дівчата, більшість з вас багато горя зазнали, але з того, хто горя не бачив, не може вийти справжньої людини, людини — громадського працівника, яка вміє

приходити на допомогу іншим. Звичайно, вам ще багато треба попрацювати над собою. Треба більше читати, більше вчитися. Темнота тягне назад, знання веде вперед. Вам треба міцно брати себе в руки, виховувати в собі волю. Без сильної волі не може людина стати сильною. Треба в усіх дрібницях за собою стежити.

Треба вести громадську роботу, допомагати іншим, чим можеш. Свое уміння, свої сили, свій розум, свій талант застосовувати на те, щоб спільними силами поліпшувати життя.

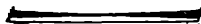
Дорогі дівчата, бажаю вам сил, палко бажаю, щоб вийшли з вас люди корисні, потрібні, щоб любили вас усі, щоб вийшли з вас ударниці, громадські працівниці.

Н. Крупська

[21 лютого 1934 р.]
з Москви

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 10

ДО ТОВАРИША РОМАХІНА,
ШЕБАЛІНСЬКИЙ АЙМАЦЬКИЙ ВІДДІЛ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Тов. Ромахін, одержала рапорт шебалінських організацій про культроботу в Шебалінському аймаку і шлю за це подяку і побажання дальшого успіху в роботі.

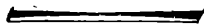
Дуже просила б докладніше написати про бібліотеку і про роботу книгонош.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[Лютий 1934 р.]
З Москви в с. Шебаліно
(Ойротська автономна область)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 26

ДО УЧНІВ ШІХРІНАУСЬКОЇ ТАДЖИЦЬКОЇ ШКОЛИ-СЕМИРІЧКИ

Дорогі діти, одержала вашого листа. Він мені дуже сподобався. Роботу намалювано дуже добре. Чекаємо від вас листів з повідомленням, як намалюваний вами план проводиться в життя, що вдається зробити.

Поки що шлю вам привіт.

Ви знаєте, удалось визволити з німецької тюрми товариша Димитрова¹ і його товаришів — Попова і Танева.

Учора Димитров був на вечорі в Товаристві старих більшовиків. Там було два загони піонерів: з 25-ї школи і 28-ї. Так ось вони виступали дуже добре. Один піонер говорив про те, що вони напружено працюватимуть у справі революції, говорили діти про свою готовність боротись, про впевненість у перемозі.

Потім запропонували старим більшовикам послати привіт матері Димитрова за те, що вона виростила такого доброго сина, такого мужнього борця за справу трудящих. І треба було бачити, як м'яко світилися очі в Димитрова, який так багато мук зазнав у фашистській тюрмі, коли він слухав наших піонерів.

Мені захотілось написати вам про це, дорогі діти.

Працуйте, вчіться на повну силу!

Н. Крупська

*{1 березня 1934 р.}
з Москви в м. Шіхрінау
(Таджицька СРСР)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од зб. 10, арк. 172*

¹ Видатний діяч болгарського і міжнародного робітничого руху Г. М. Димитров (1882—1949) 27 лютого 1934 р., після закінчення лейпцігського процесу, прибув в СРСР. У Товаристві старих більшовиків він виступив 28 лютого на вечорі, присвяченому 65-річчю з дня народження Н. К. Крупської.— *Ред.*

ДО РОБІТНИЦЬ ФАБРИКИ «КРАСНЫЙ ПЕРЕКОП» *

Дорогі товаришки, дуже я запізналася з відповіддю вам, але березень місяць був якийсь украй завантажений, була зайнята з ранку до вечора.

Питання про безпритульність справді дуже гостре, про нього доводиться думати. Ви стали на правильний шлях, вирішивши взятися по-справжньому за справу допомоги дітям. Тільки тоді, коли робітники й робітниці самі візьмуться за цю роботу, можна буде її виконати.

Ваш лист я переслала до Диткомісії з проханням допомогти вам обладнати майстерні.

Шлю вам палкий, товариський привіт.

Н. Крупська

*[1 квітня 1934 р.]
З Москви в Ярославль*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 152*

ПІОНЕРСЬКОМУ ЗАГОНОВІ СЕЛА РАБОТКИ

Дорогі діти, спасибі за лист. Я була в Работках у 1919 р.¹ Тодішня школа не була схожа на теперішню, там були діти різного віку, від малюків до 19 років, відвідували дуже старанно. Був хороший учитель з природознавства, показував дітям тварин у краплині води, які є і яких можна побачити тільки під мікроскопом. Діти вимагали, щоб їх учили історії, з одного боку, з другого — щоб їм викладали політичну економію. Тоді влітку багато дітей рибалило. Піонерзагонів тоді не було.

Напишіть мені докладно про свою школу й бібліотеку.

Шлю всім вам палкий привіт.

Будьте напоготові!

Н. Крупська

[2 квітня 1934 р.]
З Москви в с. Работки
(Макар'євський район
Горьковського краю)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 148

¹ У с. Работки Н. К. Крупська була під час своєї поїздки по Волзі й Камі на агітпароплаві «Красная Звезда». (Див. стор. 733—735 цього тома і т. I цього вид., стор. 60).— *Ред.*

ДО УЧНІВ ЄРМОЛИНСЬКОЇ ШКОЛИ

Дорогі діти,

одержала ваші листи й альбом із знімками з життя вашої школи. І те й інше дало мені дуже багато радості.

Дуже рада, що всі ви цікавитесь навчанням, любите читати, малювати, вивчаєте німецьку мову, любите свою школу, дбаєте про неї, дбаєте про те, щоб у всьому був у вас порядок. Дуже рада, що ви ростете не білоручками, що вчитеся застосовувати в житті знання, які ви набуваєте. Але особливо радує мене, що ви ростете добрими громадськими працівниками.

До ваших учителів я ставлюсь з великою повагою, дуже ціную їхню працю.

Шлю вам, діти, свій палкий привіт і передайте мій привіт Петрові Павловичу¹ та іншим учителям.

Рада буду, якщо напишете ще, особливо про свою громадську роботу.

Н. Крупська

*10 квітня 1934 р.
З Москви в с. Єрмолинку
(Вяземський район Західн. обл.)*

*Вперше опубліковано в книзі:
Г. С. Бунтарь, Ермолинская
школа. Очерки о работе
Ермолинской образцовой школы
с 1906 по 1934 г.,
Смоленськ, 1935*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ П. П. Мазуров, директор школи.— Ред.

ДО Г. Д. ІЛЬІНА,

ЗАВІДУЮЧОГО ВІДДІЛОМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ІВАНОВСЬКОЇ
ПРОМИСЛОВОЇ ОБЛАСТІ

Товаришу Ільїн, одержала давно Вашого листа з книжками, але життя тепер якось напружено йде — по хвилинках просто, що нічого не встигаєш зробити, ось і Вам досі не відповіла на листа.

Тепер я стала політосвітянкою, відаю справами бібліотечними, школами дорослих усіх видів, самоосвітою, музеями і захоплююсь цією роботою.

Ви бачили, звичайно, постанову ЦВК¹, думаю, вона нам допоможе дуже в бібліотечній справі. По Москві проводимо облік бібліотечного обличчя Москви. Виявили 11 бібліотек-гігантів (понад 500 тисяч томів, у бібліотеці імені Леніна 6 мільйонів), книг багато, але замкнуті вони сімома замками і мало кому доступні.

Знаємо вже про кожну бібліотеку: її адресу і телефон, скільки в ній тисяч томів, скільки з них не розібрано, наскільки великий читальний зал, чи є абонемент, хто має право читати, чи проводить бібліотека роботу на допомогу самоосвіті, у які години відкрита, в якому році заснована. В цілому, картина виходить — книгосховища, а не бібліотеки. Виявили масові бібліотеки. Бюрократизм великий. Схибулись на опіці і переслідуванні читачів за затримку книг. Тут потрібний перелом великий. У профспілкових бібліотеках справа дуже нерівно стоїть.

З'ясувалось, що при 2 мільйонах педагогічних книг тільки $\frac{1}{4}$ мільйона доступна вчителю, та й то з вели-

¹ Мається на увазі постанова ЦВК СРСР «Про бібліотечну справу в Союзі РСР», прийнята 27 березня 1934 р.— *Ред.*

кими обмеженнями. Взагалі з обліком погано. Ми проводимо його в громадському порядку. З провінції присилають цікаві матеріали (Вятської бібліотеки, Томської), надсилають цікаві знімки.

Андрій Сергійович¹ хвалить дуже Івановську бібліотеку і наукову. Чи не можна виявити бібліотечне обличчя Іванова. Усі (і профспілкові, і політосвітні, і дитячі, і педагогічні, і всіх відомств) бібліотеки взяти на облік, прислати знімки, описи, попросити тов. Лебедєву² та директора наукової бібліотеки, і самі придивіться до цієї справи. Необхідно провести облік.

По школах дорослих хочемо провести таку справу. З малописьменністю справа йде не дуже-то гаразд, темпи повільні. Для самоосвіти потрібний якийсь загальноосвітній мінімум, треба, щоб бились за його завоювання самі маси. Треба створити стимул якийсь. Хочемо встановити якийсь освітній мінімум (приблизно в розмірі знань за чотирирічку — зараз він опрацьовується), складатимуть екзамен, одержуватимуть свідоцтво, яке повинно давати деякі переваги. Ленінградські робітниці до цього поставились дуже схвально. Опрацюйте це питання з івановськими робітницями, особливо питання про пільги, які повинні давати свідоцтва. Це питання поки що пускаємо на обговорення.

З Товариством педагогів-марксистів справа занепала, — я прошу, щоб мене відпустили, я цю зиму зовсім не працювала, але поки що не пускають.

Доводиться лікувати очі, і я на місяць вибуваю з ладу. Чекаю від Вас відомостей про бібліотеки Іванова, а потім і всієї області.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

З педагогічних питань гостро, по-моєму, стоїть справа з дитбудинками і з громадською роботою.

[*3 квітня 1934 р.*
з Москви в Іваново]

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 141*

¹ А. С. Бубнов, нарком освіти РРФСР.— *Ред.*

² В. А. Лебедєва — в той час працівник Бібліотечного управління Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

ДО В. В. АДОРАТСЬКОГО,
ДИРЕКТОРА ІНСТИТУТУ МАРКСА — ЕНГЕЛЬСА — ЛЕНІНА
ПРИ ЦК ВКП(б)

Товаришу Адоратський, мій батько був типовим шестидесятником, зв'язаним з революційними колами, увільнений з державної служби за неблагонадійність (за 3-м пунктом, без пояснення причин) і відданий до суду за те, що, будучи на службі в Польщі, не проводив лінії уряду; був під судом 5 років і потім виправданий у сенаті в 1879 році за головування відомого шестидесятника Арцимовича.

Батько помер, коли мені було 14 років, тому я багато чого з його цікавого життя не знаю.

Був він зв'язаний, між іншим, з паперовим фабрикантом Костянтином Олександровичем Варгуніним.

У 1875 році батько шукав роботу, і Варгунін запропонував йому поїхати фабричним інспектором у місто Углич, де була паперова фабрика Говарда, Варгунін був компаньйоном. Батькові надали квартиру, але жили ми там дуже замкнуто (фабрика була на другому березі Волги, проти Углича). Я не пам'ятаю, щоб у нас бував хто-небудь із заводської адміністрації, але до батька приходили з фабрики якісь майстри. Я бігала по двору з дітьми робітників, разом з ними дражнила руденьку дочку директора — у них був окремий сад, звали дівчинку Бетсі, а ми звали її «Бесі», виводячи від російського слова «бес»; дуже раділи, що у бухгалтера-німця рудий собака сетер з'їв два фунти масла (бухгалтер був страшенно скупий). Мені було тоді 6 років, я забиралась до сторожа в будку, і він мені дещо розповідав про фабрику.

Коли батько поїхав до Варгуніна, щоб доповісти про всі неподобства, які кояться на фабриці, Варгунін подумав кілька днів, а потім сказав батькові: «Усе це, напевно, правда, але перше, що треба зробити, — це порвати з Говардом, я цього зробити зараз не можу з фінансових міркувань».

Спроба створити в 70-і роки фабричну інспектуру, на зразок англійської, не вдалась.

Дружина К. О. Варгуніна одержувала при Радянській владі персональну пенсію — не знаю, чи жива вона і що з нею, — за те, що в 70-і роки вела якісь гуртки селянської молоді і розповідала їм про Маркса та його вчення.

Брат К. О. Варгуніна — Микола Олександрович Варгунін — був організатором вечірньо-недільної школи за Невською заставою, у школі було близько тисячі чоловік, дуже терпимо ставився до тієї марксистської пропаганди, яку ми повели через школу в 90-х роках, хоч дуже добре про неї знав. Ми діставали в нього «Капітал» Маркса (через Ганну Іванівну Чечуріну (Мещерякову)).

Якщо зіставити все це, виходить, що в половині 70-х років Марксове вчення якимось впливало і на нашу країну, хоч і в дуже, звичайно, зародковій формі. К. О. Варгунін явно знав про Маркса, хотів дещо здійснити з його вказівок.

Чи нема десь яких-небудь біографій Варгуніних, чи не написано історії їхньої фабрики (за Невською заставою), чи не збереглися які-небудь документи? Питання, по-моєму, дуже цікаве.

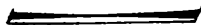
Можливо, Ленінський істпарт міг би пошукати, які-небудь кінці знайти.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

15 квітня 1934 р.
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 1,
од. зб. 6, арк. 1

ДО ТОВАРИШКИ НАУМОВОЇ,
РЕДАКТОРА ГАЗЕТИ «КОЛХОЗНЫЕ РЕБЯТА»

Шановна товаришко, повертаю альбом диткорівських проектів пам'ятника Павлику Морозову.

Уся кампанія, яка проводилась у зв'язку з убивством Павлика, мала дуже велике значення, загострюючи питання про потребу підвищувати політичну активність дітей. Але щодо пам'ятників я не спец, більше надаю значення живим пам'ятникам.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[25 травня 1934 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11,
од. зб. 5, арк. 1*

ДО Л. А. ЦЕХЕРА,

ЗАВІДУЮЧОГО ГОРЬКОВСЬКИМ КРАЙВНО

Товаришу Цехер, вітаю всіляко організацію бібліотечного технікуму у Вятці. Ми якраз підтримуємо з Вяткою тісний зв'язок.

Тов. Шихов¹ прислав нам дуже цінний звіт про бібліотеку Герцена, цікаві знімки.

Завідуючий міськвно тов. Єрдяков теж цікавиться дуже бібліотечною справою. Допомагає, як видно, бібліотекам. Цими днями одержала листа від тих, хто закінчує бібліотечне відділення при педтехнікумі². Хороша, здається, молодь. Але їх тільки 16 чоловік. До числа дев'яти бібліотечних технікумів Вятський, звичайно, включимо.

Ех, хотілося б піднести бібліотечну справу на потрібну височінь!

Привіт. Міцно тисну руку.

Н. Крупська

Чи не можна тим, хто закінчує педтехнікумівське бібліотечне відділення у Вятці, після закінчення курсу влаштувати куди-небудь екскурсію, а то вони пишуть, що більшість, крім своїх колгоспів, нічого не бачили, якби автозавод та Горький їм показати, добре було б.

¹ С. К. Шихов (1895—1955) в той час працював директором Вятської обласної бібліотеки імені О. І. Герцена.— *Ред.*

² Відповідь Н. К. Крупської на цей лист див. на стор. 512.— *Ред.*

До речі, вони дуже бояться, що їх не пустять на бібліотечну роботу, а використають по піонерській лінії. Треба залишити на бібліотечній роботі юнаків і дівчат.

[2 червня 1934 р.]
З Москви в Горький

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 128

ДО УЧНІВ ІІІ БІБЛІОТЕЧНОГО КУРСУ ВЯТСЬКОГО ПЕДТЕХНІКУМУ

Дорогі товариші, одержала вашого листа і була йому дуже рада, рада тому, що ви гаряче взяли за справу. Адже з осені у Вятці буде спеціальний бібліотечний технікум¹, і прийом на перший курс буде 120 чоловік. Я впевнена, що у Вятці справа стане міцно на ноги, і тов. Шихов допоможе, і тов. Єрдяков.

Зв'яжіться з бібліотечним технікумом, який організується, підтримуйте з ним зв'язок, пишіть туди про свою роботу, діліться досвідом. Зараз на бібліотечну справу звертає партія велику увагу. Роботи дуже багато попереду, багато труднощів буде.

Але треба боротись за зразкову постановку справи. Треба зробити бібліотеки такими, якими Ілліч їх хотів бачити.

Чи не правда?

Шлю Вам палкий, палкий привіт.

Н. Крупська

[2 червня 1934 р.]
З Москви у Вятку
(Горьковський край)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 130

¹ Див. поперед. лист.— *Ред.*

ДО КУЛЬТПРОПУ СВЕРДЛОВСЬКОГО ОБКому ВКП(б)

Бібліотечна робота в Свердловській області все ще залишається дуже слабкою ділянкою культурного фронту. Бібліотеки не мають елементарних умов для роботи—тіснота і непристосованість приміщень, жалюгідні книжкові фонди, випадкові за своїм складом, і, нарешті, мало-кваліфіковані кадри бібліотечних працівників. Як видно, в краю по-справжньому не займаються бібліотечними справами. По лінії облвню бібліотеки є в кожному районному центрі, але що це за бібліотеки! Наприклад, у Комі-Перм'яцькому округу, в районі лісосплавних робіт, річний бюджет бібліотеки 300 карбованців, бібліотека не опалюється, завідуючий бібліотекою, комсомолець, б'ється за кожний літр гасу, щоб освітити бібліотеку, не може виписати газет і журналів.

Районні бібліотеки повинні розгорнути мережу пересувов по колгоспах, хатах-читальнях, але книг для цього не вистачає, а книги, що присилаються, розтягають. Немає уваги до бібліотечної книги ні з боку сільради, яка тримає хати-читальні під замком, ні з боку правлінь колгоспів. Навіть бібліотеки при МТС ледве животіють, наприклад у Пермській МТС, у Зайковській МТС, Сарапульській МТС.

Профспілкові організації, які мають у такому великому промисловому центрі, як Свердловська область, багато масових бібліотек (на кожному підприємстві), тримають їх у жалюгідному стані. На цілому ряді рудників — Калата, Міднорудний комбінат, Кізел та ін.—

бібліотеки працюють в дуже тяжких умовах. Кошти на купівлю літератури видаються від випадку до випадку. Бібліотеки містяться в прохідних кімнатах, цілість книг завжди під загрозою. Облпрофрада і обкоми спілок не мають ніякого обліку своєї бібліотечної мережі.

На обласну бібліотечну нараду не було прислано бібліотечного працівника з Березників. Взагалі нема ще основи для керівництва бібліотечною справою — нема такого обліку бібліотек усіх відомств.

Найважливіші вимоги до постановки бібліотечної справи в країні, які випливають з партійних і урядових постанов, — під загрозою зриву, якщо за конкретне оперативне керівництво не візьмуться обласні радянські і профспілкові організації.

Бібліотечне управління просить вас заслухати доповіді обласних і районних організацій про заходи, які вони вжили для реалізації постанови ЦВК про бібліотечну справу¹, і доручити зайнятися цією справою, під час виїздів культпропрацівників на місця доручати перевірку роботи бібліотек, примусити обласну і районні газети систематично висвітлювати хід виконання рішення ЦВК про бібліотечну справу.

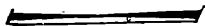
Заст. наркомоса *Н. Крупська*

*3 червня 1934 р.
З Москви в Свердловськ*

*Вперше опубліковано в збірнику:
Н. К. Крупская, О библиотечном деле, М., вид. Всесоюзной библиотеки имени В. И. Ленина,
1957*

*Друкується за оригіналом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а
од. зб. 591, арк. 1*

¹ Мається на увазі постанова ЦВК СРСР «Про бібліотечну справу в Союзі РСР», прийнята 27 березня 1934 р.— *Ред.*

ДО О. М. ГОРЬКОГО *

Дорогий Олексію Максимовичу,

хоч і не бачу я Вас ніколи, але ніколи не зможу забути, як любив Вас Володимир Ілліч.

Останні дні ось про що все думала.

Одержала я листа від працівників хлібозаводу з Кулебак. У місті Кулебаки міської бібліотеки нема. Є там металургійний завод, у нього своя хороша бібліотека, але закрита. Поруч хлібозавод, пекарі там. І ось їм відмовляють видавати книги. Ваша спілка, мовляв, гроші на бібліотеку не внесла, ну і забирайтесь геть.

Цеховий, формальний, бюрократичний підхід. Справу ми налагодимо, звичайно. Книжки пекарі хлібозаводу № 8 матимуть. Але я розсердилась на бюрократичний підхід. Пригадувалось мені все Ваше оповідання «Двадцять шість і одна» — одно з моїх улюблених Ваших оповідань, — і захотілось кусатись.

А тут ще лікнеп. Неписьменних по Горьковському краю — хоч греблю гати. На 1934 рік намічено було навчити 200 тисяч, навчили тільки половину. Знаю я труднощі Горьковського краю — кожного колишнього повіту, але не можна ж і досі битись у мохнатих лапах минулого.

Як Ви ставитесь до того, щоб почати битись по справжньому — усією радянською масою — за те, щоб зробити Горьковський край у культурному відношенні зразковим? Там є хороші опорні пункти, хороші вузли, багато можна зробити. Мені кажуть: «Ну, й вигадали, Горьковський край!». Що ж з того, що важко? При

Радянській владі та не зробити! На всі ланочки натиска-
тимемо.

Звичайно, принципіально що ж можна мати проти,
але хотілося б, коли почнемо розгортати справу, Вашої
моральної невеликої підтримки.

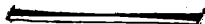
Дорогий Олексію Максимовичу, міцно тисну Вашу
руку, бажаю здоров'я і сил.

Н. Крупська

*8 червня 1934 р.
Москва*

*Вперше опубліковано в журн.
«Октябрь», 1941, № 6*

*Друкується за рукописом
Архів О. М. Горького,
КГ — ОД, 2—1—10, арк. 1—2*

ДО ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО КОМІТЕТУ КУЛЕБАЦЬКОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ЗАВОДУ

Дорогі товариші, пишу вам ось у якій справі. У м. Кулебаки ваш завод єдиний, який має бібліотеку. Поруч з вами розташований хлібозавод № 8. Коли робітники цього заводу звернулись до вашої бібліотеки за книжками, їм відмовили — ваші, мовляв, профорганізації не вносять грошей у фонд бібліотеки.

Я вже написала до крайової Ради мукомельно-хлібопекарно-кондитерської промисловості про потребу укласти з вашою бібліотекою договір. Але мені здається, товариші, що з боку вашої бібліотеки підхід у даному разі суто цеховий, бюрократичний. Ваш завод — Горьковського краю. Більшість робітників вашого заводу читали, напевно, чудове оповідання Горького «Двадцять шість і одна», знають біографію Горького. Хіба допустимий до пекарів такий бюрократичний підхід!

Колись тов. Ленін писав про те, що в революції 1905 року металісти відігравали провідну роль. Я думаю, що тепер їм треба було б відігравати провідну роль у культурній галузі, а не формально підходити до справи: не наша спілка, так нам немає справи до робітників інших виробництв.

Дуже рада буду, якщо ви докладно напишете мені про свою бібліотеку.

Н. Крупська

Примітка. Одночасно з листом до ФЗК металургійного заводу і крайової Ради мукомельно-хлібопекарної промисловості я написала і до міськради м. Кулебаки.

*9 червня 1934 р.
З Москви у м. Кулебаки
(Горьковський край)*

*Вперше опубліковано
в збірнику: Н. К. Крупская,
О библиотечной работе,
М., Учпедгиз, 1934*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО Є. І. МИРОНОВОЇ І К. Є. ВІНОГРАДОВА

Дорогі товариші, товаришко Миронова і товаришу Виноградов, товариш Вольпер¹ повідомив, що масовий відділ Ленради 29 червня ц. р. святкує 15-річний ювілей вашої бібліотечної роботи².

Бібліотечна робота — дуже важлива ділянка культурного будівництва. Зрозуміло, що у вогні громадянської війни, у відбудовний період, у перші роки напруженої господарської роботи бібліотечний фронт, як і школи, всі величали «третім» фронтом. Потрібно було дуже багато любові до справи, розуміння значення її, потрібно було багато витримки, щоб не піти з цього фронту, а всіма силами старатись зміцнити його.

Ваша робота є показом для нових молодих бібліотекарів. Пропаганда показом не менш важлива і часто сильніша від пропаганди словом.

Ось чому ми вважаємо правильною постанову масового відділу Ленради відзначити 15-річчя вашої роботи на бібліотечному фронті. Шлемо наш палкий привіт і закликаємо міцніючі кадри бібліотекарів наслідувати ваш приклад.

Палкий привіт вам, товариші, від Бібліотечного управління Наркомату освіти.

Н. Крупська

[*Не пізніше 29 червня*]

1934 р.

З Москви в Ленінград

Вперше опубліковано в журн.

*«Красный библиотекарь»,
1934, № 8*

*Друкується за вказаним
джерелом*

¹ А. Х. Вольпер (нар. 1894) тоді працював заступником завідуючого культмасовим відділом Ленради.— *Ред.*

² Є. І. Миронова працювала завідуючою Ленінградською бібліотекою імені В. Г. Белінського, К. Є. Виноградов — завідуючим Ленінградською бібліотекою імені М. О. Некрасова.— *Ред.*

ХАЙ БІБЛІОТЕКА БУДЕ ВАШОЮ ГОРДІСТЮ

(ДО РОБІТНИКІВ І РОБІТНИЦЬ ЗАВОДУ «ШАРИКОПІДШИПНИК»)

Дорогі товариші, робітники і робітниці заводу «Шарикопідшипник»!

9 липня відкриваються у вас на заводі заново обладнана бібліотека, читальня і кімната самоосвіти. Виконується бажання читацького активу вашого заводу бачити свою бібліотеку впорядкованою і зручною для роботи.

Тепер партія і уряд приділяють велику увагу бібліотечній справі. Тепер народ у нас і в місті, і на селі став письменним, поривається до знання, а книг часто взяти ніде. Найпростіший і найкращий шлях дістати потрібну книжку — це через бібліотеку. Але бібліотек до революції було мало, у робітничих районах і селах їх майже зовсім не було, а якщо й були, то хороших книг в них було мало: баечки різні та релігійний мотлох. І тому склалось у робітників і селян недовір'я до бібліотек, немов це справа чужа, непотрібна. А справа це для трудящих своя, кровна справа. Бібліотека — шлях до знання.

Дбайте, товариші, про свою бібліотеку, бережіть кожную книжку, добивайтесь того, щоб кращі, найпотрібніші, найталановитіші книжки прочитали всі, щоб обговорювались вони і допомагали широким колам робітників і робітниць ясніше розуміти навколишнє життя, краще розуміти, за що бореться партія, чого вона добивається, вчились будувати життя і працю свою по-соціалістичному.

Серед вас, товариші, багато молоді, яка приїхала з села, з глухих місцевостей, не закінчила школи, не

вміє ще по-справжньому користуватись книжкою, бібліотекою. Треба, щоб бібліотека ваша обросла бібліотечними гуртками, де б культурмійці допомагали недосвідченим бібліотечним читачам, вчили працювати з книгою і газетою. Добивайтесь того, щоб на вашому заводі не тільки не залишилось жодного неписьменного, але щоб кожний робітник, кожна робітниця стали активними читачами вашої бібліотеки.

Хай ваша бібліотека буде вашим улюбленим дітищем, вашою гордістю. Покажіть, чим може стати бібліотека, коли над нею шефствує, в ній читає, вчиться, про неї дбає робітнича маса.

Привіт усім робітникам і робітницям заводу, парткомів, завкомів, привіт бібліотекарям, які дуже піклуються про бібліотеку.

Н. Крупська

*[Не пізніше 9 липня
1934 р.]
Москва*

*Вперше опубліковано в газ.
«За советский подшипник», № 155
від 14 липня 1934 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО ТОВАРИША ЧЕРНІХ,

ЗАВІДУЮЧОГО ДИТЯЧИМ ВІДДІЛЕННЯМ ЯКУТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Дорогий товаришу, одержала я фотографію дитячого відділення Якутської бібліотеки. Що мене в ній здивувало — це дуже високі столи, зовсім не розраховані на дитячий зріст. Здивувало й те, що всі діти в шкіряних куртках. Враження таке, що в бібліотеці або холодно, або немає роздягальні. Але бібліотекарки не в пальтах. Найпевніше те, що зняті діти не постійні читачі бібліотеки, а тільки приведені в бібліотеку, щоб їх зняли. Здивувало також, що всі діти так добре одягнені,— чи бібліотека доступна не для всіх дітей? Усе це навело на сумні роздуми. У листі Вашому повно скарг. У нас в гірших умовах добиваються часто багато чого.

Передайте мій привіт читачам-дітям, піонерам у тому числі.

Посилаю Вам свою книжку. Другу частину хай прочитають піонери, вона їх зацікавить і піднесе їхню активність¹.

Шлю привіт.

Н. Крупська

[12 липня 1934 р.]
З Москви в Якутськ

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 94

¹ Мова йде про книгу Н. К. Крупської «Переписка с пионерами. 1932—1934 гг.», изд. 2-е, Л., ЛОИЗ, 1934. Друга частина цієї книги озаглавлена «Листи до юних бібліотекарів». — *Ред.*

ДО ДІТЕЙ ПІОНЕРСЬКОЇ КОМУНИ
імені Н. К. КРУПСЬКОЇ

Дорогі діти, вашого листа одержала давно. Він мене дуже порадував. В Уфі я була на засланні, і Башкирія з того часу мені якоюсь близькою стала.

Мені хотілось би, щоб ви вирости хорошими громадянами Башкирської республіки, корисними, свідомими більшовиками, такими, якими хотів бачити нашу молодь Ленін. Звичайно, для цього треба багато знати, вчитись і бути добрими громадськими працівниками. Напишіть мені коли-небудь більше про свою комуну, а поки що бажаю вам усього найкращого, дорогі діти.

До боротьби за справу Леніна будьте наготові!

Н. Крупська

*Липень 1934 р.
З Москви в Уфу*

*Вперше опубліковано в газ.
«Красная Башкирия», № 62,
від 6 березня 1939 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО УЧНІВ ЧОРНОГРЯЗЬКОЇ ШКОЛИ КОЛГОСПНОЇ МОЛОДІ

Дорогі діти, вашого листа від 10 червня одержала, була йому рада.

З тов. Пуховим ми побачились, поговорили, він докладно розповів про вашу школу. Відносно шефства я переговорю з т. Барсуковим, завідуючим зразковою школою, розташованою недалеко від м. Калуги. Крім того, я думаю, вам треба було б налагодити зв'язок з однією дуже хорошою школою в Західній області¹. Я показувала тов. Пухову альбом, складений дітьми, в якому дуже добре відображено життя школи, навчання і роботу дітей.

Книжок для бібліотеки трохи пришлемо. Прочитайте, будь ласка, мої листи піонерам про бібліотеку².

Сподіваюсь, діти, що наступний рік буде для вас роком успіхів, що ви наполяжете на навчання. Життя зараз потребує серйозного навчання від кожного. Сподіваюсь, що піонеррух у вас розвиватиметься і міцнішатиме.

Бажаю успіху в роботі, шлю вам палкий привіт.

Н. Крупська

[2 серпня 1934 р.]
з Москви в с. Чорна Грязь
(Московська обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 86*

¹ Мається на увазі Ермолинська сільська школа, з якою Н. К. Крупська листувалась. (Див. прим. до стор. 339 на стор. 779—781).—*Ред.*

² Див. прим. на стор. 522.—*Ред.*

ДО РОБІТНИКІВ І РОБІТНИЦЬ БАЛАХНИНСЬКОЇ ПАПЕРОВОЇ ФАБРИКИ

Дорогі товариші, робітники і робітниці Балахнинської паперової фабрики, ви знаєте, в нашій Країні Рад відбувається боротьба за культуру. Відбувається вона і в Горьковському краї. У газеті «Горьковская коммуна» було вміщено листа пекарів Горьковського краю, де вони писали про те, що до 1 серпня збираються відкрити на своїх підприємствах 13 бібліотек, збираються також відкрити на всіх підприємствах лікпункти і на день Жовтневої революції добитись, щоб не було серед пекарів неписьменних, обслідують 170-180 гуртожитків і квартир, заводять радіо, дбають про те, щоб ударники їхнього виробництва відвідували театр. Зробити тепер багато можна, тільки взятися треба. Потішив мене дуже лист пекарів. І тоді саме думала я — як папірники в Балахні, як інші папірники Горьковського краю? Думала я про це тому, що в мене залишились у пам'яті спогади дитинства, які зв'язують мене з папірниками.

Справа була шістдесят років тому. У Пітері (Ленінграді теперішньому) був такий фабрикант — Костянтин Олександрович Варгунін, власник паперової фабрики за Невською заставою. Була в нього ще паперова фабрика на Волзі, проти міста Углича. Компаньйоном у нього там був англієць Говард. На углицькій фабриці була надмірна експлуатація робітників. Чи то прочитав Варгунін, чи чув від кого, що в Англії є фабричні інспектори, які обслідують становище робітників. У нас в Росії у 1874 році,

звичайно, і мови ніякої про урядових фабричних інспекторів тоді не було. І ось Варгунін задумав завести свого власного фабричного інспектора і запросив на цю посаду мого батька: батько був юрист, людина революційно настроєна, дуже цікавився становищем робітників, шукав роботи. Батько погодився, поїхав з сім'єю — з моєю матір'ю і зі мною, шестирічною дівчинкою, — на фабрику в Углич. Дали нам хорошу квартиру, але я не пам'ятаю, щоб хто-небудь з адміністрації коли-небудь заходив до нас, жили ми дуже самотньо. Я гралася з дітьми робітників. Дуже ми не любили Говарда і його сім'ю, особливо його гарненьку дочку — руду дівчинку моїх років, яка гралась у директорському саду. Її звали Бетсі. Ми через паркан дражнили її, називали «Бесі», виводячи це слово від російського слова «бес». Не любили ми і бухгалтера-німця, який був страшним скупердягою і обраховував робітників. Пам'ятаю, як ми раділи, коли собака — рудий сетер Леді — забрався якось у льох і з'їв два фунти бухгалтерського масла. «Будеш робітників обраховувати!» — радів мій приятель, восьмирічний хлопчисько. Взимку я любила забиратись у будку до сторожа і дивитись, як ідуть на фабрику і з фабрики робітники. Коли через кілька місяців батько поїхав до Варгуніна і розповів йому про неподобства, які кояться на фабриці, Варгунін сказав: «Мені треба подумати», — а через кілька днів покликав батька і каже: «Знаєте, Костянтинне Гнатовичу, напевно, все, що ви кажете, правда, але перше, що мені треба було б зробити, це порвати з Говардом, а я цього зробити не можу, фінанси мої цього не дозволяють». Так і закінчилась інспекторська служба мого батька.

Потім, коли мені було вже років одинадцять, я жила влітку у Псковській губернії, за 40 верст від станції Білої — у Студенцях. Там теж була паперова фабрика. Фабричка була убогенька, більше стояла, ніж працювала, але я коло неї вешталась. З своїми приятелями, сільськими дітьми, я підраховувала в майстерні стопи паперу. Під навісом біля фабрики допомагала робітникам, місцевим селянкам, розбирати ганчір'я — усяке зібране по дворах лахміття синіх сорочок і штанів. Я слухала пісні робітниць, розбирала ганчір'я і так старалась,

що одна робітниця за старання подарувала мені знайдене в полі зайчення. Була це несправжня робота, звичайно, але на мене все це справляло велике враження.

Згодом, через довгий час, на початку 90-х років, я була вчителькою за Невською заставою у вечірньо-недільній школі. Вела там у прихованій формі пропаганду серед робітників. Між моїми учнями були й робітники з паперової фабрики Варгуніна. Тому що мої учні були охочими до читання, а за Невською заставою була тільки народна бібліотека, де заборонено було мати книги хороших письменників, заборонені були всякі книги, що дають розв'язок, я підписалась для них у міській бібліотеці і возила їм книжки, які збуджували думку і їх зацікавлювали. Особливо запам'ятався мені один робітник з фабрики Варгуніна, балакучий, з сивою бородою, який дуже свідомо й багато читав і дуже розумно міркував про книжки. Одна біда була — книжки повертались у масних плямах: він читав під час роботи, книги я йому загортала в газету. «Щоб не бруднились», — говорила я йому, але сказати йому прямо, щоб він обережніше з книжками поведився, не зважувалась: а що як відіб'ю у людини охоту до читання. Одного разу він читав на роботі книжку, яку я йому привезла, — Еркмана-Шатріана «Історія селянина», про Фрунцузьку революцію, і накрив його за читанням книги майстер, почав йому вичитувати, навіщо такі книги читає, почав розпитувати, звідки дістав та інше, книгу відібрав. Ціла історія вийшла.

І ось тепер, коли весь Горьковський край бореться за культуру, думаю я про те, як тепер робітники й робітниці Балахнинської паперової фабрики живуть, чи читають газети, яка в них бібліотека — чи хороша, чи є в ній хороші книги, чи досить їх, чи в зручні години відкрита бібліотека, яка в ній робота проводиться. Чи всі читають, чи тільки дехто? Чи багато неписьменних, чи заважає неписьменність користуватись бібліотекою? А як живуть інші папірники Горьковського краю, як у них справа стоїть з бібліотеками? Сама я люблю книги, багато вони мені дали, згадую все своїх учнів — дорослих робітників, які жадібно накидалися на книги.

Дуже я прошу вас: напишіть докладно про свою бібліотеку, напишіть про те, чи всі записані до бібліотеки,

напишіть про лікнепроботу, чи є школа дорослих, про всю культурну роботу напишіть. Попросіть написати мені й завідуючого бібліотекою і свою крайову Раду профспілки про культурну роботу серед папірників у Горьковському краї.

З товариським привітом *Н. Крупська*

*16 вересня 1934 р.
З Москви в м. Балахну
(Горьковський край)*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 45, арк. 997—998*

ДО УЧНІВ ЕРМОЛИНСЬКОЇ ШКОЛИ

Дорогі діти, вашого листа, книжку, малюнки одержала і шлю вам за них велике спасибі. Вашу відозву я пересилаю ЦБ юних піонерів з проською просунути її. Привіт Петрові Павловичу¹, усім педагогам і учням вашої школи.

Усього кращого!

Н. Крупська

[13 листопада 1934 р.]
З Москви в с. Ермолинку
(Вяземський район Західної обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12,
од. зб. 10, арк. 35

¹ П. П. Мазуров, директор Ермолинської школи.— Ред.

ДО ДИРЕКТОРА ВСЕСОЮЗНОГО ЗАОЧНОГО
ІНДУСТРІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ *

Олександр Григорович Неболсін був головою Постійної комісії в справах технічної освіти при Російському технічному товаристві, він відкрив у Ленінграді 56 шкіл для робітників та їхніх дітей. Робітники дуже цінили ці школи.

Необхідно допомогти влаштувати його дочку Л. О. Неболсіну вчитися.

Н. Крупська

*28 листопада 1934 р.
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 399, арк. 1*

ДО ТОВАРИША ГЕРУЦА

Товаришу Геруц!

Мені здається недоцільним посилати вчителів з Кара-Калпакії на педагогічну практику в Європейську частину Союзу РСР, дуже вже різні умови роботи, побут. Так само й тих, що закінчили педтехнікуми.

Краще посилати на практику в зразкові школи.

Відносно музею заперечень немає.

Відносно екскурсій — не треба зловживати ними. Далекі екскурсії мають часто дуже поверховий характер. Краще не так далеко їхати, але мати дуже добре розроблені плани вивчення тих селищ, міст, підприємств, колгоспів, які оглядають.

Відносно шкіл на госпрозрахунку треба бути дуже обережним, бо тут є небезпека, що навчання відійде на задній план і заняття й робота будуть підпорядковані господарським, а не навчальним і виховним цілям. Звичайно, праця в школі повинна мати певну господарську мету і бути планомірною та доцільно організованою, повинна завжди обліковуватись, але це не може бути госпрозрахунок у справжньому розумінні слова. Госпрозрахункові школи звичайно використовують дітей, як «робочі руки», побутова праця захльостує звичайно.

Ми постараємось послати Вам деякі книги.

Бажаю успіху в роботі.

Н. Крупська

[1934 р.]
З Москви

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7,
од. зб. 17, арк. 41*

ДО РОБІТНИКІВ І РОБІТНИЦЬ, СЛУЖБОВЦІВ,
ВИКЛАДАЧІВ ШКІЛ, БІБЛІОТЕЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ РАДГОСПУ «ЧЕРВОНИЙ
МАЯК» *

Дорогі товариші, бачились ми з товаришем Чичеровим, розповів він мені про роботу радгоспу «Червоний маяк», про вашу роботу. Розповів і про культурну роботу, роботу школи, бібліотеки, про те, що ваш радгоспуч преміювали «Комсомольская правда» і Наркомрадгосп. Добре все це. Особливо порадувало мене ваше піклування про безпритульних.

Хотіла б я поговорити з вами ще про одну справу. Народ у нас став тепер розвинутий, свідомий, а загальноосвітніх знань не вистачає, особливо у жінок. Ось відбувались у нас перевибори Рад. На всіх передвиборних зборах про це говорили. Заважає малописьменність книги, газети читати, заважає техніку освоювати, побутові умови поліпшувати, громадську роботу проводити. Тепер у нас всюди почали відкривати школи дорослих для малописьменних і початкові загальноосвітні школи дорослих, які дають знання в обсязі школи-чотирирічки. У Москві в таких школах навчається 125 тисяч дорослих. Почали відкриватись і по селах. До першого класу вступають зовсім неписьменні, тепер таких уже мало, до другого класу — малописьменні і до третього — вже письменні, які хочуть більше підучитись.

У вас у радгоспі, напевно, знайшлося б і приміщення, і вчителі, слід би використати зимовий час. Як ви думаєте, чи вдасться вам організувати школу дорослих для малописьменних у «Червоному маяку»?

Може, напишете мені коли-небудь про це.
Чи буде у вас депутатська група в радгоспі, якщо
буде, напишіть про її роботу.
Палкий вам привіт, товариші.

Н. Крупська.

[1 січня 1935 р.]
З Москви в радгосп «Червоный маяк»
(Олександрівський район
Одеської обл.)

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 203*

ДО ГОРЛІВСЬКОЇ МІСЬКРАДИ *

Дорогі товариші, одержала повідомлення про те, що обрали мене членом міськради Горлівки.

Дуже дякую горлівцям, зокрема робітникам доломітних і вугільних підприємств, за виявлене мені довір'я.

Я хотіла б підтримувати тісний зв'язок з секцією культури Горлівської міськради.

Повертаю прислану мені анкету.

Шлю Горлівській міськраді палкий привіт і побажання успіху в роботі.

Н. Крупська

[6 січня 1935 р.]
З Москви в м. Горлівку
(Донецька обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 26, арк. 199*

ДО В. БОРЩАНСЬКОЇ,
УЧИТЕЛЬКИ ЗРАЗКОВОЇ ШКОЛИ

Товаришко Борщанська, прочитала я Вашого листа. Судячи з листа, мені здається, у Вас правильний підхід до виховної роботи. Звичайно, якби я спостерігала Вашу роботу, можливо, я б помітила в ній які-небудь сторони, які мені здалися б неправильними і яких ви самі можете не помітити.

Але, судячи з листа, я вважаю, що підхід у Вас правильний. Вихователька повинна бути дітям близьким другом.

Щодо ласки, то тут потрібна деяка обережність, по-моєму. Ласка до однієї дитини може викликати почуття заздрості у інших. Крім того, ласка часто дуже збуджує. Якщо до малят вона необхідна, то з дітьми перехідного віку треба бути обережним, особливо в школі спільного виховання.

Проте мушу сказати, що у виняткових випадках ласка необхідна, але саме у виняткових випадках. Ласкаве ставлення до дітей потрібне завжди.

У якій зразковій школі Ви працюєте?
З товариським привітом

Н. Крупська

[31 січня 1935 р.]
З Москви

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 186

ДО Н. ДМИТРІЄВОЇ

Товаришко Дмитрієва,

ми цінімо досвід старих працівників на фронті роботи шкіл дорослих, багато чого у них вчимося, стараємось залучити їх до роботи. Зокрема, ми дуже будемо раді, якщо Ви погодитесь давати відзиви на підручники для дорослих. Дуже просили б дати відзив на книжку І. Р. Палея «Чтение, письмо і грамматика в заняттях со взрослыми малограмотными». Посилаємо книжку і просимо надіслати Ваші зауваження на адресу: Москва: Чисті Пруди, 6, відділ шкіл і курсів дорослих.

Проте ми не можемо цілком погодитися з Вашими настановами.

На даному етапі розвитку ми бачимо у робітників і робітниць, колгоспників, колгоспниць дуже велике піднесення рівня свідомості. Але спостерігаються дуже великі ножиці між рівнем свідомості і рівнем знань. Цей брак систематичних знань заважає оволодіти технінімумом, оволодіти агромінімумом, заважає масам розгорнути роботу, поглибити її на всіх фронтах соцбудівництва. Зараз особливо великий попит на *систематичні знання*. Час, коли треба було роз'яснювати найелементарніші речі, минув. Зараз необхідно давати *максимум знань з мінімальною затратою часу на їх засвоєння*.

Ви радите в основу занять з рідної мови покласти бесіди на громадсько-політичні теми, які вводять учнів у коло найважливіших питань сучасності. «Не бесіда до читання, а читання до бесіди»,— вимагаєте Ви. На певному етапі суспільного розвитку, коли не дозволялось

говорити про політику, такий прийом був прийомом, який широко практикувався. Тепер, коли все наше життя перейняте політикою, цей прийом тільки гальмує справу, роздвоює увагу, затягує справу засвоєння техніки грамати. Треба навчати грамати, орфографії на найпростіших зрозумілих словах і реченнях, які не потребують особливих роз'яснень. Звичайно, під час добору матеріалу для занять треба дбати про те, щоб матеріал був не тільки зрозумілий, але й цікавий, щоб це не був просто набір слів і речень, але це інша справа.

Тепер *неписьменні і малописьменні хочуть оволодіти технікою читання і письма якнайшвидше*. Це можливо тільки при науково-обгрунтованому доборі матеріалу, певному його розміщенні. У цьому зараз головне.

Щодо читання, то тут треба давати малописьменним цікавий сучасний матеріал, але важливо, щоб не було перевантаження бесідами. Необхідно, щоб малописьменні вчилися черпати знання з книжки, а не з слів учителя.

Хоч ми повинні всіяко підтримувати самодіяльність учнів — Ви тут цілком праві,— але її треба спрямовувати в правильне річище. І тут ви неправі, що важливо, щоб учні з самого початку якнайбільше самі писали, хоча б і з помилками, а потім спільно виправляли помилки. Самий процес писання має велике значення. Тут відіграє вирішальну роль моторність. Як потім не роз'яснюй помилки, неправильно написане слово і далі писатиметься неправильно. Важко переучуватися. Роль зорової пам'яті і моторних навичок необхідно брати до уваги. Тому спочатку треба практикувати найбільше *осмислене списування*, яке надалі повинно підкріплюватися знанням ряду правил.

Відносно розвитку усної і писемної мови. Як правило, тепер малописьменні розмовляють набагато більш літературною мовою, ніж раніше. Але треба привчати їх записувати свої думки. Це велика робота, яка потребує цілого ряду прийомів. Не можна вважати конспектування *єдиним прийомом*, хоч не можна заперечувати важливості його для засвоєння *суті* читаного або слуханого матеріалу.

Ви праві, що потрібно налагодити дружну колективну роботу, але це не виключає потреби диференційова-

ного підходу вчителя до кожного учня. Дорослі учні особливо потребують такого підходу, тому що в учнів однієї й тієї самої групи часто дуже різний розвиток, дуже різні знання.

[*Н. Крупська*]

*Січень 1935 р.
Москва*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 28, арк. 851—853*

ДО І. О. МАКАРОВА

Шановний товаришу, питання вибору професії, по-
моему, питання надзвичайно важливе, як і все питання
психотехніки. Але питання це часто ставиться у нас за-
надто вузько — тільки під кутом зору придатності
людини до тієї чи іншої спеціальності, а не з точки зору
всебічного розвитку людини — не по-енгельсівському,
а по-спецівському.

Я останнім часом не стежила за літературою в цій
галузі і тому не берусь дати відзив про Вашу бро-
шурку¹.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[1 лютого 1935 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 55, арк. 184

¹ Мова йде про брошуру: І. О. Макаров, Как выбирать профессию, М., Соцэкгиз, 1930, 38 стор.—Ред.

ДО ВІДДІЛУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ м. ОРШІ

Шановні товариші, дуже прошу подбати про 9-річного хлопчика Геру Гермаша, учня III класу (його адреса: м. Орша, Мінська вулиця, буд. 17). Він сирота, у нього немає ні пал'ята, ні черевиків, а сестра не пускає його до школи роздягнутим (їй теж небагато років — 14), їй нічим його годувати, а він пристрасно хоче вчитися: «Я не хочу їсти, хочу вчитися». Дуже прошу подбати про хлопчину і написати мені, яких заходів вживете.

Н. Крупська

[1 лютого 1935 р.]
З Москви в м. Оршу
(Білоруська РСР)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 182*

ДО А. СОКОЛОВОЇ*,
ГОЛОВИ ЖИТЛОКООПУ № 9 м. ТАГАНРОГА

Дорогі товариші члени ТГН — пожилці житлокоопу № 9 міста Таганрога, одержала ваш привіт і ваші постанови відносно ліквідації неписьменності і малописьменності. Шлю вам палкий привіт. Порадувало мене ваше піклування про дітей. Бажаю вам успіху в роботі. Зв'яжіться з найближчою бібліотекою. Необхідно залучити малописьменних та й інших пожилців житлокоопу до користування бібліотекою. Буду рада, якщо повідомлятимете про свою роботу.

Н. Крупська

[1 лютого 1935 р.]
З Москви в Таганрог

Вперше опубліковано в газ.
«Таганрогская правда», № 36
від 14 лютого 1935 р.

Друкується за вказаним
джерелом.

ДО ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО КОМІТЕТУ
ФАБРИКИ «ВАГЖАНОВКА»

Дорогі товариші, мені довелося брати в цьому році велику участь у передвиборній кампанії. І що довелося спостерігати всюди, а особливо на текстильних фабриках? Робітниці надзвичайно зросли в розумінні свідомості, багато серед них великих організаторів, але заважає просуванню жінок їх малописьменність, заважає вона оволодівати техмінімумом, перебудовувати побут, заважає правильно виховувати дітей, заважає вступати до партії. Питання про ліквідацію малописьменності, про допомогу в дальшому навчанні — питання дуже гостре.

За відомостями, які є в мене, на «Вагжановці» початковій загальноосвітній школі дорослих не приділяється потрібної уваги. Урізують їй кошторис, заощаджують на передплаті книг, хочуть заощадити на тому, щоб скоротити педагога, з приміщенням справа кульгає. Погано і з бібліотекою.

Не гаразд це. Калінінська область повинна стати зразком у справі культури. Ім'я Михайла Івановича зобов'язує.

Буду дуже вдячна, якщо напишете, як стоїть у вас справа з початковою загальноосвітньою школою дорослих і з бібліотекою. Клуб, здається, теж поганенький.

Ну, не знаю. Чекатиму листа.

Мені писати: Москва, Чисті Пруди, 6, кімн. 305, Крупській.

З палким привітом *Н. Крупська*

[18 лютого 1935 р.]
З Москви в Калінін

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 169

ДО М. І. МОЖЕЄВОЇ

Дорога товаришко,

мені здається, що зараз робота серед піонерів особливо важлива, але проводити її треба не тільки в школі, а й поза школою. Важливо, щоб вона не оказенювалась, щоб форма не затемнювала змісту. Я радила б перечитати промову Леніна на III з'їзді комсомолу, де він так налягає на зв'язок навчання з життям, на вміння самостійно вчитись, на громадську роботу, на виховання у комсомольців комуністичної моралі, на уміння оцінювати явища з погляду інтересів робітничого руху. Треба вносити в роботу піонерзагонів більше змісту, індивідуалізувати її, давати більше простору самодіяльності дітей. Така моя думка.

Тисну руку.

Н. Крупська

[18 лютого 1935 р.]
З Москви

*Публікується вперше
за копією*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 166

ДО РОБІТНИКІВ І РОБІТНИЦЬ БУДІВНИЦТВА МАГІСТРАЛІ МОСКВА—ДОНБАС — УЧНІВ ШКОЛИ ДОРОСЛИХ

Дорогі товариші, давно вже одержала вашого листа, написаного в зв'язку з 15-річчям декрету про ліквідацію неписьменності. Порадував мене цей лист, порадувала ваша наполегливість у навчанні і те, що управління подбало про школу дорослих.

Затрималася з відповіддю тому, що, крім звичайної роботи, був тут VII з'їзд Рад і II з'їзд колгоспників-ударників. Обидва з'їзди пройшли з великим піднесенням. Особливо цікавий був II з'їзд колгоспників-ударників. Він якось особливо яскраво показав, як змінилось обличчя села, як по-новому почало складатись життя, іншими почали ставати люди. Мені, старій, якій доводилось понад 40 років тому брати участь у революційній боротьбі і спостерігати близько цю боротьбу, бачити всі труднощі, які доводилось переборювати, особливо радісно було спостерігати зміну, що сталась у житті села, бачити, як стара темнота, безпорадність відходять у минуле. Ось і лежали в мене листи без відповіді.

Шлю вам, дорогі товариші, палкий привіт, подяку за листа і побажання успіху в навчанні.

Н. Крупська

[18 лютого 1935 р.]
З Москви

*Вперше опубліковано в журч.
«Исторический архив», 1961, № 4*

*Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 167*

ДО БІБЛІОТЕКАРІВ ДАЛЕКОСХІДНОГО КРАЮ

Дорогі товариші, бібліотекарі Далекého Сходу!

XVI Всеросійський з'їзд Рад, VII Всесоюзний з'їзд Рад, II з'їзд колгоспників-ударників — усі вони пройшли з великим піднесенням, продемонструвавши зростлу свідомість і активність мас, згуртованість їх навколо партії.

У всьому вже почувається новий уклад. Зміни, які передбачається внести в нашу Радянську Конституцію, ще більше піднесуть самодіяльність мас, сприятимуть ще більшому розвитку радянського соціалістичного демократизму. Під знаком радянського демократизму пройшов II з'їзд колгоспників-ударників, яскраво виявилось на ньому зростання фактичного розкріпачення трудящої жінки.

Тепер уся маса поривається до знань, які їй потрібні до зарізу. І на нас, освітян, лягає величезна відповідальність. Дати будівникам нового, безкласового суспільства потрібну книгу, забезпечити її максимальне використання, організувати читання, навчити читати — таке завдання бібліотекарів. У різних областях і краях роботу треба ставити не по шаблону, а керуючись загальними настановами — враховувати всі місцеві умови, використовувати всі особливості культроботи в кожній місцевості. Цього повинен вчитися бібліотекар. Тоді наші бібліотекарі зможуть іти в ногу з життям.

Треба вміти перетворити кожену бібліотеку в організуючий центр широкої роботи серед дорослих. Треба піднести бібліотечну справу на вищий ступінь. Потрібна густа мережа бібліотечних точок, потрібний зв'язок

між ними, потрібний міцний актив навколо кожної бібліотеки, який допомагає залученню до користування бібліотеками найширших верств населення. Треба роботою бібліотеки завоювати увагу до неї, треба зробити бібліотеку закладом, оточеним загальним піклуванням. Зробити це в даних умовах можна.

Товариші, ви працюєте в одній з найважливіших областей, ви працюєте в краї, де треба прокладати нові культурні стежки. Робота відповідальна. Бажаю вам успіху у вашій роботі.

Н. Крупська

*18 лютого 1935 р.
З Москви в Хабаровськ*

*Вперше опубліковано в газ.
«Тихоокеанская звезда»
(Хабаровськ), № 64,
від 18 березня 1935 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО Л. І. МІРЗОЯНА,

КАЗАХСТАНСЬКИЙ КРАЙКОМ ВКП(б)

Про значення і роль бібліотечної роботи в Казахстані мені Вам писати нема чого. У Казахстані безумовно поліпшилась бібліотечна робота за останні роки. Проте ріст бібліотек, кількість книг у них і якість обслуговування книгою трудящих населення Казахстану далеко відстає від зрослих і все зростаючих вимог трудящих мас. Бібліотек стало більше, але їх усе ще дуже мало. Книг закуплено в 1934 році більше, ніж у 1933 році, але це краплина в морі порівняно з тим, що потрібно трудящим Казахстану. Не в усіх областях є хороші обласні бібліотеки. Більшість з них не відповідає найскромнішим вимогам.

У скрутному стані перебувають районні бібліотеки — наприклад, Джалибекська районна бібліотека міститься в невідремнтованому приміщенні, вікна не засклені, двері погані, у бібліотеку попадає сніг. Бібліотечного інвентаря немає. Книги розкидані по підлозі, на лавках, на пічці. Кілька місяців ведеться листування про надання приміщення Чимкентській бібліотеці.

Таких прикладів можна назвати ще чимало. Газети Казахстану почали приділяти увагу бібліотечній роботі, але вони не доводять справи до кінця — рідко добиваються поліпшення становища бібліотек, про які пишуть.

Навіть Державна публічна бібліотека Казахстану перебуває в поганих житлових умовах. У будинку, закріпленому за бібліотекою постановою КазЦВК від 17 березня 1941 року, міститься також Казахстанський інсти-

тут Маркса—Енгельса—Леніна. Бібліотека не має можливості розмістити всі книги, за повідомленням директора бібліотеки товариша Джумабаєва, масова література за багато років лежить в ящиках, у підвальному приміщенні.

Прошу Вас, товаришу Мірзоян, особисто взяти участь у поліпшенні бібліотечної справи в Казахстані і сприяти звільненню приміщення Державної публічної бібліотеки.

Чекаю відповіді про накреслені заходи та їх результати.

Тисну руку.

Н. Крупська

[Л ю т и й 1935 р.]
З Москви в Алма-Ату

*Публікується аперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 44, арк. 776*

ДО ДОМОГОСПОДАРОК БУДИНКУ № 27
ПО ВУЛИЦІ КРАСІНА В МОСКВІ

Дорогі товаришки, тепер дуже гостро стоїть питання про бездоглядність. Необхідне громадське піклування про дітей. Тисячі домогосподарок узялись по-справжньому за цю справу.

Діти вашого будинку скаржаться, що у вільний час вони не знають, куди їм приткнутись, просять улаштувати їм клуб або червоний куток.

На мою думку, якщо домогосподарки візьмуться серйозно за цю справу, вони швидко зможуть це налагодити. Справа потрібна.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[14 березня 1935 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 150

ДО ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО КОМІТЕТУ
МУРОМСЬКОГО ПАРОВОЗБУДІВНОГО
ЗАВОДУ

Дорогі товариші, тепер по всій країні підноситься піклування про дітей. Мені багато доводиться говорити з робітницями і колгоспницями про виховання дітей.

Хороші у нас діти ростуть, але багато треба ще піклуватися про них, щоб виростити з них людей свідомих, здатних довести до кінця справу, за яку боровся все своє життя Ленін, за яку бореться вся наша партія, за яку борються мільйони трудящих нашої Країни Рад. Само собою нічого не робиться. Потрібна пролетарська увага, пролетарське піклування про дітей.

Недавно я писала листа піонерам про те, як вони повинні піклуватися про молодших братиків і сестричок¹. У відповідь на цей лист одержую сотні листів від дітей. Написали мені й ваші діти. Написали про те, що в клубі імені Леніна при вашому заводі є хороша дитяча кімната, в якій 1500 дитячих книг. Вона вже 6 місяців замкнута на замок.

Дорогі товариші, нашим дітям треба більше читати, треба, щоб було їм де приткнутись у позашкільний час.

¹ Мається на увазі лист піонерам «Піклуватися про молодших братів і сестер», опублікований у газ. «Комсомольская правда», № 34, від 11 лютого 1935 р. У пізніших публікаціях відомий під заголовком «Про роботу з малюками». (Див. т. 5 цього вид., стор. 531—533).— *Ред.*

Дуже просила б відкрити дитячу кімнату, влаштувати там дитячу бібліотечку. Адже піклування про дітей — наша спільна справа.

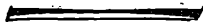
З палким товариським привітом *Н. Крупська*

А як стоїть у Вас справа з бібліотекою для дорослих і з школами для дорослих? Чи всі робітники й робітниці письменні? Чи є школа підвищеного типу для дорослих?

[14 березня 1935 р.]
З Москви в м. Муром
(Горьковський край)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 145

ДО СЕКЦІЇ КУЛЬТУРИ ГОРЛІВСЬКОЇ МІСЬКРАДИ

Дорогі товариші, я одержала листа від домогосподарок — дружин працівників Горлівської міськмліції і [відділення] НКВС. Вони пишуть про своє бажання вчитись грамоти й ліквідувати свою неписьменність; вони пишуть, що їм потрібна школа на 30 чоловік, але вони ніяк не можуть її добитись; вони скаржаться, що їм закритий доступ у клуби й червоні кутки. З травня місяця вони не бували на жодних зборах, а їм, пишуть вони, потрібний розвиток, потрібне розуміння політики.

Лист дуже хороший, гарячий. Я, як член Горлівської міськради¹, звертаюся до вас з великою проською — налагодити для них школу і взагалі взяти над ними культурне піклування, допомогти їм оволодіти знанням і приєднатись до громадського життя.

Лист писали Лібенко і Трехгубова Євгенія Назарівна. Знайти їх через Трехгубова Андрія Петровича — міська міліція, оперативний відділ.

Товаришка Трехгубова питала мене ще про партизанський білет, але з листа важко розібратись.

Може, хто обізнаний у цій справі з міськради поговорить з нею і з'ясує, що можна зробити.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[19 березня 1935 р.]
З Москви в м. Горлівку
(Донецька обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 131

¹ Див. стор. 534.— Ред.

ДО УЧНІВ СЕБЕЗЬКОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ СЕМИРІЧНОЇ ШКОЛИ

Дорогі діти, у відповідь на мій лист¹ я одержала сотні листів від дітей, я відповім на них спільним листом.

Ви мені написали про ДТСГС², це мене зацікавило, видно, ДТСГС працює добре. Передайте товарищі А. Р. Волковій від мене великий привіт. Одержала також серветочку, яку ви вишили. Вона зроблена дуже дбайливо. Така робота вчить уважно ставитись до праці. Зараз серветочки вишиваєте, а це вам потім допоможе машини будувати і сільське господарство вести по-справжньому.

Дякую за подарунок, шлю вам привіт, дорогі діти.

Н. Крупська

[22 березня 1935 р.]
З Москви в м. Себеж
(Калінінська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 91

¹ Можливо, мова йде про лист Н. К. Крупської піонерам «Піклуватися про молодших братів і сестер», опублікований у газ. «Комсомольская правда», № 34, від 11 лютого 1935 р. У пізніших публікаціях лист відомий під назвою «Про роботу з малюками». (Див. т. 5 цього вид., стор. 531—533).— *Ред.*

² ДТСГС — Дитяча технічна і сільськогосподарська станція.— *Ред.*

ДО УЧНІВ АДЖАРСЬКОГО ЖІНОЧОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕХНІКУМУ
імені Н. К. КРУПСЬКОЇ *

Дорогі дівчатка, листа вашого одержала, велике вам за нього спасибі. Дуже рада, що справа у вас налагоджується і ви ростете свідомими людьми, приділяєте багато уваги дітям-малятам. Шлю вам палкий привіт і побажання успіху в роботі.

Н. Крупська

[22 березня 1935 р.]
З Москви в Батумі

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 108

ДО ВСІХ КРАЙ(ОБЛ)ВНО, ПОЛІТОСВІТ- СЕКТОРІВ *

Питання обліку знань учнів дорослих мають велике значення як для самих учнів, так і для всього налагодження дальшого навчання школи.

Для учня облік має те значення, що він допомагає йому підбити підсумки своїх занять і ясніше побачити, на що і як він повинен наполягти далі.

Для налагодження роботи школи облік має те значення, що допомагає виявити рівень знань групи, класу, викладача, облік знань учнів краще знайомить з рівнем знання кожного учня; аналіз підсумків обліку певної групи, класу виявляє також помилки, що є у викладанні (вони бувають навіть у найкращих учителів) і ставить перед викладачем завдання обдумати, як усунути їх надалі.

Усе це примушує звернути особливу увагу на проведення підсумків іспитів у школі дорослих. Проводити їх треба в кожній групі.

Іспитам повинна передувати бесіда вчителя з учнями, яка має розкрити перед учнями мету іспиту, показати, як можуть допомогти іспити в дальшому навчанні і самому учневі, і всьому класу. Така бесіда усуне те нервово напруження, яке часто відчуває учень під час неправильно поставлених іспитів, і викличе серйозне ставлення до цієї справи.

Учитель повинен сам дуже серйозно готуватись до іспитів, повинен усвідомити, на що йому треба звернути особливу увагу під час іспитів і як поставити іспити так, щоб вони справді виявили ступінь знання учнів.

Візьмімо 1-й рік навчання — так звану *школу грамоти*. Чого треба було в ній навчити? *Читати* звичайний друкований текст, не перекручуючи слів, з такою швидкістю, яка не заважала б розуміти зміст читаного і самому учневі, і тому, хто його слухає.

Тут іспити повинні бути усні. Головне в питанні — вибір тексту для читання. Шрифт тексту повинен бути не дуже великий і не дуже дрібний, звичний для учня — шрифт, яким друкується місцева газета. Зміст читаного має бути найпростіший, не повинно там бути ні незнайомих слів, ні яких-небудь нових думок і понять, але читане оповіданнячко повинно бути коротким, з кількох речень, і становити щось цільне.

Матеріал має становити новий текст, який учні ще не читали. Цей іспит треба проводити усно, краще проводити його невеликими групами, інакше важко буде підібрати потрібну кількість оповідань. Даючи оцінку, вчитель повинен відмічати для себе головні дефекти читання (неправильність читання, повільність читання, невловлювання змісту).

Уміння писати. На що саме тут треба звернути увагу? На уміння списувати. Треба, щоб учень міг правильно списати з друкованого тексту невелике, спочатку прочитане ним вголос нескладне речення. На цьому можна перевірити, наскільки учень оволодів письмовим шрифтом, наскільки він може контролювати те, що він пише. На цьому перевіряється і почерк учня, його уміння писати чітко і ясно. Потім треба перевірити, чи вміє учень написати своє ім'я, по батькові і прізвище, свою адресу.

Треба перевірити, чи може учень письмово відповісти на просте запитання, поставлене йому в письмовій формі, написане чітким почерком: наприклад: «На якій фабриці ти працюєш?» або «Чи був ти в Москві?» Запитання повинні ставитися такі, відповіді на які можна дати в простій формі. Перш ніж написати відповідь, учень повинен дати її усно.

Письмові іспити краще фіксують рівень знань учнів. Ці роботи слід зберігати.

З *арифметики* програма в школах грамоти досить велика. При перевірці знань треба звернути увагу на ті запитання, які мають практичне значення: уміння записати дату, знання метричних мір, знання процентів,

уміння виконувати підрахунки статистичного характеру, знання таблиці множення. Це письмові роботи. Усно треба перевірити, чи вміє учень прочитати в газеті цифри, які наводять доповідачі, і дати усно розв'язати задачу на дві дії (мета перевірки — уміння оперувати з цифровими даними).

Після перевірки треба дати кожному учневі характеристику його знань — «читає добре, але дуже повільно» — і зазначити: «треба читати дома щодня хоч по троху, перечитувати прочитане». Крім того, треба, щоб рада школи подбала, щоб у учня була дома відповідна книжка для читання.

Коли восени учень прийде на вступні іспити в дальшу групу, йому треба взяти з собою видану записку, щоб той, хто перевіряє знання, знав, на що звернути увагу.

Так само треба видати такі записки по перевірці уміння писати і з арифметики.

Треба вказати тим, хто не вміє списувати, як і що їм треба буде списувати дома, що перевірити з арифметики і т. д.

До тих, хто найбільше відстає, треба на літо прикріпити культармійців, проінструктувавши їх.

Після закінчення іспитів треба провести бесіду з учнями, яка вказувала б на потребу працювати самостійно під час канікул і влила б в них почуття бадьорості, зміцнила бажання вчитися далі.

Учитель, переглядаючи виконані письмові роботи, свою характеристику знань кожного учня, кількість пропусків кожного учня, повинен розподілити учнів по групах успішності і з'ясувати типи неуспішності, постаратись виявити причини їх і скласти звіт, який повинен допомогти в роботі, що проводитиметься з осені по приїзду учнів до дальшого класу [до класу малописьменних], і проведенню роботи в першій чверті.

[28 березня 1935 р.]
Москва

Вперше опубліковано в газ.
«В помощь учебе», № 19, від
4 квітня 1935 р.

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 23, арк. 866—869

ДО ПІОНЕРІВ ЗАГОНУ імені Н. К. КРУПСЬКОЇ
КОТКІНСЬКОЇ ШКОЛИ

Дорогі дітки, одержала вашого листа і вироби. За те й за друге велике спаснбі. Вироби дуже хороші. Я передам їх до Музею народної освіти, щоб більше народу їх подивилось. Посилаю трохи дитячих книг. Про вашу школу поговорю з шкільним управлінням, попрошу послати вам навчального приладдя.

Шлю привіт усім школярам, вожатим, учителям.

Н. Крупська

Мені також дуже сподобались додані до листа малюнки.

[31 березня 1935 р.]
З Москви в с. Коткіно
(Північно-Кавказький край)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 67*

ДО М. Є. СМІРНОВА *

ГОЛОВИ МОЛЧАНОВСЬКОГО КОЛГОСПУ ІМЕНІ 2-І П'ЯТИРІЧКИ

Товаришу Смирнов, одержала Вашого листа. Семеновський район — очевидно, колишній Семеновський повіт, в якому дуже був розвинутий ложкарний промисел, про який Ленін писав ще в «Розвитку капіталізму» (т. III, стор. 310—311) ¹, писав про те, які злидні й рутини панує серед ложкарів, писав про те, що в ложкарному промислі панує поділ праці — ложка проходить через 10 рук.

З вивчення кустарних промислів я знаю, що там, де спостерігається поділ праці, до кустарної роботи залучають дітей років з 5—6, і вони ростуть неписьменними.

Ви пишете про суцільну неписьменність і малописьменність населення, про те, що до школи з 25 дітей вчитися ходить тільки одна дитина. Це не випадково, звичайно.

Мені довелось говорити з товаришем, завідуючим культпропом у Горьковському краї, і я розповіла про Ваш лист. Він записав (на жаль, у мене не було під рукою адреси Вашої, і я говорила про Семеновський район взагалі). Сьогодні пишу і товаришеві Цехеру, завідувачому Горьковським крайвно. Думаю, допоможуть улаштувати і лікпункт, і з школою справу налагодять. Але, звичайно, не в одному лікпункті справа.

Ви ось пишете про боротьбу з пережитками капіталізму в економіці і свідомості людей. Що це означає реально? Це означає, що треба насамперед подивитись, що робило в даному випадку населення темним, косним. У ва-

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 3, стор. 343—344.— *Ред.*

шому колгоспі, який, за Вашими словами, такий темний, треба довідатися про його минуле, про господарський уклад його. (До речі, коли одержите мого листа, повідомте не зволікаючи, чи правильне моє припущення, що населення займалось, а може й зараз займається ложкарним промислом, я тоді напишу з цього приводу статтю в «Горьковськую коммуну»,— адже питання стосується не тільки вашого колгоспу, кустарні промисли в Горьковському краї дуже поширені й досі). Подивитись треба, щό можна змінити в цьому укладі. Щоб допомогти викоренити старі погляди, мало лікпункт улаштувати, треба розширяти горизонт населення систематично. Треба було б улаштувати або хату-читальню, або червоний куток, де організовувати систематичні читання і газет, і художніх творів, літературні вечори влаштовувати, нові пісні співати. Якби можна було радіо поставити і організувати його слухання, ще краще було б. А якби можна було організувати кінопересувку, так зовсім добре було б. Треба було б поки що організувати екскурсії туди, де все це є. Екскурсії ударників. Про школу судити звідси, не знаючи конкретних умов, не берусь, можна її повернути у ваш колгосп чи не можна, але *підвезення дітей до школи* колгосп організувати повинен в усякому разі.

Чи є у вас актив, на який можна спертися? Молодь? Комсомольці? Треба залучити актив до культуроботи неодмінно.

Ну, бувайте. Чекаю докладних відомостей про ваш колгосп — чим раніше займались, чим займаються тепер, чи сильні були раніше релігійні настрої, як стоїть справа з роботою серед молоді, серед жінок, чи є піонери.

Тисну руку.

Н. Крупська

Передайте мій палкий привіт колгоспникам і колгоспницям Молчановського колгоспу імені 2-ї п'ятирічки.

[5 квітня 1935 р.]
З Москви в с. Молчановку
(Семеновський район
Горьковського краю)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 49—50

ДО ПАВЛА КОПОСОВА *,

УЧНЯ ІV «А» КЛАСУ КІРОВСЬКОЇ ШКОЛИ № 11

Любий Павлушо!

Листа твого одержала. Це добре, що ти не про себе тільки думаєш, а й про інших дітей. Добре, що ти вмієш погані думки переборювати, про СРСР думаєш. Я твого листа показала кільком товаришам і просила звернути особливу увагу на матеріальну допомогу школярам Кіровського краю.

Це ти добре зробив, що мені написав. Ще ось що хочу тобі сказати. Голова в тебе добре працює, а пишеш ти поганенько ще. Радила б я тобі у вільний час ось що робити. Візьми книжку для читання, вибери там яке-небудь оповідання, яке тобі особливо сподобалось, коротеньке, перечитай його. Потім перепиши собі в зошит. Кожне речення спочатку прочитай, потім акуратно перепиши його і зразу ж перевір, чи правильно переписав. Коли перепишеш усе оповідання, перечитай, що написав. Це дуже допомагає, розвиває уміння правильно писати. Ти часто букви пропускаєш. Я це тому тобі пишу, що боюсь, що незвичка правильно писати тобі в навчанні потім заважатиме.

Ну, до побачення. Рости хорошим комуністом-ленінцем.

Н. Крупська

[5 квітня 1935 р.]
З Москви в Кіров

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 105

ДО О. І. МАНУЙЛОВОЇ,

ЗАВІДУЮЧОЇ БІБЛІОТЕКОЮ ПАЛАЦУ КУЛЬТУРИ ВУГЛЯРІВ
У м. ЛЕНІНСЬКУ-КУЗНЕЦЬКОМУ

Дорога товаришко Мануйлова, у мене були недавно ударники — читачі бібліотеки Палацу культури вуглярів м. Ленінська-Кузнецького. Кожний з них розповідав про свою роботу. Активність, захоплення роботою були дуже великі. Але разом з тим почувалось дуже добре керівництво їх роботою. У розповідях про роботу не раз згадувалось Ваше ім'я.

І мені захотілось послати Вам, дорога товаришко, палкий привіт.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[5 квітня 1935 р.]
З Москви в Ленінськ-Кузнецький

*Вперше опубліковано в збірнику:
Н. К. Крупская, О библиотеч-
ном деле, М., вид. Всесоюзної
бібліотеки ім. В. І. Леніна, 1957*

*Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 52*

ДО ЖІНОК ТАЙМИРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ОКРУГУ *

Дорогі товаришки, жінки Таймирського національного округу Красноярського краю, одержала я вашого листа, вашу картку і бісерні унти. Велике спасибі за все. Унти дуже хороші, ними всі любуються.

Дорогі товаришки, дуже рада, що у вас вже 50 жінок у нацрадах округу. Тепер потрібна тільки допомога їм у роботі. Рада також, що 13 жінок у райвиконкомках і 5 в окрвиконкомі. Усім їм шлю палкий привіт. Рада, що [жінки] вчать грамоти, перебудовують свій побут, вчать в школах, беруть участь у громадській роботі. Я знаю, які важкі перші кроки. Але, кажуть, «аби почити, а там воно й піде».

Ще раз шлю привіт усім активісткам Таймирського округу і бажаю успіху в роботі.

Н. Крупська

[9 квітня 1935 р.]
З Москви в с. Дудінку
(Красноярський край)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 33

ДО Є. А. ПОТАПОВОЇ

Товаришко Потапова, тільки сьогодні прочитала я Вашого листа і переглянула альбом Ваді Шакурова.

Насамперед хочеться міцно потиснути Вашу руку за Ваше піклування про дітей, за ту велику радість, яку Ви даєте дітям.

Завтра я поговорю з товаришем Поздняковим¹, куди краще передати альбом Ваді Шакурова — альбом чудовий просто, — до Музею народної освіти чи на виставку дитячих малюнків. Але не можна такий альбом тримати під спудом. Я напишу ще Вам і Ваді — після того, як улаштую альбом.

Я страшенно люблю малюнки дітей — учнів 8—11 років, вони чудово відображають дитячу думку. Поки що передайте Ваді мій привіт, спасибі за альбом, скажіть, що він мені надзвичайно сподобався.

Я згодна цілком з усім тим, що Ви пишете про роботу з дітьми.

Поговорю про це і з шкільним сектором, і з Наркоматом охорони здоров'я.

Ще раз велике спасибі!

Н. Крупська

[24 квітня 1935 р.]
З Москви на ст. Довгопрудну
(Північна залізниця)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 31

¹ Н. Н. Поздняков (нар. 1904) — тоді інспектор по центральних музеях Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

ДО ДІТЕЙ ЛОГОПЕДИЧНИХ КЛАСІВ
1-го ЛЕНІНГРАДСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ІНСТИТУТУ ГЛУХОНІМИХ *

Дорогі діти, у відповідь на свої листи в піонерських газетах я одержала понад тисячу листів. Я, звичайно, відповідати на кожний лист не можу. Але вам, глухонімих дітям, пишу листа. У мене в дитинстві було двоє глухонімих дітей знайомих. Їм усе здавалось, що всі до них неухважно ставляться. Може, і вам це іноді здається. Ось я пишу вам. Шлю привіт. Глухонімі можуть бути корисними членами суспільства, користуватись загальною любов'ю і повагою. Треба тільки вміти тримати себе в руках. Бажаю вам усього найкращого, діти.

Н. Крупська

[Квітень 1935 р.]
З Москви в Ленінград

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 15

ДО М. І. ЛУКУТЕНКОВОЇ

Дорога, люба моя товаришко Лукутенкова, одержала я Вашого листа. Прочитала його з великою увагою і хвилюванням. Бачу, скільки в нього вкладено праці. Недалемно минули для Вас сім років, проведених у школі сліпих. Лист Ваш дихає бадьорістю, бажанням працювати.

Люди братимуть з Вас приклад.
Міцно тисну руку, міцно обнімаю.

Н. Крупська

[2 травня 1935 р.]
З Москви в Смоленськ

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3.
од. зб. 56, арк. 24*

КОЖНИЙ РЯДОК ДИХАЄ ЛЮБОВ'Ю ДО ПАРТІЇ

(ЛИСТ ДО «КОМСОМОЛЬСКОЙ ПРАВДЫ»)

За десять років свого існування «Комсомольская правда» набула величезного авторитету серед молоді. Найбільша заслуга «Комсомольской правды» полягає в тому, що кожний рядок її дихає любов'ю до партії. Вона прагне зробити для широких верств молоді близькою і зрозумілою роботу партії, мобілізувати молодь на допомогу цій роботі.

Поряд з цим «Комсомольская правда» висуває ті питання, які мають особливе значення для молоді: питання організаційні, питання навчання, озброєння знанням, питання роботи на селі, роботи серед підлітків та ін.

«Комсомольская правда» має своє обличчя.

У день її десятиріччя шлю їй свій палкий більшовицький привіт.

Н. Крупська

*22 травня 1935 р.
Москва*

*Вперше опубліковано в газ.
«Комсомольская правда», № 119,
від 26 травня 1935 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО ГАЗЕТИ «ТАГАНРОГСКАЯ ПРАВДА»

Наша Батьківщина багата на чудових художників слова, які вміли в живих образах показувати життя, яким воно є. Таким художником слова був і Антон Павлович Чехов. У них вчилися наші революціонери вдивлятися в життя, у людей, у їхні вчинки, училися помічати і ненавидіти пошлість, дурість, лицемірство, фразерство, бездушність, бюрократизм та ін., училися цінити в людях зовсім непомітних, затурканих життям, їх прагнення до світлого майбутнього, їх переконаність, талант, енергію, героїзм.

Докорінно змінилось усе наше життя, не пізнав би Антон Павлович людей Таганрога, яких він так добре знав. Відійшли в минуле цілі верстви тодішнього російського суспільства, робітничий люд став господарем країни, будує соціалізм. Робітники, робітниці, молодь наша, домогосподарки, освітяни, радянська інтелігенція хочуть зробити життя культурним, радісним, сповненим яскравих переживань, глибоко колективним. І не випадково так зріс інтерес до художньої літератури. У житті, у побуті, у людських відносинах є багато пережитків старого. Щоб їх викоренити, треба навчитись їх помічати. Цього добре можна вчитись у Антона Павловича. Ставимо ми йому пам'ятник, але найкращим пам'ятником буде викорінення до кінця пережитків минулого, найкращим пам'ятником буде новий тип людей-колективістів, яких ми повинні дбайливо вирощувати.

Н. Крупська

*23 травня 1935 р.
З Москви в Таганрог*

*Вперше опубліковано в газ.
«Таганрогская правда», № 122,
від 30 травня 1935 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ПРИВІТ АКВ
В ДЕНЬ 15-РІЧЧЯ ЇЇ ІСНУВАННЯ

АКВ святкує 15-річчя свого існування¹. АКВ — комвуз. Вона ставила на меті виховати з комуністів, що вступали до неї, людей, які не тільки перейняли духом марксизму-ленінізму, а й вивчили вказівки Маркса, Енгельса, Леніна в справі озброєння мас знанням теорії марксизму-ленінізму, уміння перетворювати її в керівництво до дії. Вона ставила на меті озброїти студентів знанням вказівок Маркса, Енгельса, Леніна в питаннях виховання підростаючого покоління, розумінням того, як ці вказівки органічно пов'язані з усією теорією марксизму-ленінізму.

Доводилось прокладати нові шляхи, боротися з старими традиціями, вести велику дослідницьку роботу.

Викладачами в Академію йшли найкращі викладацькі сили, Академія користувалась заслуженим авторитетом. Робота не пропала марно. Як активних працівників колишніх акавістів² можна зустріти і в КУТС³, і в університеті Свердлова⁴, і директорами радпартшкіл — серйозний, вдумливий, партійний народ.

Я викладала два роки на політосвітвідділенні⁵. У мене залишився найсвітліший спогад про цю роботу. Ми ста-

¹ Див. прим. на стор. 768—769 до листа в Колегію Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

² *Акавісти* — студенти АКВ (Академії комуністичного виховання імені Н. К. Крупської).— *Ред.*

³ Комуністичний університет трудящих Сходу.— *Ред.*

⁴ Комуністичний університет імені Я. М. Свердлова.— *Ред.*

⁵ У 1925/26 і 1926/27 навчальних роках Н. К. Крупська читала в АКВ курс основ політосвіроботи. (Див. т. 7 цього вид., стор. 265—352).— *Ред.*

рались тісно пов'язати теорію з практикою. Обговорювали, наприклад, питання, як політосвітнику вивчати обслуговувані маси, чому треба йти на практику на завод, працювати поруч з робітником, коло верстата, їхати на практику в село. Я пам'ятаю, які цікаві звіти давали курсанти про свою роботу на заводі, яку надзвичайно цікаву роботу вони виконали під час зимових канікул по вивченню своїх країв, який багатий матеріал вони привезли. Те саме проводилось і по вивченню національних особливостей. Мені особисто викладання в АКВ дало дуже багато.

Знання обслуговуваної маси потрібне не тільки політосвітнику, але й кожному вчителю, кожному організатору шкільної і дошкільної справи, і тому на другий рік я проводила курс політосвітової роботи на всіх відділеннях.

В АКВ широко практикувались зустрічі колишніх активістів, де вони розповідали про свою роботу. Якими цікавими були ці збори, як озброювали вони!

Я не стежила останні роки за роботою АКВ. Зараз АКВ розформувалась, від неї відпала робота з дорослими. АКВ перекинута до Ленінграда.

У день 15-річчя АКВ я шлю привіт її активістам, колишнім і теперішнім викладачам і слухачам.

Мені здається, що надзвичайно важливо врахувати весь досвід АКВ, висвітлити весь пройдений нею шлях, усі її починання. У нових умовах, на базі наших досягнень в галузі промисловості і колективізації сільського господарства, вони можуть мати велике значення.

Перед нами стоїть величезне завдання перетворення нашої школи в знаряддя виховання покоління, здатного довести до кінця справу будівництва соціалізму. Це може бути зроблено тільки на основі вивчення і проведення в життя ідей основоположників марксизму, під керівництвом партії, на базі наших досягнень у галузі будівництва соціалізму.

Потрібна наполеглива колективна робота.

Треба працювати на повну силу.

Н. Крупська

[27 червня 1935 р.]
З Москви в Ленінград

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 4, арк. 739-740*

ДО О. М. ГОРЬКОГО :

Дорогий Олексію Максимовичу,

велика у мене до Вас просьба. Намічаємо ми зараз зміцнити бібліотечну справу на селі. Не вистачає книг, не вистачає людей і ще більше не вистачає уваги до цієї справи з боку партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій. Оргбюро затвердило конкурс на зміцнення сільських бібліотек у районах. Велика це справа. І мене турбує, чи зуміємо ми розгорнути її по-справжньому. Колгоспи, колгоспна молодь, колгоспниці хворобливо просто пориваються до знання. Бібліотеки потрібні до зарізу. Хочеться літературу художню, марксистську книжку просунути в колгоспні маси, необхідно це. Популярна книжка потрібна, підручники потрібні. Ну, не мені Вам про це говорити. Запитів у колгоспників, у колгоспниць сила-силенна.

Ось і хочеться мені Вас до цієї справи залучити. Напишіть трохи з приводу цієї справи. Це матиме величезне значення. Самі літератори тут зробити можуть надзвичайно багато. Починаємо з трьох областей — Ленінградської, Московської і Горьковського краю. Після 1 вересня розгорнемо роботу в ширших масштабах.

Ну, от. Багато про що хотілося б поговорити з Вами, та, мабуть, ніколи Вам.

Міцно тисну руку, бажаю сил і здоров'я.

Н. Крупська

[11 липня 1935 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Октябрь», 1941, № 6

Друкуються за рукописом
Архів О. М. Гарького,
КГ-ОД, 2—1—9, арк. 1

ДО УДАРНИКІВ ШКІЛ ЗАХІДНОЇ ОБЛАСТІ, КОМСОРГІВ І ВЧИТЕЛІВ *

Дорогі товариші ударники шкіл Західної області, комсорги і вчителі, які віддають свої сили на виховання і навчання молоді, на те, щоб зробити нашу Батьківщину країною освіченою і культурною, піонервожаті — помічники вчителя в його роботі, голови райвиконкомів і секретарі райкомів, які приділяють піклуванню про школу свої сили і увагу, — шлю всім вам палкий привіт.

П'ять років минуло з часу запровадження загального навчання. Багато труднощів стояло на шляху в справі здійснення всеобучу — відсутність приміщень, підготовлених педагогів, шкільного устаткування, підручників і навчального приладдя, особливо гостро давалося взяти в ці роки.

Важкі були ці роки соцбудівництва в Західній області, де в свій час проведено було століпінську реформу, села поділено на хутори, де принцип «кожний за себе, а господь бог за всіх» пустив особливо глибоке коріння. Старе викорінюється все швидшими темпами. Руками мільйонів будується соціалізм. Мільйонами керує на культфронті загартована в боротьбі, озброєна теорією марксизму-ленінізму партія більшовиків.

Ламається стара, дрібновласницька психологія, перебудовується побут, швидко змінюється все життя. У ногу з життям, вдивляючись у його запити, виховується покоління, здатне завершити справу своїх батьків і матерів на фронті соцбудівництва.

Шлю вам і всьому учительству Західної області, шлю
всій її молоді, яка серйозно береться за справу культбу-
дівництва, усім тим, хто працює в галузі культури, палке
побажання успіху в роботі.

Н. Крупська

*14 серпня 1935 р.
З Москви в Смоленськ*

*Вперше опубліковано в газ.
«Большевистский молодняк»
(Смоленськ), № 135, від
16 серпня 1935 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО РОБІТНИКІВ І РОБІТНИЦЬ ФАБРИКИ «КРАСНЫЙ ТКАЧ»

Дорогі товариші, робітники і робітниці фабрики «Красный ткач»! Дозвольте передати вам через робітниць, які побували в мене, мій палкий привіт!

Сорок років тому ви жили й працювали у найжахливіших умовах. Потай від поліції і від ваших хазяїв мені вдалось побувати у ваших гуртожитках. Від робітників вашої фабрики, які вчилися у мене в Смоленських класах, я знала, якої безмежної експлуатації ви зазнавали. Ваш тодішній хазяїн — англієць Торнтон — за допомогою царської влади і духівництва тримав вас у темноті і покорі.

Сорок років тому, за закликот Леніна, ви почали боротьбу з усіма експлуататорами. Вона тривала не день і не два, а довгі роки. Тепер ви господарі життя, берете активну участь у боротьбі за соціалізм. Ваші матері не сміли жодного разочка побувати на тому боці Неви. Ваш тодішній хазяїн Торнтон боявся, щоб не довідались, бува, вони від робітників інших фабрик про боротьбу робітників з хазяями. Не вдалось Торнтоноті заховати шила в мішку. Робітники стоять тепер при владі.

Торнтон тримав робітників і робітниць у темноті. Радянська влада відкрила перед жіночою і чоловічою молоддю вашої фабрики всі двері до знання. Ваша молодь добре знає слова Леніна, які він написав 40 років тому: «Без знання робітники — беззахисні, із знанням вони — сила!»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 80.— *Ред.*

Робітники нашої великої Країни Рад стали силою і високо тримають вони прапор Леніна.

Дорогі товариші! Бажаю вам успіху в роботі, бажаю, щоб з кожним днем усе радіснішим, світлішим, освіченішим ставало ваше життя.

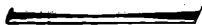
Палко дякую за сердечний лист старим виробникам.

Н. Крупська

[Не пізніше 12 грудня]
1935 р.
З Москви в Ленінград

Вперше опубліковано в газ.
«Легкая индустрия», № 169,
від 12 грудня 1935 р.

Друкуються за вказаним
джерелом

ДО Є. Г. РУДАКОВОЇ

Шановна товаришко, вибачте, що відповідаю так пізно (через три місяці). Цього року я так завантажена, що ніяк не можу вибрати часу на читання рукописів.

У даному питанні — як треба писати дитячу радянську казку — я нічого не зможу Вам сказати. По-моєму, тепер життя таке цікаве, що треба навчитися просто, образно, цікаво, зрозуміло розповідати дітям про те, що робиться навколо, це буде цікавіше від усякої казки. Цікавіше і потрібніше.

З привітом *Н. Крупська*

[23 грудня 1935 р.]
З Москви в Ленінград

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 223

ДО А. Г. АФАНАСЬЄВА

Дорогий товаришу,

тільки сьогодні могла я прочитати Вашого листа, який одержала місяця півтора тому.

У мене в цьому році надзвичайно велике навантаження (годин 15 на день), а я вже стара — сили занепадають. Тому не сердіться за пізню відповідь...

Мені в житті в галузі письменництва довелось пережити теж чимало невдач. В юнацькі роки носила свою статейку в газету, статейка загинула в архіві, років у сімнадцять просиділа над переробкою не то «Графа Монте-Крісто», не то «Трьох мушкетерів» у живе просте оповідання для Ситінського видання — знову ніхто не відповів¹, написала статейку для «Искры», її похвалили, але з політичних міркувань треба було надрукувати статтю іншого товариша, і т. д. і т. ін. І зараз багато різного ненадрукованого лежить, багато кинуто в кошик. Якби від усього цього засмучуватись, давно б довелося вдатися в безвихідну тугу.

Звичайно, писати художній твір далеко складніше, ніж різні статейки і компіляції, але все-таки занепадати духом нема підстави.

Зараз у Дитвидаві нові люди, зв'яжіться з ними. Крім того, треба не тільки з письменниками радитися, порадьтеся з комсоргами (хороший народ), з батьками дітей робітників (наприклад, із стахановками з «Трехгорной мануфактуры», які брали дітей з дитбудинків на Жовт-

¹ Див. стор. 9—11.— *Ред.*

неві свята) і т. д. і т. ін., прислухайтесь до їхньої думки, може, після таких розмов захочеться дещо переробити в своїх творах.

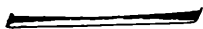
Ну, всього найкращого. Тисну руку.

Н. Крупська

[23 грудня 1935 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 247*

ДО ПАРТИЙЦІВ І КОМСОМОЛЬЦІВ, ФАБКОМУ,
АДМІНІСТРАЦІЇ, ВСЬОГО КОЛЕКТИВУ ФАБРИКИ
ІМЕНІ КЛАРИ ЦЕТКІН

Дорогі товариші!

У цьому році ми маємо великі зрушення в господарській роботі, в галузі організаційній, в галузі культурній.

Міцніше згуртовуються, організовуються трудящі нашої Країни Рад, трудящі всього світу дивляться на СРСР з надією і хвилюванням, стежать за тим, як бореться наша країна за мир, за соціалізм.

У нас величезні досягнення, але не до кінця ще викорено тяжку спадщину старого. Залишилися ще неписьменні, велика ще малописьменність, особливо серед жінок. Але жінка тепер вже не просто чоловікова дружина, вона громадський працівник, вона хоче виховувати своїх дітей по-новому, вона хоче весь побут перебудувати по-новому. На кожному кроці відчуває вона, що не вистачає їй знань.

Необхідно, щоб на вашій фабриці, на фабриці, названій ім'ям великої революціонерки Клари Цеткін, яка пристрасно боролась за розкріпачення жінки-робітниці, стало справою честі всіх заводських організацій добитись того, щоб не залишилось жодної неписьменної, щоб значно підвищилась письменність кожної з робітниць.

Тепер учиться не тільки молодь, учаться всі, кому близька справа Маркса — Енгельса — Леніна. Усі свідомі працівники нашої Країни Рад, яка пройшла такий тяжкий шлях боротьби, виростила в цій боротьбі кадри самовідданих борців, добилась величезних досягнень, наполегливо вчаться.

Наркомос робить вашу школу опорною. Це означає, що він приділятиме їй особливу увагу, стежитиме, щоб робота в ній проходила якнайкраще.

Спільними зусиллями піднесемо роботу на вищий ступінь.

Про що треба подбати? Клуб ваш піклується про школу. Треба забезпечити тільки кожний клас окремою кімнатою. Треба до початку занять провести старанний облік усього господарського і навчального устаткування і вжити заходів до того, щоб остаточно обладнати школу.

Треба знайти всі можливості збільшення коштів на загальноосвітню роботу з дорослими.

Треба вжити всіх заходів до якнайбільшого охоплення навчанням усіх, хто хоче вчитися, повести за цю справу широку агітацію.

Але самої агітації мало, треба створити умови, які давали б можливість тим, хто хоче, вчитись.

Треба оточити учнів громадським піклуванням, влаштувати їхніх дітей, організувати позачергові одержання і прийоми у ваших закладах (магазини, їдальня, амбулаторії та ін.).

Треба, щоб до школи не тільки записались ті, хто хоче вчитись, але й акуратно відвідували заняття і щоб не було відсіву. У цеху, в бригаді треба розгорнути повсякденну боротьбу за акуратне відвідування школи. Але треба не тільки агітувати, а й допомагати не відставати від класу. У жінки-робітниці часто бувають неминучі пропуски — хворіють діти, господарство забирає час, доводиться пропускати іншим разом. Але треба, щоб пропуски не спричинялись до відставання в заняттях. Для цього необхідно, щоб школа обросла рядом помічників — культармійців, які допомагали б тим, хто відстає, доганяти клас, організовуючи з ними спеціальні заняття при школі або дома. Не всі зможуть взагалі відвідувати школу через різні причини. Культармійці зможуть організувати для них індивідуально-групове навчання.

Культармійці повинні працювати під керівництвом школи, тісно пов'язуючи свою роботу з роботою школи, беручись за справу з такою самою енергією, як і вчителі школи, не пропускаючи занять, доводячи розпочату роботу до кінця, звітуючи регулярно про свою роботу.

Культармійцям треба, звичайно, всіляко допомагати, оплачувати проїзди, давати вказівки та ін.

Учні не тільки оволодівають у школі грамотою, школа дає їм загальний розвиток, вчить їх користуватись книгою, вдивлятись у життя, допомагає їм усвідомити багато чого, стати громадськими працівниками. Треба, щоб клуб, бібліотека, газета включились у роботу по освіті дорослих, влаштовували читання, літературні вечори, екскурсії, лекції та ін.

Партійна і комсомольська організації можуть зробити дуже багато для піднесення політичної свідомості робітників.

Потрібна спільна робота в справі створення зразкової школи дорослих. До цієї спільної, дружної, наполегливої роботи, товариші, і закликає вас Наркомос.

Заст. наркомоса *Крупська*

[1935 р.]
З Москви

*Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4*

*Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 12, арк. 463—485*

ДО М. М. КНІПОВИЧА *

Дорогий Миколо Михайловичу, недавно я переглянула підручник з зоології Цузнера, страшенно він мене обурив¹, образилась за природознавство і захопилась останнім часом популярною літературою. Написала звернення², яке до цього додаю, і почала всім надокучати цією справою. Партія підтримує, комсомол підтримує.

Зв'язалась з секретарем Академії наук товаришем Горбуновим, він береться за організацію цієї справи.

Ростовський державний університет уже включився в цю справу³. Узявся писати популярну брошуру директор університету Ростовського Дернов, узялись писати брошури студенти старших курсів.

Переговорила з багатьма старими друзями, які мають відношення до науки, як Кржижановський та інші, і в мене таке враження, що можна буде добре організувати цю справу.

На Вас покладаю дуже велику надію, знаючи Ваш досвід, пам'ятаю, як Ви мене вчили рибу потрошити в Стірсуддені⁴.

¹ Мова йде про підручник для шкіл дорослих. (Див. т. 10 цього вид., стор. 000—000; т. 9, стор. 624—625).— *Ред.*

² Мова йде про лист Н. К. Крупської до Академії наук СРСР, опублікований під назвою «Потрібні кадри популяризаторів». (Див. т. 8 цього вид., стор. 569—570).— *Ред.*

³ Див. т. 8 цього вид., стор. 567—568.— *Ред.*

⁴ У червні-липні 1937 р. В. І. Ленін і Н. К. Крупська жили на дачі М. М. Кніповича в Стірсуддені (Фінляндія). (Див. стор. 104—107).— *Ред.*

Чи не можна включити в цю справу Юлю й Таню? ¹.
Усім Вашим шлю палкий привіт.

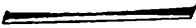
Н. Крупська

[10 січня 1936 р.]
З Москви в Ленінград

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 470

¹ Юля і Таня — очевидно, дочки М. М. Кніповича. — Ред.

ДО Х. З. ГАБІДУЛЛІНА

Товаришу Габідуллін,

призначення Вас начальником [Управління] шкіл дорослих має велике принципіальне значення.

Кожний революційний період в історії нашої країни супроводився певним культурним піднесенням. Візьміть 60-і роки. У недільні школи того часу йшли вчені, люди науки, йшли, щоб зробити пролом у віковичній темноті. У 90-і роки, коли складалась наша партія, у недільні школи йшли інженери, геологи та інші — знов-таки люди науки. Ще яскравіше це виявилось у 1905 і в 1917 роках.

Тепер стахановський рух — по суті справи глибоко революційний рух — супроводиться також піднесенням культури. Ми бачимо величезний потяг до культури широких мас. Особливістю даного моменту є те, що цей рух тепер відбувається в умовах перемоги соціалізму і має надзвичайно велике значення, питома вага якого не завжди усвідомлюється до кінця. Ми будемо тепер культуру соціалістичну духом і національну формою.

Мені здається, призначення Вас на пост начальника Управління шкіл дорослих має надзвичайно велике принципіальне значення. Зміст його той, що до цієї справи залучаються найвидатніші наукові сили, які тепер прагнуть тісно зімкнутися з масами, — Академія наук першою відгукнулась, наприклад на таку справу, як писання популярних книг. Це ознака часу. У нашій Країні Рад справа честі для вчених допомагати озброїти маси знаннями.

Але країна наша багатонаціональна, культроботу не можна стригти під один гребінець. Соціалістична куль-

тура — синтез культур різних народностей, інакше й бути не може. І тому призначення Вас на цей пост має принципіальне значення.

Йдучи на допомогу масам, ми вчимося у них.

Товаришу Габідуллін, мені здається, Ви не повинні відмовлятися від почесного завдання, яке покладається на Вас, а треба, засукавши рукава, по-більшовицькому, не гаючи жодної хвилини, братись до справи¹.

Я зобов'язуюсь віддати весь свій досвід роботи на цьому фронті на допомогу Вашій роботі.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

28 січня 1936 р.
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 31, арк. 40

¹ *Х. З. Габідуллін*, до цього начальник Управління університетів Наркомосу РРФСР, почав виконувати обов'язки начальника Управління шкіл дорослих з 1 лютого 1936 р.— *Ред.*

ДО РУДНИКОВОГО КОМІТЕТУ ЗАПОЛЯРНОГО
АПАТИТОВОГО РУДНИКА імені С. М. КІРОВА *

Дорогі товариші,

одержала вашого листа про заповіт товариша Можарова. Мені здається, треба страхову премію витратити на влаштування дитзакладу. Таким закладом треба було б зробити дитячий садок для дітей гірників і назвати його ім'ям товариша Можарова. Повідомте, будь ласка: 1) розмір премії, 2) в якому стані у вас справа з дитсадками, чи всіх дітей гірників обслуговують дитсадки, якщо не обслуговують, то чому.

З свого боку ми постараємось допомагати дитсадку імені Можарова.

Напишіть, як ви дивитесь на цю справу, чи вважаєте ви доцільною мою пропозицію, чи, може, доцільніше зміцнити який-небудь з існуючих вже дитсадків, або, можливо, у вас є ще якісь інші пропозиції.

Чекаю вашого повідомлення.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[11 лютого 1936 р.]
З Москви в м. Кіровськ
(Ленінградська обл.)

Вперше опубліковано в журн.
«Огонек», 1959, № 10

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 449

ДО В. ОГАНОВОЇ *,
ДОМОГОСПОДАРКИ

Дорога товаришко Оганова,
велике спасибі за Ваш лист, за піклування про безпритульних. Прочитала листа Вашого, де Ви описуєте роботу бакинських домогосподарок, з великим інтересом. На День 8 березня приїхати в Баку не зможу, але передайте від мене палкий привіт бакинським домогосподаркам, побажання успіху в їхній роботі.

Н. Крупська

[12 лютого 1936 р.]
З Москви в Баку

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 570, арк. 1

ДО В. І. ФЕДЬКА

Дорогий товаришу Федько, давно вже одержала альбом з відзивами читачів, посланий Вами, відзиви цікаві, треба якнайширше поставити цю справу.

Добре було б також організувати відзиви на науково-популярну книжку. Зараз почалась кампанія в справі писання науково-популярних книг, важливо, щоб за цю справу взялись і читачі, критикували. Посилаю у вашу бібліотеку свою книжку на цю тему¹.

Великий привіт.

Н. Крупська

[13 лютого 1936 р.]
З Москви в Одесу

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 36, арк. 445

¹ Мова йде про збірник статей Н. К. Крупської «Стахановці потребують науково-популярної літератури» (М., вид. Науково-дослідного інституту бібліотекознавства, 1936).— *Ред.*

ДО СІЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕКАРІВ, ЗАВІДУЮЧИХ
РАЙВНО, БІБЛІОТЕЧНИХ ІНСПЕКТОРІВ,
ЗАВІДУЮЧИХ КРАЙ(ОБЛ)ВНО

Сьогодні опубліковано постанову Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР *про проведення соціалістичного змагання Рад у 1936 р.*¹

У всіх бібліотеках необхідно негайно розгорнути роботу по пропаганді цього рішення серед широких читачьких мас. Бібліотеки повинні в зв'язку з цим рішенням організувати рекомендацію книг по змаганнях, що проводяться, в першу чергу обслуговуючи потрібною книгою *стахановців і кращих ударників* тих галузей народного господарства і культури, в яких проводяться змагання.

Бібліотеки повинні допомогти місцевим Радам у заходах по здійсненню і найкращому проведенню змагань.

Особливу увагу треба приділити *підготовці і проведенню в квітні — листопаді Всесоюзного соціалістичного змагання сільських Рад на кращу організацію роботи по культурно-побутовому обслуговуванню колгоспного села.*

Конкурс сільських бібліотек², який щойно закінчився, показав, що при зусиллі бібліотечних працівників, при спільній їх роботі з комсомолом, колгоспним активом,

¹ Мова йде про постанову ЦВК Союзу РСР «Про проведення конкурсів-змагань Рад у 1936 р.» від 17 лютого 1936 р., опубліковану в газ. «Известия», № 44 від 21 лютого 1936 р.— *Ред.*

² Мова йде про Всесоюзний конкурс на кращу сільську бібліотеку, який проходив з 15 липня 1935 р. до 1 січня 1936 р.— *Ред.*

учителями, агрономами лікарями можна добитись значних результатів по зміцненню сільських бібліотек.

Кожна сільська бібліотека повинна за час змагання добитись наявності не менше 3000 книг у бібліотеці — (з них не менше 2000 опрацьованих), які за своїм змістом відповідають сучасним запитам колгоспного читача, завданням соціалістичного будівництва.

Кожна сільська бібліотека повинна добитись того, щоб через свій абонемент, пересувки і книгонош на кінець змагання охопити все письмєнне населєння своєї сільради.

Кожна сільська бібліотека повинна взяти на окремий облік і повинна особливо допомагати стахановцям, кращим ударникам колгоспів, колгоспному активові.

Треба добиватись не менше двох кімнат для сільської бібліотеки, хорошого культурного обладнання їх.

При кожній бібліотеці потрібно створити бібліотечну раду. У кожній бібліотеці повинен бути каталог, усі книги заінвентаризовано, на всіх читачів заведено читацькі формуляри.

Кожна сільська бібліотека повинна охопити пересувками всі колгоспи і допомагати великим колгоспам створювати свої колгоспні бібліотеки.

Народний Комісаріат Освіти і його Бібліотечне управління впевнені, що всі край (обл) і райвно негайно вживуть потрібних заходів до того, щоб, закріплюючи і розвиваючи успіхи Всесоюзного бібліотечного конкурсу, бібліотеки зайняли в соціалістичному змаганні сільрад належне місце.

Негайно організуйте інструктаж, підготовку і перепідготовку сільських бібліотекарів. Проводьте регулярні методнаради при районних бібліотеках, перевірте роботу колекторів у справі постачання сільських бібліотек, забезпечте своєчасне розсилання і викуп літератури для сільських бібліотек, вживіть заходів до забезпечення предметами бібліотечної техніки, добивайтесь ширшого висвітлення роботи сільських бібліотек у пресі.

Партія і уряд створили всі умови для якнайшвидшого піднесення роботи сільських бібліотек. Ми повинні добитись того, щоб у соціалістичному змаганні сільських Рад

на найкращу організацію роботи по культурно-побутовому обслуговуванню колгоспного села сільські бібліотеки стали зразковими.

Н. Крупська

*21 лютого 1936 р.
З Москви*

*Вперше опубліковано окремою
листівкою під тією самою
назвою, М., вид. НКО РРФСР, 1936*

*Друкується за збірником:
Н. К. Крупська, О библиотечном деле, М., вид.
Всесоюзної бібліотеки
імені В. І. Леніна, 1957*

ДО ДАВЛЕТА МАМЕДОВА,
НАРКОМА ОСВІТИ ТУРКМЕНСЬКОЇ РСР

Дорогий товаришу!

У нас у Північно-Кавказькому краї є Туркменський район. Народ там культурно зростає, хоче вчитись, але у них немає ні підручників, ні літератури рідною мовою.

Велике прохання допомогти Туркменському районі Північного Кавказу в одержанні підручників і літератури туркменською мовою, а також допомогти у виданні туркменською мовою книжок краєзнавчого характеру.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[22 лютого 1936 р.]
З Москви в Ашхабад

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 424*

ДО С. Х. ВАРДАНІАНА,
СЕКРЕТАРЯ ТАГАНРОЗЬКОГО МІСЬККОМУ ВКП(б)

Товаришу Варданіан, у мене велике прохання звернути увагу на колишніх безпритульних, яких направляють на підприємства на роботу. Молодь життя не знає, влаштуватись не вміє, а завкоми зовсім про них не дбають. ВНО також не дбає.

Добре, якби Таганрог виявив тут ініціативу.
Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[2 березня 1936 р.]
З Москви в Таганрог

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 420*

ДО А. Н. ШИРОВСЬКОЇ *,
ВИКЛАДАЧА ПЕТРОВСЬКО-ЗАБАЙКАЛЬСЬКОГО ПЕДТЕХНІКУМУ

Шановна товаришко, я вважаю, що починати вчити в школі треба не з 8 років, а з 7, а то зараз на першому році навчання ми маємо дуже різний склад підготовки: одні діти неписьменні, інші письменні і т. ін., це заважає роботі, але Ви неправі, [якщо] вважаєте, що грамоти треба вчити дітей мало не з 2—3 років. Це ні до чого. Хай вбирають ширше враження навколишнього життя, учаться малювати, дещо робити, слухати й розуміти прості розповіді дорослих, учаться організовано гратись. Не можна перебільшувати знань дітей, переоцінювати їх свідомість. Школа все-таки обмежує поле спостережень. Малятам потрібно більше волі, у центрі повинна бути гра.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[5 березня 1936 р.]
З Москви в м. Петровськ-
Забайкальський
(Східно-Сибірський край)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 403

ДО Г. М. КОЗЛОВА *

Товаришу Козлов, прочитала я Вашого листа. Ви цілком праві, що виховання відбувається не тільки в школі, але й поза школою, в домашньому середовищі. Ви праві, що треба навчитись правильно розподіляти весь свій час, а не тинятись марно. Але план розподілу часу, накреслений Вами, по-моєму, неправильний. Адже піонер жива людина, а не машина, у нього є певні інтереси, уподобання, товариші, якесь є в нього своє обличчя. У Вас виходить, що піонер нічим не може захоплюватись — ні технікою, ні природознавством, ні читанням, що в нього один день як дві краплини води повинен бути схожим на другий.

Крім того, Ви сім'ю собі дуже вже по-обивательському влаштованою уявляєте. По-перше, буває так, що нікого з дорослих дома нема, всі на роботі; буває, що живуть по кілька сімей в одній квартирі; буває, дома робота якась є; буває, і характер у батьків не дуже добрий.

Крім того, необхідно, щоб учень свій вільний час умів організовувати сам якнайдоцільніше, враховуючи всі умови. За вказівкою не навчишся організовано жити. Життя за постійною вказівкою не виховає з дітей дисциплінованих людей, занудьгують вихованці від такого життя...

У Вашому плані дуже багато надуманого. Інакше треба виховувати дітей.

Н. Крупська

[19 березня 1936 р.]
З Москви в Горький

*Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1962, № 3*

*Друкуються за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 366*

ДО КОЛГОСПНИЦЬ КОЛГОСПУ «БОЛЬШЕВИСТСКИЙ» *

Дорогі товаришки колгоспниці «Большевистского» колгоспу Омського району, одержала я вашого листа, якого ви написали мені в зв'язку з Міжнародним жіночим днем.

Ваш лист я багато разів читала й перечитувала. Я знаю старе село, і врзалося мені в пам'ять, як у Лузькому повіті Петербурзької губернії мені одна дівчинка 15 років розповідала, що вона не тільки в своєму повітовому місті, яке за десять верст від їхнього села знаходилось, не бувала, [але] ніколи не була вона і в сусідньому селі. І не те щоб її хтось не пускав, а просто все це мало її цікавило, тільки своє село цікавило.

І ось коли я читала вашого листа й бачила, як ви цікавитесь усім, що робиться в нашій Країні Рад, що робиться в усьому світі,— раділа я страшенно.

У нас добирають для вас книжки, які зроблять для вас ясним і стахановський рух, і всі питання міжнародного руху.

Пошлемо цими днями. А поки що шлю вам палкий, більшовицький привіт. Дуже рада буду, якщо напишете докладніше про свій колгосп, про бібліотеку, про школу дитячу і школу дорослих, про вашу молодь.

Ваш лист широко використала для преси і в своїх виступах про нього згадую. Дуже він показовий для зростання свідомості наших колгоспниць.

Ну, всього найкращого, бажаю палко успіху у вашій роботі.

Ваша Н. Крупська

[12 квітня 1936 р.]
З Москви в колгосп
«Большевистский»
(Сосновська сільрада
Омської обл.)

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 356

ДО А. О. ЖДАНОВА,
СЕКРЕТАРЯ ЦК ВКП(б)

Товаришу Жданов, пересилаю Вам листа вчорашніх вихованців дитбудинків, теперішніх учнів ФЗУ. Я не знаю, кому пересилати такі листи. Молодь вже пішла працювати на завод, вона поза віданням Наркомосу, а такий завод, як Ростовський сільмаш, тримає дітей неписьменними, роззутими, роздягненими. Таких листів безліч. Питання про безпритульність залишається й досі гострим. Гроші в нас є...

Чи не краще дітей улаштувати по-людському, по-справжньому подбати про них.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[16 квітня 1936 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика», 1961, № 11

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 355

ДО В. ШАБОВИЧ *,
УЧИТЕЛЬКИ ЧАДОВЕЦЬКОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Дорога товаришко Шабович,
одержала Вашого листа, також листа дітей, їх роботи,
знімки. Велике спасибі. Видно, яку велику роботу Ви
і Ваш чоловік проводите. Передайте йому мій привіт.

Тепер усі дорослі пристрасно хочуть вчитись, а на
місяцях часто нема нікого, хто б міг їм допомогти. Тому
я завжди рада, коли чую й читаю, що проводяться за-
няття з дорослими. Це дуже потрібна справа.

Міцно тисну Вашу руку і бажаю успіху в роботі. Пал-
кий привіт на День 1 Травня.

Н. Крупська

*[30 квітня 1936 р.]
З Москви в с. Чадобець
(Богучанський район
Красноярського краю)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 250*

ДО І. І. РИБАКОВА

Дорогий товаришу, з Вашого листа я бачу, що Ви дуже тяжко переживаєте смерть Вашої дружини.

Дуже тяжко буває, коли вмирають близькі, любими люди. Але у Вашої дружини була дитина. Якщо Ви дружину любили, так треба Вам узяти себе в руки й оточити дитину увагою і піклуванням, треба виростити з неї щасливу людину. З психіатрами треба розмовляти менше, а взятись за яку-небудь громадську роботу, яка Вам найближча. У житті є безліч пережитків старого — в цьому відношенні Ви праві, треба їх швидше викоренити і кожному треба для цього робити все, що він може, для того, щоб налагодити життя по-іншому. Збоку радити важко, самому видніше, що можеш робити. Але насамперед піклуйтесь про Толю.

Бажаю здоров'я і сил.

Н. Крупська

[4 червня 1936 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 317*

ДО ПИСЬМЕННИКА-ПОЧАТКІВЦЯ

Дорогий товаришу,

мені здається, Ви стоїте на хибному шляху. Якщо Ви хочете стати справжнім поетом, письменником, якого б любили і цінили маси, Вам треба дуже багато попрацювати над собою. Тут не допоможуть ніякі вузи, ніякі спілки письменників.

З Вашого листа я не бачу, за що Ви вболіваєте серцем, що Вас, крім власної літературної кар'єри, хвилює. А той, хто дивиться на навколишнє життя байдуже, «з вікна письменницького вагона», ніколи справжнім письменником не стане. Ось Ви були в гірничому інституті. Чи знаєте Ви побут шахтарів, їх настрій? Це одна з передових верств пролетаріату, а Вам до них справи немає... сподіваюсь, поки що.

Інженера з Вас, по-моєму, не вийде, тут потрібний інший склад, інша підготовка.

Я порадила б Вам піти попрацювати в шахту, застосувати набуті Вами знання, попрацювати пліч-о-пліч з рядовими робітниками, придивитись до їхнього життя, побуту. Тоді й теми для віршів стануть життєвими, і будуть речі, які Вас хвилюватимуть.

У письменників-початківців — і часто навіть у дітей робітників — часто буває багато панського зазнайства, але треба змити [його] з себе до кінця.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[3 липня 1936 р.]

З Москви

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 56, арк. 310

ДО УЧНІВ ШКІЛ ДОРОСЛИХ ЛЕНІНСЬКОГО РАЙОНУ МОСКОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дорогі товариші! Одержала листа від конференції шкіл дорослих, яка недавно відбулась у вас.

Ваше рішення перетворити в 1936 році Ленінський район у район суцільної письменності всіляко вітаю. Покладаю велику надію на те, що кожний член РВК, кожний член секції лікнепу при сільрадах, усі господарники, усі комсомольці, усі партійні і безпартійні більшовики, всі освітяни, робітники й колгоспники, усі ІТП та їх дружини докладуть усіх сил до того, щоб допомогти вам ваше рішення здійснити по-більшовицькому.

Володимир Ілліч завжди вимагав, щоб жодне слово, хоч і сказане від усього серця, не залишалось добрим побажанням, а перетворювалось у життя...

Шлю вам палкий привіт і побажання ваше рішення виконати повністю.

Н. Круська

*2 жовтня 1936 р.
З Москви в сел. Леніно
(Московська обл.)*

*Вперше опубліковано в газ.
«Ленинский путь» (Леніно), № 98
від 7 жовтня 1936 р.*

*Друкується за вказанням
джерелом*

ДО В. А. МУСКІНА,

ЗАВІДУЮЧОГО ВІДДІЛОМ ПІОНЕРІВ ЦК ВЛКСМ

Тов. Мускін, мене дуже засмутила постанова вашого пленуму про піонерів ¹.

Торік комсомол організував вивчення промови Леніна про завдання спілок молоді. Поставлено справу було дуже добре, дуже широко. А в цьому році ухвалюється рішення про піонерів, прямо протилежне тому, чого хотів Ленін.

Він говорив: «Треба, щоб Комуністична спілка молоді виховувала всіх з молодих років, з *дванадцяти років*, у свідомій і дисциплінованій праці» (т. 31, стор. 262) ².

А Ви в п. 3-му «Правил поведінки юних піонерів» пишете: «Піонер любить і поважає працю. Піонер навчається якої-небудь цікавої і корисної справи». А з нецікавою працею як? Адже не у всіх домробітниці є: підмитати підлогу, топити пічки, варити обід, працювати на городі, дірки зашивати не так-то вже цікаво. Ну, «нецікавою» працею нехай інший хтось займеться. Ехе-хе!

Ленін говорив: «Ми не вірили б навчання, виховання і освіти, коли б вони були загнані тільки в школу і відірані від бурхливого життя». (Т а м ж е, стор. 259).

¹ Мова йде про постанову II пленуму ЦК ВЛКСМ X скликання «Про виконання рішень X з'їзду ВЛКСМ по поліпшенню роботи серед піонерів», опубліковану в газ. «Комсомольская правда», № 230, від 4 жовтня 1936 р.— *Ред.*

² Висловлювання В. І. Леніна в цьому листі даються за українським виданням його Творів. Курсив у цитатах належить Н. К. Крупській.— *Ред.*

Куди ж у Вас поділось «*бурхливе життя*»? Хіба Ви не знаєте, як багато ще в навколишньому житті пережитків старого, особливо в побуті? Що ж, ця справа не стоується молоді, не стосується піонерів?

Коли старші, батьки в тому числі, бешкетують: п'ють, крадуть, б'ють дітей, лають домробітниць, примушують дітей брехати, красти, лають євреїв, китайців і т. ін.— що ж, з поваги до старших піонер слова не може сказати, ні за кого заступитись не може? Який же комуніст з нього вийде?..

Ленін говорив: «Бути членами Спілки молоді, значить вести справу так, щоб *віддавати свою роботу, свої сили на загальну справу*. Ось у цьому полягає комуністичне виховання. Тільки в такій роботі перетворюється юнак або дівчина в справжнього комуніста». (Т а м же, стор. 260—261).

Ви про громадську роботу не говорите жодного слова, хоч знаєте, що бувають випадки, коли вожаті карають піонерів громадською роботою.

На ділі наші діти громадські працівники: вони і на іспанців гроші збирають, і дорослих грамоти навчають, і іграшки для дитсадків роблять, і бібліотекам допомагають, і т. д. і т. ін. Хіба піонери не сміють цього робити?

Ленін говорив про те, що найважливіше — *чого і як* навчатись. Про це в постанові не сказано. У пункті про поведінку *треба було б сказати про товаришування*. Чи може піонер дивитись спокійно на те, що його товариш ходить голодний, що в нього нема книг для читання, що його не пускають учитись?

Праця, товаришування дисциплінують, на це увагу треба звертати, а не повчати все дітей.

Не сердіться за бурчання. Дуже вже хочеться, щоб діти росли бойовими, свідомими дітьми, а не просто слухняними хлопчиками і слухняними дівчатками.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

3 жовтня 1936 р.
Москва

Публікується вперше
на рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 17, арк. 255а—255б

ДО ТОВАРИША ВОЛОДИНА,
ВИПУСКНИКА ЛЕНІНГРАДСЬКОГО ПОЛІТОСВІТІНСТИТУТУ

Тов. Володін,

усі студенти хочуть залишатись або в Москві, або де-небудь поблизу, ніхто не хоче їхати в провінцію. Кожний, хто закінчив політосвітінститут, повинен уміти проводити масову роботу, організувати роботу. Той, хто закінчив політосвітінститут, повинен уміти самостійно набувати знань, яких йому не вистачає. Він для цього досить підкований. Треба прямо сказати, Ви не хочете жити в провінції, у цьому основне.

Я повинна підходити з точки зору інтересів справи. Тому скасовувати постанову не можу.

Н. Крупська

[12 жовтня 1936 р.]
З Москви в Ленінград

*Публікується вперше
за копією*

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 14,
од. зб. 9, арк. 86

ДО УЧНІВ ВЛАДИМИРСЬКОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ТЕХНІКУМУ

Дорогі товариші учні бібліотечного технікуму, користуюсь з нагоди, щоб послати вам привіт.

Багато з вас, як розповідали деякі директори бібліотечних технікумів, ще досить байдуже ставляться до своєї професії, вона їх ще мало захоплює. Їм хочеться поки що тільки вчитися взагалі.

Думаю, що кожний з вас хоче, щоб наша Країна Рад стала країною освіченою, культурною. Без цього вона не може стати країною соціалістичною, без цього життя в ній не може стати світлим, організованим, радісним.

Тепер, коли у нас розвивається все ширше й ширше промисловість, коли у нас колективізація стала переважною формою сільського господарства, коли ми стаємо країною дедалі могутнішою,— робота на культурному фронті особливо важлива. Бібліотечна робота тепер має велике значення. Але робота не налагодиться, якщо людина не полюбить своєї справи, не стане її ентузіастом, не працюватиме з захопленням.

І ось одно з найважливіших завдань, які стоять перед вами,— це полюбити бібліотечну справу. А для того, щоб її полюбити, треба її знати. Збоку може здатися, що вся справа в простій механізації видачі книг. Той, хто так думає, помиляється.

Треба вам насамперед зацікавитись книгою, навчитись черпати з неї знання, радість, керівництво до дії.

Нікуди не годиться той бібліотекар, який не любить читати, який, читаючи цікаву книгу, не забуває все на

світі. Є чудові книги, що розкривають людям очі, є хвилюючі книги, прочитавши які, ніколи їх не забудеш.

Нехай ті з вас, хто любить читати, зацікавлять читанням товаришів, розкажуть їм про те, що дала їм та чи інша книга, захоплять нею інших.

Мені розповідав один молодий хлопець, кіоскер, культурний продавець книги: «Раніше, коли я на заводі працював, я не дуже любив читати, а тепер жити без книги не можу». І він став справжнім радянським культурним продавцем книги — палким пропагандистом і агітатором.

Полюбити майбутньому бібліотекареві книгу — у цьому головне. Полюбити книгу, — значить полюбити й бібліотечну справу. Треба навчитись добре розбиратись у книзі. Почитайте старих критиків: Чернишевського, Добролюбова, Белінського, — ви зрозумієте, наскільки важлива правильна оцінка книги. Почитайте, як Ленін оцінював книжки, і візьміться за цю справу. Нехай ви ще мало знаєте. Не біда, навчитеся. Ви — колектив. Беріться за цю роботу не поодинокі, а невеликими групами спочатку. Нехай три-п'ять чоловік прочитають яку-небудь книжку і потім спільно обговорять її, потім спільно напишуть на неї відзив. Нехай така робота, як читання книг, стане для них звичною. Уміння розбиратись у книгах так само важливе для бібліотекаря, як любов до читання. Потім учіться передавати свої знання про книгу іншим, переконувати, доводити — це треба вміти. Треба навчитись допомагати іншим оволодівати читаним матеріалом. Якщо ви цього навчитеся, ви будете добрими бібліотекарями. В порядку громадської роботи йдіть у яку-небудь бібліотеку не просто «дивитись» на роботу, а приєднуйтеся до цієї роботи, проводьте читання, ставайте книгоношами, тоді ростимуть з вас ентузіасти бібліотечної справи.

Вдумуйтеся, що і як треба робити в бібліотечній роботі, придивляйтеся до всіх дрібниць, наполегливо добивайтесь поставленої мети, перевіряйте себе — і виростуть з вас досвідчені працівники. Працуйте над собою, учіться вчитись по-ленінському, *по-іллічівському*.

Бібліотечна справа має у нас в країні величезні перспективи, їй потрібні досвідчені працівники.

Подивіться, який народ у нас став розвинений, як прагне він до знання. Учіться йти в ногу з життям, у ногу

з соціалістичним будівництвом, і тоді ваша професія бібліотекаря даватиме вам глибоке задоволення.

Я пишу про те, що вам треба працювати над собою. Ця робота над собою і товариська взаємодопомога, якої теж треба вчитись, допоможуть вам оволодіти і всіма тими загальноосвітніми і спеціальними знаннями, які потрібні бібліотекареві.

Дбайте про свої бібліотечні технікуми, працюйте над тим, щоб зробити їх зразковими навчальними закладами, культурними, з серйозно поставленим навчанням, які проводять велику громадську роботу на бібліотечному фронті. І, закінчуючи бібліотечний технікум, підтримуйте з ним зв'язок.

Міцно тисну ваші руки, дорогі товариші, і бажаю успіху у вашій роботі.

Н. Крупська

*13 жовтня 1936 р.
З Москви у Владимир*

*Вперше опубліковано в збірнику:
Н. К. Крупская, О библиотечном деле, М., вид. Всесоюзной библиотеки имени В. И. Ленина, 1957*

Друкується за вказаним джерелом

ПРИВІТ ПРАЦІВНИКАМ І ЮНИМ ТЕХНІКАМ
ДИТЯЧИХ ТЕХНІЧНИХ І СІЛЬСЬКОГОСПОДАР-
СЬКИХ СТАНЦІЙ, ПРИВІТ ІНІЦІАТОРАМ ЦЬЄЇ
СПРАВИ *

За останній десяток років у нашій Країні Рад техника зробила величезні успіхи — розвиток великої промисловості, транспорту, авіації, механізація сільського господарства змінили все обличчя нашої країни, техніка дедалі глибше входить у побут, оточує наших дітей змалку, збуджує їх інтерес, підштовхує їхню думку. У дитячих іграх відбивається цей величезний інтерес дітей до техніки. Але діти хочуть не тільки гратись у шоферів, трактористів, льотчиків, машиністів та ін., їм хочеться, щоб гра була якнайближчою до правди, їм хочеться робити щось в галузі праці, яка цікавить їх. Гра в своєму розвитку переростає в працю, у практичне оволодіння технікою. Йдучи назустріч цій потребі дітей у вивченні техніки, зрозумівши необхідність організувати їх самодіяльність, ряд товаришів — товариші Розанов, Волков, Бабаєв, Булатов, Роцин та інші — 10 років тому, в 1926 році, організували першу технічну дитячу станцію, де діти, які цікавляться технікою, могли б набувати необхідних їм відомостей, навичок, порад, на моделях знайомитись з конструкцією машин, працювати в майстернях, лабораторіях, робити те, що їх найбільше цікавить. Товариші, що організували першу дитячу технічну станцію, знали, якого великого значення надавав Ілліч організації самодіяльності дітей. Коли обговорювалась у 1919 році програма партії, Ленін хотів у пункт програми, що стосувався галузі народної освіти, внести окремий параграф: «2) самодіяльність (дітей) у школі (див. Ленинский

сборник XIII, стор. 80). Організації дитячої самодіяльності Ленін надавав великого виховного значення. Почин організаторів технічної дитячої станції поклав початок широкому розвитку дитячих технічних і сільськогосподарських станцій. Тепер, через десять років, дитячих технічних і сільськогосподарських станцій вже 530, є технічні відділи при 300 Будинках і Палацах юних піонерів. Робітники, інженери, агрономи готують на цих дитячих станціях юних техніків, серед юних техніків є й винахідники. На виставці X з'їзду комсомолу ми бачили подарунки, які прислали юні техніки з'їздові, виставка повернула загальну увагу.

Організація технічної самодіяльності дітей — велика, важлива справа.

Шлю працівникам дитячих технічних і сільськогосподарських станцій і юним технікам цих станцій палкий привіт.

Бажаю, щоб кількість технічних і сільськогосподарських дитячих станцій зростала і в містах, і в селах, щоб цей рух ширився й міцнішав.

Робітники і робітниці, стахановці, стахановки, колгоспники, колгоспниці, інженери, агрономи, допомагайте дітям оволодівати технічними та сільськогосподарськими знаннями й навичками, які так цікавлять їх!

Н. Крупська

[17] ж о в т н я 1936 р.
Москва

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 6, арк. 83—84

ДО ЦК ВЛКСМ

Дорогі товариші, до мене надходить дуже багато листів від колишніх безпритульних, колишніх вихованців дитбудинків, переданих на виробництва. Листи від дітей просто моторошні. Треба було б комсомолові взяти їх під свій захист.

Треба підняти кампанію — до Ленінських днів узяти всіх дітей, колишніх вихованців дитбудинків, під робітниче і комсомольське шефство. Це буде велика справа. Як організувати цю справу, ви знаєте. Треба було б, щоб яка-небудь фабрика або який-небудь радгосп випустили заклик і вказали, що треба дбати про навчання, харчування, про гуртожитки для колишніх вихованців дитбудинків, які життя не знають і влаштуватися самі не вміють. Треба було б зробити це.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

Додаю 3 листи дітей із шкіл ФЗУ. Візьміться за те, щоб просунути цю справу через рад- або партконтроль. Ми над ФЗУ не маємо влади.

[*Не раніше 19 жовтня*
1936 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 14,
од. зб. 9, арк. 79

ДО СТУДЕНТІВ КОМУНІСТИЧНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ
імені Н. К. КРУПСЬКОЇ

Дорогі товариші, ви вчитеся в педагогічному інституті, ви комуністи, і треба вам докласти всіх сил, щоб піднести педагогіку на той високий ступінь, на якому вона повинна стояти в нашій великій Батьківщині. Педагогіка, поставлена по-справжньому,— надзвичайно цікава наука. Треба по-ленінському виконувати з підростаючого покоління нових людей, справжніх колективістів, які вміють будувати світле, радісне, освічене життя. Недаремно Ленін писав про високе звання вчителя. Тільки виробити з себе треба такого педагога, який був би гідним цього звання. Тут потрібна велика робота над собою, потрібне вміння вдивлятися у життя, стежити за його бурхливим, навальним потоком, уміти йти в ногу з життям, у ногу з великими завданнями, які стоять перед вами. І треба любити дітей.

Палко бажаю вам успіху у вашій роботі.

Н. Крупська

[1 листопада 1936 р.]
З Москви в Ленінград

Вперше опубліковано
в «Ученых записках Карельского
педагогического института»,
т. IV, Петрозаводськ, 1957
(у статті Г. С. Прозорова
«Із спогадів»)

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 45, арк. 361

ДО Е. І. ЗАФЕРМАН *,

ЧЛЕНА РАДИ ДРУЖИН—ГРОМАДСЬКИХ ПРАЦІВНИЦЬ
НАРКОМВАЖПРОМУ СРСР

Дорога товаришко,

прочитала листа Раї і Люби Житник. Дівчатка, як видно, хороші. У їхньому листі мені дуже сподобалось те, що вони дбають про сім'ї своїх товаришів, які потребують допомоги. Я не знаю, чи влаштовуються ялинки в неросійських школах. Якщо ні, то влаштовувати ялинку тільки в російській школі більш ніж незручно. Скажу одно, треба до зимових канікул забезпечити всіх дітей, які потребують допомоги, одягом і взуттям, треба влаштувати для дітей клуб, зробити його затишним, послати туди настільних ігор (лото та ін.), книжок та ін.

Взагалі, видно, що нема справжнього піклування про дітей. Знаючи місцеві умови, ви зумієте дружинам ІТІ тієї місцевості порадити, що краще зробити.

Книжку, яку додаю до цього, перешліть, будь ласка, Раї і Любі Житник.

Н. Крупська

[8 грудня 1936 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 14,
од. зб. 9, арк. 37

ДО Н. І. БАЛЕЦЬКОЇ *,
УЧИТЕЛЬКИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ШКОЛИ № 4

Товаришко Балецька,

мені дуже важко відповісти на Ваше запитання, що робити з недисциплінованими дітьми. Треба насамперед у кожному окремому випадку з'ясувати коріння недисциплінованості, воно дуже різноманітне. В одних випадках діти пустують тому, що стомились, в інших, — тому, що їм нудно, що погано організовано їхню самодіяльність.

Тепер дома дітей дуже пестять, у шкільному житті часто мало колективної праці, мало громадської роботи. Піонери останнім часом майже не ведуть її.

У кожному разі треба подумати, чим захопити дитину, чим її зацікавити.

Заочно радити важко.

Якщо любите дітей, ви зумієте напевно підійти до них.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[Не раніше 25 грудня
1936 р.]
з Москви в Запоріжжя

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 14.
од. зб. 9, арк. 1

ДО ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ НІКОЛЬСЬКОЇ
ШКОЛИ ГЛУХОНІМИХ *

Дорогі діти, одержала килимок вашої роботи. Він дуже гарний, усім дуже сподобався.
Велике вам спасибі за подарунок.

Н. Крупська

[10 січня 1937 р.]
З Москви в м. Нікольськ
(Північна обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 470*

ДО Р. РУБІНШТЕЙН,

СЕКРЕТАРЯ РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ПРОЛЕТАРСКАЯ ПРАВДА
ДЛЯ НАЧИНАЮЩИХ ЧИТАТЬ»

Дорога товаришко!

Газетку «Пролетарская правда» прочитала. Мені здається, головне її завдання — підносити активність робітниць і робітників фабрик міста Калініна і міста Вишнього Волочка. Це підноситиме і їхню письменність, і їхню загальну культурність. Наприклад, пишеться про Пушкіна — треба зазначити, що треба прочитати з Пушкіна, як дістати цю книжку, як слухати радіо, як у клубі організувати читання, гуртки. Треба писати про ясла і дитсадки, про те, як вони повинні обслуговувати багатосімейних; писати, як громадські повинна піклуватись. Менше писати про вишивочки й фасони, про костюми, більше про дійсну допомогу дитсадкам, дитяслам, відстаючим і кволим фізично дітлахам.

Треба, щоб газета обросла робкорами, які писали б про пекучі потреби. Треба провести з ними велику роботу. Треба підмічати письменницькі таланти й вирощувати їх. Треба частіше обговорювати газету на фабриках, у гуртожитках, там обговорювати теми. Не слід розмазувати такі теми: «Убивство з ревнощів» — та ще великим шрифтом писати заголовок.

Посилаю статейку в ленінський номер «Пролетарской правды» через культпроп партії¹.

Н. Крупська

[13 січня 1937 р.]
З Москви в Калінін

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1961, № 4

Публікується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2,
од. зб. 57, арк. 456

¹ Див. дальшу стор.— *Ред.*

ДО РОБІТНИЦЬ м. КАЛІНІНА і м. ВИШНЬОГО ВОЛОЧКА

Дорогі товаришки робітниці міста Калініна і міста Вишнього Волочка! У цьому році минає 13 років, як помер Ленін. За ці 13 років багато змінилось. Країна наша стала багатшою, могутнішою, освіченішою. Усе життя краще налагоджене. Працюємо ми краще, по-ударному, по-стахановському, життя стало іншим, і в театр ходимо, і в кіно, діти наші всі вчаться, народ у бібліотеки ходить, слухаємо радіо, знаємо, що на світі робиться. Ми досягли цього тому, що наша Комуністична партія веде нас шляхом, яким заповідав нам іти Ленін. Ленінським шляхом ідемо.

Країна наша стала вже соціалістичною, тільки треба ще більше, ще дужче братись усім до роботи. Соціалізм будується під керівництвом партії, але будують його мільйони рук. Так говорив Ленін. Чим активніші, чим освіченіші, чим організованіші трудящі, тим краще будується соціалізм. У країні неписьменній соціалізму не побудуєш, — говорив Ілліч. І в 1919 році видав він декрет про ліквідацію неписьменності. У 1921 році не всі ще розуміли, наскільки важлива письменність. Наприклад, у Кімирах, кустарному районі, навіть освітяни вважали, що рано ще братись за ліквідацію неписьменності, і відрадили учителям це робити. Тепер ніхто так не скаже. Тільки є в нас ще неписьменність, а ми не дбаємо, щоб цю неписьменність до кінця витравити, як того Ленін вимагав. Ілліч говорив: треба, щоб робітниці, робітники самі взяли за цю справу, тоді справа швидко рушить уперед.

Візьміться за неї. Оберіть у кожному цеху групу товаришів, які візьмуться за цю справу. Насамперед треба по облікових листках установити, скільки в кожному цеху неписьменних. Перевірте і повідомте в «Пролетарскую правду» — «Пролетарская правда» надрукує це, а також підсумує, скільки на кожній фабриці неписьменних. Видно буде, які цехи найвідсталіші, які передові. Потім треба змагання організувати цеху з цехом, де кількість неписьменних приблизно однакова. Не мені вчити вас, як організовувати змагання. Треба з'ясувати з кожною неписьменною, з кожним неписьменним, чому досі не вмився він від старої неписьменності, що заважає навчанню. Треба спільно з ним подумати, як йому зручніше вчитися: на фабриці чи дома, самому чи групою — і як це організувати. Найкраще, звичайно, вчитись у школі, та, якщо вже ніяк не вийде, треба, щоб до школи неписьменних було прикріплено якнайбільше культармійців і щоб вони допомагали під керівництвом учителя школи навчатись тим, хто не може сам справитись з навчанням. Потрібне товариське піклування про кожного неписьменного, потрібна товариська допомога кожному неписьменному. Нехай кожний цех напише до «Пролетарской правды», що він робить для того, щоб до 20-ї річниці Великого Жовтня не залишилось у ньому жодного неписьменного, жодної неписьменної. Ви плям на убранні не терпите, не терпите же і плям неписьменності на вашому цеху. Ілліч вважав, що на справі ліквідації неписьменності буде видно, чи вміємо ми по-справжньому організовуватись.

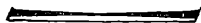
Ну, привіт вам, дорогі товариші. Покладаю велику надію на те, що до 20-ї річниці відрапортуєте, що нема на ваших фабриках жодної неписьменної, жодного неписьменного.

Н. Крупська

[[14]] січня 1937 р.
З Москви в Калінін

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 28 арк. 950—951

ДО ТОВАРИША АЛЕКСЄЄВА,
ЗАВДУЮЧОГО НОВОПОКРОВСЬКИМ РАЙВНО

Дорогий товаришу,

одержала Вашого листа. Я безпосереднього відношення до театру юного глядача не маю, передам його в поза-шкільний відділ і попрошу врахувати ваші потреби.

Можу Вам написати свою особисту думку. Я теж вважаю, що дитячий театр не повинен копіювати театр дорослих, але я найрішучіше проти того, щоб дітям набивали голови тільки казками і безглуздими побрехеньками. Особливо шкідливі казки, які впливають на нерви і спрямовують увагу дітей не на те, на що треба, засмічують їхню свідомість під виглядом казки чужими, шкідливими поглядами. Тут потрібна особлива пильність.

Але дитячий театр, правильно організований, може мати величезне виховне значення. П'єси повинні бути не тільки з дитячого життя. Хороших дитячих п'єс мало.

Якщо мати на увазі самодіяльність дітей, то й її треба продумати. Не можна називати дитячою самодіяльністю те, що ви з 5 тисяч дівчорі виберете 100 дітей, охрестите їх талановитими дітьми і вирощуватимете з них балерин і актрис. По-моєму, дитяча самодіяльність повинна охоплювати всіх дітей. Мистецтво — величезна організуюча сила. З хоровими гуртками справа стоїть краще. Драмгуртки треба почати з гуртків читання по ролях, обговорення характерів тих чи інших дійових осіб, обговоренням того, що найважливіше в даній п'єсі. Узяти хоча б

«Недоростка», уривки з Гоголя, Островського — читання по ролях, обговорення того, що і як треба прочитати, дає багато радості дітям-підліткам.

Така моя особиста думка.

Н. Крупська

24 січня 1937 р.
З Москви в станицю Ново-Покров-
ську (Новопокровський район
Азово-Чорноморського краю)

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 429

ДО ЖОВТЕНЯТ ХАРКІВСЬКОГО ПАЛАЦУ
ПІОНЕРІВ І ЖОВТЕНЯТ імені П. П. ПОСТИШЕВА *

Дорогі діти,

одержала ваше привітання і запрошення до вас приїхати на вечір бабусь і дідусів. Спасибі за привіт. Приїхати не могла, дуже багато роботи, ніяк не можна було кинути.

Це дуже добре, що ви про бабусь і дідусів піклуєтесь, а то я бачила одного разу в трамваї — молодий, здоровий хлопець сидить, а поруч стоїть старий чоловік, важко йому стояти, а хлопець і не думає йому місцем поступитись.

Коли Володимир Ілліч був маленький, у нього старенька няня була, без окулярів зовсім погано бачила. А коли окуляри запітніють, погано видно. Володимир Ілліч дуже дбайливо їй окуляри протирав.

Шлю вам привіт, діти.

Ростіть справжніми лєнінцями.

Н. Крупська

[26 січня 1937 р.]
З Москви в Харків

Вперше опубліковано в «Учитель-
ської газеті», № 24, від 29 листо-
пада 1937 р. в статті Р. Чистової
«Пошта Надії Костянтинівни»

Друкується за вказаним
джерелом

ДО ЖОВТЕНЯТ СЕВАСТОПОЛЬСЬКОГО
ДИТЯЧОГО БУДИНКУ № 1 *

Дорогі діти, я одержала листа від вашої вожатої. Вона мені написала, як ви живете, вчитеся. Написала, як ви провели День пам'яті Леніна. Написала, що ваша група жовтенят хотіла б називатись моїм ім'ям. Я не заперечую, але мені б хотілось, щоб ви жили дружно, старалися б добре вчитись, росли б хорошими ленінцями, старалися б бути корисними, розумними працівниками.

Шлю вам привіт палкий.

Н. Крупська

[30 січня 1937 р.]
З Москви в Севастополь

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 422*

ДО К. М. МІШАРЕВОЇ *,
МЕДИЧНОЇ СЕСТРИ ВОРОНЕЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ЛІКАРНІ

Дорога товаришко,

одержала Вашого листа, де Ви пишете про свої настрої і просите порадити Вам, як розібратися в них. Важко радити, не знаючи, в чому справа. Пораджу одно — взяти себе в руки, не думати про свої настрої, про свої переживання, серйозно зайнятись громадською роботою. От Ви пишете, що працювали з дошкільнятами. Чому Ви кинули цю роботу? Зараз дуже потрібні працівники в цій галузі.

Розширяється мережа дитсадків. Я зібрала старі свої статті з дошкільної справи, постаралась зробити їх популярнішими, зрозумілішими, хотілось допомогти тим, хто працює на цьому фронті ¹.

І от одночасно з Вашим листом одержала листа від однієї молододі дівчини, яка пише, що моя книжка змусила її зрозуміти, яка важлива ця робота, і мені захотілось послати цю книжку Вам.

Пам'ятаю, і я колись збиралась бути актрисою, нишком навіть підучувалась цієї справи, та захопила громадська робота...

Ось ювілей Пушкіна святкують ², і я пригадую, як молододі дівчиною захоплювалась твором Пушкіна «Євгеній Онегін». Євгеній Онегін повчав Тат'яну: «Учіться володіть собою», — і ось я вирішила теж цієї справи вчи-

¹ Мова йде про збірник: Н. К. Крупская, Дошкольные дела, М., «Крестьянская газета», 1936.— *Ред.*

² Мова йде про 100-річчя з дня смерті О. С. Пушкіна, яке відзначалось в СРСР у січні 1937 р.— *Ред.*

тись. Як би тяжко не було, я старалась бути схожою на Татьяну: «Так, далєбі! І не здригнулась, не стала рада, ні сумна... Брова і то не ворухнулась, не стисла навіть уст вона...»

Уміння «володіть собою» мені дуже й дуже придалось у житті.

Візьміть себе в руки, не думайте про свої переживання, беріться за громадську роботу.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[31 січня 1937 р.]
З Москви у Воронеж

Вперше опубліковано в газ.
«Комсомольская правда» № 48
від 26 лютого 1959 р.

Друкуються за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 419

ДО А. О. ЖДАНОВА,
СЕКРЕТАРЯ ЦК ВКП(б)

Андрію Олександровичу,

учора я довідалась від товариша Лобова ¹, що ставиться на голосування питання про викладання праці в школі. Передбачається що справу скасувати, всякі майстерні при школах закрити.

У «Комуністичному Маніфесті», в I томі «Капіталу», в «Анти-Дюрінгу» — всюди, де вони говорили про виховання, про школу, про ліквідацію розриву між фізичною і розумовою працею, Маркс і Енгельс говорили про потребу поєднувати в школах навчання з виробничою працею, говорили про те, що цей принцип буде здійснений по-справжньому тільки в школі майбутнього, при соціалізмі, що це єдиний шлях виховувати всебічно розвинених людей. Але вони вважали, що починати цю справу треба негайно, і на Женевському конгресі I Інтернаціоналу 1866 р. Маркс вніс резолюцію, яка говорить про потребу поєднувати навчання дітей з виробничою працею. Ця резолюція була тоді прийнята.

Володимир Ілліч з самого початку своєї діяльності приділяв цьому питанню велику увагу. У «Перлах народницького прожектерства» він всіляко висміював Южакова, який уявляв собі, що цей дуже важливий захід можна здійснити при царизмі, який хотів здійснити цю справу тільки у відношенні селянства, а не у відношенні до всіх дітей.

¹ *І. Г. Лобов* тоді завідував сектором шкіл Управління агітації і пропаганди ЦК ВКП(б).— *Ред.*

В еміграції Володимир Ілліч вимагав, щоб я вивчила це питання, читав те, що я писала з цього питання, багато розмовляли ми на ці теми.

Після Жовтня Ілліч вимагав проведення цієї справи в життя негайно.

У пункті 12-му нашої партійної програми це питання загострене в достатній мірі.

Питання про запровадження навчання праці в школах, притому праці не ремісничої, а такої, яка стоїть на висоті сучасної техніки, з самого ж початку стало бойовим питанням.

У цьому питанні ми боролись з ворожими Радянській владі елементами. В цьому питанні ми боролись з учителями колишніх гімназій, які зневажали працю. Обговорення цього питання з народними вчителями привертало їх на бік Радянської влади (я в 1918 р. їздила з доповіддю на цю тему по повітах Московської губернії, у 1919 р. про те саме робила доповіді на Волзі і Камі), пробуджувало особливий інтерес до цієї справи в робітничих і селянських масах.

У цьому питанні боротьба йшла на два фронти. З одного боку, в ті роки розрухи, розвалу виробництва дуже велике було прагнення підмінити навчання основ сучасної техніки та агрономії навчанням тільки домашньої праці, посилати дітей на польові роботи, коли треба було вчитися, не пов'язувати навчання з працею. Це був правий ухил. З другого боку, дорівнювали дітей до дорослих, посилали їх на фабрики для ліквідації проривів і т. д. і т. ін. Це був лівацький ухил.

Та яка погана не була ще постановка праці в школі, вона давала дітям певну зарядку, дисциплінувала їх. Спитайте молодь, що вчилась у тодішній трудовій школі, коли їй було 12—15 років, вони цей час згадують з теплим почуттям.

Ілліч весь час стежив, як проводиться ця справа. Боровся з тими, хто політехнізм хотів підмінити «монотехнізмом», тобто вузькою профосвітою.

За останні роки викладання праці в школі зведено на нівець. Вчать ремісничих якихсь «трудових процесів», праця відірвана більше ніж будь-коли від навчання.

Цими днями питання про скасування викладання праці в школі, про закриття шкільних майстерень голосува-

тиметься в ЦК. *Не реорганізація праці, а її ліквідація.* Питання це не обговорювалось із залученням інженерів, агрономів, робітників, колгоспників, молоді. Залучали тільки старих учителів — викладачів різних дисциплін.

Я знаю, час тепер напружений, не до цих питань тепер членам Оргбюро, Політбюро. Але соцбудівництво у нас ні на хвилину не припиняється.

І в момент прийняття нової Конституції, в момент перемоги соціалізму в нашій Країні Рад, у момент, коли створено всі передумови для проведення в життя заповітів Маркса—Енгельса—Леніна про трудову політехнічну школу, не можна ухвалювати такого рішення. Не слід давати приводу тим, хто ставав проти цієї справи, говорити, що в школах потрібне навчання, а не праця, що ЦК вирішив навчання праці в школі скасувати.

Звичайно, школа у нас кінець кінцем стане трудовою, політехнічною школою, але не можна зараз просто відмахнутись від цієї справи.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

9 лютого 1937 р.
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Советская педагогика»,
1961, № 11

Друкується за оригіналом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 145, арк. 1—3

ДО К. АКСЬОНОВОЇ *,
УЧИТЕЛЬКИ ФРОЛОВСЬКОЇ НЕПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Шановна товаришко!

Ви скаржитесь на погану дисципліну. Питання про дисципліну насамперед питання організаційне. По-перше, сам педагог повинен уміти організувати свій урок так, щоб це був урок, який був би справді зразковим, щоб не було на ньому нескінченних сперечань з учнями, щоб урок був цікавим для дітей, захоплював, щоб заняття були побудовані так, щоб був простір самодіяльності дітей, яка дуже їх організує.

Учителя, який уміє так організувати свої уроки, діти люблять, поважають.

Друге питання — це питання організації самих дітей. Тут важливі організація ігор, організація дозвілля дітей, перерв, уміння вчителя допомогти їм налагодити дружну роботу. Для цього треба дуже добре знати дітей, їхні інтереси, їхнє оточення, менше нотацій, доган, більше уваги до дітей, піклування про кожну дитину. Якщо цього нема, не налагодиться й дисципліна.

З товариським привітом *Н. Крупська*

*10 лютого 1937 р.
З Москви в с. Фроловське
(Калужький район Московської
обл.)*

*Вперше опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М., изд-во АПН РСФСР,
1960*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 395*

ДО ТОВАРИША АРХИПОВА *,
ДИРЕКТОРА КОМПАНЕЙСЬКОГО ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

Дорогий товаришу,

велике спасибі за лист. Питання про безпритульність, про дитячі будинки завжди мене дуже цікавило. Так хочеться, щоб *усі* наші діти були щасливі.

І зараз, мені здається, є всі передумови для того, щоб дитбудинки піднести на належну височінь, щоб перетворити їх для дітей у рідну домівку. Я проти розкошів, шикарної обстановки, але за чистоту, за затишок, за зручність приміщень.

Найбільше виховує дітей піклування про них, увага до їхніх потреб.

Праця має величезне організуюче значення, але тільки при тій умові, що ця праця комусь потрібна, праця *продуктивна*, а не просто трудове, ремісниче навчання.

У нас останнім часом у школі справа з працею стояла вкрай погано, доводиться в цій її формі працю скасовувати. Треба працю ставити так, щоб вона захоплювала дітей, допомагала дітям вчитись працювати *якнайпродуктивніше*, допомагаючи одне одному, виявляючи ініціативу.

Я б дуже радила перечитати промову Леніна, сказану ним на III з'їзді комсомолу.

Друге питання — це зв'язок дитбудинку з навколишнім населенням. Треба боротись із замкнутістю дитбудинків. Дуже багато тут може допомогти громадська робота дітей — обслуговування бібліотеки, дитсадка, допомога в справі навчання грамоти.

Допомагає читання вголос хорошої літератури, це захоплює дітей.

Треба підмічати, яка дитина до чого здатна і дати можливість їй розгорнути свої здібності.

Ось кілька зауважень.

Тисну руку, передайте мій привіт працівникам дитбудинку і всім дітям.

Н. Крупська

[17 лютого 1937 р.]
3 Москви в сел. Компанейське
(Карагандинський район
Казахської РСР)

Вперше опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М., изд-во АПН РСФСР,
1960

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 363.

ДО КОЛГОСПУ імені Н. К. КРУПСЬКОЇ *
МУХО-УДЕРЕВСЬКОЇ СІЛЬРАДИ *

Дорогі товариші, з листів колгоспників Билдіна і Павленкова дізналась, що у вас в колгоспі нема бібліотеки, немає, мабуть, і червоного кутка. Ми посилаємо вам невелику бібліотечку (не для правління тільки, а для колгоспу взагалі), організуйте видачу книжок і в першу чергу тт. Билдіну і Павленкову.

Окремим особам бібліотек ми не посилаємо, посилаємо в колгосп.

Очевидно, в колгоспі знайдеться людина, яка допоможе вам організувати червоний куток. Дуже просила б написати мені, яких заходів вживе колгосп у цьому відношенні.

Н. Крупська

[31 березня 1937 р.]
З Москви в с. Мухо-Удеревку
(Алексєвський район
Воронезької обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 312

ДО Г. ЛЕВІТІНА,

КОМСОРГА МОСКОВСЬКОЇ ШКОЛИ № 430

Дорогий товаришу!

Ви знаєте, що зараз по всіх партійних організаціях, по радянських організаціях проходять збори активів, де гаряче обговорюються питання, як краще налагодити роботу організації. Питання ставляться під кутом зору, як *не звертати провину на іншого*, а найкраще налагодити роботу спільними зусиллями. Ось під цим кутом зору, по-моєму, треба вести й стінні газети в школах.

Ви, як комсорг, повинні боротись проти обурливої поведінки вчителів, якщо така спостерігається, але карикатури на вчителів, похід проти того чи іншого вчителя в стінгазеті *не організовуватимуть роботу класу, а дезорганізовуватимуть її*: учитель, мовляв, винний, а не я.

Ленін писав, що газета повинна бути *колективним організатором*, і редактор стінгазети повинен дбати про це. От якщо діти підлабузнюються, прислужуються до вчителів, брешуть, щоб дістати кращу оцінку, таким дітям треба вичитувати, незважаючи на осіб (відмінник він чи не відмінник, байдуже). Як у вас в стінних газетах пишуть замітки — за підписом чи під літерою *x*? Як критикують комсоргів і чи критикують, за що?

Чи не пришлете Ви мені кілька ваших стінних газет.

З товариським привітом *Н. Крупська*

4 квітня 1937 р.
Москва

Вперше опубліковано в газ.
«Комсомольская правда» № 48
від 26 лютого 1959 р.

Друкується за оригіналом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 281

ДО П. П. МАЗУРОВА,

ДИРЕКТОРА ЕРМОЛИНСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Товаришу Мазуров, давно вже одержала журнал літгуртка і лист від учнів. За те й за друге шлю дітям велике спасибі. Журнал дуже гарний, хороші малюнки і статті. Я його передам у Музей дитячої книги. Вони дбайливо дуже ставляться до творчості учнів.

Нехай діти не сердяться, що я так неакуратно відповідаю на листи,— дуже вже зайнята в цьому році.

Шлю палкий привіт усім учням і всьому персоналові школи, міцно тисну руку.

Н. Крупська

[17 квітня 1937 р.]
З Москви в с. Ермолинку
(Тумановський район Західної обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 257*

ДО ДОМОГОСПОДАРОК — ДРУЖИН
ЗАЛІЗНИЧНИКІВ 14-го КВАРТАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
СТАНЦІЇ КІРОВАБАД *

Товаришки домогосподарки, які працюють у 14-му кварталному комітеті станції Кіровабад, вашого листа з описом вашої великої роботи по впорядкуванню кварталу, по обладнанню дитячого майданчика одержала. Ви створюєте для дітей умови, в яких вони ростимуть культурними людьми. Шлю вам палкий привіт і побажання успіху в роботі.

Н. Крупська

[17 квітня 1937 р.]
З Москви в Кіровабад
(Азербайджанська РСР)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 268*

ДО О. Ф. УЛАНОВА *

КОЧЕГАРА ЯКШУР-БОДЬЯНСЬКОГО ВАПНЯНОГО ЗАВОДУ

Дорогий товаришу!

Прочитала Вашого листа. Вам, звичайно, є що розповісти, Ви бачили життя, багато пережили. Але щоб стати письменником, треба довго і наполегливо працювати над собою. Мало одного бажання і усвідомлення того, що є щось написати. Якщо ви прочитаєте біографії відомих письменників, то дізнаєтесь, як довго вони працювали над кожним своїм твором, по скільки разів переробляли їх. Ніщо не дається зразу. Мені здається, що зараз Вам треба було б вступити до школи дорослих, частіше ходити до бібліотеки, більше читати, оволодіти до кінця літературною мовою. Робити це поки що треба без відриву від виробництва, усі літературні курси потребують уже загальноосвітньої підготовки, без цього не приймуть.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[3 травня 1937 р.]
З Москви в с. Якишур-Бодья
(Якишур-Бодьянський район)
Удмуртської АРСР

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив» 1961, № 4

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 241

ДО Б. М. ЄШУРИНА,
ЧЕРВОНОАРМІЙЦЯ

Шановний товаришу,

у мене дуже вже завантажений у цьому році весь час, тому різні статті, прислані мені, лежать непрочитані.

Я Чернишевського дуже люблю, належу до покоління, яке виросло на Чернишевському, тому рада, коли люди працюють над Чернишевським. Але для журналу стаття¹ не підійшла тому, що те, що говорив Чернишевський про виховання, треба було дати не в формі цитат, а на фоні діяльності Чернишевського. Про це у Вас сказано мало — і вийшов «цитатник». Треба було показати, як сказане впливає з усіх настанов Чернишевського в цілому.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[6 червня 1937 р.]
З Москви на ст. Кунцево
(Московсько-Білоруська
залізниця)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 199

¹ Мова йде про статтю Б. М. Єшуріна «Про педагогічні висловлювання М. Г. Чернишевського». — *Ред.*

ДО НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ
ГРУЗИНСЬКОЇ РСР

Я одержала листа, в якому пишуть, що в Наркомосі Аджарської АРСР зовсім не налагоджене керівництво бібліотечною справою: уся мережа бібліотек залишена напризволяще, постанови Ваші до бібліотек не доходять, бібліотеки в занедбаному стані, кваліфікаційні комісії не організовані і не починали своєї роботи, кадри бібліотекарів не зміцнюються.

З огляду на те, що зараз, у зв'язку з новою Конституцією, потрібно піднести всю роботу по обслуговуванню мас на вищий ступінь, у тому числі необхідно піднести й роботу бібліотек, вважаю за потрібне довести це до Вашого відома. Треба було б організувати в Аджарській республіці бібліотечний сектор і виділити для керівництва ним досвідченого товариша.

Заст. наркома освіти РРФСР *Н. Крупська*

【26 червня 1937 р.】
З Москви в Тбілісі

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 51, арк. 15

ДО САРАТОВСЬКОЇ МІСЬКРАДИ *

КОПІЯ — САРАТОВСЬКИЙ ОБКОМ ВКП(б), ТОВ. КРИНИЦЬКОМУ

Дорогі товариші, посилаю вам інструкцію про роботу секції з лікнепу¹. Напишіть, будь ласка, як у вас працює ця секція. Минуле Саратова багато до чого зобов'язує, а я боюсь, що в справі ліквідації неписьменності ви згорнули роботу і забули про робітничі селища. Думаю так тому, що погано у вас з масовими бібліотеками. Мені пишуть: «...Погано на деяких околицях міста, як *Затон*, де є одна невелика районна бібліотека, і в *Пролетарському селищі*, де зовсім не затвердили на поточний рік бібліотеку, а селище зростає з кожним днем. У цьому селищі немає ні театру, ні кіно, населення селища — майже все приїхало недавно із сіл і, крім п'ятики, мало чим займається в години дозвілля, нема абсолютно нічого культурного, місто кілометра за три-чотири, і селище живе своїм замкнутим життям. Багато людей у селищі з нетерпінням чекали відкриття бібліотеки в селищі, але *міськрада не затвердила цієї бібліотечної одиниці, незважаючи на те, що є приміщення для неї*. Пошкодували 6—7 тисяч на бібліотеку в селищі...»

Чи правда це, товариші?!

На спорудження в центрі ефектних будинків мільйонів не шкодуєте, а 6—7 тисяч на обладнання бібліотеки в селищі шкодуєте.

¹ Мається на увазі «Інструкція про роботу секцій по ліквідації неписьменності і малописьменності при міських, районних (у містах) і сільських Радах», опублікована в журн. «Школа взрослых», 1937, № 6, за підписом заступника наркома освіти РРФСР Н. К. Крупської.— *Ред.*

Дуже прошу повідомити мене, в якому стані справа з бібліотеками, клубами, школами дорослих у передмістях Саратова і яких заходів ви збираєтесь вжити в найближчому майбутньому для поліпшення цієї справи.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[30 червня 1937 р.]
З Москви в Саратов

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 156

ДО Г. С. МОРОЗОВОЇ,

БІБЛІОТЕКАРЯ САРАТОВСЬКОЇ ШКОЛИ № 36

Дорога товаришко Морозова, прочитала Вашого листа і вірші¹. Щодо віршів я не спец, порадити мало що зможу. Вірші Ваші мені сподобались. Прочитала і консультацію. Вона, по-моєму, мало дає, особливо практичних вказівок. Автор консультації правий, що треба більше читати й запам'ятовувати різні літературні твори, це збагатить мову, але я не згодна з ним, що треба писати мовою сучасних поетів. У сучасних поетів багато пишномовності часто, відчувається гонитва за вигаданими, штучними реченнями і зворотами, які заступають самий зміст. Я так пишу тому, що сама я виросла на віршах Некрасова і послідовників Чернишевського — поетів «Искры».

У Горького є дуже хороший збірник «Про літературу». Правда, там не про вірші говориться, а про літературу взагалі, але, мені здається, і тому, хто вірші пише, цей збірник може дати багато.

Вірші Ваші я передам товаришам, які близько стоять до цієї справи.

Бібліотечну роботу кидати Вам не можна. Треба, звичайно, трохи підкваліфікуватись, але на кожній роботі доводиться безустанно вчитись.

Цей рік у фінансовому відношенні був важкий, про ставки для бібліотекарів ми клопотались, але не вийшло поки що.

Палкий привіт.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[30 червня 1937 р.]
З Москви в Саратов
(сел. Пролетарське)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од зб. 57, арк. 175

¹ Див. прим. до попередн. листа на стор. 809.— Ред.

ДО ТОВАРИША ВОЛКОВА *,

ЗАВІДУЮЧОГО САВЕЛЬЄВСЬКОЮ ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ

Шановний товаришу,

незалежно від того, віруюча технічна службовка чи невіруюча, улаштовувати в школі пиятику, гульню — справа обурлива. За п'яний розгул звільняти треба.

Добирати в школу технічних службовців краще з невіруючих, бо технічна службовка звичайно теж впливає на дітей, але звільняти за те, що віруюча, не можна.

Ви не пишете, яку антирелігійну пропаганду Ви проводили з цією технічною службовкою, про яку Ви пишете, чи проводили Ви з нею роз'яснювальну роботу, чи добирали для неї цікаві книжки антирелігійного змісту, чи влаштовувала профспілка серед членів профспілки якінебудь бесіди на антирелігійні теми та ін.

Ви вважаєте, що робота Ваша з антирелігійним гуртком не дала позитивних наслідків через вплив техслужбовки.

Чи проводили Ви антирелігійну роботу з батьками учнів, яку?

Дуже просила б повідомити, яку антирелігійну роботу Ви проводили з учнями, тобто з дітьми від 8 до 12 років?

Чи великий вплив церкви, попів в Углицькому районі? Раніше він був дуже великий.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[30 червня 1937 р.]
З Москви в с. Савельєво
(Углицький район
Ярославської обл.)

Вперше опубліковано в газ.
«Рабочая Москва», № 273,
від 29 листопада 1937 р.
(у статті «Завжди з масами»)

Друкується за вказаним
джерелом

ДО В. ЦЕХОВОЇ *

Шановна товаришко, я зараз у відпустці, дома не живу і тому Ваш лист одержала тільки недавно.

З Вашого листа видно, що Вам живеться важко, що Вам душно жити так, як Ви живете. Видно також, що Ви людина здібна. Але давати поради з побутових питань, не знаючи людей, не знаючи всієї обстановки, дуже важко.

Висловлю тільки деякі міркування. З Вашого листа видно, що Ви живете якось *поза громадськими інтересами*, що Ви занадто замкнулись в особисте життя.

Ви от посилаєтесь на Анну Кареніну. Незважаючи на розкоші, що оточували її, незважаючи на те, що Вронський її любив, вона нічим не цікавилась, крім вузько сімейних відносин: «А чи люблю я тебе, чи ти любиш мене, чи обое ми любимо одне одного...» Навіть сином вона цікавилась головним чином остільки, оскільки син її любив. Але тоді була вся інша епоха. Анна належала до верхів поміщицького середовища, не могла вирватися з цього середовища. Тепер навіть у Борисоглебську можна жити по-іншому. *Від самої людини це залежить.*

Ви незадоволені школою, в якій Ви вчилися. Так, звичайно, в ті роки, коли Ви вчилися, школи працювали в дуже важких умовах, але в ті часи — у 19—20-і роки — школи мали велику заслугу в тому відношенні, що старались виховати в дітях увагу до навколишнього середовища, активність у справі перебудови побуту.

Ви не згадуєте ні своїх товаришів по школі, нічого світлого, неначе не було в житті школи. Навряд чи це

було так. Вам не подобається Борисоглебськ, і ніщо в навколишньому житті Вас не цікавить. Ви тільки бурчите. Ви бурчите, що господарством треба займатись.

Хочете жити так, щоб ніяких труднощів не переборювати. Так можна себе навіки занепастити.

По-моєму, Вам треба насамперед якнайбільше придивлятися до навколишнього життя, взятись за яку-небудь громадську роботу, втягтися в неї, стати активісткою. У цьому суть. Треба працювати над собою, взяти себе в руки. Вас непокоїть, яку професію обрати. Ту, яка Вас більше цікавить. Педагогіка Вас мало цікавить. Бути педагогом не можна, якщо не любиш дітей, якщо не усвідомлюєш, кого з дітей Ви хочете виховати, якщо самі не думаєте, не думали, як треба підходити до дітей, організувати їхнє життя. Медсестри теж з Вас не вийде — для медсестри потрібна велика витримка, велике терпіння. Мені здається, Ви не знали нестатків, дуже боїтеся труднощів. Візьміться за громадську роботу, — включіться хоча б у роботу з лікнепу або в роботу по організації позашкільної роботи з дітьми, по влаштуванню клубної роботи, по організації домогосподарок. Культурні люди страшенно тепер потрібні.

Попрацюйте з рік на громадській роботі, пориньте в гущу життя, тоді побачите, яка професія Вам більше до вподоби.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[2 серпня 1937 р.]
з Архангельського (під Москвою)
в м. Борисоглебськ
(Воронезька обл.)

Вперше опубліковано в газ.
«Комсомольская правда», № 48,
від 26 лютого 1959 р.

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 102—103

ДО В. Ф. ЖУКОВОЇ,

КОЛГОСПНИЦІ КОЛГОСПУ «ВЕРНЫЙ ПУТЬ»

Дорога товаришко,

одержала Вашого листа. По-моєму, у Вас безсумнівний талант, Вам треба тільки попрацювати над собою. Найбільше мені сподобався вірш «На ювілей Пушкіна». Звичайно, треба й письменністю до кінця оволодіти, і почитати більше.

Чим Вам можна допомогти? Від шести дітей, само собою, нікуди не поїдеш.

Посилаю Вам книжку Горького «Про літературу», з неї молодий автор багато може почерпнути. Посилаю заочні курси з рідної мови, які видає «Крестьянская газета».

Чи є у Вас поблизу яка-небудь школа дорослих, або звичайна середня чи неповна середня школа, чи який-небудь інший навчальний заклад? Можливо, можна буде там підшукати якого-небудь учителя, який міг би підчити Вас російської мови? Ми могли б оплатити його працю. Чи є у Вас який-небудь підручник з граматики? Який?

Що стосується допомоги літературної, то сама я відносно віршів нічого порадити не можу. Мені здається, що теми треба брати більш громадські, а не тільки теми, які торкаються особистих настроїв і переживань, треба брати з життя колгоспу, про громадське життя взагалі. Тоді Ваш талант піде правильним шляхом.

Які газети Ви читаєте?

Я зараз живу не в Москві, восени постараюсь знайти якого-небудь консультанта-літератора, з яким Ви могли б радитись по лінії літературній.

Чи є у Вас поблизу яка-небудь бібліотека, де Ви могли б брати книжки з суспільних питань?

Напишіть мені про життя колгоспу, в якому Ви працюєте, про роботу сільради.

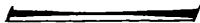
Міцно тисну руку.

Н. Крупська

*4 серпня 1937 р.
З Архангельського (під Москвою)
у слободу Заборачну (Кісанов-
ський район Воронежської обл.)*

*Вперше опубліковано
в «Литературной газете» № 25,
від 26 лютого 1959 р.*

*Друкується за рукописом
Кісановський краєзнавчий
музей (Тамбовська обл.)*

ДО КУЛЬТКОНФЕРЕНЦІЇ БОЛОГОВСЬКОГО
РАЙОНУ

Дорогі товариші, колись за молодих років я добре знала Бологовський район. І тому, коли дізналась, що Бологовський район 15 серпня скликає районну культконференцію в питанні завершення ліквідації неписьменності в районі, мені захотілось послати вам свій палкий привіт і висловити велику надію на те, що Бологовський район стане в найближчому майбутньому районом суцільної письменності.

Н. Крупська

[14 серпня 1937 р.]
З Архангельського (під Москвою)
в м. Бологов (Ленінградська обл.)

*Публікується вперше
за рукописом*

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 97

ДО ВИХОВАНЦІВ НОВОЧЕРКАСЬКОГО
ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО ДИТЯЧОГО
БУДИНКУ № 2 *

Дорогі діти, одержала вашого листа, дуже рада, що вам живеться добре. Бажаю вам рости хорошими громадськими працівниками, свідомими громадянами нашої великої Країни Рад. Напишіть, яку громадську роботу ви ведете.

Палкий привіт.

Н. Крупська

[1 вересня 1937 р.]
З Москви в Новочеркаськ

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 77*

ДО КОЛГОСПУ імені ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ *

Дорогі товариші, я одержала листа від Івана Дмитровича Савинкова, який працює у вас сторожем у саду. Він просить вислати йому книжок, тому що бібліотека не працює і книг у ній немає. Савинков, мабуть, сирота, якого ви взяли, очевидно, на роботу.

Окремим особам ми книг не посилаємо, але хлопцеві хотілось би допомогти.

Дуже прошу повідомити, чи є у вас при колгоспі бібліотека, якщо є, то чому не працює, чи є при ній бібліотекар. Як стоїть питання з книгами? Чи є які-небудь газети, книжки про Конституцію? Якщо немає бібліотеки, можливо, є червоний куток?

Напишіть, ми зможемо допомогти вам трохи присилкою книг.

Напишіть також про ваш колгосп, скільки в ньому дворів, як іде робота. А Савинкову допомогти треба у навчанні. Хлопець він малописьменний, але, як видно, здібний. Треба приставити до нього кого-небудь, хто міг би йому допомогти в навчанні.

Це обов'язок колгоспу.

Чи є у вас в колгоспі неписьменні, чи вчаться?

Чекатиму листа.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[2 вересня 1937 р.]
З Москви в с. Больше-Жирово
(Фатезький район Курської обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 75

ДО І. Я. ЗАЙЦЕВА,

УЧИТЕЛЯ ПОЛЕВО-СУНДИРСЬКОЇ НЕПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Дорогий товаришу,

я була у відпустці і тільки вчора одержала Вашого листа¹.

Він мене дуже розчулив, я згадала Марію Іллінічну, яка так шанувала пам'ять Іллі Миколайовича. Покажу Ваш лист Дмитрові Іллічу.

Шлю Вам свій палкий, хоч і запізнілий, привіт на день Вашого ювілею, свою картку, спогади про Володи-мира Ілліча Анни Іллінічни, Марії Іллінічни і Дмитра Ілліча².

Може, вони і є у Вас, посилаю на всякий випадок, тисну міцно Вашу руку.

Н. Крупська

[2 вересня 1937 р.]
З Москви в с. Полево-Сундирське
(Батиревський район Чуваської
АРСР)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 75, арк. 74

¹ Див. т. 2 цього вид., стор. 654—656.— *Ред.*

² Мова йде про книги: А. И. Ульянова - Елизарова, Воспоминания об Ильиче, М., «Новая Москва», 1935; Д. И. и М. И. Ульяновы, О Ленине, Отрывки из воспоминаний, М., Партиздат. 1936.— *Ред.*

ДО К. І. СМИРНОВОЇ,

ДИРЕКТОРА ШКОЛИ ПАМ'ЯТІ В. І. ЛЕНІНА

Вельмишановна Катерино Іванівно, направляю до Вас у школу хлопчину Павла Копосова. Я його знаю по листуванню¹. Спочатку він жив у Вятці, там учився, син робітника. Мені здається, з хлопця може вирости хороший радянський громадянин. Додаю його останній лист до мене², який дасть Вам уявлення і про хлопця, і про його прагнення, і про його підготовку. Йому 14 років, закінчив він 5 класів.

Я говорила про нього з Романом Дмитровичем³, він мені сказав, що хлопця можна влаштувати в школу. Я його й виписала з м. Сольвичегодська.

Дуже я прошу подбати про хлопчину. Школа у Вас, здається, хороша і піклування, наскільки знаю, про дітей є.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[20 вересня 1937 р.]
З Москви в с. Горки Ленінські
(Московська обл.)

Вперше опубліковано
в «Учительской газете», № 47,
від 18 квітня 1957 р.
(у статті А. Зайончковського
«У школі Пам'яті В. І. Леніна»)

Друкується за вказаним
джерелом

¹ Див. стор. 561 — і прим. на стор. 797—798.— *Ред.*

² Листа не знайдено.— *Ред.*

³ Р. Д. Тетерін, в той час директор радгоспу «Горки Ленінські», подавав велику допомогу школі Пам'яті В. І. Леніна.— *Ред.*

ДО ЦК ВЛКСМ — Є. ВОЛКОВИЙ

Дорогі товариші, недавно я якось увечері заїхала в Московський Палац піонерів. На мене він справив дуже тяжке враження. Я приїхала в звичайний час, ходила з гуртка в гурток. Всюди сиділи поважні педагоги. Заняття в усіх гуртках мали характер шкільних занять: учитель питав, учні відповідали. Вразили дві речі — це поділ праці між хлопчиками і дівчатками. Дівчатка вишивають і шиють, хлопчики слухають лекцію з шахової гри, ліплять і малюють. Спільні заняття тільки з історії. Безліч педагогів, багато опіки.

Коли я прийшла, ніхто з дітей не поставив жодного запитання, ніхто не висловив бажання розповісти що-небудь про життя Палацу, що-небудь показати. Все показували і розказували директор та його заступник. Діти дістають дозвіл бувати в Палаці тільки через школу.

Лист з Палацу піонерів у Ростові-на-Дону, який додається до цього, свідчить про те, що в гуртках виставляють навіть оцінки¹.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[26 жовтня 1937 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 3

¹ Листа не знайдено.— *Ред.*

ДО ЖОВТЕНЯТ ІІІ «В» КЛАСУ ЯРЦЕВСЬКОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 3 *

Дорогі діти, одержала вашого листа.

Я не заперечую, щоб ваша група носила моє ім'я, але тільки з однією умовою, що ви *проводитимете яку-небудь корисну громадську роботу поза школою*. Ваші вожаті розкажуть вам, у чому повинна полягати ця робота. Це може бути допомога дитячому садку, допомога бібліотеці, допомога матерям, які йдуть на збори, і т. д.

Відносно альбома я не дуже зрозуміла, в чому ви хочете, щоб я допомогла вам.

Посилаю вам книжку «Дитячі роки Володимира Ілліча»¹.

Привіт вам, діти, привіт вашим вожатим.

Н. Крупська

[Жовтень 1937 р.]
З Москви в м. Ярцево
(Смоленська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 57, арк. 13

¹ Мова йде про широко відому книгу А. І. Ульянової-Єлізарової «Детские и школьные годы Ильича», перше видання якої вийшло в 1925 р. У 1937 р. вона вийшла дев'ятим виданням; у наступні роки книга не раз перевидавалась.— *Ред.*

ДО Є. П. БІРЮКОВОЇ *.
ПЕДАГОГА-ДОШКІЛЬНИЦІ

Тов. Бірюкова, одержала Вашого листа з фото дошкільнят. Дуже рада, що Ви, медичка, думаєте про дошкільнят. Як годувати дітей, як не допускати втомлюваності, як організувати весь їхній режим — це питання треба ще опрацювати по лінії медицини. Відносно колишніх безпритульних — завжди рада з ними поговорити, вони багато цінного можуть розповісти.

Великий Вам привіт.
Тисну руку.

Н. Крупська

[12 листопада 1937 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

ДО ТОВАРИША САМОХВАЛОВА

У заочному навчанні потрібна максимальна гнучкість, врахування запитів учнів, врахування цільової настанови їхнього навчання. Тим, хто навчається заочно, важливо дати не тільки солідний підручник, а й ряд методичних вказівок, як за цим підручником самостійно вчитись, як оволодівати його змістом.

Заочні курси для завідуючих хатами-читальнями, колгоспними клубами і червоними кутками, які видає «Крестьянская газета», якраз відповідають зазначеній вище настанові і є цінною допомогою в керівництві хатами-читальнями, колгоспними клубами і червоними кутками.

Н. Крупська

[26 листопада 1937 р.]
З Москви

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15,
од. зб. 60, арк. 137

ДО П. А. ТЮРКІНА,
НАРКОМА ОСВІТИ РРФСР

Тов. Тюркін, звертаю Вашу увагу на кілька питань, які треба було б спішно розв'язати.

1. Перше питання — це про переростків. У нас є дуже багато переростків, які свого часу до школи не попали з різних причин (батьки не пускали — це особливо спостерігається в районах кустарного виробництва, — школи поблизу не було і т. д.). *Частина з цих дітей неписьменна*, старші хлоп'ята поповнюють ряди допризивників, навчання яких дорого обходиться державі; *неписьменних переростків* треба не кваліфікувати як розумово відсталіх, а швидко навчити їх *при початкових школах*. Об'єднувати навчання дорослих з навчанням переростків не можна, дорослі разом з підлітками вчитися не хочуть; передавати цю справу *середній школі* недоцільно; треба також створити заняття з переростками при звичайних початкових школах, чого вимагає пункт *про обов'язковість початкового навчання*. Телефоном я вже говорила про це з тов. Лихачовим¹.

2. Питання *про організацію гуртожитків у середніх школах на селі*. Шкіл на селі споруджується багато, але багатьом дітям довго ще доведеться ходити по 5—7 кілометрів, що їм зовсім не під силу. Чи не можна поставити питання про організацію гуртожитків *при сільських середніх школах*, не в самих школах, що неможливо в багатьох випадках з ряду причин, а *недалеко від школи*

¹ А. С. Лихачов тоді був заступником наркома освіти РРФСР.—
Ред.

в невикористаних приміщеннях або в кращих сім'ях колгоспників. Ширше треба відкривати доступ до середньої освіти.

3. *Спішне питання.* У зв'язку з реорганізацією житлокоопів треба *спішно* провести постанову, що *дитячі кімнати, червоні кутки, кутки для навчання школярів та ряд інших закладів культурного характеру, які виникли з ініціативи пожильців, громадськості, не ліквідуються.* У нас до ініціативи населення у господарників велика неуважність. Це треба було б зробити, звичайно, шляхом *постанови Раднаркому.* Про це пишуть уже з Ленінграда (ленінградський лист Катанської я вже передала Вам), про це говорять у Москві.

4. Про викладання *російської мови дітям нацменів* я вже писала тов. Григор'яну¹, тут у мене є певний досвід, при обговоренні цього питання мене треба використати.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[4 грудня 1937 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15,
од. зб. 60, арк. 129

¹ А. Т. Григор'ян тоді виконував обов'язки завідуючого відділом неросійських шкіл Управління початкової школи Наркомосу РРФСР.— *Ред.*

ДО Т. В. СТЕФАНСЬКОЇ *

УЧИТЕЛЬКИ ТРИСВЯТСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ШКОЛИ № 62

Дорога товаришко,

Ви скаржитесь на сина, який дуже хуліганить і який так поводить ся, що на нього всі скаржаться і Вас через нього виселяють з квартири. Ви не наводите конкретних фактів, а не знаючи, в чому справа, важко щось порадити. Треба знати коріння хуліганства. Може, школа, де він вчиться, не вміє підійти, зацікавити його, може, його дуже вже допікають всілякими повчаннями, не вміють уважно підійти до нього, занадто ображають його недовір'ям до нього, ображають постійною підозрілістю. Може, він не знаходить собі справи до вподоби. Чи є в школі піонерська організація, чи входить він до неї, чи досить уміла вожата?

Ви хочете віддати його у виправну школу. Він вчиться у VII класі, дайте йому довчитись і вибрати справу до вподоби. Нехай, закінчивши школу, вступить на які-небудь курси, здобуде яку-небудь професію (шофера, наприклад) і попрацює де-небудь у хорошому колективі. Хлопець, як видно, здібний.

Хай він сам напише мені, що його цікавить, захоплює, ким би він хотів бути. Хай напише, чи входить він до піонерорганізації або до якого-небудь гуртка, чи проводить яку-небудь громадську роботу, яку саме.

Лист хай напише мені, нікому не показуючи, може, порозуміємося з ним як-небудь. А Ви не нервуйте занадто.

Тисну руку.

Н. Крупська

[12 грудня 1937 р.]
З Москви на ст. Трисвятську
(Південно-Східна залізниця)

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 119

ДО А. А. ШИШКО *,
УЧИТЕЛЬКИ ПІДКОЗЕЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Дорога товаришко, одержала Вашого листа. Писати Вам треба неодмінно. Про що? Я думаю, треба насамперед написати про Вашу діяльність як учительки. Ви любите дітей, любите школу. Найбільш важливо описати ті труднощі, які доводилось переборювати. У нас тепер багато молодих учителів, у яких немає ніякого викладацького досвіду, вони часто питають, як боротись за дисципліну, за успішність. Їм потрібна конкретна розповідь. І ще ось що. Історія народної освіти за 20 років — це неповторний період, учительство, особливо сільське, в перші роки Радянської влади провело величезну героїчну роботу. Цією роботою цікавляться іспанські вчителі. Недавно я розповідала про неї іспанським учителям, з якими мені довелось розмовляти.

Пишіть неодмінно. Пишіть тією мовою, якою Вам легше. Потім можна буде внести потрібні виправлення.

Зошити пришлю.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[18 грудня 1937 р.]
З Москви в с. Підкозелля
(Мстиславський район, Могилівської обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15,
од. зб. 60, арк. 1

ДО В. Ф. ЗАХАРЧУКА *

ВЧИТЕЛЯ ІІ КЛАСУ БОГУШЕВСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Дорогий товаришу, Ви питаєте мене, як налагодити дисципліну в класі. Ви самі розумієте, звичайно, що гри-манням, покаранням, скаргами батькам дисципліни не налагодиш. Усе питання в тому, щоб зацікавити дітей, зробити уроки цікавими, організувати самодіяльність, дружну роботу учнів. Цього не можна досягти, не знаючи добре *кожного учня*, рівня його знань і розвитку, умов домашнього життя.

Ось Ви скаржитесь, що у Вас в класі п'ять «бузотерів», один з них другий рік у ІІ класі. Якщо він другий рік, то він, очевидно, те, що Ви говорите, пояснюєте, вже знає і йому просто нудно. *Досвідчені вчителі другорічникам, особливо розвиненим дітям, дають окремі завдання, які можуть їх зацікавити. У «бузотерів» дуже важливо виховати самодіяльність, давати їй розгорнутись.*

У Вас тільки половина класу вчиться добре. Треба *перевірити себе*, чи не занадто Ви поспішаєте, чи не дуже мало звертаєте уваги на систематичне повторення пройденого у такій, наприклад, дисципліні, як *математика* або *орфографія*, чи не дуже мало часу приділяється на читання, на роз'яснювальну роботу. Подивіться, що найважче дається дітям.

Важливо звернути увагу, в яких умовах дома проводить час учень, чи не завантажують його домашньою або кустарною роботою, чи є де вчитись і т. д.

Взагалі дуже важливо звертати увагу, починаючи навіть з молодших класів, на позашкільну роботу, ширше залучати до неї громадськість.

Мої поради надто загальні, але вони й не можуть бути іншими. А діти у нас славні.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[18 грудня 1937 р.]
З Москви в сел. Богушевськ
(Білоруська РСР)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15,
од. зб. 60, арк. 41

ДО З. С. САДИКОВА *

СТАРШОГО ПІОНЕРВОЖАТОГО МІШКІНСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Дорогий товаришу, одержала Вашого листа від 5. XII. 37 р.

Мені здається, що Ви даремно так хвилюєтесь через відсутність червоних галстуків. Тимчасово замість галстука можна носити червоний бантик, галстук — справа зовнішня. Найголовніше — це щоб діти були щодо настрою, поведінки своєї, роботи справжніми піонерами, працювали над собою. Не кожного бажаного треба приймати в піонери, це звання потрібно заслужити. Про це часто забувають і піонери, і піонервожаті.

Піонер не тільки той, хто добре вчить уроки, але той, хто, учачи уроки, багато читає, хто добрий товариш, а головне — хто проводить громадську роботу, вчиться працювати в колективі.

Треба, щоб своєю громадською роботою піонери привертали до себе увагу і симпатії дорослого населення, тоді, знаєте, і кімнату, і клуб піонерам дадуть.

Не в розвагах основне, не в багатому обслуговуванні іграми всілякими — веселощі веселощами, — а в організації всієї роботи; треба так ставити її, щоб вона захоплювала дітей, цікавила їх, розширяла їхній світогляд.

З товариським привітом *Н. Крупська*

{18 грудня 1937 р.}
З Москви в с. Мішкіно
(Мішкінський район
Башкирської АРСР)

Публікується вперше
за копією

ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15,
од. зб. 60, арк. 66

ДО ПІОНЕРІВ 6-го ЗАГОНУ КІРОВАБАДСЬКОЇ
ШКОЛИ № 11

Дорогі діти!

Для того, щоб стати лєнінцями, треба навчитись бути громадськими працівниками, проводити громадську роботу не тільки в школі, а й поза школою, не поодинці, а організовано. Тут треба спільно обговорити, яка робота особливо потрібна (допомога дитячому садку, бібліотеці, колгоспові і т. д.), яка робота під силу. Треба обговорити спільно, як її організувати, як розподілити роботу між собою.

Ось про це, сподіваюсь, ви напишете мені.

До боротьби за справу Леніна будьте наготові!

Н. Крупська

[Грудень 1937 р.]
З Москви в Кіровабад
(Азербайджанські РСР)

Вперше опубліковано в газ.
«Комсомольская правда», № 3,
від 4 січня 1938 р.

Друкується за вказаним
джерелом

ДО А. М. ДЕБОРИНА *

АКАДЕМІКА-СЕКРЕТАРЯ ВІДДІЛЕННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК
АКАДЕМІЇ НАУК СРСР

Товаришу Деборін,

проект товариша Чарнолуського здається мені цілком доцільним і своєчасним.

Накреслена програма роботи *допоможе відобразити обличчя радянської педагогіки*, те, що відрізняє її від педагогіки буржуазної; допоможе дати *історично правильну картину розвитку радянської педагогіки*, яка складалась в умовах боротьби за перебудову всього укладу з буржуазного на соціалістичний. Це особливо цікавить іноземних товаришів, це необхідно знати молодим педагогам.

Ось, наприклад, до зарізу необхідний *музей народної освіти в СРСР*, але досвід показав, що скільки-небудь цінного музею не можна створити «на око», виходить халтура.

Без наукової роботи, про яку пише товариш Чарнолуський, не можна забезпечити *необхідної сталості основ радянської педагогіки*. Робота, про яку пише тов. Чарнолуський, розвантажить наркомоси від розв'язування багатьох основних питань «на ходу», внесе необхідну єдність у роботу.

Мені здається найбільш важливим, щоб роботу, про яку йде мова, зразу ж почали проводити в розрізі СРСР, тут пройдений шлях дуже слабо зафіксований.

Н. Крупська

[2 січня 1938 р.]
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 31

ДО КОЛГОСПНИКІВ І КОЛГОСПНИЦЬ ЗАЩИТЕНСЬКОЇ СІЛЬРАДИ

Дорогі товариші колгоспники і колгоспниці артілі імені Ілліча Защи́тенської сільради, прочитала в газеті «Комунар» вашого листа. Шлю вам палкий привіт. Дуже порадувало мене, що ви по-справжньому взяли́сь за навчання. Бажаю успіху в роботі і сподіваюсь, що ваш почин захопить і інших колгоспників Курської області і область Курська стане областю суцільної письменності. Заповіт Ілліча буде виконано.

Н. Крупська.

*[З січня 1938 р.]
З Москви в с. Защи́тне
(Щигровський район
Курської обл.)*

*Вперше опубліковано в книзі:
Д. Ю. Элькіна, На культурном
фронте, М., Изд-во АПН РСФСР,
1959, стор. 127—129*

*Друкється за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 30*

ДО ГОРЬКОВСЬКОГО ПАЛАЦУ ПІОНЕРІВ

Дорогі діти,

одержала вашого листа. Дуже була рада, що ви по-справжньому беретеся за громадську роботу і на навчання наполягаєте. Тільки треба не кидати громадську роботу на півдорозі, якщо траплятимуться які-небудь труднощі. Бажаю вам успіху і шлю палкий привіт.

Н. Крупська

[24 січня 1938 р.]
З Москви в Горький

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 42*

ДО ВСЕСОЮЗНОГО З'ЇЗДУ ПРОФСПІЛКИ ПРАЦІВНИКІВ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ

Дорогі товариші працівники дошкільних закладів і дитбудинків, дуже шкодую, що не можу особисто привітати вас, послухати, що зараз вас особливо цікавить¹. Немає сумніву, що в зв'язку з здійсненням нової Конституції багато сторін профспілкової роботи треба посилити.

Візьмемо приклад. Відбувались вибори до Верховної Ради. Вони демонстрували високу свідомість, організованість і активність найширших мас трудящих, показали величезне довір'я безпартійних мас до партії. Цей факт не може не вплинути на роботу профспілки працівників дошкільних закладів і дитбудинків. В якому напрямі? У напрямі підвищення авторитету дошкільного працівника і працівника дитячого будинку, оскільки вони зуміють *по-справжньому поставити пропаганду основ педагогіки серед широких верств населення, зацікавити населення своєю роботою, залучити його до виховної і навчальної роботи, до роботи по обслуговуванню дітей у школі і поза школою, зуміють навколо кожного свого навчального закладу згуртувати кращий актив.*

Друге питання — це тісний зв'язок партійних членів профспілки з безпартійними, просочування усєї роботи духом комунізму, згуртованість, взаємодопомога в цій роботі, піклування про кожну людину, члена профспілки,

¹ Всесоюзний з'їзд профспілки працівників дошкільних закладів і дитячих будинків відбувався в Москві 21—28 січня 1938 р. З'їзд заслухав звіти ЦК спілки і ревізійної комісії.— *Ред.*

про те, щоб він зростав, розвивався, ставав гідним працівником країни соціалізму.

Я спинилась тільки на двох питаннях, але хотіла б ще побажати вам виховувати з дітей колективістів, які вміють дружно працювати і жити, вдумуватись у життя, рости сміливими борцями за справу Леніна.

Дуже хвилює постановка справи в дитбудинках, де живуть діти, які потребують до себе особливої уваги, умілого підходу, любові і піклування.

Просила б працівників дитбудинків узяти під своє піклування дітей, випускників із дитбудинків, які вступили в трудове життя, а йти по ньому ще по-справжньому не вміють.

Палкий вам привіт, товариші!

Н. Крупська

[25 січня 1938 р.]
Москва

*Вперше опубліковано в журн.
«Дошкольное воспитание»,
1938, № 3*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО М. І. ФЕДОРОВОЇ-ШАЛАУРОВОЇ *,
УЧИТЕЛЬКИ ВЕЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ДОРОСЛИХ

Дорога товаришко Федорова, одержала Вашого листа, де Ви пишете про поєднання навчання з організацією хору серед учнів, хору і постановок. Це дуже добре починання.

Шлю привіт Вам і Вашим ученицям.

Н. Крупська

[27 січня 1938 р.]
З Москви в м. Вельськ
(Північний край)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 61*

ДО П. ЧЕЛИШЕВОЇ *,
ПІОНЕРВОЖАТОЇ

Дорога товаришко, проводячи роботу з дітьми, треба дбати про те, щоб вони дружно жили, *співи та ігри зближують дітей* і їх організують. Важливі прогулянки, *треба тільки, щоб діти не перевтомлювались*. Треба, щоб вони не замикались, *не відокремлювались*, дружили з місцевими дітьми, з іншими дітьми, що відпочивають там.

Н. Крупська

[Січень 1938 р.]
З Москви в Гурзуф

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 54

ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ СТУДІЇ МОСКОВСЬКОГО
ЦЕНТРАЛЬНОГО БУДИНКУ ПІОНЕРІВ

Дорогі діти, прошу обслужити учня IV класу Хижнякова. Ленін завжди дбав про обслуговування націоналів. Хлопцеві, як видно, заважає піднятися бідність і незнання російської мови. Йому треба послати зошитів, книжок для читання, підручників, установити з ним зв'язок. Йому хочеться багато про що написати. З таких дітей виходять часто хороші письменники.

Візьміть його під своє піклування.

Привіт вам, діти.

Н. Крупська

[2 лютого 1938 р.]
Москва

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 108*

ДО В. О. МОЖЕЙКА *

ВЧИТЕЛЯ ВЕСЕЛОПОЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Шановний товаришу, Ви праві — Вам треба дуже дбайливо поставитись до свого сина. Берегти його нерви — не водить його до кіно, до театру. Не повторюйте йому, що він вельми талановитий хлопчик. Не займатись з ним посилено, не давати перескакувати через класи, нехай вчиться з дітьми свого віку.

Що треба робити? По-перше, оточити його товаришським середовищем, залучити його до громадської роботи — допомагати товаришам, які відстають у навчанні, читати вголос дорослим малописьменним, втягти його в самостійну роботу — писати щоденники, простенькі твори, придумувати задачі з навколишнього життя. Давати більше доручень, де б він міг застосувати свої знання.

Досвід показав, що батьки перевантажують своїх талановитих дітей формальними знаннями, і з роками талановитість їхня стирається, а в гіршому випадку діти захворюють.

Треба пробуджувати нові інтереси, залучати до фізичної продуктивної праці.

Мені завжди хочеться захищати «талановитих», «дуже обдарованих» дітей від батьків, які, пишаючись дітьми, забувають, що треба зробити так, щоб життя дітей було змістовнішим, повнішим, не було б духовної самотності, зарозумілості. Адже діти мають право на щастя.

З товаришським привітом *Н. Крупська*

[6 лютого 1938 р.]
З Москви в с. Веселополля
(Гомельський район
Білоруської РСР)

Вперше опубліковано в книзі:
В. С. Дрицько, Н. К. Крупская,
М., Госполитиздат, 1958

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 130

ДО Т. В. СТЕФАНСЬКОЇ,

УЧИТЕЛЬКИ ТРИСВЯТСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ШКОЛИ № 62

Шановна товаришко,

мені здається, що зараз, до закінчення VII класу, Вашого синочка переводити нікуди не треба¹. Вам треба перестати докоряти [йому] щохвилини, з Ваших листів я бачу, що одна з причин хуліганства — тяжка сімейна обстановка. Візьміть себе в руки, не бурчіть на хлопця. Ви ж педагог, розумієте, що до кожної дитини і підлітка слід ставитись дбайливо, уважно. Коли закінчить семирічку, направте в ФЗУ або в технікум. Хлопчика не винувачу. Більше порадити нічого не можу.

Н. Крупська

[6 лютого 1938 р.]
З Москви на ст. Трисвятську
(Південно-Східна залізниця)

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 111

¹ Див. лист на стор. 656 і прим. до нього на стор. 812—813.—
Ред.

ДО Я. Г. ДРУККЕРА,

СТУДЕНТА МОСКОВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ГЕОДЕЗІЇ, АЕРОФОТОЗІОМКИ
І КАРТОГРАФІЇ

Шановний товаришу,

Ваша думка, що *всі ланки профосвіти повинні бути органічно пов'язані між собою*, що потрібна *послідовність* у профнавчанні, що треба, щоб обсяг знань нижчого профнавчального закладу (і в теоретичній, і в практичній своїй частині) був базою для навчання профнавчального закладу вищого типу, по-моєму, цілком правильна.

Ви правильно підкреслюєте, що і теорія, і практика кожного навчального закладу повинні даватись на загальному політехнічному фоні, який забезпечує певну гнучкість.

Я постараюсь ознайомити з Вашим листом ряд зацікавлених у цій справі товаришів.

З товариським привітом *Н. Крупська*

11 лютого 1938 р.
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 183

ДО В. І. МАЗУРОВОЇ

Дорога Валентино Іванівно¹,

одержала Вашого листа про смерть Петра Павловича, пригадую останню зустріч з ним. Недавно відбувались вибори до Верховної Ради. Я бачила багато делегацій, багато представників найвідсталіших верств населення. І впадало в око, як зросла свідомість і активність мас. Без напруженої, самовідданої роботи таких людей, як Петро Павлович, цього не могло б бути. Така робота залишає глибокий слід.

Дорогі Валентино Іванівно, Наташо, Колю, Людо, мені хотілося б написати вам якісь особливо теплі слова, я знаю, як тяжко втрачати таку близьку, дорогу людину і як болюче все це переживається...

Наташа повинна взяти себе в руки і дбати про своє здоров'я. Лікарі лікарями, а багато від самої людини залежить. Роботи багато попереду. Треба працювати так, як працював Петро Павлович.

Коли Валентина Іванівна приїде з Наташею до Москви, сподіваюсь, побачимось. Відносно консультації у сердечника — влаштуємо неодмінно. Відносно пенсії підганятиму.

Шлю сердечний привіт.

Н. Крупська

(16 лютого 1938 р.)
З Москви в с. Ермолинку
(Тумановський район
Смоленської обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 191

¹ В. І. Мазурова, учителька Ермолинської середньої школи, дружина П. П. Мазурова. (Див. стор. 339, 363, 413, 504, 529, 632 і прим. на стор. 779—781).— Ред.

ДО ЕРИ ШУБІНОЇ *,
УЧЕНИЦІ ІІ КЛАСУ

Дорога Еро,

одержала твого листа і прислані тобою і Жаном подарунки. Велике спасибі вам обом за лист і подарунки.

Шкарпетки я пересилаю сьогодні в Одесу, у дитячий будинок № 2, де живуть іспанські діти.

Докладно написала їм, від кого шкарпетки, і послала твою адресу ¹.

Рукавички носитиму.

На День 8 березня палкий привіт тобі і Жану.

Н. Крупська

[24 лютого 1938 р.]
З Москви в Йошкар-Олу

Вперше опубліковано в книзі:
В. С. Дри́дзо, Н. К. Крупська,
М., Госполитиздат, 1958

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 220

¹ Див. дальший лист.— *Ред.*

ДО ПІОНЕРІВ І ШКОЛЯРІВ ІСПАНСЬКОГО ДИТЯЧОГО БУДИНКУ № 2 *

Дорогі діти, я одержала вашого листа від 28 січня 1938 р. Дуже була рада вістям від вас. Велике, велике вам спасибі за лист.

Ви одержите мій лист на День 8 березня. День 8 березня — день міжнародної солідарності. Це жіночий день. Його святкують щороку свідомі робітники і робітниці, трудящі всього світу.

У цьому році, в день міжнародної солідарності 8 березня, ми з особливою любов'ю думаємо про ваших матерів, сестер, про героїнь іспанського народу, про Долорес Ібаррурі. Хотілося б, щоб і ви вирости такими самими мужніми борцями, борцями за справу трудящих.

Дорогі діти, користуюсь нагодою, щоб переслати вам подарунок від двох дітей — Ери і Жана Шубіних, які живуть у далекому марійському місті Йошкар-Ола¹. У них двоє пухнастих кролів. Із шерсті цих кролів вони виготовили пухові шкарпетки, які прислали мені для того, щоб я переслала їх іспанським дітям. Ера Шубіна — учениця II класу. Пересилаю їх вам. Адреса Ери: Йошкар-Ола, Волкова вул., 21, Ері Шубіній.

Якщо ви напишете їй, буде дуже добре.

Всього найкращого вам, дорогі діти.

Н. Крупська

[28 лютого 1938 р.]
З Москви в Одесу

Вперше опубліковано в книзі:
В. С. Дри́дзо, Н. К. Крупська,
М., Госполитиздат, 1958

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. I, арк. 228

¹ Див. попередн. лист і прим. до нього на стор. 817.— *Ред.*

ДО КОЛГОСПНИКІВ, КОЛГОСПНИЦЬ,
УЧИТЕЛІВ І КУЛЬТАРМІЙЦІВ БОРОВЕЦЬКОЇ
СІЛЬРАДИ *

Дорогі товариші колгоспники, колгоспниці, учителі і культармійці Боровецької сільради Сокольського району Вологодської області!

Дізналася з газети «Красный Север» про ваш чудовий почин,— всіляко вітаю ваше починання по завершенню ліквідації неписьменності в своїй сільраді.

Сподіваюсь, що ваш почин підхоплять робітники, колгоспниці і колгоспники всієї Вологодської області і спільними зусиллями ви перетворите свою область на область суцільної письменності.

Заст. наркома освіти *Н. К. Крупська*

*5 березня 1938 р.
З Москви в Боровецьку сільраду
(Сокольський район
Вологодської обл.)*

*Вперше опубліковано в газ.
«Красный Север» (Вологда),
№ 44, від 21 лютого 1959 р.
(у статті Г. Соколова «Лист
Н. К. Крупської сокольським
колгоспникам»)*

*Друкуються за рукописом
Вологодський обласний
музей*

ДО М. С. ШАГІНЯН

Товаришко Шагінян, вибачте, що відповідаю на лист з таким запізненням, але зараз сила-силенна роботи і я перед усіма в боргу. Сподіваюсь, що з квітня буду вільнішою.

В частині писання возилася з жіночим днем. Посилаю Вам одну із своїх праць¹, є ще деякі праці. Вважаю, що поки що в жіночій справі все зробила, що могла. Підготувала збірник по ліквідації неписьменності (статті з 1920 по 1938 рік², тут теж основне зроблено), сьогодні закінчила книжку «Листи до піонерів»³ — це мої щирі друзі, і хочеться мені, щоб стали вони лєнінцями. А тепер чергова робота — та, про яку Ви пишете.

Років з два тому я почала вивчати епоху, в якій я росла, роздобула різні документи, і багато з мого дитинства стало для мене яснішим. Мій батько був революціонер — з ранньої молодості примикав до революційного руху, мав тісний зв'язок з організацією «Земля і воля» 60-х років, примикав до руху російського офіцерства, яке

¹ Очевидно, мова йде про збірник: Н. К. Крупская, Женщина в стране социализма, М., Госполитиздат, 1938.— *Ред.*

² Мається на увазі збірник: Н. К. Крупская, Ликвидация неграмотности, М., вид. Наркомосу РРФСР, 1938.— *Ред.*

³ Книга вийшла в тому самому, 1938 р. під назвою «Письма пионерам» (М., «Молодая гвардия»).— *Ред.*

стояло під час польського повстання¹ на боці поляків, потім закінчив Військову Юридичну Академію, був зв'язаний з літературним гуртком чернишевців, що примикали до поетів «Искры», потім поїхав служити до Польщі, боровся згнобленням поляків та євреїв, мав зв'язок з І Інтернаціоналом і за те, що проводив у життя постанову Лондонської конференції І Інтернаціоналу про роботу серед сільськогосподарських робітників, був засуджений Варшавською судовою палатою і позбавлений права займати державні посади. Він апелював до сенату, і в 1880 році сенат його виправдав. Костянтин Олександрович Варгунін (надзвичайно цікава сім'я Варгуніних, починаючи з Івана Варгуніна, зв'язаного якось з Утіним і Поляковим, видавцем І тома «Капіталу»), паперовий фабрикант, запросив батька бути фабричним інспектором в м. Угличі на паперовій фабриці, де хазяйнував його компаньйон Говард. Увесь революційний рух відбувався у мене на очах, дуже багато довелось спостерігати. А потім батько віддав мене в гімназію Оболенської, де керівництво було з людей, які примикали до «Землі і волі» 60-х років, і де вчилось багато дітей тодішніх її учасників. Батько помер, коли мені було 14 років, але шлях, пройдений мною з 1883 р. до 1890 р., коли я стала марксисткою, дуже цікавий. Я думаю, що розповісти про це нашій молоді необхідно. Пам'ятаю дуже багато. Тільки у мене праця наполовину вже написана і розповідати я не вмю, стенографістки бозна-що записують. Працю влітку закінчу.

З ульяновцями я недавно говорила — з головою міськ-ради і секретарем міськкому (2 березня). Говорила про те, що треба було б в одному з будинків поблизу музею створити підсобний музей, де б відображений був життєвий шлях і вся діяльність Леніна,— вони погодились. Це треба було б зробити неодмінно.

Дивилась недавно в Комітеті мистецтв макет пам'ятника Іллічу, який зробив скульптор Манізер. Обличчя надто гордовите, з Волги буде видно головним чином розвіяний на вітрі плащ і підняту голову. Вирішили переобляти.

¹ Мова йде про польське визвольне повстання 1863—1864 рр.—
Ред.

Мені хотілося б — я говорила про це ульяновським товаришам,— щоб місто Ульяновськ стало справжнім розсадником культури. Про це дбав Ілля Миколайович, про це дбав Ілліч.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[18 березня 1938 р.]
Москва

*Вперше опубліковано частково
в журн. «Народное образование»,
1959, № 4
в статті М. Шагінян «Спогади
про Н. К. Крупську»*

*Друкується за копією
ЦПА ІМЛ. ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 1, арк. 270*

ДО ЛЕНІНГРАДСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ *

Дорогі товариші студенти і студентки Ленінградського інституту політосвітроботи, шлю вам найпалкіший привіт!..

Ленін весь час підкреслював потребу найтіснішої погодженості між культуроботою і соцбудівництвом. Він говорив це відносно всіх ділянок культуроботи, тим більше це стосується політосвітроботи, яка обслуговує доросле населення. Хати-читальні, будинки культури, бібліотеки, школи дорослих усіх типів, краєзнавча, екскурсійна робота — усі ці ділянки культуроботи повинні бути перейняті духом марксизму-ленінізму, повинні орієнтуватись на поточні завдання соцбудівництва.

Це можливо тільки при умові, що теорія буде тісно пов'язана з практикою, що марксизм-ленінізм буде керівництвом до дії.

Потрібний найтісніший зв'язок з масами, з найширшими їх верствами. Робота повинна йти вшир і вглиб.

Вам, хто готується зайняти керівні пости на фронті політосвітроботи, треба наполегливо працювати над собою, щоб навчитись по-ленінському підходити до мас, вслухатись в їхні запити, вчитись розуміти, щоб в дану хвилину їх найбільше цікавить, як, якими шляхами задовольняти їхні запити. Вам треба навчитись на живих прикладах показувати населенню всю силу теорії марксизму-ленінізму, що стала в нашій Країні Рад керівництвом до дії, відкрила нам шлях до найвеличніших досягнень. Вам треба врахувати весь досвід політосвітроботи, взяти

з нього все цінне і обдумати, як на базі наших досягнень у нових формах розгорнути цю роботу.

Мені здається, Інститут політосвітроботи може зробити дуже багато, щоб піднести всю політосвітроботу на вищий ступінь, зробити її найважливішою ділянкою соцбудівництва.

Покладаю велику надію на те, що ви проявите в цьому напрямі потрібну ініціативу, перетворите спільними силами ваш інститут на зразкову ділянку соцбудівництва, а професію політосвітпрацівника — на професію почесну, яка користується загальною увагою і пошаною.

Бажаю вам успіху в цій роботі.

Н. Крупська

[29 березня 1938 р.]
З Москви в Ленінград

*Вперше опубліковано в збірнику:
Н. К. Крупська, О политико-
просветительной работе, М.,
Державне бібліотечно-
бібліографічне видавництво, 1940*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 45, арк. 103*

ДО А. Д. СЕРГЄЄВОЇ,
ЗАВІДУЮЧОЇ МОСМІСЬКВНО

Товаришко Сергєєва, звертаю Вашу увагу на доданий лист підлітка Кофізова Василя¹. Він і ще кілька дітей (треба з'ясувати їхні прізвища) були виключені з школи ще в 1936 р. З того часу вони не вчаться і не працюють. Ніхто навіть не подумав про те, що ж вони роблять, чим займаються. Наші органи народної освіти не цікавляться тим, що роблять діти, виключені з школи. А треба було б доглянути їх. Не такі вже вони безнадійні.

Дуже прошу Вас зайнятись цією справою і повідомити мене, що вдалось Вам зробити.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[5 квітня 1938 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 11, арк. 67

¹ Листа Василя Кофізова не знайдено. Про А. Д. Сергєєву див. також прим. на стор. 268.— *Ред.*

ДО І. І. СИДОРОВА,
ГОЛОВИ МОСРАДИ

Товаришу Сидоров, робота з дітьми при домоуправліннях має величезне значення для виховання дітей, для налагодження дисципліни та ін. Відносно неприпустимості ліквідації цієї роботи була спеціальна постанова Мосради. При Мосраді є спеціальна секція, яка повинна дбати про цю роботу, але ніхто не дбає про цю справу... Я дуже прошу взяти цю справу під свій нагляд.

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[12 квітня 1938 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. II, арк. 73

ДО К. С. ЗЕРНОВОЇ,
ХУДОЖНИЦІ

Дорога товаришко, я не радила б Вам брати цю тему. Ілліч нічого проти ялинок не мав, але й не надавав їм ніякого значення.

Він був на ялинці в Горках, але тоді він був тяжко хворий, його вивезли на ялинку в кріслі, було на ялинці дітей там дуже мало.

Був ще на ялинці в лісній школі в Сокольниках, але це було в день нападу бандитів, зайшов на хвилинку погомоніти з дітьми, але думав про інше.

Любов до дітей у Ілліча виявлялася зовсім не в улаштуванні для них ялинок.

Краще взяти іншу тему.

Н. Крупська

[17 червня 1938 р.]
Москва

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1958, № 4

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 11, арк. 196

ДО Є. М. КАРИНОЇ *

ВЧИТЕЛЬКИ ВАУЛОВСЬКОЇ НЕПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Дорога товаришко Каріна, прочитала Вашого листа з хвилюванням і радістю. Я сама вчителькою була, близько знала змолоду акторське середовище, у мене двоюрідна сестра була провінціальною актрисою¹, знаю, як голодували актори; я була в будинку Паніної, коли там виступав Ілліч².

Міцно, міцно тисну Вам руку.

Посилаю свою книжку, яка вийшла в цьому році,— «Жінка країни Рад — рівноправний громадянин». Бажаю Вам всього, всього найкращого.

Н. Крупська

[20 червня 1938 р.]
З Москви в с. Ваулово
(Большесельський район
Ярославської обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 11, арк. 210

¹ Мова йде про *О. О. Антошевську* (Крупську), двоюрідну сестру *Н. К. Крупської* по батькові.— *Ред.*

² У народному будинку Паніної *В. І. Ленін* виступав 9 травня 1906 р. на масових зборах під прізвиськом *Карпова*. (Див. *В. І. Ленін*, Твори т. 10, стор. 361—362; *Н. К. Крупська*, Воспоминания о Ленине, М., Госполитиздат, 1957, стор. 119—120).— *Ред.*

ДО А. А. ІВАНОВОЇ

Шановна товаришко, по-моєму, моя біографія вийшла дуже невдала. Завдання писати біографію людей, яких близько не знаєш, по випадкових замітках, нездійсненне.

Дуже шкода, що її передавали по радіо, не запитавши мене.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[27 червня 1938 р.]
З Москви в Ленінград

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 11, арк. 246

ДО Д. УЛАНОВА *

ВЧИТЕЛЯ ОМСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 65

Дорогий товаришу Уланов, велике спасибі за присланий номер журналу. Буду рада, якщо Ви докладніше напишете, як ведеться робота журналу: скільки дітей бере участь у складанні журналу, з яких класів, як складається і обговорюється план журналу, чи є в журналі секретар, чи проводиться широке обговорення статей. Взагалі мене дуже цікавить організація всієї справи.

Шлю привіт редакції і співробітникам журналу.

Н. Крупська

[8 липня 1938 р.]
З Москви в Омськ

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. II, арк. 306*

ДО ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО КОМІТЕТУ
БОНДЮЗЬКОГО ЗАВОДУ *

Дорогі товариші, в розпалі громадянської війни, у 1919 р., я була на вашому хімічному заводі, розмовляла з робітниками заводу — більшість були татари. Я на агітаційному пароплаві «Красная звезда» тоді їздила. Що мене тоді вразило — це відірваність заводу від навколишнього селянського населення, та темнота безпросвітна, яка панувала серед селян.

Кожний завод повинен бути осередком культури. Селяни, мабуть, тепер усі стали колгоспниками.

І от більше дев'ятнадцяти років минуло з того часу, і одержую я цими днями листа від директора школи дорослих Бондюзького району товариша Дедюнова, що школа дорослих не має ні будинку, ні викладачів. Невже це можливо? Невже робітникам заводу байдуже, як культурно обслуговується навколишнє населення?

Я дуже прошу вас, товариші, взяти під своє піклування навколишнє населення. Гадаю, що завод, робітники заводу можуть тут допомогти і інженерську публіку розворушити, і дружин ІТП, і службовців, і комсомол, і партійну групу.

Шлю вам, товариші, палкий привіт. І дуже просила б написати, як у вас з культурною роботою на заводі і чи вдасться вам допомогти в справі влаштування школи дорослих для навколишнього населення.

Н. Крупська

Писати мені так: Москва, Наркомос, Чисті Пруди, 6, Крупській.

*[28 липня 1938 р.]
З Москви в сел. Бондюга
(Бондюзький район
Татарської АРСР)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 11, арк. 318*

ДО ТОВАРИШКИ ЧУХАРЄВОЇ *

ОРГАНІЗАТОРА ШКІЛ ДОРОСЛИХ НА ЦЕМЕНТНОМУ ЗАВОДІ
«БОЛЬШЕВИК»

Товаришко Чухарева, з великим інтересом прочитала Вашого листа. Питання про тих, хто не хоче вчитись, дуже важливе питання. Неписьменні — це звичайно пригнічені життям жінки, багато з них ні разу не бували в театрі, ніколи не прослухали жодної книжки, горизонт їх дуже звужений. У нас мало придатних для них книг для читання. Треба розширяти коло їхніх інтересів, спостерігати, кого що цікавить, і пов'язувати навчання з піклуванням про їх загальний розвиток. У кожному окремому випадку треба підходити конкретно, з'ясувати, чим цікавиться неписьменна, і, виходячи з цього, почати зацікавлювати її книжками, газетами, стінною газетою. Одну можуть захопити питання виховання, другу — питання гігієни, третю — пісні і т. д. і т. п. Тут уся справа в індивідуальному підході, в піклуванні про людину. Менше треба присікуватися до людини і більше дбати про те, щоб зробити навчання цікавим, захоплюючим.

Ну, бажаю успіху в роботі і тисну руку.

Н. Крупська

[8 серпня 1938 р.]
З Архангельського (під Москвою)
и м. Вольськ (Саратовська обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 18*

ДО Н. П. ПАЯЛІНА

Дорогий товаришу Паялін, тільки сьогодні одержала Вашого листа. Зараз я у відпустці, живу за містом. Але в той час, коли прийшов Ваш лист, у мене був товариш Радус-Зенькович — завідуючий музейними справами. Я йому показала Ваш лист, і він обіцяв мені вжити негайно заходів для охорони будиночка і могили Помяловського. У нього в Ленінграді є уповноважений, музейний відділ зможе дати грошей. Я дала Радусу-Зеньковичу Вашу адресу, щоб хлопець міг Вас побачити.

Відносно книжок дитячих Анни Іллінічни запитаю Дитвидав. Дитячих книжок у нас хороших мало, а наша дівтора любить читати.

Міцно тисну Вашу руку.

Н. Крупська

[8 серпня 1938 р.]
З Архангельського (під Москвою)
в Ленінград

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 21*

ДО В. М. МИХАЙЛОВА,
НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛІННЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ НАРКОМОСУ РРФСР

Товаришу Михайлов!

Малиновка — революційне село: у 1905 році громила поміщиків, після чого царська влада жорстоко розправи-лася з селянами. Малиновка одна з перших пішла за Радянською владою. Малиновка одна з перших стала на колгоспний шлях. *Їм необхідно допомогти в розгортанні школи.* Руки в них є. Спорудили чудову лікарню. Школа хороша. Полікарпов, лікар, зробив дуже багато для куль-турного піднесення села. Додаю його лист ¹. Допоможіть зробити, що можна.

Поговоріть з Петром Андрійовичем ².

З комуністичним привітом *Н. Крупська*

[27 вересня 1938 р.]
Москва

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 35

¹ Листа не знайдено.— *Ред.*

² П. А. Тюркін, нарком освіти РРФСР.— *Ред.*

ДО Н. О. ЧИЖОВОЇ,
УЧИТЕЛЬКИ УГЛИЦЬКОЇ ФАБРИЧНОЇ ШКОЛИ

Дорога товаришко,

це правильно, що мене цікавить історія углицької фабрики, де я жила дитиною в 1875 році. Я дістала деякі документи, один робітник описав мені, як у 1912 році Говард (Варгуніна вже не було в живих) організував підпал фабрики, щоб одержати страхову премію. Але мене дуже цікавить все, що стосується цієї фабрики. Дуже буду вдячна Вам, якщо Ви напишете мені про ту школу, де Ви вчилися, і взагалі про фабрику.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[17 жовтня 1938 р.]
З Москви в м. Углич
(Ярославська обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 55

ДО М. Є. КОРАБЛЬОВОЇ,
ДОМОГОСПОДАРКИ

Дорога товаришко Корабльова, одержала Вашого листа, де Ви пишете про те, як працюєте над собою, як Вам хочеться, щоб Вас прийняли у співчуваючі. Це дуже добре. Бажаю Вам успіху у Вашій роботі, шлю привіт.

Відносно виховання заочно радити щось важко. Мені здається, що Ви дуже нервова людина, і це дуже Вам заважає в усьому, також і в питанні виховання.

Треба краще володіти собою, тримати себе в руках, тоді і з справою виховання піде краще. Ваша пасербиця вже не маля, доросла дівчина, і, мені здається, найважливіше налагодити з нею товариські взаємовідносини, менше її «виховувати», менше говорити з нею про її промахи, недоліки, виявляти більше теплового ставлення до неї, і тоді справа налагодиться. Мені здається, судячи з Вашого листа, дівчинка дуже тяжко переживає такі прізвиська, як «важковиховувана», як «ледарка» та інше,— нікуди не годиться.

Посилаю поки що кілька своїх брошурок і міцно тисну руку.

Н. Крупська

[18 жовтня 1938 р.]
З Москви на ст. Красний Лиман
(Північно-Донецька залізниця)

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 53, ч. III, арк. 59

ДО І. І. ЛЕВЧЕНКА *

ЗАВІДУЮЧОГО НАВЧАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ ЯСНОПОЛЯНСЬКОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ імені Л. М. ТОЛСТОГО

Товаришу Левченко, дуже прошу вибачити, що так довго не відповідала на Ваш лист. Мені хотілось перечитати статтю Льва Миколайовича про Яснополянську школу. Вони свого часу справили на мене величезне враження, але це було років п'ятдесят тому.

Найважливіше у Толстого — це любов до дітей, повага до особистості дитини і вміння спостерігати дітей, це в усіх його творах є — мені ще в дитинстві мати читала уривки з «Війни і миру», і я їх запам'ятала на все життя. Але епоха 1862 року дуже вже цікава, і мені хотілося з цього погляду підійти до роботи в Яснополянській школі. Але живу я так, що часу в мене ні на що не вистачає — а тепер ще очі підводять, — ось і затяглося наше побачення. Буваю в Наркомосі я щодня години з дванадцяті. Коли Ви приїдете, Вас пропустять до мене, тоді поговоримо докладно. До речі, розкажете про Яснополянську школу.

Н. Крупська

[20 жовтня 1938 р.]
з Москви в с. Ясна Поляна
(Тульська обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 190*

ДО ШКОЛИ ДОРОСЛИХ № 35 ВОЛОДАРСЬКОГО РАЙОНУ ЛЕНІНГРАДА

Дорогі товариші учні, учителі, службовці школи дорослих мого улюбленого Володарського району, на день 20-річчя ВЛКСМ шлю я вам палкий, палкий привіт!

Комсомол—дітище Великої Жовтневої соціалістичної революції. Серед вас є, напевно, колишні комсомольці, комсомолки, які брали участь у боротьбі із зброєю в руках за владу Рад, брали участь у громадянській війні, коли йшла боротьба проти поміщиків і капіталістів, проти інтервентів, коли стояло питання про саме існування Радянської влади. Серед вас є багато комсомольців, комсомолок, які брали активну участь у соціалістичній будівництві. Вас запалили промови Леніна, який з такою любов'ю ставився завжди до молоді, так дбав весь час про її комуністичне виховання— про виховання кадрів, яким треба буде довести до кінця справу будівництва соціалізму. У день 20-річчя ВЛКСМ шлю я вам свій привіт.

Дорогі товариші, ви знаєте, читали, що робиться зараз в Європі, як лютує там фашизм— цей виразник експлуаторських прагнень конаючого капіталізму. Те, що зараз відбувається в Європі, Китаї, Японії, Іспанії,— усе це розкриє очі молоді всіх країн на суть фашизму.

Перед вами, товариші, в епоху, яку ми переживаємо, постає багато нових завдань. Ні на хвилину не забувайте, що ви борці за перемогу соціалізму в усьому світі.

Палко бажаю, щоб школа дорослих, в якій ви вчитеся, щоб ваші товариші по навчанню, випробувані вже в бо-

ротьбі, допомогли вам якнайповніше, якнайглибше ово-
лодіти тими знаннями, які необхідні вам для боротьби
і перемоги, які допоможуть вам високо тримати прапор
Леніна, прапор нашої рідної Комуністичної партії.

Н. Крупська

[25 жовтня 1938 р.]
З Москви в Ленінград

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3.
од. зб. 58, ч. III, арк. 148—149*

ДО В. О. ДАВИДОВА *,

ЗАВДУЮЧОГО МОЗОЛЕВСЬКОЮ ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ

Товаришу Давидов,

я писала листа піонерам про те, як вони повинні поводитись у школі¹. У відповідь на цей лист, надрукований в ряді дитячих газет, я одержую багато листів від дітей. Одержала лист і від Віті Жажина, який пише, що був пустуном і його за це виключили. Він учень II класу. Пише: «Коли я прочитав Ваше звернення в газеті до всіх учнів, то я тепер кожного дня плачу, що я тепер не учень. Я тепер усе усвідомив і не буду більше пустувати, вчитимусь, добре поводитимусь на уроках, а також і на перервах».

Товаришу Давидов, хлопчик — учень II класу. У нас останнім часом стало модним дуже широке виключення учнів, що нікуди не годиться. Крім того, одна справа — учень якого-небудь X класу, інша — хлоп'я II класу. Виключення таких дітлахів — демонстрація повної педагогічної безпорадності педагогів.

Дуже прошу хлопця до школи прийняти, а також до питань про виключення ставитись якнайобережніше.

З товариським привітом *Н. Крупська*

Прошу повідомити мене про Ваше рішення, про те, яких заходів Ви вжили.

[30 жовтня 1938 р.]
З Москви в с. Мозолево
(Рославльський район
Смоленської обл.)

Вперше опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М., изд-во АПН РСФСР,
1960

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 103

¹ Мається на увазі лист Н. К. Крупської «Знання потрібні в житті, як гвинтівка в бою», опублікований у газ. «Пионерская правда» № 129 від 22 вересня 1938 р. (Див. т. 5 цього вид., стор. 618—620).—
Ред.

ЛІТЕРАТУРНОМУ ГУРТКУ МОСКОВСЬКОГО БУДИНКУ ПІОНЕРІВ

Дорогі діти,

посилаю вам журнал «Счастливое детство», який переслав мені учитель літератури середньої школи міста Омська товариш Д. Уланов¹. Секретар редколегії — учень Шура Мамонтов. Літературний гурток охоплює 80 дітей. Малюнки роблять самі діти. Вони зв'язані з газетою «Ленинские внучата».

Зв'яжіться з журналом. У них не вистачає паперу, вони мріють про друкарську машинку, але головне — їм хочеться мати відзив про журнал. Напишіть їм листа в журнал, а мені напишіть про роботу свого гуртка.

Привіт Вам, діти.

Н. Крупська

Адреса вчителя: м. Омськ, Лермонтовська, 43, Д. Уланову (для редакції журналу «Счастливое детство»).

[Жовтень 1938 р.]
Москва

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 111, арк. 83

¹ Див. стор. 687.— *Ред.*

ДО М. Ф. НІКОЛЕВОЇ *

НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИКА П'ЯТИГОРСЬКОГО МУЗЕЮ
«ДОМИК ЛЕРМОНТОВА»

Дорога Маргарито Федорівно, я домовилась з бібліотечним управлінням, що вони дадуть Пензенській бібліотеці відповідне розпорядження, і простежу за виконанням.

Щодо мого автографа і уривка з листа, то їх, звичайно, вмещувати не треба ні в якому разі. Треба взяти цитати з творів Лермонтова у Творах Володимира Ілліча, які наводить Олександр Цейтлін у своїй книжці «Літературные цитаты Ленина», вид. 1934 р., стор. 44. Цейтлін вказує чотири цитати: Твори Леніна, том II, стор. 124; т. IV, стор. 488; т. IX, стор. 247; т. VI, стор. 304¹.

Треба було б ще подивитись листи до рідних і Ленінські збірники.

Якщо я щось знайду ще (я саме зараз пишу одну працю по Леніну, де мені треба перевірити літературні

¹ Посилання даються на вид. 3-є Творів В. І. Леніна. У Творах В. І. Леніна, 4-е вид., українською мовою, див.: т. 2, стор. 285; т. 5, стор. 454; т. 10, стор. 357—358; т. 7, стор. 338 (праці: «З приводу однієї газетної замітки», «Що робити?», «Робітнича група в Державній Думі» і «Крок вперед, два кроки назад»).

Маються на увазі такі цитати з творів М. Ю. Лермонтова, які використав В. І. Ленін: 1. «Було б усе це навіть смішно, коли б ле не було так сумно!» («О. О. Смирновій»). 2. «... Без керма і без вітрил...» («Демон»). 3. «...Насмешкой горькою обманутого сына над промотавшимся отцом». («Дума»). В останньому рядку вірша — *над промотавшимся отцом* — В. І. Ленін, спрямовуючи вістря вірша проти ліберальних балакунів з партії «панів кадетів», слово *промотавшимся* замінив на *изболтавшимся*. 4. «З кого вони портрети малюють? де розмови ці чують?». («Журналіст, читач і письменник»).—*Ред.*

цитати Леніна), якщо знайду щось про Лермонтова, напишу Вам, але Ви, мабуть, усе це й без мене знаєте. Відносно Кропотова, ніде правди діти, не перевіряла, що зроблено і чи робиться що-небудь.

Ну, от.

Міцно тисну руку.

Н. Крупська

[3 листопада 1938 р.]
З Москви в П'ятигорськ

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 111, арк. 160*

ДО ПІОНЕРІВ ЗАГОНУ № 7 ТРОІЦЬКОЇ-НА-АМУРІ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 1

Дорогі діти, одержала вашого листа, де ви просите дозволу дати вашому загоні мое ім'я. Заперечень з мого боку немає, але ж не в назві справа. Мені хочеться, головне, щоб ви вирости гідними громадянами нашої великої Країни Рад, свідомими борцями за велику справу Леніна. Не знаю, чи попала до вас моя книжка — листування з піонерами. На всякий випадок посилаю її вам, буду рада, якщо вона допоможе вам у вашій роботі¹.

Н. Крупська

*(5 листопада 1938 р.)
З Москви в с. Троїцьке-на-Амурі
(Нанайський район
Хабаровської обл.)*

*Вперше опубліковано в газ.
«Советский Сахалин», № 51,
від 4 березня 1939 р.*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 137*

¹ Мова йде про книгу Н. К. Крупської «Письма пионерам», М., «Молодая гвардия», 1938.— *Ред.*

ДО С. М. ПИРОЖКОВА *,
ЗАВДІЮЮЧОГО НАВЧАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ ЕЛЕНСЬКОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Шановний товаришу,

лист до піонерів не наказ, звичайно, а просто порада дітям, як поводитись¹. Питання про дисципліну — одно з болючих питань у ряді наших шкіл. Воно упирається в два інших дуже важливих питання: перше — це організація всього шкільного життя, його налагодженість; друге — це виховання *свідомої* дисципліни. Іноді вчитель, який мало знає педагогіку або залишається ще в полоні буржуазної педагогіки, вважає, що вся справа — наказати: учитель наказує, а учні повинні слухатись. Це, звичайно, не наш, не радянський підхід до дітей. Ми виховуємо радянських громадян.

І ось я вважаю, що те, про що я пишу дітям в останньому своєму листі до них, допоможе зрозуміти їм, чому до них ставлять ті чи інші вимоги. У нас бюрократизму, формального підходу до дітей ще трапляється чимало. Мені хотілось цим листом моїм до піонерів допомогти дітям краще навчитись володіти собою.

Вставання всім класом, коли входить педагог, треба ввести в практику. У вставанні є *організуючий елемент*, як і в співах, грі, гімнастиці. Це колективний акт. Вставанням, коли входить учитель, діти демонструють не тільки повагу до вчителя, але й готовність до навчання.

¹ Мова йде про лист Н. К. Крупської піонерам «Знання потрібні в житті, як гвинтівка в бою», опублікований у газ. «Пионерская правда», № 129, від 22 вересня 1938 р. (Див. т. 5 цього вид., стор. 618—620.) — *Ред.*

Питання організації всього життя класу мають велике значення для всієї виховної і педагогічної роботи.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[Листопад, 1938 р.]
З Москви в сел. Єленьке
(Хвастовицький район
Орловської обл.)

Вперше опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М., изд-во АПН РСФСР,
1960

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 203

•

ДО В. О. ДАВИДОВА,
ЗАВІДУЮЧОГО МОЗОЛЕВСЬКОЮ ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ

Дорогий товаришу, велике спасибі, що Ви взяли Вітю знову до школи і що написали мені про це¹. Я тільки думаю, що Віті треба допомогти виконати свою обіцянку. Як це зробити? Треба подивитись, у чому він найбільше відстає і чому саме. Чи є в нього підручники, зошити. Можє, треба, щоб хто-небудь із старших дітей узяв на себе піклування про нього. Якщо треба, попрацював з ним, щоб хлоп'я не відставало. Якщо Вітя не відстає, а, навпаки, пішов уперед внаслідок того, що два роки вже вчився в II класі, треба давати йому не дуже важкі індивідуальні завдання, але такі, які б привчали його до самостійної роботи. З погляду виховного важливо захопити Вітю чим-небудь — давати йому цікаві книжки, або, якщо він любить малювати, картинки для змальовування, або давати які-небудь доручення. Треба, щоб і діти допомагали йому виправитись, непомітно впливаючи на нього. Поговоріть з піонервожатим, з самими піонерами. Заочно важко давати поради.

З товариським привітом *Н. Крупська*

(7 грудня 1938 р.)
З Москви в с. Мозолево
(Рославльський район
Смоленської обл.)

Вперше опубліковано в збірнику
«Н. К. Крупская об учителе»,
изд. 2-е, М., изд-во АПН РСФСР,
1960

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 223

¹ Див. стор. 697 і прим. до неї на стор. 820.— Ред.

ДО М. М. ЛИХАЧОВОЇ,
ЗАВДУЮЧОЇ ВОРОБІНСЬКОЮ ШКОЛОЮ

Шановна товаришко,

Ваш чоловік прислав мені уривки з Вашого листа, просячи порадити Вам, як краще проводити роботу по вихованню дітей.

Якраз учора в Наркомосі була нарада інспекторів з позашкільної роботи обласних, крайових відділів народної освіти і наркомосів АРСР¹.

Позашкільна освіта тісно пов'язана з питаннями шкільної освіти. Питання виховної роботи гаряче обговорювались на нараді. Багато говорилось про те, що в школі треба пробуджувати у дітей інтерес до громадської роботи, розвивати у дітей любов до читання, менше опікати їх, вчити самостійно працювати, налягати на самоосвітню роботу, у книгах знаходити відповіді на питання, що хвилюють їх.

Позашкільна робота не повинна йти тільки по лінії розваг, треба берегти сили дітей, не завантажувати їх уроками надмірно, пробуджувати громадські інтереси.

Треба проводити роботу з батьками, розповідати їм, яке негативне значення мають пережитки старих методів виховання: нескінченні накази, гримання, покарання аж до биття. У побуті багато ще пережитків старих поглядів на дитину, як на власність: що хочу, те з нею й роблю.

¹ Мова йде про Всеросійську нараду в справі позашкільної роботи, яка відбулася 14 грудня 1938 р. На основі свого виступу на цій нараді Н. К. Крупська опублікувала статтю «Замітки про комуністичне виховання». (Див. т. 3 цього вид., стор. 696—701.) — *Ред.*

Перехідний вік потребує особливої уваги і обережного підходу. Щоб вплинути на дітей цього віку, треба користуватись у них великою повагою, бути для них великим авторитетом.

Треба тактовно вміти користуватись цим авторитетом. Тут треба дуже добре знати дітей і вміти до них підійти.

Я почуваю, що мої зауваження дуже загальні, але в листі важко докладно висвітлити питання, які цікавлять Вас.

З товариським привітом *Н. Крупська*

*(Не раніше 11 грудня
1938 р.)*

*З Москви в с. Воробіно
(Сухобузимський район
Красноярського краю)*

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 111, арк. 231*

ДО М. О. НІКІТИНОЇ *,

ЗАВІДУЮЧОЇ МАКАР'ЄВСЬКОЮ РАЙОННОЮ БІБЛІОТЕКОЮ

Товаришко Нікітіна, мені важко відповісти на Ваше запитання, тому що заочно, не знаючи хлопчика і його переживань, важко уявити собі, в чому справа.

Загальна причина, мені здається,— *погана постановка позашкільної роботи*. У нас у позашкільній роботі найбільше звертається уваги на організацію всіляких розваг, а треба ставити справу так, щоб ініціатива дітей, їхня активність знаходили собі застосування, щоб організувалась така робота, яка захоплювала б, організувала б дітей. Треба, щоб в організації позашкільної роботи брала участь широка громадськість. Треба, щоб діти ставали громадськими працівниками, щоб ця робота не нав'язувалась їм.

Взагалі у нас *занадто опікають дітей*. Візьмімо галузь, яку Ви знаєте,— бібліотечну справу. Я недавно була на раді Мосміськвно і просто жажнулась, як у нас опікають дітей у шкільних і дитячих бібліотеках. На інтереси дітей не зважають, набивають їм голови казками, всілякими майн-рідами, класиків *примушують* читати. Через це класики перестають цікавити дітей. Треба *зацікавити* дітей, а не душити в них живий інтерес до життя, по-справжньому допомагати треба їм.

Привіт.

Н. Крупська

[21 грудня 1938 р.]
З Москви в м. Макар'єв
(Івановська обл.)

Публікується вперше
за рукописом

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. III, арк. 267

РАДІ ЗАГОНУ VI «А» КЛАСУ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 1

Дорогі діти, одержала вашого листа. Спасибі за нього. Ви пишете про Зіну Насонову і про Альошу Сьомушкіна, але у мене склалось таке враження, що ви підходите до них якось збоку, не знаєте, що спонукає їх на такий спосіб життя, який вони ведуть, підходите до них не досить по-товариському, а вони почувають себе дуже самотніми. Треба було б якось залучити їх до громадської роботи, до чого-небудь такого, що їх не може не захопити. Досвід показує, що залучення до громадської роботи часто цілком змінює настрій дітей.

Подумайте над цим.

Шлю вам привіт, діти!

Ростить ленінцями.

Н. Крупська

[23 грудня 1938 р.]
З Москви в сел. Пролетарське
(Пролетарський район
Архангельської обл.)

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. 111, арк. 287

ДО ЮНИХ ТУРИСТІВ ЯРОСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вітаю вас з п'ятиріччям роботи вашої екскурсійно-туристичної станції.

Я знаю, що, працюючи в гуртках юних туристів, ви вивчаєте минуле і сучасне нашої соціалістичної Батьківщини, знайомитеся з її майбутнім, шукаєте корисні копалини, закріплюєте знання, яких набуваєте в школі, загартовуєте свій організм. Це дуже добре. Старайтесь залучити до цієї корисної діяльності більше школярів! Учїться ще краще! Розвивайте самодіяльний дитячий туризм! Бажаю успіхів у дальшій вашій роботі.

Н. Крупська

*8 січня 1939 р.
Москва*

*Вперше опубліковано в газ.
«Пионерская правда», № 5,
від 10 січня 1939 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЛЕНИНСКІЕ ИСКРЫ»

Дорогі товариші, я категорично проти всіляких казок про Леніна, вважаю їх неповагою до пам'яті Леніна.

З привітом *Н. Крупська*

Р. С. Посилаю вам копію того, що я дала в «Пионерскую правду» до Ленінських днів ¹.

[15 січня 1939 р.]
З Москви в Ленінград

Вперше опубліковано в журн.
«Исторический архив», 1958, № 4

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 6

¹ Про який матеріал іде тут мова, не встановлено.— *Ред.*

ДО В. І. СОЛОВЙОВА *.

ВИКЛАДАЧА 2-ї ТАМБОВСЬКОЇ АВІАШКОЛИ ЦИВІЛЬНОГО
ПОВІТРЯНОГО ФЛОТУ

Шановний товаришу, мені здається, що обговорення методів викладання учителя в присутності інших викладачів і дорослих учнів може бути дуже корисним і для педагога, і для учнів, може дуже допомогти правильній постановці справи і піднести авторитет учителя. Уся справа в тому, в якому тоні проводиться обговорення, чи проводиться обговорення по суті чи перетворюється на пікірування, на склоку.

З товариським привітом *Н. Крупська*

[19 січня 1939 р.]
З Москви в Тамбов

Публікується вперше
за копією

ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 22

ДО ДИТЯЧОГО БУДИНКУ ІСПАНСЬКИХ
ДІТЕЙ № 1 *

Дорогі мої маленькі іспанські друзі, я дуже хотіла б прийти до вас на піонерський збір, присвячений пам'яті Володимира Ілліча, розповісти вам про нього, але я хворію зараз і мені заборонено виступати на великих зборах.

Шлю вам палкий привіт. Іспанія для нас близька, рідна, іспанські діти — наші любі діти.

Бажаю вам всього, всього найкращого.

Н. Крупська

[21 січня 1939 р.]
з Москви

Вперше опубліковано в журн.
«Огонек», 1959, № 10

Друкється за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 25

ДО С. ПЕСОЦЬКОГО *

УЧНЯ VII КЛАСУ АЛПАТОВСЬКОЇ НЕПОВНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 5

Одержала, Стъпо, я твого листа. Прочитала вірші. Вони хороші по настрою, але щодо техніки віршування і навіть щодо грамотності кульгають. Таких віршів ніхто не читатиме. Віршів з хорошим настроєм тепер у всі редакції присилають дуже багато, сотні. Вірші друкують тоді, коли в них є що-небудь своєрідне: або нова думка якась, або який-небудь цікавий факт. Треба ще багато працювати над собою. Добре заучувати напам'ять більше віршів, переписувати вірші, які найбільше сподобались, читати їх уголос, вдумуватися в їх зміст, вдивлятися уважно в навколишнє життя.

Тікати до Криму, звичайно, немає ніякої рації. Треба закінчити семирічку, потім стати на роботу, але так організувати свій час, щоб можна було працювати самостійно, більше читати, вдумуватись у прочитане, робити для себе виписки. Тут допоможе бібліотека, підручники, довідники. Добре підшукати товариша, який теж цікавиться роботою з літератури. Удвох, утрох працювати цікавіше, легше.

Ну, на все добре.

Н. Крупська

[2 лютого 1939 р.]
З Москви в с. Алпатово
(Наурський район Орджоні-
кідзевського краю)

Вперше опубліковано в журн.
«Юность», 1958, № 8

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 74

ДО ЮНИХ ТЕХНІКІВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Дорогі діти!

На ознаменування XVIII з'їзду Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) Центральна дитяча технічна станція оголосила конкурс «Юні техніки — на допомогу школі».

Усі трудящі нашої країни відзначають скликання партійного з'їзду стахановською роботою, новими досягненнями. Добре, що юні техніки не відстають від дорослих і починають корисну для соціалістичної Батьківщини справу.

Я думаю, що всі юні техніки включаться в конкурс і зроблять своїми руками тисячі корисних речей для школи: приладів з фізики і хімії, різного наочного приладдя.

Н. Крупська

[Не пізніше 3] лютого
1939 р.
Москва

*Вперше опубліковано в газ.
«Пионерская правда», № 17,
від 4 лютого 1939 р.*

*Друкується за вказаним
джерелом*

ДО УЧНІВ VIII КЛАСУ СТАРОМІНСЬКОЇ ШКОЛИ *

Дорогі діти, одержала вашого листа. В ньому багато неправильного.

По-перше, громадську роботу свідомі діти проводять не заради премій, а тому, що розуміють, що ця робота потрібна.

По-друге, не обов'язково, щоб у гуртках був керівник, краще працювати самим і тільки радитись з досвідченими людьми: з учителями, бібліотекаркою і т. д. Треба організуватись кільком [учням], яких цікавить одне й те саме питання, скласти план роботи (ви учні VIII класу, отже, розумієте, що таке план), дістати потрібні книжки і самостійно почати працювати, допомагаючи одне одному. Гуртки з постійним керівником — по суті справи продовження шкільного навчання. Один з великих недоліків у багатьох наших школах — це те, що діти в школі не навчаються працювати самостійно.

По-третє, відносно приміщення. Хіба у вас нема сільради, профспілок, ніякої громадськості? Ви учні VIII класу — невже ви ніяк не можете знайти собі місця для занять, для відпочинку? Організуйтеся, тоді знайдете приміщення.

Напишіть мені, яку громадську роботу ви проводите. Чи проводите, наприклад, роботу по ліквідації неписьменності і малописьменності. Яким організаціям чим допомагаєте.

Ну, всього найкращого.

Н. Крупська

[3 лютого 1939 р.]
З Москви в с. Старомінське
(Старомінський район
Краснодарського краю)

Вперше опубліковано в журн.
«Семья и школа», 1959, № 2

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 77

ДО ЮРИ ЯКОВЛЄВА *,
УЧНЯ ІІІ КЛАСУ РЯЗАНСЬКОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ № 10

Одержала, Юро, твого листа. Ти хочеш вступити в піонери, але треба не тільки хотіти, але й заслужити це. Мені здається, ти не знаєш ще, яким повинен бути піонер. Спитай-но вожату і напиши мені про це.

Н. Крупська

[4 лютого 1939 р.]
З Москви в Рязань

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 90*

ДО О. О. ЯКОВЛЕВОЇ

Дорога, люба Олечко¹, почуваю себе страшенно винною, що не відповіла досі на твій попередній лист. Але цієї зими у мене неймовірна кількість роботи, а сили вже небагато, приходжу ввечері додому, очі перестають бачити, доводиться уривати кожну хвилину ранками. Ну, ось. Те, що я не писала, зовсім не означає, що я цей час не думала про тебе, дорогá моя.

Відносно музею народної освіти. Мені дуже хотілося б, щоб музей відобразив по-справжньому пройдений за роки існування Радянської влади шлях, щоб сучасне було міцно пов'язане з минулим. У мене залишився надзвичайно світлий спогад від нашої останньої зустрічі, від твоїх розповідей про робітфаки, тому мені здавалося, що необхідно, щоб музей з народної освіти тісніше зв'язався з тобою. Я не знаю, що з цього музею вийшло. Що вони прислали людину поговорити з тобою, це добре, та, якщо вона все звела до збирання відомостей про мене, це нікуди не годиться. Я терпіти не можу ювілеїв. Хотіла б звести зв'язані з ним розмови до мінімуму. Якщо надочухатимуть тобі цим, пішли їх під три чорти.

Тепер культробота швидко пішла знову на піднесення, роботу почали ставити серйозніше, краще. Це запалює дуже.

Ну, міцно, міцно тебе цілую, обнімаю. Привіт Тані й Миколі Миколайовичу².

Н. Крупська

*15 лютого 1939 р.
з Москви в Ленінград*

*Публікується вперше
за рукописом*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 5, арк. 1*

¹ Про О. О. Яковлеву див. прим. 2 на стор. 248.— *Ред.*

² Т. М. Жирмунська, дочка О. О. Яковлевої, М. М. Яковлев, чоловік О. О. Яковлевої.— *Ред.*

ДО ВЧИТЕЛЬСТВА ПОЧЕПСЬКОГО РАЙОНУ*.

Дорогі товариші учителі Почепського району, палко вітаю вас за ту активність, з якою ви взяли за справу ліквідації старого безкультур'я, з якою ви боретесь за суцільну письменність. Ваша активність дала вам право звернутись до всього учительства Орловської області з закликом узятись серйозно за цю роботу. Орловська область одна з найвідсталіших у справі ліквідації неписьменності. Я знаю ті величезні труднощі, які були на цьому фронті в Орловській області, за минулих часів затоптаній чорносотенними поміщиками. Довго тримались пережитки старих поглядів, старих навичок, особливо в побуті. Тепер є всі передумови для ліквідації старого безкультур'я, треба тільки залучити до цієї справи найширші верстви сільської інтелігенції і організувати на цю справу й самих учнів.

Бажаю успіху в роботі. Покладаю велику надію на те, що ваш почин знайде загальну підтримку.

Н. Крупська

[16 лютого 1939 р.]
З Москви в м. Почеп
(Орловська обл.)

Вперше опубліковано в газ.
«Комсомолец» (Орел), № 30,
від 28 лютого 1939 р.

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 106

ДО В. ФОМІНА *

Дорогий товаришу, прочитала Ваші вірші. Вам, звичайно, треба ще попрацювати над технікою віршування, вона у Вас подекуди кульгає. Оволодіти технікою віршування можна досить швидко, заучуючи і декламуючи вголос вірші класиків. Але не в цьому справа. Такими віршами, як Ваші, закидані всі редакції газет. Ці вірші виражають звичайно тільки настрої автора. Треба, щоб художній твір виражав яку-небудь цікаву, особливу думку, звертав увагу на яку-небудь важливу сторону життя, учив вдивлятись у життя, краще розуміти його, краще розуміти людей, їхні вчинки і т. д. І треба вміти писати, не розмазуючи, не повторюючись, а стисло, барвисто. Треба писати так, щоб «думкам було просторо, а словам тісно». Що означає, щоб «словам було тісно»? Французький письменник Флобер у своїх листах до молодого тоді письменника Мопассана вчив його цього. Він писав приблизно так: ось ти хочеш описати якого-небудь конс'єржа (швейцара), порівняй його в думці з багатьма іншими швейцарами, яких ти бачив, визнач, що в них спільне і що відрізняє того швейцара, якого ти описуєш, від інших швейцарів, і тоді ти зумієш у кількох словах дати яскравий образ швейцара, якого ти описуєш. Щоб так написати, як того вимагав Флобер, треба багато читати, оволодіти всім багатством мови. Тут потрібна тривала самостійна робота.

Ну, бажаю успіху в роботі.

Н. Крупська

[18 лютого 1939 р.]
З Москви в с. Чердакли
(Чердаклинський район
Куйбишевської обл.)

Вперше опубліковано в журн.
«Юність», 1958, № 8

Друкується за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 12

ДО УЧНІВ VI «А» КЛАСУ ЄЛШАНСЬКОЇ НЕПОВНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 2

Дорогі діти,

велике, велике спасибі за присланий вами альбом¹. Він дуже гарний. Головне, це не звичайні наклейки, це велика продумана робота. Передайте мій великий привіт вашому класному керівникові Івану Микитовичу. Я не маю сумніву, що ця робота дала вам самим дуже багато. Я показувала ваш альбом і думаю, куди б його передати потім. Поговорю з Музеєм Леніна. Усім альбом дуже подобається.

Я показувала його і завідуючій відділом середніх шкіл у Наркомосі, і вона обіцяла послати вам зошитів.

Додаю свій останній лист до піонерів².

Ну, на все добре, діти. Ростіть справжніми ленінцями.

Н. Крупська

[20 лютого 1939 р.]
З Москви в с. Єлшанку
(Бузулуцький район
Оренбурзької обл.)

*Публікується вперше
за копією*

*ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 124*

¹ Учні прислали Н. К. Крупській альбом, присвячений життю В. І. Леніна.— *Ред.*

² Мова йде про лист піонерам «Треба берегти свій і чужий час», опублікований у газ. «Пионерская правда» № 23 від 16 лютого 1939 р. (Див. т. 5 цього вид., стор. 623—625).— *Ред.*

ДО УЧНІВ ГРЯЗОВЕЦЬКОЇ ШКОЛИ СЛІПИХ *

Дорогі мої, ви просите написати вам, які пісні я найбільше люблю, хочете розучити їх. Найулюбленіша моя пісня — «Інтернаціонал». Також любила я дуже пісню «Червона Армія». («Армія біла, чорний барон знову готують нам царський трон» і т. д.), під час громадянської війни її співали в Кремлі червоноармійці, і ми з Іллічем дуже любили її слухати.

Палкий вам привіт, дорогі діти.

Н. Крупська

[23 лютого 1939 р.]
З Москви в м. Грязовець
(Вологодська обл.)

Вперше опубліковано в газ.
«Советская Россия», № 122,
від 25 травня 1957 р.

Друкється за копією
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 58, ч. IV, арк. 134

ДО Г. Ф. АНДРЕЄВОЇ *

БІБЛІОТЕКАРКИ

Шановна товаришко! Працюючи на видачі, Ви робите велику справу. Основне в бібліотечній роботі — це робота на абонементі. Уміло задовольнити інтереси читача, сприяти його політичному й культурному зростанню і підвищенню його ділової кваліфікації — справа дуже важлива.

«Бібліотекар — не просто технічний працівник, не механічний роздавальник книг. Він — пропагандист і агітатор більшовицької культури». («Правда» від 31 серпня 1937 р.).

На цій ділянці треба не тільки добре знати книгу, бути не тільки добре політично грамотною і висококультурною людиною, але й уміти індивідуально підходити до читача, розуміти його інтереси, прагнення.

Абонемент — це дуже відповідальна ділянка роботи. Звичайно, неправильно вважати, що на видачі може працювати малодосвідчений бібліотекар, а в допоміжних відділах обробки, як каталогізація або у відділі довідково-бібліографічному, — висококваліфіковані працівники.

Добре поставлений каталог і добре налагоджена довідково-бібліографічна робота дуже полегшують користування бібліотекою і насамперед потрібні працівникові видачі. Це полегшує йому керівництво читанням. Та все-таки це допоміжні відділи, хоч і там потрібні кваліфіковані бібліотекарі. Проте, основне — це видача. Хороший працівник видачі легко може перекваліфікуватись і на каталогізатора, і тим більше на бібліографа, тому запорука — знання книги.

Не маю сумніву, що й Ви при бажанні могли б пере-
кваліфікуватись,— та чи потрібно це? Нам потрібні на-
самперед хороші працівники на видачі. Видача — Ваша
стихія. Продовжуйте цю корисну й потрібну справу. Тя-
мущий бібліотекар більше, ніж будь-хто, допоможе чи-
тачеві в його самостійній роботі над книгою.

Шлю Вам палкий привіт і щирі побажання у Вашій
плодотворній роботі.

Н. Крупська

[Л ю т и й] 1939 р.
3 Москви

*Вперше опубліковано в журн.
«Красный библиотекарь»,
1939, № 3*

*Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3,
од. зб. 51, арк. 329*

ЩОДЕННИК ПОЇЗДКИ
НА ПАРОПЛАВІ
« КРАСНАЯ ЗВЕЗДА »

•

ПО МІСТАХ І СЕЛАХ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ *

(ПІВТОРА МІСЯЦЯ РОБОТИ НА ЛІТЕРАТУРНО-АГІТАЦІЙНОМУ
ПАРОПЛАВІ ВЦВК «КРАСНАЯ ЗВЕЗДА»)

[ВІД АВТОРА]¹

У минулому (1919 р.) мені довелось попрацювати півтора місяця інструктором Наркомосу на пароплаві «Красная звезда». Проїхала я від Нижнього до Казані Волгою і до Пермі Камою. Їхали тільки вночі, а вдень зупинялись по містах, селах, заводах, передмістях. Працювати довелось у найкращих умовах, з групою товаришів інструкторів і агітаторів чоловік з двадцять, з якими спільно обговорювалось після кожної зупинки все бачене, спільно вироблявся план дальшої роботи. Завдяки цьому вдалося провести порівняно велику *організаційну* роботу, яка особливо потрібна була, як виявилось, в місцевостях, де недавно ще були білі і де робота ставилась заново. Для звіту в своєму комісаріаті і для себе я вела всі півтора місяця «Щоденник», уривки з якого я й наводжу.

Н. Крупська

до нижнього

27 червня

Виїхали о 7 годині вечора з Курського вокзалу на Нижній. Провідник попався дуже хороший, свій товариш, який дбав про те, щоб улаштувати нас краще, беріг нашу літературу, носив нам окріп, давав свій чайник. Розговорила з ним. Він розповів, що він з 2-ї армії і знову їде туди, думає, що Колчака прикінчимо—і з Денікіним справимось. «Не могу я їм їхні ідіотські вчинки простити,—

¹ Підзаголовок належить редакції.— *Ред.*

почав він.— Подумайте тільки, був я в армії і за що ж (я не розчула, що з ним зробили), за п'янство чи буянство яке? За розстебнутий гудзик! Як це розуміти треба? Хіба ж не ідіоти?! Я одинадцять років на фабриці працював, потім шістнадцять років при поїздах служив. Що ж, не бачив, чи що, панів офіцерів? Досить бачив. Роздягшись іде, п'яний, тут панночки, жінки, а він нахабно роздягнений іде. Поводитись не може!»

Підїжджаємо до Орехово-Зуева. Не доїжджаючи до станції ще, бачиш,— ідуть групи робітників і робітниць. На платформі багато народу: всі якимось чистенько одягнені. Впадають в очі діти: самостійно шмигають у натовпі. Малесенький хлопчик, бідно, але дбайливо одягнений, у великому кашкеті і з тріскою під пахвою, довго продирається серед дорослих, поки не приєднується до групи інших дітей.

Їдемо далі. Покровськ. Кілька чоловік з криком «література» кидаються до переднього вагона. Ніякої літератури не знайшлося. З похмурим виглядом пішов вздовж вагонів один з тих, що зраділи літературі. «Чи немає, товариші, газеток?» Газеток при нас не було, ми дали йому кілька номерів газети-одноденки «Внешкольный съезд». «Віддамо у наш відділ позашкільної освіти, у них є школа для підлітків»,— сказав він, починаючи читати на ходу газету.

Пізніше ми зустріли ешелон, що повертався назад. Червоноармійці теж почали просити газет і літератури. Знов-таки могли дати тільки позашкільну літературу: про зїзд, про організацію бібліотек і т. ін. Червоноармійці жадібно розхапали брошури і, не відриваючись, почали читати, немов голодні, що накидаються на хліб.

Спитья вночі погано. На кожній станції юрба з багажем — усякими манатками, складеними в мішки,— з криком і галасом пробивається вперед. Лізуть на дахи, і чути по даху тупіт над головою. Особливо великий натовп у Володимирі.

НИЖНІЙ І СОРМОВО

28 червня

Цілий день пішов на переїзди. Улаштувались, нарешті, на «Красной звезде» (колишній «Антон Чехов»). Рядом стоїть баржа, пофарбована в яскраво-червоний

колір і прикрашена візерунками. Ця баржа піде з нами: на ній буде кінематограф, книжковий склад і магазин, електрична виставка. На «Красной звезде» — радіо і друкарня, в дорозі виходитиме газета. У Доскінському затоні, де стоїть наш пароплав, хмари комарів, але місцевість чудова. Ока, гористий, вкритий лісом берег.

29 червня

Уранці вирушили в Нижній на збори відповідальних працівників. Ледве-ледве пробрались у кремль, де відбувались збори (в Палаці Свободи). Червоноармійці не пропускали навіть з мандатами ВЦВК, про існування якого вони навіть не знають. На терасі Палацу Свободи зібралось сто п'ятдесят чоловік відповідальних працівників. Загальне враження: дуже хороший добір працівників, серед них багато робітників. Але промови звучали досить несподівано. Говорилось про «партійну кризу», про «апатію в рядах партійної організації», про «недостатній зв'язок з масами» та ін. Така самокритика дуже важлива, само собою, але все ж таки все це якось дивно чути: «відірваність від мас» — і це тепер! «Нудьга, апатія!» — пеначе на це є час. Ми просиділи на зборах близько години — потім треба було їхати на мітинг у Сормово.

У Сормові нас зустріла своя, партійна публіка — повели спочатку в так звані «сормовські прийомні кімнати», де напоїли чаєм і нагодували картоплею, потім поїхали на мітинг.

У народному будинку зібралось близько тисячі робітників. Публіка напружено слухала, не було ніяких ущипливих зауважень, недобррозичливих вигуків та ін. Крім нас, виступав ще один воткінський робітник-червоноармієць, говорив про звірства білих, про їхнє ставлення до робітників. Мітинг закінчився співом «Інтернаціоналу».

30 червня

Удень побувала в губернському Нижегородському відділі народної освіти, де була й представниця міського відділу. Обговорили спільно ряд питань.

Увечері відбулось засідання міської Ради. Засідання було зовсім нечисленне: 35—40 чоловік, коли всього членів Ради близько вісімдесяти. Напевно, це пояснювалось

тим, що засідання присвячувалось питанням народної освіти. З доповіді шкільного відділу було видно, що робота йде в належному напрямі. Доповідачка з позашкільної роботи вказувала, що найбільше уваги приділяється робітничим районам, що не вистачає людей, грошей та ін., що від Наркомосу за перше півріччя одержано тільки 195 тисяч, що немає книг і т. ін. Дуже ґрунтовно обговорювалось питання про ради народної освіти.

1 липня

Увечері призначено було два мітинги — один для робітників водного транспорту, другий — загальноміський.

Мітинг водників пройшов з великим піднесенням. Крім нас, говорив матрос від волзької військової флотилії. Як добре навчилися у нас в Росії говорити!

Другий — загальноміський мітинг — був улаштований в залі колишнього дворянського зібрання, схожому на білий зал Будинку Спілок. З нагоди мітингу «з іноземцями», як ми жартома говорили, були спеціально запрошені професіональні спілки. Народу зібралось тисячі півтори. Біля входу нас зустріла організація молоді з червоним прапором, який було опущено з вигуком: «Хай живуть вожді всесвітньої революції!» Мітинг пройшов дуже урочисто, і оратори мали дуже великий успіх.

Після мітингу я залишилася ще на прощальному вечері, улаштованому в зв'язку з від'їздом на фронт робітниць-санітарок. Їх 45 чоловік, вони закінчили спеціальні курси. Тов. Гуревич¹ у короткій промові розповіла про те, як поставлено в Нижньому роботу серед жінок. За два місяці (робота розпочалася тільки наприкінці квітня) до організації вдалося вже залучити чимало робітниць. Доводиться ходити по майстернях і там агітувати.

2 липня

Уранці знову обговорювали детально роботу в губернському відділі народної освіти, а ввечері були збори учителів міських шкіл обох ступенів. На повістці було написано: явка обов'язкова. Зібралось чоловік чотириста вчителів і вчительок.

¹ Н. К. Крупська має на увазі А. І. Гулевич.— Ред.

Робила доповідь про загальну постановку справи народної освіти в Радянській Республіці, причому, звичайно, довелось особливо довго спинитись на питанні про трудову школу. Тільки двоє з учительства висловились за трудову школу, а в промовах інших вчувалось тільки незадоволення своїм становищем, незадоволення всілякими нововведеннями, повне нерозуміння основ трудової школи. Серед учительства чимало членів колишньої Всеросійської учительської спілки; вплив, очевидно, на рядових учителів мають праві есери. Характерна промова одного правого есера, учителя. Він говорив, що єдність трудової школи треба розуміти так, що полегшений буде доступ найбільш здібним учням у середню школу, але школа не повинна змінювати свого класового характеру. Двоступнева радянська школа — безглуздя. Перший ступінь розраховано на п'ять років, та хіба можливо, щоб син робітника або селянина вчився п'ять років? Народ ледве витримував і трирічну школу, вона йому не по кишені. Для вчителів оратор вимагав посиленого пайка, підвищених ставок і двомісячних відпусток. Збори слухали його співчутливо.

3 липня

Уранці були в Сормовському відділі народної освіти. Туляться в малесенькій хатинці. Населення до роботи відділу не залучене. Праця в школі зводиться до самообслуговування. Є два народних будинки (тільки сцена — так що, правильніше, два театри), бібліотека на чотири тисячі томів, три маленькі бібліотеки, є 30 тисяч книг, але нема для них приміщення. Оглядала музей, який складається з двох кімнат з картинами. Сормовці всі в цьому музеї вже перебували. Є робітничий клуб, який міститься в затишному особняку. При ньому чайна, читальня (з невеликою кількістю книг), кілька ігор (шашки, шахи). Кажуть, що в клубі буває багато народу. У Сормові є відділення міського державного університету і загальноосвітні курси, але й те й друге мало відвідує робітнича публіка. Позашкільний відділ відкрив тільки що у себе «Пролеткульт», призначивши туди представників від організацій. Відділ відає «Пролеткультом», який має художню, музичну і драматичну студії. Щоп'ятниці партія влаштовує в народному будинку мітинги.

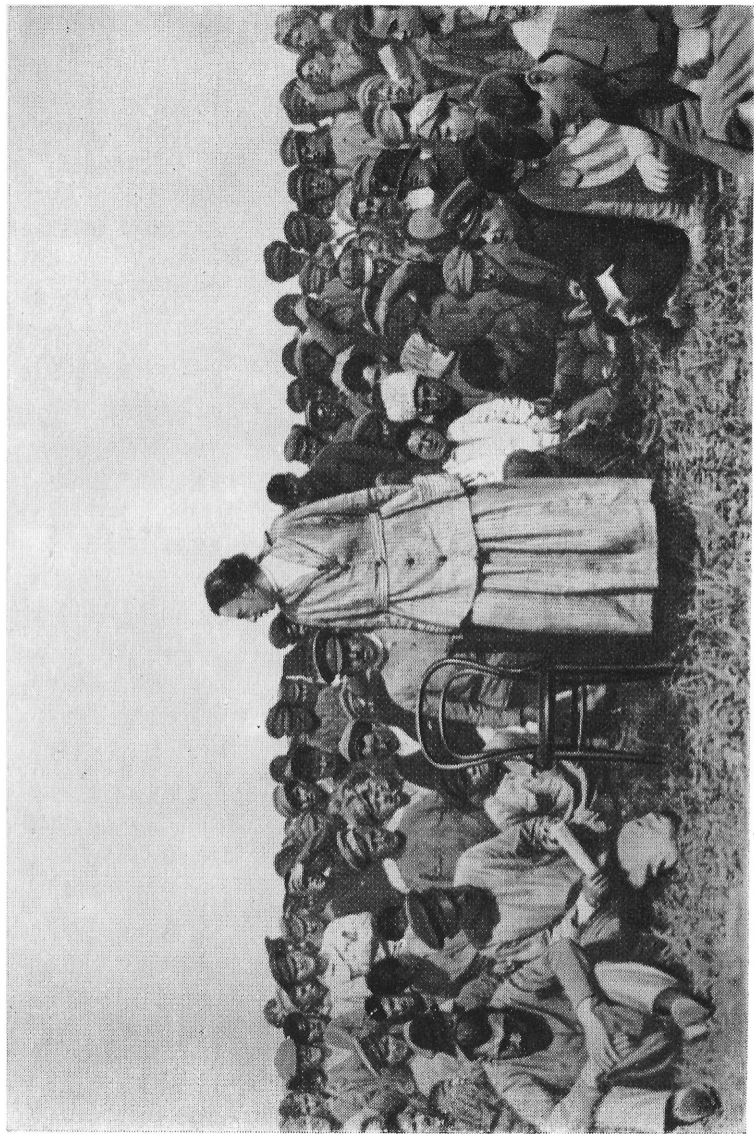
Проте, хоч на чолі віділу народної освіти стоїть робітничкомуніст, відділ для політичної і комуністичної освіти робить порівняно мало.

Увечері в мене була доповідь у Канавіні, у комуністичній молоді, на тему «Роль комуністичної молоді в будівництві нового життя». Зібралось чоловік двісті молоді і чоловік сто дорослих. Після бесіди підходить до мене жінка, вже не молода, у чорній хустці, з симпатичним, добрим обличчям. Почала дякувати за доповідь. «Дуже добре все сказали, я вже й поплакала на лекції». — «Чого ж плакали?» — питаю. «Син у мене був дев'ятнадцяти років, звичайно, комуніст, пішов на фронт, убили... Знаю, за справедливу справу,— а шкода». Вона витерла очі краєчком хустки. Потім, коли вже я від'їжджала і молодь проводжала мене, вона знову підійшла до мене: «Молодший син, тринадцять років йому, прибіг, каже: «Мамо, я все розумів». Розуміє вже, теж комуніст».

4 липня

Увечері був мітинг у Сормові. Зібралось близько п'яти тисяч народу. Оратори затримались у місті. Мітинг почався після дев'ятої години, а робітники прийшли на сьому. Але натовп не розходився і навіть не виявляв нетерпіння. Мені, після промови, подали кілька записок: «Чому пайок вважається однаковим для всіх, а радянські службовці в їдальні їдять, та ще до себе відраминосять ще й кашу, та ще різне в клуночках?» — написано було в одній записці. У записках скаржились ще, що, коли в Сормові була пожежа, обіцяли заплатити за прогульний день повністю, а заплатили тільки за чверть дня. Скаржились, що не можна переїжджати з губернії в губернію, що тримають у тюрмі чотирьох меншовиків... Але це були окремі записки, а п'ятитисячний натовп, не рухаючись, ловив кожне слово. Мітинг закінчився співом «Інтернаціоналу», який довго не замовкав.

Сормовські робітники — по суті напівробітники, напівселяни: у них свої будиночки, городи, поля. Один з тих, що подали записки, питав, чи відпускатимуть на польові роботи. Через напівселянську власницьку психологію, напевно, сормовський робітник схильний піддаватись іноді меншовицькій агітації. Але чимало серед сормовців і орлів-пролетарів.

Н. К. Крупська виступає на мітингу червоноармійців під час поїздки на агітпароплаві «Красная звезда». (Літо 1919 р.).

Була в партійній агітаторській школі. Головні кошти на неї дає військове відомство. Курси шеститижневі. Закінчує вже четвертий випуск. Близько ста чоловік курсантів з керівниками школи зібрались у саду. Вітала їх, указала на роль Комуністичної партії в боротьбі робітничого класу за комунізм. Узяв слово молоденький червоноармієць і від імені товаришів почав говорити, що всі вони готові віддати життя на захист Радянської Республіки. Потім співали дуже добре «Інтернаціонал», «Варшав'янку» та ін., просили передати привіт тов. Леніну. Загальне враження від партійної школи найкраще. Керівники зуміли поставити справу на належну височінь. Обстановка в школі убога, бібліотека поганенька, але у курсантів прагнення працювати і вчитись, чудовий настрій, очі горять ентузіазмом. Хороша школа.

На закінчення побувала ще на дошкільних курсах. Там чоловік вісімдесят, 15 процентів робітниць. Усе молодь. Слухають теж уважно.

Завтра, нарешті, рушаємо далі! Хоч і парікали на відірваність від мас та інше партійні працівники, а працюють добре.

ВІД НИЖНЬОГО ДО КАЗАНІ

Першою зупинкою після Нижнього було село Работки. Комуністів там чоловік шість-сім, і у всіх є яканебудь громадська посада. Голова партійного осередку — рибалка — скаржився, що «спекулянти розгортають спекуляцію», а їх — бідняків — зовсім притиснули високими цінами на продукти. Виконком суто селянський. Є волосний відділ народної освіти. Завідує ним молодий хлопець, який раніше був актором. Коло його діяльності дуже вузьке — чотири сусідніх села, з яких складається волость. Завідуючий волосним відділом народної освіти ні від кого — ні від губернії, ні від повіту, ні від району — ніяких вказівок не діставав, про те, що йому треба робити, уявлення в нього зовсім неясне. «Що накажуть, те й робитиму», — каже він. З культурних починань є народний будинок, або, правильніше, театр, тому що нічого, крім сцени й залу, в ньому нема. Є бібліотека, але до росле населення нею майже не користується. Бібліоте-

карка — зовсім юна дівчина, яка дає дітям «Диявола» Толстого, а дорослим дитячі казки. Є в Работках школа II ступеня. Член волосної Ради каже: «Учитель у нас нічого собі, єврейської нації». Учитель, справді, путящий, природник, учні в школі навіть з мікроскопом працюють. Учителька місцева. До першого класу II ступеня набрались учні від 14 до 19 років. Попросили, щоб учителька проходила з ними політичну економію та історію культури. Знайшла учителька якісь завалючі брошурки з цього питання і читає їх у класі. Не допомагає їй ніхто. Цілу зиму підлітки старанно ходили до школи, але після великодня більшість пішла на волзькі промисли або працює в полі.

У Работках підійшли до мене чотири жінки з Владимирської губернії, села (тепер міста) Южина. Виснажені, заклопотані. Почали просити перепустки. «Чоловік у мене в продовольчому загоні,— розповідає одна,— писали, що захворів дуже, потім звісток ніяких не було. Хочу поїхати в Сизрань, пересвідчитись,— чи живий. Так тяжко жити, що й не повіриш! На місяць три фунти хліба одержали. Дістати ніде. Пішла за хлібом у село, а мені що, думаєш, кажуть: «Твій чоловік у продовольчий загін пішов, наших розоряти й грабувати, та ми краще собаці хліб кинемо, ніж тобі продати». Троє дітлахів у мене. Їздили від нас до Леніна, тобто до товариша Леніна, сказав 24 вагони вислано, а досі нічого немає». У інших жінок немає чоловіків у продовольчому загоні, але й їм хліба не продають селяни, а діти їсти хочуть. «Ми всі комуністки,— кажуть вони.— Якби по 20 фунтів хліба одержувати, хіба б поїхали на муку таку! Ось дивись!» І вони показують, що за квиток з них узяли 135 карбованців, у десять раз дорожче, ніж треба, тому що вони їхали без квитка. Приїхали в Работки, тому що там, за чутками, добрий комісар, дає перепустки. У моїй присутності комісар обіцяв жінкам видати перепустки. Він, звичайно, не мав права цього робити, але я промовчала. Дуже нелегко проводити деякі декрети в життя. Потім я побачила жінок уже біля книжкової крамниці, стояли в черзі, щоб купити книжок. «У нас в Южині все є: і народний будинок, і бібліотека, лектори приїжджають, кінематограф є. Чи немає у вас яких-небудь нових книжок?» Коло жінок раптом виринув товстий, червоний, ку-

черявий «сусід» з Южина... Видно, не все сказали мені жінки, як їдуть за хлібом, не доказали.

У Васильсурську, Юр'їні і Козьмодем'янськ уя не сходила на берег—була хвора. У Козьмодем'янську до мене на пароплав приходив один з трьох інструкторів з позашкільної освіти. Інструктор, що приходив,—колишній сільський учитель, молодий ще хлопець, знає добре черемиську мову (гірських черемисів) і працює серед них. Характеризує їх як народ дуже розумний, з хитринкою, наполегливий, який уперто добивається раз поставленої мети. Націоналізму серед них немає зовсім, і вони тягнуться до російської культури. Інша справа—чуваші. У Козьмодем'янському повіті інструктори мають інструкцію, в якій їм пропонується стежити за декретами Радянської влади і роз'яснювати їх населенню. Ця інструкція виконується.

Чебоксари. У Чебоксарах зустріла одного старого товариша—кронштадтського матроса, якого знала з липневих днів 1917 року по Пітеру. Він продовольчий комісар, і цю справу у нього добре налагоджено. Засідання з виконкомом відбулось у робітничому комуністичному клубі в присутності численної публіки. У Чебоксарах засідання виконкому, присвячені принципovým питанням, улаштовуються відкриті, і члени виконкому вказують на те, що від цього ніяких незручностей не буває.

У Чебоксарах проводиться робота серед жінок, багато приділяється уваги дітям і справі народної освіти, як це буває майже завжди, коли на чолі виконкому стоять робітники.

Увечері була на курсах для вчителів з сільського господарства і з позашкільної освіти. Більшість учителів у Чебоксарах стоять на платформі Радянської влади, і це зразу ж почувається. Учителі—після дискусії на мою доповідь—висловили ряд побажань, а саме: 1) щоб були відведені під школи скільки-небудь придатні приміщення; 2) щоб трудова школа не зводилась до самообслуговування. Самообслуговування в школах I ступеня важко відбивається на дітях: треба рубати дрова, носити воду на гору і т. ін. На заняття не залишається часу. Багато батьків беруть через це дітей із школи. Треба внести

в кошторис суму на оплату сторожа; 3) щоб на вчителів не звалювалась, крім їхніх безпосередніх обов'язків, ще й позашкільна освіта та різні інші роботи, як це робиться тепер: учителеві ніколи самому вчитись.

Готовність серед учительства працювати над створенням трудової школи велика.

Після Чебоксар увечері вже заїжджали в Мар'їнський Посад, де багато робітників і де був улаштований величезний мітинг.

КАЗАНЬ

У Казані ми застали ще повний хаос. Казань вважалась у цей час «укріпленим районом», і через це там були скасовані міський і губерпський виконкоми. Замість них був заснований так званий «цивільний комітет», який складається з трьох осіб. Фактично працювала одна особа. Проте, скасувавши виконкоми, залишили їх відділи, які опинились якимось самі по собі, невідомо при кому.

Трійка, що стоїть на чолі (в тому числі один петроградський робітник — з Выборзької сторони), розривалась буквально на шматки і надиривалась над роботою, але справа погано йшла вперед, зв'язку з масою не було.

При знаменував перехід управління в руки Ради. Під час виборів на з'їзд було встановлено норму: одна третина комуністів, дві третини — безпартійних селян. Тут дивує не стільки те, що захотіли провести так багато безпартійних селян (хоч і це дивно), а те, що взагалі встановлюється якась норма для виборів. Комуністів пройшло все-таки, здається, більше однієї третини. Але, повторюю, ми були в Казані саме в найбільш хаотичний, перехідний період.

У день приїзду прочитала в газетах, що ввечері я виступаю в університеті на мітингу інтелігенції. На доповідь зібралось чоловік сімсот — учителів, студентства, робітників і т. ін. У першому ряду сиділа селянка у високих чоловічих чоботах, з червоною хусткою на голові, мелькали й інші обличчя, селянські і робітничі...¹

¹ Тут у рукопису пропуск, не вистачає однієї сторінки.— *Ред.*

Говорив ще один учитель на тему, що партія знеосіблює, зв'язує людину. Йому гаряче заперечували. Довго зтягнувся мітинг. Під кінець залишилось чоловік сто робітників, учителів і вчительок, які засипали запитаннями, потім співали «Інтернаціонал», посилали привіти товаришеві Леніну, проводжали автомобіль.

Справу народної освіти поставлено погано. У місті функціонують тільки колишні приватні бібліотеки, всі інші і в місті, і в губернії реквізовано. Реквізовано до 300 тисяч томів. З них передбачається виділити бібліотеку-читальню, улаштовану в центрі, решту розподілити по повітах. Але впорядкування книг посувається черепашкою ходою, книги поки що скидано в Робітничому Палаці, а відділ чекає приміщення. Губернський відділ організував чотиримісячні курси з позашкільної освіти з досить безладною програмою і лекторами на зразок Мединського та Євдокимова. Євдокимова я відхилила, адже він правіший від правого, до того ж містик та ін. Курси не мають приміщення, хоч заняття вже почалися. Взагалі відносно приміщень необхідно вжити термінових заходів.

Військовий Комісаріат займає буквально всі школи, дитячі гуртожитки — а найголовніше, це робиться по-дурному. Казарми, що стоять рядом, — порожні. Після постою шкільні приміщення стають зовсім непридатними. У місті — якщо не рахувати того, що займають приміщення війська, — шкільну справу поставлено непогано і з учителями налагоджено добрі взаємовідносини. Але мене здивувала резолюція, яку прийняло недавно учительство і схвалила завідуюча шкільним відділом. В ній говориться, по-перше, що всі види ручної праці мають однакове виховне значення і, по-друге, що заняття науками і заняття ручною працею повинні проводитись на окремих уроках. Ця резолюція є яскравим виявом цілковитого нерозуміння принципів трудової школи. Виховання працьовитості взагалі і поділ праці фізичної і розумової.

У Казанському повіті справу поставлено непогано. Була я там на учительських курсах (з шкільної і поза-шкільної освіти) у колишньому маєтку Пановка, де живуть і вчать 250 учителів і вчительок. Працюють досить інтенсивно. Крім цих курсів, у Казанському повіті є ще двоє курсів: для татарських учителів (чоловік на триста)

і ще для російських (чоловік на сто п'ятдесят). Таким чином, через літні учительські курси проходить усе вчительство Казанського повіту, що, звичайно, не може не вплинути на підвищення його рівня.

ПО КАМІ

Богородськ — велике село на Волзі, біля Ками. Завідуючий волосним відділом народної освіти, як і більша частина села, поїхав з ночівлею на сінокіс. Населення хліборобством займається мало, більше садами, головне джерело заробітку — Волга.

Пошастило переговорити тільки з однією вчителькою. У Богородську п'ятикласна школа I ступеня, яка тулиться в трьох будівлях; п'ять учителів. Одна вчителька хвора, друга у відпустці, дві на курсах у Тетюшах, дуже задоволені курсами. Зі мною говорила літня вчителька, яка вчителює в Богородську понад тридцять років. Вона теж вказувала на труднощі для учнів I ступеня самообслуговування (у місті — в Казані — самообслуговування не має такого важкого характеру; крім того, на 56 карбованців, що призначаються на чистоту, там наймають прибиральницю, у селі цього робити не дозволяють). Говорила про погані приміщення для шкіл. Учителі співчують Радянській владі. Газет ніхто не одержує, тільки в Раду приходять, та й то через півтора-два місяці після виходу. Дітей батьки після великодня всіх розібрали, про літню школу й думати не доводиться. Навесні вчителі посадили город, але батьки дивляться на город скоса, вважаючи, що робота на городі — це експлуатація праці дітей. Нових методів у викладання вноситься мало. Учителі зітхають по нових підручниках. Приїхав якимось повітовий інструктор. Питає його вчителька, як тепер вчити історії. «Ну, пехай вивчать про слов'ян, у слов'ян віче було». — «А далі чого вчити?» — «Далі інструкції будуть надіслані». Ні народного [будинку], ні бібліотеки, ні яких-небудь читань у Богородській волості не водиться. Були взимку три хати-читальні на волость, але тепер закриті в зв'язку з літнім часом.

Лаїшев за три версти від пристані. Дорога чудова, йде перелісками, жито, квіти, благодать. Спочатку нас [направили] до комуністичного клубу на засідання

виконкому. Відділ народної освіти, за містом, на фермі. Завідуючого відділом немає в місті, заступник його — мовчазний хлопець. Довідувалась у секретаря та інструкторів. У школах навчання проводиться по-старому, нема вчителів. У повіті кілька народних будинків. Розуміння завдань народних будинків неправильне, вони прирівнюються до театрів. Раніше при народному будинку в Лаїшеві була бібліотека, але її тепер звідти забрали і народний будинок перетворено на театр. Бібліотечна справа не на висоті завдання. Під час нашого перебування в Лаїшеві всі бібліотеки і в місті, і в повіті було закрито за розпорядженням завідуючого, який поїхав купувати книги. Шкіл для дорослих ніяких немає.

Щодо вчительства, то для вчителів і вчительок організовано сільськогосподарські курси. На них триста чоловік. Учителі здались мені якимись заляканими, більшість молоденьких дуже дівчат, багато татарок. Удень прийшла до мене делегація від вчительства, п'ять чоловік надзвичайно славної молоді. Сільськогосподарськими курсами вони незадоволені. Курси ці двотижневі, читає на них недосвідчений агроном, якого ніхто не розуміє, при школі є земельна ділянка, але нема ні коня, ні плуга, ні іншого реманенту, тому практичних занять немає. Учителі дуже хочуть, щоб були курси з суспільних питань і по трудовій школі. Дуже просили прислати завідуючого з центру. Скаржились на відсутність шкільних будинків і на затримку прибавок.

Хоч партійний осередок у Лаїшеві дуже малий, але партійну роботу поставлено добре, допомагають співчуваючі.

У Рибній Слободі з'ясувалось, що Комісаріат внутрішніх справ, не говорячи ні слова Наркомосові, скасував волосні відділи народної освіти і перестав виплачувати платню їх завідуючим¹ і ті перейшли на інші місця. У Рибній Слободі звільнився дуже хороший завідуючий справою народної освіти, яка передається в руки вчительства, що не користується довір'ям населення.

У Рибній Слободі населення поділялось на дві частини: багатих купців, які виділились на відруби і займались

¹ Тепер волосні відділи відновлено.— Прим. автора.

торгівлею, і безземельних, що займались кустарними промислами,— виготовляли прикраси для іногородців: буси, персні та ін. Багатії втекли з білими, пролетарська частина пішла за червоними. Землю відрубників узяли в громадську власність і дали в користування безземельним. «Об'їлись вони землею, що називається»,— зауважив колишній завідуючий волосним відділом народної освіти. Вони, звичайно, за Радянську владу, яка наділила їх землею.

Настрій учительства змінюється залежно від наближення білих. Навчання проводиться по-старому. Про трудову школу учителі нічого не знають. Сніданків не вводили, бо діти в них не мають потреби, а 10 тисяч, видані на сніданки, використали на ремонт шкільних приміщень, без чого неможливі були б заняття в школі. При школі заведено досить великі ділянки землі, які обробляються наймапою працею (діти на обробіток землі й самі не хочуть ходити, і батьки їх не пускають). Продукти з земельних шкільних ділянок підуть в наступному році на харчування школярів. Населення ненавидить слово «шкільна комуна», і, коли відділ роздавав дітям матерію на сорочки, багато батьків заявляли, що тільки при тій умові візьмуть матерію, якщо дітей не примушуватимуть працювати в комуні. Між школою і населенням немає ніякого духовного зв'язку, що вказує на рівень учительського персоналу. У волості три бібліотеки-читальні, які не функціонують улітку. Вечірніх шкіл для дорослих немає. У народних будинках даються тільки вистави. Іноді вчителі читають уголос населенню у себе в школі.

Ч и с т о п о л ь. Повітове місто з 35 тисячами жителів, велике, нарядне. Повезли нас спочатку в клуб комуністів — приміщення, яке залишив якийсь купець, що втік з білими. Усе дуже нарядно й затишно. Влаштували невелике засідання з виконкомом, а потім розійшлись по відділах.

Відділ народної освіти займає також непогане приміщення. Хоч завідує ним комуніст, але він, як видно, в полоні в учительства. На думку завідуючої школами, справа з школами, навіть з II ступенем, стоїть цілком задовільно: запроваджено ілюстративне малювання, ліплення. Потім учителі й учительки навчались столярного і

слюсарного ремесла. Діти ходять до школи охоче. Праця в школах практикується тільки як метод. Закон божий не викладається, але ікони в школі залишено, щоб «не драгувати населення». З позашкільної освіти є один інструктор, який вважає, що не можна вплутувати політику в культурну роботу. Ніде я не бачила такого планомірного саботажу заходів Радянської влади в справі народної освіти.

Організацію ради народної освіти відділ вважає не потрібною: ми, мовляв, тут між своїми, постійно бачимось з учителями, а щодо обивателя, так він нічого нового не внесе. Я зазначала, що в Чистополі є робітниче населення, є заводи, відділ абсолютно з ними не зв'язаний, їх не залучено до роботи, для робітників немає бібліотек, шкіл для дорослих та ін. Завідуючий говорив, що одного разу була спроба скликати раду народної освіти. Розіслано були повістки професійним спілкам та іншим «трудовам організаціям», але ніхто не з'явився. На моє запитання, чи було заздалегідь роз'яснено організаціям, що таке рада народної освіти і чому їм треба брати в ній участь, дістала відповідь: «Ні». Явно, рада народної освіти скликалась тільки про людське око.

Наступного дня був «мітинг інтелігенції». Набилося близько тисячі чоловік. Зразу ж відчулась інша атмосфера, ніж у Казані. Там було багато робітників, тут тільки озлоблений обиватель і вчитель. Робила доповідь на тему «Інтелігенція і Радянська влада», злегка поплескали і почали чекати. Слова попросив якийсь К., що відрекомендував себе діячем вищої школи, представником наукової педагогіки, якому доручено реорганізувати учительську семінарію в Чистополі. Попросивши дозволу говорити по суті, він заявив, що згодний з положеннями доповідачки про трудову школу... і почав лити крокодилячі сльози про надзвичайки, арешти, неможливість для нього, діяча вищої школи, виступити в пресі, яку захопили далеко не кращі елементи. Закликав учительство не вступати до Спілки соціалістичної культури і освіти, а залишатись у Всеросійській учительській спілці. Слідом за К. виступило ще кілька учителів з яскраво виявленою учреділовсько-есерівською замашкою і розглагольствовувало про свободу преси. Публіка аплодувала.

Довелось у заключному слові говорити про буржуазну свободу преси, про те, чому в нас немає свободи преси, чому доводиться придушувати опір буржуазії та білогвардійців за допомогою надзвичайок і т. ін. К. посірів, обиватель замовк, а дехто з учителів почав виправдуватись...

Увечері був мітинг зовсім інший. До нас причалив пароплав з двома з половиною тисячами червоноармійців (70 процентів з них колишніх колчаківців). Вишикувались на березі, підійшов ще місцевий гарнізон, місцеві робітники. На високий поміст зійшли наші оратори, далеко по воді розлягалися їхні пристрасні промови. Слухали червоноармійці і клялись битись за Радянську владу до останньої краплини крові. Кожна промова покривалась громом аплодисментів. Здавалось, тихий вечір, уся обстановка, усе створює якийсь великий, міцний духовний зв'язок між ораторами і натовпом. Могутньо пролунав «Інтернаціонал», а потім «Варшав'янка». Видно, що сибіряки. Довго не забудеться цей мітинг.

Єлабуга, Єлабузький повіт, кол. Вятської, тепер Казанської губернії. Справою позашкільної освіти завідує комуністка. Справу народної освіти в місті і в повіті поставлено порівняно добре. Є триста шість шкіл для дорослих, двадцять районних бібліотек (з окремими бібліотекарями), сімдесят один культурно-освітній гурток, шість народних будинків, два пролетарських клуби. Завідуюча працювала ще при старому земстві і її звідти вигнали за те, що в бібліотеках була більшовицька література.

Щодо вчительства, то воно поводить ся лояльно, хоч вважає себе пригноченим. Стримана поведінка вчительства справляє дивне враження. Колчак розстріляв п'ятнадцять учителів, перешмагав багатьох, відшмагали навіть п'ятнадцятирічну єпархіалку¹, запідозрівши її в комунізмі. І все-таки й після розправи Колчака вчительство погано розуміє, що відбувається, і підкоряється за страх, а не за совість. У питанні про єдину трудову школу вчительство нейтральне, не виявляє ініціативи. Частина

¹ Мова йде про А. Н. Чувигіну (Колбіну). Див. статтю Герасимова в журн. «Новый мир», 1960, № 11.— *Ред.*

вчителів втекла з білими. Щоб запровадити загальне навчання, треба значно збільшити кількість викладачів. Відділ народної освіти організував короткострокові (тримісячні) курси по підготовці вчителів. Але ясно, що трьох місяців не досить, бо рівень слухачів дуже низький. Набрано чоловік сто п'ятдесят, переважно молоді. Коли я приїхала на курси, там вивчали дробі. Доповідь вислухали з великою увагою. Настрій хороший, далеко кращий, ніж серед учителів. На мітингу вчителів теж слухали уважно, але запитань не ставили, подали тільки дві-три записки *анонімні*, які стосуються різних місцевих справ.

Бондюзький завод. До робітників приїжджаєш все одно що до своїх. Нам назустріч вийшло понад тисячу робітників з червоними прапорами і співом «Інтернаціонала». Потім ми вирушили на завод. Відділу народної освіти там нема, але є культурно-освітня комісія при професійній спілці, яка дала на освітню роботу 5700 карбованців з 25-процентних відрахувань, крім того гроші, одержані від вистав. При комуністичному клубі є дуже хороша бібліотека з добре підібраними найновішими книгами із суспільних питань. Є театр-комуна, де відбуваються різні збори. Хочуть відкрити технічні курси, на які великий попит. Неписьменних майже немає, тому в школах грамоти потреби нема. Учителі — комуністи і співчуваючі. Особливо хороші двоє мусульманських учителів-комуністів.

Цикуленко інструктувала бібліотекарів. Я разом з учителями II ступеня розробила програму школи II ступеня на Бондюзькому заводі. Потім порадила при технічних курсах завести відділ суспільних наук і запропонувала їм програму, яку вони охоче прийняли. Взагалі бесіда з завідуючими і вчителями, мабуть, була безкорисною.

Другого дня влаштували жіночий мітинг, прийшло чоловік двісті жінок з немовлятами і малолітніми дітьми. Половина робітників на Бондюзькому заводі татари, так що й тут було більше татарок. Мою промову переклали. Дехто з жінок скаржився, що партійний комітет не приймає жінок у партію. Не знаю, наскільки справедливі були ці нарікання, але я порушила питання про те, що комітет

повинен допомогти жінкам організуватись і залучити їх до загальної роботи. Мітинг жіночий пройшов вдало. З нагоди нашого приїзду спорудили трибуну на лужку, і ввечері ми влаштували мітинг. Робітники слухали напружено і, кажуть, залишились мітингом дуже задоволені.

Н і к о л о - Б е р е з о в к а. Це вже справжнє село. На зборах виконкому головував літній селянин. Від сільсько-го виконкому робив доповідь Борисов¹, черемис, старий партійний працівник, дуже енергійний; від волосного — секретар. Населення дуже озлоблене на білих, які забрали всю худобу і обібрали селян дочиста. На мітинг зібралось багато народу, слухали уважно, хоч Вознесенський виголосив двогодинну мітингову промову. У Н.-Березовці багато народу з голодуючих губерній (Нижегородської) і біженців (наприклад, з Оханська). Усі знаходять роботу. Треба сказати, що піколо-березовські робітники виявили велику ініціативу в організації власних артільних майстерень. Борисов дуже заклопотаний культурно-освітньою роботою. У Ніколо-Березовці є бібліотека з окремим бібліотекарем, книги є, і нові з суспільних питань. Є видання 2-ї армії. Крім того, улаштовано дитячий садок, де вечорами з дітьми граються і розмовляють учителі. У саду гігантські кроки, гойдалки, гімнастика, у токарній майстерні готують крокет. Клубу немає. Народного будинку немає. Товариш Борисов був делегатом на ІХ з'їзді партії і розповідав, що після нашого заїзду в Ніколо-Березовку, не тільки там, але й по сусідніх селах широко розгорнулась культурно-освітня робота, селяни дуже задоволені і складають ухвали, щоб знову до них приїхали з центру...

У К а м б а р о в с ь к о м у з а в о д і всі учителі втекли до білих, залишилось троє чоловік, один недавно прийшов пішки з полону. Школи білі перетворили на стайні, і досі лежить там гній. Усю культурну роботу зруйновано. Камбаровський завод — Осинського повіту, 170 верст від повітового міста. У Камбаровці довелось виступити ще

¹ С. В. Борисов, член Комуністичної партії з 1908 р., делегат ІХ з'їзду РКП(б) від 4-ї пермської губерньської партконференції.—
Ред.

на мітингу 250-го стрілецького полку. Було дві тисячі чоловік. Мітинг пройшов з величезним піднесенням — сподіваються розбити й Денікіна, як розбили Колчака.

С а р а п у л. Спочатку довелось виступити на мітингу червоноармійців, який, як і всі червоноармійські мітинги в 2-й армії, пройшов з великим піднесенням.

Потім поїхали у виконком, а звідти у відділ народної освіти. Завідуючий відділом Матвеевич — комуніст, завідувача позашкільною освітою теж комуністка — Седельникова; у неї минулої осені зразу розстріляли батька, чоловіка і брата. Хороша вона, її теж хотіли розстріляти, та прийшли червоні і визволили. Далі інструктором тут зовсім молоденька дівчина, але дуже серйозна й тямуща, закінчила Університет Свердлова.

У них є дитячий центральний клуб (150 чоловік), три майданчики (всього 120 чоловік). Є при кожному заводі клуб свій, створюється центральний клуб. Реквізовані книги розподіляються по волостях. Є досить велика центральна бібліотека і друга, робітничка бібліотека при заводі, яка дуже добре функціонує. Шкіл грамоти було три, евакуація перешкодила цій справі розвинутись.

Увечері на пароплав прийшов і викликав мене Азін, ім'я якого так славиться по Уралі. Відрекомендував він себе народовольцем. Ні з яким народовольством він не зв'язаний, як потім стало відомо, і чому він так себе рекомендував — незрозуміло. На вигляд йому років двадцять п'ять, насправді — тридцять чотири. Він увесь зраний, з забинтованою ногою, ходить, спираючись на шаблю. Він улюбленець Східної Армії. Заслужив він любов, очевидно, своїм «солдатським комунізмом». Хоч Азін — козачий офіцер, але він вважає, що слово «офіцер» ганебне, що повинно залишитись тільки слово «командир», обурюється, що створено назву «червоний офіцер». Ми всі товариші, між нами немає офіцерів, не повинно бути. Я не комуніст, каже він. Комуністи повинні бути братами, а у нас що: комуніст-командир одержує 3 тисячі, а комуніст-стрілець 350 крб. Це викликає, за його словами, обурення солдатів і відштовхує від комуністів. Азін називає імперіалістичну війну «німецькою», і взагалі теорію він знає слабенько. Що його примусило стати в ряди Червоної Армії — це любов до нього солдатів-робітників.

Азін людина одчайдушної відваги і молодечтва, але разом з тим і людина жорстока. Війна все-таки страшенно озвіряє людей. Зараз Азін міцно вже зв'язаний з Радянською владою, йому нікуди подітись і солдати не дадуть піти, дуже він до них прив'язаний. Він каже, що пропагує, щоб командир був батьком своїх солдатів. Кріпосницького характеру цього «батьківського» піклування він не почуває. Сам він відніме і сир, і цигарки у кого прийдеться і віддасть солдатам. Азін каже, що знає стару, царську, і нову, Червону Армію. У старій не було ніякої внутрішньої дисципліни, у новій ця дисципліна величезна. Але все-таки хоч і називає він себе командиром, а не офіцером, офіцер у ньому відчувається. Раптом випалоє таку фразу: «Надто часто влаштовувати мітинги не треба. Мітинги породжують у солдатів різні запитання». І не розуміє, що каже. Зараз горить бажанням розбити Денікіна. Дуже цікавий тип, життя своє двадцять раз на день готовий віддати за Радянську владу, а що таке комуністи, не знає до пуття ¹.

Наступного дня вела бесіду з учителями. Зібралось чоловік сто, співали «Інтернаціонал». Учителі тут, у Сарапулі, організовані в Спілку працівників освіти і соціалістичної культури. Голова її, учителька Смирнова, непогано говорить і взагалі справляє приємне враження. Чи тому, що антирадянські елементи втекли з білими, чи ще чомусь, але вчителі поводяться вільніше, ніж у попередніх містах (Лаїшеві, Чистополі, Єлабузі). З питань, які ставилися, видно було, що вчителі замислюються серйозно над проведенням у життя трудової школи. Потім завідуючий шкільною справою питав мене, чи правильної тактики він додержується відносно вчителів. Він вважає, що учительство не слід цькувати, а треба працювати над його політичним вихованням. Я сказала, що згодна з ним. Взагалі в Сарапулі відділ народної освіти мені надзвичайно сподобався, сподобались і вчителі.

Воткінський завод. Раніше у Воткінському заводі було понад сорок тисяч, тепер близько двадцяти.

¹ Дальша доля Азіна така: під Царицином він був знову поранений і переніс стовбняк, на Кубані попав у руки білих, і вони його закатували.— *Прим. автора.*

Частину перебили білі, частина, злякавшись, розбіглась хто куди, частину білі примусили піти з собою. Білі приходили двічі: 17 серпня 1918 р. і тепер, у квітні,— і залишались до половини червня. Завод зруйнований, роботи ще не відновились цілком, шкільні приміщення стали непридатними, підручники і навчальне приладдя знищено, бібліотеки спалено, усі культурні заклади зруйновано. Переляк населення цілком зрозумілий. Місто не одержує газет, в ньому немає радіо, воно відірване від усього світу. Коли прийшли білі, вони заявили, що Петроград і Москву взято, Червону Армію розбито та ін., і обивателі повірили цьому. Їм здавалось, що на них насувається якась непереможна сила. Зброї не було, білі чинили неймовірні звірства — улаштували, наприклад, вогнище, на яке склали близько трьохсот трупів, викопаних з братської могили. Мертві корчилися на вогні, а дітей примушували підкладати під вогнище дрова. Першого разу, як приходили, багатьох заарештували і відвезли на баржу, а потім десятками виводили на берег щовечора за стоси дров і заколювали їх там. Кидали у викопані могили, які закопували не зразу, а кидавши туди ж заколотих, на другий день. Двоє втекли з цих розкритих могил: у одного було вісім штикових ран, у другого — шість. Ходили по домівках, відбирали все майно, гроші, били батогами. Натерпівся народ. Громадянська війна захопила і дітей. Частина дітей називає себе червоними, друга — білими. Тепер багато з тих, що розбіглись, повертаються.

Говорили, що у Воткінському заводі контрреволюційний настрій. Це не так. У свій час завод багато витерпів, у 1906 р. він зазнав дикої розправи царських опричників, потім на заводі переважали меншовики, які говорили самі про себе: «Ми партія дрібнобуржуазна»,— потім прийшов Колчак, потім червоні, потім знову Колчак, потім знову червоні... Усім цим населення залякане до краю і боїться вірити кому б то не було, навіть червоним. Та коли приїхав наш пароплав, ми збудоражили все населення. Перший мітинг у саду був дуже численним, але зібралось багато обивателів і тому не було того єднання з слухачами, яке буває, наприклад, на заводі. Зате наступного дня мітинг на тему «Дві влади», улаштований у напівзруйнованому білими заводі, удався якнайкраще. Чоловіки все більше літні — молоді на фронті, чимало

жінок і підлітків. Ті слухають особливо уважно, що називається, їдять очима, з серйозними-серйозними личками. Діти багато пережили за цей час, і ці переживання залишили на них особливий відбиток. Улаштовано було й жіночий мітинг. До жіночої організації входить 120 чоловік, але дуже багато ще співчуваючих. На мітингу було чоловік сімсот, слухали з глибокою увагою. Іванов говорив про пітерських робітниць, я — про тяжке становище жінки і про те, як визволяє жінку Радянська влада. Говорила також про безпосередні організаційні завдання воткінських жінок. Буровцев говорив про охорону жіночої праці. Коли заспівали «Ви жертвою впали», залунали ридання: рідко в якій сім'ї немає вбитих білими. У воткінських жінок є свій клуб, дуже затишно влаштований. Бюро жінок не має ні копійки, всі працюють у ньому безплатно, думають відкрити кофейню і прибутки з неї віддавати на користь жіночої організації. Щонеділі влітку жінки роз'їжджаються по селах, допомагають селянкам працювати і ведуть серед них агітацію, яка має великий успіх.

Була також на засіданні комітету комуністичної молоді. Перед приходом білих в організації було 900 комуністів, при організації були «будинки юних комуністів». Коли прийшли білі, частина комуністичної молоді пішла на фронт і вся полягла під Єкатеринбургом, другу частину було перестріляно у Воткінську. Розстрілювали навіть дітей 13—14 років, які відвідували «будиночок юного комуніста». Тепер організація відновлюється, молодь відкрила свій клуб, купила на 42 тисячі книг (гроші їм хтось пожертвував). Комітет дуже молодий, але дуже ширий і гарячий...

У галузі позашкільної освіти зроблено ще дуже мало, усе ще в проекті. Відкрито в одному районі заводу бібліотеку, але поганеньку, за відзивом самого ж відділу, суспільних книг в ній немає. Друга, центральна, ще впорядковується, але немовби там буде багато книг. Крім цих двох бібліотек, є бібліотеки-читальні: 1) при організації молоді, 2) при клубі жінок, 3) при військкоматі, 4) при ревкомі, 5) при професійній спілці. По суті, треба було б організувати дві-три хороші загальні бібліотеки, але населення, очевидно, ще не доросло до цього.

Уже готова до відкриття школа грамоти, але записалось тільки десять чоловік. Мене взяв сумнів, чи варто при такій кількості починати школу, але шкільний інструктор резонно зазначив, що, як тільки школа почне функціонувати, учнів з кожним днем буде більше.

У дошкільному відділі є два майданчики і двоє ясел. На майданчиках чоловік по сорок, у яслах — чоловік по одинадцять. На майданчики хотіло б вступити ще дуже багато дітей. Але підвідділ, як і весь відділ, не має грошей. У ясла робітниця ще боється віддавати.

Щодо шкільної справи, то на заводі вісімнадцять шкіл I ступеня і сім — другого. Залишилось тільки 27 учителів, усі інші розбіглись. Як проводити в життя єдину трудову школу, ніхто не знає. Грошей немає. Ставки учителям дуже низькі.

На третій день нашого перебування у Воткінську учительки і вчителі приїхали разом з дітьми на «Красную звезду». Діти пішли дивитись кінематограф, а з учителями я влаштувала збори. Разом з представниками відділу було близько тридцяти чоловік. Я зробила докладну доповідь про єдину трудову школу та організацію вчителства. Говорили тільки двоє: один — старий учитель, друга — вчителька. Учителі заявили, що тепер їм зрозуміло, що таке трудова школа. Вчителька спитала: «З вашої доповіді випливає, що школа повинна бути зв'язана з населенням і місцевим трудовим життям. Тоді виходить, що в кожній місцевості повинна бути своя програма, тим часом з центру прислали програму, яку навряд чи можна здійснити, але вимагається суворе проведення її в життя. Як бути, чи можна її пристосовувати до місцевих умов?» Я сказала, що можна.

Виявилось, що старий учитель — технік, який збудував, нічого не беручи за свою працю, гімназію, устаткував її столярною і слюсарною майстернями. Очевидно, він замислювався над питанням про трудову школу. Пішов він задоволений.

Учителів організовано в Спілку працівників соціалістичної культури й освіти.

Ради народної освіти немає, значення її відділ не знав, збираються відкрити.

Дітвора чудово співає революційні пісні.

Оса, Пермської губ. Осу тільки півтора місяця як залишили білі. Раніше в Осі було 5 тисяч населення, тепер 12—14 тисяч. Досі Оса, як і Воткінськ, відрізана від усього світу. З волосними виконками місто було зв'язане телефонами. Тепер цей зв'язок ще не відновлено. В Осі один тільки шкіряний завод, і то невеликий. Коли ми приїхали і нас повезли до міста — ми їхали повз завод,— зустрічати нас вийшли робітники з дружинами й дітьми, усього чоловік сто, з червоним прапором. Біля колишньої земської управи нас зустріли радянські службовці, теж з прапорами. Виконкому ще немає, керує ревком. До нашої білих, за словами самих же комуністів, панувала «виконкомівщина», було дуже багато розстрілів, і населення не співчувало червоним. Ревкомом населення дуже задоволене. «Ось тепер у нас справжня Радянська влада»,— каже населення. Ревком, справді, витриманий. Складається з двох уральців, один з них пробув десять років на каторзі. Село, так само як і місто, стоїть тепер на боці Радянської влади. Побачили білих і зненавиділи їх.

Щодо *справи народної освіти*, вона поставлена слабенько, що й зрозуміло, бо білі зруйнували всі школи. Офіцери громили фізичні кабінети, рвали книги та інше. З того часу минуло тільки півтора місяця. Колегія складається з трьох чоловік та ще завідуючого. Тільки представник мусульманської секції комуніст, усі інші — безпартійні. Ревком призначив у колегію ще свого представника, товариша Бабушкіна, який тільки що приїхав з Москви з шкільно-інструкторських курсів. Досі відділ ні звідки не одержував ніяких директив і вказівок; з центром зв'язку не було, якщо й одержували, так тільки від політвідділу 2-ї армії. Від губернського міста Пермі допомога виключно грошова. Та й то цими днями надійшов з Пермі папірець, в якому говориться, що гроші дадуть тільки в тому разі, якщо будуть прислані точні відомості, скільки є в Осі епархіальних училищ, духовних, початкових, вищих початкових, гімназій, реальних училищ та ін. В Осі всі школи, як і в усій Росії, перетворено на школи I і II ступеня. Відділ не знає, що відповідати. У Пермі відкриваються курси з трудових процесів, Оса пошле туди чотирьох чоловік. В Осі сім шкіл I ступеня, одна — другого; у повіті на 1 січня було 413 шкіл I ступеня і

4 — другого. Учителів усього треба на повіт 900 чоловік. До першої евакуації їх було 618, тепер зареєстровано тільки 350 чоловік. Більшість відсутніх втекла з білими, частина влаштувалась в іншому місці. Ті, що залишились, не поїхали не тому, що співчують Радянській владі — цих дуже небагато, — а тому, що коні коштували 700 карбованців, і т. ін. Відносно трудової школи — усі готові її проводити, але не знають як. Тепер учительки працюють на майданчиках і в яслах, бажаючи можуть записуватись у неділю на польові роботи. Учителі входять до професійної спілки радянських службовців, цими днями організується Спілка працівників соціалістичної культури і освіти. Для піднесення свідомості учительства влаштовуються курси-з'їзди. Торік було три таких з'їзди. У цьому році з'їзд буде в серпні. З'їзд мусульманських учителів призначено на 15 серпня.

Мусульманські вчителі дуже добре ставляться до Радянської влади, яка внесла істотну зміну в їхнє становище. Раніше вони жили добровільними жертвами багатих людей, тепер одержують певну платню від держави і не залежать від багатіїв. Театральні вистави мають величезне значення в житті мусульман. Той, хто йде до театру, пориває з ісламом. І ось тепер таких, що поривають з ісламом, все більше й більше. Мусульманські жінки не тільки ходять до театру, але й самі грають. Вистави у мусульманських селах улаштовуються тепер всюди.

У галузі позашкільної освіти відділ відкрив сто хатчиталень, але вони ледве животіють, тому що немає ні газет, ні нової літератури (міські бібліотеки завадено есерівською літературою; комуністичної в них зовсім нема). Народних будинків у місті нема, у повіті було 48, скільки тепер — невідомо. До евакуації школи для дорослих були в кожному селі, тепер невідомо.

Ради народної освіти ще не встигли організуватись.

В Осі є *бюро жінок*. Головна організаторка — латишка, сестра-жалібниця, поранена двічі на фронті, як видно, добра організаторка. До бюро входить також секретар партії — дуже славна комуністка. Робота проводиться тільки два тижні, зареєструвалися вже тридцять дві жінки.

На жаль, через те що ми стояли в Осі тільки один день, не вдалось улаштувати ні учительських зборів, ні жіпочих.

Нитва, Оханського повіту Пермської губернії, — невеликий завод, який виробляє з болванок листове залізо. Через те що не підвозять болванок, завод стоїть. Населення Нитви — шість-сім тисяч. Місцевість глуха, немає ні газет, ні телеграфу. Робота з народної освіти йде мляво; є тільки один народний будинок з бібліотекою-читальнею і більше нічого. Читань уголос не проводилось, ради народної освіти нема, грошей досі на позашкільну освіту не одержували. Дитячих садків, майданчиків, ясел немає. Населення боїться, що за ясла на них накладуть дуже великий податок, і заявляє, що вони самі можуть стежити за дітьми і під час польових робіт. Тут виявляється явне *недовір'я* населення до відділу, чого не було б, якби була рада народної освіти. З шкільною справою теж погано: учителі, особливо II ступеня, втекли з білими, ті, що залишились, не організовані, нововведений у школі не заводять — дитячого шкільного самоврядування нема, шкільних рад нема, трудового начала не запроваджують. Учителі не знають, як це зробити, і кажуть, що нема матеріалу.

З'їзд учителів району був у грудні 1918 р.

У Нитві, крім волосного відділу народної освіти, є ще районний відділ, який складається поки що з однієї людини. Район охоплює десять волостей. Завідуючий каже, що він не знає, як треба організувати район, що інструкцій про це ніяких немає. Питання про район — дуже важливе питання. Утримання районного відділу коштуватиме чимало, тому що при районі потрібні інструктори. Якщо районним думають замінити волосні відділи народної освіти, то мети це не досягне. Інструктор району однаково буде людиною, чужою для населення, яка лише заїджає в село, та й то дуже рідко, і його не слухатимуть. Зараз у Нитві чотири школи I ступеня і п'ять у волостях, шкіл II ступеня дві й учительська семінарія. Особливість роботи Нитвинського відділу народної освіти та, що в Нитві є культурно-освітнє товариство, відкрите 21 червня 1919 р.; воно поділяється на дві секції: лекторську — сім чоловік, секцію мистецтва — п'ят-

надцять чоловік. Члени товариства — учителі й учні. Поставили за цей час дві вистави. Завідуючий районним відділом тільки що приїхав у Нитву. Він комуніст, який розуміє справу, але взагалі в Нитві страшенно потрібні люди.

Перм. Завідує відділом народної освіти в Пермі колишній учитель — комуніст. Крім нього, у відділі немає відповідальних працівників, якщо не брати до уваги дівчину, завідуючу позашкільною освітою, дуже симпатичну, але малодосвідчену, як видно, і другу — дошкільницю.

Те, що завідуючий — учитель, відчувається в його байдужому ставленні до позашкільної освіти. Він не розуміє її духу, вся увага його спрямована на шкільну справу, на підготовку учителів. Я побувала на курсах учителів (частина нових, частина старих, що залишились). Усе більше жінки. Учителів [чоловіків] — 10%.

Обговорюючи з відділом кошторис, довелось натрапити на надзвичайно великий кошторис по утриманню службовців відділу. Намічається сила інструкторів, причому інструктори з вузьких спеціальностей: музичної справи, вокальної, театральної та ін., а інструкторів-організаторів нема і мати їх не передбачалось. Особливо впадає в очі, як Перм (те саме значною мірою було і в Казані) відірвана від місць, як мало знає їхні потреби. Повіт усе-таки ближчий до волостей, ближчий до мас, а губернські відділи значною мірою висять у повітрі. На роботу серед селянства зовсім не звернуто уваги. Є в Пермі університет з ректором і трьома професорами, усі інші (165 чоловік) втекли з білими. Їх сподівається відділ піймати в Кунгурі або Челябінську, — але що ж це будуть за професори і що за університет з такими професорами? Характерно, що теперішній ректор порушив питання про мобілізацію студентства для навчання грамоти.

Одну частину університету зайняли червоноармійці. Університет має три мільйони [карбованців] грошей, відділ хоче взяти ці гроші під контроль.

Завідуючий і багато інших працівників освіти були евакуйовані у Вятку і в своїй роботі тепер керуються вятськими прийомами роботи.

Виступала ще в Пермі на червоноармійському мітингу. Прийшов мене звати на мітинг 1-ї батареї агітатор цієї батареї¹. Я погодилась, і що ж — замість 250 чоловік було 6 тисяч! Агітатор цей — колишній священик, який зазнавав і раніше всіляких переслідувань. Коли до нього дійшла звістка про Жовтневую революцію, він скинув рясу і став агітатором. Говорить він палко, переконано, хоч позначається те, що недавно ще був священиком, порівнює, наприклад, більшовиків з апостолами, твердить, що тільки більшовики віддані заповітам Христа, і т. ін. Як колишньому священику йому вірять. «А навіщо хрещення?» — питає на мітингу один червоноармієць. «Про це треба було б говорити години три, — відповідає оратор, — а зараз тільки скажу, що це омана і дурниця». Обвішаний оратор червоними стрічками й патронами, дуже нервовий.

Мітинг відбувався за містом, у Червоних казармах, батальйонні музиканти грали «Інтернаціонал». Говорить оратор — ніхто не ворухнеться, чути, здається, як муха пролетить. Після ораторів з «Красной звезды» говорять командири. У багатьох з мови видно, що вони із селян. Говорять щиро й палко. Намагаються говорити якнайвишуканіше: «Радянська Росія непереможна на предмет квадратності і просторовості». На перший погляд безглузда фраза, але червоноармійці напружено слухають оратора і розуміють її зміст. Якби країна була мала, європейські імперіалісти давно б розтерзали ненависну їм першу ластівку соціальної революції — Радянську Республіку. Величезний простір, віддаленість революційних центрів від кордонів дають можливість їй триматись, захищаючись від усього капіталістичного світу.

Тепер резервний полк, для якого влаштовано було цей мітинг, увійшов у 1-шу Трудову армію і працює над відновленням промислового життя.

[Не пізніше 29 жовтня
1920 р.]

Вперше опубліковано в журн.
«Новый мир», 1960, № 11

Друкується за рукописом
ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а,
од. зб. 594, арк. 1—59

¹ Мова йде про А. К. Попова.— Ред,

ПРИМІТКИ
і
ПОКАЖЧИКИ

ПРИМІТКИ

ЛИСТИ. 1887—1917

(До Жовтневої революції)

До Л. М. ТОЛСТОГО (стор. 9 і 11)

Весна і літо 1887 р., коли написано ці листи, були знаменними в житті Н. К. Крупської. В цей час вона закінчувала гімназію, і перед нею, як і перед більшістю тодішньої прогресивної молоді, на весь зріст постали питання: що ж робити? як жити? Її хвилювало те, що вона бачила навколо,—злидні, тяжке життя трудящих, несправедливість, свавілля царських чиновників. Разом з тим вона не знала, що зробити, і намагалась знайти відповідь у літературі. «Ні звідки не чула живого слова,—писала вона згодом,—у тодішніх книгах не знаходила відповіді на хвилюючі питання, і вони глухли нерозв'язані. Не знала, що читати... Читала все, що траплялося під руку, і читане не зв'язувалося ніяк між собою, не захоплювало життя» (т. 1 цього вид., стор. 31). І ось у цей час Надія Костянтинівна прочитала в петербурзькій газеті «Новое время» від 21 березня 1887 р. відповідь Л. М. Толстого «Тифліським панночкам», написану автором 17 грудня 1886 р. і вперше опубліковану в тифліській газ. «Новое обозреше» від 12 березня 1887 р. (див.: Л. Н. Толстой, Полн. собр. соч., т. 63, М., 1934, стор. 428—429). Відповідаючи на лист групи дівчат із Тифліса (нині Тбілісі), які закінчили гімназію і просили дати відповідь, як застосувати їм свої знання, як бути корисними, Л. М. Толстой писав: «...у тих, що здобули знання, є ще справа: поділитися цими знаннями, повернути їх тому народові, який виховав нас.— І ось така справа є в мене...» Він радив їм включитися в роботу по виправленню і поліпшенню книг, що видаються для народу, і, якщо вони вважатимуть це відповідною для себе справою, обіцяв вислати їм кілька книг для переробки. Опублікування листа Л. М. Толстого спочатку в Тифлісі, а потім у Петербурзі знайшло широкий відгук серед тодішньої інтелігенції. Через кілька днів після опублікування листа Л. М. Толстого в Петербурзі Надія Костянтинівна написала йому перший лист, який ми публікуємо, а одержавши роман А. Дюма і виправивши його, разом з переробленим романом — другий. Доля «Графа Монте-Крісто», переробленого Н. К. Крупською, про працю над яким вона пізніше часто згадувала, невідома. Не розшукані досі й відповіді Т. Л. Толстої Н. К. Крупській, написані за дорученням Л. М. Толстого (помітка «дано відповідь» є на обох листах Н. К. Крупської).

Листи до Марії Олександрівни Ульянової, матері В. І. Леніна, і Марії Іллінічн Ульянової, молодшої сестри В. І. Леніна (стор. 12—16), написані, коли Надія Костянтинівна чекала вироку в своїй справі. Починаючи з 1891 р. Н. К. Крупська, беручи участь у марксистських гуртках і ведучи пропаганду марксизму, учителювала у вечірньо-недільній школі для робітників за Невською заставою в Петербурзі. Працюючи з робітниками, вона, поряд з навчанням російської мови й арифметики, розповідала їм про революційний рух на Заході і в Росії, про завдання робітничого класу, про неминучість революції в Росії. Беручи участь у марксистській організації, а після приїзду до Петербурга В. І. Леніна у створеному ним «Союзі боротьби за визволення робітничого класу», Н. К. Крупська розгорнула активну революційну роботу, в зв'язку з чим і була заарештована в серпні 1896 р. Навесні 1897 р. вона була звільнена на поруки і жила в Петербурзі, чекаючи винесення вироку.

Царський уряд змушений був випустити з тюрми цілий ряд заарештованих «політичних жінок» у зв'язку з так званою «ветровською історією»: політичка ув'язнена Ветрова, не випісши зпущань жандармів, облила себе гасом і згоріла в тюремній камері; історія ця викликала загальне обурення. Вийшовши з тюрми і чекаючи протягом року ухвали в своїй справі, Надія Костянтинівна вела далі активну роботу в «Союзі боротьби», давала уроки. Вирок у справі Н. К. Крупської був такий: три роки заслання в Уфу. За клопотанням Н. К. Крупської і В. І. Леніна їй було дозволено відбудувати заслання в селі Шушенському, де перебував тоді В. І. Ленін.

ДО М. О. УЛЬЯНОВОЇ (стор. 17)

Листи до М. О. і М. І. Ульянових та А. І. Ульянової-Єлизарової із села Шушенського (стор. 17—65) яскраво змальовують життя і роботу Н. К. Крупської на засланні. Деякі з них написані спільно з В. І. Леніним (стор. 39, 47, 50, 58, 63). До Сибіру вона поїхала з своєю матір'ю Єлизаветою Василівною Крупською. Понад півтора року провела Н. К. Крупська в селі Шушенському. Це були перші роки її спільного життя з В. І. Леніним, з яким вона в Шушенському одружилась. Життя було сповнене вщерть. Н. К. Крупська багато читала, займалась, посилено допомагала В. І. Леніну в його заняттях. Разом перекладали з англійської і німецької. Надія Костянтинівна працювала з засланими робітниками над вивченням «Капіталу» Маркса. За порадою В. І. Леніна написала на засланні свою першу працю «Жінка-робітниця», яка була першою книгою, що висвітлювала з марксистських позицій становище жінки-робітниці в Росії (див. т. 1 цього вид., стор. 71—100).

У листах Н. К. Крупської із заслання до рідних приділяється багато уваги побуту. Говорячи згодом про ці листи, Н. К. Крупська писала: «Мої листи мають архібутовий характер. Вони, звичайно, трохи однобокі, тому що мета їх була заспокоїти матір, яка турбувалась про сина. Я не писала, само собою, матері про те, яка туга огортала іноді Володимира Ілліча за активною партійною роботою. Чим ближче було до закінчення заслання, тим гострішим ставало це почуття... Але про це додому я, звичайно, не писала» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 2а, од. зб. 207, арк. 2).

Ці листи Н. К. Крупської до рідних з Уфи (стор. 66—88), де їй довелося відбувати останній рік заслання, написані протягом 1900—1901 рр. Після закінчення строку заслання в Шушенському В. І. Ленін, якому заборонено було жити в Петербурзі, вибрав місцем свого проживання Псков (звідси йому легше було встановити необхідні зв'язки з партійними товаришами в Петербурзі, готуватися до створення центральної російської марксистської газети). Надія Костянтинівна просила дозволити їй останній рік заслання пробути в Пскові з Володимиром Іллічем, але її клопотання відхилило міністерство внутрішніх справ, і їй довелось їхати в Уфу. Із Шушенського вона виїхала з своєю матір'ю і з Володимиром Іллічем. Він проводжав їх до Уфи.

Після приїзду в Уфу Н. К. Крупська зразу ж встановлює зв'язки з робітниками Уфи, Златоуста, Усть-Катави, веде пропагандистську роботу в робітничих гуртках, збирає матеріал для кореспонденцій в «Искру». Вона зав'язує тісні зв'язки з засланими соціал-демократами (О. Д. Цюрупюю, О. І. Свідерським та ін.), що живуть в Уфі, до неї приїжджають за інформацією товариші із Самари, заїжджають ті, що повертаються із сибірського заслання. Н. К. Крупська весь цей час інтенсивно листується з засланими в Сибіру, з товаришами в Петербурзі і Москві. Весь час листується з Володимиром Іллічем (на жаль, листи не збереглися), який, проживши деякий час у Пскові, виїхав за кордон, де треба було видавати загально-російську газету. Перед від'їздом за кордон, у липні 1900 р., Володимир Ілліч побував у Надії Костянтинівни в Уфі. Разом з ним відвідали Надію Костянтинівну мати Володимира Ілліча Марія Олександрівна Ульянова та його старша сестра Анна Іллінічна Ульянова-Єлізарова.

Крім партійної роботи, Надія Костянтинівна під час перебування в Уфі багато читає, вивчає мови, дає уроки для заробітку. З її листів видно, що заняття ці дають їй велике задоволення.

Заслання закінчилось у березні 1901 р., і Надія Костянтинівна зразу ж поїхала до Володимира Ілліча в Мюнхен, де в той час уже налагодилось видання «Искры».

Листи Н. К. Крупської з-за кордону під час перебування її разом з В. І. Леніном в еміграції з 1901 по 1905 р. і з 1907 по 1917 р. (стор. 90—177) написані були з різних країн і міст. Жила там, де було краще, зручніше в інтересах партійної роботи. Листи написані з Мюнхена, Лондона, Женеви, Лозанни, Парижа, Порніка (Франція), Лонжюмо (Франція), Кракова, Пороніна (Австрія), Зьоренберга (Швейцарія), Берна, Чудівізе (Швейцарія), Цюриха. Усі ці роки з Надією Костянтинівною і Володимиром Іллічем жила мати Надії Костянтинівни Єлизавета Василівна Крупська, яка померла в Берні в 1915 р. У роки еміграції Н. К. Крупська вела велику партійну роботу. Друг і соратник В. І. Леніна, вона допомагала йому в усій його роботі. Надія Костянтинівна була секретарем редакцій газет «Искра», «Вперед», «Пролетарий», секретарем закордонної частини ЦК нашої партії. На ній лежало все листування, відправка літератури.

Крім партійної роботи, вона багато читала, вивчала іноземні мови. Особливо треба відзначити величезну дослідницьку роботу в галузі педагогіки, яку проводила вона в еміграції. Результатом цієї роботи була широко відома книга «Народна освіта і демократія», закінчена Н. К. Крупською в 1915 р. і видана в Росії тільки після Лютневої революції в 1917 р. (див. т. 1 цього вид., стор. 243—339). Крім цієї книги, в період еміграції Н. К. Крупська написала і опублікувала ряд статей на педагогічні теми (див. т. 1 цього вид.).

ДО О. К. ВІТМЕР (стор. 102)

Ольгу Костянтинівну Вітмер (уроджену Григор'єву) Н. К. Крупська знала ще змалку як сестру своєї улюбленої шкільної подруги Олександри Костянтинівни (Саші) Григор'євої. Пізніше вона зустрічалася з О. К. Вітмер у марксистських гуртках Петербурга і у вечірньо-недільній школі за Невською заставою. У листі йде мова про смерть Шуші — Олександри Костянтинівни, життя якої склалося невдало: вона стала провінціальною актрисою і наприкінці 1903 р. покинула життя самогубством. Згадувана в листі Олександра Миколаївна — мати О. К. і О. К. Григор'євих.

О. К. Вітмер була педагогом і в радянський період завідувала школою в Ленінграді, яка містилась у будинку кол. Павловського інституту, де виховувалась мати Н. К. Крупської — Є. В. Крупська. Ще один лист Н. К. Крупської до О. К. Вітмер див. на стор. 221.

ДО І. І. ГОРБУНОВА-ПОСАДОВА (стор. 114)

Листи Н. К. Крупської (1910—1917 рр. до І. І. та О. Є. Горбунових-Посадових (стор. 114—117, 120, 123—126, 130—131, 136—137, 139, 148—150, 171, 173—175) стосуються її статей, що друкувались у журналі «Свободное воспитание» (див. т. 1 цього вид.), який видавався в Москві під редакцією І. І. Горбунова-Посадова з 1907 по 1917 р.

І. І. Горбунов-Посадов (1864—1940) — російський письменник і педагог, видавець книг для народного і дитячого читання, очолював видавництво «Посредник».

Говорячи про своє співробітництво в журналі «Свободное воспитание», Н. К. Крупська писала 23 листопада 1934 р.: «...я співробітничала в журналі «Свободное воспитание», де мала можливість виступати проти ідей буржуазної педагогіки, наприклад, проти поглядів Еллен Кей... «Свободное воспитание було в той час єдиним журналом, на сторінках якого можна було боротися з буржуазною педагогікою» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12, спр. 10, арк. 27).

О. Є. Горбунову-Посадову, дружину і співробітницю І. І. Горбунова-Посадова, Н. К. Крупська знала ще в 90-ті роки в Петербурзі: О. Є. Горбунова-Посадова, тоді молоденька дівчина-фельдшерниця, «за дорученням «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» розносила нелегальну літературу — листки, за що й була заарештована і сиділа в камері попереднього ув'язнення». «При Радянській владі,— пише далі Н. К. Крупська,— Олена Євгенівна та Іван Іванович зразу ж стали на бік Радянської влади і допомагали налагоджувати роботу» (там же).

Докладніше про журнал «Свободное воспитание» і про статті Н. К. Крупської, що публікувалися в ньому, див. прим. у т. 1 цього

вид., стор. 468—469. У цьому томі див. також листи до І. І. Горбунова-Посадова, написані після Жовтня, і лист до М. М. Гусева (стор. 181, 184, 199, 254).

ДО М. О. РУБАКІНА (стор. 122)

М. О. Рубакін (1862—1946) — російський бібліограф і письменник, автор численних праць з бібліографії, історії військової справи в Росії, науково-популярних нарисів з географії, природничих наук та ін. У 1907 р. емігрував у Швейцарію, де залишався до кінця життя. Основна його бібліографічна праця — «Среди книг» (1906). На II том цієї праці В. І. Ленін написав рецензію (Твори, вид. 4-е, т. 20, стор. 232—234). В. І. Ленін і Н. К. Крупська зустрічалися з М. О. Рубакіном за кордоном і користувалися книгами з його бібліотеки. Згодом М. О. Рубакін підтримував тісний зв'язок з Радянським Союзом, заповідав СРСР свою бібліотеку на 80 тисяч томів, яка зберігається тепер у Державній бібліотеці імені В. І. Леніна. У липні 1962 р. громадськість нашої країни відзначала 100-річчя з дня його народження.

На стор. 176 див. ще один лист Н. К. Крупської до М. О. Рубакіна.

ДО В. О. КАРПІНСЬКОГО (стор. 135).

Лист написаний у зв'язку з тим, що В. І. Ленін і Н. К. Крупська після виходу № 1 «Правды» почали готуватися до переїзду з Парижа в Краків — польське місто, яке входило тоді, як і вся Галічина, до складу Австро-Угорщини. «...Краків був у багатьох відношеннях зручніший від Парижа,— писала Н. К. Крупська.— Зручніше було в поліцейському відношенні. Французька поліція всіляко сприяла російській поліції. Польська поліція ставилась до російської поліції, як і до всього російського уряду, вороже. У Кракові можна було бути спокійним у тому відношенні, що листи не розпечатуватимуть, за приїжджими не стежитимуть. Та й російський кордон був близько. Можна було часто приїжджати з Росії. Листи й пакети йшли в Росію без усякої затримки». (Н. К. Крупська, Воспоминания о Ленине, М., Госполитиздат, 1957, стор. 187—188).

В. І. Ленін і Н. К. Крупська переїхали до Кракова в двадцятих числах червня 1912 р.

В. О. Карпінський (1880—1963) — член Комуністичної партії з 1898 р., доктор економічних наук, Герой Соціалістичної Праці, літератор-пропагандист. До Жовтневої революції вів партійну роботу в Харкові і Ростові-на-Дону, зазнавав арештів і заслання. У 1904 р. емігрував за кордон, де працював у закордонних організаціях партії. Після Жовтня, у 1918—1927 рр. — член редакції газети «Правда», редактор газети «Беднота», член редакції ряду інших газет та агітаційно-пропагандистських журналів. У 1936—1937 рр. працював в апараті ЦК ВКП(б). З 1937 р. вів наукову і пропагандистську роботу.

ДО О. М. ГОРЬКОГО (стор. 168)

У листі Н. К. Крупської до О. М. Горького, на жаль, немає дати. Можна припустити, що Н. К. Крупська написала його раніше, ніж лист до М. І. Ульянової від 8 лютого 1916 р. (стор. 170), в якій вона пише: «Брошуру, за порадою Володі, послала (курсив мій.— В. Д.) в Пітер», тоді як у листі до О. М. Горького Н. К. Круп-

ДО ВИЩОЇ РАДИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (стор. 183)

Відділ позашкільної освіти Народного Комісаріату освіти РРФСР, яким завідувала Н. К. Крупська, був створений зразу ж після організації Наркомосу. Відділ видав усією культурно-освітньою роботою серед дорослого населення. Вперше цю роботу вели державні органи, до революції нею займалися різні громадські організації і приватні особи. У віданні позашкільного відділу були ліквідація неписьменності і малописьменності, школи дорослих, самоосвіта, бібліотеки, клуби, народні будинки, музеї, театри та інші види роботи з дорослими. У 1920 р. позашкільний відділ відповідно до тієї величезної політичної пропагандистської роботи, яку він проводив, був перетворений на політосвітвідділ, а наприкінці 1920 р. була створена Головополітосвіта. Беззмінним керівником її була Н. К. Крупська. Вона зуміла виховати тисячі політосвітян, які в усіх куточках нашої країни проводили політику партії, старанно й самовіддано працювали над підвищенням політичного і культурного рівня трудящих міста й села.

ДО ЦК РКП(б) (стор. 186)

Питання про скарги селян на заборону школярам вивчати закон божий у позашкільний час і бути присутніми при церковному похороні обговорювалась на засіданні Колегії Наркомосу РРФСР 11 квітня 1919 р. [протокол № 50 (168), п. 5]. Колегія доручила М. М. Покровському з'ясувати конкретні скарги селян про заборону вивчення закону божого. А в питанні про заборону учням бути присутніми під час церковного похорону Колегія ухвалила таке рішення: «Звернутись до всіх відділів народної освіти з циркулярною пропозицією не чинити ніяких перешкод прояву релігійних почуттів, як учителів, так і учнів, оскільки вони мають місце поза школою, у позашкільний час» (ЦДАЖР, ф. 2306, оп. 1, од. зб. 186, арк. 17). Лист Н. К. Крупської до ЦК РКП(б) написаний у зв'язку з тим, що А. В. Луначарський вніс на розгляд Колегії Наркомосу пропозицію про надання шкільних будинків у позаурочний час для викладання віровчень. Пропозиція ця обговорювалась на екстреному засіданні Колегії 15 квітня 1919 р. Більшість Колегії відхилила проект (шістьма голосами; двоє голосувало за — Луначарський і Рязанов, один утримався). Вирішено було сформулювати думки більшості і меншості і подати їх до ЦК РКП(б) (ЦДАЖР, ф. 2306, оп. 1, од. зб. 183, арк. 146). Після засідання Колегії в той самий день А. В. Луначарський повідомив про це ЦК РКП(б) і подав туди спільно з Д. Б. Рязановим таку доповідну записку:

«Ми, нижчепідписані, визнаючи, що зміна шкільної політики Наркомосу в дусі постулок релігійним забобонам населення сіл взагалі небажана, проте, беручи до уваги внутрішню політичну обстановку, що склалася, ... вважаємо за можливе, якщо цей захід буде схвалений ЦК, запропонувати на обговорення Раднаркому такий проект декрету.

1. Усі шкільні будинки в селах оголошуються власністю місцевого трудового населення і можуть бути у вільний від занять час

і за згодою з найближчим місцевим органом народної освіти використані для потреб політичних і освітніх.

2. У школах у вільний від занять час можна з ініціативи місцевого населення і за попереднім повідомленням місцевої влади і місцевих органів народної освіти влаштовувати мітинги, лекції, дискусії, наукові демонстрації і т. ін.

3. За планом мобілізації письменних і пропаганди серед неписьменного населення у школах відповідні органи можуть влаштовувати читання декретів Радянської влади і схвалених коментарів до них, а також статей пересувної радянської народної хрестоматії.

4. У разі бажання вільних релігійних громад таким надається право в той самий незайнятий навчальними заняттями час організувати в шкільних будинках викладання їхнього віровчення, але з тим, що:

а) в разі постанови місцевої волосної Ради не допускати такого викладання в будинку школи ніяка релігійна громада проводити його не може;

б) у разі визнання місцевою Радою допустимості такого викладання всі релігійні громади, як ті, що становлять більшість, так і ті, що становлять меншість віруючих даної місцевості, без різниці віросповідання, повинні мати в справі використання шкільних приміщень однакові права» (ЦПА ІМЛ, ф. 2, оп. 1, од. зб. 9290, арк. 3, оригінал).

До ЦК РКП(б) були також надіслані такі тези більшості членів Колегії Наркомосу, які написав М. М. Покровський і підписали, крім нього, Н. К. Ульянова, Л. Г. Шапіро, В. М. Познер, Ф. І. Калінін, П. І. Лебедев-Полянський та Ф. В. Ленгнік (ЦПА ІМЛ, ф. 2, оп. 1, од. зб. 9290, арк. 4, оригінал).

*«Тези більшості Колегії Наркомосу в питанні
про викладання закону божого в школах
у позаурочний час*

1. Відокремлення школи від церкви — найбільш вдала частина загальної шкільної реформи. Час, коли це відокремлення викликало принципіальні протести несвідомої маси, давно минув. Школа дедалі більше й більше стає центром суто світської культурної роботи.

2. Проте останнім часом, в очевидному зв'язку з труднощами, які переживає нині Радянська влада, в деяких школах під впливом духовенства реакційно настроєна частина вчителства повела певну кампанію за відновлення викладання закону божого. Ця кампанія має явно антирадянський характер і її підтримують у місті буржуазні елементи, — можна думати, що те саме має місце й на селі.

3. Щодо селянської маси, то вона є не суб'єктом, а об'єктом цієї агітації. Як мало хвилюють цю масу суто релігійні мотиви, видно з того, що навіть такі удари, як розтин «чудотворних» мощей, ніде не викликав нічого скільки-небудь схожого на масовий протест.

4. Викладання закону божого цілком можливе з настанням літнього часу в церквах або просто під відкритим небом. Ті, хто веде агітацію, чудово це розуміють, звичайно, і вимагають викладання закону божого *неодмінно в школі* з певною метою: показати масі, хто сильніший і хто вміє наполягти на своєму.

5. Контроль над викладанням закону божого в «позаурочний час» зведеться, звичайно, до нуля: якщо священик по праву ввійде знову в школу, він легко стане в ній таким самим хазяїном, яким був раніше.

6. Ця відсутність контролю спричиниться потім і до того ще, що під виглядом «закону божого» проводиться взагалі антирадянська пропаганда, як завжди вона проводилась і проводиться під виглядом церковної пропаганди.

7. Ця пропаганда підірве авторитет Радянської влади в очах учительської маси, яка щойно і ще далеко не остаточно завойована новими ідеями соціалістичної освіти. Ця лякливо настроєна маса, яка повсякчасно побоюється повернення старого, побачить у новому заході початок кінця Радянської влади і відсахнеться від неї знову.

8. Усі ці наслідки тим можливіші, що населення села взагалі, і зокрема учительство, дійсно і не завжди безпідставно проти Радянської влади озлоблене (голодування учителів і т. ін.).

9. Більшість Колегії вважає, що поступки селу в матеріальній галузі, які почалися декретом ЦВК про полегшення тягара надзвичайного податку, далеко надійніше приведуть до мети — примирити середнє селянство з Радянською владою, ніж здача принципіальних позицій у галузі культури і освіти. Ця позиція є однією з основних не тільки для Радянської влади в Росії, але й для міжнародного комунізму. Немає сумніву, що відмовлення від спроби вигнати релігію із школи справить дуже тяжке враження на наших товаришів у Західній Європі, які завжди особливо цінили культурну програму більшовиків, що є єдино витриманою програмою соціалістичної освіти в усьому світі».

ДО ТОВАРИША ЛЕНІНА (стор. 188)

Ця телеграма В. І. Леніну і дальші за нею чотири листи Н. К. Крупської до З. П. Кржижановської написані під час поїздки Надії Костянтинівни на пароплаві «Красная звезда» в 1919 р. У постанові Колегії Наркомосу РРФСР від 25 червня 1919 р. (протокол № 81 (199), п. 5) в питанні «Про відрядження Н. К. Ульянової на пароплав «Красная звезда» говориться: «Просити Н. К. Ульянову бути представником Народного Комісаріату Освіти в агітаційно-освітній роботі організованого ЦВК пароплава «Красная звезда» (ЦДАЖР, ф. 2306, оп. 1, од. зб. 186, арк. 105). Після повернення з поїздки по Волзі і Камі Н. К. Крупська 23 серпня 1919 р. робить на засіданні Колегії Наркомосу докладну доповідь «Про стан справи народної освіти в провінції» (там же). Про цю поїздку Н. К. Крупська написала статтю «На «Червоній зірці» (див. т. 1 цього вид., стор. 56—67) і щоденник «По містах і селах Радянської Республіки», який публікується в цьому томі (стор. 725—754). Листи з пароплава «Красная звезда» багато в чому доповнюють статтю і щоденник, даючи цінний матеріал до характеристики становнища і настрою трудящих на місцях. Листи мають важливе значення і як автобіографічний матеріал, тому що дають уявлення про думи і переживання Надії Костянтинівни під час поїздки.

У своїх спогадах про В. І. Леніна Надія Костянтинівна писала: «Наприкінці червня (1919 р.— В. Д.) був обладнаний агітаційний пароплав «Красная звезда», який повинен був пливати по Волзі до Камі, а потім піднятися вгору по Камі, поки буде можливо, далі

спуститися вниз по Волзі до того місця, як дозволить хід боротьби. Завданням «Красной звезды» було плити вслід за білими, вести агітацію, проводити лінію, прийняту на VIII з'їзді партії, закріплювати всюди Радянську владу... На пароплаві було кіно, друкарня, радіо, великий запас книг, були представники від ряду комісаріатів (я була від Наркомосу), від профспілок.

Перед від'їздом ми довго розмовляли з Іллічем, як і що треба буде робити, чим допомагати населенню, на яких питаннях найбільше спинятись, у що особливо вдивлятись. Іллічеві самому кортіло поїхати, та не можна було роботи ні на хвилину залишити. Напередодні від'їзду проговорили цілу ніч, поїхав Ілліч проводити нас на вокзал, паказав регулярно писати йому, розмовляти з ним по прямому проводу... Мені ця поїздка дала страшенно багато. Після поїздки мені було що розповісти Іллічеві, і з яким величезним інтересом він слухав, як не випускав з уваги жодної дрібниці!» (Н. К. Крупська, Воспоминания о Ленине, М., Госполитиздат, 1957, стор. 423—424).

ЛИСТИ. 1921—1930

ДО Г. В. ХАЧАПУРІДЗЕ (стор. 211). ДО ЦК КП(б) ГРУЗІЇ (стор. 213)

Листи до Г. В. Хачапурідзе і до ЦК КП(б) Грузії Н. К. Крупська написала незабаром після вигнання повсталим грузинським народом меншовистського буржуазно-націоналістичного уряду Грузії і утворення 25 лютого 1921 р. Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки. Вони були відповіддю на звернення до неї Головополітосвіти Грузії за допомогою і порадою. Своїми листами Н. К. Крупська допомогла грузинським працівникам накреслити правильну лінію в роботі Головополітосвіти Грузії. Листи зберігалися в особистому архіві професора Г. В. Хачапурідзе і опубліковані в 1961 р. З. Л. Швелідзе, який працював над цим архівом. Тенер вони зберігаються в ЦПА ІМЛ у фонді Н. К. Крупської.

ДО ЦК РКП(б) (стор. 214)

Рішення про допущення приватної платної школи прийняла шкільна комісія при Малому Раднаркомі 18 лютого 1922 р. під час обговорення питання про перегляд усієї шкільної мережі загальної і спеціальної освіти, встановлення кількості і категорій шкіл, які залишаються на повному постачанні держави. Було вирішено розробити декрет про порядок відкриття і утримання приватних шкіл, які утримуються на кошти окремих організацій, товариств і осіб. У сільських місцевостях організація приватних шкіл не допускалась. Проти цього рішення голосували тільки представники Наркомосу РРФСР. Було вирішено також розробити з ВРНГ, ВЦРПС та іншими організаціями проект декрету про залучення ресурсів промисловості, торговельних підприємств і кооперації, розробити питання про допустимість організації спеціальних шкільних товариств і питання про цільовий податок на утримання шкіл. 2 березня 1922 р. це рішення про допущення приватної платної школи прийняв Малий Раднарком (прот. 840, п. 12). У зв'язку з цим нарком освіти А. В. Луначарський посилає 4 березня 1922 р. листи у Великий Раднарком і заст. голови РНК А. Д. Цюрупі з протестом проти рішення

Малого Раднаркому про приватну школу і повідомляє про перенесення ним цього питання до ЦК РКП(б) (ЦПА ІМЛ, ф. 19, оп. 1, од. зб. 490, арк. 31, 35 і 39).

ДО З. Г. ГРІНБЕРГА (стор. 215)

Листи Н. К. Крупської до З. Г. Грінберга (стор. 215—217, 223—226, 234), написані в 1922—1923 рр., належать до того часу, коли З. Г. Грінберг, будучи членом Колегії Наркомосу РРФСР, був головою комісії по закордонному постачанню Наркомосу і жив тоді в Берліні. Тоді Н. К. Крупська через З. Г. Грінберга встановлювала зв'язки з прогресивними німецькими педагогами, переслала свої статті і статті П. П. Блонського в німецький журнал «Das proletarische Kind» («Пролетарська дитина» — інтернаціональний щомісячник, присвячений питанням комуністичної шкільної політики і педагогіки, призначався для керівників дитячих груп, батьків і вчителів, видався Викопавчого Комітету Інтернаціоналу Молоді, редактор, Едвін Гернле, виходив у Берліні з 1921 р.). У рецензії на цей журнал Н. К. Крупська, даючи йому позитивну оцінку, на закінчення пише: «Журнал дуже витриманий, багатий змістом, від нього віє енергією, широчінню цілей» (т. 10 цього вид., стор. 73).

З. Г. Грінберг постачав Надії Костянтинівні іноземну педагогічну літературу і журнали, що допомагало їй уважно стежити за іноземною педагогічною літературою, яка виходила тоді, давало можливість у журналі «На путях к новій школі» вести на високому рівні відділ іноземної педагогіки. Ця література заклала основу іноземного відділу бібліотеки науково-педагогічної секції ДВР, з якої згодом виросла бібліотека Наркомосу РРФСР, що стала нині Державною бібліотекою з народної освіти імені К. Д. Ушинського.

ДО П. П. БЛОНСЬКОГО (стор. 218)

Листи Н. К. Крупської до П. П. Блонського (стор. 218, 232, 238, 333, 415), цікаві тим, що характеризують її ставлення до нього та її вміння залучати до роботи найбільш розумних і талановитих людей.

П. П. Блонський (1884—1941) — видатний радянський педагог і психолог, автор багатьох праць з загальної і дитячої психології та з питань роботи школи. Незабаром після Жовтня він написав книгу «Трудовая школа», яка вийшла в 1919 р., і першу книгу для читання для радянської трудової школи «Красная зорька», що вийшла в 1923 р. П. П. Блонський з перших днів Жовтня взяв участь у роботі з народної освіти, багато зробив для розвитку радянської психології, брав гарячу участь у будівництві радянської школи і перебував у шкільній освіті. Н. К. Крупська високо цінила його і зразу ж залучила до розробки основ радянської педагогіки, до активної роботи в Наркомосі РРФСР. П. П. Блонський був одним з організаторів та професорів і першим ректором Академії соціального виховання (згодом — Академії комуністичного виховання імені Н. К. Крупської), брав активну участь у роботі науково-педагогічної секції ДВР і був членом її президії, членом редколегії, першим редактором і постійним співробітником журналу «На путях к новій школі».

М. Є. Меркулов — робітник-революціонер, член «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» у Петербурзі. На квартирі в нього у 1894—1895 рр. збирався робітничий марксистський гурток, яким керував В. І. Ленін. Н. К. Крупська зустрічалася з М. Є. Меркуловим у Петербурзі у 90-х роках минулого століття. Листа М. Є. Меркулова до Н. К. Крупської не розшукано.

Н. К. Крупська зустрічалася з О. Л. Катанською ще в Петербурзі у 90-х роках минулого століття. *О. Л. Катанська* (1872—1963) — учасниця революційного руху з 1894 р. Вела заняття з робітниками у вечірньо-недільній школі за Невською заставою в Петербурзі. Зазнавала арештів і заслання. Після Жовтневої революції вела педагогічну роботу; Н. К. Крупська залучила її до активної роботи в науково-педагогічній секції ДВР, у журналі «На путях к новій школі» та Академії комуністичного виховання. Останні роки — персональний пенсіонер.

7 лютого 1919 р. рішенням Колегії Наркомосу РРФСР (протокол № 17/135, п. 4) Московський педагогічний інститут імені Шеллапутіна був перетворений на *Академію народної освіти* (ЦДАЖР, ф. 2306, оп. 1, од. зб. 193, арк. 75). Академія дістала назву *Соціалістичної Академії народної освіти (САНО)* і була у віданні відділу підготовки вчителів Наркомосу («Пояснювальна записка про історію виникнення і розвитку АСВ», квітень 1922 р. ЦДАЖР, ф. 2306, од. зб. 846, арк. 56—58). За постановою Колегії Наркомосу від 8 жовтня 1920 р. переіменована в *Академію соціального виховання (АСВ)* і підлягає віданню і безпосередньому педагогічному керівництву сектора соцвиху Наркомосу РРФСР. Одним з організаторів і керівників Академії був П. П. Блонський.

27 жовтня 1921 р. постановою Колегії Наркомосу Академію соціального виховання з усіма закладами при ній передано в безпосереднє відання науково-педагогічної секції ДВР (там же). Академія соціального виховання тоді — не тільки навчальний, але й науково-дослідний заклад, який ставить собі мету «створити пролетарську комуністичну педагогіку і виховати пролетаря-педагога» (там же). У складі Академії (квітень 1922 р.) — чотири науково-дослідних інститути: естетичного виховання, комуністичного виховання й освіти, техніко-педагогічний і психологічна лабораторія. Студентське відділення — Вищі курси по підготовці інструкторів соціального виховання — було трирічним, у ньому налічувалось 250 студентів і воно мало 3 курси: пропедевтичний (індустріальний), загальнопедагогічний і спеціальний. Була також підготовча група — робітфак (там же).

У 1922 р. Академія соціального виховання стає комвузом і з кінця 1923 р. переходить у відання Головополітосвіти. У 1924 р. в Академію влився Центральний інститут організаторів народної освіти і її було перейменовано в *Академію комуністичного виховання (АКВ)*; тоді ж їй було присвоєно ім'я Н. К. Крупської.

До АКВ приймали членів партії і комсомольців, які мають до-

свід практичної роботи, викладання в ній тісно пов'язувалося з практичною роботою її студентів на підприємствах і в сільському господарстві серед робітників і селян. АКВ була науково-навчальним закладом, який охоплював всю систему комуністичного виховання. Вона готувала педагогів (організаторів і методистів) для всіх галузей роботи з народної освіти (з дітьми, підлітками, дорослими) і організаторів народної освіти. Відповідно до цих завдань АКВ мала відділення (факультети): 1) дошкільне, 2) організаторів школи І ступеня, 3) фабрично-заводського учнівства, 4) шкіл селянської молоді, 5) політосвітроботи і 6) організаційно-інспекторське.

У 1927 р. в АКВ влився Московський політико-освітній інститут. У 1934 р. Академію було переведено до Ленінграда, а політико-освітнє відділення до 1936 р. залишалось у Москві. Існувала до 1941 р.

АКВ була у віданні Головополітосвіти, і Н. К. Крупська безпосередньо керувала всією її роботою. У 1925/26—1926/27 навчальних роках вона прочитала на політосвітфакультеті цикл лекцій «Основи політосвітроботи» (див т. 7 цього вид., стор. 265—352), в яких з марксистсько-ленінських позицій розкривалися основи і принципи політико-освітньої роботи. Лекції Н. К. Крупської слухали студенти всіх факультетів. Н. К. Крупська дуже захоплювалась читанням цих лекцій, що знайшло яскраве відображення в її листі до І. О. Арманда (стор. 273—275).

ДО СТУДЕНТІВ-СВЕРДЛОВЦІВ (стор. 237)

Привітання Головополітосвіти Н. К. Крупська написала в зв'язку з 5-річчям з дня організації Комуністичного університету імені Я. М. Свердлова — першої в Радянській Республіці вищої партійної школи, яка готувала кадри партійних і радянських працівників. Початок його діяльності було покладено організацією 28 червня 1918 р. в Москві короткострокових курсів агітаторів та інструкторів при ВЦВК, перетворених у 1919 р. на комвуз. Після смерті Я. М. Свердлова (березень 1919 р.) комвуз почав називатися його ім'ям. У 1932 р. університет було реорганізовано у Вищий комуністичний сільсько-господарський університет імені Я. М. Свердлова; у 1939 р. на базі його створено Вищу партійну школу при ЦК ВКП(б). Н. К. Крупська не раз виступала в Комуністичному університеті імені Я. М. Свердлова з лекціями і доповідями.

ДО ЮНИХ ПІОНЕРІВ ВЯТКИ (стор. 241)

Лист Н. К. Крупської до піонерів Вятки є її відповіддю на подарунки і лист, привезені товаришем з Вятки, який приїхав на II Всеросійський з'їзд по ліквідації неписьменності. З'їзд відбувався в Москві 20—26 травня 1923 р. Незважаючи на те, що тоді В. І. Ленін був серйозно хворий і Надія Костянтинівна майже не була в Наркомосі, вона виступила на з'їзді з доповіддю «Місце ліквідації неписьменності у політосвітроботі» (див. т. 9 цього вид., стор. 130—133).

У протоколі засідання цього з'їзду від 20 травня мальовничо описано, як були передані подарунки і лист Н. К. Крупській від піонерів Вятки:

«Вятський губжінвідділ, довідавшись, що на II Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності з доповіддю виступить тов. Н. К. Крупська, скористався цим, щоб особисто їй, а через неї Во-

лодимирові Іллічу, передати маленькі подарунки і висловити велике почуття, яке хвилює піонерів міста Вятки. Юний піонер, малолітній представник, який прийшов звідти, виступив на з'їзді і сказав: «Товариші, мене послали делегатом від губернської дружини далекої Вятки передати привіт Володимирові Іллічу і Надії Костянтинівні Крупській. Зараз я вам зачитаю адрес, який написали самі діти. (*Читає, бурхливі оплески*). Оцю роботу теж зробили діти дитячого будинку імені дорогого нам Леніна: сандалі, чобітки і туфельки. Оцю картину зробила наша сьома група піонерів дитячого будинку імені Крупської. Не думайте, що цю картину намалював хтось один, вона зроблена колективно і складається з окремих частин. Нам дуже хочеться, щоб ця картина висіла в кабінеті Н. К. Крупської. Оцю стінну газету дитячого будинку при шкільному містечку видали самі діти, вони просять, щоб ця газета висіла в кабінеті Леніна і завжди нагадувала йому, як добре живуть пролетарські діти. Ми дуже просимо президію з'їзду передати всі ці речі.

Хай живуть Володимир Ілліч Ленін і Надія Костянтинівна Крупська! Ура!» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 88, арк. 80).

Згадуючи про це в 1938 р., Н. К. Крупська в статті «Про виникнення піонерської організації» писала:

«У 1922 р. (фактично це мало місце в 1923 р.— В. Д.) піонери Вятки, батьківщини Сергія Мироновича Кірова, прислали в Горки Володимирові Іллічу, тоді вже тяжко хворому, свої перші піонерські подарунки — малюнки, квіти, різні вироби.

Я поставила їх у великій кімнаті верхнього поверху поряд з кімнатою Ілліча, і Ілліч, коли проходив мимо, гляне, бувало, на них і усміхнеться. Дуже хотілося йому, щоб наші радянські діти вирости свідомими комуністами, вмільми, переконаними будівниками соціалізму» (т. 5 цього вид., стор. 602).

ДО В. О. АРМАНД (стор. 246)

Листи Н. К. Крупської до Варвари Олександрівни та Інни Олександрівни Арманд (стор. 246, 250, 269, 273, 292, 295, 352) дають великий автобіографічний матеріал, показують, з якою сердечністю і теплом ставилась Надія Костянтинівна до них. В. О. та І. О. Арманд — дочки видатного діяча Комуністичної партії і міжнародного комуністичного жіночого руху Інеси Арманд (1875—1920), друга В. І. Леніна та Н. К. Крупської. Після смерті Інеси Арманд Н. К. Крупська постійно піклувалася про її дітей. В. О. та І. О. Арманд — члени КПРС; тепер В. О. Арманд — художниця, І. О. Арманд — старший науковий співробітник Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

ДО Ф. Е. ДОБЛЕР (стор. 253)

Ф. Е. Доблер (нар. 1890 р.) — бібліотечний працівник. У 1924 р. працювала в Московському об'єднанні на бібліотечній роботі. З кінця 1904 по 1930 р. і з 1934 по 1939 р. — інспектор по бібліотечній роботі Наркомосу РРФСР. Тепер на пенсії. В. І. Ленін у своїй статті «Про роботу Наркомосу» (Твори, вид. 4-е, т. 32, стор. 98—106) позитивно відізвався про статтю Ф. Е. Доблер «Сучасна бібліотечна мережа», опубліковану в газ. «Правда» № 24 від 4 лютого 1921 р.

В. М. Мещеряков (1885—1946) — член КПРС з 1905 р. Під час революції 1905—1907 рр. брав діяльну участь у роботі Військової організації при Петербурзькому комітеті РСДРП. Зазнавав арешту, відбував каторгу і заслання, був в еміграції. Активний учасник Жовтневої революції. Після Жовтня — член Колегії Наркомзему, нарком земельних справ УРСР. З 1922 по 1928 р.— член Колегії Наркомосу і заступник голови Головополітосвіти.

ДО УЧНІВ ІІІ ГРУПИ КИЇВСЬКОЇ ЄДИНОЇ ТРУДОВОЇ ШКОЛИ № 43 (стор. 267)

Київські школярі писали Надії Костянтинівні 30 квітня 1926 р.:

«Дорога бабусю Надіє Костянтинівно!

Ви живете від нас дуже далеко, але ми знаємо, що Ви піклуєтесь про дітей, як дідусь Ілліч.

Коли ми говорили про життя дідуся Ілліча, то вирішили виконати його заповіт — вступити в боротьбу з безпритульністю. Але як? Пропозиції були різні. Ми одноголосно спинились на одній.

У І триместрі у нас було дуже багато цікавих творів, і ми вирішили видати першу нашу книгу з тим, щоб увесь прибуток від неї пішов на допомогу безпритульним.

Книга свою справу зробила. Її читали батьки наших дітей, вносили хто скільки міг, але не менше 15 коп. Таким чином наша редколегія збрала 18 карбованців. На зібрані гроші ми купили матерію і самі пошили 11 сорочок, які сьогодні, 30 квітня, віднесли в клуб безпритульних, і, напевно, 1 Травня вони красуватимуться в наших саморобних сорочках.

Посилаємо Вам цю книгу і просимо її прочитати.

Нам у школі дуже весело, і ми її любимо. Деякі товариші кажуть, що весь час очікування їм снятиметься Ваша відповідь». (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 1, од. зб. 564, арк. 1).

Книгу, написану дітьми, передрукувала на машинці мати однієї з учениць; вона називалась «Книга для читання. Складена під редакцією редколегії. Київ. 1926 р.». Малюнок діти зробили самі. У ній були оповідання, статті, вірші дітей про Леніна, про дитячі будинки, боротьбу з безпритульністю, про екскурсії на завод, у майстерню; про будинок і вулицю, на якій діти живуть; про догляд за садом і городом.

У замітці, вміщеній у київській дитячій газеті «Більшовиченята», діти розповідають, як їм захотілось написати листа Надії Костянтинівні:

«Коли шили сорочки, хтось із дітей сказав: «От добре було б, якби Надія Костянтинівна довідалася, що ми разом з нею допомаємо безпритульним і цим виконуємо заповіт дідуся Ілліча». І вирішили ми написати т. Крупській листа, послати їй у подарунок свою книжку.

Незабаром одержали відповідь, про яку Ви вже знаєте.

Гроші, які прислала Надія Костянтинівна, ми тоді навесні не використали, а залишили їх на осінь. Зараз збираємося до них ще додати і створити фонд для безпритульних.

Грошей цих, звичайно, мало. Але ми не втрачаємо надії, що це наше починання стане загальношкільною справою» (Газ. «Більшовиченята» № 17 від 10 вересня 1926 р.).

Обговорюючи, що робити далі, діти вирішили дістати ділянку землі під город. «Поділились на групи і через деякий час засадили город. Одно поки що питання не розв'язане: що робити з овочами? Деякі школярі пропонують здати овочі в ідальню, де харчуються безпритульні, дехто хоче овочі продати, додати гроші, які прислала т. Крупська, і взяти на своє утримання одного безпритульного.

— А що хотіли зробити ви? Здати овочі чи продати їх і взяти безпритульного? — питає Аїчка.

І весь клас тут же хором відповів:

— Краще взяти безпритульного.

Справа в тому, що одній групі важко це зробити, тому діти думають скликати загальні збори і запропонувати зробити це всією школою разом.

Але це ми зробимо не раніше ніж буде закінчено портрет... У нашого учня батько фотограф, і він нам збільшує портрет з дитячої картки Крульської, яка надрукована в «Більшовиченятах». Тоді ми повісимо портрет і скличемо загальні збори,— кажуть діти» (газ. «Більшовиченята» № 18 від 25 вересня 1926 р.).

ДО ДРУЗІВ ДИТЯЧОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ В м. БАРНАУЛІ
(стор. 268)

Листування Н. К. Крупської з Дитячою центральною бібліотекою м. Барнаула, яке почалося цим листом у 1926 р., тривало до 1931 р. У цьому томі публікується ще чотири листи Н. К. Крупської вказаному адресатові (стор. 280, 291, 377, 406).

ДО УЧНІВ, ЯКІ ЗАКІНЧИЛИ АНЖЕРСЬКИЙ ЛІКПУНКТ № 4
ПРИ ШАХТІ № 6 (стор. 300)

У № 42 «Учительской газеты» від 12 жовтня 1928 р. під заголовком «Документ культурної революції» був опублікований «Протокол № 1 зборів учнів, які закінчили Анжерський лікпункт № 4 при шахті № 6 Томського округу. 1928 р. 25 травня». (На зборах було присутніх 22 чоловіка. На повістці денній стояло два питання: 1) про бажання вчитися далі; 2) різне).

Наводимо текст протоколу:

«С л у х а л и: Повідомлення тов. Філіппової про бажання продовжувати безперервне навчання і в літній час. Беручи до уваги, що ліквідатор т. Гордеева вела роботу серед нас сумлінно, акуратно і успішно, що вона заохотила нас до навчання, що наша школа становила немовби одну рідну сім'ю,— на підставі цього бажаємо далі з нею продовжувати своє навчання, не рахуючись з літнім часом, аби були кошти для оплати праці тов. Гордеевої. Політсвіта коштів не має на літню школу малописьменних. Початок навчання — 1 вересня 1928 р.

У х в а л и л и: Щоб довести нашу успішність і бажання вчитися далі (ми не знали жодної літери і не могли написати одиницю, а проходивши 3 місяці на лікпункт, навчилися читати, писати, рахувати, багато чого взнали),— ми працюватимемо далі. Наш вождь В. І. Ленін видав декрет про ліквідацію неписьменності, залишив

нам заповіт вчитися. Незважаючи на всі сімейні тяжкі обставини, заповіт Ілліча виконуємо. Ми тепер уміємо читати газети, книги.

Ми вирішили своєю школою послати фотографічну картку дорогій нашій товаришці Надії Костянтинівні Крупській.

Голова Є. Лязгіна. 49 років.

Секретар П. Александрова».

Тут же опубліковано відповідь Н. К. Крупської учням лікпункту, яку ми друкуємо.

ДО Є. І. НЕДОЛУШКА (стор. 302)

Лист Н. К. Крупської, який зберігається у Воронежському державному обласному архіві, є відповіддю на лист Є. І. Недолушка про те, що Викрестовська школа I ступеня Новоусманського району Воронежського округу Центрально-Чорноземної області в 1928 р. відзначає свій 25-річний ювілей. Разом з листом Н. К. Крупська прислала і подарунки школі: глобус, книги, зошити та інше шкільне приладдя. До 1952 р., після смерті вчителя Є. І. Недолушка, лист зберігався у його брата Бориса Івановича, який працював головним зоотехніком у колгоспі «Червоний прапор» Нижньодівницького району Воронежської області. Б. І. Недолушко передав лист на зберігання в обласний архів.

ДО М. РАХМАНКУЛОВА і Я. НАЗІРОВА (стор. 307)

У своєму листі до Н. К. Крупської учителі Рахманкулов і Назіров писали, що їх хвилює питання про статеve виховання в школі, що вони зайшли в безвихідь і не знають, як бути в цьому відношенні з одним учнем вісімнадцяти років. Це колишній безпритульний, вихованець дитбудинку, активний комсомолец і здібний учень школи селянської молоді (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 17, арк. 22—23).

ДО Ф. Г. ТУРЛИКІНА (стор. 321)

У своєму листі до Н. К. Крупської від 10 березня 1929 р. Ф. Г. Турликін описує тяжке, безпросвітне життя до революції колишніх панських безземельних селян, розповідає, як він після революції добивався і нарешті добився відкриття в селі Долгоруково школи, яка поки що міститься в приватному будинку. Незабаром у їхньому селі передбачається спорудити будинок двокомплектної школи. «Дорога нам, біднякам, Надіє Костянтинівно,— пише він,— прошу Вас від імені селян села Долгоруково: візьміть над нашим селом шефство, відкрийте у нас бібліотеку-читальню і вишліть книг. Ми купимо для хати-читальні будинок, і тоді ми змінимо назву села з Долгоруково на сільце Надеждіно або село Крупське, тому що Долгоруковим назване на честь першого нашого тирана поміщика Долгорукова». Далі Ф. Г. Турликін повідомляє, що він з травня 1928 р. по 1 січня 1929 р. завербував селян-передплатників на «Крестьянскую газету» та її журналі більш як на 180 карбованців і на журнал «Батрак» на 31 карбованець (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од.-зб. 18, арк. 18—20).

ДО К. МАКАРОВОЇ (стор. 322)

У своєму листі до Н. К. Крупської від 20 березня 1929 р. комсомолка Клавдія Макарова пише:

«Роблячи доповідь на 8 березня про Вашу революційну і освітню роботу, я запалилась такою симпатією до Вас, що вирішила написати цей маленький і простенький лист... Ви маєте великий досвід у житті, Ви пройшли довгий і трудний шлях, і Ви можете багато в чому допомогти нам, молодим і недосвідченим працівникам, які тільки що вступили на життєве поприще. Я хочу поговорити з вами про дуже мале, але те, що давно хвилює мене. А саме: якою людиною повинна бути дівчина-комсомолка в цей час? Як вона повинна ставитись до всіх навколишніх предметів і явищ? І чого вона повинна остерегатись на своєму шляху, щоб прямо й твердо йти до поставленої мети?» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 52).

ДО УЧНІВ БАКІНСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ № 16 (стор. 323)

Учні 16-ої радянської школи І ступеня Баку в своєму листі від 28 березня 1929 р. поздоровляють Н. К. Крупську з 60-річчям з дня народження і розповідають про шкільне життя, про свої нестатки. Поки що у них школа-п'ятирічка, в ній учить 1020 дітей різних національностей, у 1930 р. буде семирічна школа. Діти просять Н. К. Крупську приїхати до них, розповісти про Володимира Ілліча, подивитись, як вони живуть і працюють (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 64).

ДО Н. КРИВЕЦЬКОЇ (стор. 325)

Комсомолка Н. Кривецька, дівчина-селянка, незаможниця, яка в 1928 р. вступила в ряди ВЛКСМ, писала Н. К. Крупській про свою радість: вона навчилась грамоти, активно працює, її обрано членом сільради і народним засідателем (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 49—50).

ДО Л. М. ЯРУШЕВИЧ (стор. 326)

У листі на ім'я Н. К. Крупської від 5 лютого 1929 р. учителька Лариса Миколаївна Ярушевич писала: «Сама не знаю, чому я вирішила написати вам. Можливо, під тягарем материнського горя хочеться з Вами, яка більше пережила, поділитись страшенною тугою.

Я хочу Вам описати маленький кусочок життя матері-вчительки...» Далі Лариса Миколаївна пише про бездушне ставлення до неї завідувача школи, який під час хвороби її дитини не схотів створити їй умов праці, які б дозволяли приділяти час на догляд за дитиною. Її дитина померла, і вона пише Надії Костянтинівні про своє тяжке горе і тугу, що огорнула її (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 42—45).

ДО Е. К. ВОІНОВОЇ (стор. 327)

У листі до Н. К. Крупської від 15 травня 1929 р. Є. К. Воїнова пише, що працює бібліотекарем у бібліотеці спілки харчовиків при млинах «Союзхліб». Бібліотекарем працює півроку і тільки тепер зрозуміла всю важливість і серйозність цієї роботи. Є. К. Воїнова кандидат партії, їй 21 рік, але не довелося їй вчитися далі третього класу. Вона бачить, що брак загальноосвітніх знань заважає їй ово-

лодіти спеціальністю бібліотекаря. «І ось тепер,— пише вона,— я стою перед таким фактом, що я не відповідаю своєму призначенню на посаді бібліотекаря, я так мало обізнана з літературою... я малописьменна — і я бібліотекар, чи можу я задовольнити запити мас, вивчити їхні інтереси і навчити їх систематично читати і читати те, що їм треба,— це жахливо мучить мене». Приводом для цього листа, повідомляє Є. К. Воїнова, була стаття Н. К. Крупської «Культурна злиденність», опублікована в «Правде» № 82 від 10 квітня 1929 р. (Див. т. 8 цього вид., стор. 253—258).

Є. К. Воїнова вітає пропозицію Надії Костянтинівни про бібліотечний похід і пропонує влаштувати курси перепідготовки бібліотечних працівників, бо багато хто, як і вона, не знаючи бібліотечної справи і не маючи ніяких вказівок, натрапляли на великі труднощі в роботі. Просить дати пораду, чи варто продовжувати їй роботу. Далі вона пише про те, як розгорнуто в бібліотеці антирелігійну роботу і книгоносництво.

На листі Є. К. Воїнової є помітка секретаря Н. К. Крупської про відправку адресатові книг (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 56—57).

ДО Л. В. ГАВЕРДОВСЬКОЇ (стор. 328)

Учителька-комсомолка школи I ступеня Л. В. Гавердовська в листі до Н. К. Крупської від 9 березня 1929 р., поздоровляючи її «від імені маленького комсомольського осередку і загону юних піонерів глухого далекого сільця» з 60-річним ювілеєм пише: «Ми шлемо тобі свій палкий привіт і бажаємо у тебе вчитися революційної боротьби. Я не писатиму пишномовних фраз і не складатиму тобі похвал, їх уже й так багато в кожній газеті. Я просто скажу, що люблю тебе, щиро, як тільки можна любити таких людей, як ти».

Далі Л. В. Гавердовська пише про труднощі роботи в школі, забобони селян, їх темноту і неучтво, які відбиваються на дітях і на ставленні дітей до школи та вчителя, про неправильне ставлення до жінки, навіть з боку окремих комуністів: «Опускаються руки, я знаю, що це неправильно. Я знаю, що треба сміливо йти вперед, але іноді буває так тяжко, що я не знаю, що робити. Ось я й прошу тебе, дорога Надіє Костянтинівно, навчи мене, як жити, як боротися, не занепадати духом, що саме ти ставила перед собою тоді, коли на шляху траплялась перешкода. Навчи мене, ти вже багато працювала, а я ще другий рік, мені ще 20-й рік, а я вже часто занепадаю духом. Не осуди мене, а підкажи, що треба робити, як працювати. Я б усе життя, всі сили віддала на цю роботу. Адже я ще тільки виходжу на дорогу, а тут ні в кого шукати підтримки». Далі вона пише про свою особисту драму: полюбила сина куркуля і відмовилась від нього (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 59—60).

ДО Е. М. ГАРЯЄВОЇ (стор. 330)

Ельзьята Манжеєвна Гаряєва, заступник голови Кальмицько-Базарської селищної Ради, у листі до Н. К. Крупської просить допомогти їй порадою в роботі. Вона закінчила тримісячні курси по підготовці жінактиву в члени сільрад при ВЦВК. Натрапляє на багато труднощів у роботі. «...Я віддаю всі свої сили на те, щоб допомогти своєму трудовому народові,— пише вона.— Раніше ми

були темні калмички, нікуди не ходили, нічого не знали, крім дітей і домашньої роботи, а тепер, коли скинули царський лад і побудували свій пролетарський лад і ми, жінки, визволились від гніту чоловіків і від гніту капіталізму, ми вперше вийшли на світ і розплющили наші очі, що довго спали. Ми, жінки Сходу, зрівнялися з чоловіками, йдемо під прапором Комінтерну і вождя світового пролетаріату В. І. Леніна та ВКП(б)». Калмички послали Н. К. Крупській національний костюм ручної роботи, який зробили місцеві делегатки: халат, сарафан, шапку, шиверлики (на коси) і срібні токуки, що влітаються в коси. Жінки просили її сфотографуватися в їхньому національному костюмі (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 75—76).

ДО УЧНІВ ШОВКОВО-ПРОТОЦЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА (стор. 331)

Учні Шовково-Протоцької школи імені Т. Г. Шевченка у своєму листі вітали Надію Костянтинівну з днем Паризької Комуні. Вони писали, що їхня школа невелика, крита соломою, але всередині дуже гарно й тепло. На стінах багато портретів вождів. Хоч вони й бачать Надію Костянтинівну на портреті, але їм хочеться, щоб вона приїхала і поговорила з ними. У них немає піонервожатого, комсомол не думає про них. У школі три групи (II, III і IV) і одна вчителька, Марія Миколаївна (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 19, арк. 10—11).

ДО УЧНІВ II І III ГРУП ІЛЬІНСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ (стор. 332)

У листі від 14 березня 1929 р. діти повідомляють про те, що ще в жовтні 1928 р. написали Н. К. Крупській і послали разом з портретом Леніна своє рукоділля. Тепер діти створили «Червону валку учнів» і здали 8 центнерів хліба. «Нам учителька багато говорила,— пишуть вони,— куди і для чого потрібний хліб нашій державі. Потім учителька прочитала нам книжечку «Мое життя», в якій описується, як Ви провели і проводите своє життя. Нам усім ця книжечка дуже сподобалась» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 19, арк. 5).

ДО УЧНІВ НИЖНЬОЛОМОВСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ № 3 (стор. 334).

Учні Нижньоломовської районної школи в листі від 3 квітня 1929 р. писали:

«Здрастуйте, дорога Надіє Костянтинівно! Шлемо Вам свій дитячий учнівський привіт з районної школи I ступеня № 3 міста Н. Ломова Пензенського округу.

Коли було свято 8 березня — день жінки, ми говорили про Вас і взнали Вашу біографію. На загальних зборах ми ухвалили написати Вам листа. Ми знали й любимо Вас давно. Коли в школі проводилась анкета, де було запитання: на кого ти хочеш бути схожим? — то в усіх групах деякі дівчатка, навіть у 2-й, написали: хочу бути схожою на Н. К. Крупську, тому що вона хороша, добра, ласкава і любить дітей. Але ми говорили про Вас з нагоди Вашого ювілею. Поздоровити Вас з ним ми, поки збиралися, вже спізнались, але все-таки ми поздоровляємо і бажаємо Вам здоров'я і сили на продовження Вашої трудної роботи в справі народної освіти.

Ми напишемо Вам про своє життя у школі і в загоні. У школі в нас іде життя краще, ніж у загоні. Є у нас гуртки, в яких ми з інтересом і задоволенням працюємо. Ведемо роботу і спільно з іншими двома міськими школами. Так, провели ми разом дві дитячі конференції: одну по виборах міськради, другу по посівній кампанії і Дню птахів. І на тій і на другій конференції ставили питання про роботу піонерорганізації. І питання це як слід не можемо проробити, тому що доводиться проробляти його без керівників-вожатих, які чомусь не хочуть поговорити про цю роботу і спільними силами налагодити її. Їх заздалегідь сповіщають про те, що питання це поставлено на повістку конференції, але вони не приходять, а ми одні від усіх шкіл самі звітуємо і тільки — і знову про налагодження, про викорінення недоліків ні з ким поговорити.

Загін у нас жодної кампанії не провів; працюємо нібито, а роботи не видно. Можливо, не так працюємо, а керівників хороших немає. Вожаті часто змінюються. Дисципліна і відвідуваність погані. З іншими школами ми проводили антиріздвяну кампанію, а тепер почнемо готуватися до антивеликодної, не знаємо ще, чи разом з іншими чи кожна школа проводитиме окремо. Вам пишемо, напевно, багато школярів і піонерів. І ми захотіли написати Вам. Треба було б про свої недоліки в загоні написати в «Пионерскую правду», та якось не наважуємося, не наслідуюємося. Ми були б щасливі, якби дістали від Вас вказівки, як нам налагодити роботу в загоні. Загін наш не при школі, а при Центральному клубі юних піонерів, який міститься в районній школі. Але більшість піонерів — наші школярі.

Бажаємо Вам здоров'я.

Ваші маленькі друзі — *учні Н. Ломовської районної школи*
(ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 19, арк. 25).

ДО ОСЕРЕДКУ КОМСОМОЛУ КОРЕНОВСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ТРУДОВОЇ КОЛОНІЇ (стор. 336)

Комсомольський осередок Кореновської дитячої трудової колонії писав Н. К. Крупській:

«Здрастуйте, вельмишановна Н. К.! Посилаючи Вам свій щирий комсомольський привіт, ми Вам побажаємо найкращого успіху у Вашому житті, і в день Вашого славного ювілею, ми, вихованці Диттрудколонії ст. Кореновської, ухвалили назвати свою колонію Вашим видатним ім'ям «Н. К. Крупської». Приймаючи це велике звання, ми, вихованці ДТК, заявляємо, що наше юне і молоде колективне товариство твердо стоїтиме за справу Радянської влади і що більшість з нас є вже членами ВЛКСМ, і ми ще більше з цією свідомістю молоді всі сили віддаватимемо для того, щоб стати передовиками і кращими громадськими працівниками, які захищають розпочату справу»...

Усього нас, вихованців, 45 чоловік. Умови нашого життя можна визнати задовільними, але є й деякі нестатки: наприклад, убоге наше обмундирування, немає літератури та інших видів нашого життєвого вжитку. Незважаючи на деякі наші нестатки, наші діти майже всі вчать, частина з них — 15 чоловік — у II ступені, інші закінчують школу I ступеня, і діти, яким пізно за віком учитися в школі, займаються сільським господарством, але їх мало. Адміністративний штат у нас складається із зав. колонією, зав. господарською частиною

і технічних — прачки й куховарки, яка працює тимчасово... Визмку всі вчать, а влітку весь час працюють на городі. У нас є 30 десятин землі, яку цього року ми частково засіяли хлібом, а решту обробляємо самі. У нас є своє самоврядування дитячої колонії, а також і свій комсомольський осередок, який допомагає в керівництві завідувачому колонією». (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 19, арк. 31).

ДО УЧНІВ ТЕЛАВСЬКОЇ ШКОЛИ-ДЕСЯТИРІЧКИ № 1 (стор. 337)

У листі від 12 квітня 1929 р. учні писали:

«Достойна вихователька кількох поколінь Надіє Костянтинівно! З захопленням зустріли день сповнення шістдесятиріччя Вашого народження учні і вчителі Телавської 1-ї десятирічки. Цього дня ми згадували Ваші заслуги перед радянською трудовою школою і неоціненні труди самоосвіти в справах пролетаріату. Ви невтомно працювали разом з великим натхненником Жовтневої революції Леніном для того часу, коли зникне старе, віковою пліснявою вкрите життя, коли з'явиться нова людина, з новими прагненнями і блискучими переконаннями. Ми, молодь, стоїмо коло цієї знаменної лінії і прагнемо збагатити наш розум, а вдачу загартувати, щоб узяти діяльну активну участь у радянському соціалістичному будівництві. Часто згадуємо заповіт Леніна: кожна школа щодня повинна розв'язувати завдання суспільної праці, навіть якщо воно було дуже маленьким.

Ми поспішаємо повідомити, що телавські учні пі разу не зрадили цього заповіту. Зокрема, Телавська 1-а десятирічка свою навчально-виховну роботу хоче перетворити на суспільно корисну працю. Ознайомимо Вас з дечим... Протягом місяця ми проводимо передвборні кампанії. У день виборів Рад при нашій десятирічці були влаштовані одностайні дитячі ясла й садок, чим ми дали можливість рідним виконати громадянські обов'язки. Ми в тісному зв'язку з Червоною Армією. Давно почали виконувати посівну кампанію. Нашу школу ми хочемо перетворити на базу агропропаганди. Три загоны нашої молоді вже вирушили в далекі села для проведення агроходу. Думаємо блискуче закінчити кампанію восени для ознаменування Дня врожаю. З ініціативи педагогічних груп нашої десятирічки ми влаштували урочистий вечір на честь 60-річчя з дня Вашого народження. Широку аудиторію ми ознайомили з Вашою педагогічною діяльністю і політичними досягненнями.

Дорога вчителько, далеко-далеко, за горами, за долами від нас живете Ви, далека щодо відстані, але близька серцем, та думка, кажуть, бистріша за блискавку, і ми, які живемо в маленькому місті, так мальовничо розташованому на схилах Гомбарських гір, думками линемо до Вас і обіцяємо, що ми своїми здоровими руками ще вище піднесемо культурно-революційний прапор і виховаємо загоны борців за комунізм. Ви багато думали і працювали над питанням про виховання молоді та про позашкільних і безпритульних дітей!

На ознаменування дня Вашого народження і на довершення Ваших планів і бажань з ініціативи учнів та вчителів телавських шкіл (уже почали працювати) влаштуємо дитячий майданчик для дітей найбільш бідних громадян і дітей фабричних та заводських робітників. Там вони дістануть належне соціальне виховання, якого

не зможуть мати в сім'ях. Майданчик цей називатиметься Вашим ім'ям.

Перемога і довгі роки життя революціонерці і великому ідеологові радянської педагогіки!

Комуністичний привіт від учнів Телавської 1-ї десятирічки» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 19, арк. 33).

ПІОНЕРАМ 7-го ЗАГОНУ НАДЕЖДІНСЬКОГО ЗАВОДУ (стор. 338)

У листі від 12 квітня 1929 р. піонери 7-го загону Надеждінського заводу вітають Н. К. Крупську в зв'язку з її 60-річчям і повідомляють:

«Напевно, Ви знаєте, що по всьому Союзу оголошений для піонерів культмісячник. У нашому загоні його оголошено з 1 лютого 1929 р. Головне завдання культмісячника, яке взяли наші піонери,— організація дозвілля. Крім цього, взяли завданням гігієну і збір паперового лому (так і в тексті.— В. Д.). Наш загін зібрав 32 пуди. Ми робили нальоти на місцеві установи. Організацію дозвілля взяв наш загін для того, щоб поліпшити дисципліну, відвідуваність і веселе проведення зборів.

По дозвіллі ми розучуємо нові ігри й пісні. Проводили вечори своїми силами для батьків і неорганізованих дітей. Були конкурси танцюристів і співаків з маленькими призами... Проводимо передплату на піонерські видання. Всі знаємо Закони [юних піонерів] і Урочисту обіцянку. В загоні ми організували ряд гуртків: фотографок, шумовий оркестр і групу живгазети. До культурного місячника у нас було 40 чоловік, а після — 80 чоловік.

Ось ми Вас і ознайомили, Надіє Костянтинівно, з роботою нашого загону» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 19, арк. 37).

УЧНЯМ ЄРМОЛИНСЬКОЇ ШКОЛИ (стор. 339)

Цей лист поклав початок листуванню і дружбі Н. К. Крупської з учнями і педагогічним колективом Ермолинської школи (село Ермолинка, нині Вяземський район Смоленської обл.), які тривали майже десять років — з 1929 до кінця 1938 р. У нашому томі публікуються всі сім листів Надії Костянтинівни, що збереглися (стор. 339, 363, 413, 504, 529, 632, 673). Листи публікуються за копіями, що збереглися в архівах, і за друкowanими джерелами. На жаль, оригінали листів Н. К. Крупської, які дбайливо зберігалися в Ермолинській школі, були знищені під час Великої Вітчизняної війни.

Колишня учениця Ермолинської школи Н. Бобнева, згадуючи про листування Н. К. Крупської з учнями Ермолинської школи, пише:

«Коли я вчилася в Ермолинській школі, наші діти листувалися з Надією Костянтинівною. Вона перша написала нам. Школа була дружна: працювали і вчилися ми добре. Надія Костянтинівна прочитала в газеті про нашу школу і прислала нам листа. З того часу наша дружба і листування тривали майже десять років. Її листи були такі хороші, такі прості і ясні, неначе їх писала своїм дітям любляча мати. Це тому, що для Надії Костянтинівни всі діти нашої країни були рідними і близькими.

Як раділи ми всі, коли приходив лист від неї! Зразу ж поспішали їй відповісти і потім довго ще говорили про її лист. Ми згадували її слова, поради, кілька разів перечитували весь лист. А головне,

старались працювати і вчитися ще краще, щоб у наступному листі порадувати Надію Костянтинівну добрими новинами.

Діти старанно переписували кожен лист красивими літерами на великих аркушах паперу і вивішували на стіні, щоб весь час були у нас перед очима її слова, її поради.

Багато дітей уже закінчили школу, стали дорослими. Але на все життя у нас збережеться образ чудової людини і більшовика, прекрасного друга дітей» («Пионерская правда» № 29 від 29 лютого 1939 р.).

Єрмолинська школа була відкрита в селі Єрмолинці в 1906 р. і до революції ледве жила. Незабаром після революції школа почала ставати на ноги, і, незважаючи на тяжкі умови, в яких вона перебувала, ентузіастичні вчителі, що працювали в школі, зуміли прищепити учням любов до знань, інтерес до навколишнього життя. У 1923 р. в Єрмолинській школі I ступеня налічувалося 82 учні, містилась вона в тісному, непристосованому для занять приміщенні. Учні під керівництвом педагогів заклали на пришкольній ділянці плодовий сад, успішно вирощували, застосовуючи передову агротехніку, городні культури. Пізніше вони успішно розводили курей, виростили племінного бичка. На районній сільськогосподарській виставці в 1926 р. школа дістала першу премію.

Школа відіграла велику роль у поширенні передових методів агротехніки серед навколишнього населення, яке з великим інтересом стежило за її роботою і часто й охоче допомагало їй. Особливо велику роботу проводили учні і педагоги в роки колективізації, допомагаючи тільки що організованим колгоспам насінням, працюючи на колгоспних полях і городах. У 1934 р. Єрмолинська школа, тоді вже семирічна, стала зразковою, а в 1937 р. — середньою (містилася в одному двоповерховому і в трьох додаткових будинках, у школі було 500 учнів).

Директор школи Петро Павлович Мазуров був живою, ініціативною людиною, закоханою в свою справу. Він зумів створити міцний, передовий педагогічний колектив, який усім серцем любив дітей, уміло пов'язував викладання з життям. Учні школи, учителі, П. П. Мазуров часто бували у Надії Костянтинівни. Її дружба й підтримка відіграли велику роль у житті школи.

Учителька В. І. Мазурова (дружина П. П. Мазурова), яка працювала в Єрмолинській школі 45 років (із п'ятдесяти років загального педагогічного стажу), писала в червні 1962 р.:

«Діти, вчителі, Петро Павлович так чекали листів від Надії Костянтинівни! Яка була радість, коли одержували листи, написані її рукою! Усі знали її дрібний, акуратний почерк. Діти бігали на пошту, і найщасливіший приносив листа. Його читали урочисто всієї школі, усім дітям і вчителям, і кожний окремо читав багато разів. Усі старались — і діти і вчителі — вчитися і працювати ще краще... Роботою дітей і вчителів Єрмолинської школи Н. К. Крупська була задоволена, багато допомагала нам у роботі. Завдяки піклуванню її про дітей Єрмолинська семирічна школа була перетворена на середню школу. Методи і вся система викладання та навчання, зв'язок школи з життям у нашій Єрмолинській школі відповідають завданням перебудови шкіл у наші дні. Багато учнів Єрмолинської школи стали робітниками, колгоспниками, агрономами, учителями, ліка-

рями, дипломатами, журналістами, льотчиками та ін. Багато з них загинули за Батьківщину.

Усі, що закінчили школу, не забувають про свої шкільні роки, про своїх перших учителів, про любов до своєї Н. К. Крупської, про піонерські з'їзди, зльоти, про її заповіді й поради їм. Про все це вони розповідають дітям і внукам» (Архів Академії педагогічних наук РРФСР, ф. 18, од. зб. 578).

Тепер, як повідомляє директор Єрмолинської школи тов. Козлов, це школа-семирічка. «За період німецької окупації школа занепала, усе навчально-наочне приладдя та інвентар були знищені. Школа зберегла трудові традиції, закладені П. П. Мазуровим. Вирощений при ньому дубовий гай на площі 3 га, модрина, смереки, кедри, каштани, маньчжурський горіх, уссурійський бархат, уссурійська груша, терен та інші дерева збереглися. Школа розширяє далі зелені насадження: на площі 0,5 га посаджені сад і ягідник, плодово-ягідний розсадник, посаджено багато різних дерев та декоративних кущів на шкільній ділянці і в населених пунктах. Проводяться на шкільній ділянці різні досліди по вирощуванню кукурудзи та інших просапних культур. Ці досліди поширювались на поля радгоспу» (Архів Академії педагогічних наук РРФСР, ф. 18, од. зб. 577).

ДО САМАРСЬКОЇ ТАТАРО-БАШКИРСЬКОЇ ШКОЛИ-СЕМИРІЧКИ № 27 (стор. 340)

Учні Самарської татаро-башкирської школи-семирічки № 27 у своєму листі Н. К. Крупській писали:

«Тільки Жовтнева революція визволила «іногородців» від русифікаторського натиску царського уряду, дала нам школу на рідній мові, дала нам автономію і можливість культурного розвитку й руху вперед. За 12 років існування Радянської влади ми бачимо величезні досягнення на фронті освіти національних меншостей.

Ваше ім'я, Надіє Костянтинівно, золотими літерами вписане в історію освіти національних меншостей! Ваше ім'я дороге для кожного представника дрібних національностей. Ми бажаємо увічнити Ваше ім'я в серцях наших потомків. Дозвольте, дорога Надіє Костянтинівно, нашу школу назвати Вашим ім'ям. Ми подали заяву до шкільної ради, просячи перейменувати нашу школу. Шкільна рада одностайно підтримала нашу заяву. Тепер ми чекаємо Вашої згоди і дозволу на перейменування нашої школи... Ми постараємось виправдати почесне ім'я нашої школи, виконувати Ваші заповіді і бути корисними будівниками соціалізму». (Далі йде 31 підпис учнів). (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 128—129).

ДО ТОВАРИША ДУБРОВСЬКОГО (стор. 341)

Тов. Дубровський, педагог-комуніст, який працював у 1929 р. в школі, де була тисяча учнів і 40 чоловік педагогічного персоналу, а він — єдиним комуністом у колективі, писав Н. К. Крупській про труднощі роботи. Одночасно з листом Н. К. Крупської тов. Дубровському було послано її брошуру «Питання комуністичного виховання» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 122).

Тов. Капралова, робкорка журналу «Работница и крестьянка», робітниця фабрики «Красная нить» в Ленінграді, у своєму листі повідомляла про факти неправильного ставлення до жінки та ряд інших потворних явищ, які вона спостерігала (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 101—111).

ДО Я. Д. РОМАСА (стор. 344)

Я. Д. Ромас (нар. 1902 р.) — народний художник РРФСР, член КПРС з 1928 р. У 1929 р. був головним художником 1-го Всесоюзного зльоту юних піонерів. Н. К. Крупська пише Я. Д. Ромасу із Железноводська, де вона тоді відпочивала і лікувалась разом з М. І. Ульяновою.

ДО Т. ПРЕОБРАЖЕНСЬКОЇ (стор. 349)

Т. Преображенська, член КПРС з 1920 р., учителька з 16-річним стажем (з них 4 роки працювала на Сахаліні), у 1929 р. перед від'їздом на східний берег Сахаліну, де створювалась тоді культбаза і була вже збудована школа-інтернат, писала Н. К. Крупській:

«Це велика справа — учити й виховувати тубільців, не відриваючи від рідних умов, бо інакше вони захворюють на туберкульоз. За своєю відрізанистю від світу ця культбаза — Сахалін на Сахаліні, і було б дуже й дуже радісно одержати від Вас коротенького листа або хоча б повідомлення, що Ви мій лист одержали.

Я ознайомилася з роботою серед тубільців у 1927—28 р. Це надзвичайно цікава робота. Тому що стійниця гіляків розташовані досить далеко від російського селища, то протягом зими удалось завербувати для досвіду на лікпункт тільки п'ять чоловік — трьох підлітків і двох дорослих. Вчилися добре. Улітку, як учителька і секретар кандидатської групи ВКП(б), я провела кампанію по переведенню гіляків на сільське господарство».

Далі Т. Преображенська докладно описує свою роботу серед гіляків, а потім переходить до питання про культурну революцію і відставання педагогічної науки. «Мені здається, — пише вона далі, — що педагогічна наукова думка плаває в тумані. Інженери і техніки від педагогіки — це зовсім не те, що інженери і техніки інших виробництв, нерівноцінні інженерам-технологам, хімікам, професорам медицини... Поки в нашому виробництві всяка письменна людина, не маючи ні досвіду, ні знань, зможе відігравати командну роль спеціаліста, прочитавши з десяток книг і навчившись gratis загальними фразами [порядку не буде]. Чи нормально це? По-моєму, це кричуща ненормальність. Вихід звідси єдино можливий — поставити навчання і підготовку наших спеціалістів *на таку саму височінь, на якій цю справу поставлено в індустрії*». Говорячи далі про рефлексологію та її значення для педагогіки, Т. Преображенська пише: «Учення про рефлекс повинно було вже зробити революцію в педагогіці, але вона така безсила, що ще не вміє користуватися тим багатством, яке їй пропонують інші науки, інші галузі знань» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 18, арк. 133—137).

ДО ОЛІ ГАВРИЛОВОЇ (стор. 355)

У листі від 31 жовтня 1929 р. Оля Гаврилова писала:
«Товаришко Крупська!

Я учениця 2-ї групи 42-ї школи Бауманського району, дуже люблю видумувати вірші. Посилаю Вам два моїх вірші. Мої вірші друкували в шкільній стінгазеті, і тільки одна вчителька вірить, що я сама видумую. Повірте хоч Ви! *Оля Гаврилова*».

(ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 19, арк. 53).

Наводимо один з Олиних віршів:

Л е н и н у

Скорбь велика...
Ведь умер Ленин.
Наш вождь, учитель дорогой!
В Колонном зале
Венки — знамена.
Лежит там Ленин, кругом покоя
И шли миллионы,
Чтоб с ним проститься,
С великой скорбью и тоской.
Учитель умер...
Живы заветы —
За них миллионы готовы в бой! (Т а м ж е).

ПОВЕДІНСЬКОМУ З'ЇЗДУ (стор. 361)

І Всесоюзний з'їзд по вивченню поведінки людини відбувався в Ленінграді з 25 січня по 1 лютого 1930 р. На з'їзді обговорювались дві проблеми: 1) психоневрологічні науки і соціалістичне будівництво, 2) методологія марксизму в психоневрологічних науках. Н. К. Крупську було обрано до почесної президії з'їзду.

ДО ВЧЕНОГО КОМІТЕТУ ЦВК СРСР (стор. 369)

3-й абзац пункту 1-го Статуту Товариства педагогів-марксистів (ТПМ) був затверджений у формулюванні, запропонованому Н. К. Крупською: «З цією метою Товариство об'єднує активні марксистські сили, які працюють у галузі культури і веде пропаганду марксистсько-ленінських ідей у галузі культури і педагогіки серед широких мас трудящих» (Устав Общества педагогов-марксистов, М., Изд-во Коммунистической Академии, 1930, стор. 7).

ДО О. М. ГОРЬКОГО (стор. 370)

Лист є відповіддю Надії Костянтинівни на лист О. М. Горького від 16 травня 1930 р., в якому він писав: «...зараз закінчив читати Ваші спогади про Володимира Ілліча, — така проста, мила і сумна книга. Захотілось звідси, здалека потиснути Вам руку і — вже, право, не знаю, — сказати Вам спасибі, чи що, за цю книгу? Взагалі — сказати щось, поділитись хвилюванням, яке викликали Ваші спогади. А тут ще: вчора був і Д. І. Курський, з Любимовим, і Курський розповідав про праці Фохта, про структуру мозку Володимира Ілліча, і цілу ніч я думав про те: «Який світильник розуму погас! Яке то

серце битись перестало!» (М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 30, М., ГИХЛ, стор. 167).

Далі О. М. Горький згадує про свою розмову з В. І. Лепіним на Капрі: «Розмовляючи зі мною на Капрі про літературу тих років, надзвичайно влучно характеризуючи письменників мого покоління, нещадно й легко розкриваючи їх суть, він указав і мені на деякі істотні недоліки моїх оповідань, а потім закинув: «Даремно дробити досвід Ваш на невеличкі оповідання. Вам пора вкласти його в одну книгу, в який-небудь великий роман». Я сказав, що є у мене мрія написати історію однієї сім'ї на протязі 100 років, з 1813 р., з моменту, коли відбудовувалась Москва, і до наших днів. Родоначалник сім'ї — селянин, бурмістр, відпущений на волю поміщиком за його партизанські подвиги в 12 році, з цієї сім'ї виходять: чиновники, попи, фабриканти, петрашевці, нечаєвці, семи- і восьмидесятники. Він дуже уважно слухав, розпитував, потім сказав: «Чудова тема, звичайно,— важка, потребуватиме силу-силенну часу, я думаю, що Ви б з нею справились, але не бачу: чим Ви її закінчите? А кінця дійсності не дає. Ні, це треба писати після революції, а тепер що-небудь на зразок «Матері» треба було б». Кінця книги я, звичайно, і сам не бачив» (там же, стор. 168).

Відповідаючи на лист Н. К. Крупської, який ми публікуємо, О. М. Горький 13 червня 1930 р. писав: «А з приводу того, що мені «щось не сподобалось» — кажу Вам з усією щирістю: це — неправильно...

Ні, дорога Н. К., Ви не могли «не сподобатись» мені, тому що у мене є до вас цілком певне почуття щирої поваги і симпатії. Таких, як Ви, стійких людей — небагато. Ну, для чого ж я говоритиму Вам приємні слова. Ви й самі добре знаєте, який важкий і прекрасний був шлях Ваш, як багато попрацювали Ви в справі революції» (Архів А. М. Горького, ПГ — рл, 21—13—4, арк. 1—2).

ДО РОБІТНИЦЬ УДАРНОГО ЦЕХУ — ПАККАМЕРИ ФАБРИКИ «СОКОЛ» (стор. 372)

Паперова фабрика «Сокол» була заснована ще до революції на березі р. Сухони у Вологодській області. Робітниче селище, яке вросло навколо неї, — великий центр целюлозно-паперової і деревообробної промисловості на Півночі СРСР, один з культурних центрів Вологодської області. На базі колишньої паперової фабрики «Сокол» зараз працює Сокольський ордена Трудового Червоного Прапора целюлозно-паперовий комбінат — підприємство, яке виробляє найкращі сорти друкарського паперу.

У 1930 р., коли йшла підготовка до XVI з'їзду партії, в пакувальному цеху (паккамері) фабрики «Сокол» працювало близько чотирьохсот жінок. На своїх зборах вони ухвалили зарахувати Надію Костянтинівну Крупську робітницею цеху і послали в Москву делегацію, яка вручила їй робочий халат, табельний номер і розрахункову книжку. Почесній робітниці паккамери вирішено було налічувати заробітну плату за третім розрядом. У відповідь на це Н. К. Крупська написала робітницям паккамери лист, що публікується тут. Копії листа Н. К. Крупської були вивішені в цехах, а оригінал листа багато років зберігався у робітниці Р. А. Разумової, яка в 1957 р. передала його на зберігання у Вологодський обласний краєзнавчий музей

ДО БАУМАНСЬКОГО РАЙОННОГО ВІДДІЛУ НАРОДНОЇ ОСВИТИ
МОСКВИ (стор. 375)

Наприкінці липня 1930 р. Н. К. Крупська відвідала Московський електротехнічний машинобудівний завод імені Лепсе. Після цього вона написала, крім Бауманського райвно, листи до Московського відділу охорони здоров'я, МОССТ і до клубу імені Загорського, в яких ставила питання про поліпшення медичного обслуговування, про поганий стан ідальні, відсутність культурно-масової роботи на заводі. У цих листах є конкретні поради, як поліпшити всебічно життя робітників. Через три тижні в листі до В. Г. Кірова, інспектора Головополітосвіти з клубної роботи (стор. 378), вона відзначає, що і по лінії медичного обслуговування, і по лінії харчування робітників становище поліпшилось, вжито конкретних заходів, але поки що мало зроблено в справі поліпшення культурної роботи.

ДО О. М. ГОРЬКОГО (стор. 380)

Відповідаючи 30 жовтня 1930 р. на лист Н. К. Крупської, що публікується тут, Горький писав: «Ви питаєте: коли я виїхав з Капрі в Росію?»

На початку грудня 1913 р. До весни жив у Фінляндії, в Мусто-мяках, потім їздив у різні місця, восени перебрався в Ленінград, де й прожив до від'їзду в Італію у жовтні 1921 року.

...Дуже добре написали ви про Ваші розмови з робітниками» (Архів А. М. Горького, ПГ — рл, 21—13—5, арк. 1).

ДО ТОВАРИШКИ ШАРОПОВОЇ (стор. 388)

Тов. Шаропова у листі від 20 серпня 1930 р. пише, що за дорученням Середньовользького крайвно їй довелося виїхати в Шемишевський район по перевірці культосвітроботи. Об'їжджаючи села, вона побувала і в колгоспній хаті-читальні мордовського села Ст. Мочима, роботу якої вона оцінює дуже високо.

«Обговорюючи на загальних зборах колгоспників колгоспу «Великий перелом»,— пише вона далі,— підсумки обслідування зазначеної хати-читальні для того, щоб представити її в конкурсну комісію з обслідуванням матеріалом до Головополітосвіти, доводиться сказати, що село більш ніж коли має потребу і ставить свої вимоги до культурних вогнищ і працівників, які поширюють пролетарську культуру. З особливим задоволенням і радістю слід засвідчити, як багато хорошого зробили в цьому напрямі шефи Москви, які приїхали сюди справжніх організаторів мас навколо культосвітроботи.

Загальні збори запропонували мені написати від імені членів колгоспу цього листа і висловити, що вони, члени колгоспу, не тільки готові на культурне піднесення, але всіляко допомагатимуть цій справі, водночас висловити потребу в працівниках після від'їзду шефів, які б керували і далі роботою...» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 25, арк. 811).

ДО Т. Г. КАПУСТІНОЇ (стор. 389)

Т. Г. Капустіна, селянка-незаможниця села Єрмаковського, пише Н. К. Крупській 25 жовтня 1930 р. про те, що вона вчилася на заочних курсах політосвітпрацівників імені Н. К. Крупської, за що дякує Надії Костянтинівні. Зараз призначена на роботу ліквідатора

неписьменності кущового села Шушенського, де були на засланні В. І. Ленін та Н. К. Крупська. Пише, що в колгоспі справи йдуть добре, але «культурний фронт, особливо ліквідація неписьменності, і тут відсталий», дає обіцянку «підняти всю громадськість і виступити, як один, на боротьбу з неписьменністю». «Мені хочеться,— пише далі Т. Г. Капустіна,— Надіє Костянтинівно, щоб Ви приїхали ще раз у село Шуш, усі ми зустріли б Вас з великою радістю, і Ви б нам змогли дати багато корисного в майбутньому нашому житті» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 20, арк. 238—239).

ДО ВИХОВАНЦІВ БУХАРСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДИТЯЧОЇ ТРУДОВОЇ КОМУНИ імені М. І. КАЛІНІНА (стор. 390)

У листі колишніх безпритульних, вихованців трудкомуни, загону юних піонерів і комсомольського осередку, що його написала секретар загону Нирковська, передається привіт Н. К. Крупській і повідомляється про те, що в комуні перебуває 120 чоловік. Господарство комуни — фруктовий сад, город та ін.— обробляють самі вихованці. По сівбі, обгортанню, поливці і здачі бавовнику комуна йшла попереду, за що їй дістала премію. Під час перебування в таборих вихованці допомагали колгоспам у збиранні врожаю, після закінчення таборів працювали в підшефному кишлаку, використовуючи на це вихідні дні, проводили культурно-освітню роботу. «Комуна нас виховує добре,— пишуть діти.— Оскільки ми — безпритульні старшого віку, нас посилають вчитися в школі фабзавучу, а молодших — у трудшколи» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 17, арк. 315—316).

ЛИСТИ. 1931—1939

ДО УЧНІВ КОНДУШСЬКОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ (стор. 393)

Учні Кондуської школи писали:

«Здрастуйте, дорога Надіє Костянтинівно! Шлемо Вам привіт з Кондуської школи І ступеня і бажаємо бути здоровою і хочемо знати, як Ви живете й працюєте.

Ми в школі дізналися з книг і розповідей учительки про 1905 рік, про Леніна і про Вас. Ми читали книжечку, яку Ви написали для піонерів, і вирішили написати Вам листа. Тепер ми в школі проходили тему «Ленінські дні». У нас у школі вчиться дітей 226 чол. і не вчиться 6 чол., ми їх до школи звали багато разів, але вони не йдуть. До цього року вчилось 140—160 чол. Ми, учні, навчаємо неписьменних і малописьменних у селі вісім чоловік. У нас в Кондушх організовано колгосп... У колгоспі 96 господарств. Тепер організувалися селищні товариства в 3-х селах, шевські, швейні, смолокурна артель. Ми, діти, проводимо громадську роботу в селі,— вербуємо передплатників на газети й розносимо газети, проводимо вечори самодіяльності в селі для селян, збирали гроші на всеобуч, поширюємо книги від СТ (споживче товариство.— В. Д.), брали участь у перевиборах Рад та в інших кампаніях. Підписались на позику «П'ятирічка за чотири роки» 50 крб. Підписались на дирижабль на 10 крб.

Надіє Костянтинівно, пишеть нам відповідь, як Ви тепер живете і ще про Вашу революційну роботу при царській владі». (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9, од. зб. 8, арк. 18—19).

ДО Г. А. ПЕТРОВОЇ (стор. 401)

У листі від 1 лютого 1931 р. Ганна Петрова, студентка політосвіт-відділення педтехнікуму, селянка-незаможниця, комсомолка, пише про те, що відділення це відкрилось тільки перший рік і їй захотілось працювати в клубі. Просить поради, як бути: вчиться вона добре, але не володіє організаторськими навичками і зовсім не вміє говорити, а це вміння необхідне для клубної роботи (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9, од. зб. 9, арк. 1—3).

ДО Ф. АМІРХАНОВОЇ (стор. 403)

Фаїна Амірханова в листі до Н. К. Крупської від 21 січня 1931 р. пише про те, що в день пам'яті В. І. Леніна вона згадує Надію Костянтинівну і дуже співчуває її горю. Фаїна, або, як вона називає себе, Фая,— сімнадцятирічна дівчина-селянка, татарка. Через хворобу не могла вчиться нормально, не закінчила семирічки. Зараз вступила до кооперативного технікуму. Дуже просить Надію Костянтинівну відповісти їй (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9, од. зб. 9, арк. 15—16).

ДО ТОВАРИШКИ ШИВЕРСЬКИХ (стор. 404)

У листі до Н. К. Крупської від 12 лютого 1931 р. учителька Шиверських пише, що вона завідує трикомплектною початковою школою в селі, де дуже важко проводити культурні заходи, де сильна куркульська агітація, яка заважає заходам Радянської влади. У школі немає дров протягом 11/2 місяця. Навчання зривається. Комсомольський осередок слабкий і малий, колгосп слабкий, партійного керівництва не відчувається. Сільрада теж не йде назустріч і справами школи не цікавиться. Клуб хороший, але теж не опалюється: «Чи можна сказати, що ми здійснюємо культурну революцію?» — питає Шиверських. І далі: «Чи робить учитель злочин, якщо, не знаходячи виходу з обстановки, що склалася, він тікає—тікає на фізичні тимчасові роботи? Як повинен зробити вчитель, щоб устояти на фронті культурної революції і на фронті класової боротьби в селі? Хочеться подивитись на життя і діяльність Союзу, життя і діяльність інших районів, а передплачених газет за чотири місяці не одержуєш жодного номера.

Соромно, боляче за такий стан роботи, і я прошу у Вас допомоги — відповіді на запитання особисто мені» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9, од. зб. 9, арк. 13).

ДО ПРАВЛІННЯ КЛУБУ імені ПЕРШОГО ТРАВНЯ ГОРІШНЬО-ПЛАВНІВСЬКОЇ СІЛЬРАДИ (стор. 410)

Загальні збори членів цього клубу в листі від 28 червня 1931 р. повідомляють Н. К. Крупську:

«Після довгої, наполегливої боротьби батраків, незаможників і середняків за закриття молитовних будинків і перебудову їх на культурні заклади Горішньо-Плавнівська сільрада Кременчуцького району добилась закриття церкви 14 січня 1931 р. Активність батраків, незаможників і середняків під час закриття церкви зразу визначила перебудову її під клуб... 1 травня 1931 р. рішенням мітингу в 600 чоловік ухвалено відкрити клуб імені Першого травня. Церква переобладнується під театр-клуб.

Члени клубу на своїх перших зборах 21 червня 1931 р., обираючи правління клубу, обрали Вас почесним членом правління. Уроки Володимира Ілліча, що кожна жінка повинна вміти керувати державою, ми зараз ще більше зуміємо виконати з допомогою нашого клубу.

Чекаємо Вашої відповіді, що буде дуже цінно для нашого села і особливо для наших жінок, які, виконуючи п'ятирічку за чотири роки, у питаннях індустріалізації нашої країни і реконструкції сільського господарства не відстають від темпів, що взяла партія взагалі і особливо в третьому вирішальному році» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9, од. зб. 9, арк. 30).

ДО ТОВАРИША БОЙМАКОВА (стор. 411)

Пленум ради культурного будівництва з участю освітян Марі-Турекського кантону Марійської автономної області, підбиваючи підсумки навчального року, повідомляє Н. К. Крупську, що загальним навчанням охоплено 96%, лікнепом — 75%. У порядку підготовки до нового навчального року, писали освітяни кантону, «беремо на себе зобов'язання на 1 серпня 1931 р. наwerbувати по кантону 4 тисячі робітників, колгоспників, комсомольців, профспілкових працівників до культурмії твого імені. За першим сигналом армія рушить у бій за письменність, за культуру, за кадри п'ятирічки» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9, од. зб. 9, арк. 37).

ДО М. І. УРИЦЬКОГО (стор. 416)

У листі від 9 листопада 1931 р. М. І. Урицький пише:
«Шановна Надіє Костянтинівно! Дуже прошу вибачити, що турбую Вас своїм листом, але колективна думка нашої ленінської молоді примусила мене це зробити. У Карельській республіці на лісозаготівельному пункті серед робітників у нас розгорнуто потужну, величезну культурно-освітню роботу. Є осередок ВЛКСМ. Для безпартійної молоді і решти безпартійних робітників створено «Ленінські гуртки» — у цих гуртках вивчається азбука ленінізму, а у вищих щодо знання гуртках ленінізму вивчаються твори Володимира Ілліча. Така постановка нашої роботи.

Я — голова культурної комісії, а тому на просьбу молоді і написав Вам» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 9, од. зб. 9, арк. 65).

ДО В. Д. ЗАГУЗОВА ТА Г. А. КРИТАЄВА (стор. 428)

У своєму листі від 8 березня 1962 р. В. Д. Загузов та Г. А. Кригаєв пишуть про те, що їх, не рахуючись з бажанням, направили вчитися в агропедтехнікум, загрожуючи в разі відмовлення виключити з комсомолу (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 4, арк. 666).

ДО Н. В. МЕДВЕДЕВА (стор. 430)

Н. В. Медведев у своєму листі від 13 лютого 1932 р. просить Н. К. Крупську відповісти на запитання, як треба проводити преміювання учнів ФЗС — персонально чи колективно. Це питання вишикло на вчительській конференції в Ярославлі і не розв'язане остаточно. Н. В. Медведев обстоював преміювання колектива: груп, уч-

нівських бригад. Протівники цього погляду вказували, що коли облік успішності індивідуальний, то й преміювання повинно бути індивідуальним (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 21, арк 406—407).

ДО Л. П. ДЯЧЕНКО (стор. 432)

Люся Дяченко, молода дівчина, дочка коваля, який працює на партійній роботі, комсомолка, закінчила в 1931 р. школу-семирічку і працювала вожатою жовтенят і водночас у редакції районної газети «За комунізм». У листі від 18 січня 1932 р. вона пише Н. К. Крупській, що в їхньому районі слабо розгорнуто піонерську роботу. У школі, де вона працює, вчиться 600 чоловік, з них 237 піонерів і 140 жовтенят, піонерська організація працює тільки в школі, немає приміщення для клубу, дітей не залучено до гуртків... Немає літератури. Комсомольська організація не допомагає школі. Далі Л. Дяченко пише: «Все-таки у нас є деякі досягнення — всі піонери і жовтенята члени МОПР'у, добре налагоджено громадське харчування. Я зараз з дітьми готуюсь до Ленінського дня. Я б хотіла зробити стільки, скільки зробив наш дорогий вождь В. І. Ленін. Я готова так працювати! Я ще більше зміцнюю віру в наші сили, сповнююся ще більшим бажанням працювати. Тяжкі обставини ще більше загартовують мене і вчать. Я працюю з великою радістю... Надіє Костянтинівно! Якщо Ви собі уявите, чудова робота з маленькими дітьми, улюблена робота, яку не можна описати, широчезний розмах, незважаючи ні на щоб...» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 17, арк. 407—409).

ДО УЧНІВ ІІІ «а» ГРУПИ ШКОЛИ ФЗС СЕЛИЩА НОВИЙ АЙ-ДИРЛИ (стор. 440)

Б. П. Єсіпов у 1931—1932 рр. був співробітником Програмно-методичного інституту Наркомосу РРФСР і був відряджений до Магнітогорська для інспектування нових шкіл. Вже першого року як почав існувати Магнітогорськ, в ньому було 30 шкіл. Про школи Магнітогорська див. статті Б. П. Єсіпова в журналі «На путях к новій школе», 1932, № 4 і 5 та в журналі «Молодая гвардия», 1932, № 6.

ДО Г. МАТЮХІНА (стор. 442)

Г. Матюхін, молодий політосвітянин, у листі від 19 травня 1932 р. повідомляє Н. К. Крупську про роботу в колгоспі «Пам'яті Леніна» і від імені колгоспників і свого імені запрошує Надію Костянтинівну приїхати до них у колгосп, подивитися, як вони живуть, і відпочити від стомливої і напруженої роботи. Наприкінці листа Г. Матюхін пише: «...я, як і багато інших, вчився і вчуся у тебе і твоїх найближчих соратників по спільній творчій політосвітній роботі. Ти наша політосвітня радість і новина, ти наш натхненник» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10, од. зб. 5, арк. 115—116).

ДО ПЕДКОЛЕКТИВУ ФЗС № 11 ЧЕЛЯВІНСЬКОГО ТРАКТОРНОГО ЗАВОДУ (стор. 450)

У своєму листі до Н. К. Крупської учителі писали:

«8 листопада у нас на Тракторбуді буде урочисте відкриття школи. Ми думали її відкрити разом з пуском заводу. До цього го-

тувалися, за це билися. Але завод буде пушено 1 січня, відкриття його відкладається. Та не хочеться відкладати відкриття школи. Зараз закінчуються роботи по її опорядженню. Фарбують великий зал, опоряджують майстерні. Мине п'ять-шість днів, і всю школу цілком буде здано для роботи. Вона велика і водночас мала. Вона розрахована на 960 чол., у дві зміни — на 1920 чол., а в ній зараз 2500 дітей.

Ми перейшли на безперервку. І це не розв'язує цілком питання. П'ятсот-шістсот дітей треба ще прийняти. Ми боролися за новий будинок. Це не вийшло... Ми зняли галас, послалили боротьбу. Обіцяють тепер дати приміщення і дають дерева на будову... Але жодної людини для збудування не дають. Тепер боремося за мобілізацію мас на будівництво...

Немає в нас повного устаткування. ЧТЗ повністю обіцянки, зобов'язання не виконав. Наркомос, який дав зобов'язання в особі т. Барсукова і т. Свірського, теж їх повністю не виконав.

Наприклад, досі книг не прислано, підручників теж... І все-таки порівняно з минулим роком школу устатковано незрівнянно краще. Заняття в школі почалися з заміщенням... Зараз ми робимо все, щоб надолужити прогалине. Ми ставимо ставку на те, щоб на 7 листопада наздогнати те, що пропущено. 8 листопада ми думаємо влаштувати урочисте відкриття школи. Діти з величезним нетерпінням чекають Вас. З величезним нетерпінням чекаємо й ми Вас.

Тракторний готується до пуску. Триває монтаж. Стають міцнішими й інші заводи Челябінська: феросплав, цинковий, завод імені Колющенко, електростанція, почалось будівництво Бакальського заводу...

Ми шлемо Вам своє запрошення приїхати 8 листопада подивитися один з найпотужніших індустріальних центрів Уралу, одну з пайбільших шкіл.

«Школу на Тракторному зробити найкращою школою Уралу» — такий лозунг, кинутий у маси. Ми сподіваємося, що Ви допоможете нам у цьому...» (ЦПА ІМЛІ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 6, арк. 834—835).

ДО Р. СРОГОВИЧ (стор. 451)

Р. Срогович, двадцятирічна дівчина, пише Н. К. Крупській, що хоче вчитись у вузі, любить історію і літературу, сама трохи пише. Їй не дається математика, і це є перешкодою при вступі в університет: екзамену з математики вона не складе. Просить Надію Костянтинівну порадити, що робити. «... Мені хочеться багато писати і вчитися писати,— пише вона на закінчення.— І ось через якісь цифри я не можу цього досягти. Я стільки думаю про це, що зовсім перестала розуміти, чи повинно так бути. Мені навіть стає моторошно, що тільки через математику може знівечитися життя людини!» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 10, од. зб. 5, арк. 28—29).

ДО С. П. ЖЕЛТИШОВА (стор. 455)

У своїх спогадах про В. І. Леніна Надія Костянтинівна, говорячи про життя В. І. Леніна після Жовтня в Смольному, пише про Желтишова: «До Ілліча був приставлений один з кулеметників — т. Желтишов, селянин Уфимської губернії. Ілліча він дуже любив, ставився до нього з великим піклуванням, обслуговував його, носив

йому обід з їдальні, яка була тоді в Смольному. Желтишов був надзвичайно наївний. Усе його дивувало, дивувала спиртівка, як це вона горить. Заходжу якось до кімнати, він сидить перед спиртівкою, що палає на підлозі, навпочіпки й поливає її спиртом. Дивували його проведені крани, посуд... Ілліч перемовлявся іноді кількома словами з Желтишовим, і той готовий був за нього йти у вогонь і воду... Тепер він живе в Башкирській республіці, у колгоспі, має велику сім'ю, нездужає, займається бджільництвом, іноді пише мені, згадуючи Ілліча» (Н. К. Крупська, Воспоминания о Ленине, М., Госполитиздат, 1957, стор. 333).

ДО УЧНІВ ІІІ І ІV ГРУП ШКОЛИ ІМЕНІ Н. К. КРУПСЬКОЇ (стор. 460)

У своєму листі від 21 січня 1933 р. діти писали:

«Здрастуйте, дорога Надіє Костянтинівно! Шлемо Вам палкий привіт, бажаємо, щоб були Ви міцною і здоровою, а також і успіху в роботі. Цей день ми вирішили провести в спогадах про життя, роботу і смерть В. І. Леніна. Прочитали книги, заслухали розповіді вчителя про життя, роботу і смерть В. І. Леніна, нам стало його шкода, що він рано помер... Шлемо свою скорботу і співчуття. Але ми знаємо, що Ленін помер, але справа Леніна живе і ніколи не вмре. Залишилась його партія, залишились мільйони трудящих мас, які здійснюють заповіді В. І. Леніна.

Надіє Костянтинівно, наша школа Вашого імені має дякувати тільки Радянській владі, ленінській партії. Школа охопила всіх дітей. Вчать ся 70 учнів. Вчимося ударно і добре, але серед наших учнів є й ледарі, нероби, нехлюї... Ми сподіваємося мати на них добрий вплив... Піонерорганізація у нас працює погано, комсомол мало звертає уваги». Далі, перелічуючи прізвиська чотирьох найкращих учнів, діти пишуть: «Якщо можна, пришліть премію, тому що наші станичні організації цим питанням не займаються» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 17, арк. 729—731).

ДО УЧНІВ ІІІ «Б» ГРУПИ ШЕМЕРЛІНСЬКОЇ ФЗС (стор. 461).

«Ми багато читали про Вас,— пишуть діти Н. К. Крупській,— і читали, що Ви писали в газеті «Пионерская правда» і «Клич пионера». Ще ми вивчали про життя Володимира Ілліча Леніна і як він любив дітей і що він дітям наказував робити... Тепер у нас весь клас Вас з Володимиром Іллічем любить. Щоб ви знали, що ми Вас любимо, ми стараємося, що Ви пишете, все виконувати. Ми Вам напишемо, як ми вчимося. Нас з жовтня місяця вчить Ганна Семенівна. Учила нас Віра Олександрівна. Нас поділили на дві групи. Наша група складалася з усіх поганих учнів. Ми плакали, не йшли до Ганни Семенівни. Потім вона нам сказала — будемо старатися і добре вчитися, будемо хорошими учнями. Ми майже всі були хуліганями. Улаштували ми комісії в групі, почали вони добре працювати... Нам пояснили постанову ЦК ВКП(б) про те, щоб надагодити роботу в школі. Ми і давай старатись. Почали всі передплачувати газети «Пионерскую правду» і «Клич пионера». Почали нам усе читати. Читали про Павлика Морозова... Прочитали і всім класом сказали Ганні Семенівні: і ми будемо такими, як він. Якщо на заводі щось побачили, так і заявили в піонерзагін або в завком. Ми знаємо, баби лаються в черзі і лають партійців, тому що вони про пар-

тійців нічого не знають... Ми допомагатимемо партії... Ми тепер усі в класі піонери і 20 чоловік ударників. Ми допомагаємо відстаючим... Ми дружно живемо тепер з дівчатками... Адже ми всі учні, однакові товариші. Ми читали, як Ви писали, як ми повинні ставитись одне до одного. Ми під час перерви організуємо ігри. З нашої групи є вистівники ігор. Стало можливим у нас під час перерви розумно відпочивати. Ми після уроків колективно катаємося на лижах або ковзанах... Ми ще робимо моделі різні. Ми піднесли районному зльотові ударників модель аероплана та автомобіля. Ми моделі робити збираємося бригадами дома. У нас у школі немає майстерні. Любимо ми школу. Любимо ми Вас, Надіє Костянтинівно... Ще нам дуже шкода Володимира Ілліча. За справу робітничого класу і за заповіді Леніна завжди напоготові! Ми цього листа посилаємо нншком від Ганни Семенівни» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 17, арк. 717—719).

ДО Є. А. МАКАРОВОЇ (стор. 462)

Є. А. Макарова в листі до Н. К. Крупської від 15 березня 1933 р. пише про те, що завжди хотіла вчитися, але їй удалось закінчити тільки сім класів. Вона працює на фабриці, господарює дома, але дуже хоче вчитися. Та в умовах, що склалися, вона не знає, як здійснити своє прагнення, і просить поради у Н. К. Крупської (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11, од. зб. 4, арк. 14).

ДО О. Г. ТУМАНОВОЇ (стор. 466)

О. Г. Туманова, голова циклового методичного об'єднання нульових груп 43-ї ФЗС м. Тифліса, у листі від 3 червня 1933 р. пише, що в їхній школі сім нульових груп. Описуючи свою роботу з нульовою групою, О. Г. Туманова просить Н. К. Крупську дати школі пораду, «як правильно вести заняття в нульовій групі і яким посібником ми повинні користуватись». Одержавши відповідь від Н. К. Крупської, яку ми публікуємо, О. Г. Туманова пише: «Я і мої колеги, а також і вся наша школа дуже дякують Вам за Ваше чуйне ставлення і відгук на лист. Настапови, які Ви дали нам, ми прийняли як керівництво для дальшої роботи в паступному новому навчальному році» (ЦДАЖР, оп. 11 од. зб. 4, арк. 42—46).

ДО Г. А. ШЕБУЄВОЇ (стор. 468)

Г. А. Шебуєва, педагог з 13-річним стажем, прислала на перегляд Н. К. Крупській свою статтю «Виховання і освіта з точки зору ленінізму». Разом з відзивом Н. К. Крупської рукопис було повернуто авторові (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11, од. зб. 4, арк. 71).

ДО В. М. ТЮРИНА (стор. 469)

В. М. Тюрін пише Н. К. Крупській про те, що районні організації не звертають уваги на культурно-освітню роботу в колгоспах. Наводить приклад Ясеновського району Московської області, де хати-читальні не працюють, політнавчання не організовано, немає сільськогосподарських гуртків. Районні працівники виїжджають у села тільки тоді, коли село не виконує хлібозаготівлі або яких-небудь інших робіт. Просить порадити, що зробити, щоб змінилось ставлення до культурно-освітньої роботи (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11, спр. 4, арк. 76—77).

ДО ЗЛЬОТУ УДАРНИКІВ-КОЛГОСПНИКІВ І КОЛГОСПНИЦЬ
ТАТАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (стор. 470)

Привітання Н. К. Крупської (послане блискавкою) є відповіддю на термінову телеграму з Татарії: «27 вересня відкривається другий всетатарський з'їзд колгоспників. Дуже просимо Вас взяти участь у роботах з'їзду. Раднарком Абрамов» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 7, од. зб. 17, арк. 38).

ДО ПІОНЕРІВ ІДРИЦЬКОЇ ФЗД (стор. 481)

Написавши листа піонерам, Н. К. Крупська того самого дня написала листа завідувачу Ідрицькою ФЗД: «Шановний товаришу, дуже прошу повідомити, чи запроваджено у вас у школі шкільні сніданки, чи всі діти ними користуються» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11, од. зб. 5, арк. 89).

Одержавши відповідь від директора школи, Н. К. Крупська написала в січні 1933 р. листа І. П. Румянцеву — секретареві Західного обкому ВКП(б):

«Тов. Румянцев!

Я одержала листа від школярів Ідрицької ФЗД МББ залізниці (Зах. обл.) у зв'язку з святкуванням Жовтневої річниці, де вони скаржилися, що їх не нагодували добре в Жовтневі дні, дали тільки чаю, ледве забілівши молоком, і премій ніяких не давали. Я написала дітям про значення Жовтня і Жовтневих днів, але запідозрила, що з сніданками в школі негаразд, бо так написати, як написали вони, могли тільки діти, які завжди недодають. Я написала зав. ФЗД, спитала, як у них стоїть справа з сніданками. Одержала відповідь, яку я їй додаю. Становище таке, якого не можна терпіти в радянській школі. Різкий поділ на дітей багатих і дітей бідних. Багаті їдять, бідні дивляться, таке становище було років два в московських школах... Зараз усі діти м. Москви мають сніданки, і годують їх дуже добре.

У даній школі постановка обурлива. Я знаю складність цього простого на вигляд питання і вважаю, що необхідне втручання в цю справу партійних організацій» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 11, од. зб. 5, арк. 45).

ДО РОБІТНИЦЬ ФАБРИКИ «КРАСНЫЙ ПЕРЕКОП» (стор. 502)

Відповівши робітницям, Н. К. Крупська того ж дня, 1 квітня 1934 р., написала до Диткомісії ВЦВК РРФСР М. О. Семашку:

«Дорогий Миколо Олександровичу, дуже Вас прошу — допоможіть робітницям «Красного Перекопа», лист яких додаю, організувати майстерні для безпритульних дітей.

Треба неодмінно підтримати їхню ініціативу» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12, од. зб. 10, арк. 153).

ДО О. М. ГОРЬКОГО (стор. 515)

Лист О. М. Горькому, який публікується тут, і дальший за ним лист Н. К. Крупської фабрично-заводському комітетові Кулебацького металургійного заводу (стор. 517) написала Надія Костянтинівна у зв'язку з одержанням листа від робітників хлібозаводу № 8 м. Кулебаки, в якому вони писали:

«У м. Кулебаки Горьковського краю міської бібліотеки немає. Є одна бібліотека від Кулебацького металургійного заводу. Рядом з заводом є хлібозавод та інші міські підприємства і установи. Працівники цих підприємств і установ не можуть брати книги з єдиної бібліотеки Металургійного заводу. Працівники бібліотеки Металургійного заводу на наш запит, чому не дають нам книг, відповіли, що ваші профорганізації не вносять грошей до фонду бібліотеки. А наша крайова рада мукомельно-хлібопекарно-кондитерської промисловості на це грошей не відпускає.

Просимо Вас, щоб Ви допомогли нам, близько 1000 співробітників установ і підприємств м. Кулебаки, позбавлених прав брати книги в бібліотеці метзаводу, одержувати ці книги. Чекаємо відповіді швидко» (Н. К. Крупская, О библиотечной работе, М., Учпедгиз, 1934, стор. 69).

Н. К. Крупська написала про це також Горьковській крайовій раді мукомельно-хлібопекарно-кондитерської промисловості, крайовому відділу народної освіти, Кулебацькому райкомові ВКП(б) і міськраді, відповіла робітникам хлібозаводу № 8.

Лист Н. К. Крупської мали велике значення і привернули увагу крайових і районних організацій до питань культурного обслуговування населення. У Кулебаках вже на 7 серпня 1934 р. було десять бібліотек, у тому числі новоорганізована міська бібліотека, поліпшилась масова робота, налагодилась робота читачьких конференцій, зростає кількість читачів. Крайова газета «Горьковская коммуна» регулярно вмішувала відгуки на лист Н. К. Крупської і повідомляла про заходи щодо поліпшення стану бібліотечної справи і культурного обслуговування робітників Горьковського краю.

У листі до Горьковського крайкому ВКП(б) тов. Кобозеві Н. К. Крупська пише 3 серпня 1934 р.:

«Ви, напевно, знаєте, про моє листування з пекарями. Мене надзвичайно зворушив лист робітників хлібопекарно-кондитерської промисловості. Починається велика кампанія. Актив серйозно береться за справу, треба тільки не дати занепасти справі, підтримати всіляко ініціативу робітників, їхню активність:

Треба буде поступово розгорнути соцзмагання серед робітничої маси в справі культбудівництва. Результати можуть бути дуже великі» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 12, од. зб. 10, арк. 85).

ДО ДИРЕКТОРА ВСЕСОЮЗНОГО ЗАОЧНОГО ІНДУСТРІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ (стор. 530)

А. Г. Неболсін (1842—1917) — видатний діяч народної освіти кінця XIX — початку XX ст. в галузі технічної освіти. Протягом тридцяти років — голова Постійної комісії з технічної освіти при Російському технічному товаристві.

ДО РОБІТНИКІВ І РОБІТНИЦЬ СЛУЖБОВЦІВ, ВИКЛАДАЧІВ ШКІЛ, БІБЛІОТЕЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ РАДГОСПУ «ЧЕРВОНИЙ МАЯК» (стор. 532)

Разом з листом у радгосп «Червоний маяк» було послано книги Н. К. Крупської: «Листування з піонерами», «Про бібліотечну роботу» і збірник її статей «15 років на будівництві політехнічної школи». У відповідь на лист Н. К. Крупської жінки-ударниці і дру-

жини робітників радгоспу, зібравшись на урочисте засідання, присвячене Дню 8 березня, писали Надії Костянтинівні:

«За Вашою мудрою порадою ми організували у нас в колгоспі загальноосвітню школу дорослих. До школи вступили жінки і взяли за задачник, за вивчення географії, рідної мови... Сьогодні ми ставимо перед собою завдання створити такі школи для дорослих на всіх фермах і охопити ними ще більшу кількість жінок. Ми Вам обіцяємо це зобов'язання виконати з честю.

Надіє Костянтинівно! Ви нас учите піклуватися по-ленінському про наших дітей, виховувати активних будівників комуністичного суспільства. Постараємося ще тісніше зв'язатися з нашою семирічкою, допомогти парторганізації радгоспу правильно поставити виховання нашої дітвори, поліпшити роботу дитбудинку, організувати дитячі ясла і дитячі майданчики...

Умови роботи і життя в радгоспі дають нам можливість працювати разом з нашими чоловіками. Бригадири, доярки, скотарки, телятниці, зоотехніки, веттехніки, лаборантки — це ми, жінки».

Далі в листі говориться докладно про господарські досягнення і про участь жінок у культурній роботі:

«Жінки радгоспу беруть активну участь в обладнанні культурних польових станів. У тракторних будках є патефони, струнні музичні інструменти, бібліотеки, різні ігри. Дошки виробничих показників. Почали проводити голосні читки газет, випускати стіннівки...

Даємо Вам слово, Надіє Костянтинівно, що досягнуті нами успіхи аж ніяк не заспокоюють нас, а, навпаки, додають нам ще більше сил і енергії у боротьбі за більшовицький радгосп, за радісне заможне життя (іде 89 підписів).

Заст. нач. політвідділу радгоспу «Червоний маяк» І. І. Чичеров 15 березня 1935 р. пише Н. К. Крупській:

«Дорога Надіє Костянтинівно! Про те, як ми запровадили в життя Ваш лист, пишуть самі робітниці й жінки нашого радгоспу. Школу створили, працює вона регулярно. Міжнародний жіночий день провели організовано. Посилаю Вам спеціальний номер нашої газети.

Зараз широко розгорнули роботу по сівбі, проводимо одночасно велику культурно-масову, освітню роботу. Робітники наші просять Вас нас не забувати. Восени ми збираємося улаштувати велику екскурсію найкращих ударників і ударниць до Москви. Наші знатні люди мріють побувати у Вас, щоб особисто передати Вам, як ми Вас усі любимо і поважаємо».

До листа І. Чичерова було додано газету «Червоно-маяцька правда» № 16 від 14 березня 1935 р., в якій повністю опубліковано лист жінок радгоспу Н. К. Крупській під заголовком «Ось яке красиве у нас життя» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 204—206, 209).

ДО ГОРЛІВСЬКОЇ МІСЬКРАДИ (стор. 534)

Під час виборів до місцевих Рад трудящі ряду міст обрали Н. К. Крупську членом міських Рад. Відповідаючи на повідомлення про вибори, Н. К. Крупська завжди цікавилась роботою секцій

культури. Аналогічні листи вона послала в Челябінськ, Орехово-Зуєво, Єнакієво та ряд інших міст (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 26, арк. 198, 202; од. зб. 56, арк. 177, 178).

ДО А. СОКОЛОВОЇ (стор. 541)

У листі Н. К. Крупській загальні збори пожилців житлокоопу № 9 м. Таганрога писали:

«Рідна наша Надіє Костянтинівно!

Сьогодні, 18 січня 1935 року, на своїх загальних зборах пожилців житлокоопу № 9 м. Таганрога ми організували осередок ТГН імені Н. К. Крупської. Знаючи Вашу дорогу для нас активну участь у житті м. Таганрога і піклування про нього, дуже просимо Вас, рідна Надіє Костянтинівно, бути почесним головою нашого осередку, замість чого ми обіцяємо на 1 травня 1935 року повністю ліквідувати неписьменність серед пожилців нашого житлокоопу, а на 1 травня 1936 року добитись повної ліквідації малописьменності.

Дбатимемо, щоб у нашому житлокоопі всі діти також були охоплені навчанням» («Таганрогская правда» № 36 від 14 лютого 1935 р.).

ДО УЧНІВ АДЖАРСЬКОГО ЖІНОЧОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕХНІКУМУ імені Н. К. КРУПСЬКОЇ (стор. 554)

У листі грузинською мовою від 18 лютого 1935 р. учениці пишуть про те, що тільки при Радянській владі став можливим розквіт національної культури. Великою подією було відкриття в Батумі для дівчаток-аджарок педагогічного технікуму. «Ми, дівчатка-аджарки,— писали вони,— з великим ентузіазмом узялись за навчання. Нас у технікумі 100 дівчаток, з них 45 піонерок. Ми обговорили Ваш лист «Піклуватися про молодших братів і сестер». Ми, піонери, боремося за високу якість навчання, серед нас багато справжніх ударниць, які мають по десять і більше «дуже добрих» оцінок. Ударниці-піонерки допомагають відстаючим товаришам у навчанні, улаштовують культурний відпочинок, літературні ранки, вистави та ін. Під час канікул, коли ми повертаємося до рідних, наші культурні навички впроваджуємо в сільський сімейний побут...

Ви наша гордість, Надіє Костянтинівно! Ми вивчаємо Ваше життя, Вашу роботу. Ми з любов'ю вивчаємо життя і дитинство незабутнього, дорогого Леніна — друга дітей...

Шлемо піонерський привіт» (далі йде 32 підписи) (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 110—112).

ДО ВСІХ КРАЙ(ОБЛ)ВНО, ПОЛІТОСВІТСЕКТОРІВ (стор. 555)

Лист Н. К. Крупської було вперше опубліковано (крім останнього абзаца) у вигляді статті під заголовком «Про перевірки іспити в школі неписьмених і малописьмених» у газеті «В допомогу учебе» № 19 від 4 квітня 1935 р. Стаття поділена на окремі підзаголовки, в неї внесено деякі редакційні поправки, які спрощують текст, і додано кілька абзаців про іспити в школах малописьмених.

Одночасно з листом до М. Є. Смирнова Н. К. Крупська написала листа завідувачому Горьковському крайово Л. А. Цехеру, просячи допомоги Молчановському колгоспу організувати лікпункт, допомогти школі дитячій і школі дорослих. «Особливо треба стежити,— писала вона,— щоб усі діти ходили вчитись, неодмінно організувати школу для підлітків і молоді...

Мені здається, що в їхньому колгоспі треба неодмінно влаштувати хату-читальню, дати туди досвідченого завідувачого, організувати в хаті читання газет і художніх творів. Добре було б, звичайно, дати туди кінопересувку. Не знаю, чи можливо це. Треба влаштувати екскурсії ударників туди, де є кіно, радіо, взагалі всіляко розширяти горизонт кустарів, це необхідно. І сучасне мистецтво може тут відіграти надзвичайно серйозну роль.

І ще відносно школи. Треба організувати підвезення дітей і мобілізувати комсомол на організацію контролю за тим, щоб дітей батьки не залишали дома для експлуатації, як це заведено в кустарних районах» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 63).

Одержавши відповідь від М. Є. Смирнова, Н. К. Крупська 25 квітня 1935 р. пише Л. А. Цехеру: «Виявилось, що колгосп 2-ї п'ятирічки в Молчановці — колгосп темний, бідний. Вони дуже просять відкрити там *лікпункт* на 30 чоловік і перевести школу в ближчий пункт, це треба зробити (або організувати яку-небудь підсобну школу)» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 6).

ДО ПАВЛА КОПОСОВА (стор. 561)

Лист Н. К. Крупській є відповіддю на такий лист Павла Копосова:

«Лист Надії Костянтинівні Крупській від Копосова Павла, учня міста Кірова, школа № 11, IV клас «а».

Я, учень Копосов Павло, пишу листа не з радості, а з горя. Тому що за пропозицією наших вождів ми, молоде покоління, повинні стати їхньою зміною. У нас завдань багато, щоб побудувати соціалізм. Щоб виконати ці завдання, треба міцну, загартовану зміну. Але не всі загартовані, тому що неоднаково харчуються. Котрі в добрих умовах та не лінуються, ті зможуть замінити. Наприклад я, Копосов Павло, якби жив у добрих умовах, то я б замінив хороших бійців-революціонерів і завжди став першим на захист своєї батьківщини, я б не полінувався і в інших роботах. А як я живу, ніяк не можу справитися з такими завданнями. Я змалку мучусь. Іноді недобре спадало на думку, то зарізати сам себе, то таскати речі у народу. Але я все це поборов. Я сам знаю, якщо я крастиму, то на весь СРСР ляже сором і ганьба. Я живу зараз у дуже поганих умовах, не тільки я, але й інші. Ось чому не всі можуть замінити тих загартованих бійців, які стоять за справу робітничого класу.

Адреса моя: місто Кіров, вулиця Пролетарська, буд. № 48—3. Напишіть, Надіє Костянтинівно, відповідь. Будь ласка, напишіть.

До побачення, Надіє Костянтинівно Крупська!!!!!!».

Посилаючи листа Павла Копосова в Комісію по безпритульності ЦВК СРСР, Надія Костянтинівна пише:

«Це чудовий лист. Учень IV класу — це значить хлопчисько 11—13 років. Написано дуже безграмотно. Але хлопець думає самостійно над великими питаннями, підходить до них не з дрібно-власницької точки зору («я живу зараз у дуже поганих умовах, не тільки я, але й інші»). Турбується він про те, щоб його вчинки не лягли «соромом і ганьбою на весь СРСР», думає про те, як виконати завдання, зв'язане з будівництвом соціалізму, з цієї точки зору підходить і до питання про поліпшення матеріального стану дівчорі, яка живе в нестатках, з свого досвіду робить висновки.

Питання, звичайно, не нове. Його з самого початку існування Радянської влади ставив Ілліч, у найважчі часи, старався його розв'язати, декрети були про дитяче харчування. Проте питання це й досі не розв'язане. До цього питання школа ставиться недбало. Запроваджено гарячі сніданки, але багато батьків не можуть платити. У Москві краще, ніж в інших місцях...

У зв'язку з цим листом я написала в Кіров завідуючому крайово товаришу Марчукову, щоб він подивився, як в 11-й школі міста Кірова, як там стоїть справа з шкільними сніданками і з матеріальною допомогою дітям бідності» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 26, арк. 73—74).

Н. К. Круська 4 квітня 1935 р. у листі до завідуючого Кіровським облвню тов. Марчукова пише:

«Товаришу Марчуков, лист П. Копосова, учня 11-ї школи міста Кірова, я показувала багатьом товаришам, в тому числі товаришеві Калініну.

Диткомісія ЦВК, як мені сказав учора товариш Семашко, дає на допомогу неіснуючим дітям Кіровського краю, на поліпшення їх харчування 900 тисяч. Треба тільки подивитися, щоб до питання не підійшли формально і гроші були витрачені справді на допомогу дітям, які потребують допомоги. Важливо простежити, щоб допомога справді йшла дітям, а не їхнім батькам. Треба ж вимоги Ілліча про поліпшення харчування дітей бідності серйозно проводити в життя. Я про це писала цього року в ЗКП (газета «За коммунистическое просвещение». — В. Д.). Мобілізуйте собі на допомогу хороший актив.

Так, ще дуже важливо в районах, де в кустарній промисловості споконвіку використовується дитяча праця, організувати місцеву інспекцію, можливо з комсомолу і піонерії, щоб вона стежила, щоб усіх дітей батьки пускали до школи. А то он по Горьковському краю з'ясувалося в одному колгоспі, що на 25 дітей-школярів до школи ходить одне тільки дівчатко — далеко, мовляв, ходити. Підвезення не організовано. Міцно тисну руку» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 102).

Листування Н. К. Круської з Павлом Копосовим тривало. Тому що матеріальне становище його було дуже тяжке, вона допомагала йому, але посилала гроші не йому особисто, а через облвню.

У вересні 1937 р. Н. К. Круська направила Павла Копосова до школи Пам'яті В. І. Леніна в Горках (див. стор. 649), де він і провчився до 1941 р. У 1941 р. вісімнадцятирічний Павло пішов на фронт і загинув у боях під Смоленськом.

Лист жінок Таймирського національного округу до Н. К. Крупської був опублікований у газеті «Советский Таймыр» № 17 від 18 березня 1935 р. У цьому листі жінки Заполяр'я писали:

«Міжнародний жіночий комуністичний день у нас в далекому заполярному селищі пройшов весело і жваво. У цей день ми, зібравшись у клубі, провели урочисте засідання, преміювали найкращих ударниць, а потім були присутніми на концерті та іграх... На цьому вечорі ми підсумували свою роботу. Чого ми досягли в нашому національному окрузі? За чотири роки існування Таймирського національного округу ми досягли багато чого. Якщо раніше тубільні жінки не знали навіть значення слова «Рада», то тепер у нацрадах округу 50 жінок, що становить 23% загального числа обраних до Рад, у складі райвиконкомів — 13 жінок, і в окрвиконкомі 5 жінок (дані 1933 р.).

Це дуже показові цифри для нашого відсталого і найдалшого на Півночі з національних округів, з його багатонаціональним складом: юраки, ненці, долгани, евенки, якути, росіяни і т. д., але ми чудово розуміємо, що зробили ми порівняно ще небагато.

Багато жінок, у тому числі тубілок, навчаються в лікпунктах. Жінка в тундрі стала зовсім іншою. Багато з жінок-тубілок уже засвоїли культурні навички. Силкіна Ліза купає свою дитину, Мирних Дуся пере білизну, бабуся Аксьонова має постільну білизну — простирало, підодіяльник, а раніше вони спали в хутряних мішках і ніколи не вмивались. У чумах з'явилися ковдри, взеркала, посуд, а разом з ними й культура. Із жінок-тубілок вчаться в педтехнікумі 11 чол., у радпартшколі — 9, у Ленінградському інституті народів Півночі — 3 і там же в Інституті радянського будівництва — 2 чол.

Трьох висунуто на роботу в окружні і районні організації: долганка Агаша Аксьонова працює секретарем Хатанського райкому комсомолу, ненка Дора Сідельникова — міліціонером, а юрочка 47-річна Євдокія Сергіївна Лаптукова, яка недавно прибула з тундри в окружний центр Дудінку, — інструктором окрвиконкому.

Жінки стали сміливо виступати на зборах, брати однакову з чоловіками участь у розв'язанні всіх господарсько-політичних питань. Відсталала, поневолена раніше жінка тундри стає культурною людиною, свідомою учасницею соціалістичного будівництва в нашій країні.

Ці права надано жінці тільки в нашій країні. Тільки наша партія могла за такий короткий строк здійснити найзнаменніший заповіт Леніна: «Кожна куховарка повинна навчитися керувати державою».

У цій величезній роботі особливо значна, Надіє Костянтинівно, ваша роль. Бажаємо Вам довгих років плідотної роботи для справи соціалістичного будівництва. Бажаємо бадьорості і здоров'я» (Лист підписали 16 жінок). (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 37а).

У своєму листі на ім'я Н. К. Крупської діти писали:

«Ми прочитали Вашого листа в «Ленинских искрах». Він нам дуже сподобався. Ми були дуже раді, що Ви про нас дбаєте і шлете нам листи. Ми обіцяємо Вам бути здоровими, міцними, бадьорими дітьми. Ми не будемо висіти на трамваях, дітей бешкетних, недисциплінованих ми підтягатимемо. Усі ми, діти логопедичних класів при 1-му Ленінградському обласному інституті глухонімих, обіцяємо на 1 Травня підтягтися з дисципліни і з навчання, допомагати відстаючим товаришам. Гратися ми будемо дружно й весело. Ми будемо боротися за порядок у школі і дбайливо ставитися до шкільного майна і свого навчального приладдя. Ми хочемо допомагати трудящим інших країн боротися за справу Леніна. Ми всі просимо Вас, Надіє Костянтинівно, написати нам листа, а якщо Ви будете в Ленінграді, то приїхати до нас у школу». (Лист підписало 27 учнів. Окремі листи Н. К. Крупській написали піонери 3-го і 4-го загонів, а також учні III «б» класу (7-го року навчання) Галина Сафонова і Георгій Васильєв. (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 16—22).

ДО О. М. ГОРЬКОГО (стор. 571)

Конкурс на кращу сільську бібліотеку розпочався 15 липня 1935 р. Н. К. Крупська приділяла багато уваги конкурсу. Вона написала ряд статей (див. т. 8 цього вид., стор. 539—563) у газети. Хід конкурсу широко висвітлювався у журналі «Красный библиотечарь».

ДО УДАРНИКІВ ШКІЛ ЗАХІДНОЇ ОБЛАСТІ, КОМСОРГІВ І ВЧИТЕЛІВ
(стор. 572)

Привітання, що публікується тут, Н. К. Крупська послала обласному з'їздові з навчальної і виховної роботи в школі, який відкрився 15 серпня 1930 р. в Смоленську.

ДО М. М. КНІПОВИЧА (стор. 582)

У питанні про потребу видання популярної літератури Н. К. Крупська, крім листа до М. М. Кніповича, написала ряд аналогічних листів видатим радянським ученим і партійним діячам: В. Л. Комарову, О. М. Баху, В. В. Адоратському, П. П. Постишеву та ін. Її статті і звернення з цього питання були видані в збірнику: Н. К. Крупская, Стахановцы требуют научно-популярной литературы, М., 1936 (див. т. 8 цього вид., стор. 567—579).

ДО РУДНИКОВОГО КОМІТЕТУ ЗАПОЛЯРНОГО АПАТИТОВОГО
РУДНИКА імені С. М. КІРОВА (стор. 586)

За повідомленням рудникового комітету, робітник підземного рудника тов. Можаров у заповіді на випадок смерті вказав: «Страхову премію, на випадок моєї смерті, передати т. Крупській Н. К.». Тов. Можаров трагічно загинув у ніч з 4 на 5 грудня 1935 р. від снігового обвалу, який стався в гірницькому селищі. Рудниковий комітет у своєму листі запитував Н. К. Крупську, як

бути з страховою премією — переслати її Н. К. Крупській у Москву чи перерахувати на гірницькі дитячі заклади (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 450).

ДО В. ОГАНОВОЇ (стор. 587)

Варсенік Оганова в своєму листі до Н. К. Крупської від 20 січня 1936 р. писала про життя жінок Азербайджану, про те, що за 15 років Радянської влади в Азербайджані багато жінок стали інженерами, лікарями, активними членами Рад. Сама Оганова — вірменка, домогосподарка, з 1925 р. працювала в активі, була членом комітету сприяння в школі, делегаткою в житловій кооперації, обирали її членом райрад, ради Тсоавіахіму. У 1936 р. працювала членом секції Бакинської міськради по боротьбі з безпритульністю і бездоглядністю. Жіночому активі було важко працювати. «Ми повинні були боротися з чоловіками, з батьками і матерями,— пише В. Оганова,— боролися за нове життя. Чоловіки й батьки не дозволяли молодим жінкам ходити до клубу на збори. Тюрчанка, закутана в чадру, мала право ходити тільки в баню і на весілля, бувала у вузькому колі жінок. [Жінки] з активу ходили в баню і там агітували — розповідали про радянське вільне життя... У селах не краще жила вірменка... Була рабюю свого чоловіка. Не мала права розмовляти з батьками чоловіка, під час їди з ними не їла, а їх обслуговувала і перед сном мила їм ноги».

Описуючи свою роботу в депутатській групі, В. Оганова пише, що депутатська група дуже багато зробила: «Ми організували вуличний комітет, стежили за чистотою жител, дворів, кімнат. Стежимо, щоб наші домогосподарки і робітники жили культурно... У мене є друзі, актив з домогосподарок. Ми дуже зв'язані одна з одною... Завжди разом працюємо, де кульгає робота — ми йдемо, допомагаємо... Я стараюсь багато домогосподарок залучити до громадської роботи. По-моєму, домогосподарка не повинна відставати від жінки — робітниці з виробництва...»

Тов. Крупська, наші домогосподарки-активістки дуже хочуть Вас бачити. Це для нас буде найбільшим щастям, великою нагородою, якщо Ви приїдете до нас у Баку. Ми Вас з нетерпінням чекатимемо на День 8 березня... Допоможіть у нашій роботі, [ми] ще з більшою енергією працюватимемо» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 433—438).

ДО А. Н. ЩИРОВСЬКОЇ (стор. 594)

А. Н. Щиrowsька у листі до Н. К. Крупської від 1 лютого 1936 р. пише про те, що в зв'язку з змінами, які відбуваються в СРСР, змінюється все життя. Але органи народної освіти відстають. «Немає «революційного руху» по лінії освіти, а він необхідний,— пише вона.— Адже так багато прихованих творчих сил, і їх нікому спрямувати в потрібне річище». Критикуючи недоліки в системі народної освіти, А. Н. Щиrowsька вважає, що шкільний вік повинен бути більш раннім, а навчання грамоти можна проводити в дошкільному віці (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 404—412).

Г. М. Козлов, комсомолец, з 1935 р. працював з піонерами у підшефній школі імені Якова Воробйова. Улітку 1935 р. був начальником піонерського табору цієї школи. Стикаючись з постановкою виховної роботи в школі, особливо позашкільної роботи, Г. М. Козлов приходить до висновку про потребу поліпшити цю роботу в зв'язку з завданнями виховання нової людини. Він ставить два питання:

«1. Якщо ми будемо гарні школи, лабораторії, кабінети, дбаємо про те, щоб у класі були гарні столи,— словом, дбаємо про те, щоб створити всі необхідні умови для роботи дитини протягом п'яти годин, які вона буває в школі, то хто і як створює дитині умови роботи дома? Якщо школу в організації навчального процесу контролюють відділи народної освіти, допомагають методкабінети, то хто контролює і налагоджує це дитині поза стінами школи, дома, де вона працює другу половину свого часу?»

2. Якщо кожний педагог має на меті 45 хвилин уроку використати повністю, то хто і як організує дитині інші три чверті доби? Чи потрібно все це? Чи важливо це?

По-моєму, це дуже важливо і потрібно».

Далі Г. М. Козлов пропонує складений ним примірний розрахунок часу для п'ятого класу (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 368—374).

ДО КОЛГОСПНИЦЬ КОЛГОСПУ «БОЛЬШЕВИСТСКИЙ» (стор. 596)

У листі до Н. К. Крупської 8 березня 1936 р. колгоспниці писали:

«Дорога товаришко Надіє Костянтинівно! Ми, жінки сибірських рівнин і долин нашого Більшовицького колгоспу, зібравшись у Міжнародний жіночий день свята 8 березня, згадавши про Вас, вирішили написати нашого селянського листа Вам, побажавши багато років Вам здравствувати. [Просимо Вас] взяти шефство над нами, жінками Більшовицького колгоспу, допомогти нам у нашому розумовому розвитку. Вашим добрим словом, порадою, вказівкою і літературою, щоб колгосп наш не відстав у його рості культурного розвитку на будівництві соціалізму, майбутньої комуні, правильного, розумного, осмисленого життя.

У нашому колгоспі два сибірських селища — Тулунбай і Толкостан, в яких є два культурних червоних кутки. Але книг у них мало (кіт наплакав).

Ми хочемо знати з радянських книг і журналів, хто такі справжні стахановці. Приїжджали до нас з Омська, про це говорили, але ми без книг усе забули. Скільки в радянських організаціях і установах працює жінок і чи великі їхні досягнення. Скільки в закордонних тюрмах-катівнях є жінок — прихильниць більшовизму і як і чи зможемо ми чим їм допомогти? Скільки безробітних у зарубіжних країнах... І якщо знаєте Ви, Надіє Костянтинівно, про це, то напишіть нам, будь ласка, і чому це так сталося, діється. Чи є голодні, де і скільки, і як це зробити так, щоб усі люди були ситі, задоволені і щасливі. І головне: чи вистачить для всіх людей, які живуть на земній кулі, хліба і їжі всякої?»

Останнє запитання: чи є де гірший чи такий цар, як був у нас, і скільки? І чому їх (царів.— В. Д.) не скинуть, як ми свого Миколку? Чи буде у нас війна з япошкою, німцем чи ще з ким: німецьких (національних) колгоспів тут коло нас багато. І всі вони, ці німці, такі самі, як і ми, землероби.

Дуже раді будемо, якщо Ви нам відповісте на цей лист, допоможете, про що ми просимо. А ми Вам хліба виготуємо, зберемо і пришлемо майбутнього врожаю. Хліб у нас родить пшеничний, чистий, добрий хліб. На майбутній, тобто, цей рік має вродити ще кращий, тому що ми провели в своєму колгоспі снігозатримання сумлінно і гній з хлівів вивезли на колгоспні поля.

Може, надумаєтесь прокататися в Сибір, то ласкаво просимо до нас у гості. Нагодуємо Вас усі вволю пшеничним хлібом, чистий, добрий хліб!» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 56, арк. 357 а — 357 б).

ДО В. ШАБОВИЧ (стор. 598)

У своєму листі до Н. К. Крупської від 27 березня 1936 р. В. Шабович пише, що вона учителює вже 16 років, а в школі села Чадобець — 3 роки. «Ще змалку,— пише вона,— я мріяла бути вчителькою, люблю цю справу. Ми з чоловіком доклали всіх сил, віддали весь час школі для того, щоб вона добре працювала. І результати є. Ми своїми учнями задоволені. Хоч треба зазначити — працювати важко. По-перше, діти місцевих жителів дуже нерозвинені, по-друге, немає посібників. Дістати їх дуже важко, та іноді немає й коштів. Усе, що можемо, ми робимо своїми силами. А як важко буває приготувати наочне приладдя, коли під руками немає навіть аркуша доброго паперу, фарб. Заздримо в таких випадках працівникам міських шкіл».

В. Шабович пише далі про труднощі роботи — виписали для школи бібліотечку, вислали гроші, а книг не одержали, передплачувані газети й журнали приходять з великим запізненням. «Але ми не складаємо рук, було б бажання... Мій чоловік захоплюється технікою і от, маючи свій радіоприймач, склав підсилювач і провів трансляцію по селу. Маємо поки що точок з двадцять. Я, бачачи, що справа з навчанням неписьмених іде ось уже два роки вкрай погано, взяла цю справу на себе. Жінки охоче пішли вчитися. І от зараз тільки одна жінка залишається неписьменною (має малу дитину). Всі інші 11 чоловік акуратно ходять до школи. Як широко, подитячому раділи деякі, коли, хоч не зовсім ввевнено, розписалися вперше. Почали ми заняття з лютого місяця. На 1 травня закінчило буквар. Восени продовжимо свої заняття. Правда, це навантаження для мене вже й важкувате, бо в мене, крім школи,— сім'я, п'ять малолітніх дітей. Треба і їм приділити час. Але, бачачи у моїх учнів лікпункту велике бажання вчитися, з задоволенням і я йду на заняття. Чоловік веде заняття з агронавчання».

Торік я дістала звання найкращої учительки району. А тепер нас обох з чоловіком висунуто на районний з'їзд передових людей. Але мені іноді здається, що я не зовсім виправдую це звання. Хочеться зробити свою роботу ще кращою, плідотворнішою» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 328—329).

ПРИВІТ ПРАЦІВНИКАМ І ЮНИМ ТЕХНІКАМ ДИТЯЧИХ ТЕХНІЧНИХ
І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ СТАНЦІЙ, ПРИВІТ ІНІЦІАТОРАМ ЦЬОЇ
СПРАВИ (стор. 608)

Привітання Н. К. Крупської написано в зв'язку з тим, що 18 жовтня 1936 р. минуло десять років з дня організації дитячих технічних станцій. У «Пионерской правде» № 142 від 18 жовтня 1936 р. вміщено привітання ЦК ВЛКСМ «Юним технікам Союзу РСР» і редакційна замітка «Дитячим технічним станціям — 10 років», в якій говорилось:

«Десять років тому в двох маленьких кімнатках Політехнічного музею група комсомольських працівників поклала початок великій і важливій справі. За завданням Центрального комітету комсомолу вони організували Центральну дитячу технічну станцію. Тоді почали організовуватися в школах і загонах різноманітні технічні гуртки. Діти-техніки будували моделі, малювали, майстрували. Треба було створити такий заклад, де і самі юні техніки, і керівники гуртків могли б дістати допомогу, пораду.

Цю допомогу вони дістали. Незабаром, за прикладом Центральної станції, в усьому Союзі почали створюватись дитячі технічні станції. Їх кількість досягла 750. Але тепер у нас в країні не тільки на ДТС, а й у Будинках колгоспних дітей, у Палацах піонерів, у школах і загонах працюють гуртки юних техніків.

Сьогодні, у день 10-річчя, ми шлемо палкий привіт юним технікам і їх керівникам».

ДО Е. І. ЗАФЕРМАН (стор. 612)

У листі до Н. К. Крупської від 3 грудня 1936 р. Е. І. Заферман повідомляє, що вона член ради жінок — громадських працівниць при Головному управлінні боеприпасів Наркомважпрому. «Коли я одержала листа, якого Вам посилаю,— пише вона,— мені здалося, що на зворушливу просьбу дітей з далекого невеличкого тюркського міста слід було б обов'язково відгукнутись. На жаль, організації, куди я звернулась за допомогою і вказівкою, як того просять діти, не зацікавились цим листом».

У листі Раї і Любі Житник говориться:

«Ми живемо в місті Агдамі, за 75 км від залізниці, це маленьке тюркське місто. У нас є російська школа № 5 імені Максима Горького, у ній вчиться 250 чоловік. Ми читаємо газети і чуємо, як наші батьки розповідають, що в інших містах є Будинки піонерів, розваги для дітей. Ми вчора читали в газеті, як в інших містах ходять по домівках і відвідують учнів, і нам заздро стає, чому ми не живемо у великому місті. Але наш тато бухгалтер, працює в МТС. Він хоче виїхати, але його не пускають, тому що в районі важко знайти працівників. Ми дві сестри, вчимося в 6 класі. Раї 13¹/₂ років, а мені, Любі, 12 років минуло 4 листопада 1936 року. Ми вчимося добре. Я наймолодша в 6-му класі... Наша мама була в Москві, коли був з'їзд дружин ІТП важкої промисловості... і ось я вирішила написати дружинам ІТП — допоможіть нам, щоб учні теж мали ялинку. Ми ще її не бачили ніколи в очі, а як же хочеться. Я знаю, що всі наші учні будуть раді. І ми з сестрою вирішили нишком написати, щоб ніхто не знав... Ми ще раз просимо вас,

тьоті — дружини ІПП, допоможіть нам улаштувати ялинку, пришліть нам іграшок і свічок для ялинки, тому що у нас в школі немає електрики» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 14, од. зб. 9, арк. 38, 40—41).

ДО Н. І. БАЛЕЦЬКОЇ (стор. 613)

Н. І. Балецька в листі до Н. К. Крупської від 18 грудня 1936 р. пише про те, що вона вчителька з 27-річним стажем, але тільки в цьому році зіткнулася з питанням, як налагодити дисципліну дітей у школі і заохотити їх до навчання. Працюючи перший рік у 4-й школі м. Запоріжжя, вона зіткнулася з великими труднощами в цьому питанні. «У багатьох класах,— пише вона,— можна навіть сказати, що майже в усіх, є ряд дітей, які свідомо порушують дисципліну, заважають працювати всьому класові і разом з тим впливають розкладаюче на клас. Нескінченні розмови з ними, з їх батьками, відвідування їх дома, вивчення обстановки, що оточує їх, навіть переведення їх в інші, паралельні класи — нічого не допомагає, вони поводяться на уроці погано... *Що ж робити з такими дітьми, як допомогти школі, як налагодити роботу, як таких дітей заохотити до навчання?!* Ось питання, які не дають мені спокою, і я дуже прошу Вас, дорога, хороша Надіє Костянтинівно, допомогти мені своєю порадою і роз'яснити мені, в чому ж тут загадка і де шукати причини» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 14, од. зб. 9, арк. 2—3).

ДО ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ НІКОЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ГЛУХОНІМИХ (стор. 614)

У своєму листі від 22 грудня 1936 р. діти пишуть Н. К. Крупській:

«З Новим роком!

Дорога Надіє Костянтинівно!

У школі ми дізналися, що Ви дуже любите дітей і дуже дбаєте про них.

Бажаємо Вам жити ще багато, багато років.

Посилаємо килимок своєї роботи.

З щирим привітом — дитячий колектив школи глухонімих м. Нікольська Північної області» (ЦПА ІМЛ., ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 471).

ДО ЖОВТЕНЯТ ХАРКІВСЬКОГО ПАЛАЦУ ПІОНЕРІВ І ЖОВТЕНЯТ імені П. П. ПОСТИШЕВА (стор. 620)

У листі до Н. К. Крупської жовтенята писали:

«Дорога Надіє Костянтинівно!

Ми вже святкували день наших мам 8 березня у минулому році і в цьому році і завжди його святкуватимемо. Свято наших тат ми влаштуємо в день Червоної Армії, а 24 січня ми влаштували вечір наших бабусь і дідусів. Вони виростили наших батьків, дуже про нас піклуються. Вони носили нас у ясла, водили в дитячий садок і дуже часто багато з них чекають нас у вітальні Палацу, щоб ми не боялись повертатись додому і не потрапили під трамвай чи автобус. У нашого жовтеняти Валі Пелипака є бабуся. Його тато й мама в Далекосхідній Армії, а четверо дітей залишилося з бабу-

сею, хоч їй і 68 років, але вона з ними возиться і водить їх у Палац. Це у нас славетна бабуся.

А Вас, дорога Надіє Костянтинівно, ми вважаємо найславетнішою бабусею. Ви допомагали Володимирові Іллічу все життя в його великій роботі. Ви завжди дбали про щасливе і культурне життя нашої країни і багато зробили для виховання дітей. Приїжджайте до нас на вечір бабусь і дідусів 24 січня і залишайтеся у нас до 30 січня. 30 січня у нас буде теж дуже веселий вечір. Кожне жовтенья у гості в Палац запрошує лікаря, який його лікував. До нас цього вечора прийдуть усі найкращі професори, лікарі, сестри і санітарки, які лікують і доглядають нас, коли ми хворі. Буде дуже й дуже весело. Приїжджайте до нас на ці два вечори. Для нас і для наших бабусь і дідусів буде велика радість! Цілуємо Вас міцно. *3000 жовтеньят Харківського Палацу піонерів і жовтеньят імені П. П. Постишева* (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 432).

ДО ЖОВТЕНЯТ СЕВАСТОПОЛЬСЬКОГО ДИТЯЧОГО БУДИНКУ № 1 (стор. 621)

Жовтеньята в листі від 21 січня 1937 р. писали:

«Здрастуйте, дорога, люба Надіє Костянтинівно!

Ми, жовтеньята Севастопольського дитячого будинку № 1, пишемо Вам листа у день тринадцятої річниці смерті Володимира Ілліча Леніна. Ми пишемо Вам як найближчій до нього людині. Сьогодні багато нам читали і говорили про дорогого, любого дідуса Леніна. Ми уважно слухали, багато хто плакав, коли співали улюблену його пісню «Замучен тяжелой неволей».

Надіє Костянтинівно, ми дуже шкодуємо, що ми народилися після того, як помер Володимир Ілліч Ленін...

Лист наш перервали гудки: стало темно і моторошно. Тихо, тихо стояли ми, тільки чути було, як дехто плакав. Надіє Костянтинівно, ми не можемо Вам передати свого суму. Чути було голос: «Краще б я помер, ніж дідусь Ленін»,— це сказало жовтенья Попов.

Надіє Костянтинівно, у нас жовтеньят у дитбудинку № 1—60 чоловік; усі ми вчимося в новій, гарній, світлій школі № 16 імені М. Горького. У першій чверті у нас були, крім добрих, і погані оцінки, у II чверті ми дуже виправились, а в III чверть ми обіцяємо зовсім не мати поганих оцінок.

Ми дуже любимо Вас, Надіє Костянтинівно, і хотіли б, щоб наша жовтеньятська група носила Ваше ім'я. Дозвольте нам це. Якщо Ви це нам дозволите, нас це дуже й дуже потішить і ми з усіх сил старатимемося виправдати Ваше довір'я...

Бажаємо Вам жити, жити довго-довго, щоб ми вирости і побачили Вас.

Усі ми міцно, міцно цілуємо Вас і дуже чекаємо від Вас листа». (Лист підписали вожата жовтеньят і жовтеньята). (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 423—424).

ДО К. М. МИШАРЕВОЇ (стор. 622)

У листі до Н. К. Крупської К. М. Мишарева пише, що їй 26 років і їй хочеться порадитися з Надією Костянтинівною, як з матір'ю, розповісти про своє життя і настрої. «Працюю зараз мед-

сестрою в обласній лікарні імені Рябініна в м. Воронежі,— пише вона,— куди приїхала у вересні місяці, маючи на меті вчитися, а до цього три роки працювала вихователькою в Новохоперському дитбудинку з дошкільнятами, де багато віддала своєї енергії і сили. А зараз страшенно хочеться вчитися. Я пробувала вже вчитися й працювати, але не витримала й залишила навчання, тому що почувваю безмірну втому і безсилля і якось зараз розгубилась, не знаю, що мені робити й куди подітися» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 420).

ДО К. АКСЬОНОВОЇ (стор. 627)

У листі до Н. К. Крупської від 3 лютого 1937 р. К. Аксьонова пише про поганий стан дисципліни в школі, про випадки хуліганства учнів, їхню безкарність, безпорадність учителів. «Я веду перший клас,— пише вона.— Діти мої хороші, та чи довго вони такими можуть бути? Адже це все на їхніх очах відбувається. Як часто хочеться плакати від болю, гіркоти. Ви, можливо, скажете: поганий склад учителів, не вміють, не хочуть працювати? Мені в це вірити важко. Нас 15 чоловік. Найболючіше питання на наших нарадах — це питання дисципліни. Адже питання дисципліни — питання якості навчання. Хто ж може бути в цьому не зацікавлений?.. Невже з 15 чоловік ніхто не справляється з своєю справою?» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 396—398).

ДО ТОВАРИША АРХИПОВА (стор. 628)

У листі на ім'я Н. К. Крупської тов. Архипов повідомляє, що в дитячому будинку виховується 735 дітей різних національностей віком від 3 до 16 років. «Цих дітей,— пише тов. Архипов,— привезли до нас з різних місцевостей СРСР. Діти мали різне виховання, різні погляди, різні навички в своєму дитячому житті... Доводилось боротися, вишукувати нові методи підходу до дітей, щоб впровадити комуністичне виховання, таке, яке поставило б дітей на правильний шлях дитячого життя». Йому, як молодому працівнику, що прийшов у дитячий будинок, довелось зустрітися з багатьма труднощами в момент організації дитячого будинку. Дітей прислали хворих, вихователів було тільки двоє, діти були залишені напризволяще. Доводилось звертатися по допомогу й пораду до більш досвідчених товаришів. Він багато чого навчився у директора Компанейської трудкомуні, переносив досвід його роботи в дитбудинки.

В результаті великої роботи дитячий будинок вийшов з прориву і став передовим у Казахстані. За 1936 р. з дитячого будинку не було жодної втечі. Дітей успішно лікують, і майже всі вони вже здорові. «Зараз у нас досягнення в розумінні виховання хоч малі, але є,— пише тов. Архипов.— Діти звикають до дисципліни і так само до праці. Зараз усі дівчатка віком від 9 до 14 років зайняті уроками рукоділля, навчаються щодня по 2 години в три зміни, а весь інший час у школі. Для хлопчиків ми цими днями відкриваємо майстерні столярну і слюсарну, де працюватиме поки що 150 чоловік, а як тільки діти підліковуватимуться, привчатиємо їх до трудових навичок» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 364—366).

ДО КОЛГОСПУ імені Н. К. КРУПСЬКОЇ МУХО-УДЕРЕВСЬКОЇ СІЛЬ-
РАДИ (стор. 630)

У своєму листі молодий колгоспник І. М. Павленко просить Н. К. Крупську прислати книги йому особисто, перелічуючи, які саме книги йому потрібні. Це — «Чапаєв» Фурманова, «Тихий Дон» і «Піднята цілина» Шолохова, «Залізний потік» Серафимовича, «Дитинство» і «Мати» Горького, «Як гартувалась сталь» М. Островського і «Розгром» Фадеева. Лист Билдіна в архіві не зберігся (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 313).

ДО ДОМОГОСПОДАРОК — ДРУЖИН ЗАЛІЗНИЧНИКІВ 14-ГО КВАР-
ТАЛЬНОГО КОМІТЕТУ СТАНЦІЇ КІРОВАБАД (стор. 633)

У листі від 28 березня 1937 р. активістки від імені домогосподарок пишуть про те, що їх квартал, який складається з дев'яти залізничних будинків, спільно з іншими кварталами взяв на 1 травня 1936 р. ряд зобов'язань (провести радіо в кварталі, озеленити квартал, засипати канави й калюжі, влаштувати квітник, відкрити дитячий оздоровчий майданчик).

«Протягом цілого місяця, — писали вони, — перейнявши стахановські методи роботи від своїх чоловіків, свій квартал привели в належний вигляд, посадили 75 дерев, пофарбували двері, озеленили диким виноградом. Вулицю всю вирівняли, очистили всі канави, очистили площу від купи каміння, сміття і на цьому місці влаштували квітник. Взявши більшу частину площі в 200 кв. метрів, також протягом цього місяця її обладнали під майданчик... посадили квіти. Для дітей улаштували ігри, щит для метання, турнік, парканчик для лазіння, шведську дошку, альтанку від сонця, провели воду на протязі 50 метрів. Усе це було зроблено на добровільних началах. 30 квітня під звуки оркестру відбулося відкриття дитмайданчика, на якому було багато дітей. На загальних урочистих зборах вирішили просити Вашого дозволу назвати наш майданчик ім'ям Надії Костянтинівни Крупської.

Рапортуючи Вам про маленький успіх на культурному фронті по нашому кварталу, обіцяємо розвивати у себе ширше цінне поцинання. Виховуватимемо своїх дітей такими, які потрібні Радянському Союзові. Дорога Надіє Костянтинівно, прийміть наш рапорт, підбадьорте нас Вашою відповіддю в нашій дальшій роботі. Тепер готуємося до влаштування дитмайданчика на літній період 1937 року і беремо зобов'язання, що на 20 квітня приведемо в справжній культурний вигляд наш майданчик». (Стоїть 13 підписів). (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 269).

ДО А. Ф. УЛАНОВА (стор. 634)

У листі до Н. К. Крупської А. Ф. Уланов описує своє тяжке дитинство, боротьбу за шматок хліба. Батьки його були алкоголіки. Вчитися йому не довелось. Хоч він і малописьменний, але в нього велике бажання стати письменником. Додає свої вірші (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 243—245, 367—374).

Лист до Саратовської міськради і Саратовського обкому ВКП(б) Н. К. Крупська написала на підставі відомостей, одержаних від Г. С. Морозової, бібліотекаря Саратовської школи № 36. У своєму листі від 20 червня 1936 р. Г. С. Морозова пише Н. К. Крупській:

«Я бібліотечний працівник м. Саратова. І хочу поговорити з Вами як в особистих питаннях, так і взагалі в питаннях, що стосуються бібліотек; погана у нас справа з кадрами у профспілкових бібліотеках, де часто не бібліотечні працівники, а просто письменні люди, від чого терпить робота робітничих бібліотек. Погано на деяких околицях міста, як Затон, де є одна невелика районна бібліотека, і селище Пролетарське, де зовсім не затвердили на цей рік бібліотеки. А селище росте з кожним днем. У цьому селищі немає ні театру, ні кіно, тільки дві школи, початкова і семирічка. Підлітки і взагалі населення селища, майже всі новоприбулі із сіл, мало чим займаються в години дозвілля, немає абсолютно нічого культурного. Місто — кілометрів за три-чотири, і селище живе своїм замкнутим життям. Я працюю в школі у цьому селищі і знаю його життя. Багато батьків дітей, які вчать у нас, з нетерпінням чекали відкриття бібліотеки в селищі, щоб хоча б було де почитати газету й журнал і взяти книгу, але міськрада не затвердила цієї бібліотечної одиниці, незважаючи на те, що є приміщення для неї. І ось зараз до мене йдуть за книгою і діти, тому що вони користуються канікулами, і батьки, що перебувають деякі у відпустці, а дехто просто почитати з нудьги, і викладачі, які теж у відпустці. Але ж бібліотека шкільного типу. З 1 липня я йду у відпустку. Багато дітей від нас підуть в інші школи. І ми, як правило, на літо збрали книги. Посилаємо в селище Юрші. Це теж кілометрів за три. Якось дико, т. Крупська! Адже Саратов великий культурний центр, а ось 6—7 тисяч карбованців пошкодували на бібліотеку в селищі...»

Далі Г. С. Морозова ставить питання про потребу підвищити плату бібліотекарям — вона, маючи 9 $\frac{1}{2}$ років стажу за фахом, одержує 181 карбованець, бібліотекар, який працює з нею, зі стажем 30 років, одержує 223 карбованці. Питає, як бути їй особисто — на бібліотечну роботу її висунуто з виробництва, освіта тільки 4 класи, спеціальної освіти немає, і тому немає надії на підвищення заробітної плати. Роботу свою дуже любить, практик хороший, міняти роботу не збирається, але матеріально живеться їй важко. І на закінчення Г. С. Морозова посилає Н. К. Крупській свої вірші, просить їх подивитися й сказати свою думку. Вірші її ніде не друкують, літературна консультація їй не допомагає. (Відповідь Н. К. Крупської Г. С. Морозовій див. на стор. 639). (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 162—165).

ДО ТОВАРИША ВОЛКОВА (стор. 640)

У листі на ім'я Н. К. Крупської тов. Волков пише: «Я працюю завідуючим школою в Углицькому районі, Ярославської області. У мене є непорозуміння з технічною службовкою такого характеру: вона справила два місцевих церковних свята в стінах школи в сво-

ій квартирі. Причому були гості. На одному святі гості валялись п'яні біля школи. Я проводив антирелігійну годину напередодні свята з дітьми. Діти бачили, як до технічної службовки йшли гості, і вказували на це. Питається, чи повинна так робити технічна службовка? Вона член спілки. Чи можна ставити питання про звільнення технічної службовки у зв'язку з тим, що вона справляла церковні свята в стінах школи? У нас антирелігійна робота занепала. У школах антирелігійних гуртків немає. А якщо де вони й є, то працюють слабо і без плану. У мене був гурток, але в зв'язку з святами, які справляла технічна службовка при школі, робота з гуртком дала мало користі...

Читав Вашу статтю, вміщену в газ. «Северный рабочий» від 2 травня ц. р.—«Піднести антирелігійну пропаганду». І ось питання про поведінку технічної службовки. Як у цьому разі зробити?» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 138).

ДО В. ЦЕХОВОЇ (стор. 641)

У листі від 27 червня 1937 р. на ім'я Н. К. Крупської В. Цехова пише:

«Я так боюсь писати Вам, але безмежний розпач все-таки спонукає мене Вас потурбувати. Боюсь, що Ви, може, й читати не станете... Мені 32 роки, я закінчила дев'ятирічку, після цього минуло майже 15 років... Я одружилась, одружена була недовго, трохи більше року, чоловіка поховала, залишилась з дитиною. Через кілька років я удостоїлась честі пережити сімейне щастя ще раз, пу й наситилась, задоволена надміру і вважаю, що для того, щоб так жити, як живу я і як живе більшість одружених жінок, не потрібні ні знання, ні здібності, навіть немає ніякої потреби таким жінкам, якщо вони неписьменні, ліквідувати її... Скільки б я не стояла біля ночов, скільки б не наймитувала у чоловіка, я нічого в нього, крім образ, не вислужу, нічого — ні пенсії, ні стажу. Не подумайте, прошу, що це, може, яка-небудь звичайна сімейна сварка, ні, я б не ризикувала в такому разі писати Вам...

Надіє Костянтинівно, я чудово розумію, що я пишу не те, не так, і, головне, не тим би топом мені слід було писати, але я зацькована і тому озлоблена людина, я й просити вас слід не вмію. Знали б Ви як можна змучити людину. У мене нема нікого — ні братів, ні сестер, ні навіть далеких родичів. Підтримати мене, допомогти, хоча б на перший час, нікому, а жити так, «спокоятися», як висловлюється мій чоловік, я більше не можу, і до того ж мені хотілося б добитись якої-небудь кваліфікації; якщо я не зумію попасти в педтехнікум, хоч як бажаю цього, дуже можливо я не складу іспитів, та що складу іспити на медсестру, я не маю сумніву, а після іспитів 2 роки навчання, тільки боюсь, що без засобів до існування, без сторонньої допомоги я загину, пропаду з дітьми, добиваючись незалежності, і я прошу Вашої поради. Може, мені треба було писати не Вам, але я не знаю кому, і до того ж Ви жінка, Ви краще зрозумієте. Якщо Ви, читаючи, подумаєте, що оскільки добиваєшся незалежності, то й добивайся самостійно, прошу, напишіть у відповідь хоч так, як подумаєте, але напишіть» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 106—115).

У листі від 15 серпня 1937 р. вихованці дитбудинку пишуть Н. К. Крупській:

«10 серпня ми, вихованці інтернаціонального дитбудинку № 2 м. Новочеркаська, прийняли від Вас привіт через нашого заст. зав. дитбудинком, яка була у Вас на прийомі в Наркомосі 11 липня 1937 р. Дорога Надіє Костянтинівно, як добре стало жити зараз, ось що нам дав наш дідусь Іллч, ось що нам дає весь Радянський уряд. З нас більшість була безпритульними і бездоглядними, а зараз ми живемо в добре обладнаному, гарному приміщенні, навколо нас м'які меблі, килими, піаніно і радіола. Наш дитбудинок інтернаціональний, ми дружною щасливою сім'єю живемо дев'ять національностей, ми всі свої дитячі сили віддаємо на навчання, щоб заповіти В. І. Леніна виконати,—ось наше основне завдання. Наближається 1 вересня, коли ми всі в своїх святкових костюмах підемо до школи і вперше в цьому році сядемо за парти і після літнього відпочинку ще краще вчитимемося. З кожним днем ми готуємося стати на пост відповідальніший і корисніший для нашої соціалістичної батьківщини. Наш дитбудинок має грамоту від Диткомісії ВЦВК, але у нас є хлоп'ята й дівчатка, які іноді пустують, вони просять не писати їхніх імен і дають обіцянку бути кращими, але є такі, з яких треба брати приклад: Шура Мартинов, Пак Зіна. Люся Гелеверя, Світлана Герасимова та інші. Надіє Костянтинівно, як нам хочеться бачити Вас, поцілувати Вас, як нашу рідну матір, але ми просимо Вас листуватися з нами, хоч рідко, але пишіть, а ми швидко Вам відповідатимемо. Ми знаємо, що Вам ніколи, але ми просимо Вас, дорога Надіє Костянтинівно, пришліть Вашу фотографію. А ми вишлемо—Вам усіх нас і наш дитбудинок.

Шлемо Вам наш піонерський палко сердечний привіт!» (Лист написаний від імені 120 вихованців дитячого будинку). (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 78—79).

ДО КОЛГОСПУ імені ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ (стор. 647)

У листі до Н. К. Крупської від 22 серпня 1937 р. І. Д. Савинков пише:

«Немає в мене ні батька й матері, ні братів, ні сестер. Одна надія на Вас. Прошу допомогти мені... Я дуже живу бідно, хоч мене колгосп ім. Червоної Армії взяв на забезпечення, але не вистачає в мене книг. Пришліть хоч Ви мені яких-небудь хороших з малюнками і з оповіданнями і з байками. Я ці книги дуже гаряче люблю, тому що вони мені дуже сподобались, хоч їх можна дістати де завгодно, але в мене не вистачає коштів. Прошу, будь ласка, пришліть, а то в нас бібліотека не працює, і там немає навіть ніяких книг, нічого почитати. Надіє Костянтинівно Крупська, прошу, будь ласка, хоч штук 5, а то просто велике горе, ніяк не можу купити. Я працюю сторожем у колгоспі (Червона Армія), але й колгосп не дбає про мене: ніяк не дає ні одягу, ні взуття, нічого». (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 76).

У листі до Н. К. Крупської жовтенята пишуть:

«Ми, жовтенята 3-ї середньої Ярцевської школи, шлемо Вам, жінці, відданий нашій улюбленій Батьківщині, полум'яному більшовику, наш братерський, жовтенятський привіт! Ми звертаємося до Вас з проською присвоїти нашій групі Ваше ім'я.

У нашій групі 40 чоловік. За місяць роботи нашої групи ми зробили багато. Зараз ми готуємося до зустрічі Великої річниці Жовтневої революції. Серед нас багато відмінників навчання, відмінників громадської роботи. У нашій групі під керівництвом наших вожатих-піонерок Віри Новгородської і Галі Кольцової працює хорівий і драматичний гурток. Ми вирішили купити альбом і відобразити в ньому життя Володимира Ілліча Леніна, про що просимо Вас допомогти нам, щоб краще відобразити його життя... До ХХ річниці Великого Жовтня ми випускаємо стінгазету. Під кінець навчального року найкращі жовтенята нашої групи вступають у ряди юних піонерів. З полум'яним привітом!» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 14).

ДО Є. П. БІРЮКОВОЇ (стор. 652)

Є. П. Бірюкова в листі від 1 листопада 1937 р. поздоровляє Н. К. Крупську з наступаючим святом ХХ річниці Жовтня, пише про себе, що працює педагогом-дошкільницею і вчиться у вечірньому медичному інституті, робота їй подобається. Сама вона виховувалась у дитячому будинку і пам'ятає піклування Н. К. Крупської та М. І. Ульянової про безпритульних дітей. «Нас багато, колишніх вихованців дитячих будинків,— пише Є. П. Бірюкова,— і всім нам дуже хотілося б знову зібратись разом з Вами... Це було б великим щастям і радістю» (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15, од. зб. 60, арк. 147—148).

ДО Т. В. СТЕФАНСЬКОЇ (стор. 656)

У листі до Н. К. Крупської Т. В. Стефанська, учителька з 14-річним стажем, просила порадити їй, що робити з 13-річним сином, учнем 7 класу: він погано вчився, весь час проводив на вулиці, хуліганів.

Після листа Н. К. Крупської, в якому вона просила, щоб син Стефанської написав їй сам, хлопчик прислав листа:

«Надіє Костянтинівно! Ви моїй мамі писали листа і просили, щоб я описав мої бажання, мое життя.

Насамперед я опишу школу, в якій я вчуся. Це — неповна середня школа-семирічка. Нам її недавно збудували, і ми в ній вчимося перший рік. За це я і всі діти дякуємо нашій партії і урядові, тому що мої товариші вчилися минулого року не в школі, а в конурі. Це хороша сторона нашої школи. Але поряд з цим у нас у школі нема й половини вчителів. Учитель з німецької мови виявився колишнім попом, і його зняли. Учительку з географії зняли за антипедагогічну роботу серед учнів. Учителька з зоології, хімії, ботаніки, малювання захворіла. Учителька з російської мови і літератури теж захворіла. З географії вчителя замінили, з російської

і літератури замінили, а вожатого піонерорганізації і вчительки з зоології та хімії не знайшли.

З гуртків у нас працює тільки транспортний.

Я люблю малювати, але гуртка малювання у нас немає, і я малюю тільки дома. Я часто пишу вірші, але літературного гуртка немає. Нарешті, нам з хлопцями сподобалось жонглювати. Ми сказали вчителям, і нам дозволили, але прибиральниці нас виганяли з класів віником і нам доводилось іти геть. З горем пополам ми підготувались до ялинки. І всім наш виступ сподобався. Ми вирішили програму зробити різноманітнішою, але нас знову вигнали. У Три-святській немає ні клубу, ні хати-читальні, і нам доводиться вечорами вештатись на вокзалі...

Ось мої оцінки за чверть:

Російська усна — добр.
" письмова — добр. пос.
Література — добр. відм.
Алгебра — погано погано
Геометрія — пос. добр.
Зоологія — добр. добр.
Історія — пос.
Географія — пос.
Фізика — пос. пос.
Хімія — відм. пос.
Конституція — добр.
Німецька — пос.
Дисципліна — погано погано

Дома, крім докорів, лайки, дорікань у ледарстві, нічого не чути... Якби мені дома весело жилося, може, й робота спорилася б. Не хочеться жити в своїй сім'ї, полетів би до веселих хлоп'ят, таких, як я, до громадської роботи, до веселого навчання і розумного відпочинку.

Жити хочу й веселитись
Між хлоп'ят веселих,
Хочу весело учитись
Я в школі веселій.

Г. Стефанський».

(ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 57, арк. 116—117).

Одержавши цього листа, Н. К. Крупська ще раз написала Т. В. Стефанській (стор. 671).

ДО А. А. ШИШКО (стор. 657)

А. А. Шишко в листі до Н. К. Крупської повідомляє, що вона вчителювала 13 років і дуже любила роботу. Втративши слух, змушена була залишити її. Інвалід другої групи, вона тяжко переживає відірваність від улюбленої справи. Хочє писати книжку про своє життя (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15, од. зб. 60, арк. 3—4).

ДО В. Ф. ЗАХАРЧУКА (стор. 658)

В. Ф. Захарчук, комсомолець, молодий учитель II класу, пише Н. К. Крупській, що він працює перший рік у школі після закінчення педагогічного училища, у класі в нього 50 учнів, з дисципліною негаразд. Він просить Надію Костянтинівну порадити йому, як налагодити виховну роботу (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15, од. зб. 60, арк. 43—44).

ДО З. С. САДИКОВА (стор. 660)

З. С. Садиков у листі від 5 грудня 1937 р. повідомляє, що, закінчивши в 1937 р. педагогічне училище, він почав працювати в Мішкінській середній школі Башкирської АРСР педагогом. Крім цього, працює старшим піонервожатим. У школі 160 піонерів. Він любить цю роботу, але розгортанню піонерської роботи заважає багато причин: немає піонерських галстуків, у с. Мішкіно немає піонерського клубу, де б діти могли повеселитися й погратися, у школі немає піонерської кімнати. Директор школи, райком комсомолу та райвиконком не звертають на це уваги і не хочуть допомогти налагодити роботу з піонерами (ЦДАЖР, ф. 7279, оп. 15, од. зб. 60, арк. 68).

ДО А. М. ДЕБОРИНА (стор. 662)

У доповідній записці В. І. Чарнолуського до Президії Академії наук СРСР «Завдання Всесоюзної Академії наук у галузі педагогіки і народної освіти» ставилось питання про організацію в складі Відділення суспільних наук окремої групи «Педагогіка і організація народної освіти», включаючи до її складу такі науки дисципліни: 1. Педагогіка і педагогічна психологія. 2. Організація і планування народної освіти. 3. Історія педагогіки і народної освіти. 4. Статистика, бібліографія і документація народної освіти. Далі В. І. Чарнолуський коротко характеризує завдання науково-дослідної роботи в галузі педагогіки і народної освіти, пропонуючи розгорнути цю роботу до 25-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. I, арк. 8—28).

Посилаючи доповідну записку В. І. Чарнолуського Н. К. Крупській, А. М. Деборін писав:

«Вельмишановна Надіє Костянтинівно! Пересилаю Вам записку В. Чарнолуського «Завдання Всесоюзної Академії наук в галузі педагогіки і народної освіти» з проською дати Ваш висновок. У разі позитивного вирішення питання про організацію в системі АН групи педагогіки Президія, звичайно, побажає, щоб Ви її очолили. З огляду на це я звертаюсь до Вас з проською висловитися по суті пропозиції В. Чарнолуського і вказати, які педагогічні сили можна було б залучити до роботи» (т а м ж е, арк. 7).

На копії листа Н. К. Крупської, яку вона послала наркомові освіти П. А. Тюркіну, є його резолюція від 4 січня 1938 р.: «Тов. Крупській. Надіє Костянтинівно, в записці Чарнолуського багато спірного. Але я також вважаю надзвичайно цінною і своєчасною постановку питання про включення Академії наук у роботу по розробці проблем радянської педагогіки та ін. Добре було б зустрітися з Чарнолуським після того, як буде розв'язане питання про утворення групи педагогіки (т а м ж е, арк. 6).

У листі до Н. К. Крупської від 13 січня 1938 р. М. І. Федорова-Шалаурова, розповідаючи про свою роботу, пише:

«Нам хочеться поділитися з Вами нашою радістю. 31 грудня в Будинку культури був бал-маскарад з преміями. Першу премію здобув мій хор, який складався з учениць: 14 чоловік Вельської школи дорослих. Показували давні усянянські вечорниці з самопрядками. Пряли, співали пісні старі, частівки і танцювали. Коли нас викликали на біс, то ми вийшли і я коротко змалювала попереднє тяжке життя усянянської жінки, підкреслюючи щасливе життя сучасної жінки, щасливої і культурної, складаючи щиру подяку партії і уряду за піклування про щастя й освіту неписьменних жінок. А публіці, що збиралася, від усіх нас виголосила, на усянянському діалекті, новорічне поздоровлення.

Здобуте преміювання дуже цінне для нас. Воно сприяє дальшому розвитку народної творчості. А мене подвійно тішить, як організатора хору. Скільки було покладено праці, немало перенесено й глузувань. Моя справа не завмер, а міцнішатиме, розвиватиметься. Наші виступи користуються дедалі більшими симпатіями публіки. Адже виступає малописьменний лікнеп нарівні з школами підвищеного типу і здобуває першу премію. А ще далеко більше я радію за своїх учениць, які свій маленький відпочинок жертвують справі народної творчості. День працюють на роботі, з 6-ї години вечора до 9-ї години — у школі вчать, а з 9-ї години до 11-ї години ночі — на репетиціях: охоче йдуть і акуратно їх відвідують.

Досі ніхто не цинив цих скромних трудівниць. Ця нагорода їх підбадьорила, додала самовпевненості і показала, що наш хор не звичайна забава, якою вважали їхні знайомі й рідні. Я самотня старуха, у мене немає ні сім'ї, ні рідних і особистого життя. Моя сім'я — моя рідна школа, якій я віддаюсь цілком. Усі прикrostі й радості моїх учениць — мої, з ними їх я переживаю спільно. Крім хору і постановок, у мене є ще робота — збирання етнографічного матеріалу і фольклору...

Вибачте нашу сміливість — Вас турбувати листом. Прошу прийняти моє запевнення й бажання: усі свої знання й останні свої згасаючі сили віддати на користь дорогій соціалістичній Батьківщині.

З найглибшою повагою до Вас — хор учениць Вельської школи дорослих та його керівниця — учителька М. Федорова-Шалаурова» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. 1, арк. 56—58).

ДО П. ЧЕЛИШЕВОЇ (стор. 668)

У листі на ім'я Н. К. Крупської П. Челишева пише:

«Надіє Костянтинівно, я до Вас звертатимусь як до рідної матері, тому що в мене її немає вже з дворічного віку. Зараз я працюю на піонерській роботі з дітьми командирів Червоної Армії, які відпочивають ціле літо в Криму. Я проситиму Вас, щоб Ви мені допомогли в моїй роботі. По-перше, напишіть мені свою думку, як я повинна працювати з дітьми командирів і що насамперед повинна я їм дати. Вже з 1 травня я прийматиму нові партії з усього

Радянського Союзу. Мені б хотілося, щоб ви мені прислали нових п'єс, ігор і пісень.

Надіє Костянтинівно, дайте відповідь Ви мені, хоч Ви зробіть мені таку радість на все мое життя.

Я комсомолка з 1929 року. До цього часу, тобто до вступу в комсомол, була 6 років піонеркою. Я все своє життя мріяла побачити Вас, і мені так і не довелося, але мене одне тішило, що Ви мені відповіли на мого листа, який я Вам писала в 1935 році... Я дуже і дуже прошу, щоб Ви мені відповіли» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. I, арк. 53).

ДО В. О. МОЖЕЙКА (стор. 670)

У листі на ім'я Н. К. Крупської від 30 січня 1938 р. В. О. Можейко пише:

«Дозвольте мені звернутися до Вас, як до людини, що має багатий педагогічний досвід, з проською допомогти мені порадою в справі виховання і навчання маленького громадянина нашої країни.

Восьмий рік я працюю в школі. Непогано знаю дітей, їх прагнення, запити, особливості віку. Доводилось зустрічати дітей різних темпераментів і здібностей.

У 1930 році у нас народився син Саша.

Фізичний розвиток його йшов нормально... У три роки хлопчик починає вирізувати з газет малюнки, великі букви... Одного разу, це було в дні врятування челюскінців, мій син підносить мені сюрприз: розгортає газету і починає читати. Йому було тільки чотири роки. Я здивувався. Ми працюємо з дітьми роками, перш ніж вони почнуть правильно читати... Минали роки. Хлопчик захоплювався літературою. Не раз я заходив у безвихідь. Дехто радив не давати дитині читати. Але він нишком і далі захоплювався читанням...

Я вважав, що син має здібності тільки в галузі літератури. Він займався тим, що його цікавило. Я не заперечував, але й не залишав його без контролю. Так непомітно хлопчик ознайомився з Пушкіним, Лермонтовим, Некрасовим, Гоголем, Горьким, Островським. Ознайомився з історією, географією, природознавством. Диктанти, які я давав у класах, виконував відмінно. Це мене особливо дивувало. Ми боремося за письменність, але іноді бувають казуси, коли учень VII класу робить непростими помилки.

З минулого року, непомітно для себе самого і для нас, син знайомиться з математикою. І тут дивовижні результати. Звідси я зробив висновок: значить, здібності у дитини всебічні. Зараз я, як педагог і батько, дуже турбуюсь про перспективи навчання і виховання сина. Йому 22 квітня ц. р. міне вісім років, а знань у нього приблизно на чотири-п'ять років більше. Як бути в даному разі? За віком його можна прийняти тільки до першого класу. Затримати або, так би мовити, сповільнити темпи його розвитку,— справа дуже складна...

Без Вашої допомоги, без Вашої поради, Надіє Костянтинівно, мені просто-таки важко щось вирішити» (ЦПІ ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. I, арк. 132—135).

У листі від 20 лютого 1938 р. Ера пише: «Я посилаю пухові шкарпетки для того, щоб Ви їх переслали іспанським дітям.

Рідна Надіє Костянтинівно, Ера і Жан Шубіни посилаємо Вам маленький наш подарунок — пухові рукавиці. У нас є двоє пухнатих кролів, яких я і мій брат Жан дуже любимо. Дорога Н. К., Ви дуже багато приділяєте уваги нам, піонерам і жовтенятям. Ви наш найкращий друг. Коли одержите посилку, повідомте на адресу: Йошкар-Ола, Волкова вул., 21, Ері Шубіній. Учениця II класу *Ера Шубіна*» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. I, арк. 221—222).

ДО ПІОНЕРІВ І ШКОЛЯРІВ ІСПАНЬСЬКОГО ДИТЯЧОГО БУДИНКУ № 2 (стор. 675)

Лист Н. К. Крупської, що публікується тут, написаний у відповідь на лист дітей, було перекладено на іспанську мову і послано дітям. Н. К. Крупська завжди виявляла любов і велике піклування про іспанських дітей, які живуть в СРСР, що видно з листів, які ми публікуємо (див. також стор. 712). Після смерті Н. К. Крупської в «Пионерской правде» був опублікований лист дітей з ленінградського 9-го дитячого будинку іспанських піонерів. Висловлюючи ставлення всіх іспанських дітей до Н. К. Крупської, вони писали: «Ми, діти республіканської Іспанії, добре знали Надію Костянтинівну Крупську. Ще в Іспанії ми багато чули про неї від наших матерів і батьків. Її ім'я ми завжди вимовляли поряд з ім'ям нашої Долорес Ібаррурі» («Пионерская правда» № 29 від 28 лютого 1939 р.).

ДО КОЛГОСПНИКІВ, КОЛГОСПНИЦЬ, УЧИТЕЛІВ І КУЛЬТАРМІЙЦІВ БОРОВЕЦЬКОЇ СІЛЬРАДИ (стор. 676).

У статті «Лист Н. К. Крупської сокольським колгоспникам» (газ. «Красный Север» № 44 від 21 лютого 1959 р., м. Вологда) директор Вологодського обласного краєзнавчого музею Г. Соколов пише:

«На початку 1938 р. органи народної освіти і громадськість Вологодської області проводили велику роботу по здійсненню рішення ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про роботу з навчання неписьменних і малописьменних», прийнятого 16 січня 1936 р.

29 січня 1938 р. колгоспні збори в сільгоспартілі імені XVII партз'їзду Боровецької сільради Сокольського району, Вологодської області, прийняли звернення до всіх робітників, колгоспників і громадськості Сокольського району, в якому говорилось, що колгоспники сільгоспартілі XVII партз'їзду охоплюють навчанням усіх неписьменних і малописьменних, кожному школу забезпечать необхідним інвентарем і письмовим приладдям. Навчання всіх неписьменних намічалось закінчити до 1 липня 1938 р. і до 1 січня 1939 р. ліквідувати малописьменність.

5 лютого 1938 р. обласна газета «Красный Север» опублікувала звернення пленуму активу Боровецької сільради Сокольського району спільно з активом і громадськими організаціями до всіх сільрад Вологодської області.

У цьому зверненні («За суцільну письменність») говорилось:

«Ми закликаємо всі сільради Сокольського району і всієї Вологодської області відгукнутися на наш заклик. Розгорнемо соціалістичне змагання за бригаду, колгосп суцільної письменності, за виконання рішень РНК і ЦК ВКП(б) про завершення ліквідації неписьменності і малописьменності».

Про цей чудовий почин і говорить у своєму листі Н. К. Крупська.

ДО ЛЕНІНГРАДСЬКОГО ІНСТИТУТУ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ (стор. 680)

20 грудня 1918 р. у Петрограді був відкритий за постановою Ради Народних Комісарів Союзу Комун Північної області Інститут позашкільної освіти. У 1924 р. його було перейменовано в Педагогічний інститут політосвітроботи імені Н. К. Крупської, а в 1925 р.— у Комуністичний політико-освітній інститут імені Н. К. Крупської. У травні 1941 р. за постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР Комуністичний політико-освітній інститут реорганізовано в Ленінградський державний бібліотечний інститут імені Н. К. Крупської.

ДО Є. М. КАРІНОЇ (стор. 685)

Лист Н. К. Крупської, що публікується тут, є відповіддю на лист Є. М. Каріної, в якому вона розповідала про свою роботу, ділилась спогадами, з гордістю повідомляла, що недавно була атестована, є членом виборчої комісії.

ДО Д. УЛАНОВА (стор. 687)

Журнал «Счастливое детство», який прислав Н. К. Крупській учитель Д. Уланов, вона послала в літературний гурток Московського Будинку піонерів (див. стор. 698).

ДО ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО КОМІТЕТУ БОНДЮЗЬКОГО ЗАВОДУ (стор. 688)

Лист, що публікується тут, Н. К. Крупська написала на підставі одержаного нею повідомлення директора середньої школи дорослих Бондюзького заводу П. Х. Дедюнова про те, що райвно не займається школами дорослих: незважаючи на те, що до початку навчального року залишився тільки один місяць, школа не має приміщення, викладачів нема. У школі повинно бути 10 класів, 220 учнів (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. II, арк. 319).

ДО ТОВАРИШКИ ЧУХАРЕВОЇ (стор. 689)

У листі від 29 липня 1938 р. тов. Чухарева пише Н. К. Крупській:

«Я до Вас звертаюсь, як до найкращого педагога у навчанні дорослих. Я хочу з Вами поділитись своїм досвідом і дістати деякі вказівки в моїй справі. До багатьох я зверталась, просила поради, але мені говорять одне й те саме — все те, що я вже знаю і застосовую в своїй практиці.

Я працюю організатором шкіл дорослих, неписьменних і малописьменних у місті Вольську на цемзаводі «Більшовик» ось уже два роки. Прийняла я за списком, яких треба навчати, 1080 чоловік. Навчила 576 чоловік. Залишилось на 1/IX — 175 чоловік. На заводі у нас велика плінність робочої сили. З основним кадром я спра-

вилась. Пройшовши мої школи, вони змогли піти в школи технічному, а частина вчиться в школах підвищеного типу.

Усі робітники, які вступають на завод, проходять через мої руки. Відділ кадрів за наказом директора направляє до мене на перевірку знань. Я проказую їм диктант, даю приклади й задачі, читаю з ними і роблю свій висновок. У себе завела облік вступників, яких треба вчити. Іду з списком у цех, довідуюсь, у чію зміну його направив начальник, і запрошую його до школи. Він іде зі мною перший раз до школи, або даю адресу школи, і вони самі приходять. У цеху мобілізуеш навколо цього питання всю громадськість, починаючи від профорга і кінчаючи начальником цеху. Школи у мене укомплектовано за знаннями. Я так вивчила своє виробництво, що знаю, скільки людей повинно прийти кожного дня і навіть кожної зміни і в кожного викладача. Свої списки я звіряю з змінними майстрами і з табельною 2 рази на місяць, це допомагає виявити переміщення по змінах і цехах. Та ось що є злом у моїй роботі — коли людей перекидають. Люди перестають ходити, з хороших стають поганими.

На другому пленумі ЦК цементників, де я звітую за свою роботу, в резолюції є пункт § 13, який закликає подавати нам практичну допомогу, а не гальмувати.

З обліком справу в нас налагоджено добре, але з відвідуванням погано. От (конкретно) наприклад: Калашникову, робітницю випалювання, неписьменну, протягом навчального року 1937/38 перекинута в четвертий цех: починаючи з бондарні, в шиферний, відправки і випалювання. Людина вона така, що дуже важко йде на навчання. Вдова, троє дітей. Живе в нестатках. При чоловіку до неї прикріпляли додому, до дітей давали няню, та ось уже третій навчальний рік ходить і цифр до десяти не знає, букви знає всі, а писати навчилась тільки прізвище: «Досить для мене, мені дітей треба вчити, а я однаково нічого більше не навчусь». І от таких: Гладіліна, Чумікова, Машкіна і т. д. — в кількості 15 чоловік. Викликала на пленум. Там теж та сама улюблена пісенька: «Я не піду, з мене досить». «Умію розписатись і в інститути не піду».

В основному я по лікнепу працюю з 1935 року, але з перервами. Люди ці ще й тоді починали вчитись... але з того часу всі нічого не знають. Я хотіла б від вас дістати яку-небудь пораду... Що робити з такими, як Калашникова, Гладіліна, Чумікова, Машкіна і т. д.?» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. III, арк. 19).

ДО І. І. ЛЕВЧЕНКА (стор. 694)

У листі від 18 вересня 1938 р. тов. Левченко пише, що директор музею Л. М. Толстого Л. П. Морозов повідомив його про те, що Надія Костянтинівна висловила думку, що бажано було б написати працю про педагогічні погляди і діяльність Л. М. Толстого. Працю на цю тему Інститут шкіл Наркомосу РРФСР доручив йому, Левченкові, і він просить повідомити, чи зможе прийняти його Надія Костянтинівна для розмови з цього питання. Тов. Левченко незабаром приїхав до Москви і його прийняла Н. К. Крупська (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. III, арк. 191).

Тепер І. І. Левченко — персональний пенсіонер.

Лист, що публікується тут, Н. К. Крупська написала в зв'язку з одержаним нею листом від Віті Жажина, який писав:

«Здрастуйте, Надіє Костянтинівно Крупська! Насамперед я хочу повідомити Вас про мою гірку долю і хочу охарактеризувати сам себе. У 1937/1938 навчальному році я вчився в II класі Мозалевської початкової школи, і за мною спостерігались пустощі. Коли на мене викладач тупіє ногою, то я зараз же заспокоююсь, а під час перерв до мене хлопці почнуть чіплятись, то я спочатку піду в учительську кімнату і почну скаржитися вчителям, то на мене завідуючий скаже: «Тебе, Вітю, слід, ти пустуєш на уроках». Тоді ми з хлопцями відміщаємо (відомщаємо.— В. Д.) тому, хто бив мене. За це за все мене в цьому навчальному році не прийняли до школи. Мене й мамка водила до школи, просила завідуючого, щоб прийняли в 2-й клас. Завідуючий сказав, що не прийму. Я живу в Радянській країні. Нам дано найкраще життя в усьому світі. А мені одному заступили дорогу, не дають мені вчитися і хочуть мене зробити нещасною людиною. Надіє Костянтинівно, я коли прочитав Ваше звернення в газеті до всіх учнів, то я тепер кожного дня плачу, що я тепер не учень. Я тепер усе усвідомив і кину пустувати, вчитимуся, добре поводитимусь на уроках, а також і на перервах, добре слухатимусь і поважатиму вчителів, буду найкращим учнем у школі. Тільки, Надіє Костянтинівно, вибачте все це і напишіть у нашу школу, щоб мене прийняли до школи. Я ще встигну тоді принести подарунок матері-Батьківщині на честь 21-ї річниці Жовтня.

Надіє Костянтинівно, я ще раз вибачаюсь перед Вами, що я добився виключення із школи. Я тепер став хорошим хлопчиком і усвідомив, що невченому дуже важко. Я коли вчився, то я щодня узнавав багато нового й корисного для мене. А тепер я зовсім темна людина й нещасна, Надіє Костянтинівно, дайте Ви мені хоч світле життя. Я прогаяне надолужу і дам зразки в своїй роботі» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. III, арк. 104—105).

Одержавши листа від Н. К. Крупської, В. О. Давидов прийняв Вітю Жажина до школи і написав про це 15 листопада 1938 р. Надії Костянтинівні листа. У ньому він писав: «Вітю до школи я прийняв, більше таких помилок допускати не буду. Та якщо Вітя поводитиметься не так, як він дав обіцянку в своєму листі, то я все-таки знову писатиму Вам» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. III, арк. 224). Відповідь Н. К. Крупської В. О. Давидову див. на стор. 704.

ДО М. Ф. НІКОЛЄВОЇ (стор. 699)

У листі до Н. К. Крупської від 21 жовтня 1938 р. М. Ф. Ніколева пише:

«Звертаюсь до Вас від імені всіх працівників музею «Домик Лермонтова» з двома просьбами. Будемо безмежно вдячні Вам, якщо не відмовитесь виконати їх.

Нам необхідно до Жовтневих свят закінчити в музеї відділ «Лермонтов і сучасність». Надзвичайно важливо було б вмістити в числі експонатів поряд з цитатами із статей Горького й Луна-

чарського і Ваш автограф. Навесні Ви у відповідь на мій лист написали про своє ставлення до поезії Лермонтова, і Ваш відзив, короткий і влучний, простий і глибокий, справив на мене і на моїх товаришів по музею радісне враження, і ми, екскурсоводи музею, на закінчення своїх пояснень, говорячи про ставлення Радянської влади до спадщини геніальних людей минулого, посилаємося й на Ваші слова. Якби Ви, дорога Надіє Костянтинівно, бачили, як поживаються обличчя у слухачів, коли вони чують відзив таких улюблених людей, якими є для всіх Ви і Володимир Ілліч! Провівши бесіду за це літо з тисячами відвідувачів, я бачу, що більшість, особливо робітники та молодь, люблять і цінять Лермонтова... Але виставити кінець Вашого листа до мене на стінах музею я не зважуюсь без Вашого дозволу. Крім того, Ви, можливо, для експоната додасте ще два-три слова. Ось останні рядки Вашого листа, що стосуються Лермонтова: «Особливо мені подобались «Мцирі» і «Демон». Я їх знала напам'ять. Чому мені так подобався Лермонтов, не знаю. Впливу дорослих тут не було. Пам'ятаю мої суперечки з однією дівчинкою знайомою, хто краще — Пушкін чи Лермонтов. Я любила більше Лермонтова. Володимир Ілліч також любив Лермонтова, але теж якось «стихійно». Приваблювала нас замолоду, очевидно, сміливість і сила почуття, такі яскраві у Лермонтова». Ви вжили вираз «приваблювала нас замолоду» — мимоволі постає питання: а тепер хіба ні? Бунтарське ставлення Лермонтова до всього дрібного і пошлого в житті, прагнення до грандіозних цілей життя так гармоніює з революційною епохою, що його в будь-якому віці люблять. Будьте такі ласкаві, Надіє Костянтинівно, порадуйте і відвідувачів музею, і нас, працівників його, дозволивши читати Ваше ставлення до поезії Лермонтова в автографі.

Відвідують наш музей приїжджі з усіх кінців Союзу і кількість їх величезна: до кінця року — ще більше 2-х місяців, а кількість відвідувачів досягла вже 75 тисяч замість намічених за планом 65 тисяч. А наступного року, у зв'язку з 125-річчям ювілеєм з дня народження Лермонтова, буде ще більше. Як добре було б, якби Ви наступним літом приїхали б на один з мінводівських курортів і відвідали б наш музей, — от було б свято для всіх!

Тепер друга просьба, але перш ніж викласти її, я поясню Вам, чим вона викликана.

Музеєві необхідно придбати книги, що входять у коло читання Лермонтова російською та іноземними мовами. Дирекція музею зверталась до Всесоюзної Книжкової Палати, до Ворошиловської і П'ятигорської бібліотеки, зустрічала всюди дуже співчутливе ставлення, але не всі бібліотеки мають те, що потрібно музеєві. Нас повідомили, що в архіві Пензенської міської центральної бібліотеки є дуже багато книг іноземними мовами. Я поїхала в Пензу. Як виявилось, там небагато було з того, що потрібно музеєві, але все-таки пощастило відібрати 23 книги, з яких особливо цінні для музею Шекспір, Байрон і Вальтер Скотт англійською мовою видань 35 і 37 років. Тому що директор бібліотеки був у від'їзді, передачу книг музеєві відклали до його приїзду. Через кілька днів після мого повернення в П'ятигорськ музей одержав повідомлення від Пензенської бібліотеки, що книги не будуть вислані, тому що потрібні бібліотеці. Це

звичайне явище: річ лежить без ніякого вжитку, ніхто на неї не звертає уваги, не цінить зовсім, та як тільки хтось захоче її придбати, за неї хапаються і прокидається власницьке почуття. Для чого бібліотеці, завдання якої в живому, постійному обміні книг у руках читача, книги вид. 30-х років, якщо в ній є ті самі книги в прекрасних пізніших виданнях? Крім того, Шекспір і Байрон, які нам конче потрібні, тому що їх Лермонтов виписував через бабусю суди, в П'ятигорськ, є у них в двох суміжних виданнях — 1835 і 37 років. Жодного читача ці книги не знайдуть, або дуже мало. Тоді як у П'ятигорському Лермонтовському музеї ці книги ожили б в очах відвідувачів музею, надали б життя письмовому столу Лермонтова і викликали б ще більше відчуття близькості до поета, що, за моїми спостереженнями, так облагороджує впливає на відвідувачів. Це так потрібно, що ми дозволяємо собі потурбувати Вас своєю проською зробити розпорядження директорові Пензенської миської центральної бібліотеки тов. Федорову, щоб він прислав нам на 7 листопада відібрані книги, крім Вольтера і Руссо, які нам дасть Книжкова Палата і П'ятигорська бібліотека» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. III, арк. 165—167).

ДО С. М. ПИРОЖКОВА (стор. 702)

У листі від 30 жовтня 1938 р. С. М. Пирожков пише:

«У мене з директором Главінським з приводу одного положення з Вашої замітки в «Піонерской правде» — «Знання потрібні в житті, як гвинтівка в бою» — сталася невгода.

Ви пишете, що діти встають, коли входить і виходить учитель. Ми, тобто директор Єленської середньої школи Главінський і я, так і вирішили: діти встають, коли входить і виходить учитель.

Та ось 29/X у восьмому класі учні мені заявили: «Михайло Іванович нам сказав, щоб ми не вставали. Це, каже, робить на уроках Степана Миколайовича, а коли я виходжу після уроку, то не вставайте».

Я з цього приводу розмовляв з директором у його кабінеті. Він підтвердив, що запропонував учням не вставати, коли він виходить, але про мене, мовляв, нічого не говорив. Тоді я зажадав від директора пояснення його поведінки, бо вона дезорганізує учнів і негативно відбивається на дисципліні, указав йому, що ці порядки завів він сам у школі і послався на статтю Вашу.

Директор почервонів дуже, помовчав, а потім заявив: «Те, що надруковано в «Піонерской правде», ще не закон. Я не одержував про це розпорядження від НКО...»

Я був здивований... А чому ж вірити тоді в газетах взагалі? Мені все це тепер заважає в роботі, учні питають: «Чого це М. І. скасував раптом вставання? А як в інших класах?»

Я зав. навчальною частиною школи. Для мене все важливо, кожний гвинтик... Чи треба було тоді город городити?!

Я прошу від Вас, Надіє Костянтинівно, роз'яснень...» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. III, арк. 205—206).

ДО М. О. НІКІТИНОЇ (стор. 707)

У листі на ім'я Н. К. Крупської від 12 грудня 1938 р. М. О. Нікітіна пише:

«Перш ніж просити, я повинна сказати, що я за людина, яка хоче з Вами розмовляти. Я бібліотечний працівник. Насилу здобула освіту вчительки. Учителькою була 11 років у дуже глухому селі. Справу вчительську дуже любила, а головне, дуже любила дітей. Хвороба матері змусила мене залишити село, і я переїхала жити в своє рідне місто. Тут мене в 1920 році призначили зав. бібліотечною секцією. У мене було 15 сільських бібліотек і 84 хати-читальні. Бібліотеки і хати-читальні працювали відмінно. Деякі з моїх бібліотекарів працюють професорами. Так я працювала до 23-го року. У 23-му році бачилась з Вами, Надіє Костянтинівно, і перші Ваші слова були: «Як бібліотекар, так і в окулярах». Я бачилась з Вами тепер навесні на з'їзді політосвітпрацівників. Була разом з відмінниками-бібліотекарями у Вас на прийомі. Разом з Вами фотографувалась. Недавно проїздом з Кавказу 4 грудня я була у Вас в Наркомосі. Бачилась з тов. Гроссман, але Вас бачити не довелося... З 1920 року я не залишала бібліотечного фронту. Весь час працюю зав. бібліотекою на одному місці — в нашому глухому далекому містечку. Бібліотека з 6000 книг зросла до 30 000, з маленької кімнати виросла в двоповерховий будинок. При бібліотеці є дитячий відділ з дитячою читальнею. Бібліотеку люблять дорослі й діти. Читачів налічується близько 3000 чоловік.

Тепер говоритиму про те, що мене хвилює і вдень і вночі. Думка про хлопчика, мого племінника, не виходить у мене з голови. І хвилює не тільки тому, що це стосується одного хлопчика, дорогого мені, а взагалі багатьох хлопчиків. Чому я говорю хлопчиків, тому що дівчатка рідко хворіють на цю хворобу. Поясніть, чому діти з хороших стають поганими й негідними людьми: злодюжками, хуліганами і взагалі грубими. Батько хлопчика — сезонний робітник, маляр. Мати — проста жінка, малоосвічена. Батько під час роботи випивав, але небагато. Незважаючи на випивку, він дуже ніжно любив дітей, і діти його не боялись. Усе виховання їхнє виявлялось у ласці й любові, ніякою системою вони не керувались. Я теж любила Вовку, дарувала йому хороші книжки, корисні ігри: шахи, балалайку, гітару та ін. ...Вова Нікітін був дуже ніжною дитиною. У чотири роки він навчився читати, у п'ять років складав промови і говорив з трибуни, улаштовував ленінські кутки. Дуже любив природу (ліс, поле й річку)...

У школі до половини 5-ї групи вчився добре. Цікавився Пушкіним. Улаштував у себе куток Пушкіна. Всіляко старався намалювати портрет Пушкіна, але він йому не вдався. Зате добре зробив макет села Михайловського і скульптуру до твору «Руслан і Людмила» — «Край лукомор'я дуб зелений». Малював він завжди відмінно.

Чи можна було подумати, щоб з нього міг вийти злодюжка-хуліган?.. Дома Вова поводився пристойно: був слухняним і не грубим.

Вперше про злодіяство він дізнався від хлопчика-сусіда, який був сиротою (не було матері). Батько на нього не звертав уваги і зовсім не дбав про нього. Хлопчик жив бездоглядним. Він багато розповідав Вові про свої пригоди. На вулиці теж не було хороших

дітей. Вові довелося вести знайомство з безпритульними, книжки про безпритульних читав з захоплюючим інтересом. Дуже дружив з дітьми з дитячого будинку, саме з тими, яких важко було виховувати. Навесні цього року Вова подружився з хлопчиком, який жив у колонії 2 роки і був старшим від Вови на 3 роки. Вові 14 років. Він привчив його ходити по ресторанах, пити вино, але все це під виглядом прогулянок. Вова не виказував цього хлопчика. Коли я питала: чий це хлопчик? — він говорив, що не знає. Батько пристрашив Вову і перестав пускати його з дому пізніше восьмої години. Незважаючи на це Вову забрали в міліцію за крадіжку в якомусь місці, я не знаю. Вова був не один, але взяли тільки його і потім ще взяли хлопчика. Спочатку Вова дуже плакав, і, за словами очевидців, начальник дуже жалів Вову. Протримали в міліції Вову майже місяць. Два тижні він сидів зовсім один. Вові не давали ні хорошої книжки, навіть харчів добрих не приймали. Палити не дозволяли. Потім, за словами декого з людей, стало відомо, що Вова почав бешкетувати, і симпатії до нього змінилися. Багато в місті злодюжок-дітей, і злодійство не припиняється. Чим пояснити це, я не знаю.

Вову вислали зовсім одного, не попередивши про це батьків. Деякі діти бачили його під час відправки і коли звернули на нього увагу, то кажуть, що він зайшовся диким реготом. Усім нам важко, ми не знаємо, де він і що з ним. Невже він залишиться таким і не зрозуміє, що таке хороше життя? Невже притупились у ньому всі тонкі почуття, такі властиві дитячому віку? Що штовхало його на злодійство? Він не терпів нестатків! Що зробити, щоб наші діти були хорошими, порадьте!.. Мені хотілось вилити своє горе тому, вище кого в цій справі я не знаю» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. III, арк. 268—269).

до В. І. СОЛОВЬОВА (стор. 711)

У листі на ім'я Н. К. Крупської від 15 січня 1939 р. В. І. Соловйов пише:

«Надіє Костянтинівно, хочу Вас потурбувати в одному питанні навчальної педагогічної роботи. У нас в 2-й авіашколі ДПФ провадяться самозвіти викладачів на відкритих нарадах у присутності курсантів і викладачів. На нараді вказують на недоліки роботи викладачів курсантів та адміністрація. Як Ви вважаєте — правильна така постановка питання чи ні? Я вважаю неправильним, можливо, я помиляюсь, мені здається, що при такому обговоренні авторитет викладача втрачається, як би він потім не старався поліпшити педагогічний процес, однаково, в учнів залишається попередня думка. Я думаю, що Ви в цьому питанні не відмовите сповістити.

Викладач з моторів і літаків 2-ї Тамбовської авіашколі ДПФ *Соловйов Володимир Іванович*» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. IV, арк. 23).

до ДИТЯЧОГО БУДИНКУ ІСПАНСЬКИХ ДІТЕЙ № 1 (стор. 712)

У листі до Надії Костянтинівни іспанські діти писали:

«У день п'ятнадцятиріччя з дня смерті великого вождя пролетаріату всього світу Володимира Ілліча ми вперше проводимо піонерський збір, присвячений його пам'яті. Нам, іспанським дітям, дуже хочеться, щоб Ви, дорога Надіє Костянтинівно, близький друг

і соратник Володимира Ілліча, розповіли нам про життя і діяльність нашого Леніна, якого люблять усі народи. Просимо Вас прийти до нас на піонерський збір 22 січня, дорога Надіє Костянтинівно, і ми Вам розповімо про життя маленьких іспанців, які живуть на другій батьківщині. Бажаємо Вам здоров'я і з нетерпінням чекаємо Вашого приїзду. *Ваші маленькі друзі*» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. IV, арк. 26).

ДО С. ПЕСОЦЬКОГО (стор. 713)

У листі Стюпа Песоцький пише:

«Прошу Вас дати мені яку-небудь пораду. Я вчуся в 7-му класі Алпатовської неповної середньої школи № 5 Наурського баєвнорадгоспу № 2. За 5 і 6-й класи маю похвальні грамоти і преміювався ще дечим. Я дуже захоплювався читанням художньої літератури. І ось у 1938 році я почав писати свої власні вірші. Три примірники я посилаю Вам, щоб Ви оцінили мою роботу. І якщо вони підійдуть, надрукуйте їх. Прошу Вас у якому-небудь журналі. Навколишня обстановка і мої матеріальні і побутові умови мені далі не дозволяють учитись. Коли мені батько нагадав про це, я дуже замислився. Я вирішив тікати в Крим. Але до цього дня, в який я пишу Вам, я ще не зважився і написав Вам листа, щоб Ви мені дали пораду. Тікати від батька — це стати люмпен-пролетарем, бо мені яких-небудь 16 років. Я не маю ніякої кваліфікації і не зможу себе забезпечити цілком. І літературну справу я нізащо не наважусь кинути. Я мрію стати поетом. Але цього не дозволяє мені життя і весь навколишній світ. Я готовий усе своє життя присвятити літературі.

Тут:

Думкам моїм нема просвіту,
А я безсилий, як в неволі,
Все темне тут, у цьому світі,
Гірка мене чекає доля.

Прошу Вас не залишити моєї просьби без відповіді» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. IV, арк. 73).

ДО УЧНІВ VIII КЛАСУ СТАРОМІНСЬКОЇ ШКОЛИ (стор. 715)

Написавши листа учням, Н. К. Крупська того ж дня, 3 лютого 1939 р., написала Н. М. Парфьоновій — начальнику Управління середньої школи Наркомосу РРФСР: «Товаришко Парфьонова, діти пишуть, що школу, очевидно й бібліотеку, закрито у вихідні дні. Чи так це? Чи не можна тут чогось зробити?» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. IV, арк. 76).

ДО ЮРИ ЯКОВЛЕВА (стор. 716)

У листі до Надії Костянтинівни Юра пише:

«Здрастуйте, Надіє Костянтинівно! Я вчусь у 10-й початковій школі. Я хочу вступити в піонери, але мене не приймають, кажуть, що в мене є погані оцінки. Але я старатимусь. Я дуже, дуже стараюсь, але в мене завжди бувають помилки. Надіє Костянтинівно, Ви мені теж напишіть листа...

Надіє Костянтинівно, зробіть ласку, попросить нашого директора, хай він скаже нашій піонервожатій, щоб прийняли мене в піонери» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. IV, арк. 89).

ДО ВЧИТЕЛЬСТВА ПОЧЕПСЬКОГО РАЙОНУ (стор. 718)

Лист написано в зв'язку з проявленою вчительством визначною ініціативою про перетворення до 1 травня 1939 р. Орловської області на область суцільної письменності.

У «Зверненні вчителів Почепського району до всіх учителів початкових, неповних середніх і середніх шкіл Орловської області», опублікованому в газеті «Орловская правда» № 8 від 10 січня 1939 р., говориться:

«Усі 656 учителів Почепського району, зібравшись на свою районну нараду, одностайно взяли на себе зобов'язання взяти найактивнішу участь у роботі по ліквідації неписьменності, завершивши її не пізніше 1 травня 1939 р. ...Ми закликаємо всіх учителів Орловської області до більшовицької боротьби за повну ліквідацію неписьменності. Наша область у найкоротший строк повинна стати областю суцільної письменності».

Бюро Орловського обкому ВКП(б) та Оргкомітет Президії Верховної Ради РРФСР по Орловській області в спільній постанові від 10 січня 1939 р. схвалили ініціативу вчителів Почепського району і закликали всю інтелігенцію і комсомольців, усе письмене населення активно включитись у роботу по навчанню неписьменних з тим, щоб на 1 травня 1939 р. Орловська область стала областю суцільної письменності («Орловская правда» № 10 від 12 січня 1939 р.).

ДО В. ФОМІНА (стор. 719)

У листі до Н. К. Крупської В. Фомін пише:

«У цьому листі я посилаю Вам 6 моїх віршів. Я поет-початківець. Маю вже 48 творів, в яких, звичайно, чимало помилок. Освіта моя — 8 років. Через матеріальні умови я повинен залишити школу й піти працювати. Я вже вдруге перериваю навчання. Батька немає. Матері 53 роки. Тепер працюю над прозаїчним твором на тему «Юний патріот» — третій твір у прозі. Прошу Вас прислати мені відзив про вірші, указати помилки» (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. IV, арк. 113).

ДО УЧНІВ ГРЯЗОВЕЦЬКОЇ ШКОЛИ СЛІПИХ (стор. 721)

У своєму листі діти пишуть:

«Дорога Надіє Костянтинівно, шлемо Вам наш палкий привіт і бажаємо Вам бути здоровою. Ми, учні Грязовецької школи сліпих, дуже хотіли б розучити в нашому хорошему гуртку і виконати в день Вашого народження 26 лютого ті пісні, які Ви любите і які Вам особливо подобаються. Не відмовте нам у нашій просьбі, чекати-мемо Вашої відповіді.

З палким привітом учні школи: *Ліліна Нюра, Рухлова Дуся, Воробйова Віра, Граня Бриніна, Шура Юшкова, Валя Злобіна, Люба Козлова, Маня Єніфановська* (ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 58, ч. IV, арк. 135).

Г. Ф. Андреева, бібліотечний працівник з 12-річним стажем, просила Н. К. Крупську допомогти їй розвіяти сумніви в тому, чи правильно вона робить, залишаючись працювати на видачі книг:

«Роботою була задоволена. Працювала з творчим ентузіазмом, з душею, бо любила свою справу і пишалась нею. Була щаслива, бачачи, як на моїх очах зростає студентство. Жила їхніми вимогами, їхніми інтересами. Але останнім часом моє щастя порушилось. Зустрічаючи колишніх співробітників-бібліотекарів, я часто чую запитання: «Ви ще на видачі?!» У цьому запитанні чути подив та іронію. Я стараюсь довести перезагу своєї роботи, але пригадую свою ставку і стає соромно за свої 40 років. Люди давно зробили собі кар'єру бібліотекаря. Працюють систематизаторами, бібліографами, каталогізаторами. Невже я ні на що не здатна, крім видачі? Але я люблю цю роботу!

Пішла в іншу бібліотеку, сіла у відділ обробки. Працювала два тижні, послали знову на видачу, бо довідалися, що я добре знаю соціально-економічну літературу, а з цією літературою роботу в бібліотеці було поставлено погано. Отже, я від видачі — вона за мною.

За моїми спостереженнями, на видачі працюють не кращі бібліотекарі. Усі чомусь тікають з видачі. А треба було б найкращих ставити на видачу, а не «бібліотечних сухарів».

Робота бібліотекаря на видачі почесна, якщо бути справді бібліотекарем, а не подавальником. На новій роботі я спостерігаю, що багато читачів не вміють користуватись каталогами, енциклопедіями. У цьому винні ми, бібліотекарі.

А робота з журналами? Таке багатство, а його так мало використовують наші читачі. І все це залежить від нашого уміння подавати їх. Іноді після роботи йдеш і по дорозі посміхаєшся! Добре минув день. Багато задовольнила складних вимог читачів і заслужила «спасибі». Допомагає мені в цій роботі і натхнення, і інтуїція, а найголовніше — палке бажання задовольнити читача. А робота з газетою?! Адже не покладеш газети на стіл, не прочитавши її спочатку. Щодо жвавості роботи чи можна порівняти мою роботу з відділом обробки та бібліографії? А все-таки точить мене черв'як сумніву, що я до старості стоятиму на видачі. Але ж чим більше працюватиму на видачі, тим самим більше знатиму!

А тому я звертаюсь до Вас із своїми негодами. Прикро, що інші дивляться звисока на роботу по видачі. Працівники з видачі тікають. А я на видачі, «як риба у воді». Стомлююсь, але щаслива!» (Журн. «Красный библиотекарь», 1939, № 3).

ЩОДЕННИК ПОЇЗДКИ НА ПАРОПЛАВІ «КРАСНАЯ ЗВЕЗДА»

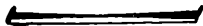
ПО МІСТАХ І СЕЛАХ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

(Півтора місяця роботи на літературно-агітаційному пароплаві ВЦВК «КРАСНАЯ ЗВЕЗДА» (стор. 727).

Під час поїздки в 1919 р. на пароплаві «Красная звезда» по Волзі і Камі Н. К. Крупська всі півтора місяця вела щоденник, записуючи день за днем усе, що привертало її увагу. Після приїзду до

Москви вона, опрацювавши щоденник, передала його наприкінці 1920 р. у Держвидав. Але тоді щоденник виданий не був. Довгий час не було відомо, яка доля цього рукопису, сама Надія Костянтинівна вважала його втраченим. Збереглося лише кілька сторіночок з початкового тексту рукопису, які й опублікувала Н. К. Крупська в 1932 р. під заголовком «Початок щоденника» (див. т. II Сочинений Н. К. Крупской, М.—Л., Учпедгиз, 1932, стор. 168—175). У тому самому році Н. К. Крупська написала про свою поїздку статтю «На Червоній зірці» (див. т. I цього вид., стор. 56—67). Недавно у відділі рукописів Інституту світової літератури імені О. М. Горького Академії наук СРСР серед матеріалів Держвидаву було виявлено рукопис усього (за винятком однієї сторінки) щоденника Надії Костянтинівни. Щоденник був опублікований у журналі «Новый мир», 1960, № 11.

Про поїздку Н. К. Крупської на пароплаві «Красная звезда» див. також у цьому томі телеграму товаришеві Леніну (стор. 188 та прим. до неї на стор. 765—766) і далші за нею чотири листи до З. П. Кржижановської (стор. 189—196).

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Академія комуністичного виховання імені Н. К. Крупської (до 1924 р.— Академія соціального виховання) — 235—236, 273—274, 569—570
Активність і самостійність учнів — 608—609, 618—619, 658—659, 707, 715
Антирелігійна пропаганда — 341, 640
Антирелігійне виховання — 186, 333

Б

Безплатність навчання — 214, 216, 224
Безпритульність, причини і боротьба з нею — 263—265, 502, 587, 593, 597, 610
Бібліотеки дитячі — 268, 280, 291, 377, 485—486, 522, 707
Бібліотеки і бібліотечна справа в СРСР — 178, 191—192, 253, 319, 327, 356—358, 359—360, 476, 488, 496, 505—506, 513—514, 515, 517, 519, 520—521, 522, 524, 527—528, 545—546, 547—548, 562, 571, 589—591, 605—607, 630, 636, 637, 722—723

Бібліотеки наукові — 276
Бібліотеки шкільні — 485. Див. також Дитяче читання
Бібліотечний технікум — 476, 510—511, 512, 605—607
Біологія в школі. Див. Еволюційна теорія.
Бойскаутизм — 184
Будинки і Палаци піонерів — 620, 650, 664, 669, 687, 698
Будинок працівників освіти — 474—475

В

Вечірньо-недільна школа за Невською заставою в Петербурзі (вечірні Смоленські класи) — 278—279, 317—318, 452—454, 477, 508, 527, 574, 584
Взаємодопомога учнів. Див. Дружба і взаємодопомога учнів
Вибір професії, профорієнтація — 207, 539
Вивчення мас, значення для політико-освітньої роботи — 361—362, 555—557, 570, 680
Виключення учнів із школи — 682, 697
Виховання, його суть, мета, завдання — 468, 550—551, 595,

705. Див. також Антирелігійне виховання, комуністичне, статеве, трудове, фізичне Виховання й освіта, їх зв'язок — 468

Відділи народної освіти — 195—196, 198, 733, 737—741, 743, 752—753

Вікові особливості дітей. Див. Діти, вікові й індивідуальні особливості та їх вивчення

Всебічний розвиток особистості — 466—467, 624—625

Всесоюзна Державна бібліотека СРСР імені В. І. Леніна — 496

Всесоюзний з'їзд профспілки працівників дошкільних закладів і дитячих будинків — 665—666

Г

Гімназії — 267, 323, 473

Гімнастика — 702

Головне управління професійної освіти (Головпрофос) — 417—419

Головне управління соціального виховання і політехнічної освіти дітей (Головсоцвих) — 282, 335, 384—385

Головний політико-освітній комітет (Головполітосвіта) — 206, 213, 347. Див. також Політико-освітня робота, суть, мета, завдання, стан

Горький О. М. і Крупська Н. К. — 168—169, 245, 311—312, 370—371, 380—381, 447—448, 485—486, 515—516, 571

Госпрозрахунок у школі. Див. Школа на госпрозрахунку

Гра — 466, 594, 608—609, 668, 702

Громадськість і народна освіта — 125, 194—196, 206, 212, 293, 335, 396—399, 404—405, 488—489, 492, 499, 502, 520, 541, 549, 550, 601, 633, 642, 665, 740, 750

Гуртки учнів — 618, 709, 715

Д

День радянської пропаганди — 190, 191, 197

Державна вчена рада (ДВР) — 305, 357, 385—науково-педагогічна секція — 223, 234, 235, 255—258, 282, 415. Див. також «На путях к новій школі» (журнал)

— програми ДВР — 223, 224, 229—230, 255, 293, 384

Дисципліна в школі — 284, 613, 627, 658, 702—703

Дитяча праця. Див. Праця дітей і підлітків

Дитяча та юнацька література — 174—175, 690. Див. також Бібліотеки дитячі; Бібліотеки шкільні

Дитяча творчість — 241, 267, 436, 440, 524, 558, 564, 632, 687, 698, 713, 714, 720.

Дитяче читання — 485—486

Дитячий колектив, шляхи і форми організації — 284—285. Див. також Шкільне самоврядування

Дитячі будинки — 250, 263—264, 383, 441, 493, 628—629, 646

Дитячі інтереси — 707

Дитячі кімнати і червоні кути — 457, 549, 550, 655

Дитячі містечка — 457

Дитячі садки — 274, 398, 586

Дитячі технічні і сільськогосподарські станції (ДТСГ) — 382, 608—609, 714

Діалектико-матеріалістичний світогляд, формування в учнів — 386, 468

Діти, вікові й індивідуальні особливості та їх вивчення — 174, 284, 302, 466—467, 483, 535, 558, 594, 705—706. Див. також Індивідуальний підхід до дітей; Нульові групи

— обдаровані — 629, 670

Див. також Дитяча творчість

Дослідні школи — 216, 230, 257

Дошкільне виховання — 373, 402, 594, 652. Див. також Дитячі садки
Другорічництво, причини, боротьба з ним — 301
Дружба і взаємодопомога учнів — 323—324, 341—342, 460, 493, 603, 708, 713, 715

Е

Еволюційна теорія — 386
Екскурсії — 531
— дорослих — 266
— шкільні — 335, 367

Ж

Жінка в СРСР — 307, 323, 328—329, 342—343, 414, 416, 445—446, 462, 488—489, 494—495, 498—499, 542, 549, 563, 579, 580, 587, 596, 641—642, 743, 748, 751
Журнали літературні, учнів — 687, 698

З

Загальне обов'язкове навчання — 314, 335, 396—400, 572
Зв'язок школи з життям — 293, 606—607

І

Індивідуальна робота з учнями шкіл дорослих — 537—538, 555—557, 689
Індивідуальний підхід до дітей — 302—303, 613, 628—629, 656, 658—659, 704
Інспектура з народної освіти — 255—256, 287—288, 397, 555—557, 705—706

К

Казка, її виховне значення — 576, 618, 710

Класова і станова школа — 315—316
Колектив дитячий. Див. Дитячий колектив, шляхи і форми організації
Колектив дорослих. Див. Особистість і колектив дорослих в СРСР
Комвузи — 237, 346. Див. також Академія комуністичного виховання імені Н. К. Крупської.
Комсомольська організація та її робота — 336, 365—366, 471, 567, 610, 695—696
«Комсомольская правда» (газета) — 567
Комуністичне виховання—284—285, 315, 322, 343, 398—399, 402, 460, 461, 466—467, 472, 501, 504, 509, 523, 543, 602—603, 604, 670. Див. також Піонерська організація та її робота. Комсомольська організація та її робота
Критика і самокритика — 631, 711
Крупська Н. К., автобіографічні відомості — 9—10, 11, 12—14, 15—16, 17—18, 19—20, 21—23, 24—25, 26—29, 30—32, 33—35, 36, 37—38, 39—40, 42—43, 44, 45—46, 47—48, 50—51, 52—53, 54—55, 56—57, 58—59, 61—62, 63—64, 66—68, 69, 70—71, 72, 73—74, 75—76, 77—79, 80—81, 82—83, 84—85, 86—87, 88—89, 90—91, 92—93, 94—95, 96, 97—98, 99, 100—101, 102—103, 104—105, 107, 111, 112—113, 114—115, 116—117, 121, 123—124, 125—126, 127—128, 129, 130—131, 132—133, 134, 135, 136—137, 138, 139, 140, 141—142, 143, 144—145, 146—147, 148—149, 150, 151—152, 153—154, 155—156, 157—158, 159—160, 162, 163—164, 165, 166—167, 168—169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 181—182, 184—185, 188, 189—190, 191—192, 193, 194—196, 200—

- 202, 215—217, 219—220, 221—222, 229—231, 234, 238, 242—244, 245, 246—247, 248—249, 250—251, 259—260, 261—262, 267, 268, 269—270, 271—272, 273—275, 278—279, 280—281, 292—294, 295, 304—306, 311—312, 317—318, 323—324, 331, 347—348, 352—354, 363—364, 370—371, 372, 380—381, 389, 401, 403, 436, 438—439, 442, 447—448, 450, 451, 452—454, 455, 473, 477, 478, 485—486, 494, 505—506, 507—508, 515—516, 523, 525—527, 534, 544, 569—570, 571, 574, 577, 596, 622—623, 635, 639, 677—679, 685, 686, 692, 694, 717, 727—754
- Крупська Н. К. і діти — 55, 78, 91, 174, 178, 241, 250, 263—265, 267, 268, 280—281, 291, 301, 332, 335, 338, 339, 340, 363, 367, 377, 383, 390, 393, 402, 406, 412, 422, 425, 426, 427, 431, 432, 435—437, 440, 441, 444, 459, 460, 461, 472, 493, 503, 504, 509, 523, 524, 529, 535, 540, 549, 550—551, 553, 554, 558, 561, 564, 565, 566, 576, 586, 593, 597, 610, 612, 613, 614, 620, 621, 632, 633, 646, 649, 651, 654—655, 656, 669, 673, 674, 675, 682, 683, 691, 693, 697, 698, 701, 704, 708, 712, 713, 714, 715, 716, 720, 721, 747—750. Див. також Безпритульність, причини і боротьба з нею; Діти, вікові й індивідуальні особливості та їх вивчення; Нульові групи; Піонерська організація, її робота
- Культармійці — 404—405, 423, 446, 580—581, 617, 676
- Культпохід — 301, 304—305, 309, 310, 346, 353—354, 373—374, 491, 494—495
- Культурна революція в СРСР — 181—182, 206, 259, 292—294, 295, 296—297, 309—310, 311—312, 352—354, 389, 399, 410, 428—429, 435—437, 445—446, 450, 469, 477, 488—489, 490, 515—516, 525—528, 542, 545—546, 572—573, 579—581, 596, 616—617, 718. Див. також Загальне обов'язкове навчання; Ліквідація неписьменності та малописьменності в СРСР; Національності СРСР, їх освіта

Л

Ленін В. І.

- біографічні відомості— 12—13, 15, 17, 19—20, 21—22, 24, 26—28, 30—31, 33, 36, 37—38, 39—41, 42—43, 45, 47—48, 50, 51, 53, 54, 56, 59—60, 61, 63—65, 70—71, 73—74, 77, 80, 85, 86, 90, 94, 97—98, 100—101, 104, 106, 108, 110—111, 112—113, 118—119, 121, 127, 129, 140, 144—145, 146—147, 151—152, 153—154, 155—156, 159—160, 166, 168, 170, 220, 234, 242, 244, 245, 311, 315, 317, 370, 380—381, 453—454, 601, 620, 684, 710
- Горький О. М. і Ленін В. І.— 108, 370, 380—381, 515
- про бібліотечну справу — 268, 496
- про культуру і народну освіту — 224, 255—258, 284—285, 292—294, 309—310, 323—324, 328—329, 352—354, 394, 399, 414, 420—421, 428—429, 445—446, 462, 463—464, 517, 543, 574—575, 602—603, 608—609, 616, 624—625, 669, 680—681
- про політехнічну освіту — 399, 624—626
- Ленінградський Державний комуністичний політико-освітній інститут — 680—681
- Ліквідація неписьменності і малописьменності в СРСР — 213, 298—299, 300, 304, 346, 394—395, 542, 552, 559—560, 601, 615, 616—617, 645, 663,

689, 718. Див. також Культармійці; Культпохід
Література художня, громадське і виховне значення—151—152, 174—175, 315, 351, 447—448, 449, 568, 577, 600, 618—619, 622—623, 634, 635, 639, 643—644, 690, 699—700, 713, 719

М

Малювання — 466, 558, 564, 632, 650, 698
Маркс К. і Енгельс Ф. про культуру і виховання — 417, 447—448, 468, 624
Математика, значення для розвитку особистості — 451
Мистецтво, виховна роль — 206, 447, 618—619. Див. також Література художня, громадське і виховне значення; Музика і співи
Міжнародний дитячий тиждень — 472
Музеї — 183, 662, 678, 690, 699—700, 717
Музика і співи — 36, 45, 55, 80, 132, 151, 280—281, 466, 668, 702, 721, 749

Н

Навчальні програми. Див. Програми шкільні
Нагороди і покарання — 289—290, 302—303, 430, 460, 658—659, 705—706. Див. також Виключення учнів із школи
Наочність навчання — 456
«На путях к новій школі» (журнал) — 216, 218, 223, 229—230, 234
Народний комісаріат освіти (Наркомос) РРФСР — 198, 203—205, 264—265, 292, 384—386, 396—400. Див. також Головне управління професійної освіти; Головне управління соціального виховання

і політехнічної освіти дітей; Головний політико-освітній комітет; Державна вчена рада

«Народное образование и демократия» (книга Н. К. Крупської) — 163, 166, 168—169, 170, 438—439

Наукова організація праці (НОП) — 223, 232—233, 463—464

Науково-педагогічна секція ДВР. Див. Державна вчена рада — науково-педагогічна секція

Науково-популярна література — 582, 588

Національності СРСР, їх освіта — 330, 340, 349, 411, 414, 416, 547—548, 563, 584—585, 592, 669, 735, 750—751

Нульові групи — 466—467, 594

О

Облік і звітність — 203—205, 256—257, 274, 463—464

Освіта і виховання — 468

Освіта національностей. Див. Національності СРСР, їх освіта

Особистість і колектив дорослих в СРСР — 447

П

Паризький конгрес Педагогічного інтернаціоналу — 225

Партійна школа — 733

Педагогіка

— буржуазна — 215—216

— радянська — 611, 662, 702—703

Педагогічна практика — 531

Педагогічна преса

— в СРСР. Див. «На путях

к новій школі» (журнал)

— у дореволюційній Росії.

Див. «Русская школа» (журнал), «Свободное воспитание» (журнал)

— за рубежом — 215—217,

224—226

Педагогічна пропаганда — 665
Педагогічні технікуми — 289
Педологія, її критика — 349 — 350
Перевірка і облік роботи учнів — 415, 555—557
I Всесоюзний з'їзд з вивчення поведінки людини (25 січня — I лютого 1930 р.) — 361—362
I Всеросійський з'їзд поза-шкільної освіти (6—19 травня 1919 р.) — 191, 193
I Всесоюзний зліт юних піонерів (серпень 1929 р.) — 344
I Всесоюзний учительський з'їзд (1925) — 255
Письменник - початківець — 577—578, 600, 634, 639, 643—644, 713, 719
Піклування про людей — 122, 184—185, 207, 218, 220, 243—244, 250—251, 259, 306, 313, 326, 348, 451, 465, 473, 530, 599, 622—623, 631, 647, 648, 673, 688, 693
Піонерська організація, її робота — 284—285, 334, 338, 344—345, 472, 478—479, 481, 497, 501, 543, 595, 602—603, 660, 661, 664, 668, 701
Платність навчання. Див. Безплатність навчання
Побут радянський, основні проблеми, боротьба з пережитками старого — 328—329, 468, 470, 488—489, 491, 494—495, 559—560, 568, 602—603, 633
Повторення в навчанні — 658—659
Позакласна і позашкільна робота з учнями — 627, 658—659, 705—706, 707, 709, 714. Див. також Гуртки учнів
Позашкільна освіта дорослих — 731, 733—734, 735—736, 737, 739, 740, 741, 743, 744, 745, 748, 751, 752, 753
Політехнічна освіта, мета, завдання, стан — 375—376, 396, 399, 624—626
Політико-освітня робота, курс

викладання в педагогічних вузах — 273, 569—570
Політико-освітня робота (політосвітробота), суть, мета, завдання, стан — 189—190, 191—192, 193, 194—195, 198, 206, 211—212, 213, 235—236, 319—320, 361—362, 378—379, 399, 680. Див. також Бібліотеки і бібліотечна справа в СРСР; Позашкільна освіта дорослих
Політосвітпрацівники, виховання і підготовка кадрів — 235—236, 239—240, 476, 653, 680—681
Політосвітробота студентів у педвузах — 235—236, 298—299, 569—570
«Посередник» (видавництво) — 199, 254
Праця дітей і підлітків — 227, 365—366, 444, 531
Преміювання окремих учнів. Див. Нагороди і покарання
Програми шкільні — 384—387, 743. Див. також Державна вчена рада — програми ДВР
Пролеткульт — 185, 206, 731
Професійна освіта — 200, 417—419, 672

Р

Ради народної освіти — 741, 751
Радіо — 274—275
Радянська школа. Див. Антирелігійне виховання
Рідна мова в школі дорослих — 536—537
Російське технічне товариство — 530
«Русская школа» (журнал) — 114, 172, 254

С

Самоврядування учнів — Див. Шкільне самоврядування.

Самоосвіта — 401, 505—506, 582, 584—585, 588
«Свободное воспитание» (журнал) — 114—115, 116—117, 120, 123—124, 125—126, 136—137, 139, 148—149, 150, 166—167, 171, 172, 173, 182, 184, 254
Середовище, його значення у формуванні людини — 457—458, 595
Система народної освіти в СРСР — 384—387
Систематичність навчання — 536—538, 658
Сімейне виховання — 54—55, 302—303, 595, 620, 656, 670, 671, 693, 705—706
Сім'я і школа — 302—303, 397—399
Співи. Див. музика і співи
Спілка працівників освіти — 216, 223, 225, 286, 746, 751
Спільне виховання і навчання дітей — 114, 307—308
Статеве виховання — 307
Статистика і статистичний метод — 463
Стінгазета в школі — 631
Студентство радянське — 235, 237, 298—299, 346, 604, 611, 680
Суспільно корисна праця учнів — 282—283, 337, 393, 433, 478—479, 602—603, 660, 661, 708, 715. Див. також Піонерська організація

Т

Театр дитячий — 618
Теорія і практика, зв'язок — 569—570, 611, 680
Технічний персонал школи — 286, 640
Товариство «Геть неписьменність» (ТГН) — 394—395, 541
Товариство педагогів-марксистів — 357, 369, 407—409, 420, 426, 442, 506
Трудове виховання — 307, 602—603, 624—626, 628. Див.

також Політехнічна освіта, мета, завдання, стан
Туризм дитячий — 709

У

Учитель радянської школи — 248, 277, 284—285, 289—290, 420—421, 423, 434, 435—437, 449, 450, 535, 611, 627, 642, 657, 658—659, 702—703, 735, 738, 739, 743, 746, 749, 751, 752, 753
— розшарування учительства в перші роки Радянської влади — 194, 731, 739—740, 743, 744, 746, 749, 751
— учитель і населення — 302, 404—405, 459

Ф

Фабрично-заводська семирічка (ФЗС) — 315
Фізичне виховання дітей — 466—467
Фольклор — 483—484. Див. також Казка, її виховне значення

Х

Хата-читальня — 388, 653

Ц

Центральний інститут праці (ЦІП), метод ЦІПу — 419

Ш

Шкільна дисципліна. Див. Дисципліна в школі
Шкільне самоврядування — 123, 125—126, 227—228, 233, 339, 341

Школа дорослих — 212, 319,
394—395, 399, 506, 532, 536—
538, 555—557, 598, 615, 688,
742, 749
Школа на госпрозрахунку —
531
Школа національна. Див. На-
ціональності СРСР, їх освіта
Школа переростків — 654
Школа робітників-підлітків —
197, 365
Школа селянської (колгоспної)
молоді (ШКМ) — 242—243,
386, 433
Школа-семирічка — 315
Школа трудова політехнічна —

194—195, 277, 315, 399, 413,
440, 478, 503, 624—626, 734,
737—738, 739, 740—741, 742,
744, 745—746, 747—749, 750—
751, 752, 753

Школа ФЗС. Див. Фабрично-
заводська семирічка

Ю

Юні кореспонденти (юнкори і
диткори) — 252, 431, 509

Я

Яснополянська середня школа
імені Л. М. Толстого — 694

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

А. І., Анна Іллічна, Анюта,
Аня, Єлізарова А. І. Див.
Ульянова-Єлізарова А. І.
А. М. Див. Потресов А. М.
Абрамов В. Я. Див. Авра-
мов В. Я.
Авербах М. О.— 245
Аврамов В. Я. (Абра-
мов В. Я.) — 317
Адоратський В. В. — 507—508
Азін В. М. — 745—746
Аксьонова К.— 627
Алексеев — 618—619
Алексінський М. О.— 434
Аліса Іванівна. Див. Радчен-
ко А. І.
Алчевська Х. Д.— 357
Алипов С. А.— 347
Амірханова Ф. — 403
Анатолій. Див. Ванєєв А. А.
Ангерман Є. У.— 196
Андерсен Х.-К.— 175
Андреев — 248
Андреева Г. Ф.— 722—723
Андреева М. Ф.— 108
Андрій. Див. Арманд Андрій
Андрій Сергійович. Див. Буб-
нов А. С.
Антошевська (Крупська) О. О.—
175, 685
Арманд Андрій (Андрій) —
294, 345

Арманд Блона (Блона) — 345
Арманд В. О. (Варюша, Варю-
шенька, Варюшка, Варя) —
246—247, 250—251, 269—270.
275, 294, 295, 345
Арманд І. О. (Інуша, Інушка)—
247, 273—275, 292—294, 352—
354
Арманд Іна (Інесочка) — 275,
294, 354
Арманд Інеса (Інеса) — 151,
157, 251
Арманд О. О. (Саша) — 345
Арманд Саня — 345
Архипов — 628—629
Арцимович В. А. — 507
Ася Давидівна. Див. Каліні-
на А. Д.
Афанасьєв А. Г.— 577—578

Б

Бабаєв Н. А. — 608
Бабушкін — 750
Бабушкін І. В.— 317, 453
Базиль, В. В., Василь Васильо-
вич. Див. Старков В. В.
Балецька Н. І.— 613
Барамзін Є. В.— 67
Баранський М. М.— 272
Баркенгоф — 226
Барсуков — 524
Барсуков І. І.— 425

Бархотова Л. І.—196
Батько. Див. Крупський К. І.
Бедкер К.—101
Бейер М.—155, 156
Бейліс М.—160
Белінський — 407
Белінський В. Г.—178, 519, 606
Бердяев Н. А.—87
Бернштам В. В.—318
Бернштейн Ед.—59, 60, 67
Бетховен Л.—151
Билдін — 630
Бірюкова Є. П.—652
Блона. Див. Арманд Блона
Блонський П. П.—218, 224, 229,
232—233, 238, 333, 415
Блос В.—32, 43
Бобров — 407
Богданов А. А.—101
Боймаков — 411
Бойцов І. Г.—183
Бонзельс В.—174
Бонч. Див. Бонч-Бруєвич В. Д.
Бонч-Бруєвич В. Д. (Бонч) —
116, 170
Борисов С. В.—744
Бородін О. П.—132
Борщанська В.—535
Бочачер Ф.—407
Брат Рахілі. Див. Рівлін Л. С.
Бубнов А. С. (Андрій Сергійо-
вич) — 347, 357, 396—400, 436,
440, 506
Булатов Н. П.—608
Булгаков С. Н.—15, 53
Булочка, Зіна, Зінаїда Пав-
лівна, Зіночка, Зінуша.
Див. Кржижановська (Нев-
зорова) З. П.
Буровцев—748

В

В. В., Василь Васильович. Див.
Старков В. В.
В. В. Див. Воронцов В. П.
В. І., В. У., Вол. І., Вол. Іл.,
Володимир Ілліч, Володя,
Ілліч, Тулін, Ульянов, Шкур-
ка. Див. Ленін В. І.
Ванєєв А. О. (Анатолій) — 48,
54, 56

Варвара Миколаївна. Див.
Яковлева В. М.
Варгунін І.—678
Варгунін К. О.—507, 508, 525,
526, 527, 678, 692
Варгунін М. О.—508, 527
Варгуніна, дружина К. О. Вар-
гуніна — 508
Варданіан С. Х.—593
Варюша, Варюшенька, Варюш-
ка, Варя. Див. Арманд В. О.
Вебб С. і Б.—21, 46, 61, 64
Виноградов К. Є.—519
Висоцький А. А.—345
Вігдоров А. Г.—299
Вінекен Г.—215—216
Віра, Вірочка. Див. Дрі-
дзо В. С.
Вітмер О. К. (Оля) — 102—103,
221—222
Вітя. Див. Ульянов В. Д.
Віхірев Н. В.—244
Владимирський М. М. (Коля)—
133
Владимирський М. Ф. (док-
тор, М. Ф.) — 119, 132
Водовозова М. І.—15, 91
Вознесенський — 744
Воїнова Є. К.—327
Волков — 640
Волков А. І. — 608
Волкова А. Р.—553
Волкова Є.—650
Володимир Миколайович. Див.
Мещеряков В. М.
Володін — 604
Вольпер А. Х.—519
Вольф М. О.—40
Воровський В. В.—185
Воронцов В. П. (В. В.) — 14
Вржосек (Руніна) Г. М.
(Ганна Михайлівна) —143

Г

Г. Ів., Ганна, Ганна Іванів-
на, Чечуріна. Див. Мещеря-
кова Г. І.
Габідуллін Х. З.—584—585
Гавердовська Л. В.—328—329
Гаврилова Оля — 355

Ганна Григоріївна. Див. Кравченко Г. Г.
Ганна Михайлівна. Див. Вржосек Г. М.
Гарденін С. Ф. (Сергій Федорович) — 202
Гаряєва Е. М. — 330
Гастев А. К. — 232
Ге М. М. — 115
Гейссенберг Л. — 224, 225, 226
Гельвецій К. А. — 54
Гермаш Гера — 50
Гернле Е. — 224, 225, 226
Геруц — 531
Герцен О. І. — 351, 510
Гильбо А. — 245
Глебов — 318
Гл. М., Глїб. Див. Кржижановський Г. М.
Говард — 507, 508, 525, 526, 678, 692
Говард Бетсі — 507, 526
Гоголь М. В. — 619
Голишев А. Я. — 292, 347
Головін Н. М. — 465
Головіна М. — 459
Гольбах П. А. — 54
Горбунов. Див. Горбунов-Посадов І. І.
Горбунов Н. П. — 582
Горбунов-Посадов І. І. (Ів. Ів., Іван Іван., Іван Іванович, Горбунов) — 114—115, 116—117, 120, 123—124, 126, 137, 139, 148—149, 150, 164, 170, 171, 173, 174—175, 181—182, 184—185, 199, 254, 760—761
Горбунова-Посадова О. Є. (О. Є., О. Євг., Ол. Євг., Олена Євгенівна, Лена) — 114, 115, 117, 120, 124, 125—126, 130—131, 136—137, 139, 149, 150, 170, 171, 175, 182, 185, 760—761.
Горбунови. Див. Горбунов-Посадов І. І. і Горбунова-Посадова О. Є.
Гордеева — 300
Горький О. М. (Ол. М.) — 74, 108, 155, 168—169, 245, 311—312, 370—371, 380—381, 447—448, 485—486, 515—516, 517, 571, 639, 643, 761—762

Горькі. Див. Андреева М. Ф. і Горький О. М.
Гранат А. І. і І. І. — 167, 170, 172
Грановський Т. М. — 178
Грачевська М. А. (Марія Андріївна) — 71
Григорович Д. В. — 201
Григор'єв Гриша — 427
Григор'єва О. К. (Саша, Шуша, Шушенка) — 102—103
Григор'єва О. М. (Олександра Миколаївна) — 102—103
Григор'ян А. Т. — 655
Гринько Г. Ф. — 201, 216
Грінберг З. Г. (Захар Григорійович) — 215—217, 223—226, 234
Гуго. Див. Еберлейн Г.
Гулевич А. І. (Гуревич) — 730
Гурвич Л. — 148
Гуревич. Див. Гулевич А. І.
Гуревич А. В. (Зігур) — 483—484
Гусев М. М. — 254

Д

Д. І., Дм. І., Дм. Іл., Дмитро Ілліч, Митя. Див. Ульянов Д. І.
Давидов В. О. — 697, 704
Даніельсон М. Ф. (Н. — он) — 37
Деборін А. М. — 662
Дедюнов П. Х. — 688
Дейч Л. Г. — 400
Денікін А. І. — 727, 745, 746
Дернов Н. А. — 582
Джумабаєв — 548
Димитров Г. М. — 501
Димитрова П., мати Г. М. Димитрова — 501
Дмитрієва Н. — 536—538
Доблер Ф. Е. — 253
Добролюбов М. О. — 606
Доктор. Див. Владимирський М. Ф.
Доктор, північний маньчжурець. Див. Скляренко А. П.
Домініка. Див. Труховська-Ванеєва Д. В.

Достоевський Ф. М.— 201
Дрідзо В. С. (Віра, Вірочка)—
201, 359
Дружина єсгіваіп'а, дружина
письменника. Див. Стру-
ве Н. А.
Друккер Я. Г.— 672
Дубнер — 463—464
Дубровський — 341
Дурдін — 102, 221
Дюма А.— 11, 577
Дяченко Л. П.— 432

Е

Е. Е., Ельвіра Ернестівна. Див.
Розенберг Е. Е.
Еберлейн Г. (Гуго) — 352, 354
Ейгер — 217
Ейзенбергер — 226
Єсгіваіп. Див. Струве П. Б.
Елькіна Д. Ю.— 239—240, 663
Енгберг О. А. (Оскар) — 27, 28,
30, 37, 38, 43, 55, 57, 64, 280,
281
Енгельс Ф. — 420, 447, 474, 548,
569, 579, 624, 626
Епштейн М. С.— 239, 335
Еркман-Шатріан (Еркман Е.
і Шатріан А.) — 527

Є

Є. В., Єлиз. Вас., мама. Див.
Крупська Є. В.
Євг. Олекс. Див. Караває-
ва Є. О.
Євдокимов — 737
Егор, Юлій. Див. Мартов Л.
(Цедербаум Ю. О.)
Егоров — 216
Елагіна — 251
Єлизавета Семенівна. Див. Лів-
шиць Є. С.
Єлізаров М. Т. (М. Т., Марк,
Марк Тимоф., Марк Тимофі-
йович)—18, 20, 23, 35, 40, 55,
68, 83, 85, 91, 92, 94, 99, 100,
104, 106, 119, 129, 133, 138,
141, 145, 156, 160
Єлізарова А. І. Див. Ульянова-
Єлізарова А. І.

Єрдяков — 510, 512
Єрманський (Коган) О. А.—
232
Єсіпов Б. П.— 287—288, 440
Єфремова — 394
Єшурін — 635

Ж

Жажин Вітя — 697, 704
Жданов А. О.— 597, 624—626
Желтишов С. П.— 455, 790—
791
Жирмунська Т. Н.— 717
Житнік Люба — 612
Житнік Рая — 612
Жукова В. Ф.— 643—644

З

Загорський (Лубоцький) В. М.—
378.
Загузов В. Д.— 428—429
Зайцев І. Я.— 648
Заферман Е. І.— 612
Захар Григорійович. Див. Грін-
берг З. Г.
Захарова — 491
Захарчук В. Ф.— 658—659
Зейдель Р.— 130
Зернова К. С.— 684
Зігур. Див. Гуревич А. В.
Зіна, Зінаїда Павлівна, Зіноч-
ка, Зінуша. Див. Кржижа-
новська (Невзорова) З. П.
Золя Е.— 32
Зоф В. І.— 248

І

Ібаррурі Долорес — 675
Ів. Ів., Іван. Іван., Іван Івано-
вич, Горбунов. Див. Горбу-
нов-Посадов І. І.
Іванов — 748
Іванова А. А. — 686
Ігнатов — 211
Ілліч. Див. Ленін В. І.
Іловайський Д. І.— 473
Ільїн Г. Д. — 426, 444, 505—506
Інеса. Див. Арманд Інеса
Інесочка. Див. Арманд Іна

Інуша, Інушка. Див. Арманд
І. О.
Йорданський Н. Н. — 216

К

Каблуков Н. А.— 47
Калінін М. І. (Михайло Іванович) — 390, 542, 786
Калініна А. Д. (Ася Давидівна) — 207, 208
Калмикова О. М. (Олександра Михайлівна) — 40, 248—249, 259—260, 261—262, 317
Каменський — 226
Капралова — 342—343
Капустіна Т. Г.— 389
Караваєва Є. О. (Євг. Олекс.) — 136
Караваєва Катерина — 136
Караваєва Льоля — 185
Караваєва Софія — 136
Каріна Є. М.— 685
Каришев Н.— 29, 32, 40
Карпінський В. А.— 135
Катанська О. Л.— 299—231, 655
Каутський К.— 50, 85, 88
Кей Еллен — 139, 149, 760
Кемпбель В.— 148
Кенінгс Р. Див. Хеннінгс Р.
Керженцев П. М.— 232
Кібовський — 407, 408
Кіров В. Г.— 305, 378—379
Кіров С. М.— 586, 770
Классон Р. Е.— 244
Кніпович Л. М. (Лідя) — 63, 74, 107, 143, 167, 170, 261, 317
Кніпович М. М.— 63, 582—583
Кніпович Т. М.— 583
Кніпович Ю. М.— 583
Кніповичі. Див. Кніпович Л. М. і Кніпович М. М.
Кобозева — 794
Козлов Г. М.— 595
Колбіна (Чувигіна) А. Н.— 742
Колотілов М. М.— 473
Колчак О. В.— 727, 742, 745, 747
Коля. Див. Владимирський М. М.
Копосов Павло — 561, 649, 797—798

Корабльова М. Є.— 693
Коробкова Е. А.— 356
Короленко В. Г.— 245
Корольова — 435
Хофізов Василь — 682
Кохер Т.— 146
Кравченко Г. Г.— (Ганна Григоріївна) — 271—272, 296—297, 305, 347—348, 356—358
Красіков П. А.— 30
Красін Л. Б.— 549
Краснощоков — 216
Крестінський М. М.— 294
Кржижановська (Невзорова) З. П. (Булочка, Зіна, Зінаїда Павлівна, Зіночка, Зінуша) — 13, 14, 20, 36, 43, 45, 48, 56, 66, 73, 76, 77, 83, 91, 167, 189—190, 191—192, 193, 194—196, 200—202, 239, 304—306
Кржижановський Г. М. (Гл. М., Гліб) — 30, 34, 36, 45, 52, 56, 66, 77, 83, 85, 91, 200, 305, 386, 453, 582
Кривецька Н.— 325
Крилов І. А. — 178, 265
Криницький А. І.— 637
Критаєв Г. А.— 428—429
Крупська Є. В. (Є. В., Єлиз. Вас., мама) — 12, 13, 17, 19—20, 23, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 46, 48, 51, 53, 55, 57, 59, 62, 64, 70, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 92—93, 94—95, 96, 97—98, 99, 103, 104, 107, 111, 113, 119, 121, 127—128, 129, 132, 134, 138, 140, 141—142, 143, 144—145, 147, 152, 154, 156, 160, 162, 166, 221, 280
Крупська О. О. Див. Антошевська О. О.
Крупський К. І. (батько) — 507—508, 526, 677—678
Куба, Ліра, Лірочка. Див. Якубова А. О.
Куделлі П. Ф. (Парасковія Францівна) — 220, 318
Кулікова — 73
Курнатовський В. К.— 33, 34, 39, 53, 61
Кушнер Б. А.— 215

Л

Лебедев-Полянський П. І.—184
 Лебедева В. А.—506
 Левін — 11
 Левітін Г.—631
 Левченко І. І.—694
 Лезан Ш.—148
 Лена. Див. Горбунова-Посадова О. Є.
 Лепін В. І. (В. І., В. У., Вол. І., Вол. Іл., Володимир Ілліч, Володя, Ілліч, Тулін, Ульянов, Шкурка) — 12—14, 15, 17—18, 19—20, 21—22, 24, 26—28, 29, 30—32, 33—35, 36, 37—38, 39—41, 42—43, 44, 45—46, 47—49, 50—51, 52—53, 54—55, 56, 58—60, 61, 63—65, 66—67, 69, 70—71, 72, 73—74, 75, 77, 80, 82—83, 84—85, 86, 90—91, 92, 94, 96, 97—98, 99, 100—101, 104—105, 106—107, 108, 110—111, 112—113, 118—119, 121, 127—128, 129, 132—133, 138, 140, 141—142, 143, 144—145, 146—147, 151—152, 153—154, 155—156, 159—160, 162, 163—164, 165, 166—167, 170, 176, 188, 193, 195, 200—201, 213, 219—220, 224, 234, 241, 242, 244, 245, 246—247, 251, 256, 261, 268, 280—281, 284—285, 294, 301, 309, 311, 314—315, 317, 321, 322, 323—324, 328, 342—343, 344, 345, 346, 351, 353, 355, 363, 370—371, 380—381, 384, 394, 396, 399—400, 402, 403, 411, 414, 416, 420—421, 423, 428, 431, 433, 442—443, 445—446, 453—454, 455, 462, 463, 470, 472, 474, 476, 477, 478, 483—484, 486, 487, 489, 490, 496, 505, 512, 515, 517, 523, 543, 547—548, 550, 559, 569, 574—575, 579, 601, 602—603, 606, 608—609, 611, 616—617, 620, 621, 624—626, 628, 631, 648, 649, 651, 661, 663, 666, 669, 678—679, 680, 684, 685, 695—696, 699—700, 701, 710, 712, 720, 721, 733,

734, 737, 758, 759, 761—762, 765—766, 768, 769—770, 771, 772—773, 774, 776, 783—784, 786, 788, 790, 791, 792, 796, 798, 799, 800, 806, 811, 812, 821, 824—825
 Лепешинська О. Б.—31, 39, 54, 55, 56, 63
 Лепешинська Оля — 54—55
 Лепешинський П. М.—31, 38, 39, 54—55, 63
 Лепешинські. Див. Лепешинська О. Б. і Лепешинський П. М.
 Лепсе І. І.—375, 378, 379, 384
 Лермонтов М. Ю.—380, 699, 700, 820—822
 Лихачов А. С.—654
 Лихачова М. М.—705—706
 Лібенко — 552
 Ліверс — 246
 Лівшиць Є. С. (Єлизавета Семеновна) — 233, 243
 Лідя. Див. Кніпович Л. М.
 Ліра, Лірочка. Див. Якубова А. О.
 Любов І. Г.—624
 Лодик — 143
 Лозовський С. А.—225
 Лонг В.—130
 Лоті П.—115
 Лукутенкова М. І.—566
 Луначарський А. В.—242—244, 314, 335
 Людмила, Stiglius. Див. Сталь Л. М.
 Людогоровський А. П.—14
 Люксембург Р.—129
 Лялюшка. Див. Ульянова О. Д.
 Львович Г. Ф.—85
 Льоля. Див. Караваєва Льоля

М

Мама. Див. Крупська Є. В.
 М. І., Манечка, Маня, Маняша, Маруся. Див. Ульянова М. І.
 М. О., М. Ол., Марія Олександрівна. Див. Ульянова М. О.
 М. О., Мих. О., Мих. Ол., Мих. Олекс., Михайло Олександрович. Див. Сільвін М. О.

М. Т., Марк, Марк Тимоф.,
Марк Тимофійович. Див. Єлі-
заров М. Т.
М. Ф. Див. Владимирський
М. Ф.
Мазуров Коля — 673
Мазуров П. П. — 413, 504, 529,
632, 673
Мазурова В. І. — 673
Мазурова Люда — 673
Мазурова Наташа — 673
Майсур — 200
Макаров І. О. — 539
Макарова Є. А. — 462
Макарова К. — 322
Маковський Б. — 407, 408
Максвель Д. (Максвелль) —
452, 453
Мамедов Д. — 592
Мамонтов Шура — 698
Мандель — 226
Манізер М. Г. — 678
Мануйлова О. І. — 562
Марія Андріївна. Див. Грачев-
ська М. А.
Маркс К. — 71, 168, 227, 417,
420, 447, 468, 474, 508, 548,
569, 579, 624, 626
Мартов Л. (Цедербаум Ю. О.)
(Сгор, Юлій) — 66, 69
Марчуков Д. Б. — 798
Матвеевич — 745
Матюхін Г. — 442—443
Медведев Н. В. — 430
Мединський — 737
Мезіна П. А. (Паша) — 32, 35,
55, 389
Мейер — 226
Менжинська В. Р. — 306, 318
Менжинська Л. Р. — 196, 306,
318, 477
Менжинські. Див. Менжин-
ська В. Р. і Менжин-
ська Л. Р.
Меркулов М. Є. — 219—220
Мещеряков В. М. (Володимир
Миколайович) — 239, 266,
297
Мещеряков Н. Л. — 32, 35, 36,
59
Мещерякова Г. І. (Г. Ів., Ган-
на, Ганна Іванівна, Чечури-

на) — 22, 29, 32, 35, 59, 201,
202, 220, 318, 508
Мещерякови. Див. Мещеря-
ков Н. Л. і Мещерякова Г. І.
Микола Александрович, цеса-
ревич — 183
Миня — 31
Миронова Є. І. — 519
Митя. Див. Ульянов Д. І.
Михайло Іванович. Див. Калі-
нін М. І.
Мих. Мик. Див. Покров-
ський М. М.
Михайлов В. М. — 691
Мілютін А. П. — 347
Мірзоян Л. І. — 547—548
Міріманова — 317
Мішарева К. М. — 622—623
Модрачек Ф. — 102
Можаров — 586
Можеева М. І. — 543
Можейко В. О. — 670
Мойров — 347
Моложавий С. С. — 243
Молчанов В. — 422
Мопассан Гі, де — 719
Морозов Павлик — 509
Морозова Г. С. — 639
Морозова Є. В. — 423—424
Москвін — 408, 441
Мускін В. А. — 602—603
Мюллер Є. — 174

Н

Н. Б. — 282—283
Н. — он. Див. Даніельсон М. Ф.
Надсон С. Я. — 151
Назіров Я. Я. — 307—308
Насонова Зіна — 708
Наумова — 509
Неболсін (Небольсін) А. Г. —
530
Неболсіна Л. А. — 530
Невзорова З. П. Див. Кржижа-
новська (Невзорова) З. П.
Невський (Кривобоков) В. І. —
496
Негрі А. — 21
Недолушко Є. І. — 302—303
Некрасов М. О. — 151, 435, 519,
639

Нікітіна М. О.— 707
Нікіфоров І. Г.— 412
Ніколева М. Ф.— 699—700
Новиков — 407
Носков В. А.— 400
Нурок Н. М.— 27, 28

О

О. Є., О. Євг., Ол. Євг., Олена
Євгенівна, Лена. Див. Горбу-
нова-Посадова О. Є.
О. О., Ольга Олександрівна.
Див. Папперек О. О.
Оболонська А. А.—473, 678
Овсянкін — 435
Оганова В.— 587
Ол. М. Див. Горький О. М.
Олександра Миколаївна. Див.
Григор'єва О. М.
Олександра Михайлівна. Див.
Калмикова О. М.
Ольга Петрівна. Див. Помор-
ська О. П.
Оскар. Див. Енгберг О. А.
Островський О. М.— 619
Отто Б.— 130

П

Павленков — 630
Павловський І. Я.— 39
Палей І. Р.— 536
Паль К. Я.— 452, 453
Папіна С. В.— 685
Панов — 347
Панфілов В. Н.— 409
Папперек О. О. (О. О., Ольга
Олександрівна) — 57, 61, 63,
74, 75, 84, 85
Парасковія Францівна. Див.
Куделлі П. Ф.
Партош З. І.— 457—458
Парфенова Н. М.— 825
Паша. Див. Мезіна П. А.
Паялін М. П.— 317—318, 690
Перес Л. С.— 110
Перовська С. Л.— 269, 271
Петрова Г. А.— 401
Песоцький С.— 713

Пирожков С. Н.— 702—703
Письменник. Див. Струве П. Б.
Північний маньчжурець. Див.
Скляренко А. П.
Пінкевич А. П.— 215
Пітеркін П.— 227—228
Платтен Ф.— 226
Плеханов Г. В.— 278
Подгорненська Ц. М.— 347
Подгорний — 407
Пожалова Є. П.— 306
Поздняков Н. Н.— 564
Познер В. М.— 195—196
Покровський М. М. (Мих.
Мик.) — 172, 195, 196, 198,
246
Полесницький — 407
Полікарпов — 691
Поляков Н. П.— 678
Поморська О. П. (Ольга Пет-
рівна) — 220, 317
Помяловський М. Г.— 690
Попов А. К.— 754
Попов Б.— 501
Попов К. А.— 232
Попова О. Н.— 170
Порецький С. О. (Сергій Олек-
сандрович) — 136
Постишев П. П.— 620
Потапова Є. А.— 564
Потресов А. М. (А. М.) — 65
Преображенська Т.— 349—350
Прокопович С. Н.— 65
Промінський І. Л.— 27, 30, 31,
37, 43, 55, 57, 280, 281
Проні І. Л.— 347
Пухов — 524
Пушкін О. С.— 152, 615, 622,
623, 643, 821

Р

Радус-Зенькович В. А.— 690
Радченко А. І. (Аліса Іванів-
на) — 269
Рахіль. Див. Рівліна (Образ-
цова) Р. С.
Рахманкулов М.— 307—308
Редактор. Див. Струве П. Б.
Рибakov І. І.— 599
Рибakov Толя — 599

Римський-Корсаков М. А.—
132
Рівлін Л. С. (брат Рахіль) —
167
Рівліна (Образцова) Р. С. (Ра-
хіль) — 167
Рід Т. М.—486, 707
Робен Ш.-Ф.—146
Розанов І. Г.—608
Розенберг А. М. (Тонечка,
Тоня). Див. Старкова-Розен-
берг А. М.
Розенберг Е. Е. (Е. Е., Ельвіра
Ернестівна) — 30, 36, 42, 43,
66
Розенталь — 226
Розенфельд — 379
Ромас Я. Д.— 344—345
Ромахін — 500
Росмеслер Е.— А.— 58
Рошин — 608
Рубакін М. О.— 122, 176, 357
Рубінштейн Р.— 615
Рудакова Є. Г.— 576
Руднев П. В.— 384, 385, 386
Руднева Є. Т.— 229
Рукавишнікова А. Ф.— 480
Румянцев І. П.— 793
Руссо Ж.-Ж.— 166

С

Савинков І. Д.— 647
Савинов П. Ф.— 75
Садиков З. С.— 660
Самойлова К. М. (Сибір-
ський) — 156
Самохвалов — 653
Саша. Див. Арманд О. О.
Саша (Шуша, Шушенька).
Див. Григор'єва О. К.
Свердлов Я. М.— 569, 745
Семашко М. О.— 218, 793, 798
Семенов А.— 155
Сергеева А. Д.— 268, 682
Сергіївський П. А.— 287
Сергій Олександрович. Див.
Порецький С. О.
Сергій Федорович. Див. Гарде-
нін С. Ф.

Седельникова — 745
Семянников — 317—318
Сибірський. Див. Самойло-
ва К. Н.
Сидоров І. І.— 683
Сидорова Д. Н.— 373—374
Ситін І. Д.— 9, 11, 577
Сільвич: Див. Смирнов І. Л.
Сільвін М. О. (М. О., Мих. О.,
Мих. Ол., Мих. Олекс., Ми-
хайло Олександрович) — 47,
53, 57, 61, 63, 66, 67, 74, 76,
85
Скворцов П. Н.— 64, 71, 82
Скворцов-Степанов І. І.— 110
Склярєнко А. П. (доктор, пів-
нічний маньчжурець) — 118
Смирнов І. Л. Сільвич) —
282—283
Смирнов М. Є.— 559—560
Смирнова — 746
Смирнова К. І.— 649
Сміт Адам — 21
Сойкін П. П.— 82, 83
Соков А.— 284—285
Соколова А.— 541
Соколова А. Н.— 319—320
Соловйов В. І.— 711
Сологуб Ф.— (Тетерников
Ф. К.)— 423
Сорокін — 408
Сосновська (дружина Соснов-
ського О. О.) — 196
Сосновський О. О.— 438—439
Софокл — 132
Срогович Р.— 451
Сталь Л. М. (Stiglius, Людми-
ла) — 122, 157, 394—395
Старков В. В. (Базіль, В. В.,
Василь Васильович)— 28, 30,
34, 43, 45, 56, 63, 66, 91,
453
Старкова-Розенберг А. М. (То-
нечка, Тоня) — 30, 34, 43, 45,
66
Старкова Таня — 66
Степанов. Див. Скворцов-Сте-
панов І. І.
Стефанська Т. В.— 656, 671
Стефанський Гриша — 656, 671
Stiglius. Див. Сталь Л. М.
Століпін П. А.— 129

Струве Н. А. (дружина письменника, дружина ёсгивайп'а) — 28, 43, 46
Струве П. Б. (ёсгивайн, письменник, редактор) — 15, 47
Струмліні (Струмлілло-Петрашкевич) С. Г.— 397
Сьомушкін Альоша — 708

Т

Танев В.— 501
Тахтарьов К. М.—68, 278
Тейлор Ф.-У.— 205
Тепер М. С.— 449
Тетерін Р. Д.— 649
Тістрова О. В.— 147
Токоєв — 347
Толмачов Н. Г.— 257—258
Толстой Л. М.— 9—10, 11, 151—152, 181, 641, 694, 734, 757
Тома А.— 117
Тонечка, Тоня. Див. Старкова-Розенберг А. М.
Торнтон — 278—279, 574
Трехгубов А. П.— 552
Трехгубова Є. Н.— 552
Троновський Л. Н.— 347
Труховська-Ванеєва Д. В. (Домініка) — 54, 57, 61
Тулін. Див. Ленін В. І.
Тумапова О. Г.— 466—467
Тургенєв І. С.— 39, 40, 48, 201
Турлікін Ф. Г.— 321
Тюрін В. М.— 469
Тюркін П. А.— 654—655, 691

У

Уланов Д.— 687, 698
Уланов О. Ф.— 634
Ульянов В. Д. (Вітя) — 275
Ульянов В. І. Див. Ленін В. І.
Ульянов Д. І. (Д. І., Дм. І., Дм. Іл., Дмитро Ілліч, Митя) — 14, 18, 20, 24, 25, 26, 35, 40, 43, 55, 74, 75, 77, 84, 85, 91, 93, 95, 99, 104, 108, 145, 146, 147, 160, 648
Ульянов І. М.— 648, 679

Ульянова А. І., дружина Д. І.
Ульянова — 104
Ульянова-Єлізарова А. І. (А. І., Анна Іллінічна, Анюта, Аня, Єлізарова А. І.) — 12—13, 14, 16, 20, 21—23, 25, 27, 29, 32, 34—35, 37—38, 39—40, 43, 44, 50, 51, 53, 55, 57, 59, 60, 64, 66, 68, 69, 70—71, 72, 74, 75, 77, 83, 84—85, 88, 90, 92, 94, 96, 99, 100, 104, 108, 110—111, 118—119, 121, 127—128, 129, 130, 132—133, 134, 138, 140, 141—142, 145, 147, 152, 153, 154, 155—156, 157—158, 160, 163—164, 165, 170, 207—208, 292, 648, 690, 758, 759
Ульянова М. І. (М. І., Малечка, Маня, Маняша, Маруся) — 12—13, 15—16, 20, 22, 23, 25, 26—29, 30, 32, 35, 36, 40, 45—46, 47—49, 50—51, 55, 57, 58—60, 61, 64, 66—68, 69, 70, 71, 72, 74, 75—76, 77, 78—79, 80, 82—83, 84—85, 86—87, 88—89, 91, 92, 94, 96, 98, 99, 100—101, 106—107, 108, 111, 112—113, 118—119, 129, 133, 134, 141—142, 143, 152, 153, 154, 155, 160, 161, 162, 163, 165, 166—167, 170, 246, 250—251, 280, 352, 371, 395, 648, 759, 761—762
Ульянова М. О. (М. О., М. Ол., Марія Олександрівна) — 12—13, 17—18, 19—20, 23, 24—25, 29, 30—32, 33—35, 38, 39—41, 42—43, 44, 50—51, 52—53, 54—55, 56—57, 59, 61—62, 63—65, 66, 69, 70—71, 72, 73—74, 75, 76, 77—79, 80—81, 83, 84—85, 87, 88—89, 90, 91, 92—93, 94—95, 96, 97—98, 99, 100—101, 104—105, 108—109, 111, 112—113, 121, 127—128, 129, 133, 134, 138, 140, 141—142, 144—145, 146—147, 151—152, 153—154, 155—156, 159—160, 161, 162, 163—164, 165, 758—759
Ульянова О. Д. (Лялюшка) — 275

Урицький М. І.— 416
Усєвич Г. А.—176
Успенський Г. І.— 152
Утін Н. І.— 678

Ф

Федорова-Шалаурова М. І.—
667
Федько В. І.— 588
Ферр'єр А.— 217
Фідлер Ф.— 40
Філатова О. О. Див. Яковле-
ва О. О.
Філева — 494—495
Філіпп II, Іспанський — 58
Філіппов М. М. — 70, 71, 82, 83,
86, 89
Флобер Г.— 719
Фомін В.— 719
Фонвізін Д. І.— 619
Форд Г.— 456
Фрап'є Л.— 115
Фрейман — 216—217
Фрідман С.— 407
Фрідман С. М.— 21

Х

Халатов А. Б.— 305
Харитонов Р. Б.— 407
Хачапуридзе Г. В.— 211—212
Хеннінгс (Кенінгс) Р.—136
Хижняков — 669
Хмельницька — 408

Ц

Цареградський І. М.— 298—
299, 347, 359—360, 378
Цейтлін О.— 699
Цесарін — 318
Цеткін Клара — 579
Цехер Л. А.— 510, 559, 797
Цехова В.— 641—642
Цикуленко А. В.— 743
Цирліна Є. Є.—398
Цузмер М. Я.— 582

Ч

Чайковський П. І.— 132
Чарнолуський В. І.— 662
Чарська (Чурилова) Л. А.— 486
Челишева П.— 668
Черних — 522
Чернишевський М. Г.— 315,
606, 635, 639
Чехов А. П.— 423, 568, 728
Чехов М. В.—257
Чечуріна Г. І. Див. Мещеряко-
ва Г. І.
Чижова Н. О.— 692
Чичеров І. І.— 532
Чувигіна А. Н.— Див. Колбі-
на А. Н.
Чухарева — 689

Ш

Шабович В.— 598
Шаваєва — 330
Шагінян М. С. — 278—279,
677—679
Шакуров Вадя — 564
Шалагінова Є. П.— 196
Шаропова — 388
Шаррельман Г.— 149, 150, 174
Шауер Ю.— 408
Шахузов — 435
Шацький С. Т.— 229, 313, 384,
385
Шварсалон — 473
Шебуєва Г. А.— 468
Шевченко Т. Г.— 160, 331
Шиверських — 404—405
Шимкевич (Моложава) Є. Б.—
243
Ширямов А. А.— 347
Шифрін Г. А.— 207
Шихов С. К.— 510, 512
Шишко А. А.— 657
Шкловський Г. Л.— 171
Шкурка. Див. Ленін В. І.
Шліхтер А. Г.— 225
Шнеерсон З. Б.— 356
Шохін А. П.— 242, 243, 384,
385
Шохор М.— 407
Шубін Жан — 674, 675
Шубіна Ера — 674, 675

Шуша, Шушенька. Див. Григор'єва О. К.

Щ

Щировська А. Н. — 594

Щукін А. — 314—316

Ю

Юлій. Див. Мартов Л. (Цедербаум Ю. О.)

Юркін Т. А. — 352

Я

Язвіцький — 135

Яковлев М. М. — 717

Яковлев Юра — 716

Яковлева В. М. (Варвара Миколаївна) — 242, 347

Яковлева (Філатова) О. О. — 248, 317, 717

Якубова А. О. (Куба, Ліра, Лірочка) — 13, 16, 20, 21, 22, 31, 48, 57, 59, 61, 67, 68, 278, 317

Ярушевич Л. М. — 326

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ПРАЦЬ,
ЯКІ ВВІЙШЛИ В ОДИНАДЦЯТЬ ТОМІВ
ПЕДАГОГІЧНИХ ТВОРІВ
Н. К. КРУПСЬКОЇ¹

А

До В. В. Адоратського. *15 квітня 1934 р.*— 11, 507
Акваріум. *Переклад з німецької 1911 або 1912 р.*— 1, 431
До К. Аксьонової. *10 лютого 1937 р.*— 11, 627
До товариша Алексеева. *24 січня 1937 р.*— 11, 618
До М. О. Алексінського. *3 травня 1932 р.*— 11, 434
Американська школа подовженого дня в радянських умовах. *1929 р.*— 3, 357

До Ф. Амірханової. *25 лютого 1931 р.*— 11, 403
Амос Коменський (1592—1670). *З підготовчих матеріалів до праці «Народна освіта і демократія».*— 1, 460
До Г. Ф. Андреевої. *Лютий 1939 р.*— 11, 722
Анкета для збирання матеріалів у школі I і II ступеня в промисловому районі. *1922 р.*— 4, 49
Антирелігійна пропаганда в школі дорослих. *1923 р.*— 9, 143
Антирелігійне виховання в

¹ У покажчику знайшли відображення 1697 праць і листів Н. К. Крупської, які ввійшли в це видання (з них 482 опубліковано вперше). Перша цифра, що стоїть після назви праці й адресата листа з їх хронологічними даними, означає порядковий номер тома; друга — сторінку тексту; третя — сторінку Приміток, де подано відомості про різночитання в заголовках опублікованих у томі статей. (Ці різночитання відображені в покажчику, але з відсиланням читача до заголовків, під якими праці опубліковано в зазначеному томі, наприклад: «Порада матерям». Див. «Поради матерям»).

Назви статей, що починаються з ініціалів і прізвища («В. І. Ленін і питання народної освіти») або складаються тільки з них («М. М. Покровський»), вміщені за алфавітом прізвищ (у наведених прикладах на букви *Л, П*).

Рецензії, озаглавлені автором, наводяться в алфавітному порядку заголовків («Такі книжки дуже потрібні. К. Паустовський. Кара-Бугаз. М., «Молодая гвардия», 1932»); ті, що не мають їх, — на букву *Б* у рубриці *Рецензії* за алфавітом авторів, причому озаглав-

світлі Конституції СРСР.
1937 р.— 7, 594
Антирелігійне виховання в
школі за Радянської влади.
1929 р.— 3, 365
До В. О. Арманд. 14 червня
1924 р.— 11, 246
До В. О. Арманд. 5 вересня
1924 р.— 11, 250
До В. О. Арманд. 16 серпня
1926 р.— 11, 269
До В. О. Арманд. Кінець серп-
ня 1928 р.— 11, 295
До І. О. Арманд. 23 листопада
1926 р.— 11, 273
До І. О. Арманд. 12 серпня
1928 р.— 11, 292
До І. О. Арманд. 15 листопада
1929 р.— 11, 352
До товариша Архипова. 17 лю-
того 1937 р.— 11, 628
До А. Г. Афанасьєва. 23 грудня
1935 р.— 11, 577

Б

База культури. 1923 р.— 9, 104
До Н. І. Балецької. Не раніше
25 грудня 1936 р.— 11, 613
До І. І. Барсукова. 19 січня
1932 р.— 11, 425
Безперервка і розкріпачення
робітниць. Див. Безперервний

тиждень і розкріпачення ро-
бітниць
Безперервний тиждень і розкрі-
пачення робітниць. 1929 р.—
6, 132, 428
Безпритульний дитячий буди-
нок. 1930 р.— 3, 379
Тов. Беменському. 1932 р. Див.
Педконсультація
Бережи книгу! (Лист до піоне-
рів). 1933 р.— 5, 511
Беріться, діти, скоріш за діло!
(Лист до піонерів і школя-
рів). 1935 р.— 5, 537
Бесіда з працівниками дитячих
садків братніх республік.
26 грудня. 1937 р.— 6, 378
Биття дітей. Див. Про биття
дітей
Бібліотека — друг і помічник
читача. Промова на нараді
по роботі фабрично-завод-
ських бібліотек. 27 грудня
1936 р.— 8, 633
Бібліотека і письменники.
1934 р.— 8, 473
Бібліотека на допомогу радян-
ському письменнику і літера-
турному критику. 1933 р.—
8, 403, 715—716.
Бібліотека на заводі. 1934 р.—
8, 475
Бібліотека — найважливіша ді-

лені рецензії повторені в цій рубриці, але вже за алфавітом авторів і з відсиланням читача до їх заголовків. (Наприклад, у рубриці *Рецензії* зазначено: «К. Паустовський. Кара-Бугаз. М., «Молодая гвардия», 1932 р. Див. Такі книжки дуже потрібні»). Рецензії на іноземні видання (англійські, німецькі, французькі) слід дивитися в цій самій рубриці після рецензій на російські праці й переклади — в порядку букв латинського алфавіту.

Листи, звернення, привітання, а також доповіді, промови й виступи подаються в загальному алфавітному порядку за їх адресатами й назвами. Адресати листів, які означають окремих осіб і починаються з ініціалів («До А. В. Луначарського»), повного імені («До Павла Копосова») або слів *До товариша* («До товариша Боймакова»), подаються за алфавітом *прізвищ* (у наведених прикладах — на букви Л, К, Б), а в межах одного й того самого адресата — в хронологічній послідовності.

Уклав покажчик П. І. К у л и к о в.— *Ред.*

- лянка культурного фронту. *Виступ на радіо. 18 жовтня 1933 р.*— 8, 395
- Бібліотека повинна увійти в побут. *Виступ на III пленумі Ради культурного будівництва. 1933 р.*— 8, 384
- До бібліотекарів Далекосхідного краю. *18 лютого 1935 р.*— 11, 545
- Бібліотечна робота на селі. *Доповідь на I з'їзді бібліотечних працівників РРФСР. 1 липня 1924 р.*— 8, 89
- Бібліотечна семінарія. *1918 р.*— 8, 13
- Бібліотечний фронт до з'їзду письменників. *1934 р.*— 8, 467
- Бібліотечний фронт до XVII партз'їзду. *1933 р.*— 8, 432
- Бібліотечним працівникам Середньо-Волзького краю. *1934 р.*
Див. Лист бібліотечним працівникам Середньо-Волзького краю
- Бібліотечні уроки. *1934 р.*— 3, 628
- Більше радитись з Горьким. *1936 р.*— 9, 599
- Більше уваги дошкільній роботі. *Бесіда із студентами дошкільного факультету Московського педагогічного інституту. 15 лютого 1937 р.*— 6, 351
- Більше уваги позашкільній роботі з дітьми. *1924 р.*— 5, 135
- До Є. П. Бірюкової. *12 листопада 1937 р.*— 11, 652
- А. І. Бланкштейну. *1936 р.* Див. Про підготовку політосвіт-працівників у Ленінградському комуністичному політосвітньому інституті
- Ближче до школи, до вчителя. Див. Постанову ЦК ВКП (б) «Про початкову й середню школу» та завдання Товариства педагогів-марксистів
- До П. П. Блонського. *Серпень 1922 р.*— 11, 218
- До П. П. Блонського. *Не пізніше травня 1923 р.*— 11, 232
- До П. П. Блонського. *12 липня 1923 р.*— 11, 238
- До П. П. Блонського. *27 квітня 1929 р.*— 11, 333
- До П. П. Блонського. *30 вересня 1931 р.*— 11, 415
- До товариша Боймакова. *18 липня 1931 р.*— 11, 411
- Болочі питання шкільної роботи. *З розмови з інспекторами Центрального методичного бюро Наркомосу. 1926 р.*— 3, 192
- Боротися за якість шкільного навчання. *1931 р.*— 3, 427
- Боротьба за знання— найважливіше завдання піонерорганізації. Промова на пленумі ЦБ ДКО. *11 грудня 1932 р.*— 5, 453, 641
- Боротьба за робітничу молодь. *Гравень, 1917 р.*— 1, 407
- Боротьба за якість шкільної роботи. *Доповідь на I Всеросійському з'їзді в справі всеобуча. 22 лютого 1931 р.*— 4, 362
- До В. Борщанської. *31 січня 1935 р.*— 11, 535
- Брати знання з бою. Див. Про Міжнародний дитячий тиждень. (Лист до піонерів) Бригаді заводу Лепсе, яка обслуговувала причини невиходу програми в строк. *1 листопада 1930 р.*— 11, 384
- До А. С. Бубнова. *9 лютого 1931 р.*— 11, 396
- А. С. Бубнову. *3 квітня 1935 р.* Див. З приводу пропозиції С. М. Фрідмана про організацію лабораторії експериментальної педагогіки
- А. С. Бубнову. *8 травня. 1936 р.* Див. Про програму участі СРСР на Паризькій міжнародній виставці 1937 р.
- Будемо вчитися в Ілліча. *1928 р.*— 8, 214

Будемо вчитися в Ілліча. 1929 р.— 8, 244
 Будемо допомагати журналові. 1936 р.— 8, 603
 Будемо працювати по-бойовому. *Виступ на нараді бібліотечних працівників. 14 листопада 1938 р.— 8, 683*
 Будити самодіяльність мас. 1928 р.— 9, 332
 Будувати мільйонами рук. *Виступ на нараді з агротехпропаганди. 29 січня 1933 р.— 8, 373*
 Будь готовий! 1924 р.— 5, 122
 Будьмо активними культурарміями. 1939 р.— 7, 637
 Будьте громадськими працівниками! (Лист до піонерів). 1932 р.— 5, 462, 641—642
 Будьте справжніми товаришами. Див. Буржуйські замашки геть з радянської школи! (Лист до піонерів)
 Буква закону. 1918 р.— 4, 9
 Буржуйські замашки геть з радянської школи! (Лист до піонерів). 1932 р.— 5, 405, 639

В

В Академію наук СРСР. 11 січня 1936 р. Див. Потрібні кадри популяризаторів
 В чому основа політехнізму. Див. Програма політехнічної школи і виробниче навчання в ФЗС. *Доповідь і заключне слово на I Всеросійській конференції в справі виробничого навчання в ФЗС. 11 серпня 1931 р.*
 Важлива ділянка соціалістичного будівництва. 1933 р.— 8, 409
 Важлива постанова. 1931 р.— 4, 428
 Важлива постанова партії. 1931 р.— 2, 542
 Важлива проблема. 1927 р.— 3, 246

Важливе побутове питання. [Л. М. Сабсович. *Города будущего и организация социалистического быта.* М., Гостехиздат, 1929] 1929 р.— 6, 152
 До С. Х. Варданяна. 2 березня 1936 р.— 11, 593
 Велика культурна справа. 1935 р.— 8, 542
 Велике принципіальне питання. 1932 р.— 4, 532
 Взаємовідносини між парткоматами і політосвітами. 1921 р.— 7, 82
 Вибирати найважливіше. *Виступ на конференції комсомольців Московського автозаводу.— 1933 р.— 5, 484*
 Вибір професії. 1925 р.— 4, 100
 Вибір професії. 1932 р.— 4, 483
 Вибір професії. 1936 р.— 4, 561
 Вивчайте марксизм. Див. Чого і як учитись. *Доповідь на пленумі ЦК РЛКСМ. 20 вересня 1924 р.*
 Виконаємо вказівки Леніна про бібліотечну роботу. *Вступне слово на Всесоюзній нараді з теоретичних питань бібліотечознавства і бібліографії. 16 грудня 1936 р.— 8, 618*
 Вимоги до навчальної книги з арифметики для початкової школи дорослих. 1939 р.— 9, 719
 Виробити в дітей комуністичну мораль. *Промова на пленумі ЦБ ДКО. Липень 1931 р.— 5, 380, 638—639*
 Виробнича пропаганда. *Проект тез Головополітосвіту. 1920 р.— 7, 64.*
 Висловлювання Леніна з питань культури і освіти за час роботи в Петербурзі, в тюрмі і на засланні. 1931 р.— 2, 469
 Висновок на рукопис російського букваря для карельських шкіл Л. П. Богоявленського і А. Н. Капусткіна. *Липень 1938 р.— 10, 681*

Виступ на агітпропнаradі при ЦК ВКП(б). *Травень 1928 р.*— 7, 394

Виступ на Всеросійській нараді з позашкільної роботи *14 грудня 1938 р.* Див. Замітки про комуністичне виховання.

Виступ на Всеросійській нараді працівників дитячих бібліотек. *1933 р.*— 3, 615.

Виступ на Всесоюзній нараді по поліпшенню праці і побуту жінок. *8 жовтня 1929 р.*— 8, 270

Виступ на X з'їзді партії. *9 березня 1921 р.*— 8, 33

Виступ на дошкільній секції ДВР по доповіді ЦНДІП про наслідки перевірки проекту програм дошкільних закладів з «організуючих моментів». *1933 р.*— 6, 261

Виступ на II Всеросійському з'їзді губернських відділів народної освіти. *26 вересня 1921 р.*— Див. З виступу на II Всеросійському з'їзді губернських відділів народної освіти.

Виступ на закритті огляду фабрично-заводських семирічок, прикріплених до підприємств металопромисловості. *4 березня 1931 р.*— 4, 390

Виступ на засіданні Головного політико-освітнього комітету республіки. *21 лютого 1930 р.*— 8, 296

Виступ на засіданні культурно-освітньої секції III Всеросійського з'їзду профспілок. *10 квітня 1920 р.* Див. З приводу тез Б. Г. Козелева «Професійно-технічна освіта»

Виступ на Колегії Наркомосу в питанні про постановку дослідницької роботи по політехнічному вихованню. *3 березня 1930 р.*— 4, 219

Виступ на нараді викладачів математики середніх шкіл дорослих. *10 квітня 1937 р.*

Див. Головне у викладанні математики

Виступ на нараді домашніх господарок-активісток житлової кооперації. *Квітень 1936 р.*— 6, 291.

Виступ на нараді завідуючих крайвно. *Лютий 1929 р.*— 2, 356

Виступ на I Всесоюзній нараді (конференції) з культурно-освітньої роботи серед сільської молоді. *1926 р.*— 8, 159

Виступ на I Всесоюзній партійній нараді з кінематографії. *Березень 1928 р.*— 8, 217

Виступ на Першому з'їзді клубних працівників. *16 липня 1924 р.*— 8, 98

Виступ на XV Всеросійському з'їзді Рад. *2 березня 1931 р.*— 2, 507

Виступ на розширеному засіданні Головподітосвіти. *26 грудня 1929 р.*— 8, 289

Виступ на розширеному засіданні Колегії Наркомосу РРФСР. *1 лютого 1931 р.* Див. Думка педагога розбужена для створення політехнічної школи

Виступ на траурному засіданні в Комакадемії (А. В. Луначарський). *Грудень 1933 р.*— 2, 622

Виступ на IV з'їзді по дошкільному вихованню. *Грудень 1928 р.*— 6, 98

Виступ на IV конгресі Комуністичного Інтернаціоналу. *1922 р.*— 9, 82

Виступ у дебатах по доповідях про реалізацію постанови ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. [Нарада завідуючих край/обл/вно і наркомосів АРСР. *6 грудня 1932 р.*]— 3, 560

Виховано інтернаціоналістів. Див. За інтернаціональне виховання. *Вступне слово на*

- вечорі, присвяченому проведенню Міжнародного дитячого тижня. 11 жовтня 1933 р.*
- Виховаймо хороших громадських працівників. *Промова на нараді делегатів Першого Всесоюзного зльоту піонерів. Серпень 1929 р.—5, 293*
- Виховання. *1928—1929 рр.—2, 335, 677*
- Виховання ленінців. Див. Чого і як учитись. *Доповідь на пленумі ЦК РЛКСМ. 20 весня 1924 р.*
- Виховання молоді і загальне павчання. Див. Про юків.
- Виховання підростаючого покоління в комуністичному дусі—найважливіше завдання. *1935 р.—2, 636*
- Вихователі-висуванці. *1930 р.—6, 161*
- Виховати громадського працівника-колективіста. *1926 р.—3, 202*
- Виховна роль учителя. *1927 р.—3, 254*
- Виховувати будівників соціалізму. *З виступу на Московській обласній конференції ШКМ і радгоспучів. 21 березня 1931 р.—4, 403*
- Виховувати гідну зміну. *З бесіди із завідуючими Будинками і Палацями піонерів. 19 лютого 1938 р.—5, 592*
- Виховуюча шкільна громада. *1916 р.—1, 349*
- А. Я. Вишинському. *21 березня 1931 р.* Див. Зауваження до плану роботи секцій ДВР
- Вище прапор боротьби за якість навчання. *З промови на 2-й конференції постів, авторських колективів і читачів журналу «За политехническую школу». 1932 р.—4, 539*
- Відзив на буквар В. П. Вахтерова «Первый шаг». *1924 р.—10, 181*
- Відзив на доповідну записку про підготовку викладачів праці. *1933 р.—10, 549*
- Відзив на книги для дітей. *1927 р.—10, 216*
- Відзив на «Книгу для читання для шкіл грамоти» І. Р. Палєя і Г. А. Ентіної. *Січень 1935 р.—10, 585*
- Відзив на «Книгу для чтения» Л. М. Толстого. *1924 р.—10, 185*
- Відзив на книгу П. Г. Міжуєва «Вопросы средней школы в Европе и ответы на них Америки». *1922 р.—10, 53*
- Відзив на матеріал з профорієнтації. *1932 р.—10, 422*
- Відзив на методичний посібник «Арифметика в школах для неписьменных» І. Богданова, Ш. Кантора і А. Королькова. *1936 р.—10, 634*
- Відзив на «Новый паглядный букварь «Детский мир» А. Стебльова. *1924 р.—10, 184*
- Відзив на «Новый русский букварь В. Флерова. *1924 р.—10, 183*
- Відзив на № 1 журналу «Учись сам». *Березень 1926 р.—10, 197.* Див. також Ще раз про журнал «Учись сам».
- Відзив на підручник для шкіл малописьменных «Книга для читання Д. Боговлявського і Л. Тимофеева. *Січень 1935 р.—10, 584*
- Відзив на план видань Соцеквидаву з самоосвіти. *2 листопада 1934 р.—10, 571*
- Відзив на повість для дітей. *[Без дати].—10, 701*
- Відзив на програми гуртків самоосвіти при хатах-читальнях. *1933 р.—10, 557*
- Відзив на програму з літератури для шкіл дорослих. *1937 р.—10, 656*
- Відзив на програму з російської мови і літератури для

- 1-го концентру школи II ступеня. 1929 р.— 10, 273.
- Відзив на програму з російської мови і літератури для шкіл дорослих. 1936 р.— 10, 622
- Відзив на проекти програм ФЗС з іноземних мов. 4 липня 1930 р.— 10, 303
- Відзив на проекти програм ФЗС з математики, фізики праці. 4 липня 1930 р.— 10, 301
- Відзив на проекти програм ФЗС з образотворчого мистецтва і музики. 4 липня 1930 р.— 10, 302
- Відзив на проект документа: «Навчальний режим, основи внутрішнього розпорядку і правила поведінки учнів бібліотечного технікуму». Березень 1936 р.— 10, 612
- Відзив на проект інструкції Наркомосу РРФСР про виключення учнів із школи. Листопад 1932 р.— 10, 483
- Відзив на проект плану видання серії «Шкільна бібліотека». 1938 р.— 10, 676
- Відзив на проект програми з арифметики для школи I ступеня. 4 липня 1930 р.— 10, 309
- Відзив на проект програми для бібліотечного інституту. Г. К. Дерман — директорів Московського бібліотечного інституту. 1930 р.— 10, 289
- Відзив на проект програми для нульових груп. 1931 р.— 10, 362
- Відзив на проект програми 2-го концентру школи II ступеня з кооперативним і культурно-освітнім ухилами. 1927 р.— 10, 223
- Відзив на проект програми з курсу Конституції СРСР для педучилищ. Липень 1938 р.— 10, 678
- Відзив на проект програми з математики для бібліотечних технікумів. 6 вересня 1938 р.— 10, 686.
- Відзив на проект програми з педагогіки для педагогічних інститутів. 27 жовтня 1936 р.— 10, 625.
- Відзив на проект програми з педагогіки для педагогічних училищ. 1938 р.— 10, 696
- Відзив на проект програми з педагогіки для педвузів. 1932 р.— 10, 420
- Відзив на проект програми з педагогіки для педінститутів. 23 червня 1937 р.— 10, 648
- Відзив на проект програми з педагогіки для педтехнікумів. 8 квітня 1932 р.— 10, 419
- Відзив на проект програми з праці для шкіл II ступеня. 1927 р.— 10, 221
- Відзив на проект програми з російської мови для неповних середніх і середніх шкіл дорослих. 10 липня 1937 р.— 10, 654
- Відзив на проект програми з російської мови для радпартшкіл. 1934 р.— 10, 575
- Відзив на проект програми з російської мови для школи I ступеня. 2 листопада 1931 р.— 10, 368
- Відзив на проект програми курсу «Історія релігії та сучасні релігійні пережитки» для культосвітшкіл і політосвіттехнікумів. 14 лютого 1938 р.— 10, 675
- Відзив на проект програми курсу «Політосвітробота на селі» для політосвіттехнікумів. Тов. С. П. Голоуліну — інспекторуі Управління шкіл дорослих Наркомосу РРФСР 1936 р.— 10, 623
- Відзив на проект програми політехнічної трудової підготовки в I—IV групах ФЗС. Квітень 1930 р.— 10, 282

- Відзив на проект програми ФЗС з навичок російської мови. 4 липня 1930 р.— 10, 304
- Відзив на проект програми ФЗС з російської мови і літератури. 4 липня 1930 р.— 10, 306
- Відзив на проект програми ФЗС із суспільствознавства. Липень 1930 р.— 10, 312
- Відзив на проект програм з географії для шкіл малописьменних. 1937 р.— 10, 673
- Відзив на проект програм з образотворчого мистецтва. Листопад 1931 р.— 10, 375
- Відзив на проект програм з суспільствознавства для школи I ступеня. Листопад 1931 р.— 10, 371
- Відзив на проект статуту загальноосвітньої неповної середньої і середньої школи дорослих. 1937 р.— 10, 662
- Відзив на проект тез доповіді Б. М. Чистова «Про чергові завдання політосвітроботи на селі» (До агітпропнаради при ЦК ВКП(б)). Травень 1928 р.— 10, 256
- Відзив на рукописи: «Нижньовольська крайова навчальна книга — для 1—2-го і 3—4-го років навчання». 1933 р.— 10, 533
- Відзив на рукописи підручників з граматики і правопису для шкіл малописьменних — І. Р. Палея і Р. І. Аванесова. 25 січня 1935 р.— 10, 586
- Відзив на рукописи підручників з природознавства для 4-го року навчання початкової школи — С. В. Герда, В. А. Тетюрьова і А. А. Шибанова. 1933 р.— 10, 517
- Відзив на рукописи статей В. Девяткова і С. Дзюбинського. Є. С. Лівшиць — відповідальному секретареві журналу «На путях к новой школе». 1923 р.— 10, 150
- Відзив на рукопис Н. Н. Андреева і І. А. Виноградова «Хрестоматія з літератури для 5-го року навчання». 7 квітня 1933 р.— 10, 512
- Відзив на рукопис П. О. Афанасьєва та І. Н. Шапошнікова «Підручник російської мови для початкової школи. Граматика і правопис. Частина II». 1933 р.— 10, 508
- Відзив на рукопис І. М. Богданова, Ш. Л. Кантора і А. Є. Королькова «Арифметичний задачник для шкіл грамоти». Січень 1935 р.— 10, 588
- Відзив на рукопис Є. Ф. Буштуєвої «Підручник англійської мови для VII групи». 1933 р.— 10, 529
- Відзив на рукопис В. В. Голубкова і Л. С. Мирського «Хрестоматія з літератури для V групи». 1933 р.— 10, 511
- Відзив на рукопис О. І. Гуковського «Епоха феодалізму. Підручник з історії для середньої школи». Квітень 1933 р.— 10, 510
- Відзив на рукопис Ільєнкова «Хрестоматія для шкіл дорослих». 3 січня 1936 р.— 10, 610
- Відзив на рукопис «Крайова навчальна книга з географії, природознавства, історії та суспільствознавства для 3-го і 4-го років навчання Івановської промислової області». 1933 р.— 10, 538
- Відзив на рукопис «Крайова навчальна книга з суспільствознавства, географії і природознавства для 3-го і 4-го років навчання початкових шкіл Уралу». 14 червня 1933 р.— 10, 531
- Відзив на рукопис «Крайова навчальна книга з суспільство-

- знавства і природознавства для шкіл Іваново-промислової області. 1-й і 2-й роки навчання». 1933 р.— 10, 535
- Відзив на рукопис Б. Левітана і М. Овсянникової «Суспільствознавство. Підручник для IV групи». 1933 р.— 10, 520
- Відзив на рукопис С. А. Павловича «Методика природознавства початкової школи». 1933 р.— 10, 553
- Відзив на рукопис Н. С. Попової «Підручник з арифметики для 2-го року навчання початкової школи». 1933 р.— 10, 514
- Відзив на рукопис І. Є. Потьомкіна «Підручник з географії для шкіл дослих. 3-й рік навчання». 1934 р.— 10, 569
- Відзив на рукопис «Уральська краєзнавча книга для I і II груп». 1933 р.— 10, 530
- Відзив на рукопис С. М. Флоринського і Б. В. Рождественського «Література XIX ст. Підручник для 6-го року навчання». 1933 р.— 10, 527
- Відзив на рукопис брошури І. М. Богданова про виготовлення наочного приладдя. 5 жовтня 1937 р.— 10, 669
- Відзив на рукопис брошури про фабрично-заводську семіричку. Р. Б. Харитоновій—авторіві рукопису. 1930 р.— 10, 345
- Відзив на рукопис букваря, складеного працівниками Дослідної школи Наркомосу імені П. Н. Лепешинського. 1933 р.— 10, 495
- Відзив на рукопис збірника в питанні про профорієнтацію. Лютий 1934 р.— 10, 563
- Відзив на рукопис збірника «Змичка на ділі». 1926 р.— 10, 211
- Відзив на рукопис збірника «Ленін про культуру, освіту і школу» під редакцією П. Н. Груздьова, А. І. Жаркова і С. А. Каменева, 1933 р.— 10, 541. Див. також Ленін про освіту і культуру
- Відзив на рукопис збірника «Навчання самоучок». 1927 р.— 10, 226
- Відзив на рукопис збірника, підготовленого Програмно-методичним інститутом. Січень 1932 р.— 10, 388
- Відзив на рукопис книги Моторіна «Релігія у народів Волзько-Камського краю колись і тепер». 1927 р.— 10, 237
- Відзив на рукопис методичного листа про викладання літератури в школі. Березень 1932 р.— 10, 415
- Відзив на рукопис методичного листа про викладання математики в школі. 14 березня 1932 р.— 10, 416
- Відзив на рукопис методичного листа про викладання російської мови в школі. 8 березня 1932 р.— 10, 409
- Відзив на рукопис методичного листа про викладання суспільствознавства в школі. Березень 1932 р.— 10, 413
- Відзив на рукопис методичного посібника М. П. Потьомкіна і П. Г. Терехова «Викладання географії в початковій школі дослих». Квітень 1937 р.— 10, 644
- Відзив на рукопис підручника П. О. Афанасьєва і І. Н. Шапошнікова «Початкові відомості з граматики і правопису». 2 березня 1933 р.— 10, 500
- Відзив на рукопис підручника К. Б. Бархіна для початкової школи «Російська мова. Частина I». Березень 1933 р.— 10, 501
- Відзив на рукопис підручника С. М. Браїловської і М. А. Рибникової «Хрестоматія з

- літератури для початкової школи. Частина II». *5 квітня 1935 р.*— 10, 592
- Відзив на рукопис підручника П. Н. Жулева «Книга для читання після букваря». *1933 р.*— 10, 498
- Відзив на рукопис підручника С. В. Зенченка і В. Л. Еменова «Збірник задач з арифметики для початкової школи. Частина II». *1933 р.*— 10, 515
- Відзив на рукопис підручника А. Половинкіна «Географія для початкової школи. Частина I. Для учнів III групи». *Березень 1933 р.*— 10, 502
- Відзив на рукопис підручника О. В. Флєрова і М. П. Теряєва «Перша книга для читання після букваря». *1933 р.*— 10, 499
- Відзив на рукопис підручника Є. Я. Фортунатової «Книга для читання. Частина II». *4 травня 1933 р.*— 10, 513
- Відзив на рукопис підручника М. Я. Цузнєра «Зоологія для шкіл дорослих». *1936 р.*— 10, 620
- Відзив на рукопис підручника А. Б. Шапіро «Граматика. Частина II. Синтаксис». *1933 р.*— 10, 525
- Відзив на рукопис посібника «Кола знань». *1928 р.*— 10, 269
- Відзив на рукопис статті К. А. Ганшиної про викладання іноземних мов. *1923 р.*— 10, 144
- Відзив на рукопис статті Б. П. Єсіпова «Про термінологію методичних прийомів». *1927 р.*— 10, 228
- Відзив на рукопис статті «За чистоту марксистсько-ленінської теорії в працях з історії педагогіки». *Липень 1932 р.*— 10, 431
- Відзив на рукопис статті В. М. Маркова «До програмної роботи Наркомосу РРФСР за 15 років». *1932 р.*— 10, 444
- Відзив на рукопис статті В. К. Мороякова «15 років антирелігійного виховання в школі». *Жовтень 1932 р.*— 10, 446
- Відзив на рукопис статті про дитячі технічні станції. *Січень 1932 р.*— 10, 392
- Відзив на рукопис статті Г. Г. Розанова «Дитячий політехнічний музей». *Січень 1932 р.*— 10, 383
- Відзив на рукопис статті М. Н. Скаткіна «Традиції старої школи живі». *Грудень 1932 р.*— 10, 490
- Відзив на рукопис статті І. В. Чувашева «Позашкільна робота і політехнічне виховання дітей». *1932 р.*— 10, 426
- Відзив на список книг для шкільних бібліотек. *Лютий 1937 р.*— 10, 641
- Відзив на статтю про політехнізацію школи. *1930 р.*— 10, 317
- Відзив на статтю Л. Н. Скаткіна про роботу шкільного інструктора. *Червень 1933 р.*— 10, 556
- Відзив на схему програми для радпартшкіл «Політосвітробота на селі». *1935 р.*— 10, 578
- Відзив на тези О. Г. Калашникова «Педагогічна освіта і новий шкільний лад». *1924 р.*— 10, 179.
- Відзив на тези М. М. Пістрака про груповодів у школі II ступеня. *Березень 1928 р.*— 10, 244
- Відкритий лист в «Учительскую газету». *10 липня 1927 р.*— 11, 282
- Відкритий лист ланкам імені т. Крупської. *1928 р.*— 5, 270

Відкритий лист Мосраді. 20 квітня 1930 р.— 11, 367

Відповідаю на листи дітей (Лист до піонерів). 1932 р.— 5, 412

Відповіді на запитання слухачів вищої школи піонеруруху. 1933 р.— 5, 465

Відповідь тов. Крупської. Див. Звернення до робітниць і селянок у зв'язку з смертю Леніна.

Відповідь на листи дружин шахтарів. 1933 р.— 6, 267

Відповідь А. Пінкевичу. 1924 р.— 3, 93

Війна і дітиродіння. 1920 р.— 6, 7

Війна і німецька народна школа. Див. «Дух часу» у німецькій народній школі

Вісім років. 1925 р.— 7, 237

До О. К. Вітмер. 4 березня 1905 р.— 11, 102

До О. К. Вітмер. 22 грудня 1922 р.— 11, 222

Вказівки, які зміни повинні бути внесені до нового видання підручників. 25 січня 1935 р.— 10, 581

Вожатому треба знати педагогіку. 1937 р.— 5, 576

До Є. К. Воїнової. 24 квітня 1929 р.— 11, 327

До товариша Волкова. 30 червня 1937 р.— 11, 640

Є. Волковій. 26 жовтня 1937 р. Див. До ЦК ВЛКСМ — Є. Волковій

До товариша Володіна. 12 жовтня 1936 р.— 11, 604

Восьме березня. Див. Буржуйські замашки геть з радянської школи! (Лист до піонерів)

8 березня і ліквідація неписьменності. 1936 р.— 9, 567

Всеробітземліс і його роль у справі змички міста і села. 1925 р.— 7, 230, 658

Всеросійський з'їзд у справі

позашкільної освіти. 1919 р.— 7, 27

Всеросійська конференція політосвіт. 1920 р.— 7, 61

Всесоюзний конкурс на найкращу сільську бібліотеку. Див. Сільські бібліотеки зроби зразковими

Всесоюзний перепис бібліотек. 1934 р.— 8, 495

Всесоюзний учительський з'їзд. 1925 р.— 2, 182

Всесоюзний учительський з'їзд і його завдання. 1924 р.— 2, 169

Всесоюзній бібліотеці імені В. І. Леніна. 2 лютого 1934 р.— 11, 496

Вуз — навчальний плюс виробничий заклад (Уривок з листа). 1923 р.— 4, 84, 581

Вузівці і виробництво. 1924 р.— 4, 86

Вчитися у стахановців організації праці. 1936 р.— 3, 655

Г

До Х. З. Габідулліна. 28 січня 1936 р.— 11, 584

До Л. В. Гавердовської. 24 квітня 1929 р.— 11, 328

До Олі Гаврилової. 18 листопада 1929 р.— 11, 355

Ганебне ставлення до дитячої праці. 1928 р.— 4, 166

До Е. М. Гаряєвої. 24 квітня 1929 р.— 11, 330

До товариша Геруца. 1934 р.— 11, 531

«Геть вплив робітничих мас на село!» 1925 р.— 7, 234

До Н. М. Головіна. 14 червня 1933 р.— 11, 465

До М. Головіної. 6 березня 1933 р.— 11, 459

Головне у викладанні математики. 1937 р.— 9, 661, 769

Головполітосвіта і мистецтво. 1921 р.— 7, 75

Тов. Гольцману. 13 березня

1930 р. Див. Лист до т. Гольцмана
До І. І. Горбунова-Посадова. 9 лютого 1910 р.—11, 114
До І. І. Горбунова-Посадова. 10 березня 1910 р.—11, 116
До І. І. Горбунова-Посадова. 3 травня 1910 р.—11, 120
До І. І. Горбунова-Посадова. 3 червня 1911 р.—11, 123
До О. Є. Горбунової-Посадової. 22 лютого 1912 р.—11, 125
До О. Є. Горбунової-Посадової. 22 лютого 1912 р.—11, 130
До О. Є. Горбунової-Посадової. 25 вересня 1912 р.—11, 136
До І. І. Горбунова-Посадова. 4 січня 1913 р.—11, 139
До І. І. Горбунова-Посадова. 12 листопада 1913 р.—11, 148
До І. І. Горбунова-Посадова. 19 грудня 1913 р.—11, 150
До І. І. Горбунова-Посадова. 19 червня 1916 р.—11, 171
До І. І. Горбунова-Посадова. 15 вересня 1916 р.—11, 173
До І. І. Горбунова-Посадова. 1 січня 1917 р.—11, 174
До І. І. Горбунова-Посадова. 22 листопада 1917 р.—11, 181
До І. І. Горбунова-Посадова. Не пізніше березня 1919 р.—11, 184
До І. І. Горбунова-Посадова. Лютий 1920 р.—11, 199
До О. М. Горького. Між 14 грудня 1915 р. і 8 лютого 1916 р.—11, 168
До О. М. Горького. 28 січня 1924 р.—11, 245
До О. М. Горького. 16 лютого 1929 р.—11, 311
До О. М. Горького. 25 травня 1930 р.—11, 370

До О. М. Горького. 18 вересня 1930 р.—11, 380
О. М. Горькому. 17 липня 1932 р. Див. До питання про видання дитячої літератури
До О. М. Горького. 30 вересня 1932 р.—11, 447
До О. М. Горького. 26—28 листопада 1933 р.—11, 485
До О. М. Горького. 8 червня 1934 р.—11, 515
До О. М. Горького. 11 липня 1935 р.—11, 571
Готуйте будівників нового життя. Промова на Всесоюзній піонерській конференції. Серпень 1929 р.—5, 283
До Гриші Григор'єва. 16 березня 1932 р.—11, 427
До З. Г. Грінберга. 6 червня 1922 р.—11, 215
До З. Г. Грінберга. 9 січня 1923 р.—11, 223
До З. Г. Грінберга. 18 червня 1923 р.—11, 234
Г. П. Грінберг. 2 серпня 1937 р. Див. Про рукопис оповідання «Сім'я Ульянових»
Громадська діячка соціалістичного будівництва. 1937 р.—6, 372
Грунт зорано, потрібне зерно. 1930 р.—8, 294
До А. В. Гуревича (Зігура). 19 листопада 1933 р.—11, 483
П. І. Гурову. 1934 р. Див. З приводу брошури про п'ятирічний план бібліотечної справи
Гурткові заняття. 1922 р.—9, 53
Гуртку друзів Барнаульської дитячої бібліотеки імені Н. К. Крупської. 19 серпня 1930 р.—11, 377
Гуртку друзів Барнаульської

¹ Листи до І. І. та О. Є. Горбунових-Посадових подано в хронологічному порядку.—*Ред.*

дитячої бібліотеки імені Н. К. Крупської. 10 квітня 1931 р.— 11, 406

Гуртку друзів Барнаульської дитячої центральної бібліотеки. 7 січня 1928 р.— 11, 291. Див. також Друзям дитячої центральної бібліотеки в м. Барнаулі; Друзям Барнаульської дитячої центральної бібліотеки

До М. М. Гусева. *Не пізніше листопада* 1924 р.— 11, 254

Д

Дати кадри всім ділянкам соцбудівництва. 1932 р.— 5, 439

Дати політехнічну освіту педагогам. 1930 р.— 4, 314

Дбати про неписьменних і малописьменних. *Промова на нараді голів секції по ліквідації неписьменності сільських і міських Рад та інспекторів шкіл дорослих.* 17 січня 1937 р.— 9, 632

Два типи організації шкільної справи. 1911 р.— 1, 157

Де жити дітям у соціалістичному місті? (Порядком обговорення). 1930 р.— 6, 200

Декрет залишається в силі. *Виступ на урочистому засіданні Всеросійської надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності і президій Центральної і Московської рад товариства «Геть неписьменність».* 31 грудня 1929 р.— 9, 389

«Демократизація» підручника. 1926 р.— 3, 185

День радянської пропаганди. 1919 р.— 7, 42

Десятиріччя декрету про ліквідацію неписьменності. 1929 р.— 9, 384

Десятиріччя промови Леніна на II з'їзді політосвіт. *Доповідь на вечорі в Товаристві*

педагогів-марксистів. 17 жовтня 1931 р.— 7, 543

10 років тому і тепер. 1931 р.— 9, 446

10 років фабзавучу. 1931 р.— 4, 384

Деякі міркування про завдання профтехнічної освіти. 1930 р.— 10, 321

Дивна психологія. 1918 р.— 2, 59

Дитинство і рання юність Ілліча. 1938 р.— 6, 394

Дитяча книжка — могутнє знаряддя соціалістичного виховання. 1931 р.— 3, 423

Дитяча праця в колгоспі. 1930 р.— 4, 246

Дитяче самоврядування в школі. 1930 р.— 3, 409

Дитячий клуб при хаті-читальні. 1924 р.— 5, 101

Дитячий садок на селі. 1924 р.— 6, 25

Діалектика у Леніна. Див. Як вивчати ленінізм? *Доповідь на зборах мобілізованих для роботи з ленінським призовом.* 21 березня 1924 р.

Діалектичний підхід до вивчення окремих дисциплін. 1933 р.— 3, 586

Дійовий метод. 1935 р.— 8, 522

Діти комуні. 1929 р.— 6, 113

До Бауманського районного відділу народної освіти Москви. 5 серпня 1930 р.— 11, 375

До боротьби за культурно організоване життя, за життя освічене і світле. 1933 р.— 8, 400

До вихованок трудової комуні «Новая жизнь». 21 лютого 1934 р.— 11, 498

До вихованців Бухарської сільськогосподарської дитячої трудової комуні імені М. І. Калініна. 21 листопада 1930 р.— 11, 390

До вихованців Ірбітського дитячого будинку № 3. 6 жовтня 1930 р.— 11, 383

- До вихованців Нижньочирського дитячого будинку. 26 січня 1934 р.— 11, 493
- До вихованців Новочеркаського інтернаціонального дитячого будинку № 2. 1 вересня 1937 р.— 11, 646
- До Вищої Ради Народного Господарства. *Не пізніше 19 липня 1918 р.— 11, 183*
- До відділу народної освіти м. Орші. 1 лютого 1935 р.— 11, 540
- До відділу шкіл ЦК ВКП(б) т. М. П. Малишеву. 9 квітня 1936 р.— 4, 546
- До Всеросійського з'їзду вчителів. *Квітень 1917 р.— 1, 388*
- До Всесоюзного з'їзду профспілки працівників дошкільних закладів і дитячих будинків. 25 січня 1938 р.— 11, 665
- До всіх край/обл/вно, політосвітсекторів. 28 березня 1935 р.— 11, 555, 796
- До всіх позашкільних підвідділів Наркомосу (Телеграма). 21 серпня 1919 р.— 11, 197
- До Вченого комітету ЦВК СРСР. 10 травня 1930 р.— 11, 369
- До вчителів соціал-демократів. *Квітень 1917 р.— 1, 396*
- До вчительства радянських республік. 1924 р.— 7, 197
- До газети «Таганрогская правда». 23 травня 1935 р.— 11, 568
- До Горлівської міськради. 6 січня 1935 р.— 11, 534
- До Горьковського Палацу піонерів. 24 січня 1938 р.— 11, 664
- До В. О. Давидова. 30 жовтня 1938 р.— 11, 697
- До В. О. Давидова. 7 грудня 1938 р.— 11, 704
- До дванадцятих роковин Жовтня. 1929 р.— 5, 273
- До А. М. Деборіна. 2 січня 1938 р.— 11, 662
- Г. К. Дерман. 1930 р.— Див. Відзив на проект програми для бібліотечного інституту
- До десятиріччя журналу «На путях к новой школе». 1932 р.— 10, 448
- До десятиріччя піонерської організації. Див. Навчимося працювати по-справжньому, по-ленінському (Лист до піонерів)
- До директора Всесоюзного заочного індустріального інституту. 28 листопада 1934 р.— 11, 530
- До дитячого будинку іспанських дітей № 1. 21 січня 1939 р.— 11, 712
- До дитячого колективу Нікольської школи глухонімих. 10 січня 1937 р.— 11, 614
- До дітей логопедичних класів 1-го Ленінградського обласного інституту глухонімих. *Квітень 1935 р.— 11, 565*
- До дітей Московського дитсадка № 35. 25 лютого 1931 р.— 11, 402
- До дітей піонерської комуні імені Н. К. Крупської. *Листопад 1934 р.— 11, 523*
- До Н. Дмитрієвої. *Січень 1935 р.— 11, 536*
- До Ф. Е. Доблер. *Жовтень 1924 р.— 11, 253*
- До домогосподарок будинку № 27 по вулиці Красіна в Москві. 14 березня 1935 р.— 11, 549
- До домогосподарок — дружин залізничників 14-го квартального комітету станції Кіровоград. 17 квітня 1937 р.— 11, 633
- До другого з'їзду ТГН. 1929 р.— 9, 342
- До друзів Барнаульської дитячої центральної бібліотеки. 4 травня 1927 р.— 11, 280

- До друзів Дитячої центральної бібліотеки в м. Барнаулі. *23 червня 1926 р.— 11, 268.* Див. також Гуртку друзів Барнаульської дитячої центральної бібліотеки; Гуртку друзів Барнаульської дитячої бібліотеки імені Н. К. Крупської
- До Я. Г. Друккера. *11 лютого 1938 р.— 11, 672*
- До товариша Дубнера. *5 червня 1933 р.— 11, 463*
- До товариша Дубровського. *2 червня 1929 р.— 11, 341*
- До Л. П. Дяченко. *16 березня 1932 р.— 11, 432*
- До жінок Таймирського національного округу. *9 квітня 1935 р.— 11, 563*
- До жовтеният Севастопольського дитячого будинку № 1. *30 січня 1937 р.— 11, 621*
- До жовтеният III «в» класу Ярцевської середньої школи № 3. *Жовтень 1937 р.— 11, 651*
- До жовтеният Харківського Палацу піонерів і жовтеният імені П. П. Постишева. *26 січня 1937 р.— 11, 620*
- До Жовтневої річниці. *1930 р.— 6, 204, 431*
- До завідуючих бібліотечними технікумами і бібліотечними відділеннями при педтехнікумах, керівників і організаторів цієї справи, учнів-студентів цих технікумів і відділень. *Не пізніше 10 листопада 1933 р.— 11, 476*
- До закону про політехнізацію. *1931 р.— 4, 340*
- До з'їзду завідуючих хатами-читальнями. *1927 р.— 8, 177*
- До з'їзду робітниць і селянок. *1927 р.— 6, 78*
- До з'їзду шкіл робітників-підлітків. *1922 р.— 4, 65*
- До зльоту піонерів. *1929 р.— 5, 278*
- До кінця ліквідувати неписьменність і малописьменність. *1934 р.— 5, 527*
- До колгоспників і колгоспниць Защитенської сільради. *3 січня 1938 р.— 11, 663*
- До колгоспників, колгоспниць, учителів і культармійців Боровецької сільради. *5 березня 1938 р.— 11, 676*
- До колгоспниць і трудящих-одноосібниць. *22 вересня 1932 р.— 11, 445*
- До колгоспниць колгоспу «Большевистский». *12 квітня 1936 р.— 11, 596*
- До колгоспу імені Н. К. Крупської Мухо-Удерецької сільради. *31 березня 1937 р.— 11, 630*
- До колгоспу імені Червоної Армії. *2 вересня 1937 р.— 11, 647*
- До Колегії Наркомосу РРФСР. *21 червня 1923 р.— 11, 235*
- До Колегії Наркомосу РРФСР. *Червень 1928 р.* Див. З приводу тез М. М. Пістрака про груповодів у школі II ступеня
- До Колегії Наркомосу РРФСР. *31 грудня 1931 р.— 11, 417*
- До Колегії Наркомосу РРФСР. *1933 р.* З приводу перегляду навчального плану школи
- До колективу Зарайської перопахфабрики. *14 грудня 1933 р.— 11, 490*
- До Комісаріату праці (Проект декрету). *30 листопада 1918 р.— 4, 7*
- До «Комсомольской правды». *22 травня 1935 р.— Див.* Кожний рядок дихає любов'ю до партії
- До комсомольців і комсомолок Ленінграда. *28 вересня 1933 р.— 11, 471*
- До культконференції Бологовського району. *14 серпня 1937 р.— 11, 645*
- До культпропу Свердловського обкому ВКП(б). *3 червня 1934 р.— 11, 513*

- До Ленінградського інституту політосвіроботи. 29 березня 1938 р.— 11, 680
- До Ленінських днів (Лист до піонерів Московського Будинку піонерів). 1938 р.— 5, 588
- До літературної студії Московського центрального Будинку піонерів. 2 лютого 1938 р.— 11, 669
- До методбюро (Лист 1). Не раніше 9 лютого 1925 р.— 11, 255
- До наради редакторів педагогічних журналів РРФСР. 1928 р.— 10, 248
- До Наркомосу УРСР. 17 січня 1932 р.— 11, 422
- До народного комісара освіти Грузинської РСР. 26 червня 1937 р.— 11, 636
- До німецького товариша. Грудень 1925 р.— 11, 263
- До оновлення народної школи. 1912 р.— 1, 173
- До опікунської ради з поза-шкільної освіти. 1 серпня 1917 р.— 11, 178
- До Оргбюро по скликанню II Всеросійської конференції наукових бібліотек. Не пізніше 3 грудня 1926 р.— 11, 276
- До осередку комсомолу Кореновської дитячої трудової колонії. 29 квітня 1929 р.— 11, 336
- До партійного комітету, комсомолу, завкому, адміністрації і депутатської групи Невського заводу імені В. І. Леніна. 16 листопада 1933 р.— 11, 477
- До партійного комітету фабрики «Рабочий» (кол. Максвелля). 7 грудня 1932 р.— 11, 452
- До партійців і комсомольців, фабкому, адміністрації, всього колективу фабрики імені Кларн Цеткін, 1935 р.— 11, 579
- До педагогів шкіл Сахаліну. 1931 р.— 11, 420
- До педколективу ФЗС № 11 Челябінського тракторного заводу 29 листопада 1932 р.— 11, 450
- До письменника-початківця. 3 липня 1936 р.— 11, 600
- До питання про антирелігійну пропаганду. 1924 р.— 8, 108
- До питання про вивчення історії педагогіки. 1937 р.— 2, 649
- До питання про вивчення творів В. І. Леніна (На допомогу самоосвіті). 1935 р.— 9, 539
- До питання про видання дитячої літератури. О. М. Горькому. 17 липня 1932 р.— 10, 428
- До питання про видання популярної бібліотеки для батьків з питань виховання дітей дошкільного віку. 1938 р.— 6, 408
- До питання про викладання літератури в II ступені. 1926 р.— 3, 242
- До питання про вільну школу. 1909 р.— 1, 108
- До питання про дитячу книжку. 1926 р.— 3, 236
- До питання про дитбудинки. 1924 р.— 3, 120
- До питання про комуністичне виховання молоді. 1922 р.— 2, 119
- До питання про культроботу. 1923 р.— 7, 159
- До питання про ленінський метод наукової роботи. 1930 р.— 9, 429
- До питання про мету школи. 1923 р.— 2, 139
- До питання про морально-дефективних дітей. 1923 р.— 2, 148
- До питання про національну культуру. 1930 р.— 2, 413
- До питання про організаційну політику Народного Комі-

- саріату освіти. 1918 р.— 2, 62
- До питання про оцінку дитячої книжки. 1927 р.— 6, 73
- До питання про політехнізацію робітфаків. 1932 р.— 4, 514
- До питання про політехнізацію школи. 1930 р.— 4, 294
- До питання про програми. 1922 р.— 3, 34
- До питання про програми в ФЗС, прикріплених до текстильних підприємств. 1931 р.— 4, 334
- До питання про програми політехнічної школи. 1931 р.— 3, 463
- До питання про реорганізацію вузів. 1923 р.— 4, 72
- До питання про реформу педагогічної освіти. Див. Конференція в справі педагогічної освіти
- До питання про роботу культвідділів. 1924 р.— 7, 215
- До питання про розвиток колективного користування книгою. 1924 р.— 8, 71
- До питання про систему робітничої освіти. *Доповідь і заключне слово на нараді в справі робітничої освіти. 24 квітня 1930 р.— 2, 417*
- До питання про скасування дитячої праці. 1918 р.— 4, 13
- До питання про соціалістичну школу. 1918 р.— 2, 7
- До питання про червоних спеців. 1924 р.— 4, 88
- До питання про шкільні суди. 1911 р.— 1, 126
- До питання про підготовку кваліфікованої робочої сили. 1925 р.— 4, 96
- До питання про підготовку робочої сили. 1928 р.— 4, 172
- До питання про постановку навчання праці в дитбудинку. 1926 р.— 4, 106
- До питання про суспільно кописну роботу школи. Див.
- До питання про суспільно необхідну роботу школи.
- До питання про суспільно необхідну роботу школи. 1926 р.— 3, 199
- До питання про хуліганство. 1926 р.— 5, 174
- До питання про читання газет. 1935 р.— 8, 536
- До питання про шефство. Див. Одна з форм організації впливу робітничого класу на селянство
- До підсумків з'їзду. 1919 р.— 7, 35
- До піонерів загону імені Н. К. Крупської Коткінської школи. 31 березня 1935 р.— 11, 558
- До піонерів загону № 7 Троїцької-на-Амурі середньої школи № 1. 5 листопада 1938 р.— 11, 701
- До піонерів Ідрицької ФЗД. 18 листопада 1933 р.— 11, 481
- До піонерів і школярів іспанського дитячого будинку № 2. 28 лютого 1938 р.— 11, 675
- До піонерів Ленінградської ФЗС № 16 при Невському заводі імені В. І. Леніна. 16 листопада 1933 р.— 11, 478
- До піонерів Магнітогорська. *Не пізніше 5 жовтня 1933 р.— 11, 472*
- До піонерів Московського Будинку піонерів. 1938 р.— Див. До Ленінських днів
- До піонерів 7-го загону Надеждінського заводу. 29 квітня 1929 р.— 11, 338
- До піонерів 4-ї ланки піонерзагону колгоспу імені 1 Травня. 30 листопада 1933 р.— 11, 487
- До піонерів 6-го загону Кіровабаської школи № 11. *Грудень 1937 р.— 11, 661*
- До політехнічного з'їзду. Див.

- Школа повинна стати політехнічною
- До постановки роботи на селі. Див. Доповідь на IV Все-союзній конференції радпартшкіл і комвузів. 22 червня 1925 р.
- До постановки справи в радпартшколах. 1922 р.— 9, 88
- До правління клубу імені Першого травня Горішньо-Плавнівської сільради. *Не раніше 15 липня 1931 р.— 11, 410*
- До правління Моршанського Будинку працівників освіти. *Жовтень 1933 р.— 11, 474*
- До проекту закону про політехнізацію школи. *Виступ на засіданні Комісії по виробленню проекту закону. 18 жовтня 1930 р.— 10, 329*
- До проекту постанови Наркомосу про переробку програм з праці. 1932 р.— 4, 537
- До проекту реорганізації Наркомосу. 19 листопада 1920 р.— 11, 203
- До 15-річчя декрету про ліквідацію неписьменності. 1934 р.— 9, 496, 764
- До райкому комсомолу радгоспу-комбінату «Хуторок». 6 жовтня 1930 р.— 11, 382
- До реалізації постанови РНК РРФСР про заочну освіту. 1937 р.— 9, 640
- До редакції «Вечерней Москвы». 23 лютого 1922 р.— 11, 313
- До редакції газети «Ленинские искры». 15 січня 1939 р.— 11, 710
- До реформи середньої школи. 1918 р.— 2, 33
- До робітників і робітниць Балахнинської паперової фабрики. 16 вересня 1934 р.— 11, 525
- До робітників і робітниць будівництва магістралі Москва — Донбас — учнів школи дорослих. 18 лютого 1935 р.— 11, 544
- До робітників і робітниць заводу «Шарикопідшипник». Див. Хай бібліотека буде вашою гордістю
- До робітників і робітниць комбінату «Трехгорная мануфактура». 1933 р.— 11, 492
- До робітників і робітниць, службовців, викладачів шкіл, бібліотечних працівників радгоспу «Червоний маяк». 1 січня 1935 р.— 11, 532
- До робітників і робітниць фабрики «Красный ткач». *Не пізніше 12 грудня 1935 р.— 11, 574*
- До робітниць м. Калініна і м. Вишнього Волочка. 14 січня 1937 р.— 11, 616
- До робітниць ударного цеху — паккамери фабрики «Сокол». 30 травня 1930 р.— 11, 372
- До робітниць фабрики «Красный Перекоп». 1 квітня 1934 р.— 11, 502
- До розділу про Песталоцці. 1927 р.— 4, 159
- До рудникового комітету Заполярного апатитового рудника імені С. М. Кірова. 11 лютого 1936 р.— 11, 586
- До Саратовського комвузу. 24 вересня 1929 р.— 11, 346
- До Саратовської міськради. Копія — Саратовський обком ВКП(б) тов. Криницькому. 30 червня 1937 р.— 11, 637
- До секретаріату Товариства педагогів-марксистів. Травень 1931 р.— 11, 407
- До секції культури Горлівської міськради. 19 березня 1935 р.— 11, 552
- До секції народної освіти і пленуму Великоустюзької міськради. 3 жовтня 1929 р.— 11, 351
- До сільських бібліотекарів, завідуючих райвно, бібліотеч-

них інспекторів, завідуючих край/обл/вно. 21 лютого 1936 р.— 11, 589

До сільської інтелігенції. 1937 р.— 7, 599

До складання програм з праці для початкової школи. *Записки І. Г. Розанову*, 1926 р.— 4, 141

До статті Блонського і Чуліта «Антирелігійне виховання». 1925 р.— 3, 142

До статті «Спроба аналізу дитячої праці». 1926 р.— 4, 130

До студентів Комуністичного педагогічного інституту імені Н. К. Крупської. 1 листопада 1936 р.— 11, 611

До студентів-свердловців. *Привітання Головополітосвіти*. Червень 1923 р.— 11, 237

До уваги голів сільрад (Відкритий лист). 1937 р.— 7, 602

До уваги рад сприяння. 1929 р.— 3, 359

До ударників шкіл Західної області, комсоргів і вчителів. 14 серпня 1935 р.— 11, 572

До учениць VII групи Долбушинської школи колгоспної молоді. 1 травня 1932 р.— 11, 433

До учительства Почепського району. 16 лютого 1939 р.— 11, 718

До учнів Аджарського жіночого педагогічного технікуму імені Н. К. Крупської. 22 березня 1935 р.— 11, 554

До учнів Бакинської школи I ступеня № 16. 24 квітня 1929 р.— 11, 323

До учнів Владмирського бібліотечного технікуму. 13 жовтня 1936 р.— 11, 605

До учнів VIII класу Старомінської школи. 3 лютого 1939 р.— 11, 715

До учнів Грязовецької школи сліпих. 23 лютого 1939 р.— 11, 721

До учнів II і III груп Ільїнської школи I ступеня. 24 квітня 1929 р.— 11, 332

До учнів Ермолинської школи. 12 травня 1929 р.— 11, 339.

Див. також П. П. Мазурову

До учнів Ермолинської школи. 12 березня 1930 р.— 11, 363

До учнів Ермолинської школи. 10 квітня 1934 р.— 11, 504

До учнів Ермолинської школи. 13 листопада 1934 р.— 11, 529

До учнів Кондушської школи I ступеня. 7 лютого 1931 р.— 11, 393

До учнів Нижньоломовської школи I ступеня № 3. 29 квітня 1929 р.— 11, 334

До учнів Себезької єврейської семирічної школи. 22 березня 1935 р.— 11, 553

До учнів Стародубського педтехнікуму імені Н. К. Крупської. 7 січня 1928 р.— 11, 289

До учнів Телавської школи-десятирічки № 1. 29 квітня 1929 р.— 11, 337

До учнів III «а» групи школи ФЗС селища Новий Ай-Дирли. 2 червня 1932 р.— 11, 440

До учнів III «б» групи Шемерлинської ФЗС. 6 березня 1933 р.— 11, 461

До учнів III бібліотечного курсу Вятського педтехнікуму. 2 червня 1934 р.— 11, 512

До учнів III групи Київської єдиної трудової школи № 43. 12 травня 1926 р.— 11, 267

До учнів III і IV груп школи імені Н. К. Крупської. 6 березня 1933 р.— 11, 460

До учнів Черногрязької школи колгоспної молоді. 2 серпня 1934 р.— 11, 524

До учнів Шихрінауської таджицької школи-семирічки. 1 березня 1934 р.— 11, 501

До учнів шкіл дорослих Ленінського району Московської

- області. 2 жовтня 1936 р.— 11, 601
- До учнів Шовково-Протоцької школи I ступеня імені Т. Г. Шевченка. 24 квітня 1929 р.— 11, 331
- До учнів VI «а» класу Єлшанської неповної середньої школи № 2. 20 лютого 1939 р.— 11, 720
- До учнів, які закінчили Анжерський лікпункт № 4 при шахті № 6. Не пізніше 12 жовтня 1928 р.— 11, 300
- До фабрично-заводського комітету Бондозького заводу. 28 липня 1938 р.— 11, 688
- До фабрично-заводського комітету Кулебацького металургійного заводу. 9 червня 1934 р.— 11, 517
- До фабрично-заводського комітету Муромського паровозобудівного заводу. 14 березня 1935 р.— 11, 550
- До фабрично-заводського комітету фабрики «Вагжановка». 18 лютого 1935 р.— 11, 542
- До ЦК ВЛКСМ. 18 березня 1930 р.— 11, 365
- До ЦК ВЛКСМ — Є. Волковій. 26 жовтня 1937 р.— 11, 650
- До ЦК ВЛКСМ Не раніше 19 жовтня 1936 р.— 11, 610
- До ЦК КП(б) Грузії. Квітень 1921 р.— 11, 213
- М. М. Покровській і Н. К. Крупська — до ЦК РКП(б). 1919 р.— 11, 198
- До ЦК РКП(б). Не раніше 15 квітня 1919 р.— 11, 186
- До ЦК РКП(б). Не пізніше 21 квітня 1922 р.— 11, 214
- До ЦК РКСМ. 1919 р. Див. Методи роботи з дітьми
- До чергових завдань піонеру руху. Доповідь і заключне слово на II Всесоюзному з'їзді піонерпрацівників. 1925 р.— 5, 145, 633
- До IV з'їзду політосвіт. 1926 р.— 7, 258
- До членів ТГН. 1935 р.— 8, 555
- До членів Товариства педагогів-марксистів. Див. Постанову ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» і завдання Товариства педагогів-марксистів
- До школи дорослих № 35 Володарського району Ленінграда. 25 жовтня 1938 р.— 11, 695
- До юних піонерів Вятки. Не пізніше 26 липня 1923 р.— 11, 241
- До юних техніків Радянського Союзу. Не пізніше 3 лютого 1939 р.— 11, 714
- До юних туристів Ярославської області. 8 січня 1939 р.— 11, 709
- Добре жити в таку епоху! Промова на Всесоюзній нараді жіночої молоді. 4 червня 1935 р.— 6, 284, 434
- Добре знати особливості кожної національності. Доповідь на нараді працівників національних республік і області РРФСР. 10 липня 1934 р.— 9, 490
- Доповідь на Всесоюзній нараді робкорів і сількорів. 9 грудня 1924 р.— 7, 220
- Доповідь на II загальноміській Петроградській партконференції 3 липня 1917 року — 1, 416, 476
- Доповідь на II конференції-курсах авторів національних підручників. Червень 1931 р.— Див. Національний підручник
- Доповідь на засіданні пленуму I сесії ДВР. 9 травня 1929 р.— 4, 192, 586
- Доповідь на конференції губернських і повітових політосвіт Центрального Промислового району РСФРР. 22 квітня 1924 р.— 7, 170
- Доповідь на конференції з по-

бутової пропаганди. 4 листопада 1929 р.— 8, 280
Доповідь на нараді секретарів сільських осередків. 23 жовтня 1924 р.— 7, 205
Доповідь на пленумі III сесії ДВР. 29 грудня 1930 р.— 2, 450
Доповідь на III Всесоюзному з'їзді радпартшкіл. 8 липня 1924 р.— 9, 163
Доповідь на IV Всесоюзній конференції радпартшкіл і комвузів. 22 червня 1925 р.— 9, 205, 753
Доповідь про роботу на селі на нараді наркомів освіти. 28 жовтня 1924 р.— 8, 117
Допомагайте вчитися неписьменним і малописьменним (Лист до піонерів). 1934 р.— 5, 524
Допомога і самопомога у справі політосвітроботи. 1925 р.— 7, 241
Дорогу таланту. 1916 р.— 1, 369
Дошкільне виховання. Див. Промову на 3-й конференції по дошкільному вихованню. Березень 1926 р.
Другий етап культурного походу. 1929 р.— 9, 373
2-му Московському державному університету. Жовтень 1928 р.— 11, 301
Дружинам шахтарів. 1933 р.— 6, 265. Див. також Відповідь на листи дружин шахтарів
Дружинам шахтарів — ударникам культурно-побутового походу. 1933 р.— 6, 270
Думка педагога розбуджена для створення політехнічної школи. 1931 р.— 4, 377, 591
«Дух часу» у німецькій народній школі». 1916 р.— 1, 365, 473

Е

Економічна база і культурно-побутова надбудова. 1928 р.— 7, 401

Екскурсійний метод при вивченні питань, намічених у схемах програм, прийнятих з'їздом соцвихів. 1923 р.— 3, 47
До Д. Ю. Елькіної. 14 липня 1923 р.— 11, 239
До М. С. Епштейна. 29 квітня 1929 р.— 11, 335

Є

Єдина трудова школа. 1922 р.— 2, 125
Єдиний план і нові методи культуроботи. Див. Нові методи і єдиний план культуроботи. Доповідь і заключне слово на II Всесоюзній партійній нараді з питань народної освіти. Квітень 1930 р.
До Б. П. Єсіпова. 29 листопада 1927 р.— 11, 287
В. С. Єфімовій. Травень 1926 р.
Див. Ще раз про «Крестьянскую радиогазету»
До Б. М. Ешуріна. 6 червня 1937 р.— 11, 635

Ж

До А. О. Жданова. 16 квітня 1936 р.— 11, 597
До А. О. Жданова. 9 лютого 1937 р.— 11, 624
До С. П. Желтишова. 1932 р.— 11, 455
Жінка-робітниця. 1899 р.— 1, 71
Жінка-робітниця і справа громадського харчування. 1925 р.— 6, 40
Н. П. Жмильову. 1931 р.— Див. Про книгу «Сила маленьких»
Жовтень і діти. 1935 р.— 5, 548
До В. Ф. Жукової. 4 серпня 1937 р.— 11, 643
Журнали-підручники. 1931 р.— 3, 433
Журналові «Піонер». 19 лютого 1934 р.— 11, 497

- 3 брошури «Матеріали по перегляду партійної програми» [Проект зміни пунктів програми РСДРП(б), що стосуються народної освіти]. Травень 1917 р.— 1, 410
- 3 виступу на II Всеросійському з'їзді губернських відділів народної освіти. 26 вересня 1921 р.— 9, 47
- 3 доповіді в Товаристві педагогів-марксистів 14 жовтня 1932 р. Див. На боротьбу за зразкову школу. *Доповідь у Товаристві педагогів-марксистів. 14 жовтня 1932 р.*
- 3 минулого. Див. Пройдений шлях. 1936 р.
- 3 підготовчих матеріалів до праці «Народна освіта і демократія» — 1, 449
- 3 приводу брошури про п'ятирічний план бібліотечної справи. П. І. Гурову — Інститут бібліотекознавства. 1934 р.— 10, 573
- 3 приводу видання книг для підлітків. А. Ф. Підпалому. 1918 р.— 10, 9
- 3 приводу навчальних планів і програм на курсах для висуванців. 10 жовтня 1930 р.— 10, 325
- 3 приводу перегляду навчального плану школи. До Колегії Наркомосу РРФСР. 1933 р.— 10, 546
- 3 приводу плану 10-го і 11-го номерів журналу «Школа взрослых». Г. Г. Кравченко — відповідальному редакторові журналу. Серпень 1937 р.— 10, 663
- 3 приводу програм з суспільствознавства. 4 липня 1930 р.— 10, 308
- 3 приводу проекту «Положення про прийом учнів до шкіл ФЗУ і технікумів у 1931 р.». А. П. Шохіну — членові Ко-

легії Наркомосу РРФСР. 12 грудня 1930 р.— 10, 350

- 3 приводу проекту «Положення про учнівські організації в школі». 26 жовтня 1938 р.— 10, 691
- 3 приводу проекту програми для 1-го року II ступеня. 1925 р.— 10, 190
- 3 приводу проекту програм для бібліотечних технікумів. Л. М. Рабинович — начальникові Бібліотечного управління Наркомосу РРФСР. 1937 р.— 10, 667
- 3 приводу проекту резолюції Колегії Наркомосу РРФСР на доповідь про школу підвищеного типу. В. М. Яковлевій — заст. наркома освіти РРФСР. Квітень — травень 1928 р.— 10, 254
- 3 приводу проекту тез «Про чергові завдання відділу єдиної трудової школи». М. М. Покровському. Червень 1920 р.— 10, 46
- 3 приводу пропозиції С. М. Фрідмана про організацію лабораторії експериментальної педагогіки. А. С. Бубнову — наркому освіти РРФСР. 3 квітня 1935 р.— 10, 591
- 3 приводу п'ятирічного перспективного плану Держвидав по виданню класиків. 20 вересня 1928 р.— 10, 263. Див. також Ще раз з приводу п'ятирічного перспективного плану Держвидав по виданню класиків (У зв'язку з зауваженнями М. Горького)
- 3 приводу рукопису статті Є. Клодта «Досвід розвитку самоврядування в дитячій колонії спілки цукровиків». Є. С. Лівшиць — відповідальному секретареві журналу «На путях к новой школе». 1923 р.— 10, 148
- 3 приводу статті «Літера-

- турні смаки безпритульних»
1924 р.— 3, 118
- 3 приводу тез доповіді Б. І. Козелева «Професійно-технічна освіта». *Виступ на засіданні культурно-освітньої секції III Всеросійського з'їзду профспілок. 10 квітня 1920 р.— 10, 42*
- 3 приводу тез доповіді І. М. Перепечка «Роль і завдання культуроботи профспілок». *Вересень 1921 р.— 10, 51*
- 3 приводу тез М. М. Пістрака про груповодів у школі II ступеня. *До Колегії Наркомосу РРФСР. Червень 1928 р.— 10, 259*
- 3 чого почати? 1936 р.— 9, 569, 766
- За барвистість і згуртованість. *Промова на V Всесоюзній конференції ВЛКСМ. Березень 1927 р.— 5, 187*
- За Беллами. [У зв'язку з статтею А. Савинова «Трудова політехнічна, (Блідий начерк з недалекого майбутнього)»]. 1931 р.— 4, 399
- За виконання постанови ЦК ВКП(б). 1932 р.— 4, 507
- За здорову зміну. 1931 р.— 5, 394
- За інтернаціональне виховання. *Вступне слово на вечорі, присвяченому проведенню Міжнародного дитячого тижня. 11 жовтня 1933 р.— 5, 477, 642 — 643*
- За ленінську політехнічну школу. 1931 р.— 4, 477
- За навчання! 1935 р.— 9, 546
- За нову, освічену країну. *Промова на III Всесоюзному з'їзді Рад. Травень 1925 р.— 2, 211*
- За оволодіння технікою. *Виступ на I Всеросійській конференції в справі педагогічної освіти. 1931 р.— 4, 431*
- За поглиблений зміст піонерроботи. *З доповіді на нараді з питань піонерруху при Агінпропі ЦК ВКП(б). Січень 1928 р.— 5, 219*
- За реорганізацію товариства «Друг дітей». *Промова на нараді при ЦК ВЛКСМ. 1929 р.— 5, 315*
- За справді політехнічну школу (До Всеросійської конференції в справі виробничого навчання в школах ФЗС). 1931 р.— 4, 442
- За справжні вогнища комуністичного виховання. 1933 р.— 2, 620
- Завдання антирелігійної пропаганди. 1922 р.— 7, 116
- Завдання антирелігійної пропаганди. *З доповіді на курсах-конференції антирелігійників. 2 лютого 1929 р.— 7, 417*
- Завдання бібліотечної освіти. *Промова на зустрічі з студентами і працівниками Московського бібліотечного інституту. 1938 р.— 9, 674*
- Завдання Всеробітземлі у селі. *Доповідь на Московському губернському з'їзді профспілки робітників землі і лісу. Жовтень 1924 р.* Див. Всеробітземлі і його роль у справі змички міста і села
- Завдання диткомруху. Див. Чотири лінії піонерроботи. *Промова на VII з'їзді РЛКСМ. 21 березня 1926 р.*
- Завдання зразкових шкіл. Див. На боротьбу за зразкову школу. *Доповідь у Товаристві педагогів-марксистів. 14 жовтня 1932 р.*
- Завдання Ілліча. 1936 р.— 8, 601
- Завдання ленінського виховання. Див. Чого і як учитись. *Доповідь на пленумі ЦК РЛКСМ. 20 вересня 1924 р.*
- Завдання нашої радянської школи і кадри її будівників. 1935 р.— 2, 631
- Завдання позашкільної освіти. 1918 р.— 7, 7

- Завдання позашкільної освіти в Радянській Росії. 1919 р.— 7, 20
- Завдання політосвітроботи на даному етапі. 1937 р.— 8, 638
- Завдання політосвітроботи на селі. 1938 р.— 8, 694
- Завдання професійної освіти. 1918 р.— 4, 18
- Завдання шкіл дорослих. Див. Завдання шкіл дорослих підвищеного типу. *Доповідь на нараді про роботу шкіл дорослих підвищеного типу. 3 липня 1936 р.*
- Завдання шкіл дорослих підвищеного типу. *Доповідь на нараді про роботу шкіл дорослих підвищеного типу. 3 липня 1936 р.*— 9, 573, 766
- Завдання школи. I ступеня. 1922 р.— 3, 24
- Завдання, що стоять перед науково-педагогічною секцією ДВР у цьому році. 1925 р. Див. Із статті «Завдання, що стоять перед науково-педагогічною секцією ДВР у цьому році»
- Завжди повинна бути ясна мета. Див. Промову на II з'їзді ТГН. *Січень 1929 р.*
- Загальна і професійна освіта. 1923 р.— 4, 76
- Загальне зауваження до проекту програм шкіл ФЗС. 4 липня 1930 р.— 10, 295
- Загальне навчання і культгектар імені XVI партз'їзду. 1930 р.— 2, 441
- Загальне навчання і ліквідація неписьменності серед дорослих і дітей. Див. Одна балка кріпить другу
- До В. Д. Загузова і Г. А. Критаєва. 16 березня 1932 р.— 11, 428
- До І. Я. Зайцева. 2 вересня 1937 р.— 11, 648
- Заключне слово (У питанні про дитячий побут). 1930 р.— 6, 167
- Залучати маси до організації ліквідації неписьменності. Див. Ліквідація неписьменності
- Залучати маси до дошкільної роботи. *Виступ на III Всеросійському з'їзді по дошкільному вихованню. 25 жовтня 1924 р.*— 6, 33
- Замітки викладача, що прочитав висловлювання вчителів заводу «Мосгаз». 1938 р.— 9, 693
- Замітки про антирелігійну пропаганду. 1937 р.— 8, 642
- Замітки про буквар. 1928 р.— 9, 339
- Замітки про комуністичне виховання. 1939 р.— 3, 696, 730
- Замітки про створення початкових шкіл дорослих. 1928 р.— 9, 341
- Заповіт Ілліча — бойовий прапор комсомолу. *З виступу на зборах Московського активу комсомолу. Жовтень 1930 р.*— 5, 341
- Зауваження до «Букваря для шкіл грамоти» В. Воскресенського і Р. Павловської. 1935 р.— 10, 590
- Зауваження до матеріалів по дошкільному вихованню. 1937 р.— 6, 346
- Зауваження до навчального плану педвузу. 1924 р.— 10, 172
- Зауваження до плану роботи секцій ДВР. *А. Я. Вишинському — членові президії ДВР. 21 березня 1931 р.*— 10, 364. Див. також Ще кілька зауважень до плану роботи секцій ДВР
- Зауваження до програми «Курс дитячої літератури» для бібліотечних технікумів. 1936 р.— 10, 627
- Зауваження до програм з праці. 1929 р.— 4, 215

- Зауваження до проекту програми з культосвітроботи для політосвіттехнікумів. *1 лютого 1937 р.— 10, 637*
- Зауваження до проекту програми з російської мови для неросійських шкіл дорослих. *11 жовтня 1938 р.— 10, 688*
- Зауваження до проекту програм з праці в школі. *9 квітня 1936 р.* Див. До відділу шкіл ЦК ВКП(б) тов. М. П. Малишеву
- Зауваження до проекту програм на 1936/37 навчальний рік. *2 серпня 1936 р.— 9, 581*
- Зауваження до проекту програм початкової і середньої школи. *1933 р.— 10, 547*
- Зауваження до тез доповіді В. Н. Шульгіна «Суспільно необхідна праця в школі». *Лютий 1926 р.— 10, 196*
- Зауваження з приводу плану підготовки кадрів у місті Магнітогорську. *31 грудня 1930 р.— 10, 355*
- Зауваження з приводу програм шкіл дорослих. *1935 р.— 10, 601*
- Зауваження на «Крестьянскую радиогазету» № 1, *12 квітня 1926 р.— 10, 199*. Див. також Ще раз про «Крестьянскую радиогазету»
- Зауваження на матеріал про техпропаганду. *Січень 1932 р.— 10, 390*
- Зауваження на педологічний вступ. *1930 р.— 10, 291*
- Зауваження на план дослідницької роботи Інституту диткомруху з проблеми «Педагогічна цінність окремих видів громадської роботи піонерів на виробництві і в колгоспі». *29 листопада 1932 р.— 10, 486*
- Зауваження на план В. Л. Швейцер про школи ФЗУ. *Вересень 1932 р.— 10, 441*
- Зауваження на «Програму дитсадка». *1938 р.— 6, 385*
- Зауваження на програму з математики для неповних середніх шкіл дорослих. *1937 р.— 10, 652*
- Зауваження на програму з російської мови селянських курсів для дорослих. *1926 р.— 10, 202*
- Зауваження на програму курсу «Вступ до політосвітроботи» для педагогічних факультетів. *1928 р.— 10, 271*
- Зауваження на проект інструктивно-методичної вказівки про порядок проходження навчального матеріалу в неросійських школах у другому півріччі 1938/39 навчального року. *11 січня 1939 р.— 10, 698*
- Зауваження на проект інструктивно-методичного листа з антирелігійної пропаганди для культосвітпрацівників. *П. І. Соколову, начальникові Управління Будинків культури Наркомосу РРФСР. 1936 р.— 10, 632*
- Зауваження на проект інструкції Наркомосу РРФСР «Про проведення перевірок іспитів у початковій і середній школі. *Лютий 1934 р.— 10, 565*
- Зауваження на проект інструкції про проведення поточного обліку успішності учнів у початковій школі. *Грудень 1932 р.— 10, 488*
- Зауваження на проект номера 2-го «Избы-читальни». *1924 р.— 10, 186*
- Зауваження на проект плану видання серії книг з питань про типові помилки молодих викладачів. *30 серпня 1932 р.— 10, 439*
- Зауваження на проект «Положення про дитяче самоврядування в політехнічній школі». *Січень 1932 р.— 10, 384*

- Зауваження на проект «Положення про дитячу комуністичну організацію імені В. І. Леніна». 15 березня 1933 р.— 10, 505
- Зауваження на проект «Положення про піонеррух». В. В. Золотухіну — ЦК ВЛКСМ. 10 грудня 1933 р.— 10, 558
- Зауваження на проект постанови про школи дорослих. 1935 р.— 10, 599
- Зауваження на проект програми для дитячого садка. 1932 р.— 10, 491
- Зауваження на проект програми з географії для шкіл дорослих. 19 жовтня 1937 р.— 10, 671
- Зауваження на проект програми з історії для V—VII груп. Серпень 1932 р.— 10, 432
- Зауваження на проект програми з музики. 1932 р.— 10, 424
- Зауваження на проект програми з практики студентів педвузів. 1930 р.— 10, 339
- Зауваження на проект програми з природознавства для шкіл I ступеня. Липень 1930 р.— 10, 311
- Зауваження на проект програми з російської мови для шкіл дорослих. 1937 р.— 10, 659
- Зауваження на проект програми з теорії педагогіки для педвузів. 1933 р.— 10, 551
- Зауваження на проект програми «Масова політосвітробота на селі» для восьмирічних радпартшкіл. 28 грудня 1933 р.— 10, 560
- Зауваження на проект резолюції із загальної самоосвіти (До Всесоюзної наради із загальної самоосвіти). Квітень 1928 р.— 10, 246
- Зауваження на проект тез про школу II ступеня. 16 квітня 1930 р.— 10, 280
- Зауваження на рукопис брошури С. Є. Гайсиновича «Принципи визначення змісту політехнічного навчання». 31 грудня 1930 р.— 10, 353
- Зауваження на рукопис рецензії Є. С. Лівшиць на книгу Н. І. Попової «Школа життя». 1923 р.— 10, 146
- Зауваження на рукопис статті Є. Гуро «Класові бої навколо німецької школи». 8 березня 1931 р.— 10, 363
- Зауваження на рукопис статті Н. Д. Левітова з питань дидактики. Жовтень 1938 р.— 10, 689
- Зауваження на рукопис статті про викладання праці в школі. Листопад 1932 р.— 10, 482
- Зауваження на рукопис статті «Школа фабрично-заводського учнівства і трудова школа II ступеня». Є. С. Лівшиць — авторіві статті. Грудень 1922 р.— 10, 105
- Зауваження на тези доповіді В. М. Бехтерева і Л. Л. Васильєва на I Всесоюзному педологічному з'їзді. Грудень 1927 р.— 10, 236. Див. також Нотатки до тез доповідей на I Всесоюзному педологічному з'їзді.
- Зауваження на тези доповіді з приводу нового «Положення про робітничі університети». А. А. Кошурникову — відділ робітничих університетів Головополітосвіти. 16 лютого 1930 р.— 10, 277
- Зауваження на тези Колгоспцентру по організації праці дітей і підлітків. У ЦК ВЛКСМ тов. О. В. Косареву. 1930 р.— 10, 318
- Зауваження на тези С. С. Моложавого «Гра і праця в дошкільному віці». Листопад 1928 р.— 10, 268
- Зауваження на тези «Політехнізм у СРСР». 1930 р.— 10, 323

Зауваження на III, IV і V відділи другої варіації підручника для бібліотечних технікумів. 1938 р.—10, 684

До Е. І. Зафераман. 8 грудня 1936 р.—11, 612

До товаришки Захарової. 22 грудня 1933 р.—11, 491

До В. Ф. Захарчука. 18 грудня 1937 р.—11, 658

Заходи до поліпшення справи дошкільного виховання. Промова на нараді завідувачів дошкільних секторів. 1931 р.—6, 230

Збулася мрія Ілліча. 1936 р.—5, 561

Звернення до Всесоюзної конференції ВЛКСМ (Про бібліотечний похід). Червень 1929 р.—5, 272

Звернення до робітниць і селянок у зв'язку з смертю Леніна. 1924 р.—6, 21

Зв'язати питання соціалістичного будівництва в один міцний вузол. 1929 р.—7, 432

«Зелене місто» і завдання відпочинку робітників. 1930 р.—6, 172

До К. С. Зернової. 17 червня 1938 р.—11, 684

З'їздові завідуючих хатами-читальнями Тульської губернії. Не пізніше 7 лютого 1929 р.—11, 309

З'їздові колгоспниць Центрально-Чорноземної області. 5 грудня 1933 р.—11, 488

З'їздові по ліквідації неписьменності. 1929 р.—9, 364

З'їзд по дошкільному вихованню. 1924 р.—6, 30

Зльоту ударників-колгоспників і колгоспниць Татарської республіки. 26 вересня 1933 р.—11, 470

Змагання освітніх закладів. 1929 р.—7, 435

Зміст і значення культурного походу. 1928 р.—9, 315

Знання потрібні в житті, як гвинтівка в бою (Лист до піонерів). 1938 р.—5, 618

Знання—сила. 1929 р.—9, 357

Знати особливості кожного району. 1928 р.—9, 274, 756

Значення дошкільного виховання. 1939 р.—6, 416

Значення живих прикладів. Із промови на Всеросійській конференції дошкільних методистів. 1936 р.—6, 338

Значення масової книги в епоху соціалістичного будівництва. 1929 р.—8, 259

Знову про дівчорі. 1925 р.—6, 49

В. В. Золотухіну—ЦК ВЛКСМ. 10 грудня 1933 р. Див. Зауваження на проект «Положення про піонеррух»

Зрозуміти важливість бібліотечної справи. Див. Огляд бібліотек

I

До А. А. Іванової. 27 червня 1938 р.—11, 686

Ідеали соціалістичного виховання. Промова на конференції пролетарських культурно-освітніх організацій. 20 вересня 1918 р.—2, 81

Із спогадів. Див. В. І. Ленін і питання народної освіти

Із статті «Завдання, що стоять перед науково-педагогічною секцією ДВР у цьому році. 1925 р.—4, 103

Ілліч і школа. 1937 р.—3, 660

До Г. Д. Ільїна. 23 січня 1932 р.—11, 426

До Г. Д. Ільїна. 28 серпня 1932 р.—11, 444

До Г. Д. Ільїна. 13 квітня 1934 р.—11, 505

Інтернаціональне виховання дітей у початковій школі. 1935 р.—3, 644

К

До О. М. Калмикової. *18 липня 1924 р.— 11, 248*
 До О. М. Калмикової. *6 березня 1925 р.— 11, 259*
 До О. М. Калмикової. *Липень 1925 р.— 11, 261*
 Калмицькій області до 10-річного ювілею. *3 вересня 1931 р.— 11, 414*
 До товаришки Капралової. *2 червня 1929 р.— 11, 342*
 До Т. Г. Капустіної. *21 листопада 1930 р.— 11, 389*
 До Є. М. Каріної. *20 червня 1938 р.— 11, 685*
 До В. О. Карпінського. *3 червня 1912 р.— 11, 135*
 Карфаген повинен бути зруйнований. *1928 р.— 9, 298*
 До О. Л. Катанської. *22 січня 1923 р.— 11, 229*
 Католицькі попи, суспільність і комсомол. Див. Суспільне виховання
 К. Каутський про поєднання павчання з продуктивною працею. *1918 р.— 10, 19*
 Б. А. Келлеру. *10 грудня 1927 р.* Див. Про використання науково-популярної літератури в роботі з дітьми.
 Кілька зауважень до питання про робітничі університети. *1926 р.— 9, 244*
 Кілька слів про пролеткульт. *1920 р.— 7, 52*
 До В. Г. Кірова. *27 серпня 1930 р.— 11, 378*
 Класова боротьба в освітніх закладах. *1929 р.— 2, 365*
 Клуб — вогнище будівництва соціалізму. *Доповідь на Всесоюзній конференції клубних працівників. 26 вересня 1928 р.— 8, 222*
 Книга — колгоспам. *1930 р.— 8, 316*
 Книгу — колгоспам! *1930 р.— 8, 320*

Книжки для дошкільнят. *1932 р.— 6, 248*
 Книжкові скарби — широким масам. Див. Постанова ЦВК СРСР зобов'язує
 До М. М. Кніповича. *10 січня 1936 р.— 11, 582*
 Кожний завод — колектив культармійців. *Вступне слово на V Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності. 1930 р.— 9, 415*
 Кожний рядок дихає любов'ю до партії (Лист до «Комсомольської правди») *22 травня 1935 р.— 11, 567*
 До Г. М. Козлова. *19 березня 1936 р.— 11, 595*
 «Колективна мати». *1930 р.— 6, 187*
 Колективна робота в школі. *Доповідь на конференції учнів ШСМ. 1927 р.— 3, 267*
 Колективний досвід учительства. *1924 р.— 3, 87*
 Колективними зусиллями. *1925 р.— 2, 213*
 Колгоспним дітям. *1937 р.* Див. лист до колгоспних дітей
 До М. М. Колотилова. *27 жовтня 1933 р.— 11, 473*
 Комсомолові треба з усієї сили братися за павчання. *1933 р.— 5, 509*
 Комуністична партія і робітниця. *1924 р.— 6, 22*
 Комуністичне виховання дітей і підлітків. *Доповідь на III з'їзді по охороні дитинства. 26 травня 1930 р.— 4, 230*
 Комуністичне виховання і література. *Доповідь на I Всеросійській конференції викладачів російської мови та літератури. Січень 1928 р.— 3, 309*
 Конкурс зразкових — масовий похід за якість. Див. На боротьбу за зразкову школу. *Доповідь у Товаристві педагогів-марксистів. 14 жовтня 1932 р.*

- Контроль зверху і контроль знизу в справі дошкільного виховання. 1937 р.— 6, 375
- Контроль зверху і контроль знизу в справі народної освіти. 1918 р.— 2, 40
- Конференція в справі педагогічної освіти. 1924 р.— 3, 95, 709—710
- До Павла Копосова. 5 квітня 1935 р.— 11, 561
- До М. Є. Корабльової. 18 жовтня 1938 р.— 11, 693
- О. В. Косареву. 1930 р. Див. Зауваження на тези Колгоспцентру по організації праці дітей і підлітків
- А. А. Кошурникову. 16 лютого 1930 р. Див. Зауваження на тези доповіді з приводу нового «Положення про робітничі університети»
- До Г. Г. Кравченко. 16 серпня 1926 р.— 11, 271
- До Г. Г. Кравченко. Початок вересня 1928 р.— 11, 296
- До Г. Г. Кравченко. 29 вересня 1929 р.— 11, 347
- До Г. Г. Кравченко. 18 грудня 1929 р.— 11, 356
- Г. Г. Кравченко. Серпень 1937 р. Див. З приводу плану 10-го і 11-го номерів журналу «Школа взрослых»
- Краєзнавство і бібліотека. Доповідь і заключне слово на екскурсії-конференції завідуючих повітовими центральними бібліотеками. 19 листопада 1926 р.— 8, 140
- Краєзнавство і народна освіта. Промова на III Всеросійській конференції по краєзнавству. Грудень 1927 р.— 8, 194
- До З. П. Кржижановської. 14 липня 1919 р.— 11, 189
- До З. П. Кржижановської. 17 липня 1919 р.— 11, 191
- До З. П. Кржижановської. Не пізніше 21 липня 1919 р.— 11, 193
- До З. П. Кржижановської. 29 липня 1919 р.— 11, 194
- До З. П. Кржижановської. Не раніше 28 травня 1920 р.— 11, 200
- До З. П. Кржижановської. 19 грудня 1928 р.— 11, 304
- До Н. Кривецької. 24 квітня 1929 р.— 11, 325
- КСГВ і політосвіробота. 1927 р.— 8, 191
- Культура, побут і безперервка. Доповідь на нараді, скликаній редакцією газети «Комсомольская правда». 1929 р.— 6, 139
- Культурна злиденність. 1929 р.— 8, 253
- Культурна революція в світлі п'ятнадцяти років пролетарської революції (Деякі підсумки). 1932 р.— 2, 558
- Культурна робота в колгоспах. Промова на I Всесоюзному з'їзді колгоспниць. 22 грудня 1929 р.— 7, 452
- Культурна робота на селі. Див. Про культурну роботу на селі. Тези стівдоповіді і стівдоповідь на XIII з'їзді РКП(б) у питанні про роботу на селі. 1924 р.
- Культурний похід в село. 1928 р.— 9, 327
- Культурний похід і його завдання. 1928 р.— 9, 324
- Культурно-масову роботу — на службу виконанню звернення ЦК ВКП(б). 1930 р.— 7, 516
- Культурно-освітній відділ Виборзької районної управи. 1917 р.— 1, 419
- Культурно-освітня робота серед селянок. Доповідь на нараді по роботі серед селянок при ЦК РКП(б). Січень 1925 р.— 9, 190

Л

Ланкам імені тов. Крупської.
Серпень 1928 р. Див. Відкритий лист ланкам імені тов. Крупської

До Г. Левітіна. 4 квітня
1937 р.— 11, 631

До І. І. Левченка. 20 жовтня
1938 р.— 11, 694

Ленін весь час не переставав учитись. *Розмова з слухачами Лосіноостровської школи робкорів газети «Гудок».* 9 січня 1937 р.— 7, 588

Ленін про дітей. Див. Ленін про дітей і про виховання у підростаючого покоління комуністичної моралі

Ленін про дітей і про виховання у підростаючого покоління комуністичної моралі.
1935 р.— 6, 271

Ленін і діти. *1931 р.— 6, 213*

Ленін і народна освіта.
1924 р.— 2, 176

В. І. Ленін і питання народної освіти. *1937 р.— 2, 654, 682.*

Ленін, культурна революція і зустрічний культурплан Товариства педагогів-марксистів.
1931 р.— 2, 465

Ленін про вивчення іноземних мов. *1937 р.— 3, 664*

Ленін про виховну роботу пролетаріату. *1928 р.— 2, 307*

Ленін про дитяче харчування.
1930 р.— 6, 182, 430

Ленін про комуністичну мораль. *1937 р.— 5, 580*

Ленін про молодь. *1932 р.— 5, 423, 640*

Ленін про необхідність створення популярної літератури. *1936 р.— 8, 571*

Ленін про освіту. *1929 р.— 9, 381*

Ленін про освіту і культуру. Статті и отрывки из произведений В. И. Ленина по вопросам народного просвеще-

ния и школы. Хрестоматия. Составил П. Н. Груздев. Под общей редакцией М. Н. Лядова, М., Учпедгиз, 1936, 279 стор. *1936 р.— 10, 628.* Див. також Відзив на рукопис збірника «Ленін про культуру, освіту і школу», під редакцією П. Н. Груздьова, А. І. Жаркова і С. А. Камєнева

Ленін про освіту і народного вчителя. *1927 р.— 2, 277*

Ленін про становище трудящої жінки і її розкріпачення. Див. Передмову до збірника «Заповіти Леніна про розкріпачення жінки»

Ленін про уміння писати для робітничих і селянських мас.
1930 р.— 9, 434

Ленін, робкори, сількори і освіта. *1925 р.— 9, 196*

Ленінградський інститут політосвітроботи святкує свій 15-річний ювілей. *1934 р.— 9, 485*

Ленінське виховання піонерів. *Доповідь на Міжнародній піонерській конференції. 22 серпня 1929 р.— 5, 305*

Ленінським шляхом. (Замість передмови). *1934 р.— 8, 440*

Ленінські вказівки в дії.
1931 р.— 7, 538, 664

Ленінські дні. *Доповідь в Інституті марксистсько-ленінської педагогіки. 27 січня 1931 р.— 2, 494*

Товаришеві Леніну (Телеграма). *10 липня 1919 р.— 11, 188*

Лист бібліотечним працівникам Середньо-Волзького краю.
1934 р.— 8, 469

Лист видавцеві, який узявся б видавати «Педагогічний словник». *1916 р.— 1, 340*

Лист до т. Гольцмана. *13 березня 1930 р.— 6, 185*

Лист до колгоспних дітей.
1937 р.— 5, 585

Лист до «Комсомольской правды». 22 травня 1935 р.— Див. Кожний рядок дихає любов'ю до партії

Лист до редакції [В газету «Народное просвещение» — додаток до газети «Известия»]. 1918 р.— 2, 78

Лист у Москву. Травень 1917 р.— 1, 405

До М. М. Лихачової. Не раніше 11 грудня 1938 р.— 11, 705
«Лицем до села». 1924 р.— 7, 223

Є. С. Лівшиць. Грудень 1922 р. Див. Зауваження на рукопис статті «Школа фабрично-заводського учнівства і трудова школа II ступеня»

Є. С. Лівшиць. 1923 р. Див. Відзв на рукописи статей В. Девяткова і С. Дзюбинського.

Є. С. Лівшиць. 1923 р. Див. З приводу рукопису статті Є. Клодта «Досвід розвитку самоврядування в дитячій колонії спілки цукровиків»

Ліквідація малописьменності. 1930 р.— 9, 427

Ліквідація неписьменності. 1920 р.— 9, 14, 745

Ліквідація неписьменності. 1925 р.— 9, 215

Ліквідація неписьменності — бойова політична справа. Виступ на нараді місцевих працівників по лікнепу. 26 вересня 1929 р.— 9, 367

Ліквідація неписьменності і господарське будівництво. Див. Треба негайно братися за навчання. Виступ на нараді ліквідаторів неписьменності. 1920 р.

Ліквідація неписьменності і професійні спілки. 1920 р.— 9, 17

Ліквідація неписьменності на селі. Виступ на III Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності. Червень 1924 р.— 9, 160

«Лікнепівська спартакиада». Див. Треба, щоб усі били в одну точку

«Лікнепівську спартакиаду» — під контроль маси! 1928 р.— 9, 303, 757

Лікнепробота і профспілки. 1930 р.— 9, 412, 761

Літературному гуртку Московського Будинку піонерів. Жовтень 1938 р.— 11, 698

До М. І. Лукутенкової. 2 травня 1935 р.— 11, 566

А. В. Луначарський. Див. Виступ на траурному засіданні в Комакалемі (А. В. Луначарський). Грудень 1933 р.

До А. В. Луначарського. Не раніше 28 липня 1923 р.— 11, 242

Льоля і я. 1917 р.— 1, 23

М

До П. П. Мазурова. 13 серпня 1931 р.— 11, 413. Див. також До учнів Ермолинської школи

До П. П. Мазурова. 17 квітня 1937 р.— 11, 632

До В. І. Мазурової. 16 лютого 1938 р.— 11, 673. Див. також До П. П. Мазурова; До учнів Ермолинської школи

Майстерні при дитбудинках (Анкета). 1926 р.— 4, 128

До І. О. Макарова. 1 лютого 1935 р.— 11, 539

До Є. А. Макарової. 26 квітня 1933 р.— 11, 462

До К. Макарової. 24 квітня 1929 р.— 11, 322

«Маленькі діти». К. Чуковський. Маленькие дети, Л., Изд-во «Красная газета», 1928. 1929 р.— 6, 115

Тов. М. П. Малишеву. 9 квітня 1936 р. Див. До відділу шкіл ЦК ВКП(б) т. М. П. Малишеву

До Давлета Мамедова. 22 лютого 1936 р.— 11, 592

- До О. І. Мануйлової. *5 квітня 1935 р.*— 11, 562
- Маркс про комуністичне виховання підрастаючого покоління. *1933 р.*— 2, 592
- Маси пробуджуються — справа соціалізму непереможна. *1928 р.*— 6, 90
- Масова культурна робота на селі. *1930 р.*— 7, 467
- Масова політико-освітня робота на даному етапі. *Доповідь на Всеросійському зльоті культурміщій. Грудень 1932 р.*— 7, 564
- До Г. Матюхіна. *Червень 1932 р.*— 11, 442
- До Н. В. Медведєва. *16 березня 1932 р.*— 11, 430
- Менше барабанного бою. *1924 р.*— 5, 95
- До М. Є. Меркулова. *18 грудня 1922 р.*— 11, 219
- Методи викладання в радпартшколах. *1923 р.*— 9, 106
- Методи колективних занять. *Тези. 1923 р.*— 9, 134
- Методи роботи з дітьми (Лист до ЦК РКСМ). *1919 р.*— 5, 15
- Методика задавання уроків додому. *1931 р.*— 3, 492
- Методика суспільно корисної праці. *1928 р.*— 3, 342
- Методична робота в школах дорослих. Див. Основні питання методики викладання в школах дорослих. *Доповідь на II Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності. Жовтень 1936 р.*
- Методичні замітки. *1932 р.*— 3, 529
- До В. М. Мещерякова. *1925 р.*— 11, 266
- Ми носимо ім'я Леніна. Див. Навчимося працювати посправжньому, по-ленінському (Лист до піонерів)
- Ми ростимо неухильно. Див. До Жовтневої річниці
- До Є. М. Миронової і К. Є. Виноградова. *Не пізніше 29 червня 1934 р.*— 11, 519
- До В. М. Михайлова. *27 вересня 1938 р.*— 11, 691
- Міжнародний дитячий тиждень. *1923 р.*— 5, 86
- Мій перший шкільний день. *Переробка з німецької. 1911 р.*— 1, 427
- До Л. І. Мірзояна. *Лютий 1935 р.*— 11, 547
- Міста майбутнього. *1929 р.*— 6, 156
- Місце ліквідації неписьменності в політосвітроботі. *З доповіді на II Всеросійському з'їзді по ліквідації неписьменності. Травень 1923 р.*— 9, 130
- Міцна радянська сім'я. *1936 р.*— 6, 308
- Міцнішою повинна бути хватка. *1930 р.*— 2, 445
- До К. М. Мішаревої. *31 січня 1937 р.*— 11, 622
- До М. І. Можеєвої. *18 лютого 1935 р.*— 11, 543
- До В. О. Можейка. *6 лютого 1938 р.*— 11, 670
- Мое життя. *1925 р.*— 1, 9
- «Мое» і «наше» (Лист до піонерів). *1932 р.*— 5, 401
- Молодь — наше майбутнє. Див. Ленін про молодь
- До Г. С. Морозової. *30 червня 1937 р.*— 11, 639
- До Є. В. Морозової. *17 січня 1932 р.*— 11, 423
- До товариша Москвіна. *4 червня 1932 р.*— 11, 441
- Музей Леніна і його філіали. *1938 р.*— 8, 667
- Музей на фронті класової боротьби і радянського будівництва. *1930 р.*— 8, 327
- До В. А. Мускіна. *3 жовтня 1936 р.*— 11, 602

Н

На боротьбу за зразкову школу. *Доповідь у Товаристві педагогів-марксистів. 14 жовтня 1932 р.*— 3, 537

На боротьбу з неписьменністю в селі. *1928 р.*— 9, 317

На будівництві політехнічної школи. *1931 р.*— 4, 446

На деякі злободенні теми. *1928 р.*— 3, 329

На допомогу культбригадам. *Розмова з бригадами, посланими Наркомосом РРФСР на посівну кампанію. 1931 р.*— 8, 335

На допомогу новим робітничим кадрам. *1929 р.*— 8, 267

На порозі п'ятого року без Леніна. *1928 р.*— 2, 311

«На путях к новій школі» за 1931 рік. *Січень 1932 р.*— 10, 397

На «Червоній зірці». *1932 р.*— 1, 56

На шляхах до соціалізму. *1924 р.*— 5, 130

Навіщо потрібно читати газети і книги. *1932 р.*— 8, 371

Навчання, пропаганда і організація. Див. До чергових завдань піонеру. *Доповідь і заключне слово на II Всесоюзній нараді піонерпрацівників 1925 р.*

Навчаючись, допомагайте вчитись іншим (Лист до піонерів і школярів). *1936 р.*— 5, 558

Навчимося працювати посправжньому, по-ленінському (Лист до піонерів). *1932 р.*— 5, 409, 639—640

Найбільша бібліотека світу. *1939 р.*— 8, 697

Найважливіша ділянка комсомольської роботи. *1935 р.*— 5, 540

Наказ Ілліча. *1929 р.*— 9, 354

Нам треба встигнути цивілізуватись. *1926 р.*— 8, 134, 706

Написати твори небувалої ще сили. *1934 р.*— 3, 634

Нарада з питань фізичного виховання школярів у масовій школі. *1925 р.*— 3, 152

Народна освіта за 10 років. *1927 р.*— 2, 281

Народна освіта і демократія. *1915 р.*— 1, 243. Див. також З підготовчих матеріалів до праці «Народна освіта і демократія»

Народний будинок. *1919 р.*— 8, 23

Народні університети. *1918 р.*— 10, 24

Насичувати марксизмом-ленінізмом усю нашу повсякденну роботу. З промови на засіданні Ради при наркомі освіти. *21 липня 1937 р.*— 9, 667

Науку на допомогу політико-освітній роботі. *1935 р.*— 7, 575

До товаришки Наумової. *25 травня 1934 р.*— 11, 509

Національний підручник. *1931 р.*— 3, 446, 723

Наша найближча зміна. *1930 р.* 5, 345

Наша подорож до Шанхая. *Переклад з німецької. 1911 чи 1912 р.*— 1, 437

Нашим дітям потрібна книжка, яка виховувала б їх справжніми інтернаціоналістами. *1933 р.*— 3, 612

Наші завдання. *1923 р.*— 8, 65

Наші завдання. *1936 р.*— 8, 612

Наші класики як зняряддя вивчення дійсності. *1932 р.*— 3, 523

Нашій зміні — всебічний розвиток. З виступу на Всеросійській нараді з питань позашкільної роботи. *15 листопада 1933 р.*— 5, 489

Невідкладна справа. *1930 р.*— 8, 325

Невідкладне завдання робітників — охорона праці дітей і

підлітків. *Квітень 1917 р.— 1, 390, 474*

Не звужувати ініціативи мас. *Відповідь на запитання анкети «Учительской газеты». 1929 р.— 2, 376*

Не зовсім одне й те саме. *1918 р.— 2, 67*

Не можна пройти мимо. Див. Пролетарій — передовий борець за культуру всієї Країни Рад

До Є. І. Недолушка. *19 листопада 1928 р.— 11, 302*

Необхідні навички. *Примірний зміст навчання навичок з моводовства в школі I ступеня. 1928 р.— 4, 178*

До М. О. Нікітіної. *21 грудня 1938 р.— 11, 707*

До І. Г. Нікіфорова. *13 серпня 1931 р.— 11, 412*

До М. Ф. Ніколевої. *3 листопада 1938 р.— 11, 699*

Новий підручник у зв'язку з програмою ДВР. Див. Про підручник і дитячу книгу для I ступеня. *Промова на I Всеросійській конференції з питанні навчальної та дитячої книги. Травень 1926 р.*

Нові методи і єдиний план культуроботи. *Доповідь і заключне слово на II Всесоюзній партійній нараді з питань народної освіти. Квітень 1930 р.— 7, 486*

Нові методи і єдиний план культуроботи. *Доповідь на нараді з питань народної освіти при МК ВКП(б). 31 березня 1930 р.— 7, 473*

Нові методи і єдиний план роботи. Див. Нові методи і єдиний план культуроботи. *Доповідь і заключне слово на II Всесоюзній партійній нараді з питань народної освіти. Квітень 1930 р.*

Нові програми в оцінці з'їзду в справі природничої освіти.— *1923 р.— 3, 73*

Нотатки до питання про окремі методики. *1932 р.— 10, 405*

Нотатки до тез доповідей на I Всесоюзному педологічному з'їзді. *Грудень 1927 р.— 10, 233*. Див. також Зауваження на тези доповіді В. М. Бехтерева і Л. Л. Васильєва на I Всесоюзному педологічному з'їзді

Нотатки про місцеві газети. *26 лютого 1934 р.— 10, 566*

О

«О наших детях». *1928 р.— 6, 83*

Об'єднати зусилля для поліпшення бібліотек. *1934 р.— 8, 485*

Обслужимо будинки відпочинку бібліотекою. *1934 р.— 8, 465*

Обстановка, в якій Ленін писав статтю «Про значення войовничого матеріалізму» (Із спогадів). *1933 р.— 7, 571*

До В. Оганової. *12 лютого 1936 р.— 11, 587*

Огляд бібліотек. *1931 р.— 8, 343, 714*

«Огріхи» Головополітосвіти. *1924 р.— 8, 75*

Один з видів допомоги безпритульним влітку. *1926 р.— 5, 171, 633*

Один із заповітів Володимира Ілліча. *1924 р.— 8, 82*

Одна балка кріпить другу. *1928 р.— 9, 283, 756*

Одна з форм організації впливу робітничого класу на селянство. *1927 р.— 7, 360, 660*

Одне з чергових завдань. *1925 р.— 6, 43*

Одно з найважливіших чергових завдань. *1930 р.— 4, 252*

Озброїти підростаюче покоління систематичними знаннями. *З виступу на III пленумі ЦК ВЛКСМ. 9 грудня 1931 р.— 3, 485*

Опорні пункти педосвіти. 1931 р.— 3, 458

Організаційний і виховний вплив школи. 1928 р.— 3, 317

Організація і методи самоосвітньої роботи. Тези. 1923 р.— 9, 148

Організація комісаріатів. 1919 р.— 2, 97

Організація праці підлітків. Див. Невідкладне завдання робітників — охорона праці дітей і підлітків

Організація самоосвіти. 1922 р.— 9, 56

Організація самоосвіти. Тези доповіді на V з'їзді РКСМ. 1922 р.— 5, 60

Організуємо громадське харчування дітей. 1930 р.— 6, 177

Організуйте працю безпритульного. Див. Один з видів допомоги безпритульним влітку

Органічно пов'язати лікнеппохід з боротьбою за оволодіння технікою. Виступ на пленумі Центрального штабу лікнеппоходу і Центральної ради товариства «Геть неписьменність». Серпень 1931 р.— 9, 443

Основи політосвітроботи. Курс лекцій, прочитаний в Академії комуністичного виховання імені Н. К. Крупської. 1927 р.— 7, 265

Основні завдання масової роботи серед дорослих. Виступ на нараді в справі ліквідації неписьменності в Московській області. 1932 р.— 9, 459

Основні лінії перепідготовки викладачів у зв'язку з завданнями соціального виховання в теперішній час. Див. Основні лінії перепідготовки вчительства. Доповідь на Всеросійській конференції в справі перепідготовки вчителів. Березень 1924 р.

Основні лінії перепідготовки вчительства. Доповідь на Всеросійській конференції в справі перепідготовки вчителів. Березень 1924 р.— 3, 101, 710—711

Основні питання методики викладання в школах дорослих. Доповідь на II Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності. Жовтень 1936 р.— 9, 591, 766—767

Основні питання самоосвіти. Доповідь на I Всесоюзній нараді по самоосвіті. Жовтень 1925 р.— 9, 218

Основні типи політосвітзакладів. 1922 р.— 7, 130

Охопити всіх дітей організацією жовтеният. 1930 р.— 5, 350

Охорона дитинства. 1926 р.— 6, 51

П

І. Р. Палею. 26 липня 1938 р. Див. Про рукопис методичного посібника «Читання і письмо в навчанні з малописьменними»

Палкий привіт радянському студентству. 1938 р.— 5, 621

Пам'яті Некрасова. 1921 р.— 3, 21

Пам'ятка з НОП для школи і юних піонерів. 1924 р.— 5, 98

Пам'ятка тому, хто займається самоосвітою (Загальні правила). 1934 р.— 9, 487

Партія і маси в боротьбі за культурний рівень, необхідний для перемоги комунізму. 1937 р.— 7, 606

Партія і рух молоді. Див. Доповідь на II загальноміській Петроградській партконференції 3 липня 1917 р.

До З. І. Партоша. 1932 р.— 11, 457

- До М. П. Паяліна. 26 березня 1929 р.— 11, 317
- До М. П. Паяліна. 8 серпня 1938 р.— 11, 690
- Педагогічна консультація. 1929 р.— 3, 363
- Педконсультація [Тов. Беменському і тов. Шелестовій]. 1932 р.— 3, 588
- Педкурси імені К. А. Тімірязєва на Україні. В. Л.— «З педкурсів імені К. А. Тімірязєва». Журнальна стаття («Просвещение Донбасса». Ежемесячный орган Донецкого губернского отдела народного образования. Бахмут, 1923, № 1—2 (январь—февраль), стор. 108—112). 1923 р.— 10, 152
- Перебудова клубної роботи. 1930 р.— 8, 300
- Перевіримо, як виконуються постанови Першого політехнічного з'їзду. Див. Думка педагога розбуджена для створення політехнічної школи
- Перевірка виконання. 1928 р.— 2, 329
- Перед лицем культурної революції. Промова на I Всеросійському з'їзді товариства «Гость неписьменність». 20 січня 1926 р.— 9, 226, 754
- Передмова до брошури «Конференція учнів ФЗС металобробної промисловості». 1931 р.— 4, 401
- Передмова до брошури Г. Мансурова «За культурное строительство национальностей». 1927 р.— 10, 225
- Передмова до брошури «Передові школи в боротьбі за політехнізм». 1931 р.— 4, 397
- Передмова до збірника «Виховання дитини-дошкільника». 1939 р.— 6, 419
- Передмова до збірника «В поисках новых путей». Листопад 1923 р.— 10, 156
- Передмова до збірника «Заповіти Леніна про розкріпачення жінки». 1933 р.— 6, 259, 433
- Передмова до збірника «Современная практика социального воспитания». 1923 р.— 10, 158
- Передмова до збірника «Трудовая политехническая школа и производственная пропаганда». 1929 р.— 10, 275
- Передмова до книги М. Бернштейна і Н. Бухгольца «Домашняя работа детей і школа». 1927 р.— 3, 295
- Передмова до книги «Виховання молоді в ленінському дусі». 1925 р.— 5, 164
- Передмова до книги Евеліні Дьюї «Дальтонский лабораторный план». Березень 1923 р.— 10, 117
- Передмова до книги «Комуністичне виховання зміни». 1934 р.— 5, 522
- Передмова до книги Януша Корчака «Як любити дітей (Інтернат)». 1922 р.— 10, 106
- Передмова до книги В. М. Науменка «За сплошную грамотность». 1930 р.— 10, 347
- Передмова до книги М. К. Парамонова «Заметки по новой школе». 1923 р.— 10, 160
- Передмова до книги «Школа-коммуна Наркомосу». 1924 р.— 3, 131
- Передмова до першого видання брошури «Що писав і говорив Ленін про бібліотеки». 1929 р.— 8, 263
- Передмова до програми з праці для шкіл I ступеня. 1927 р.— 10, 220
- Передмова до стенограм політехнічного з'їзду. 18 січня 1931 р.— 10, 359
- Перетворити географію в потужну підйому соціалістичної пропаганди. Див. Про ви-

- кладання географії. *З виступу на нараді викладачів географії середніх шкіл дорослих. 21 квітня 1937 р.*
- «Перетворити знання, науку в складовий елемент побуту» — такий заповіт Леніна. 1932 р. — 8, 347
- Перспективи політосвітроботи. 1922 р. — 7, 92
- І Травня в школі грамоти і малювальних. 1935 р. — 9, 529
- Перше травня — Міжнародне свято робітників усіх країн. 1930 р. — 5, 339
- Перший Всесоюзний учительський з'їзд. 1925 р. — 2, 200
- Перші кроки. 1934 р. — 8, 480
- До Г. А. Петрової. 9 лютого 1931 р. — 11, 401
- Петроградська спілка робітничої молоді влітку 1917 року. 1933 р. — 5, 469
- До С. Песоцького. 2 лютого 1939 р. — 11, 713
- До С. М. Пирожкова. Листопад 1938 р. — 11, 702
- Письменник і маси. Див. Бібліотека на допомогу радянському письменнику і літературному критику
- Питання безпритульності. *Промова на відкритті Московської конференції по боротьбі з дитячою безпритульністю. 16 березня 1924 р.* — 2, 164
- Питання, висунуте ходом соціалістичного будівництва. 1936 р. — 4, 558
- Питання культроботи серед народностей. *Виступ на нараді культпрацівників Крайньої Півночі, 1933 р.* — 2, 578
- Питання, поставлене Жовтнем. 1929 р. — 6, 135
- Питання про трудову школу на Берлінському конгресі німецьких учителів. 1912 р. — 1, 178
- Питання, що потребують розв'язання. 1925 р. — 2, 206
- Питання, що стоять перед ІV з'їздом дошкільного виховання. 1928 р. — 6, 94
- Питома вага виробничої пропаганди. 1931 р. — 7, 533
- Підвищуючи якість навчання, не забувати про громадську роботу. Див. Будьте громадськими працівниками! (Лист до піонерів)
- Підготовка ленінця. *Промова на VI з'їзді РЛКСМ. 1924 р.* — 5, 104, 631
- Підготовчі матеріали до праці «Народна освіта і демократія». Див. З підготовчих матеріалів до праці «Народна освіта і демократія»
- Під контроль мас. Див. «Лікнепівську спартакіаду» — під контроль мас!
- Піднесемо справу ліквідації неписьменності на вищий ступінь. Див. Тісніше пов'язати питання ліквідації неписьменності з питаннями пропаганди заходів Радянської влади
- Піднести культурну боєздатність робітничого класу. Див. Лікнепробота і профспілка
- Піднести музейну справу на соціалістичну височінь. 1937 р. — 8, 647
- Піднести на належну височінь викладання біології. *З виступу на нараді викладачів природознавства середніх шкіл дорослих. 25 квітня 1937 р.* — 9, 651, 769
- Підняти школу на висоту нашої епохи. *Промова на пленумі ЦК профспілки працівників освіти. Вересень 1931 р.* — 3, 468
- Піднятися на вищий ступінь. 1932 р. — 3, 517
- А. Ф. Підпалому. Див. З приводу видання книг для підлітків. Підручник у масовій школі. 1926 р. — 3, 180

- Підсумки з'їзду з народної освіти. 1914 р.— 1, 218
- Підсумки і перспективи роботи політосвіт. *Тези Головополітосвіти*. 1922 р.— 7, 102
- Підсумки соцзмагання. *Виступ і заключне слово на Всесоюзній нараді бібліотекарів — передовиків сільських бібліотек*. 5 лютого 1936 р.— 8, 580
- Підтримати ініціативу Ленінського комсомолу. 1932 р.— 5, 437
- Підхопити почин березайців! 1937 р.— 9, 672
- Піклування Леніна про дітей. Див. Ленін про дитяче харчування
- Піклування партії про народного вчителя. 1936 р.— 2, 642
- Піклування про здоров'я дітей. 1936 р.— 6, 336.
- Піклуватися про всебічний розвиток дітей. 1937 р.— 5, 567
- Піклуватися про молодших братів і сестер. Див. Про роботу з малюками (Лист до піонерів)
- А. Пінкевичу. 1924 р. Див. Відповідь А. Пінкевичу
- Піонер — друг і товариш усім дітям (Лист до піонерів). 1938 р.— 5, 603
- Піонерам про бібліотеку. 1929 р.— 5, 330
- Піонере, до бібліотеки! (Лист до піонерів). 1933 р.— 5, 505
- Піонери на селі. 1924 р.— 5, 109, 632
- Піонерух. *Тези доповіді на партнаradі з питань народної освіти*. 1925 р.— 5, 137, 633
- Піонерух і школа. *Доповідь на екскурсії-конференції піонерпрацівників*. Травень 1927 р.— 5, 197
- Піонерух на селі. 1925 р.— 5, 142
- Піонерух як педагогічна проблема. 1927 р.— 5, 193
- Піонерська дисципліна. 1927 р.— 5, 184
- Піонерський рух. Див. Піонерух. *Тези доповіді на партнаradі з питань народної освіти*. 1925 р.
- Піонерському загоні села Работки. 2 квітня 1934 р.— 11, 503
- До П. Пітеркіна. 22 січня 1923 р.— 11, 227
- План підручника з арифметики для шкіл малописьменних. 1938 р.— 9, 690
- План роботи дитячого сектора комісії т. Гольцмана. 1929 р.— 6, 129
- По ленінськму шляху. 1938 р.— 8, 659
- По містах і селах Радянської республіки. (Півтора місяця роботи на літературно-агітаційному пароплаві ВЦВК «Красная звезда». *Щоденник поїздки. Не пізніше 29 жовтня* 1920 р.— 11, 727
- Побутові секції Рад. 1930 р.— 6, 207
- Поведінському з'їздові. *Не пізніше 1 лютого 1930 р.— 11, 361*
- Пов'язання роботи хати-читальні з сільською громадськістю. *Промова на курсах по підготовці завідуючих хатами-читальнями і волосних організаторів*. 9 січня 1926 р.— 8, 128
- Пов'язати школу з побутовими умовами, з умовами праці учнів. *Виступ на Всеросійській нараді по навчанню дорослих*. 25 лютого 1936 р.— 9, 557
- Пов'язування школи з життям навколишнього соціального середовища. 1924 р.— 3, 128
- Пов'язувати антирелігійну пропаганду з усією роботою по соціалістичному будівництву. 1928 р.— 7, 414
- Поети «Искры». 1934 р.— 3, 631

Поєднання марксистської теорії з практикою комунізму. 1923 р.— 9, 138

Поєднання навчання з продуктивною працею в єдиній трудовій школі. 1919 р.— 4, 23

Позашкільна освіта за нового ладу. *Доповідь на I Всеросійському з'їзді в справі освіти.* 1918 р.— 7, 14

Позитивний метод у викладанні. 1910 р.— 1, 119

М. М. Покровський. 1928 р.— 2, 318

До М. М. Покровського. 8 серпня 1916 р.— 11, 172

М. М. Покровському. *Червень 1920 р.* Див. З приводу проекту тез «Про чергові завдання відділу єдиної трудової школи»

Політехнізація школи і підвищення якості навчальної роботи. *Доповідь на зборах освітян Краснопресненського району Москви.* 21 березня 1931 р.— 4, 406

Політехнізм при теперішньому стані техніки. *З виступу на II Всесоюзній партнаradі по народній освіті.* Квітень 1930 р.— 4, 222

Політехнізм у системі комуністичного виховання. *Доповідь у Центральному Будинку працівників освіти.* 1930 р.— 4, 316

Політехнічна підготовка педагогічних кадрів. *Доповідь у Товаристві педагогів-марксистів.* 1930 р.— 4, 298

Політехнічна школа [Один з варіантів тез доповіді до I партійної наради з народної освіти]. 1920 р.— 4, 31

Політехнічна школа і досягнення ЦІПу. 1924 р.— 4, 94

Політехнічна школа і піонерорганізація. 1932 р.— 5, 417

Політико-освітня робота. 1938 р.— 7, 620

Політико-освітня робота на

селі. Див. Доповідь на нараді секретарів сільських осередків. 23 жовтня 1924 р.

Політосвітвідділення при педтехнікумах. 1927 р.— 9, 266

Політосвіткабінети. *Вступне слово на I-й нараді працівників кабінетів політосвітроботи.* Лютий 1927 р.— 7, 357

Політосвітробота на даному етапі. 1933 р.— 8, 379

Політосвітробота Наркомосу і профспілок. *Виступ на I Всесоюзному з'їзді профспілки політосвітпрацівників.* 7 лютого 1938 р.— 7, 611

Політосвітробота серед робітників, що живуть на селі. *Промова на Всеросійській нараді з питань роботи серед робітників, що живуть на селі.* 28 липня 1930 р.— 7, 509

Політосвітробота у зв'язку з рішеннями XVII партконференції. *З доповіді в Товаристві педагогів-марксистів.* 27 квітня 1932 р.— 7, 561

Положення про Бюро виробничої пропаганди при Головополітосвіті. 1920 р.— 7, 71.

Положення про єдину трудову школу РРФСР. 1928 р.— 2, 321, 676

По-материнському піклуватися про піонерську організацію. *З промови на нараді дружин командного і начальницького складу РСЧА,* 1936 р.— 5, 564

Помітка, зроблена Ленінінм на книжці Блонського «Трудова школа». 1931 р.— 4, 423

Поради культармійцям. 1939 р.— 9, 717

«Поради матерям». 1911 р.— 1, 153, 468

Посилай на село газети і книги! (Лист до піонерів). 1934 р.— 5, 518

Посилюмо ідейно-політичне виховання жіночої молоді. Див. Добре жити в таку епоху!

- Виступ на Всесоюзній нараді жіночої молоді. 4 липня 1935 р.*
- Посланняцтво. 1923 р.— 8, 68
- Постанова ЦВК СРСР зобов'язує. 1934 р.— 8, 460, 717
- Постанова ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу». 1931 р.— 2, 546
- Постанова ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» і завдання Товариства педагогів-марксистів. 1931 р.— 2, 517, 680.
- Постановка політико-освітньої роботи у профспілок, 1921 р.— 7, 78
- До Є. А. Потапової. 24 квітня 1935 р.— 11, 564
- Поточний момент і позашкільна освіта. *Доповідь на I Всеросійському з'їзді у справі позашкільної освіти. Травень 1919 р.— 7, 29*
- Потреби бібліотек. 1937 р.— 8, 649
- Потреби початкової народної освіти. 1924 р.— 9, 185
- Потрібна книжка. Див. Такі книжки дуже потрібні
- Потрібні кадри популяризаторів. *Лист в Академію наук СРСР. 11 січня 1936 р.— 8, 569*
- Початковій школі дорослих потрібна ділова хрестоматія. 1938 р.— 9, 713
- Почесне завдання радянського вчителя. 1937 р.— 3, 669
- Почин Ростовського університету. *Звернення до ювілейного комітету Ростовського-на-Дону державного університету. 1936 р.— 8, 567*
- Право на освіту. 1936 р.— 2, 645
- Прапор Леніна. Див. Підготовка ленінця
- Працювати по-соціалістичному. 1939 р.— 7, 640
- До Т. Преображенської. 30 вересня 1929 р.— 11, 349
- Привіт АКВ в день 15-річчя її існування. 27 червня 1935 р.— 11, 569
- Привіт «Листку техніческого служащего». *Вересень 1927 р.— 11, 286*
- Привіт магнітогорським освітянам. 23 травня 1932 р.— 11, 435
- Привіт працівникам і юним технікам дитячих технічних і сільськогосподарських станцій, привіт ініціаторам цієї справи. 17 жовтня 1936 р.— 11, 608
- Привіт юнкорам. 13 вересня 1924 р.— 11, 252
- Привітальна промова на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл. 11 квітня 1923 р.— 9, 118
- Привітальне слово від імені Головополітосвіти 5-й методичній конференції викладачів радпартшкіл. *Січень 1926 р.— 9, 230*
- Привітання Всесоюзній клубній нараді. *Квітень 1930 р.— 8, 303*
- Привітання II Всеросійському бібліографічному з'їздові. 1926 р.— 8, 155
- Привітання з'їздові ударників-учителів Марійської області. 1934 р.— 2, 629
- Привітання на II з'їзді РКСМ. 6 жовтня 1919 р.— 5, 18
- Привітання на V з'їзді РКСМ. 11 жовтня 1922 р.— 5, 58
- Примітка до рецензії Є. П. Херсонської на журнал «Культура и жизнь». 1923 р.— 3, 45
- Примітка до статті Р. Г. Лемберг «Знання в проектах початкової школи». 1931 р.— 10, 361
- Примітка до статті Г. Б. Поляка «Соцзмагання в школі». *Лютий 1933 р.— 10, 494*
- Природознавство в школі. Див. Радянська школа і природознавство

- При школах дорослих треба організувати довідкове бюро по самоосвіті. 1936 р.— 9, 595
- Про антирелігійне виховання. 1926 р.— 3, 195
- Про антирелігійне виховання в школі. 1928 р.— 3, 334
- Про антирелігійну пропаганду. 1937 р.— 9, 642
- Про безперервне виробництво. 1929 р.— 6, 123
- Про безпритульних. 1926 р.— 2, 233
- Про безрелігійне виховання в школі. Див. Старі і нові підручники
- Про биття дітей. 1930 р.— 6, 189, 430
- Про бібліотеки. 1934 р.— 8, 500
- Про бібліотечну справу. 1933 р.— 8, 428
- Про біологію. Див. Піднести на належну височину викладання біології *З виступу на нараді викладачів природознавства середніх шкіл дорослих. 25 квітня 1937 р.*
- Про боротьбу з сектантством. 1929 р.— 8, 248
- Про вибір професії. 1929 р.— 4, 213
- Про видання однотомної «Радянської енциклопедії». 1 грудня 1938 р.— 10, 694
- Про викладання в школах дорослих підвищеного типу. *Вступ до програм для загальноосвітніх шкіл дорослих підвищеного типу. 1934 р.— 9, 522*
- Про викладання географії. *З виступу на нараді викладачів географії середніх шкіл дорослих. 21 квітня 1937 р.— 9, 645, 768—769*
- Про викладання іноземних мов. 1923 р.— 3, 68
- Про викладання літератури. 1932 р.— 3, 510
- Про викладання математики в школах дорослих. Див. Головне у викладанні математики
- Про викладання російської мови. 1934 р.— 3, 637
- Про викладання російської мови в школах для дорослих. 1918 р.— 9, 7
- Про викладання хімії і фізики. *З виступу на нараді викладачів хімії і фізики середніх шкіл дорослих. 5 травня 1937 р.— 9, 656, 769*
- Про використання науково-популярної літератури в роботі з дітьми. Б. А. Келлеру. 10 грудня 1927 р.— 10, 230
- Про виникнення піонерської організації (Лист до піонерів). 1938 р.— 5, 601
- Про виробничу пропаганду. 1929 р.— 7, 428
- Про виховну роботу. 1935 р.— 3, 640
- Про гурткову роботу. 1936 р.— 9, 618
- Про деякі завдання політосвітроботи. 1925 р.— 7, 244
- Про дитяче кіно. 1927 або 1928 р.— 3, 263
- Про дитячий побут. 1930 р.— 6, 162
- Про дитячі бібліотеки. 1926 р.— 5, 179
- Про дитячі енциклопедії. 1932 р.— 4, 481
- Про дитячі ясла та майданчики. 1926 р.— 6, 68
- Про дитячу бібліотеку і дитячу книгу. *Доповідь і заключне слово на конференції працівників дитячих бібліотек. 9 лютого 1927 р.— 8, 167*
- Про «Дитячу енциклопедію». Тов. К. І. Панкову — Дитвидав. 20 лютого 1939 р.— 10, 700
- Про дитячу книжку. 1933 р.— 3, 597
- Про дітей революції. *Промова на зборах, присвячених закриттю піонерського зльоту. 25 серпня 1929 р.— 5, 310*
- Про дошкільне виховання дітей. *Промова на I Всесоюз-*

- ній конференції працівників дошкільних закладів. 5 липня 1931 р.— 6, 215
- Про дошкільне виховання на селі. *Доповідь на 3-й конференції по дошкільному вихованню. Березень 1926 р.— 6, 58, 425*
- Про дошкільний похід. 1929 р.— 6, 121
- Про дружбу. 1936 р.— 5, 553
- Про дружбу дітей усіх національностей (Лист до піонерів). 1938 р.— 5, 609
- Про життя в таборах (Лист до піонерів). 1937 р.— 5, 573, 646
- Про жіночу професійну освіту. 1921 р.— 4, 45
- Про журнал для піонерів. *Серпень 1928 р.— 10, 260*
- Про завдання Всесоюзного конкурсу на найкращу сільську бібліотеку. 1935 р.— 8, 557
- Про завдання національно-культурного будівництва в зв'язку з загостренням класової боротьби. *Промова на Всеросійській нараді комітетів у справі освіти національних меншостей. 1930 р.— 2, 382*
- Про завдання художнього виховання. 1927 р.— 3, 304
- Про завдання шкільного кіно. *Доповідь на нараді про дитяче кіно. 24 січня 1927 р.— 3, 258*
- Про заводське учнівство. 1921 р.— 4, 41
- Про загальне навчання. 1926 р.— 2, 230
- Про загальноосвітні і професійно-технічні завдання поза-шкільної справи. 1920 р.— 9, 23
- Про загальноосвітній мінімум. 1934 р.— 9, 482
- Про зародження комсомолу. 1938 р.— 5, 613
- Про збирання матеріалів до ХХ-річчя Радянської влади. 1936 р.— 8, 606
- Про зміст програм. *З виступу на нараді при ЦК ВЛКСМ з питань середньої школи до-рослих. 9 січня 1937 р.— 9, 622*
- Про іграшки для дошкільнят. 1937 р.— 6, 342
- Про інтернаціональне виховання в радпартшколах. *Виступ на нараді директорів національних радпартшкіл. 21 листопада 1934 р.— 9, 502*
- Про інтернаціональну і національну культуру. *Доповідь на I сесії Ради в справі освіти національних меншостей. 1927 р.— 2, 241*
- Про кіно. 1927 р.— 8, 165
- Про клуб. 1925 р.— 8, 124
- Про книгу для батьків. 1938 р.— 6, 411
- Про книгу Є. Селезньової «Онук замочника». *Червень 1935 р.— 10, 597*
- Про книгу «Сила маленьких». *Н. П. Жмильову — авторові книги. 1931 р.— 10, 381*
- Про колективну працю дітей. 1928 р.— 4, 169
- Про комплекси. 1925 р.— 3, 144
- Про краєзнавчі музеї. *Виступ на нараді директорів крайових і обласних музеїв. 14 травня 1936 р.— 8, 592*
- Про «Крокодил» К. Чуковського. 1928 р.— 10, 239
- Про культурний похід. *Доповідь на загальних зборах співробітників Наркомосу. 1928 р.— 9, 306*
- Про культурну революцію. 1931 р.— 9, 451
- Про культурну роботу в колгоспах. 1935 р.— 6, 280
- Про культурну роботу на селі. *Тези співдоповіді і співповідь на XIII з'їзді РКП(б) у питанні про роботу на селі. 1924 р.— 7, 176, 656*
- Про ліквідацію неписьменності і малописьменності. Див. З чого почати?
- Про масову роботу в колгоспах і радгоспах. *Доповідь на Всеросійській нараді з питань*

- масової політико-освітньої роботи в соціалістичному секторі села. Листопад 1930 р.— 7, 519*
- Про методи викладання в радпартшколах. *Доповідь на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл і комвузів. 12 квітня 1923 р.— 9, 121*
- Про методи навчання неписьменних. *Доповідь на методичній нараді. 1930 р.— 9, 418, 762*
- Про Міжнародний дитячий тиждень (Лист до піонерів). *1932 р.— 5, 444, 641*
- Про місцеві газети. *1935 р.— 10, 595*
- Про наказ IX з'їзду Рад. *1922 р.— 4, 47*
- Про наочне приладдя. *1932 р.— 11, 456*
- Про нашу школу. *1923 р.— 2, 151*
- Про новий побут. *Доповідь на екскурсії-конференції керівників гуртків домоводства, антирелігійників і бібліотекарів-пересувників. 4 січня 1928 р.— 8, 199*
- Про новий тип робітника. *З промови на засіданні Колегії Наркомосу. 21 лютого 1928 р.— 4, 163*
- Про нові програми. *1923 р.— 3, 82*
- Про нульку. *Доповідь на Московських загальноміських зборах педагогів нульових груп. 22 грудня 1931 р.— 3, 502*
- Про одну книгу. *Сборник матеріалів гомельських губернських курсов по переподготовке сільських шкільних работников в г. Новозыбкове. 15 липня — 15 серпня 1924 р. За редакцією і з вступними примітками К. Є. Бендрикова і Л. Є. Раскіна. Вид. Новозыбковского повітового вно і Новозыбковского повіто-*
- вого відділу спілки працівників освіти. Жовтень 1924 р. 1924 р.— 4, 91*
- Про організацію роботи (Записка). *1928 р.— 9, 337*
- Про особливості дошкільного віку. *1936 р.— 6, 331*
- Про охорону дитинства. *1926 р.— 6, 65*
- Про партнараду з питань народної освіти. *1930 р.— 2, 433*
- Про перевірні іспити в школі грамоти і малописьменних. *Див. До всіх край/обл./вно, політосвітсекторів*
- Про переукручення в дошкільній справі. *1936 р.— 6, 316*
- Про підвищення успішності учнів у школах грамоти і малописьменних. *1936 р.— 9, 555*
- Про підготовку до ХХ-річчя Великої пролетарської революції. *З доповіді на нараді науково-методичної ради музейного відділу Наркомосу. 10 грудня 1936 р.— 8, 614*
- Про підготовку кваліфікованої робочої сили. *1927 р.— 4, 154*
- Про підготовку педагога. *Доповідь на педагогічній секції ректорської наради. Січень 1930 р.— 3, 369*
- Про підготовку політосвітників у педтехнікумах. *1927 р.— 9, 254*
- Про підготовку політосвітпрацівників у Ленінградському комуністичному політико-освітньому інституті. *А. І. Бланкштейну — директорові інституту. 1936 р.— 10, 614*
- Про підручники. *1923 р.— 10, 168*
- Про підручник з літератури. *1938 р.— 3, 692*
- Про підручник і дитячу книгу для I ступеня. *Промова на I Всеросійській конференції в питанні навчальної та дитячої книги. Травень 1926 р.— 3, 218, 717*

- Про піонеррух на даному етапі. 1930 р.— 5, 353
- Про піонертабори і прогулянки дітей. 1928 р.— 5, 239
- Про побут. 1929 р.— 6, 127
- Про побут робітниць. 1928 р.— 6, 86
- Про побутові комуни. 1930 р.— 6, 169
- Про політехнізм. [Тези до доповіді на I сесії ДВР]. 1929 р.— 4, 188
- Про політехнізм. Див. Доповідь, на засіданні пленуму I сесії ДВР. 9 травня 1929 р.
- Про політехнічну освіту. 1929 р.— 4, 181
- Про політехнічну освіту в ФЗС (Зауваження на матеріали до проектів програм). 1930 р.— 10, 316
- Про політосвітроботу в робітничому середовищі [Матеріали до IV Всеросійського з'їзду політосвіт]. 1926 р.— 7, 249
- Про постановку народної освіти у Північній Америці і Західній Європі (До скликання I Всеросійського з'їзду з народної освіти). 1913 р.— 1, 196
- Про початкову і середню школу. Доповідь на засіданні Товариства педагогів-марксистів спільно з працівниками освіти Москви. 12 вересня 1931 р.— 2, 521
- Про працю підлітків. 1930 р.— 4, 217
- Про програму участі СРСР на Паризькій міжнародній виставці 1937 р. А. С. Бубнову — нарком у освіти РРФСР. 8 травня 1936 р.— 10, 616
- Про проекти навчального плану для педвузів. 1924 р.— 10, 174
- Про проекти навчального плану і програми з бібліотекознавства на 1937/38 навчальний рік для бібліотечних технікумів. Л. М. Рабинович — начальник Бібліотечного управління Наркомосу РРФСР. 1937 р.— 10, 665
- Про проект програми для 2-го року навчання школи I ступеня. С. Т. Шацькому. 1930 р.— 10, 314
- Про пролетарську культуру. 1918 р.— 7, 11
- Про пропаганду ленінізму. Див. Як вивчати ленінізм? Доповідь на зборах мобілізованих для роботи з ленінським призовом. 21 березня 1924 р.
- Про радгоспну бібліотеку. 1935 р.— 8, 546
- Про ради народної освіти. 1918 р.— 2, 73
- Про рецензії на педагогічні журнали. Січень 1932 р.— 10, 394
- Про рецензію В. Д. Купріна на підручник географії для шкіл дорослих М. П. Потьомкіна і П. Г. Терехова. Червень 1937 р.— 10, 646
- Про робітничі університети. 1928 р.— 9, 294
- Про роботу ВЛКСМ серед дітей. Доповідь і заключне слово на VIII з'їзді ВЛКСМ. 14—15 травня 1928 р.— 5, 248
- Про роботу дитгуртків. 1926 р.— 4, 124
- Про роботу з культармійцями. Див. Про методи навчання неписьменних. Доповідь на методичній нараді. 1930 р.
- Про роботу з малюками (Лист до піонерів). 1935 р.— 5, 531
- Про роботу на селі. Доповідь на загальних зборах 2-ї Московської піхотної імені М. Ю. Ашенбреннера школи комкляду. 1924 р.— 7, 161
- Про роботу на селі (У зв'язку з постановами XIII партз'їзду). 1924 р.— 7, 199
- Про роботу на селі в галузі позашкільної освіти. Доповідь на I Всеросійській нараді з питань роботи на селі. Листопад 1919 р.— 7, 45

- Про роботу над новим підручником для нової програми. *Доповідь і заключне слово на I Всеросійському об'єднаному з'їзді дослідно-зразкових закладів та методичних бюро губвено. 30 травня 1924 р.— 3, 106*
- Про роботу піонерів на селі. Див. Піонери на селі
- Про роботу політико-освітнього відділення школи II ступеня з педагогічним ухилом. 1927 р.— 9, 271
- Про роботу сільського бібліотекаря. 1935 р.— 8, 525
- Про роботу хати-читальні. 1924 р.— 8, 86
- Про рукопис П. І. Капіца «Останнє підпілля Ілліча». До *Дитвидаву. 4 квітня 1938 р.— 10, 677*
- Про рукопис методичного посібника «Читання і письмо в навчанні з малописьменними». *І. Р. Палею — авторові рукопису. 26 липня 1938 р.— 10, 680*
- Про рукопис оповідання «Сім'я Ульянових». *Г. П. Грінберг — авторові рукопису. 2 серпня 1937 р.— 10, 658*
- Про рукопис статті «Юний технік» у радгоспі «Гігант». *І. І. Розанову — авторові статті. 1930 р.— 10, 284*
- Про самоосвіту. 1935 р.— 9, 532
- Про свідому дисципліну (Лист до піонерів і школярів). 1935 р.— 5, 534
- Про світську школу. 1918 р.— 2, 24
- Про середню школу. 1929 р.— 2, 369
- Про систему народної освіти. 1928 р.— 2, 324
- Про сільську бібліотеку. 1935 р.— 8, 539
- Про соціальне виховання. 1930 р.— 2, 436
- Про спільну роботу комісаріатів. 1918 р.— 2, 71
- Про «Статут єдиної трудової школи». 1923 р.— 10, 162
- Про Льва Толстого (Спогади). 1928 р.— 2, 315
- Про чергові завдання масової роботи. *Промова на Брянській губернській розширеній нараді працівників масової агітації, культурно- і політико-освітньої роботи. 1927 р.— 7, 364*
- Про шкільне самоврядування. 1911 р.— 1, 164
- Про шкільне самоврядування. 1915 р.— 1, 235
- Про шкільне самоврядування. *Промова на засіданні теоретико-методологічної секції Товариства педагогів-марксистів. 16 квітня 1931 р.— 3, 435*
- Про шкільні бібліотеки. 1936 р.— 3, 650
- Про шкільну кооперацію. 1925 р.— 3, 147
- Про школи для робітників-підлітків. 1918 р.— 3, 7
- Про юків. 1919 р.— 5, 12, 629
- Про якість роботи в школах всеобуча. 1931 р.— 4, 384
- Проблема комуністичного виховання. 1921 р.— 2, 113
- Проблема політехнічної освіти. Див. Доповідь на засіданні пленуму I сесії ДВР. 9 травня 1929 р.
- Проблеми народної освіти. *Доповідь у Комуністичній Академії. 1928 р.— 2, 285*
- Програма партії і народна освіта. 1933 р.— 2, 607
- Програма політехнічної школи і виробниче навчання в ФЗС. *Доповідь і заключне слово на I Всеросійській конференції в справі виробничого навчання в ФЗС. 11 серпня 1931 р.— 4, 451, 594*
- Програми ДВР для шкіл I ступеня. 1926 р.— 3, 214
- Програми і методи школи, що політехнізується. Див. До пи-

- тання про програми політехнічної школи
- Програми масових шкіл у буржуазних державах Європи. 1931 р.— 10, 377
- Продовжити розпочату справу. Див. Продовжувати роботу і літом
- Продовжувати роботу і літом. 1929 р.— 9, 362, 759
- Проект доповідної записки в ЦК ВКП(б) про політехнічне навчання. Липень 1936 р.— 4, 550
- Проект зміни пунктів програми РСДРП(б), що стосуються народної освіти. Див. З брошури «Матеріали по перегляду партійної програми»
- Проект навчального плану дворічної школи політосвітроботи. 1936 р.— 9, 616
- Проект школи на Бондюзькому хімічному заводі. 1919 р.— 4, 28
- Пройдений шлях. 1927 р.— 3, 282
- Пройдений шлях. 1932 р.— 4, 489
- Пройдений шлях. 1932 р.— 4, 526
- Пройдений шлях. 1936 р.— 6, 326, 435
- Пролетарій — передовий борець за культуру всієї Країни Рад. 1930 р.— 9, 407, 761
- Пролетарська ідеологія і пролеткульт. 1922 р.— 7, 125
- Пролетарські діти. 1912 р.— 1, 176
- Промова Леніна на VIII з'їзді партії про виборчі права і рівень культури. 1936 р.— 7, 583
- Промова Леніна на II з'їзді політосвіт. Див. Ленінські вказівки в дії
- Промова на вечорі, присвяченому проведенню Міжнародного дитячого тижня. 11 жовтня 1933 р.— 5, 479
- Промова на VIII Всесоюзному з'їзді ВЛКСМ. 8 травня 1928 р.— 5, 241
- Промова на Всесоюзній нараді шкільних працівників. 2 липня 1927 р.— 4, 143
- Промова на IX Всесоюзному з'їзді ВЛКСМ. 18 січня 1931 р.— 5, 377
- Промова на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл. Див. Привітальна промова на II Всеросійському з'їзді радпартшкіл. 11 квітня 1923 р.
- Промова на II з'їзді колгоспників-ударників. 14 лютого 1935 р.— Див. Тільки в Країні Рад жінка вільна і рівноправна. Промова на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників. 14 лютого 1935 р.
- Промова на II з'їзді ТГН. Січень 1929 р.— 9, 348, 759. Див. також Промову на урочистому засіданні II з'їзду ТГН. Січень 1929 р.
- Промова на конференції по вивченню природничо-продуктивних сил Центрально-Промислової області. Лютий 1924 р.— 9, 151
- Промова на курсах-конференції завідуючих обласними і крайовими бібліотеками і бібліотечних інспекторів облвно. Грудень 1934 р.— 8, 518
- Промова на нараді директорів наукових держбюджетних бібліотек. Грудень 1934 р.— 8, 509
- Промова на нараді дошкільних працівників. 17 листопада 1938 р.— 6, 387
- Промова на нараді штабів бібліотечного походу. 10 червня 1930 р.— 8, 308
- Промова на I Всеросійському з'їзді завідуючих хатами-читальнями. Березень 1927 р.— 8, 179

Промова на пленумі ЦБ ДКО.
11 грудня 1932 р. Див. Боротьба за знання — найважливіше завдання піонерорганізації

Промова на XV з'їзді Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків). *16 грудня 1927 р.*— 7, 379

Промова на 3-й конференції по дошкільному вихованню. *Березень 1926 р.*— 6, 53, 425

Промова на III Всеросійському з'їзді політосвіт. *1922 р.*— 7, 140

Промова на III сесії ВЦВК XII скликання. *1926 р.*— 2, 236

Промова на урочистому засіданні II з'їзду ТГН. *Січень 1929 р.*— 9, 344. Див. також Промову на II з'їзді ТГН. *Січень 1929 р.*

Промова на IV з'їзді РКСМ. *Вересень 1921 р.*— 5, 21

Проти піонерського чванства, за комуністичну мораль. Див. Виробити в дітей комуністичну мораль. *Промова на пленумі ЦБ ДКО. Липень 1931 р.*

Професійна і загальна освіта. *З промови на I Всеросійській конференції шкільних підвідділів. Жовтень 1920 р.*— 2, 107

Профспілки і ліквідація неписьменності. *1929 р.*— 9, 379

Профтехнічна школа і село. *Доповідь на конференції профшкіл. 1926 р.*— 4, 111

Профшколи для деревообробників у Німеччині. *1926 р.*— 4, 116

15-річчя з дня опублікування декрету про ліквідацію неписьменності. *Тези доповіді по радіо. 1934 р.*— 9, 509

15 років знаменного декрету. Див. До 15-річчя з дня опублікування декрету про ліквідацію неписьменності

15 років роботи «Красного бібліотекаря». *1938 р.*— 8, 678
П'ять років роботи у вечірніх Смоленських класах. *1929 р.*— 1, 38

Р

Л. М. Рабинович. *1937 р.* Див. З приводу проекту програм для бібліотечних технікумів

Л. М. Рабинович. *1937 р.* Див. Про проекти навчального плану і програми з бібліотекознавства на 1937/38 навчальний рік для бібліотечних технікумів

Ради виховують. *1929 р.*— 6, 111

Ради і суспільно корисна робота школи. *1926 р.*— 3, 233

Радитися з учнями. *1928 р.*— 9, 334

Раді загону VI «а» класу Пролетарської середньої школи № 1. *23 грудня 1938 р.*— 11, 708

Раді загону юних піонерів Краснополянської дитячої трудової комуні імені В. І. Леніна. *16 березня 1932 р.*— 11, 431

Радянська демократія і ради народної освіти. *1919 р.*— 2, 100

Радянська система народної освіти і РКСМ. *Промова на V Всеросійському з'їзді РКСМ. 14 жовтня 1922 р.*— 5, 80

Радянська школа. *Доповідь на I Всесоюзному учительському з'їзді. Січень 1925 р.*— 2, 185

Радянська школа і піонери. *1929 р.*— 5, 325

Радянська школа і природознавство. *1927 р.*— 3, 297, 719—720

До М. Рахманкулова і Я. Назірова. *2 січня 1929 р.*— 11, 307

- Рахунок підростаючих поколів. 1933 р.—3, 604
- Реконструкція Наркомосу і бібліотечний фронт. 1933 р.—8, 420
- Реконструкція народного господарства і політехнічна освіта. Промова на відкритті політехнічного з'їзду, доповідь і заключне слово. 10—12 серпня 1930 р.—4, 260
- Релігія і жінка. 1927 р.—7, 353
- Реорганізація підготовки учительства. 1923 р.—3, 61

* *
*

Рецензії

- А. Архипов. Опыт построения трудовой школы (Теория и практика). Школа-коммуна в селі Винодельному. Вид-во Ставропольського губвно, Ставрополь, 1922, стор. 98. 1922 р.—4, 54
- Перл Бак. Земля. Переклад з англійської. З передмовою С. Третьякова. М., ГИХЛ. 1934 р. Див. Художню літературу на службу інтернаціональному вихованню широких мас колгоспників.
- Ближе к природе. Биологическая станция юных натуралистов им. К. А. Тимирязева (1918—1919). Вып. 1—2, М., изд. Московського губернского отдела народного образования, 1921. 72 + 93 стор. 1922 р.—10, 83
- П. П. Блонский. Красная зорька. Перша книга для читання в сільській школі. Науково-педагогічною секцією Державної вченої ради рекомендована для шкіл I ступеня. М.—Пг., ГИЗ, 1923. 230 стор. 1923 р.—3, 65
- Н. Венгров и Н. Осмоловский. Мы в школе. Книга первая. Часть II. Первая после бук-

варя книга для работы в школах Сибири. Научно-педагогической секцией Гуса допущена для школ I ступени. Изд. 2-е. Новониколаевск, Сибкрайиздат, 1925. 170 стор. 1925 р.—10, 188

- «Вестник просвещения». Ежемесячный журнал Моно. 1922, № 9 (ноябрь). 1923 р.—10, 129
- В. Л.—«3 педкурсов імені К. А. Тимирязева». Журнальна стаття [«Просвещение Донбасса». Ежемесячный орган Донецкого губернского отдела народного образования. Бахмут. 1923. № 1—2 (январь—февраль), стор. 108—112]. 1923 р. Див. Педкурсы імені К. А. Тимирязева на Україні.
- «Долой неграмотность». Материал для занятий после букваря. Год издания 3-й. М., изд. Всероссийской чрезвычайной комиссии по ликвидации безграмотности. 1922. № 22—24 (январь), 25—26 (февраль). 1922 р.—10, 54
- Б. Жаворонков. От мотыги к трактору. Нарис з історії землеробської культури. Вид-во «Работник просвещения», М., 1922. 1922 р.—4, 52
- Е. А. Звягинцев. Полвека земской деятельности по народному образованию. Изд. 2-е, М., «Задруга», 1917, 85 стор. 1919 р.—10, 32
- В. А. Зеленко. Практика внешкольного образования в России. Изд. 2-е. М., ГИЗ, 1922. 241 стор. 1923 р.—10, 115
- «Известия отдела внешкольного образования МГССР и КД». М., 1918, № 2, 25 стор. 1919 р.—10, 40
- Н. Н. Ильин. Самоуправление учащихся в трудовой школе. М., изд. журнала «Народный

- учитель», 1918, 96 стор. 1918 р.— 10, 16
- К. Корнилов. Конституция республики учащихся. М., «Практические знания», 1918, 16 стор. 1918 р.— 10, 27
- П. А. Кропоткин. Поля, фабрики и мастерские (Промышленность, соединенная с земледелием, и умственный труд — с ручным). Перевод с английского А. Н. Коншина. Под редакцией автора. Изд. 4-е. М., изд. И. Д. Сытина, 1918, 269 стор. 1918 р.— 10, 14
- В. Майский (И. М. Ляховецкий). Культурно-просветительная работа среди пролетариата. Изд. 2-е, Пг., «Книга», 1918. 42 стор. 1919 р.— 10, 33
- Массовые школьные экскурсии. Ленинград — Волховбуд — Урал — Волга — Крым — Кавказ. За ред. А. Зака. Вид-во «Работник просвещения», М., 1926. 1926 р.— 4, 133
- Е. Н. Медынский. Методы внешкольной просветительной работы. Изд. 2-е, М., «Наука», 1918, 171 стор. 1919 р.— 10, 29
- «Наш труд». Щомісячний журнал Ярославського губерньського відділу народної освіти і губерньської спілки працівників освіти. Жовтень. Губерньський видавничий відділ. 1922 р.— 4, 63
- «Наша школа». Орган Витебского губоно. 1923, № 1 (квітень). 48 стор. 1923 р.— 10, 121
- Нижегородский край. Пособие для учителей школ I и II ступени. Под ред. С. И. Архангельского, А. Г. Балахонова и др. Часть первая. Природа. 96 стор. Часть вторая. Хозяйство. 238 стор. Часть третья. Общество. 205 стор. Н. Нов-
- город, «Школа и жизнь», 1925. 1927 р.— 10, 213
- П. Панкевич. Мысли Плеханова о воспитании и образовании. С предисловием А. Г. Калашникова. М., «Работник просвещения», 1926. 75 стор. 1930 р.— 10, 341
- К. Паустовский. Кара-Бугаз. М., «Молодая гвардия», 1932. Див. Такі книжки дуже потрібні
- «Педагогическая мысль». Общепедагогический журнал. Под общей редакцией И. С. Симонова. Пг., 1921, № 1—4. 144 стор. 1922 р.— 10, 56
- А. П. Пинкевич. Непрерывная производственная практика в Америке. С предисловием А. Вышинского, М.—Л., ГИЗ, 1930. 152 стор. 1930 р.— 10, 333
- А. А. Покровский. О выборе книг для общедоступной библиотеки. Изд. 2-е, М., «Мир», 1918. 48 стор. 1918 р.— 10, 10
- Польская комсомолка [В. З. Хоружая]. Письма на волю. М.—Л., «Молодая гвардия», 1931. 119 стор. Рядом с нами. М., изд-во ЦК МОПР, 1932. 80 стор. 1932 р.— 10, 436
- «Пролетариат и просвещение». Двухнедельный орган общественно-политической и педагогической научной мысли Самарского губернского отдела народного образования. 1918, № 1 (декабрь), 22 стор. 1919 р.— 10, 38
- «Просвещение». Орган Кубано-Черноморского областного отдела народного образования, областного союза работников просвещения и секции научных работников. Краснодар, 1923, № 1. 111 стор. 1923 р.— 10, 141
- «Просвещение». Педагогический сборник № 1. Изд. Петроградского губернского отдела

- народного образования. Пг., ГИЗ, 1921, 288 стор. 1922 р.— 10, 62
- «Просвещение». Орган Саратовского губернского отдела народного образования. 1918, № 2 (декабрь). 130 стор. 1919 р.— 10, 36
- Ромен Роллан. Народный театр. Перевод с французского И. Гольденберга. СПб., «Знание», 1910, 149 стор. 1919 р.— 10, 30
- Н. А. Рубакин. Письма к читателям о самообразовании (Как начинающие читатели должны приступать к нему и как вести его). СПб., изд. Н. П. Карбасникова, 1913, 369 стор. 1918 р.— 10, 21
- Л. М. Сабсович. Города будущего и организация социалистического быта. М., Гостехиздат, 1929. Див. Важливе побутове питання
- Сборник материалов гомельских губернских курсов по переподготовке сельских школьных работников в г. Новозыбкове. 15 липня — 15 серпня 1924 р. За редакцією і з вступними примітками К. Е. Бендрикова і Л. Є. Раскіна. Вид. Новозыбковского повітового ВНО і Новозыбковского повітового відділу спілки працівників освіти. Жовтень 1924 р. 1924 р. Див. Про одну книгу.
- Сборник материалов областного методического совета. Вып. I. Под редакцией Н. В. Нагорского. Свердловск, изд. УралОНО, 1926. 186 стор. 1926 р.— 10, 205
- В. Сементковский. Экскурсия на Урал. Под общей редакцией Д. Ангерта и Б. Е. Райкова. М.—Л., ГИЗ, 1926. 71 стор. 1926 р.— 10, 207
- «Сибирский педагогический журнал». Выходит один раз в два месяца. Изд. Сибнаробра. Новониколаевск, 1923, № 1 (март—апрель), 160 стор. 1923 р.— 10, 136
- Советский букварь для взрослых. М., Изд-во Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Совета рабочих, крестьянских, красноармейских и казачьих депутатов, 1918, 32 стор. 1919 р.— 10, 34
- Статьи и отрывки из произведений В. И. Ленина по вопросам народного просвещения и школы. Хрестоматия. Составил П. Н. Груздев. Под общей редакцией М. Н. Лядова. М., Учпедгиз, 1936. 279 стор. Див. Ленін про освіту і культуру «Трудовая школа». Педагогический листок № 1. Пг., изд. сектора социального воспитания Петроградского губоно, 1922, 29 стор. 1922 р.— 10, 85
- «Трудовая школа». Педагогический сборник № 3. Пг., изд. сектора социального воспитания Петроградского губоно. 1922. 57 стор. 1923 р.— 10, 112
- Л. Б. Хавкина. Руководство для небольших библиотек. Изд. 2-е, М., изд. Московского городского народного университета имени А. Л. Шанявского, 1917, 242 стор. 1918 р.— 10, 12
- Хрестоматия по истории педагогики. Под общей редакцией С. А. Каменева. Том III. Конец XIX в. и XX век. Составил А. П. Пинкевич. Для высших педагогических учебных заведений. М., Учпедгиз, 1934. 539 стор. 12 березня 1934 р.— 10, 568
- К. Чуковский. Крокодил. Поэма для маленьких детей. С рис. Ре-Ми. М., «Круг», 1927. Див. Про «Крокодила» К. Чуковского

- К. Чуковский. Маленькие дети. Л., «Красная газета», 1928. Див. «Маленькі діти»
- К. Чуковский. Чудо-дерево. Туфелька. Див. «Чудо-дерево» і «Туфелька» К. Чуковського «Школа и жизнь». Общественно-педагогический сборник Нижегородского губоно и губ-проса. Н. Новгород, 1923. 141 стор. 1923 р.—10, 125
- Школа и жизнь. Орган Петровского уездного отдела народного образования и уездного отделения Всероссийского союза работников просвещения. Гор. Петровск Саратовской губернии, 1923, № 1 (4), январь. 37 стор. 1923 р.—10, 123
- К. Н. Beker. Das Problem der Bildung in der Kulturkrise der Gegenwart. Leipzig, 1930. S 34. (К.-Г. Беккер. Проблема освіти у світлі сучасної культурної кризи. Лейпціг, 1930. 34 стор.). 1930 р.—10, 285
- „The Childrens Newspaper”. The story of the world to-day for the men and women of tomorrow. Edited by Arthur Mee every Triday («Дитяча газета» — про сучасний світ для чоловіків і жінок завтрашнього дня. Видається Артуром Мі. Виходить щоп'ятниці. Лондон). 1922 р.—10, 95
- S. H. Dadisman. Methods of teaching vocational agriculture in secondary schools. Boston, 1921. 142 p. (С.-Х. Дедісман. Методи навчання сільськогосподарської справи в школах II ступеня. Бостон, 1921. 142 стор.). 1923 р.—10, 132
- „L'École Émancipée”. Revue pédagogique hebdomadaire de la Fédération des Syndicats de l'enseignement. 1922, № 1—14. «Звільнена школа». Щотижневий орган Федерації працівників освіти. 1922, № 1—14). 1923 р.—10, 109
- „Der junge Genosse”. Zeitschrift für Arbeiterkinder. Berlin, 1922. («Оний товариш». Газета для дітей робітників, Виходить 1 і 15 числа кожного місяця. Рік видання 2-й. Берлін, 1922). 1922 р.—10, 97
- „Pädagogisches Zentralblatt”, herausgegeben vom Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht. Berlin, 1922, № 1—4 («Центральний педагогічний бюлетень». Рік видання 3-й. Вид. Центрального інституту виховання і викладання. Берлін, 1922, № 1—4). 1922 р.—10, 76
- S. Ch. Parker. General methods of teaching in elementary schools. Boston, 1922, 336 p. Methods of teaching in high schools. Boston, 1915, 529 p. Exercises for „Methods of teaching in high schools”. Boston, 1918, 261 p. (С.-Ч. Паркер. Загальні методи навчання в елементарних школах. Бостон, 1922, 336 стор. Методи навчання в школах II ступеня. Бостон, 1915, 529 стор. Вправи до «Методів навчання в школах II ступеня». Бостон, 1918, 261 стор. 1922 р.—10, 99
- Helen Parkhurst. Education on the Dalton plan. London. 1922. 214 p. (Елена Паркхерст. Виховання за допомогою дальтонівського плану. Лондон. 1922, 214 стор. 1922 р.—10, 88
- „Das proletarische Kind”. Internationale Monatsschrift für Fragen der kommunistischen Erziehung, für Leiter und Helfer der kommunistischen und der Kindergruppen proletarischer Massenorganisationen, für Eltern und Lehrer.

- Berlin, die Jugendinternationale, 1922 («Пролетарский ребенок»). Интернациональный ежемесячник, посвященный вопросам коммунистического воспитания. Предназначается для руководителей детских групп, родителей и учителей. Изд. Интернационала молодежи. Редактор Эдвин Гериле, выходит второй год в Берлине. Каждый номер в два листа). 1922 р.— 10, 73
- „Revue Pédagogique“. Janvier — décembre. 1921. Tomes 78 et 79. Paris («Педагогический огляд». Січень — грудень. 1921. Томи 78 і 79. Париж). 1922 р.— 10, 68
- „Das werdende Zeitalter“. Organ des Internationalen Arbeitskreises für Erneuerung der Erziehung. Berlin, 1922, № 1—2 [«Майбутні часи». Орган «Ітернаціональної ліги оновлення виховання». Виходить раз на три місяці як додаток до журналу «Нове виховання» («Neue Erziehung»). 1922, № 1—2]. 1922 р.— 10, 78
- * * *
- До І. І. Рибакова. 4 червня 1936 р.— 11, 599
- Різниця між професійною і політехнічною освітою. 1930 р.— 4, 243
- Рік роботи Народного Комісаріату освіти. 1918 р.— 2, 90
- Рішення ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)» і наші завдання. Дповідь на Всеросійській методичній нараді шкіл дорослих. Листопад 1938 р.— 9, 700
- РКСМ і бойскаутизм. 1922 р.— 5, 25
- Робітники повинні допомогти бібліотекам на селі. 1935 р.— 8, 561
- Робітниця і народна освіта. 1919 р.— 2, 105
- Робітниця і релігія. 1922 р.— 7, 121
- Робітниця і справа громадського харчування. Див. Жінка-робітниця і справа громадського харчування
- Робітнича освіта в реконструктивний період. Дповідь на нараді робітничих університетів у Замоскворецькому районі Москви. 16 січня 1930 р.— 9, 393
- Робітничий клас і соціалістична перебудова села. Промова на розширеному засіданні комісії ВЦРПС по роботі на селі. 16 серпня 1929 р.— 7, 444, 662
- Робітничий клас і соціалістична реконструкція села. Див. Робітничий клас і соціалістична перебудова села. Промова на розширеному засіданні Комісії ВЦРПС по роботі на селі. 16 серпня 1929 р.
- Робітничі університети. 1926 р.— 9, 237
- Робота Леніна в бібліотеках. 1932 р.— 8, 351
- Розмова з директорами наукових і крайових (обласних) бібліотек. 3 жовтня 1937 р.— 8, 652
- Розподіл книжкових багатств 1919 р.— 8, 19
- Розширяти і поліпшувати роботу дитсадків. 1936 р.— 6, 323
- Роль гри в дитячому садку. 1936 р.— 6, 334
- Роль дитячої бібліотеки і бібліотекаря в сучасних умовах. Дповідь на Всеросійській конференції дитячих бібліотекарів. Вересень 1928 р.— 3, 346

- Роль колгоспів у справі розкріпачення жінки. 1933 р.—6, 256
- Роль Леніна в боротьбі за політехнічну школу. 1932 р.—4, 518
- Роль піонерів і комсомольців у школі. Див. Суспільно-політичне виховання в школі II ступеня. *Тези доповіді, доповідь і заключне слово на I Всеросійській конференції шкіл II ступеня. Липень 1925 р.*
- Роль учительки в розкріпаченні робітниць і селянок. 1927 р.—3, 288
- До Я. Д. Ромаса. 29 липня 1929 р.—11, 344
- До товариша Ромашіна. Лютий 1934 р.—11, 500
- Російські вчителі за кордоном. 1914 р.—1, 231
- Ростіть міцними комуністами. 1933 р.—5, 475
- До М. О. Рубакіна. 18 квітня 1911 р.—11, 122
- До М. О. Рубакіна. 15 січня 1917 р.—11, 176
- До Р. Рубінштейн. 13 січня 1937 р.—11, 615
- До Є. Г. Рудакової. 23 грудня 1935 р.—11, 576
- До А. Ф. Рукавишникової. 18 листопада 1933 р.—11, 480
- Жан-Жак Руссо. З підготовчих матеріалів до праці «Народна освіта і демократія».—1, 451
- Ручна праця, як її розуміли великі педагоги-мислителі кінця XVIII століття. З підготовчих матеріалів до праці «Народна освіта і демократія» — 1, 449
- Самарській татаро-башкирській школі-семиріччю № 27. 2 червня 1929 р.—11, 340
- Самогубства серед учнів і вільна трудова школа. 1911 р.—1, 131
- Самокритика в галузі політосвітроботи. 1928 р.—7, 407
- Самоосвіта в системі політосвітроботи. З доповіді на II Всесоюзній нараді по самоосвіті. Січень 1927 р.—9, 246
- Самоосвіта молоді. *Доповідь на політосвітсекції V Всеросійського з'їзду РКСМ. 15 жовтня 1922 р.—5, 63*
- Самоосвіта селянської молоді. 1925 р.—9, 213
- До товариша Самохвалова. 26 листопада 1937 р.—11, 653
- Своєчасні цитати. 1936 р.—8, 574
- Свято врожаю. 1923 р.—5, 92
- Село і дошкільне виховання. *Доповідь на III Всеросійському з'їзді по дошкільному вихованню. Жовтень 1924 р.—6, 35*
- Семирічка на фабриці. 1926 р.—4, 136
- До А. Д. Сергеевої. 5 квітня 1938 р.—11, 682
- До І. І. Сидорова. 12 квітня 1938 р.—11, 683
- До Д. Н. Сидорової. 6 липня 1930 р.—11, 373
- Сила організації. 1936 р.—7, 579
- Система народної освіти в РРФСР. 1923 р.—2, 141
- Система народної освіти в РРФСР і місце політосвітроботи в ній. 1923 р.—9, 96
- Система народної освіти в РРФСР. *Тези доповіді на з'їзді завідуючих відділами народної освіти, що відбувся 29 листопада 1923 р.—2, 154*
- Сільська громадськість і дошкільне виховання. Див. Про дошкільне виховання на селі. *Доповідь на 3-й Всеросій-*

С

- До З. С. Садикова. 18 грудня 1937 р.—11, 660

- ській конференції по дошкільному вихованню. Березень 1926 р.
- Сільська дітвора. 1929 р.— 6, 113
- Сільським бібліотекарям треба над собою добре попрацювати. 1934 р.— 8, 478, 718
- Сільські бібліотеки зробити зразковими. 1935 р.— 8, 549, 720
- Сільськогосподарська пропаганда. 1923 р.— 7, 152
- XVII партконференція і завдання дошкільного виховання. Із доповіді від 7 травня 1932 р.— 6, 239
- Сім'я і школа. 1913 р.— 1, 204 «Смене». 1934 р.— 5, 521
- Смертність дітей серед петербурзьких робітників. 1914 р.— 1, 214
- До М. Є. Смирнова. 5 квітня 1935 р.— 11, 559
- До К. І. Смирнової. 20 вересня 1937 р.— 11, 649
- До А. Сокова. Не раніше 5 вересня 1927 р.— 11, 284
- До А. Соколової. 1 лютого 1935 р.— 11, 541
- До А. Н. Соколової. 31 березня 1929 р.— 11, 319
- П. І. Соколову. 1936 р. Див. Зауваження на проект інструктивно-методичного листа з антирелігійної пропаганди для культосвітпрацівників
- До В. І. Соловйова. 19 січня 1939 р.— 11, 711
- Сонячне світло і вільна творчість дітей. Переробка з німецької. 1912 р.— 1, 442
- До О. О. Сосновського. 30 травня 1932 р.— 11, 438
- Соцзмагання в радянській школі. 1931 р.— 3, 475
- Соціалістична база системи народної освіти. Виступ на нараді Товариства педагогів-марксистів. Лютий і березень 1930 р.— 2, 391
- «Соціальне майбутнє». П'ять років педагогічного досвіду. 1911 р.— 1, 150
- Соціально-політична робота в школах-клубах для підлітків. 1920 р.— 3, 11, 705—706
- Соціально-політична робота підлітків. Див. Соціально-політична робота в школах-клубах для підлітків
- Список книг про релігію для політосвітпрацівників. 1922 р.— 8, 37
- Спілка молоді. Травень 1917 р.— 1, 402
- Спільне навчання. 1911 р.— 1, 139
- Спільними силами закінчимо ліквідацію неписьменності. З виступу на спільному засіданні працівників шкіл дорослих хат-читалень і Будинків культури. 1938 р.— 9, 695
- Справа надзвичайної ваги 1935 р.— 2, 640
- До Р. Срогович. 3 грудня 1932 р.— 11, 451
- Стабілізація неписьменності. Див. Знати особливості кожного району.
- Ставити павчання ближче до навколишнього життя. 1938 р.— 9, 682
- Ставити питання з усією гостротою. З виступу на нараді вчителів московських шкіл у Наркомосі РРФСР. 1938 р.— 9, 686
- Ставлення Леніна до музеїв. 1934 р.— 8, 438
- До Л. М. Сталь. 7 лютого 1931 р.— 11, 394
- Старе вмирає — нове зароджується. 1929 р.— 5, 275
- Старе перевернуто, але ще не зжито. 1927 р.— 3, 275
- Старий і малий — за буквар! 1925 р.— 9, 188
- Старі і нові підручники. 1927 р.— 3, 291, 719
- Статут дитячого садка. 1937—1938 рр.— 6, 382

Стахановський рух і школи дорослих. 1936 р.—9, 550
До Т. В. Стефанської. 12 грудня 1937 р.—11, 656
До Т. В. Стефанської. 6 лютого 1938 р.—11, 671
Суспільне виховання. 1923 р.—2, 131
Суспільно-політичне виховання в школах фабзаучу. Доповідь на Всесоюзному з'їзді в справі робітничої освіти. Грудень 1924 р.—3, 135
Суспільно-політичне виховання в школі II ступеня. Тези доповіді, доповідь та заключне слово на I Всеросійській конференції шкіл II ступеня. Липень 1925 р.—3, 155
Суспільно-політичне виховання в ШСМ. Доповідь на I Всеросійській конференції ШСМ. Квітень 1926 р.—3, 204
Суспільно-політичне виховання — піонеррух — комсомол у школі. Див. Суспільно-політичне виховання в школі II ступеня. Доповідь на I Всеросійській конференції шкіл II ступеня. Липень 1925 р.
Сучасний стан справи на бібліотечному фронті (лютий 1932 р.). 1932 р.—8, 359

Т

Такі книжки дуже потрібні. К. Паустовський. Кара-Бугаз. М., «Молодая гвардия», 1932. 1933 р.—3, 582, 726
ТГН, пропаганда, книги і бібліотечна справа. 1934 р.—8, 491
Тези про політехнічну школу [Один з варіантів до доповіді на I партійній нараді в справі народної освіти]. 1920 р.—4, 35
Тези про Пролеткульт. Листопад — грудень 1920 р.—11, 206

Теми лекцій по радіо для батьків. 1938 р.—6, 413
Теорія і практика. 1931 р.—4, 425
До М. С. Тепер. Вересень 1932 р.—11, 449
Тільки в Україні Рад жінка вільна і рівноправна. Промова на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників. 14 лютого 1935 р.—6, 275, 434
Тісніше пов'язати питання ліквідації неписьменності з питаннями пропаганди заходів Радянської влади. 1930 р.—9, 403, 761
Товариство «Геть неписьменність» (ТГН) і завдання хати-читальні. 1926 р.—8, 137
Товариство педагогів-марксистів. 1930 р.—2, 378
Товариші робітники, боріться за політехнічну школу! Доповідь на I-й робітничій конференції в справі політехнічної освіти Ленінського району Москви. Лютий 1931 р.—4, 346, 591
До Л. М. Толстого. 25 березня 1887 р.—11, 9
До Л. М. Толстого. 4 червня 1887 р.—11, 11
Лев Толстой в оцінці французького педагога. 1912 р.—1, 191
Треба берегти свій і чужий час (Лист до піонерів). 1939 р.—5, 623
Треба вчитися працювати головою і руками (Лист до піонерів). 1938 р.—5, 605
Треба готуватися до Міжнародного жіночого дня. 1925 р.—6, 46
Треба негайно братися за навчання. Виступ на нараді ліквідаторів неписьменності. 1920 р.—9, 19, 746
Треба подивитися виставку «15 років РСЧА». 1933 р.—8, 392

Треба, щоб усі били в одну точку. 1928 р.—9, 301, 757
Трохи про педагогів. 1923 р.—2, 145
Трудова школа і наукова організація праці. 1923 р.—4, 68
До О. Г. Туманової. 23 червня 1933 р.—11, 466
До Ф. Г. Турликіна. 31 березня 1929 р.—11, 321
До В. М. Тюріна. 18 вересня 1933 р.—11, 469
До П. А. Тюркіна. 4 грудня 1937 р.—11, 654

У

У нас росте ленінське покоління. 1928 р.—5, 236
У ногу з партією. 1933 р.—5, 487
У похід за бібліотеку. 1929 р.—8, 238
У Саратові всі діти дошкільного віку (до восьми літ) цього року ходитимуть у дитячі садки. 1929 р.—6, 119
У швейцарській школі (з особистих вражень). 1908 або 1909 р.—1, 104
Увагу відсталим національностям. 1929 р.—3, 361
Увагу дитячим бібліотекам. 1933 р.—8, 416
Увагу образотворчому мистецтву в школі. 1931 р.—3, 497
До А. Ф. Уланова. 3 травня 1937 р.—11, 634
До Д. Уланова. 8 липня 1938 р.—11, 687
До М. О. і М. І. Ульянових¹. 15 лютого 1898 р.—11, 12
До М. І. Ульянової. 6 березня 1898 р.—11, 15

До М. О. Ульянової. 10 травня 1898 р.—11, 17
До М. О. Ульянової. 14 червня 1898 р.—11, 19
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 9 серпня 1898 р.—11, 21
До М. О. Ульянової. 26 серпня 1898 р.—11, 24
До М. І. Ульянової. 11 вересня 1898 р.—11, 26
До М. О. Ульянової. 27 вересня 1898 р.—11, 30
До М. О. Ульянової. 14 жовтня 1898 р.—11, 33
До М. І. Ульянової. 11 листопада 1898 р.—11, 36
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 22 листопада 1898 р.—11, 37
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 20 грудня 1898 р.—11, 39
До М. О. Ульянової. 10 січня 1899 р.—11, 42
До М. О. Ульянової. 17 січня 1899 р.—11, 44
До М. І. Ульянової. 24 січня 1899 р.—11, 45
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. І. Ульянової. 7 березня 1899 р.—11, 47
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. І. Ульянової. 17 березня 1899 р.—11, 50
До М. О. Ульянової. 4 квітня 1899 р.—11, 52
До М. О. Ульянової. 20 червня 1899 р.—11, 54
До М. О. Ульянової. 3 липня 1899 р.—11, 56
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. І. Ульянової. 22 серпня 1899 р.—11, 58
До М. О. Ульянової. 17 жовтня 1899 р.—11, 61
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 19 січня 1900 р.—11, 63

¹ Листи до М. О. і М. І. Ульянових та до А. І. Ульянової-Єлізарової подано в хронологічному порядку.—*Ред.*

- До М. І. Ульянової. 28 березня 1900 р.— 11, 66
- До М. І. Ульянової. 30 березня 1900 р.— 11, 69
- До М. О. Ульянової. 26 липня 1900 р.— 11, 70
- До М. І. Ульянової. 26 липня 1900 р.— 11, 72
- До М. О. Ульянової. 26 серпня 1900 р.— 11, 73
- До М. І. Ульянової. 11 вересня 1900 р.— 11, 75
- До М. О. Ульянової. 1 жовтня 1900 р.— 11, 77
- До М. О. Ульянової. 8 листопада 1900 р.— 11, 80
- До М. І. Ульянової. 2 грудня 1900 р.— 11, 82
- До М. О. і М. І. Ульянових. 22 грудня 1900 р.— 11, 84
- До М. І. Ульянової. 2 лютого 1901 р.— 11, 86
- До М. І. Ульянової. 12 лютого 1901 р.— 11, 88
- До М. О. Ульянової. 11 червня 1901 р.— 11, 90
- До М. О. Ульянової. 16 липня 1901 р.— 11, 92
- До М. О. Ульянової. 2 серпня 1901 р.— 11, 94
- До М. О. Ульянової. 27 вересня 1902 р.— 11, 96
- До М. О. Ульянової. 4 березня 1903 р.— 11, 97
- До М. О. Ульянової. 15 січня 1904 р.— 99
- Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 2 липня 1904 р.— 11, 100
- В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до М. О. Ульянової. 27 червня 1907 р.— 11, 104
- В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до М. І. Ульянової. Кінець червня 1907 р.— 11, 106
- В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до М. О. Ульянової. 22 січня 1908 р.— 11, 108
- В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до А. І. Ульянової-Єлізарової. 26 травня 1909 р.— 11, 110
- До М. О. Ульянової. 20-і числа грудня 1909 р.— 11, 112
- В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до А. І. Ульянової-Єлізарової. 2 травня 1910 р.— 11, 118
- До А. І. Ульянової-Єлізарової. 24 серпня 1910 р.— 11, 121
- До М. О. Ульянової. 26 серпня 1911 р.— 11, 127
- До М. І. Ульянової. 21 вересня 1911 р.— 11, 129
- До А. І. Ульянової-Єлізарової. 9 березня 1912 р.— 11, 132
- До М. О. Ульянової. 27 травня 1912 р.— 11, 134
- До М. О. Ульянової і А. І. Ульянової-Єлізарової. 4 січня 1913 р.— 11, 138
- До М. О. Ульянової і А. І. Ульянової-Єлізарової. 24 лютого 1913 р.— 11, 140
- До М. О. Ульянової. 18 березня 1913 р.— 11, 141
- До М. І. Ульянової. 10 квітня 1913 р.— 11, 143
- Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 3 травня 1913 р.— 11, 144
- Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 25 травня 1913 р.— 11, 146
- Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 26 грудня 1913 р.— 11, 151
- Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 7 січня 1914 р.— 11, 153
- До А. І. Ульянової-Єлізарової. 31 січня 1914 р.— 11, 155
- До А. І. Ульянової-Єлізарової. 11 лютого 1914 р.— 11, 157
- Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 16 лютого 1914 р.— 11, 159
- До М. О. Ульянової. 15 квітня 1914 р.— 11, 161
- До М. О. Ульянової. 8 червня 1914 р.— 11, 162
- До М. О. Ульянової. 24 вересня 1915 р.— 11, 163

- До М. О. Ульянової. *11 жовтня 1915 р.— 11, 165*
 До М. І. Ульянової. *14 грудня 1915 р.— 11, 166*
 До М. І. Ульянової. *8 лютого 1916 р.— 11, 170*
 Уривок з листа. Див. Вуз — навчальний плюс виробничий заклад (Уривок з листа)
 До М. І. Урицького. *Не раніше 11 листопада 1931 р.— 11, 416*
 Учення Маркса для радянського педагога — керівництва до дії. *1938 р.— 3, 677*
 Учення Маркса—Леніна в учительські маси. *1932 р.— 3, 527*
 Учитель і населення. *1918 р.— 2, 53*
 Учительська спілка і спілка вчителів-інтернаціоналістів. *1918 р.— 2, 56*

Ф

- Факт величезної ваги. *1932 р.— 6, 252*
 До М. І. Федорової-Шалаурової. *27 січня 1938 р.— 11, 667*
 До В. І. Федька. *13 лютого 1936 р.— 11, 588*
 Фізкультура (Зауваження в дужках). *1924 р.— 3, 99*
 До товаришки Філевої. *Січень 1934 р.— 11, 494*
 До В. Фоміна. *18 лютого 1939 р.— 11, 719*

Х

- Хай бібліотека буде вашою гордістю (До робітників і робітниць заводу «Шарикопідшипник»). *Не пізніше 9 липня 1934 р.— 11, 520*
 Р. Б. Харитоновій. *1930 р.* Див. Відзив на рукопис брошури про фабрично-заводську семирічку
 Хата-читальня і червоні кутки *1924 р.— 8, 113*

- Хати-читальні. *1922 р.— 8, 52*
 До Г. В. Хачапурідзе. *Квітень 1921 р.— 11, 211*
 Хороший підручник — політехнічній школі. *Доповідь на нараді авторів при Учпедгизе. 1933 р.— 3, 566*
 Художню літературу на службу інтернаціональному вихованню широких мас колгоспників. Перл Бак. Земля. Переклад з англійської. З передмовою С. Третьякова. М., ГИХЛ. *1934. 1934 р.— 8, 502*

Ц

- До І. М. Цареградського. *4 жовтня 1928 р.— 11, 298*
 До І. М. Цареградського. *1929 р.— 11, 359*
 Централізація бібліотечної справи. *1920 р.— 8, 26*
 До Л. А. Цехера. *2 червня 1934 р.— 11, 510*
 Цехівщину треба полишити! *1928 р.— 8, 231*
 До В. Цехової. *2 серпня 1937 р.— 11, 641*
 Цієї зими треба працювати дуже напружено. *Промова на нараді культармійців, учителів та інспекторів шкіл дорослих. 27 грудня 1936 р.— 9, 610*
 Цікава стаття [П. Блонський. *Аксиоми педагогічного дилетантства*]. *1918 р.— 2, 18*
 Цікаво, з користю провести табори. Див. Про життя в таборах (Лист до піонерів)
 Цілі ті самі — будемо далі будувати трудову школу. Див. Положення про єдину трудову школу РРФСР

Ч

- До П. Челишевої. *Січень 1938 р.— 11, 668*

- Червона Армія — школа комунізму. 1938 р.—8, 662
- Черговий план роботи Головополітосвіти. *Тези доповіді на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти. Листопад 1920 р.*—7, 56
- Черговий (третій) Всеросійський з'їзд політосвіт (До підсумків). 1922 р.—7, 147
- Чергові завдання в галузі шкільного будівництва. 1932 р.—4, 498
- Чергові завдання всеобуча. 1931 р.—2, 514
- Чергові завдання в справі ліквідації неписьменності і малописьменності. 1934 р.—9, 519
- Чергові завдання загальної самоосвіти. *Доповідь на Всесоюзній нараді по загальній самоосвіті. Квітень 1928 р.*—9, 285
- Чергові завдання комсомолу в галузі політпросвітроботи. 1932 р.—5, 448
- Чергові завдання комуністичного виховання. Див. Виховання
- Чергові завдання Наркомосу. *Доповідь на зборах комосередку Наркомосу. 1925 р.*—2, 216
- Чергові завдання наукових бібліотек. *Доповідь на пленумі Асоціації наукових бібліотек. 20 лютого 1934 р.*—8, 447
- Чергові завдання політехнічного виховання. *Лютий 1931 р.* Див. Товариші робітники, боріться за політехнічну школу!
- Чергові завдання політосвітроботи. *Виступ на Московській обласній нараді політосвітпрацівників. Лютий 1932 р.*—7, 552
- Чергові завдання пропаганди в зв'язку з ленінським призовом. Див. Як вивчати ленінізм? *Доповідь на зборах мобілізованих для роботи з ленінським призовом. 21 березня 1924 р.*
- Чергові завдання Товариства педагогів-марксистів і журналу «На путях к новій школі». 1932 р.—2, 551
- До товариша Черних. 12 липня 1934 р.—11, 522
- IV з'їзд політосвіт. 1926 р.—7, 261
- До Н. А. Чижової. 17 жовтня 1938 р.—11, 692
- Чи мають право селяни читати марксистську літературу? 1925 р.—8, 122
- Чи повинні існувати політосвіти? 1921 р.—7, 87
- Чи потрібні політосвіти. 1922 р.—7, 108
- Чи слід навчати хлопчиків «бабської справи»? 1910 р.—1, 115
- Чим повинен бути клуб при радпартшколі. 1924 р.—9, 182
- Чим повинен бути робітничий клуб. 1918 р.—8, 7
- Чим повинен володіти учитель, щоб бути хорошим радянським педагогом. 1933 р.—3, 609
- Чим повинні бути кутки імені В. І. Леніна. *Відповідь на анкету технічного бюро газети «Экономическая жизнь».* 1924 р.—8, 115
- Чим програми шкіл дорослих повинні відрізнятись від програми шкіл дитячих і підліткових? 1937 р.—10, 650
- Б. М. Чистову. *Травень 1928 р.* Див. Відзив на проект тез доповіді Б. М. Чистова «Про чергові завдання політосвітроботи на селі». (До агітпропнаради при ЦК ВКП(б))
- Читацьким робітничим конференціям. 1934 р.—8, 482

Чого і як учитись. *Доповідь на пленумі ЦК РЛКСМ. 20 вересня 1924 р.—5, 113, 632*

Чого і як учитись піонерам? Промова на нараді при ЦК ВЛКСМ. *Жовтень 1931 р.—5, 392*

Чого навчають у теперішній школі? (Лист до робітників і робітниць, селян і селянок). *1924 р.—3, 126*

Чотири лінії піонерроботи. Промова на VII з'їзді РЛКСМ. *21 березня 1926 р.—5, 165, 633*

Чудовий почин радянських жінок. Промова на Всесоюзній нараді дружин господарників та інженерно-технічних працівників. *11 травня 1936 р.—6, 298*

«Чудо-дерево» і «Туфелька» К. Чуковського. *1926 р.—10, 209*

До товаришки Чухаревої. *8 серпня 1938 р.—11, 689*

Ш

До В. Шабович. *30 квітня 1936 р.—11, 598*

До М. С. Шагінян. *Не пізніше 1 квітня 1927 р.—11, 278*

До М. С. Шагінян. *18 березня 1938 р.—11, 677*

До товаришки Шаропової. *21 листопада 1930 р.—11, 388*

С. Т. Шацькому. *1930 р.—* Див. Про проект програми для 2-го року навчання школи I ступеня

До Г. А. Шебуєвої. *Серпень 1933 р.—11, 468*

Тов. Шелестовій. *1932 р.* Див. Педконсультація

До товаришки Шиверських. *25 лютого 1931 р.—11, 404*

До Г. А. Шифрін. *1920 р.—11, 207*

До А. А. Шишко. *18 грудня 1937 р.—11, 657*

XVI партійний з'їзд і питання загального навчання. *1930 р.—2, 442*

Шкільна муніципальна програма. *Травень 1917 р.—1, 397*

Шкільне самоврядування, гра і організаційні навички. Див. Шкільне самоврядування і організація праці

Шкільне самоврядування і організація праці. *1923 р.—3, 55, 707—718.*

Шкільні колонії, святкові поїздки і дитячі майданчики. *1909 р.—1, 101*

Школа будівників соціалізму. Промова на засіданні Колегії Наркомосу разом з делегатами 1-го Всесоюзного зльоту піонерів. *20 серпня 1929 р.—5, 299*

Школа життя. *1930 р.—5, 359*

Школа і вчитель перед лицем небезпеки війни. *1927 р.—3, 276*

Школа і держава. *1918 р.—2, 45*

Школа і піонеррух. *1924 р.—5, 124*

Школа і самоосвіта. *1927 р.—9, 260*

Школа повинна стати політехнічною. *1930 р.—4, 256, 588*

Школа-семирічка при виробництві. *1929 р.—4, 207*

Школі і вчителів до нового року. *Кінець грудня 1926 р.—11, 277*

Шлюбне і сімейне право в Радянській республіці. *1920 р.—6, 13*

Шляхи піонерруху. *1929 р.—5, 289*

Шляхи радянської школи. *1924 р.—2, 173*

Шляхи розкріпачення жінки Сходу. Промова на Всесоюзній нараді жінок Сходу. *10 грудня 1928 р.—6, 101*

А. П. Шохіну. *12 грудня 1930 р.* Див. З приводу проекту «Положення про прийом учнів до

шкіл ФЗУ і технікумів у 1931 р.»
До Ери Шубіної. 24 лютого 1938 р.— 11, 674

Ш

Ще кілька зауважень до плану роботи секцій ДВР. 21 березня 1931 р.— 10, 366. Див. також Зауваження до плану роботи секцій ДВР

Ще кілька слів про ради народної освіти. 1918 р.— 2, 76

Ще про один перегин. 1930 р.— 6, 194

Ще раз з приводу п'ятирічного перспективного плану Держвидаву по виданню класиків

(У зв'язку з зауваженнями М. Горького). 1928 р.— 10, 266. Див. також З приводу п'ятирічного перспективного плану Держвидаву по виданню класиків

Ще раз про журнал «Учись сам». Лютий 1926 р.— 10, 194. Див. також Відзив на № 1 журналу «Учись сам»

Ще раз про «Крестьянскую радиогазету». В. С. Єфімовій — секретареві радіосекції Головополітосвіти. Травень 1926 р.— 10, 201. Див. також Зауваження на «Крестьянскую радиогазету» № 1

Ще раз про культпохід. 1928 р.— 9, 321

Ще раз про ліквідацію неписьменності. Виступ на Всесоюзній методичній нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності. Травень 1925 р.— 9, 199

До А. Н. Щириковської. 5 березня 1936 р.— 11, 594

Що говорив Ленін про освіту. 1926 р.— 9, 241

Що повинна дати в галузі політехнізму школа ФЗС, при-

кріплена до металообробного заводу. 1931 р.— 4, 327

Що потрібно для того, щоб стати ленинцем. Див. Підготовка ленинця

Що таке клуб. 1919 р.— 8, 17

Що треба зробити в районах суцільної колективізації в культурному відношенні. 1929 р.— 7, 450

Що хотілося б знати про постановку праці в дитбудинку. 1937 р.— 4, 566

Що я пам'ятаю з прочитаних у дитинстві книг. 1928 р.— 1, 27

Щоденник поїздки на пароплаві «Красная звезда». Див. По містах і селах Радянської республіки (Півтора місяця роботи на літературно-агітаційному пароплаві ВЦВК «Красная звезда»)

Щоденник сільського бібліотекаря. 1927 р.— 8, 187

До А. Щукіна. 18 березня 1929 р.— 11, 314

Ю

Юний ленинцю, борися з неписьменністю! 1924 р.— 5, 134

Юні піонери. 1923 р.— 5, 89

Я

Як боротися з пропусками і спізненнями (Лист до піонерів). 1931 р.— 5, 398, 639

Як вести серед дітей антирелігійну пропаганду. 1930 р.— 6, 191

Як вивчати ленинізм? Доповідь на зборах мобілізованих для роботи з ленинським призовом. 21 березня 1924 р.— 9, 154, 751

Як вивчати програму з російської мови в школах дорослих. 1936 р.— 9, 606

- Як виховувати дітей. 1930 р.— 6, 198
- Як і що розповідати школярам про Леніна. 1938 р.— 3, 672
- Як Ленін працював над Марксом. 1933 р.— 9, 467
- Як ми собі уявляємо соціалізм. 1927 р.— 5, 217
- Як налагодити акуратне відвідування школи. Проти бюрократизму серед дітей. Див. Як боротися з пропусками і спізненнями (Лист до піонерів)
- Як організувати викладання в школах дорослих. Див. Основні питання методики викладання в школах дорослих. *Доповідь на II Всеросійській нараді по ліквідації неписьменності і малописьменності. Жовтень 1936 р.*
- Як організувати справу народної освіти в країні. 1918 р.— 2, 36
- Як організуватися робітничій молоді? *Червень 1917 р.— 1, 413*
- Як писати масову партійну книгу. 1932 р.— 8, 367
- Як повинна вести хата-читальня пропаганду сільськогосподарських знань. 1922 р.— 8, 56
- Як працювати в галузі освіти. *Промова і заключне слово на Всесоюзному з'їзді робітниць і селянок — членів Рад. Жовтень 1927 р.— 2, 255*
- Як працювати над текстом Конституції. 1936 р.— 9, 585
- Як проводити дні пам'яті Маркса (Лист до освітян). 1933 р.— 3, 592
- Як проводити Ленінські дні і підготовку до XVII партз'їзду в школі. 1933 р.— 3, 625
- Як рецензувати книжки на допомогу бібліотекареві й читачеві масових бібліотек. 1936 р.— 8, 564
- Як самостійно працювати над книгою. 1939 р.— 9, 725
- Як ти допомагаєш бібліотеці? (Лист до піонерів). 1934 р.— 5, 514
- Як треба писати для початкового читача. 1930 р.— 8, 323
- Як треба писати популярні брошури (В порядку постановки питання). 1936 р.— 8, 578
- Як треба читати. 1922 р.— 9, 51
- Як учити писати твори. 1910—1916 рр.— 1, 344
- Як учитись? (Лист до молоді). 1919 р.— 5, 7
- Яка книга потрібна селу. 1924 р.— 8, 78
- Яка книжка потрібна нашим дітям. 1932 р.— 3, 555
- Який нам потрібен підручник. 1930 р.— 3, 385
- Який нам потрібен підручник. *Доповідь і заключне слово на II Всеросійській конференції в справі навчальної книги. 11 травня 1930 р.— 3, 390*
- Яким повинен бути вожатий. *Виступ на зазальномоскоському зльоті вожатих. 17 листопада 1933 р.— 5, 496*
- Яким повинен бути журнал для села «Учись сам». *Січень 1926 р.— 10, 192*
- Яким повинен бути колгоспний і радгоспний бібліотекар. Див. Сільським бібліотекарям треба над собою добре попрацювати
- Які книжки давати дошкільнятам: *Із зауважень з приводу плану видавництва «Молодая гвардия». 1926—1932 рр.— 6, 70*
- Які книжки потрібні по кооперації. 1928 р.— 8, 235
- Якість політосвіроботи. 1928 р.— 7, 388
- До Юри Яковлева. 4 лютого 1939 р.— 11, 716
- В. М. Яковлевій. Квітень—травень 1928 р. Див. З приводу

проекту резолюції Колегії Наркомосу РРФСР на доповідь про школу підвищеного типу

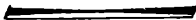
До О. О. Яковлевої. 15 лютого 1939 р.— *II*, 717

Якщо самі маси візьмуться...
Див. Перед лицем культур-

ної революції. *Промова на I Всеросійському з'їзді товариства «Геть неписьменність».* 20 січня 1926 р.

Як я стала марксисткою (Із спогадів). 1922 р.— *I*, 31

До Л. М. Ярушевич. 24 квітня 1929 р.— *II*, 326

ЗМІСТ

	Стор.
Від редакції	5
ЛИСТИ. 1887—1917	
<i>(До Жовтневої революції)</i>	
До Л. М. Толстого. 25 березня 1887 р.	9
До Л. М. Толстого. 4 червня 1887 р.	11
До М. О. і М. І. Ульянових. 15 лютого 1898 р.	12
До М. І. Ульянової. 6 березня 1898 р.	15
До М. О. Ульянової. 10 травня 1898 р.	17
До М. О. Ульянової. 14 червня 1898 р.	19
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 9 серпня 1898 р.	21
До М. О. Ульянової. 26 серпня 1898 р.	24
До М. І. Ульянової. 11 вересня 1898 р.	26
До М. О. Ульянової. 27 вересня 1898 р.	30
До М. О. Ульянової. 14 жовтня 1898 р.	33
До М. І. Ульянової. 11 листопада 1898 р.	36
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 22 листопада 1898 р.	37
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 20 грудня 1898 р.	39
До М. О. Ульянової. 10 січня 1899 р.	42
До М. О. Ульянової. 17 січня 1899 р.	44
До М. І. Ульянової. 24 січня 1899 р.	45
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. І. Ульянової. 7 березня 1899 р.	47
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. І. Ульянової. 17 березня 1899 р.	50
До М. О. Ульянової. 4 квітня 1899 р.	52
До М. О. Ульянової. 20 червня 1899 р.	54
До М. О. Ульянової. 3 липня 1899 р.	56
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. І. Ульянової. 22 серпня 1899 р.	58
До М. О. Ульянової. 17 жовтня 1899 р.	61
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 19 січня 1900 р.	63

До М. І. Ульянової. 28 березня 1900 р.	66
До М. І. Ульянової. 30 березня 1900 р.	69
До М. О. Ульянової. 26 липня 1900 р.	70
До М. І. Ульянової. 26 липня 1900 р.	72
До М. О. Ульянової. 26 серпня 1900 р.	73
До М. І. Ульянової. 11 вересня 1900 р.	75
До М. О. Ульянової. 1 жовтня 1900 р.	77
До М. О. Ульянової. 8 листопада 1900 р.	80
До М. І. Ульянової. 2 грудня 1900 р.	82
До М. О. і М. І. Ульянових. 22 грудня 1900 р.	84
До М. І. Ульянової. 2 лютого 1901 р.	86
До М. І. Ульянової. 12 лютого 1901 р.	88
До М. О. Ульянової. 11 червня 1901 р.	90
До М. О. Ульянової. 16 липня 1901 р.	92
До М. О. Ульянової. 2 серпня 1901 р.	94
До М. О. Ульянової. 27 вересня 1902 р.	96
До М. О. Ульянової. 4 березня 1903 р.	97
До М. О. Ульянової. 15 січня 1904 р.	99
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 2 липня 1904 р.	100
До О. К. Вітмер. 4 березня 1905 р.	102
В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до М. О. Ульянової. 27 червня 1907 р.	104
В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до М. І. Ульянової. Кінець червня 1907 р.	106
В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до М. О. Ульянової. 22 січ- ня 1908 р.	108
В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до А. І. Ульянової-Єлізарової. 26 травня 1909 р.	110
До М. О. Ульянової. 20-і числа грудня 1909 р.	112
До І. І. Горбунова-Посадова. 9 лютого 1910 р.	114
До І. І. Горбунова-Посадова. 10 березня 1910 р.	116
В. І. Ленін і Н. К. Крупська — до А. І. Ульянової-Єліза- рової. 2 травня 1910 р.	118
До І. І. Горбунова-Посадова. 3 травня 1910 р.	120
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 24 серпня 1910 р.	121
До М. О. Рубакіна. 18 квітня 1911 р.	122
До І. І. Горбунова-Посадова. 3 червня 1911 р.	123
До О. Є. Горбунової-Посадської. 12 серпня 1911 р.	125
До М. О. Ульянової. 26 серпня 1911 р.	127
До М. І. Ульянової. 21 вересня 1911 р.	129
До О. Є. Горбунової-Посадової. 22 лютого 1912 р.	130
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 9 березня 1912 р.	132
До М. О. Ульянової. 27 травня 1912 р.	134
До В. О. Карпінського. 3 червня 1912 р.	135
До О. Є. Горбунової-Посадової. 25 вересня 1912 р.	136
До М. О. Ульянової і А. І. Ульянової-Єлізарової. 4 січня 1913 р.	138
До І. І. Горбунова-Посадова. 4 січня 1913 р.	139
До М. О. Ульянової і А. І. Ульянової-Єлізарової. 24 лютого 1913 р.	140

До М. О. Ульянової. 18 березня 1913 р.	141
До М. І. Ульянової. 10 квітня 1913 р.	143
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 3 травня 1913 р.	144
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 25 травня 1913 р.	146
До І. І. Горбунова-Посадова. 12 листопада 1913 р.	148
До І. І. Горбунова-Посадова. 19 грудня 1913 р.	150
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 26 грудня 1913 р.	151
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 7 січня 1914 р.	153
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 31 січня 1914 р.	155
До А. І. Ульянової-Єлізарової. 11 лютого 1914 р.	157
Н. К. Крупська і В. І. Ленін — до М. О. Ульянової. 16 лютого 1914 р.	159
До М. О. Ульянової. 15 квітня 1914 р.	161
До М. О. Ульянової. 8 червня 1914 р.	162
До М. О. Ульянової. 24 вересня 1915 р.	163
До М. О. Ульянової. 11 жовтня 1915 р.	165
До М. І. Ульянової. 14 грудня 1915 р.	166
До О. М. Горького. Між 14 грудня 1915 р. і 8 лютого 1916 р.	168
До М. І. Ульянової. 8 лютого 1916 р.	170
До І. І. Горбунова-Посадова. 19 червня 1916 р.	171
До М. М. Покровського. 8 серпня 1916 р.	172
До І. І. Горбунова-Посадова. 15 вересня 1916 р.	173
До І. І. Горбунова-Посадова. 1 січня 1917 р.	174
До М. О. Рубакіна. 15 січня 1917 р.	176
До опікунської ради з позашкільної освіти. 1 серпня 1917 р.	178

ЛИСТИ. 1917—1920

(Після Жовтневої революції)

До І. І. Горбунова-Посадова. 22 листопада 1917 р.	181
До Вищої Ради Народного Господарства. Не пізніше 19 липня 1918 р.	183
До І. І. Горбунова-Посадова. Не пізніше березня 1919 р.	184
До ЦК РКП(б). Не раніше 15 квітня 1919 р.	186
Товаришеві Леніну (Телеграма). 10 липня 1919 р.	188
До З. П. Кржижановської. 14 липня 1919 р.	189
До З. П. Кржижановської. 17 липня 1919 р.	191
До З. П. Кржижановської. Не пізніше 21 липня 1919 р.	193
До З. П. Кржижановської. 29 липня 1919 р.	194
До всіх позашкільних підвідділів Наркомосу (Телеграма). 21 серпня 1919 р.	197
М. М. Покровський і Н. К. Крупська — до ЦК РКП(б). 1919 р.	198
До І. І. Горбунова-Посадова. Лютий 1920 р.	199
До З. П. Кржижановської. Не раніше 28 травня 1920 р.	200
До проекту реорганізації Наркомосу. 19 листопада 1920 р.	203
Тези про Пролеткульт. Листопад — грудень 1920 р.	206
До Г. А. Шифрін. 1920 р.	207

ЛИСТИ. 1921—1930

До Г. В. Хачапурідзе, голови Головополітосвіти Грузинської РСР. <i>Квітень 1921 р.</i>	211
До ЦК КП(б) Грузії. <i>Квітень 1921 р.</i>	213
До ЦК РКП(б). <i>Не пізніше 21 квітня 1922 р.</i>	214
До З. Г. Грінберга. <i>16 червня 1922 р.</i>	215
До П. П. Блонського. <i>Серпень 1922 р.</i>	218
До М. Є. Меркулова. <i>18 грудня 1922 р.</i>	219
До О. К. Вітмер. <i>22 грудня 1922 р.</i>	221
До З. Г. Грінберга. <i>9 січня 1923 р.</i>	223
До П. Пітеркіна, Казанська школа-комуна II ступеня імені Карла Маркса. <i>22 січня 1923 р.</i>	227
До О. Л. Катанської. <i>22 січня 1923 р.</i>	229
До П. П. Блонського. <i>Не пізніше травня 1923 р.</i>	232
До З. Г. Грінберга. <i>18 червня 1923 р.</i>	234
До Колегії Наркомосу РРФСР. <i>21 червня 1923 р.</i>	235
До студентів-свердловців (Привітання Головополітосвіти). <i>Червень 1923 р.</i>	237
До П. П. Блонського. <i>12 липня 1923 р.</i>	238
До Д. Ю. Елькіної, працівника Московського обласного відділу народної освіти. <i>14 липня 1923 р.</i>	239
До юних піонерів Вятки. <i>Не пізніше 26 липня 1923 р.</i>	241
До А. В. Луначарського. <i>Не раніше 28 липня 1923 р.</i>	242
До О. М. Горького. <i>28 січня 1924 р.</i>	245
До В. О. Арманд. <i>14 червня 1924 р.</i>	246
До О. М. Калмикової. <i>18 липня 1924 р.</i>	248
До В. О. Арманд. <i>5 вересня 1924 р.</i>	250
Привіт юнкорам. <i>13 вересня 1924 р.</i>	252
До Ф. Е. Доблер. <i>Жовтень 1924 р.</i>	253
До М. М. Гусева. <i>Не пізніше листопада 1924 р.</i>	254
До методбюро (Лист 1). <i>Не раніше 9 лютого 1925 р.</i>	255
До О. М. Калмикової. <i>6 березня 1925 р.</i>	259
До О. М. Калмикової. <i>Липень 1925 р.</i>	261
До німецького товариша. <i>Грудень 1925 р.</i>	263
До В. М. Мещерякова, заступника голови Головополітосвіти. <i>1925 р.</i>	266
До учнів III групи Київської єдиної трудової школи № 43. <i>12 травня 1926 р.</i>	267
До друзів Дитячої центральної бібліотеки в м. Барнаулї. <i>23 червня 1926 р.</i>	268
До В. О. Арманд. <i>16 серпня 1926 р.</i>	269
До Г. Г. Кравченко, заступника голови Головополітосвіти. <i>16 серпня 1926 р.</i>	271
До І. О. Арманд. <i>23 листопада 1926 р.</i>	273
До Оргбюро по скликанню II Всеросійської конференції наукових бібліотек. <i>Не пізніше 3 грудня 1926 р.</i>	276
Школі і вчителів до нового року. <i>Кінець грудня 1926 р.</i>	277
До М. С. Шагінян. <i>Не пізніше 1 квітня 1927 р.</i>	278

До друзів Барнаульської дитячої центральної бібліотеки. 4 травня 1927 р.	280
Відкритий лист в «Учительскую газету». 10 липня 1927 р.	282
До А. Сокова, завідуючого Хреновською районною школою. Не раніше 5 вересня 1927 р.	284
Привіт «Листку технического служащего». Вересень 1927 р.	286
До Б. П. Єсіпова. 29 листопада 1927 р.	287
До учнів Стародубського педтехнікуму імені Н. К. Крупської. 7 січня 1928 р.	289
Гуртку друзів Барнаульської дитячої центральної бібліотеки. 7 січня 1928 р.	291
До І. О. Арманд. 12 серпня 1928 р.	292
До В. О. Арманд. Кінець серпня 1928 р.	295
До Г. Г. Кравченко, заступника голови Головополітосвіти. Початок вересня 1928 р.	296
До І. М. Цареградського, інспектора по бібліотечній роботі сільського відділу Головополітосвіти. 4 жовтня 1928 р.	298
До учнів, які закінчили Анжерський лікпункт № 4 при шахті № 6. Не пізніше 12 жовтня 1928 р.	300
2-му Московському державному університету. Жовтень 1928 р.	301
До Є. І. Недолушка, вчителя Викрестовської школи I ступеня. 19 листопада 1928 р.	302
До З. П. Кржижановської. 19 грудня 1928 р.	304
До М. Рахманкулова і Я. Назірова, учителів Альменевської ШКМ. 2 січня 1929 р.	307
З'їздові завідуючих хатами-читальнями Тульської губернії. Не пізніше 7 лютого 1929 р.	309
До О. М. Горького. 16 лютого 1929 р.	311
До редакції «Вечерней Москвы». 23 лютого 1929 р.	313
До А. Шукіна, Архангельський лісний технікум. 18 березня 1929 р.	314
До М. П. Паяліна. 26 березня 1929 р.	317
До А. Н. Соколової, працівника Ростовської повітової політосвіти. 31 березня 1929 р.	319
До Ф. Г. Турликіна. 31 березня 1929 р.	321
До К. Макарової, Тацінський шкільний осередок ВЛКСМ. 24 квітня 1929 р.	322
До учнів Бакинської школи I ступеня № 16. 24 квітня 1929 р.	323
До Н. Кривецької, члена Нижньоікшинського волосного осередку ВЛКСМ. 24 квітня 1929 р.	325
До Л. М. Ярушевич, учительки Рогачовської школи № 2. 24 квітня 1929 р.	326
До Є. К. Воїнової, працівника Мелекеської бібліотеки спілки харчовиків при млинах «Союзхліб». 24 квітня 1929 р.	327
До Л. В. Гавердовської, учительки Успенської школи I ступеня. 24 квітня 1929 р.	328
До Е. М. Гаряєвої, заступника голови Калмицько-Базарської селищної Ради. 24 квітня 1929 р.	330
До учнів Шовково-Протоцької школи I ступеня імені Т. Г. Шевченка. 24 квітня 1929 р.	331

До учнів II і III груп Ільїнської школи I ступеня. 24 квітня 1929 р.	332
До П. П. Блонського. 27 квітня 1929 р.	333
До учнів Нижньоломовської школи I ступеня № 3. 29 квітня 1929 р.	334
До М. С. Епштейна, завідуючого Головоцвхном Наркомосу РРФСР. 29 квітня 1929 р.	335
До осередку комсомолу Кореновської дитячої трудової колонії. 29 квітня 1929 р.	336
До учнів Телавської школи-десятирічки № 1. 29 квітня 1929 р.	337
До піонерів 7-го загону Надеждінського заводу. 29 квітня 1929 р.	338
До учнів Ермолинської школи. 12 травня 1929 р.	339
До Самарської татаро-башкирської школи-семирічки № 27. 2 червня 1929 р.	340
До товариша Дубровського, учителя Орловської школи № 7. 2 червня 1929 р.	341
До товаришки Капралової, робкорки, робітниці заводу «Красная нить». 2 червня 1929 р.	342
До Я. Д. Ромаса. 29 липня 1929 р.	344
До Саратовського комвузу. 24 вересня 1929 р.	346
До Г. Г. Кравченко, заступника голови Головополітосвіти. 29 вересня 1929 р.	347
До Т. Преображенської, учительки Александровсько-Сахалінської школи-інтернату. 30 вересня 1929 р.	349
До секції народної освіти і пленуму Великоустюзької міськради. 3 жовтня 1929 р.	351
До І. О. Арманд. 15 листопада 1929 р.	352
До Олі Гаврилової, учениці II групи Московської школи № 42. 18 листопада 1929 р.	355
До Г. Г. Кравченко, заступника голови Головополітосвіти. 18 грудня 1929 р.	356
До І. М. Царградського, інспектора по бібліотечній роботі сільського відділу Головополітосвіти. 1929 р.	359
Поведінському з'їзду. Не пізніше 1 лютого 1930 р.	361
До учнів Ермолинської школи. 12 березня 1930 р.	363
До ЦК ВЛКСМ. 18 березня 1930 р.	365
Відкритий лист Мосраді. 20 квітня 1930 р.	367
До Вченого комітету ЦВК СРСР. 10 травня 1930 р.	369
До О. М. Горького. 25 травня 1930 р.	370
До робітниць ударного цеху — паккамери фабрики «Сокол». 30 травня 1930 р.	372
До Д. Н. Сидорової, Старомайський райком ВКП(б). 6 липня 1930 р.	373
До Бауманського районного відділу народної освіти Москви. 5 серпня 1930 р.	375
Гуртку друзів Барнаульської дитячої бібліотеки імені Н. К. Крупської. 19 серпня 1930 р.	377
До В. Г. Кірова, інспектора Головополітосвіти по клубній роботі. 27 серпня 1930 р.	378
До О. М. Горького. 18 вересня 1930 р.	380

До райкому комсомолу радгоспу-комбінату «Хуторок». 6 жовтня 1930 р.	382
До вихованців Ірбітського дитячого будинку № 3. 6 жовтня 1930 р.	383
Бригаді заводу Лепсе, яка обслідувала причини невиходу програми в строк. 1 листопада 1930 р.	384
До товаришки Шаропової, інспектора Краснослободської райполітосвіти. 21 листопада 1930 р.	388
До Т. Г. Капустіної, ліквідатора неписьменності. 21 листопада 1930 р.	389
До вихованців Бухарської сільськогосподарської дитячої трудової комуни імені М. І. Калініна. 21 листопада 1930 р.	390

ЛИСТИ. 1931—1939

До учнів Кондушської школи I ступеня. 7 лютого 1931 р.	393
До Л. М. Сталь, заступника голови товариства «Геть неписьменність». 7 лютого 1931 р.	394
До А. С. Бубнова, наркома освіти РРФСР. 9 лютого 1931 р.	396
До Г. А. Петрової, студентки I-«В» курсу Великолуцького педтехнікуму. 9 лютого 1931 р.	401
До дітей Московського дитсадку № 35. 25 лютого 1931 р.	402
До Ф. Амірханової, студентки Казанського кооперативного технікуму. 25 лютого 1931 р.	403
До товаришки Шиверських, завідуючої Нікітаєвською початковою школою. 25 лютого 1931 р.	404
Гуртку друзів Барнаульської дитячої бібліотеки імені Н. К. Крупської. 10 квітня 1931 р.	406
До секретаріату Товариства педагогів-марксистів. Травень 1931 р.	407
До правління клубу імені Першого травня Горішньо-Плавнівської сільради. Не раніше 15 липня 1931 р.	410
До товариша Боймакова, старшого інспектора Марі-Турекського кантонного відділу народної освіти. 18 липня 1931 р.	411
До І. Г. Никифорова, завідуючого відділом народної освіти Центрально-Чорноземної області. 13 серпня 1931 р.	412
До П. П. Мазурова, завідуючого Ермолинською початковою школою. 13 серпня 1931 р.	413
Калмицькій області до 10-річного ювілею. 3 вересня 1931 р.	414
До П. П. Блонського. 30 вересня 1931 р.	415
До М. І. Урицького, голови культкомісії Мярядукського осередку ВЛКСМ. Не раніше 11 листопада 1931 р.	416
До Колегії Наркомосу РРФСР. 31 грудня 1931 р.	417
До педагогів шкіл Сахаліну. 1931 р.	420
До Наркомосу УРСР. 17 січня 1932 р.	422
До Є. В. Морозової, вчительки Омської школи. 17 січня 1932 р.	423
До І. І. Барсукова, члена Колегії Наркомосу РРФСР, заступника завідуючого шкільним сектором. 19 січня 1932 р.	425
До Г. Д. Ільїна, завідуючого відділом народної освіти Івановської промислової області. 23 січня 1932 р.	426

До Гриші Григор'єва, учня V групи Красногвардійської школи. <i>16 березня 1932 р.</i>	427
До В. Д. Загузова і Г. А. Критаєва, студентів Уваровського агропедтехнікуму. <i>16 березня 1932 р.</i>	428
До Н. В. Медведєва, інструктора Ярославського міськвнв. <i>16 березня 1932 р.</i>	430
Раді загону юних піонерів Краснополянської дитячої трудової комунни імені В. І. Леніна. <i>16 березня 1932 р.</i>	431
До Л. П. Дяченко, вожатої жовтенят. <i>16 березня 1932 р.</i>	432
До учениць VII групи Долбушинської школи колгоспної молоді. <i>1 травня 1932 р.</i>	433
До М. О. Алексінського, члена Колегії Наркомосу РРФСР, завідуючого сектором кадрів. <i>3 травня 1932 р.</i>	434
Привіт магнітогорським освітянам. <i>23 травня 1932 р.</i>	435
До О. О. Сосновського. <i>30 травня 1932 р.</i>	438
До учнів III «А» групи школи ФЗС селища Новий Ай-Дирли. <i>2 червня 1932 р.</i>	440
До товариша Москвіна, сектор кадрів Наркомважпрому. <i>4 червня 1932 р.</i>	441
До Г. Магюхіна. <i>Червень 1932 р.</i>	442
До Г. Д. Ільїна, завідуючого відділом народної освіти Івановської промислової області. <i>28 серпня 1932 р.</i>	444
До колгоспниць і трудящих-одноосібниць. <i>22 вересня 1932 р.</i>	445
До О. М. Горького. <i>30 вересня 1932 р.</i>	447
До М. С. Тєпер, викладача російської мови й літератури Ваніловської ФЗС. <i>Вересень 1932 р.</i>	449
До педколективу ФЗС № 11 Челябінського тракторного заводу. <i>29 листопада 1932 р.</i>	450
До Р. Срогович. <i>3 грудня 1932 р.</i>	451
До партійного комітету фабрики «Рабочий» (кол. Максвелля). <i>7 грудня 1932 р.</i>	452
До С. П. Желтишова. <i>1932 р.</i>	455
Про наочне приладдя. <i>1932 р.</i>	456
До З. І. Партоша, дитячого лікаря, який займається питаннями соціальної гігієни. <i>1932 р.</i>	457
До М. Головіної, учениці Шадринської школи колгоспної молоді. <i>6 березня 1933 р.</i>	459
До учнів III і IV груп школи імені Н. К. Крупської. <i>6 березня 1933 р.</i>	460
До учнів III «б» групи Шемерлинської ФЗС. <i>6 березня 1933 р.</i>	461
До Є. А. Макарової. <i>26 квітня 1933 р.</i>	462
До товариша Дубнера. <i>5 червня 1933 р.</i>	463
До М. М. Головіна, завідуючого Чебаковською початковою школою. <i>14 червня 1933 р.</i>	465
До О. Г. Туманової, учительки Тифліської ФЗС № 43, голови методичного об'єднання нульових груп. <i>23 червня 1933 р.</i>	466
До Г. А. Шебуєвої, учительки Московської школи. <i>Серпень 1933 р.</i>	468
До В. М. Тюрїна. <i>18 вересня 1933 р.</i>	469

Зльоту ударників-колгоспників і колгоспниць Татарської республіки. 26 вересня 1933 р.	470
До комсомольців і комсомолок Ленінграда. 28 вересня 1933 р.	471
До піонерів Магнітогорська. Не пізніше 5 жовтня 1933 р.	472
До М. М. Колотілова, голови ЦК Спілки працівників освіти. 27 жовтня 1933 р.	473
До правління Моршанського Будинку працівників освіти. Жовтень 1933 р.	474
До завідуючих бібліотечними технікумами і бібліотечними відділеннями при педтехнікумах, керівників і організаторів цієї справи, учнів-студентів цих технікумів і відділень. Не пізніше 10 листопада 1933 р.	476
До партійного комітету, комсомолу, завкому, адміністрації і депутатської групи Невського заводу ім. В. І. Леніна. 16 листопада 1933 р.	477
До піонерів Ленінградської ФЗС № 16 при Невському заводі імені В. І. Леніна. 16 листопада 1933 р.	478
До А. Ф. Рукавишникової, робітниці складального цеху Саратовського заводу комбайнів. 18 листопада 1933 р.	480
До піонерів Ідрицького ФЗД. 18 листопада 1933 р.	481
До А. В. Гуревича (Зігура). 19 листопада 1933 р.	483
До О. М. Горького. 26—28 листопада 1933 р.	485
До піонерів 4-ї ланки піонерзагону колгоспу імені 1 Травня. 30 листопада 1933 р.	487
З'їздові колгоспниць Центрально-Чорноземної області. 5 грудня 1933 р.	488
До колективу Зарайської перопухфабрики. 14 грудня 1933 р.	490
До товаришки Захарової, жінорганізатора політвідділу Кунгурської МТС. 22 грудня 1933 р.	491
До робітників і робітниць комбінату «Трехгорная мануфактура». 1933 р.	492
До вихованців Нижньочирського дитячого будинку. 26 січня 1934 р.	493
До товаришки Філевої, жінорга політвідділу Удохської МТС. Січень 1934 р.	494
Всесоюзній бібліотеці імені В. І. Леніна. 2 лютого 1934 р.	496
Журналові «Пионер». 19 лютого 1934 р.	497
До вихованок трудової комуни «Новая жизнь». 21 лютого 1934 р.	498
До товариша Ромахіна, Шебалінський аймацький відділ народної освіти. Лютий 1934 р.	500
До учнів Шіхрінауської таджицької школи-семирічки. 1 березня 1934 р.	501
До робітниць фабрики «Красный Перекоп». 1 квітня 1934 р.	502
Піонерському загоні села Работки. 2 квітня 1934 р.	503
До учнів Ермолинської школи. 10 квітня 1934 р.	504
До Г. Д. Ільїна, завідуючого відділом народної освіти Івановської промислової області. 13 квітня 1934 р.	505
До В. В. Адоратського, директора Інституту Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК ВКП(б). 15 квітня 1934 р.	507

До товаришки Наумової, редактора газети «Колхозные ребята». 25 травня 1934 р.	509
До Л. А. Цехера, завідуючого Горьковським крайвно. 2 червня 1934 р.	510
До учнів III бібліотечного курсу Вятського педтехникуму. 2 червня 1934 р.	512
До культпропу Свердловського обкому ВКП(б). 3 червня 1934 р.	513
До О. М. Горького. 8 червня 1934 р.	515
До фабрично-заводського комітету Кулебацького металургійного заводу. 9 червня 1934 р.	517
До Є. І. Миронової і К. Є. Виноградова. Не пізніше 29 червня 1934 р.	519
Хай бібліотека буде вашою гордістю (До робітників і робітниць заводу «Шарикопідшипник»). Не пізніше 9 липня 1934 р.	520
До товарища Черніх, завідуючого дитячим відділенням Якутської бібліотеки. 12 липня 1934 р.	522
До дітей піонерської комуні імені Н. К. Крупської. Липень 1934 р.	523
До учнів Черногрьзької школи колгоспної молоді. 2 серпня 1934 р.	524
До робітників і робітниць Балахнинської паперової фабрики. 16 вересня 1934 р.	525
До учнів Ермолинської школи. 13 листопада 1934 р.	529
До директора Всесоюзного заочного індустріального інституту. 28 листопада 1934 р.	530
До товариша Геруца. 1934 р.	531
До робітників і робітниць, службовців, викладачів шкіл, бібліотечних працівників радгоспу «Червоний маяк» 1 січня 1935 р.	532
До Горлівської міськради. 6 січня 1935 р.	534
До В. Борщанської, учительки зразкової школи. 31 січня 1935 р.	535
До Н. Дмитрієвої. Січень 1935 р.	536
До І. О. Макарова. 1 лютого 1935 р.	539
До відділу народної освіти м. Орші. 1 лютого 1935 р.	540
До А. Соколової, голови житлокоопу № 9 м. Таганрога. 1 лютого 1935 р.	541
До фабрично-заводського комітету фабрики «Вагжановка». 18 лютого 1935 р.	542
До М. І. Можеевої. 18 лютого 1935 р.	543
До робітників і робітниць будівництва магістралі Москва — Донбас — учнів школи дорослих. 18 лютого 1935 р.	544
До бібліотекарів Далекосхідного краю. 18 лютого 1935 р.	545
До Л. І. Мірзояна, Казахстанський крайком ВКП(б). Лютий 1935 р.	547
До домогосподарок будинку № 27 по вулиці Красіна в Москві. 14 березня 1935 р.	549
До фабрично-заводського комітету Муромського паровозобудівного заводу. 14 березня 1935 р.	550
До секції культури Горлівської міськради. 19 березня 1935 р.	552

До учнів Себезької єврейської семирічної школи. 22 березня 1935 р.	553
До учнів Аджарського жіночого педагогічного технікуму імені Н. К. Крупської. 22 березня 1935 р.	554
До всіх край(обл)вно, політосвітсекторів. 28 березня 1935 р.	555
До піонерів загону імені Н. К. Крупської Коткінської школи. 31 березня 1935 р.	558
До М. Є. Смирнова, голови Молчановського колгоспу імені 2-ї п'ятирічки. 5 квітня 1935 р.	559
До Павла Копосова, учня IV «А» класу Кіровської школи № 11. 5 квітня 1935 р.	561
До О. І. Мануйлової, завідуючої бібліотекою Палацу культури вуглярів у м. Ленінську-Кузнецькому. 5 квітня 1935 р.	562
До жінок Таймирського національного округу. 9 квітня 1935 р.	563
До Є. А. Потапової. 24 квітня 1935 р.	564
До дітей логopedичних класів 1-го Ленінградського обласного інституту глухонімих. Квітень 1935 р.	565
До М. І. Лукутенкової. 2 травня 1935 р.	566
Кожний рядок дихає любов'ю до партії (Лист до «Комсомольської правди»). 22 травня 1935 р.	567
До газети «Таганрогская правда». 23 травня 1935 р.	568
Привіт АКВ в день 15-річчя її існування. 27 червня 1935 р.	569
До О. М. Горького. 11 липня 1935 р.	571
До ударників шкіл Західної області, комсортів і вчителів. 14 серпня 1935 р.	572
До робітників і робітниць фабрики «Красный ткач». Не пізніше 12 грудня 1935 р.	574
До Є. Г. Рудакової. 23 грудня 1935 р.	576
До А. Г. Афанасьєва. 23 грудня 1935 р.	577
До партійців і комсомольців, фабкому, адміністрації, всього колективу фабрики імені Клари Цеткін. 1935 р.	579
До М. М. Кііповича. 10 січня 1936 р.	582
До Х. З. Габідулліна. 28 січня 1936 р.	584
До рудникового комітету Заполярного апатитового рудника імені С. М. Кірова. 11 лютого 1936 р.	586
До В. Оганової, домогосподарки. 12 лютого 1936 р.	587
До В. І. Федька. 13 лютого 1936 р.	588
До сільських бібліотекарів, завідуючих райвно, бібліотечних інспекторів, завідуючих край(обл)вно. 21 лютого 1936 р.	589
До Давлета Мамедова, наркома освіти Туркменської РСР. 22 лютого 1936 р.	592
До С. Х. Варданіана, секретаря Таганрозького міськкому ВКП(б). 2 березня 1936 р.	593
До А. Н. Щировської, викладача Петровсько-Забайкальського педтехнікуму. 5 березня 1936 р.	594
До Г. М. Козлова. 19 березня 1936 р.	595
До колгоспниць колгоспу «Большевицкий». 12 квітня 1936 р.	596
До А. О. Жданова, секретаря ЦК ВКП(б). 16 квітня 1936 р.	597
До В. Шабович, учительки Чадобецької початкової школи. 30 квітня 1936 р.	598

До І. І. Рибаківа. 4 червня 1936 р.	599
До письменника-початківця. 3 липня 1936 р.	600
До учнів шкіл дорослих Ленінського району Московської області. 2 жовтня 1936 р.	601
До В. А. Мускіна, завідуючого відділом піонерів ЦК ВЛКСМ. 3 жовтня 1936 р.	602
До товариша Володіна, випускника Ленінградського політосвітінституту. 12 жовтня 1936 р.	604
До учнів Владимирського бібліотечного технікуму. 13 жовтня 1936 р.	605
Привіт працівникам і юним технікам дитячих технічних і сільськогосподарських станцій, привіт ініціаторам цієї справи. 17 жовтня 1936 р.	608
До ЦК ВЛКСМ. Не раніше 19 жовтня 1936 р.	610
До студентів Комуністичного педагогічного інституту імені Н. К. Крупської. 1 листопада 1936 р.	611
До Е. І. Заферман, члена ради дружин — громадських працівниць Наркомважпрому СРСР. 8 грудня 1936 р.	612
До Н. І. Балецької, учительки Запорізької школи № 4. Не раніше 25 грудня 1936 р.	613
До дитячого колективу Нікольської школи глухонімих. 10 січня 1937 р.	614
До Р. Рубінштейн, секретаря редакції газети «Пролетарская правда для начинающих читать». 13 січня 1937 р.	615
До робітниць м. Калініна і м. Вишнього Волочка. 14 січня 1937 р.	616
До товариша Алексеєва, завідуючого Новопокровським райвно. 24 січня 1937 р.	618
До жовтениат Харківського Палацу піонерів і жовтениат імені П. П. Постишева. 26 січня 1937 р.	620
До жовтениат Севастопольського дитячого будинку № 1. 30 січня 1937 р.	621
До К. М. Мішаревої, медичної сестри Воронежської обласної лікарні. 31 січня 1937 р.	622
До А. О. Жданова, секретаря ЦК ВКП(б). 9 лютого 1937 р.	624
До К. Аксьонової, учительки Фроловської неповної середньої школи. 10 лютого 1937 р.	627
До товариша Архипова, директора Компанейського дитячого будинку. 17 лютого 1937 р.	628
До колгоспу імені Н. К. Крупської Мухо-Удєревської сільради. 31 березня 1937 р.	630
До Г. Левітіна, комсорга Московської школи № 430. 4 квітня 1937 р.	631
До П. П. Мазурова, директора Єрмолинської середньої школи. 17 квітня 1937 р.	632
До домогосподарок — дружин залізничників 14-го квартального комітету станції Кіровабад. 17 квітня 1937 р.	633
До А. Ф. Уланова, кочегара Якшур-Бодьянського вапняного заводу. 3 травня 1937 р.	634
До Б. М. Єшуріна, червоноармійця. 6 червня 1937 р.	635

До народного комісара освіти Грузинської РСР. 26 червня 1937 р.	636
До Саратовської міськради. Копія — Саратовський обком ЦКП(б), тов. Криницькому. 30 червня 1937 р.	637
До Г. С. Морозової, бібліотекаря Саратовської школи № 36. 30 червня 1937 р.	639
До товариша Волкова, завідуючого Савельєвською початковою школою. 30 червня 1937 р.	640
До В. Цехової. 2 серпня 1937 р.	641
До В. Ф. Жукової, колгоспниці колгоспу «Верный путь». 4 серпня 1937 р.	643
До культконференції Бологовського району. 14 серпня 1937 р.	645
До вихованців Новочеркаського інтернаціонального дитячого будинку № 2. 1 вересня 1937 р.	646
До колгоспу імені Червоної Армії. 2 вересня 1937 р.	647
До І. Я. Зайцева, учителя Полево-Сундирської неповної середньої школи. 2 вересня 1937 р.	648
До К. І. Смирнової, директора школи Пам'яті В. І. Леніна. 20 вересня 1937 р.	649
До ЦК ВЛКСМ — Є. Волковій. 26 жовтня 1937 р.	650
До жовтенят III «В» класу Ярцевської середньої школи № 3. Жовтень 1937 р.	651
До Є. П. Бірюкової, педагога-дошкільниці. 12 листопада 1937 р.	652
До товариша Самохвалова. 26 листопада 1937 р.	653
До П. А. Тюркіна, наркома освіти РРФСР. 4 грудня 1937 р.	654
До Т. В. Стефанської, учительки Трисвятської залізничної школи № 62. 12 грудня 1937 р.	656
До А. А. Шишко, учительки Підкозельської школи. 18 грудня 1937 р.	657
До В. Ф. Захарчука, вчителя II класу Богушевської середньої школи. 18 грудня 1937 р.	658
До З. С. Садикова, старшого піонервожатаго Мішкінської середньої школи. 18 грудня 1937 р.	660
До піонерів 6-го загону Кіровабадської школи № 11. Грудень 1937 р.	661
До А. М. Деборіна, академіка-секретаря відділення суспільних наук Академії наук СРСР. 2 січня 1938 р.	662
До колгоспників і колгоспниць Защитенської сільради. 3 січня 1938 р.	663
До Горьковського Палацу піонерів. 24 січня 1938 р.	664
До Всесоюзного з'їзду профспілки працівників дошкільних закладів і дитячих будинків. 25 січня 1938 р.	665
До М. І. Федорової-Шалаурової, учительки Вельської школи дорослих. 27 січня 1938 р.	667
До П. Челишевої, піонервожатої. Січень 1938 р.	668
До літературної студії Московського Центрального будинку піонерів. 2 лютого 1938 р.	669
До В. О. Можейка, вчителя Веселопольської школи. 6 лютого 1938 р.	670
До Т. В. Стефанської, учительки Трисвятської залізничної школи № 62. 6 лютого 1938 р.	671

До Я. Г. Друккера, студента Московського інституту геодезії, аерофотозйомки і картографії. 11 лютого 1938 р.	672
До В. І. Мазурової. 16 лютого 1938 р.	673
До Ери Шубіної, учениці ІІ класу. 24 лютого 1938 р.	674
До піонерів і школярів іспанського дитячого будинку № 2. 28 лютого 1938 р.	675
До колгоспників, колгоспниць, учителів і культармійців Боровецької сільради. 5 березня 1938 р.	676
До М. С. Шагіяна. 18 березня 1938 р.	677
До Ленінградського інституту політосвітроботи 29 березня 1938 р.	680
До А. Д. Сергєєвої, завідуючої Мосміськвнв. 5 квітня 1938 р.	682
До І. І. Сидорова, голови Мосради. 12 квітня 1938 р.	683
До К. С. Зернової, художниці. 17 червня 1938 р.	684
До Є. М. Каріної, вчительки Вауловської неповної середньої школи. 20 червня 1938 р.	685
До А. А. Іванової. 27 червня 1938 р.	686
До Д. Уланова, вчителя Омської середньої школи № 65. 8 липня 1938 р.	687
До фабрично-заводського комітету Бондюзького заводу. 28 липня 1938 р.	688
До товаришки Чухаревої, організатора шкіл дорослих на цементному заводі «Большевик». 8 серпня 1938 р.	689
До М. П. Паяліна. 8 серпня 1938 р.	690
До В. М. Михайлова, начальника управління середньої школи Наркомосу РРФСР. 27 вересня 1938 р.	691
До Н. А. Чижової, учительки Углицької фабричної школи. 17 жовтня 1938 р.	692
До М. Є. Корабльової, домогосподарки. 18 жовтня 1938 р.	693
До І. І. Левченка, завідуючого навчальною частиною Яснополянської середньої школи імені Л. М. Толстого. 20 жовтня 1938 р.	694
До школи дорослих № 35 Володарського району Ленінграда. 25 жовтня 1938 р.	696
До В. О. Давидова, завідуючого Мозолевською початковою школою. 30 жовтня 1938 р.	697
Літературному гуртку Московського будинку піонерів. Жовтень 1938 р.	698
До М. Ф. Ніколевой, наукового співробітника П'ятигорського музею «Домик Лермонтова». 3 листопада 1938 р.	699
До піонерів загону № 7 Троїцької-на-Амурі середньої школи № 1. 5 листопада 1938 р.	701
До С. М. Пирожкова, завідуючого навчальною частиною Єленської середньої школи. Листопад 1938 р.	702
До В. О. Давидова, завідуючого Мозолевською початковою школою. 7 грудня 1938 р.	704
До М. М. Лихачової, завідуючої Воробінською школою. Не раніше 11 грудня 1938 р.	705
До М. О. Нікітіної, завідуючої Макаре́вською районною бібліотекою. 21 грудня 1938 р.	707

Раді загону VI «А» класу Пролетарської середньої школи № 1. 23 грудня 1938 р.	708
До юних туристів Ярославської області. 8 січня 1939 р.	709
До редакції газети «Ленинские Искры». 15 січня 1939 р.	710
До В. І. Соловйова, викладача 2-ї Тамбовської авіашколи цивільного повітряного флоту. 19 січня 1939 р.	711
До дитячого будинку іспанських дітей № 1. 21 січня 1939 р.	712
До С. Песоцького, учня VII класу Алпатовської неповної середньої школи № 5. 2 лютого 1939 р.	713
До юних техніків Радянського Союзу. Не пізніше 3 лютого 1939 р.	714
До учнів VIII класу Старомінської школи. 3 лютого 1939 р.	715
До Юри Яковлева, учня III класу Рязанської початкової школи № 10. 4 лютого 1939 р.	716
До О. О. Яковлевої. 15 лютого 1939 р.	717
До вчительства Почепського району. 16 лютого 1939 р.	718
До В. Фоміна. 18 лютого 1939 р.	719
До учнів VI «А» класу Єлшанської неповної середньої школи № 2. 20 лютого 1939 р.	720
До учнів Грязовецької школи сліпих. 23 лютого 1939 р.	721
До Г. Ф. Андреевої, бібліотекарки. Лютий 1939 р.	722

ЩОДЕННИК ПОЇЗДКИ НА ПАРОПЛАВІ «КРАСНАЯ ЗВЕЗДА»

По містах і селах Радянської республіки. (Півтора місяця роботи на літературно-агітаційному пароплаві ВЦВК «Красная звезда»). Не пізніше 29 жовтня 1920 р.	727
Від автора	727
До Нижнього	727
Нижній і Сормово	728
Від Нижнього до Казані	733
Казань	736
По Камі	738

ПРИМІТКИ І ПОКАЖЧИКИ

Примітки	757
Предметно-тематичний покажчик	829
Покажчик імен	837
Алфавітний покажчик праць, які ввійшли в одинадцять томів Педагогічних творів Н. К. Крупської	849

Переклад з російського видання
З. М. Супрун-Дроздової

Надежда Константиновна Крупская

Педагогические сочинения, том II
(на українському мові)

Редактор *І. А. Вінник*
Художній редактор *Г. І. Грибова*
Технічний редактор *А. Г. Галкіна*
Коректори *Л. К. Косач, Е. І. Колпакова*
Упорядник показників *З. М. Супрун-Дроздова*

Здано до набору 24/XI 1965 р. Підписано до друку
13/VIII 1966 р. Папір 84 × 1081/32. Фіз. друк. арк.
29,0 + 3 вкл., умовн. арк. 48,72 + 0,187, видавн. арк.
41,52 + 0,12 вкл. Тираж 2550.

Видавництво «Радянська школа»
Комітету по пресі при Раді Міністрів
Української РСР,
Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.
Видавн. № 17094. Ціна 1 крб. 40 коп. Зам. 5-653.

Книжкова фабрика ім. Фрунзе Комітету по пресі
при Раді Міністрів УРСР, Харків,
Донець-Захаржевська, 6/8.